Türk Tarihi

RIZA NUR

TOKER YAYINLARI

Dr. RIZA NUR

TÜRK TARİHİ

(Cilt:7-8)

Yayına Hazırlayan:

TOKER YAYINLARI YAYIN KOMİSYONU

Tamamı 14 cilt olan bu eserin 12 cildi, T.C. Maarif Vekâleti'nin 54 numaralı yayını olarak 1924-1926 senelerinde Osmanlı harfleriyle bastırılmıştır. Toker Yayınları, eserin, Maarif Vekaleti'nin yayınladığı nüshalarını esas alarak; **Yalçın Toker, Hasan Tuncay** ve **Ahmet Özdemir**'in görev aldıkları Yayın Kurulu'na gerekli sadeleştirmeleri, dip notlu açıklamaları, resim ve harita ilâvelerini de yaptırarak bu büyük eseri Türk kültürüne yeniden kazandırmıştır.

Not: Milli Mücadele dönemini anlatan 13 ve 14. ciltler yerine hazırladığımız Ek ciltler, yazarın Hatırat'ından derlenerek «Millî Kıyam-Millî Mücadele'nin İçyüzü» adı ile basılmıştır.

© **Copyright** Toker Yayınları - İstanbul-1994

TOKER "GENEL DİZİ" No. 174-175
"TARİHİ ESERLER
DİZİ"Sİ No:7-8

■

TOKER YAYINLARI
Ankara Cad. 46
Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: 5223309

ISBN 975-445-021-8 (Tk.No)
ISBN 975-445-025-0

Dizgi: Toker Teknik Servisi
Baskı: Çetin Matbaacılık
Cilt: İlker Ciltevi
İSTANBUL-1994

İÇİNDEKİLER

(7 ve 8. CİLT)

HİNDİSTANDA TÜRK DEVLETLERİ (Devamı) 7

Ekber Han'ın Yönetim Biçimi ve Teşkilâtı 7
Din Adamlarının Düşüşü 17
Cihangir Han 41
Şah Cihan Han **46**
Avrengzib Han 60
Birinci Şah Alem Han 77
Cihandar Han 80
Ferruhsiyar Han 81
Refiüd-Derece Han 83
Feriüd Devle Han 83
Muhammed Han 83
Ahmed Han 88
İkinci Muhammed Alemgir Han 89
İkinci Şah Alem Han 90
İkinci Ekber Han 92
Muhammed Bahadur Han 92

Genel Düşünceler 94

İngiliz-Hint İmparatorluğu 105
Portekizliler'in Hindistan Keşifleri ve Orada Yerleşmeleri 105
İngilizler'in Hindistan'da Dış Siyasetleri 118
Son Devre Olayları 123
Meşrutiyetperver Devir 126
Gandi 135

Bütün Hindistan Hakkında Genel Düşünce 152
Milliyet 153
Dil 154
Sınıf (Kast) 155
Ahlâk, Âdet, Karakter 155
Manu'lar Zamanında Hindular 161
Adliye 164
19. Yüzyılda Hindular 164
Brahmanizm 167
Buda Dini (Budizm) 168
Cainizm 170
Hinduizm 171
Hindistan Uygarlığı 177

Hindu Dini Sanatı 178
Dravidi Sanatı 179
Hint Müslüman-Türk Uygarlığı 180
Tarihî Büyük Devletler 184

KİTAP-BİLİG (Bibliyografya) 197

AFRİKA'DA TÜRK DEVLETLERİ 203

MISIR TARİHİ 207

Mısır Tarihî Hayatının Bölümleri 209
Firavunlar Devri 211
Firavunlar Tarihi (Kaynaklar) 213
Piramitler Yüzyılı 218
Orta Tabaka (Teb Devri) 228
Onikinci Aile 230
Hiksoslar Oğuz Han Neslidir 237
Onsekizinci Aile 240
III.Totmes 242
Ondokuzuncu Aile 246
II. Ramses 247
Son Tabakanın Çöküşü 250
Libyalılar'ın Saltanatı 252
Nübelliler'in Saltanatı 253
Asurilerin Hücumu 254
Yunanlılar'ın Mısır'a İlk Yerleşmesi 256
Acemler'in Mısır'ı Fethi 259

MAKEDONYALILAR, ROMALILAR, BİZANSLILAR, ACEMLER DEVRİ 289

Makedonyalılar 289

Batlamyuslar 289
Kleopatra 293
Batlamyuslar'ın Çöküşü 319
Batlamyuslar'ın Uygarlığı Zamanında Mısır 321

Romalılar 326

Bizanslılar 330

Acemler 331

MÜSLÜMANLAR DEVRİ 332

Araplar Devri 333
Hicaz Devleti Devri 333
Emeviye Devleti Devri 356
Abbasiye Devleti Devri 365
Araplar Zamanında Mısır (Uygarlık ve Bilim) 381
Turanlılar Devri (Türkler) 384
Turan Hükümetleri 390
Dolunlular 391

HİNDİSTAN TÜRK DEVLETLERİ
(Devamı)

EKBER HAN'IN YÖNETİM BİÇİMİ VE TEŞKİLATI

Ekber'den önce Delhi Devleti'nin toplumsal temeli, İslam dini kurallarıdır. Hükümdar; başkomutan, en yüksek hakim, kanun koyucu, idari ve dini başkandı. Devleti temsil, bütün uyruğun malına, canına hükmederdi. Bütün bu kişilerdeki isteklerin feda olunmasını isteyen, bunları manevi ve maddi baskı ile yokeden, emip kendine alan bir güce sahipti. Adaletli ve zalim hükümdarların ayırım çizgisi işte buradadır. Ekber de böyledir.

Ekber ülkesini pek genişletmiş, büyük bir imparatorluk kurmuştu. Doğrusu Hint Türk İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu kendisidir. Dünyanın en geniş impartorluklarından biri olan bu devleti o yalnız savaş ile değil, kanunlarla kurmuştur. Yönetimdeki kudreti, fatihlikteki kudretinden yüksektir.

Ekber'den önce Hindistan'da tam bir anarşi, öldürmekten ibaret bir kanun, basit bir yönetim vardı. Hükümetlerde hiçbir istikrar yoktu. Bütün işler hükümdarların keyifleri, hanların, askerlerin isyanı, vali ve komutanların zalimce yönetimleri, halkı soymak suretiyle vergi toplamaları, onun bir kısmını merkeze hükümdara vermeleri ile özetlenebilirdi. Ekber bunları kaldırdı. Arazi vergileri hakkında kanunlar düzenleyerek bizim şimdiki yüzyılımıza layık tam Avrupai bir devlet kurdu. Eseri Fransa'da Rişliyö (1625), XIV. Lui (1643-1715), Rusya'da Büyük Petro (1627-1725)nun eseri gibidir. Oysa birinciden yarım, ikinciden bir yüzyıl, üçüncüden bir yüzyıldan biraz daha fazla zaman önce bu işleri yapmıştır. Derebeyliğini Hindistan'dan, hiçbir sızıltı çıkarmaksızın, kaldırmıştır. Bu, büyük bir yenilik hareketi, büyük bir, başarıdır.

Herkesin bildiği gibi büyük devletlerin egemenliğini sürdürebilmesi ancak yönetimdeki başarıları sayesindedir. İdareciliğin ruhu da maliyeciliktir. Halklar zulümden hoşlanmazlar. Fakat böyle vali ve komutanların keyfi ve kanunsuz saldıkları haksız vergiler halkı canında usandırır. Böyle vergilerin yanında mahkemelerin adaletsizliği önemsiz

kalır. Hindistan'da devletin bütün vergilerinin kaynağı tarımdır. Delhi Devleti zamanında Hindistan'da büyük şehirler pek azdı. Şimdi bile böyledir. Bundan dolayı Babürlüler İmparatorluğu fabrikacılık, sanayi ve ticaretten pek az gelir alabilirdi. Devlet'in başlıca geliri topraktan elde ediliyordu. Ekber bu noktaları düşenerek vergi işlerini yoluna koydu.

Gerçi başlangıçta bu işlere girişenler Alaüddin Muhammed ve Şir Şah iseler de, onlar başarılı olamamış, bu iş Ekber Han tarafından yapılmıştır.

Arazi iki kısımdı: Bir Müslümanların toprağı, diğeri tarım için kafirlere verilen arazidir. Hükümdara ait araziye «halisa» adı verilmiştir ki, bizdeki eski «hazine-i hassa» karşılığıdır. Diğer arazi «cagir» ve «zemindari» adlarını alır.

Devlet 12 suba'ya (hıdivlik) ayrılmıştır. Bunlar Allahabad, Agra, Gud, Acemir (Acmir), Ahmedabad, Behar, Bengale, Delhi (Dehli), Kabil, Lahor, Multan Malva'dır. Bunlara sonra Berar, Handeş, Ahmed-nugar da eklenmiştir. Bu deyimler coğrafi değil, idare ve siyasi merkezlerdi ve her birinde bir vali bulunurdu.

Bundan başka İmparatorluğun arazisi 105 «sergar» (serkar)a, her sergar birtakım «Pargana»lara taksim olunmuştu. Sergarlar bizim vilayetlere benzer. Parganalar birleşip «destur»lar yine idari bucakları oluşturuyorlardı. Bu bucaklardan bazı arazi ayrılıp fermanla devlet ileri gelenlerine verilirdi. Zemindarlar yani arazi sahipleri vergileri toplar, devlet hukukunun haklarını korurlar, bu görevlerine karşılık topladıkları vergilerden bir miktarını alırlardı. Cagir bir makama sahip olmayı ifade eder. Cagirdar cagirinin mutlak bir sahibidir. Orayı istediği gibi yönetir. Ancak kendisini atayan hükümete yani İmparatora karşı sorumludur. Bu görev irsi değildir; fakat bazen hükümet tarafından fermanı yenilemek şartıyla o aile soyuna verilirdi. Cagirdarlar «mansıb»lar işgal ederlerdi. Bunun derecesi besleyebildikleri «mansıbdar» denilen süvari sayısı ile orantılıydı. 33 türlü mansıb vardı. Bunlardan üç türlüsü şehzadelere özgü olup 7 bin-10 bin asker beslemekle yükümlü idiler. Diğer 30 mansıb 10-50 askerden itibaren yükselmek şartıyla derece derece asker beslerdi.

Cagirdarlar askerlerini başkanı bulundukları uruktan, müttefiklerinden, akrabaları arasından toplarlardı. Barış zamanında cagirdar bu askerlerle hükümdarın önünde resm-i geçit yapar, savaş zamanında da savaşa katılırdı.

Askerlikteki «penc-hezari» (beş binlik), «se-hezari» (üç binlik) unvanları tam bu sayılara uygun değildi. Bu sayılar bunları en fazla o miktar asker yapacaklarını gösterirdi. Bu komutan hiçbir zaman azami sayıları dolduramazlardı. Ekber zamanında «de-başı» (onbaşı)lar askerine 25 at bulmak zorundaydılar. Az zamanda at sayısı 18'e inmiştir. Bu suretle bir «hezari» (bin kişilik) asker topluluğunda bin 800 at bulunurdu.

Yüksek rütbeli mansıbdarlar sergarların, subayların valileriydiler. Bir penc-hezari'nin aylık geliri 10 bin-30 bin rupiye arasında değişirdi. Bir hezarininki 3 bin-8 bin rupiye arasındaydı. Atların, fillerin, develerin gıdasını bu rakamlardan çıkarmak gerekir. Büyük dereceli mansıbdarların ordularındaki subay sayısı adedi 100'den az değildi.

Cagirlerin yanında bir de hükümdar tarafından «siyürgal» olarak tanımlanan ve babadan oğula geçen topraklar vardı. Bunlara «tuyul» derlerdi. Birçok sülaleler ve hükümdar gelip geçmiş, bunlar hısım ve akrabalarına siyürgallar vermiş olduğundan, siyürgalların miktarı çoktur. Bir de hükümdar birçok şeyh ve imamlara vakıflar yapmışlardı. Ekber Han bunlardan bir kısmını ve Afganlar'ın çoğunun siyürgallarını hazine adına ele geçirmiştir. Buna karşılık hükümdar, şeyhlere, fakir ailelere siyürgallar vermiştir. Bu siyürgallara «vakıf» ve «ayma» diyorlardı. «Ayma» belki vakfın Türkçesidir. Siyürgallar «bigha»lara taksim olunuyordu. Kimi siyürgalın 100'den, kimisinin 500'den fazla bigha'ları vardı. Bir bigha ortalama olarak bir rupiye gelir getirirdi.

Bunların kontrolüne «sadr-ı cihan» denilen büyük ve şer'i hakim bakardı. Sadr-ı cihan'ın vilayetlerde memurları vardı. Etkinliği ve yetkisi pek yüksekti. Arazinin dağıtımı, maaşların artırılması, azaltılması veya kesilmesi hep onun elindeydi. Böyle bir görev yolsuzluk makamıdır.

Bu makamda türlü türlü rüşvetlere kayırmalara ve baskılara karşı dayanabilmek pek az adamın işidir. Bu sebeple bu görevlerde büyük yolsuzluklar oluyordu. Sadr-ı cihan'dan tut da halı süpürenlere kadar hemen bütün görevliler yolsuzluk yapıyorlardı. Bu durum pek tabii olarak devletin gelirlerinde önemli eksiklikler meydana getiriyordu. Bu da bu işin yeniden düzenlenmesi ihtiyacını gösteriyordu. Ekber «sadaret»in görevlerini sınırlamak zorunda kaldı.

Ekber'e kadar kadastro usulü yoktu. Asıl Ekber'dir ki, araziyi ölçtürmüş, birtakım tedbirler alarak hükümetin gelirlerini düzenlemiştir. Herkes bilir ki iyi bir yönetim arazinin ölçülmesiyle mümkündür.

Arazi için birim ölçü «cirib»[1] idi. Bu da havanın kuruluğu ve yağışlı oluşu ile kısalıp uzayan bir kayıştı. Bu cirib, memurlar tarafından uzaltılıp kısaltılır, hileyle vasıta olurdu. Ekber bunu kaldırıp yerine bambu'dan ve üzerine demir halkalarla birtakım bölünmeler yapılmış bir değnek cirib yaptırdı. Bir cirib 60 «alhıgaz», bu da 41 parmak idi. 41 parmak bir İngiliz yarda'sı olduğundan bir cirib 60 yarda'dır. Bir bikha bir cirib karedir. Bu esas üzerine 1574'de bir kadastro yapıldı. Bütün arazi dört sınıfa ayrıldı.

Bu sınıflar «pulaç», «piravati», «çaçar», «bancar»dır. Çaçar üç, dört yıl tarımsız kalan arazidir. Pulaç ve piravati de iyi, orta ve kötü olmak üzere üç cinse ayrıldı. İşte bu çeşitlere göre her Bikha'nın ortalama üretimi belirlenip her Bikha'ya ortalama bir vergi miktarı kondu. Bu vergi onun üretiminin üçte biridir. Araziden buna göre vergi alındı.

Bu bölünme ve dağıtımda pek ince noktaların bile göz önünde bulundurulması dikkat çekicidir. Biz okuyucuyu sıkacak olan bu bölünmelere burada yer vermekten vazgeçtik.

Tarımla uğraşan çalışkan kişilere hükümetten tohum verilirdi. Vergi, köylünün keyfine göre ya ürün olarak veya para olarak alınırdı. Tarıma elverişli arazinin ekilebilmesi için bunların vergileri bir müddet için azaltıldı. Çiftçilere avans verilmesi emredildi.

---

(1) Bizde de vardır. Bu terimler arasında birçok Türkçe kelimeler görmekteyiz. İran'daki Horasan'daki, Sogd'daki, Hindistan'daki Türkler'in bu terimleri, Acemce yazan Türk şair, bilgin ve yazarları sayesinde Acemceye birçok Türkçe kelime girmiştir.

Kurak yıllarda Ekber vergilerin taksitle alınmasını sağladı. Hatta ihtiyaç sahibini mahveden kıtlığın önüne geçmek için tedbirler aldı.

Turp, kavun gibi meyveler ve tuvalete ait olan ürünler çivit, afyon, kenevir ve şekerkamışı gibi sanayiye ait tarımsal ürünler ayrı ayrı vergilere bağlandılar.

Bu usuller Muzaffer Han ve Todar Mal tarafından konan «On yıl sistemi»nden sonra bile yürürlükte kalmıştır.

Devletin arazisi daima genişlediğinden kadastro usulünde yenilmez güçlükler ortaya çıktı. Bu sebeple 1571-1580 tarihleri arasındaki on yılın vergilerinin ortalaması yani onda biri alınıp salındı. Bu usul elbet hatalıydı ve adalete uygun değildi. Hem de devlet hazinesinin zararına idi. Ancak mecbur kalınmıştı. Hindistan'ın iklimi aşırı sıcaklar, su baskınları, kuraklıklar ve sıcaklığın hızla değişmesi gibi durumlar tarımı yakından ilgilendiriyordu. Nitekim, İngiliz Hindistan Hükümeti'nin istatistikleri tarımda kötü ve normalden aşağı yılların çok olduğunu, buna karşılık bereketli yılların istisna teşkil ettiğini gösterir. Demek çok yıllar köylü kendi sermayesinden katarak vergisini ödemek zorunda kalıyordu. Bu ise Hint köylüsünün mahvolmasıydı. Bu sistemde Todar-Mal iktisatçı değil, maliyeci olduğunu göstermiştir.

«Cizye» vardı. Bunu kafirler verirdi. Hintliler buna pek kızar, Müslümanlara karşı kinlenirlerdi. Ekber Han her ne kadar hazineye büyük zararı olmuşsa da, cizye'yi kaldırmıştır. Aynı zamanda tarımsal ürünler için salınmış olan «bac» ve «tamga» vergilerini de değiştirdi. İç nakliyat (transit), liman ve gümrük vergilerini de azalttı. Transit vergisi gerek Avrupa, gerek Asya derebeylerine yüzyıllarca büyük bir servet kaynağı olmuş bir vergidir. Bunlar bu bahaneyle gelen geçen tüccarı acımadan soyarlardı. Diğer birtakım vergileri de kaldırdığı gibi «darga» (daruğa) ve «tahsildar» gibi memurların aldıkları ve resmi bir durum kazanmış olan hediyeleri de kaldırdı. Belirli araziye düzenli devlet tahsildarları koyup halkı beylerin keyfi yönetimlerinden kurtardı.

Ekber bir de orduların geçtiği yerlerde köylülerin uğradıkları ziyanları tespit etmek için memurlar atadı. Bu memurlar zararları ya vergiden düşerler, ya para olarak öderlerdi.

Züyuf akçeyi düzeltti.

Ekber Han yollarda asayişi tamamen sağladı. Ticaret gelişti. Hindistan çoktan beri savaşlarla harap olmuştu. Böyle mutluluğu henüz görmemişti.

Bu düzenlemleri, yenilikleri ve teşkilatı yapanlardan biri de itimad Han''dır. Bu kişinin adı «Pehül Mülk» olup Şir Şah'ın oğlu İslam Şah'ın veziri bir enük (hadım)tü. Sonradan Ekber Han'ın hizmetine girmiş, Ekber ona İtimad Han adını vermişti. Fakat bu işlerde en başta gelen Todar-Mal'dır.

Ekber'in yaptığı bu şeylerin çoğu yeni değildi. Ancak Ekber onları düzeltdi, zamana ve şartlara uyar bir duruma getirdi.

Vilayetlerde «sipehsalar» unvanında yüksek bir vali olup İmparator'un temsilcisiydi. Çarşıların asayişini «kütüval» (kütüal; kütval) denen memurlar sağlardı. Tahsildara «amil» yahut «keruri», hazinedara «divan» veznedara «bekci» (bikci?) derlerdi. Vergisini veren köylü bir belge almak zorundaydı.

Bu işlerde sıkı ve büyük denetimler yapılırdı.

Sandık-emini aldığı paraları her akşam memurlarıyla beraber sayarak, bir tutanak belgesi yapıp amil'e imza ettirdi. Her ay hesapların bütün ayrıntıları Ekber Han'a gönderilir, Hükümdar bunları dikkatle inceler ve sorumluluktan kurtulma emri verirdi. Rüşvet almayı yasaklamak için, gelirler iki «dam» «lek»i oldukça, amil paraları güvenilir bir adamı aracılığı ile maliye hazinesine gönderirdi. Bir lek aynı cins paradan 100 bin tane paradır. İki «dam lek» 500 altın liradır.

Ebu Fazl bu konuda şöyle diyor: Amil köylünün doğuştan dostu olmalıdır. Gerektiğinde köylüye nasihatler ile, kolları ve elleri ile yardım da etmelidir.» Bunlar isterse bir köylüyü sefil olmaktan kurtarır veya sefil duruma düşürebilirlerdi. Amiller maaşlarını tahsilatlarından yüzde hesabıyla alırlardı.

Bu amiller ilk dönemlerde olağanüstü etkinliklerinden yararlanarak vergi veren Hindu halkı ezerlerdi.

Tıpkı suya bir taş atıldığı zaman birçok daireler oluşup bu dairelerin gittikçe genişlemesi, fakat aynı zamanda zayıflaması gibi başkent ve bütün işlerin merkezi olan Fęth-pur'dan itibaren gittikçe zayıflıyor, bazı amiller ellerindeki fermanları istedikleri biçimde yorumlayarak çiftçileri tarlalarından kovuyor, hayvanlarını otlaklardan çıkarıyor, vergi veren Hindu halkın kadınlarını ve çocuklarını esir gibi satıyorlardı. Bunlar hatta aynı şeyi fakir Müslümanlara da yapıyorlardı. Todar-Mal bunların aleyhine bir dava açıp hepsini ağır cezalarla cezalandırdı. Bunların bir kısmı dayak altında, bir kısmı işkence ile, bir kısmı zindanlarda öldüler ve böylece cellada gerek kalmadı. Bu amillerin durumu adeta Kamrup Hinduları'nın haline benziyordu. Bu Hindular bir yıl keyifleri istediği gibi zevk eder, sene sonunda Tanrı'larının arabalarının tekerlekleri altına atılır veya kafalarını o tanrılara sunarlardı. Bu şiddetli tedbir gayet iyi sonuçlar verdi, yeni kurumlara kök salmak için uygun ortam hazırladı.

Hindistan'a yerleşir yerleşmez Türkler bu ülkenin türlü zevklerine dalmışlardı. Sıcakları ve Malarya'nın da etkisiyle aralarında çok sayıda ölen olmuştu. Ölmeyenler de sinirli oldular. Servetlerini sefahatlerde ve sarayın çok pahalıya mal olan debdebelerinden israf ettiler. Yeni hayatlarındaki inceleme ve ihtiyaçla yapılan orduların Türk şövalyeleri yaratması onları büyük suçlamaların hedefi yaptı. Eski kurultayların yani seçim yapan meclislerin etkisiyle monarşi sistemini benimsiyemiyorlardı.

Bunlar arazilerinde bağımsız prensler gibi yaşıyorlardı. Yanlarındaki araziyi kendilerininkine katıyorlardı. Bu suretle hükümet çiftçileri bunlardan sürekli acı çekiyorlardı. Bu durum derebeylerin arada bir yaptıkları isyanları açıklıyordu. Bunlar ne kadar büyük ve etkin olurlarsa isyanları da o kadar büyük ve tehlikeli olurdu. İsyanlar, Ekber Han'ı çok uğraştırmış, ona pek pahalıya mal olmuştu. Ekber Han bu sebeble büyüklerin etkinliklerini, kuvvetlerini kırmaya önem vermişti. Ekber'in siyasetinin en belirgin noktası işte bu idi.

Ekber, yavaş yavaş Hindular'ın bağlılık ve ittifakını kazanmış, bunu kazanınca derebeyler aleyhine dönmüşlerdi. Bu suretle cagirdarların çıkarlarına da gerek yasal olsun, gerek yasal olmasın, dokununca

kıyameti koparmışlardı. İnsanları çıkarlarına dokunmaktan başka kızdıran bir şey yoktur. Bu usul onların çıkarlarını alt-üst etmişti. Cagirdarların insan ve hayvan sağlama görevleri şimdiye kadar onlar için bitmez tükenmez bir çıkar kaynağı olmuştu. Mansıbı derecesi çıkardıkları insan ve hayvan miktarı olduğundan cagirdarlar törenlerine pek çok süvari ile geliyorlardı. Oysa seferlerde bu mansıbdarların asker ve atları mansıblarının derecesinden pek aşağı oluyordu. Atları da askeri hizmete yarar bir halde değildi. Adamları pek genç ve talimsizdi.

Bu durum karşısında böyle askerlerle Ekber Han'ın önemli ve parlak zaferler kazanmış olmasına hayret etmemek elde değildi. Ekber'in savaşlarda fazla kayıp vermesine sebep buydu. Bu cagirdarlar geçit törenlerinden dönünce adamlarının çoğunu elbiselerini çıkarıp gönderirlerdi. Atları tarımda ve başka işlerde kullanırlardı. Her yıl ise daha fazla adamla geçit törenlerine gelirlerdi. Hatta bunlar geçit törenlerine gelecekleri zaman birbirlerinden ödünç olarak ve bütün donanımı ile beraber asker de alırlardı.

1573'te meşhur Şahbaz Han «mir-bekci» olmuş, «dağ»ı şiddetle tatbik etmiştir. «Dağ» Alaüddin Kılci zamarından beri vardır. «Dağ» hükümetin damga'sıdır. Üzerinde bulunduğu şeyin hükümete ait olduğunu gösterir. Şahbaz Şah bununla, hatta bunu icat etmekle övünürdü. Hakikaten Hindistan'da bunun şerefi ona aittir. İcadı eskidir. Cengizliler de kullanırlardı. Çünkü ondan önce ilkel bir halde olan bu usulü gerekli düzenlemelerini ve duyurularını yaparak tamamlamıştır.

Şahbaz Han «dağ-ı mahalli» adıyla bir çeşit dağ ihdas etti. Dağ-ı mahalli askere ait atlara kızgın demirle vurulan işaretir. Bu damga deve ve fillere de vurulurdu. Bu suretle cagirlerini çoğaltmak için mansıbdarların fazla asker ve hayvan getirmelerini önlendi.

Geçit törenleri yılda bir defa oluyordu. Geçit törenine gelmeyen mansıbdarların gelirlerinin onda biri hazine adına alıkonuyordu.

Kanunlar mükemmel yapıldıkça, mükemel uygulandıkça hilekarlar da hilelerini mükemmelleştirirler. Bu işte de böyle oldu. Ekber bu hileleleri bulmak, onların önüne geçmek için olağanüstü tedbirler almıştır.

Zemindarların ve cagirdarların askerleri genellikle süvari idi. Ebul-Fazl'a göre orduda 4 milyon 400 bin adam vardı. Ancak sürekli ve İmparator'a ait ordu 25 bin kişiydi. Bunun 12 bini süvari, 13 bini piyade ve topçu idi. Bu asker hazine-i hassa tarafından beslenirdi. Bunun bir kısmı sarayda muhafız idi. Bir kısmı da kalelerde muhafız olup sipeh-salarların emri altındaydılar. Bunlar tahsildarlara da yardım ederlerdi.

Ailenin oğulları bir beyin emri altında bir çeşit soylu hassası oluştururlardı. Bunlara dikkatli bir eğitim verilirdi. Bunlardan kılavuz, genelkurmay subayı yapılırdı.

Bu orduda fitilli tüfekçilere «bendukçu» derlerdi. 10 bendukçuya bir «mir-deh» (on bey) komuta ederdi. Mirdeh 4 sınıf olup sınıfına göre ayda 300, 280, 270, 260 dam alırlardı. Dehbaşı'lar ise maaş yerine arazi alırlardı.

Askeri fabrikalar, ahırlar, tersaneler büyük bir düzen içindeydi. Ekber Han bunları çoğunlukla bizzat denetlerdi. İşçi tam bir disiplin

altındaydı. Bu fabrikalara büyük masraflar edilirdi.

Ekber Han devlet işinin her şubesinde en ufak ayrıntılara kadar incelerdi. Böyle koca bir devletin çok büyük mekanizmasının ayrıntılarını bile bilmek yorucu bir iş idiyse de yorulmaz, bakardı. Bu sayede zamanına göre olağanüstü güzel bir yönetim kurmuştur. Kendisi makina işlerinde pek becerikliydi. Özellikle ateşli silahlara özen gösterirdi. Ekber bu konuda iki icat yapmıştır. Bunun biri hızla sökülüp at üstünde götürülen, gerektiğinde derhal kurulabilen bir toptu. Diğer buluşu da 17 tüfeği birleştirip bir fitil ile aynı anda atmasıdır. Deniz ve kuşatma topları da icat edip yaptırmıştır.

Filleri büyük bir dikkatle terbiye ettirmiş, onları pek güzel baktırmıştır. Fillere iyi bakmayanların cezalandırılması için uzun ceza cetvelleri düzenlemiştir. Çünkü filler pek pahalıya maloluyordu. Fillere çok önem veriyordu. Bengale seferlerinden birinde pek kıymetli bir fil Sadık Han'ın hatası yüzünden kayboldu. Ekber Han bundan dolayı Sadık Han'ın cagirini elinden aldı ve bu ayarda bir fil bulmadıkça huzuruna gelmemesini emretti. Birinci sınıf bir filin kıymeti 5-10 bin rupiye idi.

Atlara da dikkat ederdi. Ahırlar Arap, Acem atları, Türkistan'ın Keşmir'in, Bedehşan'ın hafif ayaklı, cefa çeken ve patikalarda katır kadar ihtiyatlı yürüyen atlarıyla dolu idi. Katırlar, develer, yiyecek hayvanlar için de geniş kurumlar vardı.

Ekber'in saray hayatı ve adetleri Hindistan'ın kendisinden evvelki hükümdarlarınınkinden farklı değildi. 1595'te sarayın masrafı 7 milyon 729 bin 667 rupiye idi.

«Vekil» unvanıyla bir başvezir, «vezir» adıyla bir maliye nazırı, «han-ı hanan» (hanlar hanı) adıyla bir başkomutan, «bahşı» adıyla bir saray nazırı, «sadr» adıyla bir mühürdar yaptı ve başka mansıblar kurdu. Bu unvanlar gerçi Kölemenler zamanında vardıysa da Ekber Han bunları tanzim etmiştir.

«Vekil» Hükümdar'ın komutanı ve meclisin reisiydi. Bundan sonra «mir-bar» (avcı başı), sonra «mir-menzil» (konak reisi) ve öteki memurlar gelirdi.

Sivil memurlukları Acemler'e, orduyu Türkler'e ve Racputlar'a verdi. Bu suretle her işi ustasına vermekteki dehası görüldü. En nazik noktalarına kadar hükümet makinasını düzenledi. Maliye nazırı Racput Todar-Mal yıllık bütçeyi tanzim etti. Bu bütçe 2 milyarlık idi. Sürekli ordu 140 bin kişiydi.

Bu devlette büyük tören yapılırdı. Molla Bedehşan Hükümdarı Mirza Süleyman Fethpur'e gelirken uzunca mesafeye birkaç soylu, daha yakın mesafeye bütün soylular ve memurlar gidip onu karşıladılar. Fethpur civarındaysa bizzat Ekber Han ata binerek karşıladı. Yolun iki kenarına altın ve gümüş zincirlerle süslenmiş, kadife «hüda»ları, ipek kumaşlar, boyunlarında ve sağrılarında kara ve ak püsküller olan filler durmuşlardı. Her iki filin arasında bir av arabası ve bu arabaların üstünde terbiye edilmiş ve altın kafes içinde, gümüş zincirle bağlı birer pars, aynı zamanda boyunları altın yaldızlı boğalar koşulmuş arabalar vardı. Altın kafeslerin üzerleri kıymetli kumaşlarla bezenmişti.

İmparator Mirza'yı görünce atından indi. Çünkü Mirza pek yaşlıydı. Yaşına saygı gösterdi. Hatırını, sağlığını sorduktan sonra atına binip Mirza'yı sağına aldı. Mirza'nın şerefine büyük bir düğün yapıldı.

Vezir yahut divan maliye nazırı idi. Vakanüvisler bile onun maiyetindeydiler. Bunların görevleri sarayın önemli olaylarını vilayet yönetim ve işlerini, İmparator'un hayatını, seyahatlerini olduğu gibi yazmaktı. İşte bütün kanunları da içine alan bu vakayinameler tarihlere kaynak olmuştur. Maliye işlemleri «defter»ler üzerine yazılırdı.

1583'ten beri Todar-Mal maliyenin başındaydı; fakat vezir unvanını kabul etmemişti. O, bu yenilik hareketlerine büyük nisbette karışmıştır. Todar-Mal Muzaffer Han ile sürekli çekişme halindeydi.

Ekber «Ordu dili» (Urdu dili) denilen dili icat etmiştir. Bütün Hindistan halkı için ortak bir dile büyük bir ihtiyaç vardı. Çünkü bütün Hindistan birleşmişti. Hindistan'da yerli birçok dillerden başka Müslümanlar da üç dil kullanmaktaydı. Bunlar da fatihlerin dili olan Türkçe, din dili olan Arapça, hükümet dili olan Acemce'dir Ekber'in yaptığı dil «Hindistanî» yahut «Urdu dili» adını almıştı. Urdu (Ordu) dili denmesinin sebebi özellikle orduda herkesin birbirini anlaması için kullanılmış olmasındandır. Bu dile «saray dili» de derler. Diğer diller gittikçe gerileyerek bu dil gelişmiş, bugün Hindistan'dan her ırktan, her dinden olmak üzere 100 milyon adamın dili olmuştur (1920'lerde). Bu dilde edebiyat ortaya çıkmıştır. Orduca Hindistan'ın maddi ve manevi birliğini sağlamıştır. Blohman Ordu dilinin icadını da bu Todar-Mal'a atfetmektedir. O zamana kadar bütün hesaplar Hindu dili ve rakamı ve Hindu memurlar ile yapılıyordu. Resmi devlet dili olarak Orduca'yı ve Farsça yazıyı resmi yazı yapan Todar Mal'dir. Hindular Ordu dilini öğrenmiyorlardı. Orduca resmi dil olunca mecburen öğrendiler.

Orduca Hindistan'ın kuzeyinde Türkçe, Acemce ve Arapça kelimelerle teşekkül etmiştir. Buna Sanskrit ve Hintçe de karışmıştır.

Orduca'nın Ekber veya Todar-Mal tarafından icat olunduğunu Doğu ve Batı eserleri genellikle söylerlerse de Orduca'nın Babür Han zamanında mevcut olduğu muhakkaktır. Biz Babür Han'ın Orduca yazılmış bir kıtasını da bulduk.

Bütçe de gelirler ve masraflar için ayrı ayrı bölümler bulunur. Hatta savaş bütçesi bile vardır. Bu merkezi dairenin kalabalığı müthişti. Binlerce memur, vergisini getirenler, sarayın mütahhitleri, hatta buradan borç olan cagirdarlar orada görülürdü. Bu borçlar yüksek olmakla beraber hiçbir zaman onlardan geri alınmamıştır. Adeta İmparatorun hediyesi yerine geçerdi. Muzaffer Han ve Todar-Mal'ın sayesinde bu yönetimde düzen mükemmeldi. Gerçi bazı yolsuzluklar ve rüşvet alma olayları oluyordu. Fakat ansızın yapılan denetimler bu yönetimin memurlarının çoğunlukla yetenekli ve doğru olduğunu göstermişlerdir.

Altın, gümüş ve bakır paralar kesiliyordu. 42 darphane vardı. Bu darphaneler çeşitli şehirlerdeydi. Madenlerin karışımları, paranın kesilmesi sanatı pek gelişmişti. Ekber bunları daha çok geliştirdi. Para Hindistan'ın her tarafında bir sistem üzereydi. Bunun esası «mihr» (mühr, mehr?) ve «rupiye» idi. «Celali» denilen kare şeklindeki altın para 10 rupiye, «dihn» 5, «man» 2,5 rupiye kıymetindeydi. Daha 23 çeşit altın para vardı.

Ekber savaş köleliğini lağvetti. «Kar» denilen haccac vergisini kaldırdı. Bundan Müslümanlar ve özellikle Hindular memnun oldu. Kendisi Acmir'e ziyaretlerde bulunurdu. Agra ile Acmir arasında her konak yerine bir saray yaptırdı. Yolda her «kus»e bir taş diktirip bu taşlara kendi vurduğu hayvanların boynuzlarını taktırdı. Ve oraya susayacak gezginler için bir kuyu kazdırdı. Yoksullar ve göçmenler için hanlar yaptırdı. Ekber birgün yemek yerken o anda birçok kişinin aç olduğu aklına geldi. Bundan böyle kendi yemeğinin bir kısmının fakirlere dağıtılmasını, sonra kendisine yemek verilmesini emretti. Bir büyük kuyuyu her cins para ile doldurttu. Bu paradan zaman zaman bilginlere, dindarlara dağıtırdı. Bu kuyudaki paralar üç yılda bitmiştir. Biri Müslüman diğeri Hindu fakirler için iki hayır kurumu yaptırdı. Birinciye «Hayr-pura», ikinciye «Deharim-pura» adını verdi. «Hayır» Müslümanlarda ne ise, «deharim» Hindularca o demektir. Kendisi de her gün yoksullara para dağıtıyordu. Ekber'in ettiği hayratın masrafı hazine-i hassa gelirlerinin önemli bir kısmını alıyordu. Hazine-i hassa gelirleri yıllık 32 milyon liraydı.

Ekber'in azınlıklar hakkındaki muamelesi olağanüstü hürriyetseverce idi. Bunlara bugünkü anlamıyla azınlık diyemeyiz. Mahkum millet deyimini kullanmak gerekir. Çünkü Hindular gerçekte azınlık değil, büyük çoğunluk idiler.

Ekber Han soyluların, valilerin olağanüstü olan etkinliklerini kırıp yerli halk ile temasa geldi. Ekber'e kadar Hintlilere hakaret edilirdi. Bir Müslüman yazar şöyle diyor: «Eğer tahsildar Hindular'ın ağızlarına tükürmek isterse Hindular ağızlarını açsınlar. Onlara hakaret dini bir görevdir. Korkacak birşey yok. Çünkü onları ayak altında tutuyorsunuz. Peygamber onları talan etmeyi, kesmeyi, esir etmeyi emretti. Ya Müslümanlığı kabul edecekler, ya mahvolacaklardır.» Bu ifade Ekber'den evvelki durumu gösterir. Ekber Han bu tür davranışı ve uygulamaları kaldırdı. Yerlilere haklarını verdi. Hintli soyluların kadın ve çocuklarının bile esir edilmesini yasakladı.

Ekber Han bütün racaların gönlünü iyi muameleyle kazandı. Bunlar askerce ve herşeyce Ekber'e ve hatta onun soyuna bağlı kaldılar. Ekber Han bunları idari ve askeri en önemli makamlara çıkardı. Ekber, Anber racaları arasında bulduğu sadakati kendi ırkdaşları arasında bile bulamıyordu. Anber Sülalesi halen Ceypur'da egemenlik sürmektedir. Bu sülaleden Raca Mansıng (1615) Ekber Han'ın sütkardeşi, en bağlı ve aziz dostu idi. Racalar'dan Todar-Mal'ı maliye nazırı, sonra Bengale valisi yaptı. İki ırk arasında çekişmeye son vermek için Türkler'le Racputlar arasında evlenmeyi bütün kuvvetiyle teşvik etti. Buna örnek olmak için kendisi de Raca Bihari-Mal'ın kızıyla evlendi (1561). Oğlu Cihangir'i de Marvar Racası Begüvandas Odeysing'in kızıyla evlendirdi. Bu evlenmelerden Hint-Türk İmparatorluğu bir «Türk-Racput» İmparatorluğu durumuna gelmiştir. Bu da birlik ve kuvvet olmuştur. Hindular «Bançait» denilen kendi mahalli meclisleriyle yönetiliyorlardı. Müslümanlar'ın «kadı» (kazi)ları vardı. Fakat halk isterse mahalli hükümeti temsil eden memur ve asayiş görevlisine başvurma ve şikayet hakkına sahipti. Ekber'in yaptığı bir başka düzen de bir Müslüman'ın, Hindu bir kadın ile evlene-

bilmesi için muhakkak kadının ebeveynînden izin almasını gerektiriyordu.

Ekber Şah memleketine hem posta, hem polis teşkilatını uygulamıştır. Postada hızlı haber taşıyıcalar, koşucular kullanılırdı. Böylece hızlı değişmeler sayesinde bir mektup Agradan 900 İngiliz mili mesafede olan Ahmedabad'a beş veya altı gün zarfında giderdi.

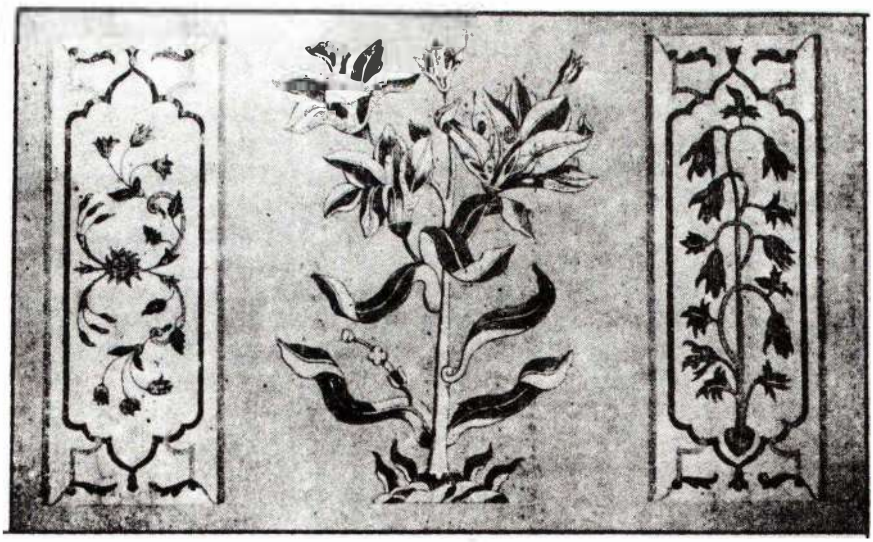
Ekber Han Agra kalesini yaptırmıştır. Buna sekiz yıl emek sarfetmiştir. Bugüne kadar Hindistan'da Müslümanlar tarafından yapılan eserlerin en dikkate değer olanlarından biridir. Fethpur (Sıkri)'daki sarayını da o inşa etmiştir. Delhi'den biraz ileride bulunan babasının türbesini de o yaptırmıştır. Bu türbe Müslüman mimarisinin orta sınıfının mükemmel bir örneğidir.

Ekber'i mimari eserlerinden başlıca üç tanesi bunlardır. Fakat Hindistan'ın her tarfında daha birçok eserleri görülür.

Ekber bilgin değildi, fakat bilimi pek severdi. Sanat, hüner sahiplerini, bilginleri etrafına toplamıştır. Birçok Sanskrit ve Yunan eserlerini Acemceye tercüme ettirdi. Acem diline ve kültürüne bir Türk'ün daha hizmeti! Muhakkaktır ki, bu Türkler olmasaymış Acemler pek yavan olacakmış. İran'da, Orta Asya'da, Afganistan'da, Hindistan'da Türkler hep Acem kültürüne hizmetler etmiş, onu meydana getirmişler, ona varlık ve can vermişlerdir.

Ekber Han şair idi.

Bunlar bu devletin yönetimi, teşkilatı hakkında layıkıyla bir fikir almak için yeterli bilgilerdir. Bu açıklamalardan Ekber Han'ın dahi bir devlet adamı olduğu hemen anlaşılır.

Tac Mahal Camiinin süslerinden

DİN-İ İLAHİ
(Din Adamlarının Düşüşü)

Ekber Han büyük bir asker, yaratıcı bir devlet adamı olarak ve insani duygularda kendisini geçen başka biri bulunmayan bir adamdır. Derebeyleri itaat altına alıp onları ele geçirmiş, bütün Hindu prenslerini kendisine bağlamıştır. Bunları gördük. Şimdi başka bir alanın incelenmesine geçiyoruz. Bu alan Ekber Han'ın din konusundaki faaliyetidir.

Bu faaliyette iki safha vardır:
1- Din memurları aleyhine hareket.
2- Yeni bir din icadı.

Bu alan en yüksek, hangi memlekette ve millette olursa olsun son derece önemli bir iştir. Bu da din memurları, ruhaniler aleyhine açılan savaş ve vuruştur. Bu dünyanın ezeli ve belki ebedi kavgasadır. Yani fikir hürriyeti ilk inançlar arasındaki çatışmadır. Daha açık bir deyimle devletle kilise rekabet ve vuruşması. Laik iktidar ve müessese bazen dini iktidar ve müessese ile ittifak, bazen ona bağlı bulunmuş, ender olarak isyan etmiştir. İslam dini, din ile dünya işleri birbirine karıştıran bir dindir.

Ekber'in işi kendi dini aleyhinde olan bir harekettir. Konumuz bir din sahibinin diğer bir din sahiplerine karşı olan mücadelesi değildir. Okuyucularımız bu bölümü okurken bu noktayı hatırda tutmalıdırlar.

Bizde İslamiyet'te ruhanilik, ruhban takımı yoktur demek genel bir adet halindedir. Bu söz bütünüyle doğrudur. Fakat nazaridir. Gerçekte günlük hayatta bizde ve bütün müslümanlarda müthiş bir ruhbanlık, kuvvetli bir ruhban sınıfı vardır. Eskiden beri Müslüman hükümdarlar, kanunları dini hükümlerden çıkarttıklarından bu iş için din bilginleri yetişmiştir. Bu suretle hükümdarlar, prensler, zenginler birçok medreseler yapmışlar, onlara vakıflar vermişler; bu öğrenimi yapanlar bu suretle bitmez bir servet kaynağı bulmuşlar, çoğalmışlardır. Öğrenim ocakları olan medreseleri, miletin fikri eğitimini, mahkemelere varıncaya kadar her şeyi ellerine almışlar; bu suretle kuvvetli, teşkilatlı bir sınıf meydana gelirmişlerdir. Sonra bunları kırmak niyetiyle tarikatlar ortaya çıkmış, tekkeler ve vakıfları yapılmıştır. Bundan da başka bir dini sınıf ve bir örgüt meydana çıkmıştır. Bunlar da davalarında üstünlük sağlamak için dini bayrak yapmışlar, ötekilerin tutuculuğuna karşılık tasavvufa dalmışlardır. Bu iki sınıfın vaziyeti bir elleriyle tokatlaşan, diğer elleriyle tokalaşan ve aynı zamanda bir yolda beraber yürüyen iki adamın hali gibidir. İşte «dini bu iki sınıf», adamlarını ruhbanlık mevkiine getirmiştir. Hatta bunlar Hıristiyanlar'ın ruhban sınıfından pek müthiş olmuşlardır. Çünkü dini kuvvetle beraber bunlar hükümet kuvvetlerinin birçoğunu da ellerine almışlardır. Pek dehşetli olan ruhi

kuvvet yani dini kuvvet ellerinde olduğu gibi, saray hemen hemen çok zaman ellerinde, aynı zamanda mahkeme de ellerindeydi.

Din bilginlerine Hindistan'da «mevlana» diyorlardı ki, bizim «hoca» deyimine karşılıktır.

Bu esnada «Mehdevi» mezhebi çıkmıştı. Bunlar bir hadis'e göre İslam H. 1000 yılında bitecek, «İmam Mehdi» adıyla 12'nci İmam gelecek, ondan sonra da Kıyamet kopacak diyorlardı. Bu tarih gelmek üzere idi. Epeyce zamandır Hindistan'da Mehdi'ler ortaya çıkıyordu. Evvelce Afganlar Mehdeviler'i şiddetle kırmışlardı. Ekber'in ilk zamanlarında saray din bilginleri de bunlar hakkında şiddetli tedbirler tatbik ettirmişlerdi.

1555'te Nagor'lu Şeyh Mübarek adında önemli bir bilgin Mehdevi mezhebini kabul etmişti. Bu kişi Yemen Araplarından Hindistan'a gelmiş birinin soyundandı. Ahmedabad'da öğrenim görmüş, Babür Han tarafından Cümna kenarında Ağra'nın karşısında yapılmış olan «Çarbağ» şehrine yerleşmişti. Bunun iki oğlu olmuştu: Biri Ebul-Feyzi, diğeri Ebul-Fazl. Şeyh Mübarek oğullarının öğrenimlerine dikkat etmişti.

Şeyh Mübarek şiiliği yaymaya çalışıp etrafına pek çok mürit toplamıştı. Hümayun Han'ın şeyhülislamı Sultanpur'lu Abdullah Ensari Şeyh Mübarek'in baş düşmanıydı. Çünkü şiiler bu tutucuların çıkarlarına zarar vermeye çalışıyordu. Bayram Han düştüğü zaman Şeyhülislam genç Ekber Han'ı Şeyh Mübarek'i cezalandırmaya ikna etti. Şeyh Mübarek Gücerüt'a kaçtı. Oradan Ekber'in sütkardeşine yazıp onun vasıtasıyla Mehdeviler aleyhinde uygulanan şiddeti azalttırdı. Şeyh Mübarek de affolunup döndü. Henüz yirmi yaşında olan oğlu Ebul-Feyzi (Feyzi-i Hindi) bu sırada şiirleriyle büyük bir şöhret kazanmıştı.

Şeyh Mübarek bu oğlu ile beraber Sadr-ı Cihan Abdül-Nabi'ye gelip oğluna 100 bigha arazi verilmesini rica ettiği zaman şii diye hakaret edilerek daireden kovulmuştu. Görülüyor ki ilk ezme eylemi, ilk hareket süniler tarafından şiiler aleyhine başlamıştır.

Nihayet genç Şair'in şöhretini Ekber de duydu. Çitor seferi (1579) sırasında bu Ebul-Feyzi'i huzuruna getirildi. Şiirlerinde «Feyzi» mahlasını kullanan bu kişi artık Ekber'in yüce aziz bir misafiri oldu.

Ebul-Falz bilimi seviyordu. Özellikle felsefeye düşkündü. Saray gürültülerini, merasimini bilimi incelemeye engel buluyor, hem de açgözlülerin şerrinden korkuyordu. İnzivada yaşıyordu. Feyzi saraya girip Hükümdar'ın sevgisini kazanınca fikrini değiştirdi. 1754'de kardeşi kendisini Ekber Han'a takdim etti. Ekber Han, Ebul-Fazl'a pek saygılı davrandı.

Ebul-Fazl bizzat şöyle diyor: «Ben inzivada yaşardım. Bunu çalışmak suretinde gösteriyordum. Ancak bu durum, bilgin haysiyetinin dostları ile geçirdiğim birkaç gece gözlerimi açtı. Dünya serveti değil, yürek ve ruh serveti kazanmak isteyen bu adamlar sayesinde bilgin geçinen ve din adamı denen tutucuların çıkarlarına ne kadar düşkün olduklarını öğrendim. Çılgın olayazdım. Bereket versin babamın nasihatleri beni sessiz kalmaya zorladı. Ama yine ruhum sessizliğe kavuşmuyordu. Gönlüm Moğolistan evliyasının, Lübnan ermitlerinin (?) kederini çeki-

yor, Tibet'in Lama'sını, Portekiz'in Padres'ini görmeyi özlüyordu. Yine «Pars»ların, «Zevnd-Avesta»nın ruhanilerine yanaşmak fikrindeydim. Memleketin bilginleri bana sapıklık ve yanlış yol gösteriyorlardı.

«Hükümdar'da fikrin yüce tabakalarına doğru bir rehberlik bulacağımı ümit ederek kardeşim ve akrabam bana saraya girmeyi teklif ettiler. Önce nasihatlerini kabul etmedim. Kabulden sonra ise fikirlerimin dayanağını Hükümdar'da buldum. Hükümdar'a takdim edildiğim zaman verecek maddi bir hediyem yoktu. Ayetü'l-Kürsi'yi yorumlayârak takdim ettim. Bana iltifat etti.»

Ekber Han büyük fikrini nasıl yapacağını kestiremiyordu. Çoğunlukla geceleri sarayın iç avlusunda bir taş üzerine oturup bu büyük meseleyi düşünürdü. Bu işin yardımsız olmayacağını bilmek canını sıkıyordu. Nihayet bu iki kardeşi buldu. Süleyman Kararuni'yi de aldı. Bunun hısımı Bedehşan Hükümdarı Süleyman Mirza'nın da özel bir mezhebi olduğunu biliyordu. Dini meseleleri genel ve açıkça tartışmalarla bir sonuca vardırmaya karar verdi.

«İbadethane» adında Sıkrı'de büyük bir bina yaptırdı. Her perşembe akşamı bilginleri, her dinden ruhanileri toplar, en zıt ve önemli meseleleri tartışmaya açardı. Binanın çeşitli ve büyük salonları vardı. Bunların kimisi bilginlere, kimisi seyyidlere, kimisi şeyhlere... mahsustu.

Tartışmalar çoğunlukla sabaha kadar sürerdi. Hükümdar salonları dolaşır, çoğunlukla büyük bir hararetle tartışmalara katılırdı.

Derken her taraftan birçok bilgin, ilahiyatçı Sıkrı'ye gelmeye başladı. Gelenler arasından meşhur şii bilginlerinden hakim Ebul-Feth, Molla Muhammed, Mir Şerif vardı. Bu üçüncünün henüz belirli bir fikri yoktu.

Bu tartışmalar sonunda bunlar Hükümdar'ı din adamları aleyhine gazaba getirdiler. Ebul-Fazl ile Hakim Ebul-Feth fikir ve bilgi bakımından din bilginlerinin hepsinden pek yüksektiler. Bilginler birbiriyle zıt fikirlere düşüyor, derhal biri ötekini küfürle suçluyor, bu da ötekilere fırsat veriyordu. Şiilere sünni bilginlerin verdikleri cevaplar ve deliller zayıf ve değersizdi. Aciz kalıyorlardı. Aciz kalınca da karşıtlarına küfür damgasını vuruyorlardı. Hiddetleniyor, gürültü ediyorlardı. Hükümdar'ın önünde yumruklarını sıkıyorlar, bar bar bağırıyorlardı. Terbiye dairesinde cevap verecek, itiraz edecek yerde terbiyesiz okul çocukları gibi davranıyorlardı.

Hele din bilginlerinin yolsuzlukları, rüşvet aldıkları ve vergilerden kurtulmak için yaptıkları hile ve iki yüzlülüklerinin meydan çıkması Ekber'i onlardan büsbütün soğuttu. Artık din bilginlerini şiddetle cezalandırmaya karar verdi.

Bunun üstüne tuz-biber olmak üzere din adamları bir tartışmada Hükümdar'ı da şahsen gücendirmek tedbirsizliğini yaptılar. Ekber bir Müslüman'ın şer'an kaç kadın alabileceği meselesini sormuştu. Bunlardan bir kısmı Ekber'in Racput olan, esir olmayan karılarının müstefreşe (odalık) addolunacağını söylediler. Şiiler ılımlı cevaplar verdiler ve ister bir saat, ister 99 yıl için olsun müt'a (geçici nikah)nın caiz olduğunu bildirdiler.

Sofilik mezhebi Ekber'in gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu-

nu Ekber'e Ebul-Feyzi ve Ebul-Fazl veriyorlardı. Özellikle o Hindistan'ın meşhur sofisi Tacüdin Dehlevi'den ders alıyordu.

Bilindiği gibi sofiilik bütün şeyh ve dervişlerin felsefesedir. Sünnilik ve Şiilik tutuculuğunun düşmanıdır Bu boyunduruktan çıkıp hür düşünmektir. Sofiler kendilerini Tanrı'dan bir cüz, Allah'ı sevgili ve kendilerini aşık sayarlar. O'nu öğrenmek için çiçekli, altın kanatlı fikir ve hayallerle göklerde uçan, coşkun şiirlerle beslenmiş Müslüman mistiklerdir. Bir derviş vecd içinde kendisini Allah zannedebilir ve «Ben Allah'ım» der. Sofilik bütün dinleri Allah'ı öğrenme bilimi için çeşitli vasıtalar ve aynı şey sayar.

İşte bu inançlar dolayısıyla onlar din bilginleri ve tutucuların aleyhine, ötekiler de bu dinsizler dedikleri sınıf aleyhine kıyamet koparmışlardır.

Sofiliğin ahlaki sonucu insanları bir ülküye beden ve ruhla bağlı kılmak, her din inançlısı eşit görmek gibi yüksek bir insani gaye doğurmaktadır.

İbadethanenin bilimsel, felsefi tartışmaları devam ede ede sonunda sıra İslamiyet'in hayati meselelerine geldi. Bu sefer din bilginleri artık kudurdular. Hür fikirliler gittikçe daha ağır basıyorlardı. Ekber Hindu dehasını tercih ediyordu. Bunda Ekber'in haremdeki Racput prenseslerinin etkisi vardır. Ekber Han onlarla Hindular'ın «homa» ibadetini yapıyordu. Etrafında Hindu danışmanlar, cengaverler vardı. Hareminin muhafızları Racput idi. Bu sebeple Hindu fikrinin tamamen etkisi altındaydı. Bu devirde sarayına Brahman bilginleri de çağırttı. Bunlar imparator'a Hindu dinini telkin ettiler. Gerçeği arayan ve daima bir miktar daha ileriye gitmek isteyen Hükümdar İran'dan kovulup Hindistan'a yerleşmiş olan ve «Pars» (ateşetapan, kebr) denilen Zerdüşt rahiplerinden de çağırttı. Bunlar da Hükümdar'a dinlerini telkin ettiler. Ekber bu dinleri öğrendikçe İslamiyet'in kaynaklarını da anlıyordu.

Madalyalara artık «Allah-Ekber» yazıldı. Bu iki manalı idi: Allah büyüktür; yahut Allah Ekber'dir. Bu babda din bilginlerinin görüşlerini sordu. Şu adamlar çok tuhaftır. Hepsi tasvip ettiler. Yalnız Hacı İbrahim iki ayrı manaya geldiği için olamayacağını söyledi. Ekber kızdı.

Nihayet din bilginleri iki takım olup birbirine karşı durdular. Bir takımı diğer takım aleyhine risaleler yazdılar, berikiler cevaplar verdiler. Asıl ortak düşmanları olan şiileri, diğer din sahilerini bırakıp kendi aralarında çıkardıkları kavgaları onları daha çok zayıflattı. Şiilerin şeyhüsislam aleyhine yazdıkları hicivler elden ele dolaşıyordu. Ekber bunları keyifle seyrediyordu. Çıkarlarından başka birşey bilmeyen, millete karşı taş yürekli olan bu mansıb avcıları tutucuları kaldırıp yerlerine daha hür fikirli bilginleri atadı.

Ekber incelemelerine devam ediyor. 1578'de Portekiz-Hind sömürgesinden bir heyet getirtip Hıristiyanlık hakkında bilgi istedi. Bir Cizvit papası Ekber'in huzurunda din bilginleriyle tartışıp onları birkaç defa mağlup etti. Bu suretle Hükümdar'ın sevgisi kazandı. Bunun üzerine Portekiz sömürgesinden birtakım Cizvit daha getirtti.

Ebul-Fazl «Ayn-i Ekberi»de şöyle diyor: «Hükümdar zamanını fikirlerini, ruhunu öğrenmeli ve onlara göre hareket etmeli. Mezhep ihtilafları

kalkmalı. Millet yalnız Ekber'in etrafında toplansın.»

Ebul Fazl hükümdarlığa semavi hukuk verilmesinin meşruyetine dair Ekber'i ikna etti. Şeyh Mübarek ise ona kendisini «Müctehit» ilan etmesini tavsiye etti. Bu şii bilginler de dalkavukluk ediyorlardı. Bu kuvvet şimdiye kadar din bilginlerindeydi. Hatta ikincisi Sünnilerde de yoktu. Şimdi bunlar mülki kuvvete ve şahsa geçiyordu. Demek din ve devlet birleşiyordu. Şimdiye kadar ruhani heyet devlet kuvvetini gaspediyordu. Bunun için birkaç ayet ve hadisi bu yolda yorumlamak yeterliydi. Onu da yaptılar.

1579 Eylül ayı başlarında birçok bilginin ve kadıların imzasını taşıyan bir fetva yayınlandı. Bunların birçoğu korku ve çıkar duygularıyla imzalarını atmışlardı. Kısacası bu fetva ayetler, hadisler yorumlayarak, mantıklar yürüterek, istihraclar yaparak, ümmetin menfaatinden söz ederek din meselelerinde ihtilaf çıktığı zaman Ekber'e çözümleme yetkisi veriyor, Ekber Han'ı müctehit ilan ediyordu. Bu suretle Ekber aynı zamanda dini bir önder de oluyordu. Bu din bilginleri «Gerçekten adaletli bir hükümdarın fikri şeriat kuvvetini taşır. İlk emri verici yani hükümdarla bilginler arasında anlaşmazlık olduğunda ilk emir vericinin görüşü üstündür» demişler, birçok kez olduğu gibi İslamiyet'in bilginleri bu sefer de bu dalkavukluğu yapmışlardır.

Bu fetvanın asıl dikkate değer yönü bilginlerin iktidarsızlığı ve ikiyüzlülüğüdür.

Bu olaydan sonra Ekber ile bilginlerin arası büsbütün açıldı. Bunlara darbe üstüne darbe inip etkinliklerinden nüfuz ve kuvvetlerinden birşey kalmadı. Ekber Fethpur'da sarayın yanında yaptırdığı «Cuni» Camii'nde minbere çıkıp bizzat hutbe okudu. Fakat Kadı'nın yaptığı şiiri okuyamayıp kekeledi. Sonra resmi imam okudu. Bu şiirin son mısrasının sonunda «Allah-Ekber» vardı. Dindarlar fena kızdılar.

Ekber Han din adamlarının en ileri gelenlerinden ikisini hacca gitmeye davet etti. Bu, Timurlular'da sürgün usulüdür. Bunlar gidince din bilginleri başsız kaldı. Ve iyice tepelendiler. Artık Müslümanlık devletin resmi dini olmaktan çıkıyordu. Ekber Han bütün kin ve düşmanlığını Araplar üzerine çevirdi. Kuran'a kaynağı yeni ve mantıksız, yazarı yoksul bir Arap diyor, Kuran'la, Müslümanlık'la eğleniyordu. Araplar'a da hırsız, eşkıya diyordu. Nitekim Şeyh Sadi bunlara «düzdan Arap» demiş, ben de dini iş hariç, «Yol kesicilik onlarda milli sanattır» demiştim ki, Şeyh Sadi gibi Ekber de bizi bu konuda yüzyıllarca önce tasdik etmişlerdir. Ekber Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olduğunu ilan, Peygamber'in kerametlerini ve melekleri inkar etti. Dindar müslümanlar köpürdüler, kablarına sığmadılar. Ekber ruhun ebediliğini de inkar etti. Bu hususta yalnız tenasüh (ruhun birinden diğerine geçmesi) şeklini kabul etti. Cennet, Cehennem'i de kabul etmedi. Dindarlığın, ibadetin bir çıkar karşılığında yapılması ahlaksızlıktır dedi. Ruhun yalnız metapsikoz ile tasfiyesini kabul etti.

Ekber Han «Lailahe ill'Allah Muhammed Resulullah» denmesini yasak edip yerine «Lailahe ill'Allah Ekber halifet'Ullah» denmesini emretti. Ancak halkın isyanından korkup bu ikinci cümlenin yalnız sarayda söylenmesini bildirdi. İşte bundan sonra birçok din bilgini yazdıkları eser-

lerin başına «Bismillah...» yerine «Allah Ekber» yazmışlardır. Hey gidi dindar bilginler!.. Nerede kaldı o din, nerede kaldı o tutuculuk?.. Demek ki onlardaki saf bir vicdan kanaatı, garez ve ivazdan arınmış bir dindarlık değil, çıkarmış!

Ekber de hür fikirlilik yapmak isterken, şimdi kendisini Peygamber ve Tanrı yaparak sapıtıyordu.

Raca Birbar Ekber'in ateşli taraftarlarındandı. İslamiyet'e hücum etti ve bunda insaf filan bilmedi. Müslümanlar Birbar'a «Piç», «Cehennem Köpeği» lakaplarını verdiler. Bu kişi yalnız Müslümanlığı değil, Brahman dinine de hücum etmiştir. Önemli bir şairdi. Bu konuda hicivler yazardı. Aynı zamanda bilimsel tartışmalar da yapardı.

Bazıları, mesela Şahbaz Han gibi kahramanlar Sünnilikten vazgeçmediler. Ekber birtakım bilginleri kayıklara doldurtup batırtarak Cumna'da boğdu. Lahor bilginlerini dağıtıp memleketten uzaklaştırdı. Öldürülen, sürülen din bilginlerinin sayısı pek çoktur. Bilginlerin mallarının ve dine mahsus servetinin çoğuna el konulup yoksullara ve gerçek bilginlere dağıtıldı. Vakıfları azaltıldı. Bunlardan alınan para pek önemli bir toplama ulaştı. Caize'yi kaldırdı. Bütün büyük, küçük memurluklara Hindular, sofiler, şiiler yerleştirildi. Camiler boş kaldı ve dükkan, mağaza, anbar, hatta ahır haline kondu.

Ekber Han Portekizliler'e bir mektup yazmıştı. Bu mektubun özeti şöyledir:

«Sen Pol sınıfının muhterem pederleri; bize iki 'pater'inizi (Portekizce peder demektir) göndermenizi rica etmek için iki kişi gönderiyorum. Bu pater'ler bilgi sahibi olsun, onlarla beraber Hıristiyanlık hakkındaki kitaplarınızı ve İncil'i de gönderiniz. Çünkü dininizi öğrenmeye pek arzu ediyorum. Bana dinlerini öğrettikten sonra dönmek isterlerse kendilerini saygı ve ikramlarla gönderirim.»

Bu mektupu alan Portekizliler pek sevinip Hükümdar'ı Hıristiyan yapmak ümidiyle en değerli üç papas gönderdiler. Bunlar birtakım hediyeler de getirdiler. Hediyeler arasında güzel tab'olunmuş bir İncil ile, bir İsa'nın, bir de Meryem Ana'nın resimleri vardı. Kendilerine sarayda odalar verildi.

Bunlar da İbadethane'nin perşembe akşamları oturumlarında bulundular. Celsede dünyanın her tarafından gelmiş değişik dinlerin temsilcileri vardı. 'Patri'ler büyük bir nutuk ile davalarını savundular ve din bilginlerini mağlup ettiler. Ekber Han sekiz yaşındaki oğlu Murad'ı Portekiz dilini ve yazısını, Hıristiyanlığı öğretmenleri için bu papasların terbiyesine verdi. Müslümanlar bundan telaşa düştüler. Papaslar Agra'da bir kilise yaptılar. Ekber Han bu kiliseye sarıksız olarak gidiyor, Hıristiyan gibi ibadet ediyordu. Bir Portekizli ölmüştü. Sokakta debdebeli bir cenaze alayı yapıldı. Bu Hintlilerin de , Müslümanların da hoşuna gitti. Alaya iştirak ettiler. Papaslar bir hastahane yapmak için müsaade istediler. Müsaade verildi. bu olayları yazmış olan Portekiz tarihçisi burada diyor ki: «Tecrübe anlattı ki şefkat eserleri müşrikler ve Müslümanlar üzerinde çok iyi tesirler yapıyor, bu suretle onlar Hıristiyalığı kolayca kabul ediyorlar.» Demek Avrupa propaganda heyetlerinin, misyonerlerin daima hastahaneler yapmaları, propagandada

doktorlar kullanmaları ilk bu tecrübenin verdiği derstendir. Gerçekten önemli bir noktadır. Bize de ders olsun!

Papaslar yüz bulup Ekber Han'a resmen vaftiz olmasını rica ve bu konuda ısrar ettilerse de Ekber kabul etmedi. Onlardan ekaanim-i selase (üçleme, teslis: Baba, Oğul ve Ruhül-Kudüs)yi açıklamalarını istedi. Ettiler. Fakat ekaanim-i selase çok zeki olan Ekber'in zihnine battı. Ve «Müşrikler, Müslümanlar Hıristiyanlar hepsi kendi dinlerine hak diyorlar. Hangisine inanalım?!» dedi. Bundan pek acınan, fırsattan yararlanamadığına pek yanan Portekiz tarihçi, «Hükümdar hiçbir şeye kanmayan bir adamdır. Bir sorusuna cevap ver, bir daha sorar. Sorular bitmez. Bu durum dinsizlere mahsus bir haldir. Dinsizler akıllarını nakle itaat ettirmezler. Onlar hiçbirşeyi doğru değildir zannederler. İnsanın noksan aklının anlayamadığı şeylere inanmazlar» diyor. Bu Portekizli akıl ve nakil muhakemesi yapıyor, aklın muhakemesiz olarak dini nakiller ve inançlara inanmasını istiyor.

Ekber'den ümidini kesen papaslar Hindistan'da Hıristiyanlık propagandası yapmalarına müsaade istediler. Ekber Han oyalayıcı bir cevap verdi. Hıristiyanlığın da baskı uyguladığını biliyordu. Henüz Müslüman ruhanilerini ezmişken, başına yeni bir ruhban takımı istemeyeceği tabii idi. Hem de engizisyon o devirdeydi. Elbet Ekber yaptıklarını biliyordu. Hıristiyanlığın girdiği yerde başka bir din bırakmayıp onu halk ile beraber kırıp mahvettiğini elbet öğrenmişti. Oysa Ekber kendisince bütün dinlerden akla uygun olan şeyleri alıp onlarla bir din yapmak fikrindeydi. Papaslar döndüler.

1591'de yani birinci heyetten 10 yıl kadar sonra Ekber Portekizliler'den ikinci bir heyet daha istedi. Bunlara Hükümdar'ın oğlu ile Türk devlet adamlarının çocuklarına Portekizce öğretmeleri için bir mektep açtırdı. Bir müddet sonra bunlar da memleketlerine döndüler.

Ekber Han üçüncü defa olmak üzere bir mektup yazıp yine Lahor'a bir heyet istedi.

Bu heyete bir Ermeni kılavuzluk etti. 5 Mayıs 1595'de Lahor'a geldiler. Bunlar Lahor'da bir kilise yaptırdılar. Ekber bunlara da serbestlik verdi. Kendilerini himaye etti. Bazen tapınaklarında da buldu; fakat vaftiz olmadı. Bunlardan da Hıristiyanlık ve özellikle Batı hakkında bilgi aldı.

Ekber'in bu hallerine bakılırsa şaşılır. Bu kadar hür düşünüş ve insani hareket kendisinden önce olmadığı gibi sonra da çok zamanlar görülmemiştir. Ne yüksek adamdır. Onun ideali «umumi bir tahammül»dür. O yüzyıllarda Avrupa din kavgalarının kanlarından meydana gelen ummanda çalkalanıp duruyordu. Bu gerçekleri dikkate alıp düşünmek gerekir.

O, müsbet fikirli bir adamdı. Onun gayesi daima ileriye doğru gidip gerçeği araştırmak, bilinmeyenler perdesini yırtmak, hak dini bulmak, Allah'ı öğrenmekti. Bu durum hür fikirlerin, geniş ve düşünücü ruhların yapabileceği beceridir. Fakat bu arayışlar nihayet bir hiç'e ulaşır. Bu hiç'e kavuşanlar ya hiçbirşeye inanmaz dinsizler, ya vecde boğulan birer mistikler veya tereddüt içinde karar kılan birer karanlık karasevda dalgınları (melankolik) olurlar.

Ekber bu uzun incelemelerden anladı ki, dinler ancak insanların fikri gelişmesinin tarihi bir ürünüdür. Zamanla bir türlü şekil ortaya çıkmış olmasına rağmen, esas daima birdir. Demek, her din eşittir. Herhangi birinin diğer birine karşı üstünlüğü yoktur. Herkes Allah ve erdem fikri ile yürümüş, her milletin akıl ve tasavvurlarından kendine özgü bir kimlik oraya çıkaran bir din doğmuştur. Yani fark, bu tasavvurlardadır. Vardığı sonuç işte budur.

Bu şekilde Ekber dinleri maddi, kanun önünde eşit haklara sahip yaptı. Dinlerin birbirine saldırısını yasakladı. Bu fikirledir ki, İslamiyet'in baskısını kaldırmaya başladı. Bunun için de din bilginlerinin etkinliğini baltaladı. Dini hürriyet ve eşitlikten siyasi hürriyet ve eşitlik doğdu. Hindu, Müslüman, Kebr ne olursa olsun bütün Hindistan halkına kanun önünde eşit haklar verdi. Koca Avrupa, bugün medeniyetiyle öğünen Batı bunu ancak bir yüzyıl önce anlayabilmiş ve bu yolda işe başlamıştır. O da halen birtakım kayıtlara bağlıdır.

Hicri 1000 yılı gittikçe yaklaşıyordu. Amerika'nın keşfi haberleri de Hindistan'da yayılıyordu. Önceleri bir kuyruklu yıldızın görülmüş olması, birçok isyanın ortaya çıkması Mehdeviler'in inancını kuvvetlendiriyordu. Herkes artık Mehdi'yi bekilyordu. 1580'de (H.988) Ekber Han'ın yeni bir din yaptığı duyuldu. Bu dine «Din-i İlahi», saliklerine «İlahi» adları verildi.

Bu dine göre Ekber Han, Allah'ın Vekili idi. Ekber Han Allahi'lerden yani kendi saliklerinden dört şey istiyordu: MAL, CAN, NAMUS, ESKİ İMAN.

Ekber bir defa Müslümanlığa saldırmakla din ve vicdan hürriyetini maalesef baltalamıştır. Belki de bu gerekli bir hareketti. Sonra insanlardan en kıymetli şeylerini istemesi, baskıcı bir hükümdar ruh ve arzusudur, lanetli bir şeydir.

Din'e giren, dört dereceden geçerdi. Bu dine girmek isteyen sarığını çıkarıp eline alır ve Hükümdar'ın ayağına kapanırdı. Ebul-Fazl'ın tarifine göre bütün fenalıkların kaynağı sayılan hırs ve hodbinliği atar. Allah'ın Resulü olan Hükümdar elini uzatıp yakarırcasına kaldırır, sarığını başına kor. Bununla o adam zahiri hayattan, gerçek hayata girer. Padişah ona bir «şast verir. Şast, üzerinde Ekber'in resmi ve «Allah-Ekber» yazılı bir şeydir.

Bu dinde Müslüman selamı olan «Selamünaleyküm» yerine «Allah-Ekber» denir, selamlanan da «Cellç Celalehu» der. Abdest yasaktır. Et şiddetle haramdır. Ancak yaban domuzu ve kaplan eti mübahtır.

Ekber'in adını herşeye koyması da baskının sonucudur. Kısacası büyük Ekber böyle birçok şeyde saçmalamıştır.

Ekber saltanatının yirmibeşinci yılında Güneş Dini'ni kabul etti. Bütün halkının huzurunda Güneş'e ibadet etti.

Ekber Han birçok bilgini toplayıp onlara bir İslam tarihi yazdırdı. Meşhur «Tarih-i Elfi» (Bin Yıllık Tarih) budur. Hicri takvimi kaldırıp takvim başını, kendisinin tahta çıktığı günü yaptırdı. Bu takvim başı 1556 miladi, 963 hicri yıldır. Bütün kayıtlar yeni tarihe göre düzeltildi. «Secde» usulü tatbik edildi. Müslümanlar önce buna yalnız Allah'a secde edilir diye itiraz ettiler. Secde'nin adına «zemin-Pusi» kondu. O za-

man en tutucu Müslümanlar da bunu yaptılar. Demek ki, Ekber, kendini Allah zannetmiş, tanrı yerine koymuştur ki, bu kadar büyüklüğünün yanında yazık, bu adetleriyle küçülmüştür. Sağlık için gerekli olduğu takdirde şarap mübah kılındı; fakat sarhoşluk şiddetle yasak edildi. Yolsuzluğa meydan vermemek için sarayın yanında bir meyhane açtırdı. Fakat bu meyhane az zamanda sarhoşlarla doldu. Dindar Müslümanlar'ın zorla sakalları traş edildi. Domuz ve köpek artık pis sayılmıyordu. Domuz eti mübah oldu. Sarayın avlusunda domuz da, köpek de vardı. Kumara da müsaade etti. Her gün Katolik kilisesinin çanları işitiliyordu. Yaban domuzlarını güreştirdi. Ölen domuzun boynuzlarına altın taktırdı. O zaten böyle hayvan kavgalarını severdi. Mesela kurbağaları serçeler, örümcekler'le döğüştürürdü.

Yeni din için Enam tarzında bir şey yazdırtıp dağıttırdı. Bunda şu yazı vardı: «Ben, filan oğlu filan, babamdan, anamdan öğrendiğim İslam dininden kendi arzumla çıktım. Şah Ekber'in İlahi itikadını kabul ediyorum. Bununla beyan ediyorum ki ona mal, can, namus ve dinimi fedaya hazırım.»

Bu kağıtlar isim yeri doldurulduktan sonra iki dinin müctehidi Ebul-Fazl'a verilirdi. Akraba arasında, mesela kardeş çocukları arasında evlenme yasak edildi. Evlenme yaşı erkeklerde 16, kızlarda 13 yaşına çıkarıldı. Ekber küçük yaşta evlenenlerin çocukları calız oluyor diyordu. Namaz, hac yasak edildi. Dinlemeyenler için ceza kondu. Ay adları Acemce olmak üzere Parsi'lerin şemsi takvimi kabul edildi. Müslüman bayramları kaldırıp yerine Pars'ların 14 bayramı kondu. Yalnız Cuma Namazı bırakıldı. Arapça'nın öğrenilmesi de yasak edildi. Felsefe, tıb, kozmografya, aritmetik, şiir ve tarih öğrenimi teşvik edildi. Bunlar dini görevlerden sayıldı. Hz. Muhamed (S.A.V.) ile açıktan alay edildi. Ekber debdebeli Nevruz bayramları yapıp en koyu tutucuları bile bunlara davet etti.

Ekber «Mirac» hususunda şöyle diyordu: «Nasıl olur da bir adam göğe çıkar, orada Allah ile doksan bin kelimelik bir konuşma yapar, sonra yere iner ve indiği zaman henüz yatağı sıcak durur?»

Ekber Müslümanlığı böyle baltaladığı gibi, Hindular'daki Brahmanizm'in bazı fena adetlerini de kaldırdı. Dulların ateşte yakılması veya ebedi bir dulluğa mahkumiyeti bunların arasındadır. Erken evlenmeyi de yasakladığından hiçbir Hintli oğullarını 16, kızlarını 13 yaşından önce evlendiremedi.

Sanskrit dilindeki birçok eser Acemce'ye tercüme edildi.

Bunlar ve Ekber'in dini ve toplumsal bazı adetleri gösteriyor ki, Ekber ve maiyyeti yavaş yavaş Hintlileşiyorlardı.

Ekber sofileri gibi suf'tan elbise giydi. Haftanın her gününe mahsus ayrı renkte elbisesi vardı. Et yemeyip yalnız otla beslendi. Oruç tutardı.

Güneş'e sabah, ikindi zamanı, gurup zamanı ve gece yarısı tapılırdı. Güneş'in sanskrit dilince binbir adı toplanıp «zikr» suretinde söylenmek üzere dağıtıldı.

Ekber her sabah güneş doğarken bu binbir kelimeyi bir Brahman'ın yardımıyla söylüyor, sonra sarayın bir penceresinden gözüküyordu. Halk oraya yığılmış bulunuyordu. Ekber'i görünce hepsi yere kapanıyordu.

Ekber «yogi»lerle de temasta bulunmuştur. Bunlar sihir bildiklerini iddia ederlerdi. Ekber bunların hilelerini keşfetmiştir.

1515'de pek çok insan Din-i İlahi'yi kabul etti. En yüksek mevkiler yeni din mensuplarına verildiğinden herkesin bu dine girmesi tabii çıkar sebebiyledir.

Bir de Brahmanlar ile başkaları ona cidden kutsal olduğunu söylüyorlardı. Nitekim her yüzyılda, her yerde dalkavuklar bunu yapmış, birtakım büyük adamları yoldan çıkarmış, kaybolmalarına sebep olmuştur.

Ekber çok-evliliği de yasakladı. Yalnız kısırlık olursa birkaç kadın alınabilirdi. Dullar evlenebilirdi. Ölülerin başları doğuda olmak üzere gömülmeleri kaideydi. Bunun sebebi Müslümanların namazda Kabe'ye dönmeleri, ölülerini -başları Kabe tarafında olmak üzere- gömmeleridir ki, ona zıt olarak ayakları batıya, yani Mekke'ye doğru çevriliyordu. «Sutti» yani kadınların ölen kocalarıyla yakılması kaldırıldı. Ancak kadın isterse ve ebeveyni razı olursa müsaade edildi. Daha sonra Hindular'dan çekinip bu yasağı kaldırdı. «Hıtan» da yasak edildi. Ancak 16 yaşından sonra çocuk bizzat isterse yapılmasına cevaz verildi.

Din-i İlahi saliklerinin kasap, balıkçı ve kuşçularla yemek yemesi yasak edildi. Yiyenlerin cezası bir elinin kesilmesiydi.

Ekber Han Şakbaz Han, Mansıng, Todar-Mal ve Behaguvan-das'a da Din-i İlahi'yi kabul ettirmeye çalıştıysa da, bunlar itikadlarında asla sarsılmadılar. Bunlardan hele Mansıng Ekber Han şunları söylemek cesaretini göstermiştir: «Ekber Hükümdar Din-i İlahi'yi kabulümü canımı hükümdarıma feda etmek için istiyorsa bunu birçok defa ispat ettim. Eğer bu sırf din içinse ben tam bir Hindu'yum; eğer müslüman olmak gerekse Hükümdar hemen emretsin; fakat ben Müslümanlık ve Hinduizm arasında bir din tanımıyorum.»

1593'de bir bildiri yayınlayıp zorla Müslüman edilmiş olanların eski dinlerine dönmelerine izin verdi. Ahlak konusunda şiddetli yasalar koydu. Bu sırada Mirza Aziz Köke Hac'dan dönmüştü. Orada Arap şeyhlerin adiliğini görüp İslamiyet'ten soğumuştu. Gelince Din-i İlâhî'yi kabul etti. Ancak kabulü için din bilginleri aleyhinde mücadele açılması şartını koştu. Bir yıl sonra Sadr-ı Cihan yani Başmüfti de resmen Din-i İlahi'yi kabul etti. Aşk olsun bu «din bilginlerinin başına» da!

Din bilginleri aleyhine 2'nci ciltte şiddetli eleştiriler yürütmüştüm. Bazen bundan dolayı acaba haksızlık ettim mi ki diye müteessir oluyordum. Bu konuda da din bilginlerinin çıkarlarını sevmelerini iki yüzlülüklerini ve kuvvete tapınmak gibi adiliklerini görünce onları haklı yazdığımı görüp kendi kendime teselli buluyorum.

Halk Ekber Han'ın kerametine inandı. akın akın hastalar gelir, Hükümdar'ın bir nazarını ister veya tuttuğu bir şeyi alır, bundan şifa umardı. Bengale seferleri sırasında Cunpur köylüleri kuraklıktan sıkılmışlardı. Ekber'den yağmur istemişlerdir. Ekber Han kendisinin tabiatüstü bir varlık olduğunu önce kabul etmemiş ve bu konuda büyüklük göstermişse de sonunda buna da inanmıştır.

Bu dinde Parsi (sofi ve Hinduizm) esasları vardır. Bu Hükümdara canlarına varıncaya kadar herşeylerini fedaya yemin ediyorlardı. Ger-

çekten bu adamlar bu yeminlerini tutumuşlardır.

Maalesef Din-i İlahi'nin batını kuralları hakkında pek az bilgi vardır.

Maks Müller, «Dinler hakkında ilk mukayeseli incelemeler yapan Ekber Han'dır» diyor. Gerçekten onun bu çalışması yalnız bu açıdan çok önemlidir.

Ekber güvercinleri severdi. 20 bin güvercini vardı. Bunların aralarında birleştirmeler yaparak güvercin cinslerini olağanüstü biçimde ıslah etmiştir. Demek bu önemli olayı Darvin'den önce bulmuş ve uygulamıştır.

Din bilginlerinin bir davası vardır. Onlar ana ve babaları her ne milletten ve dinden olurlarsa olsun her doğan çocuğun Müslümanlığa meyl ile doğduğunu söylerler. Ekber Han buna karşı şu olağanüstü tecrübeyi yaptı.

20 süt emen çocuğu aldı. Bunları şehirden dışarıda ve hiçbir ses işitilmeyen bir yere kapattı. Gayet emniyetli sütnineler atadı ve onlara bir kelime, hatta bir hece bile söylemeyeceklerini tembih ve şiddetli cezalarla onları tehdit etti. Üç dört yıl sonra onları getirtti. Görüldüki, çocukların hepsi de dilsizdir; Müslümanlığa ve hiçbir şeye iktidarları yoktur.(*)

Zamanın şairleri Ekber'i şiirlerinde göklere çıkarmış, ona ilahi bir varlık vermişlerdir. Ekber'in dini çok yer kazanamamıştır. Bundan başka Ekber'in ölümüyle sönüp gitmiştir. Dine inanmayan bir adamın din yapması tuhaftır. Dine inananlarsa tabii yeni bir din yapamazlar. Ekber şüphesiz teşkilat, idare, ordu kuvveti gibi konularda Hz. Muhammed zamanındaki askeri ve idari kudretten pek yüksek bir noktadaydı. Fakat dini zıll-i zail gibi geçmiştir. Adeta kendi hayatının gölgesiymiş gibi vücudu toprağın altına girince dini de dünyadan gitmiştir. Oysa Hz. Muhammed'in halka tevdi ettiği din cihanın her tarafına yayılmış, bin yıldır yaşamaktadır.

(*) Ekber Han'ın bu tecrübesi, burada yanlış yorumlanmaktadır. «İslamiyet insan fıtratına uygundur» hükmünden kasıt, hiçbir beşeri etki altında kalmaksızın yetişen insanın, doğrudan doğruya Allah'ın etkisinde kalacağı ve Allah'ın emirleri doğrultusunda yaşayacağı manası değildir. Bu hükümle, yaradılış olarak insanın bedeni ve ruhi yapısı ve beşeri ilişkileri ele alındığında, pratiğe en uygun hayat biçimini İslamiyet'te bulacağı ifade edilmektedir. Çünkü insan hayatını ve bizatihi «insan» unsurunu bilim ve ahlak ölçüleri içinde değerlendirdiğimizde, başka hiçbir hayat biçimi onun varığına İslamiyet kadar uygun bulunmadığı görülür. Yukarıdaki hükümden ve kastedilen budur.

Ayrıca, Ekber Han'ın bu tecrübesi hakkında «İslam Ansiklopedisi»nin «Ekber» maddesinde (C: IV, s. 216) şöyle denilmektedir:

«... Ekber'in 'lisan-ı ilahi'yi keşfetmek gayesiyle yaptığı garip bir tecrübe de onun mistik ruhunun tezahürlerinden sayılabilir: 'din-i ilahi'nin ilanından 4 sene önce, hükümdar yeni doğmuş beş-altı biçare çocuğu bir yere kapatmış, yanlarına, bakımları için, dilsiz süt-nineler tayin etmişti. Çocukların insan sesi duymamaları için, bulundukları yerin etrafında sıkı tertibat vücuda getirilmişti. Ekber öyle sanıyordu ki, hiçbir insan kelamı öğrenemeyecek olan bu çocuklar konuşmaya başlayınca kullanacakları dil 'ilahi lisan' olacaktı. Fakat tecrübe zavallı çocukların büsbütün dilsiz kaldıklarını gösterdi.»(Toker Yayın Komisyonu.)

Ekber Han hakkında yazı yazmış olan önemli yazarlardan bir ikisinin düşüncelerini buraya alıyorum. Bunlardan Fransız Rene Grosse «Ekber Han'ın Fikri» başlığını taşıyan yazısında şöyle diyor:

«Ekber'in askerî ve idarî dehası pek büyük olmakla beraber bunlar onun felsefî değeri önünde gölgede kalırlar. Ekber dünyanın en büyük mütefekkirlerindendir. O, bütün becerileriyle dünyanın en büyük adamıdır. İmparatorluk payesi onun şahsında hiç kalan bir sıfattır. 'İnsaniyet hakkında gerçek duygunun yaratıcısı sıfatıyla Ekber'i geçen olmamıştır.

«Ekber Sünni mezhebinde büyüdü; fakat hür fikirli yaratılmış olan Ekber Han serbest düşünmeye başladı. Derhal o zaman hükümet içinde hükümet olan din bilginlerinin şiddetli bir muhalefeti ile karşılaştı. Durum hiç uygun değildi. Şimdiye kadar Hint Müslümanlarının ömürleri putatapanlar aleyhine cihat ile geçmişti. Bu ardı arası gelmeyen dini savaşlarla Müslüman fikirleri aşırılık içinde ve hassas bir haldeydi. Ekber bu pek etkili olan din bilginlerinin aleyhine amansız bir savaş açtı. Bir kısmını sürdü, bir kısmını dini mevzularda bile kendi fikirlerini kabule zorladı. Bu, «teokrasi»yi yıkmaktı. Üstünlüğünü sağlayan Ekber Han Şiiliği kabul etti. Medreselere, Sünniler'in öğrenim dili olan Arapça'yı kaldırıp, Şiiler'in çoğunluğunun dili olan Acemce'yi koydu. Sofiyyun mesleğine sevgisi vardı. Kont Dönoer diyor ki: 'Bu meslek her fikrin (dogma) boyunduruğuna karşı bir isyanı, deneyimin sınırlarını geçen bir kesin bilgiye ulaşmak yolunda insanın derin bir isteğidir. Bu, metafiziğe dair bir içgüdüdür.'

«Her taraftan şiiler Ekber Han'ın etrafına toplandılar. Bunlardan Fethullah Şirazi yerleşmiş olduğu Bicapur'dan Ekber'in yanına gelip dini danışmanı oldu. Kur'an'ı hükümden düşürecek kadar liberallikte ileri giden Mübarek adında diğer bir şii din bilgini Ekber'in yanında daha büyük bir etkinliğe sahip oldu. Bu kişinin heyecanlı sofi olan iki oğlu Ekber'in fikirlerini kesin biçimde etkilediler. Bunlardan biri şair ve adı Ebul-Feyz, diğeri filozof ve adı Ebul-Fazl'dır. Ebul-Fazl Müslümanlığı, puta tapmayı, Hıristiyanlığı, bütün dinleri eşit görüyor, hepsinin konusunun bir (tek) olan Allah'ın araştırılması olduğunu söylüyor, Tibet'in Lama'larından, Moğolistan'ın Şaman'larından, Lübnan'ın Tarik-i dünyalarından, Portekiz'in dindarlarından eşit bir sevgiyle sözediyordu. 'Ey Allah! Cami mi? Onun zair (ziyaretçileri)leri ibadetlerinde seni söylerler. Kilise mi? Onun çanları senin şerefine ses verirler. Ben bir gün kiliseye, bir gün camiye gidiyorum. Tapınaktan tapınağa seni arıyorum. Senin seni arayan yolcuların dinle veya itizal ile bir ilgileri yoktur. Çünkü gerçeğe varamazlar. İtizali (bir köşeye çekilip cemaatten ayrılmayı) mufezileye, dini dindarlara bırakıyorum. Itır tacirine benziyorum. Ruhum her gül yaprağından ıtır topluyor' diyordu. Hiçbir zaman beşerin ruhu maddi dinleri atlayarak ebedi dini bulmak için bu kadar yükseklerde uçamamıştır. Bu Allah hakkında ideal bir tasavvurdur.

«Ekber dünyanın sonsuzluğunu Cenab-ı Hakk'ın rahmetiyle uygun ve orantılı bulmuyordu. Kendisi şaraba düşkün olmamakla beraber şaraba izin verdi. Domuz eti yedi ve onu da haramlıktan çıkardı. Brahmanizmin ilkelerinden olan öküz kesmek yasağını devam ettirdi.

Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu, Peygamber'in kerametlerini inkar etti. Müslümanlığı hükümetin resmi dini olmaktan çıkardı.

«1593'de bir ferman yayınladı. Bu fermandan önce zorla müslüman edilmiş olan Hindular'a eski dinlerine dönmeleri için müsaade etti.

«Ekber diğer Müslümanlar gibi Brahmanlar hakkında bir nefret beslemiyordu.

«Veda'lar, 'Ramayana' ve 'Mahabarata' gibi Brahmanizm'in büyük eserlerini ve Hind'in çeşitli felsefe sistemlerini Orduca ile Acemce'ye tercüme ettirdi. Bunları öğrenmek için geceleri satlerce çalışırdı. Yanında Brahman bilginleri bulunurdu. Haremde Racput olan karılarıyla Brahman ayini yapardı.

«Budizm de Ekber Han'ın fikri değişimini etkilememiştir. Zannolunduğuna göre, gizlice onu her dine tercih ediyordu. Yaptığı dine soktuğu sabır, şefkat, bitkilerin yenmesi ilkelerini şüphesiz Budizm'den almıştır.

«Hindistan'da yerleşmiş olan Portekiz Cizvit papaslarına dinlerini kendisine öğretmek için adam göndermelerini rica etti. Cizvitler bu isteği sevinçle kabul ettiler. Agra sarayında kendilerine bir daire verildi. Bunlar Ekber Han'a bir İncil sundular. Acemceye tercüme ettirip onu da okudu. Ekber Hıristiyanlığı beğenip oğlu Murat'ı terbiye etmeleri için Cizvitler'e verdi. Cizvitler Agra ve Lahor'da kiliseler yaptılar. Yerlileri vaftiz etmeye başladılar. Ekber Han arasıra Agra kilisesine gelip olcaşarak ibadet ederdi.

«Ekber felsefi hakikat aramakta büyük bir heves ve hırsla hareket ediyordu. Geceleri yanına şii bilginlerini Brahmanları, Portekiz papaslarını, Pars dindarlarını ve Budistleri toplar, onlarla sohbet ederdi. Geceleri böyle geçerdi. Dinlerin hiçbiri kendini tatmin edemediğinden onların genel durumundan «gerçeğin en üst noktasını bulmaya çalışıyordu. Bu maksatla bütün dinlerin terkibi ile bir din ortaya koymak istedi. Hepsini bir sistemde birleştirdiğini sandı. Bu sistem ise İran'ın eski Pars dini (parsizm) idi. Gücerat ve Fars'dan Pars dini papaslarını getirtip onlardan bu dini öğrendi.

«Hint, Doğu ve Batı Ekber Han'ın fikri üzerinde etkili oldularsa da bu sonuçla onun hepsinden çok İran'ın etkisi altında kaldığı söylenebilir. Dehası İran'ın yeni fikirlerinin etkisinden de ileri gidip İslam'dan dokuz yüzyıl önceki eski Parsizm'e kadar vardı. bu deha oralarda durmayıp Rönesans'a geldi. Hindu-Avrupai naturalizmi'ni keşfetti.

«Pars bayramlarını ve takvimini kabul etti. Ateşevleri (ateşgede) yaptırdı.

«Yeni dini Güneş adına yaptı. Ekber Han her sabah balkonuna çıkıp İlahi Araba'yı yani Güneş'i, onun 101 sanskritçe adını söyleyerek selamlıyor, Müslüman ve Hindu halk secde ediyordu. Brahmanlar Ekber Han'ı 'Rama' ve 'Krişna' (Kırışına) gibi Güneş'in tecessüdü (incarnation: cisimleşmesi, beden haline gelmesi) olarak isimlendiriyorlardı.

«Ekber Şah'ın yaptığı din Müslümanlığın sadeliği, şiiliğin mistisizmi, Buda'nın şefkati ile zenginleştirilmiş 'Parsizm' ve 'Vedizm'in birleştirilmesinden ibarettir. Bu dine göre Tanrı güzellik ve sonsuzluktur ve yüce nurdur. Sembolü Güneş'tir. Lekesiz ateşe, Güneş'e ibadet edilir. Müslümanlığın kameri takvimi yerine tahta geçiş gününden başlayan

bir takvim yaptı. kendisini beklenen Mehdi ilan etti.

Ekber'in ataları ve askerleri Sogd'dan Hint'e gitmeden önce İran edebiyatının etkisi altına girmiş bulunuyorlardı. Babür ve askerleri yine her bakımdan birer Türk idiler. Hümayun İran'da kalmış, hatta Şah Tahmasb'a şii olacağı vadinde bulunmuştu. Ekber zamanında Acemlik bunlarda pek ileri gitti. Ekber Türkçe'yi bile unutmuş, okumak için 'Babür-name'yi Acemce'ye tercüme ettirmiştir.

Sarayında yalnız Orduca ve Acemce konuşuluyordu. Yani ona Acemliğe ve Hindililiğe, ikisini birden, temessül etmiş bir şahsiyet nazarıyla bakabilir. Ekber Han adındaki bu Türk Acem rönesansının en büyük mütefekkiri, en büyük adamı olmuştur.

«Ekber'in dini yer tutamamış, devam edememiştir. Pek garip bir son olmak dolayısıyla buna eklemek gerekir ki, Müslümanlığı kırıp geçiren Ekber'e son nefesinde imam Kelime-i Şehadet getirtti. Ekber de getirdi. Birkaç sure de okudular.»

Alman Kont Dönoer «Ekber ve Atalarının Zekalarının Gelişmesinin Özellikleri» başlıklı yazısında şöyle diyor:

«Ekber herkes gibi şüphesiz yüzyılının ve çevresinin etkisi altında kalmıştır. Fakat yüzyılının ve çevresinin üstüne çıkan, yüzyılını ve çevresini kendi kişiliğinin mührüyle mühürleyen ender bir yaradılıştır. Babası tahttan indirilmiş, yersiz, yurtsuz, kaçak iken çölde kumlar üzerinde dünyaya gelmiş, daha baba ve anasını tanıyamaz bir yaşta onlardan ayrı düşmüş, amcalarının zulmü altında büyümüş, kale duvarlarında düşmanları tarafından kendi babasının mermilerine hedef olarak tutulmuş, isyanlar, savaşlar, maceralar arasında çalkalanmış, dert çekmiş bir çocuk olmuş, başka hükümdar hatta basit aile çocukları gibi aile şefkati görmemiş, onu asla kimse nazlandırmamış, şımartmamıştır. O, hükümdar çocukları gibi limonluklarda bin özenle büyütülen, incinir diye bir hava akımından bile korunan çiçekler misali bir şansa sahip değildir. Fakat bu yoksunluklar onu naz ile büyütülen çocuklar gibi hayat yeteneklerinden ve tecrübelerinden yoksun etmemek gibi bir iyi şanstır.

«Önce pek cılızken sonra gürbüz ve acar bir çocuk olmuştur. Kendisinde o zaman bile büyük bir çaba ve enerji vardı.

«Ekber'in tahsil ve terbiyesine dair zamanının eserlerinden bilgiler pek azdır. Tarihçi Ebul-Fazl'a göre Ekber sünnet edildikten sonra dörtbuçuk yaşında mektebe başlatıldı. Öğrenimine tayin edilen hocadan birşey öğrenmediğinden Mevlana Bayezid kendisine hoca yapıldı. Menam Han da eğitimi ile görevlendirilip ona giyinmeyi, tören, ata binmeyi, kılıç, tüfek, ok, kargı kullanmayı öğretti. Kendisine ülkenin durumu sebebiyle düzenli bir öğrenim sağlanamadıysa da atalığı Bayram Han bu konuya dikkat etti. Bayram Han bilim ve uygarlık adamıydı. Özellikle bu konuda Ekber'e ders verdi. Bayram Han Belh'de öğrenim görmüştü. Hür fikirli bir şii idi. Şiirleri vardı. Boş zamanlarında etrafına topladığı bilgin ve aydın insanlara konuşurdu. Delhi sarayı o zaman bütün civar devletlerdeki meşhur bilginlerin mahfiliydi. Başka devletlerde rahatsız olan, saygı görmeyen, tersine tehlikelerle karşılaşan bilginler buraya gelirdi. İşte büyük bir adam olan Bayram Han bu bilginler

arasından Ekber'e hocalar atadı. Kazvinli Mir Abdüllatif bu hocaların başındaydı. Bu bilginin babası İran'dan Şah Tahmasb'dan kaçmış, Hümayun Padişah'ın daveti üzerine Hindistan'a gelmişti.

«Hocası kendisine gazeller ve Hafız Divanı'nı öğretti. Babası Hümayun'un hatıratına ve diğer bazı belgelere göre Ekber okuma-yazma bilmiyordu; fakat kendisinde şiir ve nesir kuvveti, sohbetlerle öğrendiği geniş bilgileri vardı. İlk etkilendiği kişi Mir Abdüllatif oldu. Bu kişinin ilkesi genel barıştı. Sünnilikte tutucu değildi. Bu sebeple Sünniler kendisini şii, Şiiler ise sünni addederlerdi. Demek ki iki tarafın üstüne çıkmış, vicdan ve zekasının emrine bağlı bir kişiydi. İşte bu halde olan bu bilgin kişi Ekber gibi pek yetenekli bir dimağa bunları vermiştir.

«Dili, adeti, dini, edebiyatı ayrı insanları yönetmek görevinde bulunduğundan bunlara bir dil, bir din, bir edebiyat vermeyi düşündü.

«Avrupalılar Timurlular'ı yalnız savaşçı, kanlı fatihler sanırlar. Oysa Aksak Timur'dan beri bu sülale bilime, uygarlığa büyük hizmetler etmekteydi. Aksak Timur Doğu'nun bütün bilgin, şair ve sanatçılarını Semerkant ve Buhara'ya toplamıştı. Oralarda güzel camiler, medreseler, kütüphaneler yaptırmıştı. Onun en büyük zevki bilginlerle konuşmaktı. Şiraz'a gittiği zaman İbn Haldun'u huzuruna kabul etmiş, uzun uzadıya konuşmuş, kendilerine fazla iltifat ve bağışlarda bulunmuştur.

«Aksak Timur'un dördüncü oğlu Şahruh Mirza iyi asker, aynı zamanda iyi bir politikacı olmakla beraber bilime, bayındırlığa hayrata, büyük hizmetler etmiştir. Memleketini barış ve adalet içinde yaşatmıştır.

«Şahruh'un oğlu Uluğ Bey bizzat kendisi önemli bir bilgindir. Bilginlere değer vermiş, bilime büyük gelişmeler yaptırmıştır.

«Ekber'in büyükbabası Babür savaş ve fetihlerde olduğu gibi bilim ve şiir alanında da olağanüstü bir kişidir. Şiirlerinden Meydana gelmiş divanı, Babür-name'si, Türk vezni üzerine yazdığı eser, hukuk ve din hakkındaki kitabı nefis eserlerdir. Türkçesindeki uslup yalın güzeldir.

«Babür'ün oğlu Hümayun, sürekli bilginler şairler ve yazarlarla zaman geçirirdi. Mükemmel bir kütüphane yapmıştı. Kendisi kozmografya ve aritmetikte birinci idi. Kaçarken bile bir kısım kıymetli kitaplarını beraber götürmüştür. Tekrar Delhi tahtına oturunca yine kütüphaneyi ihya etmiş, boş zamanlarını orada geçirmiştir. Hatta ölümü bile bu kütüphanede bulmuştur. Şiirleri vardır.

«İşte Ekber Han böyle bir ailedendir. Bilime karşı sevgi onda irsi bir adet haline girmiş, meyvesini de vermiştir. Ekber'in öğretmenleri arasında sünni de, şii de vardı. Bunların Ekber Han'ın dini düşüncelerine etkileri olmuştur.

Sünni olarak doğmuş ve büyümüşse de genç yaşında şiiliğe meyletmiştir. Bunda Ekber'in hür yaradılışı büyük bir rol oynamıştır. O sünni tutuculuğunun fazla kayıtlarından, sıkılığından sıkılmıştır. Bunda zamanın da büyük etkisi olmuştur. Çünkü Onaltıncı Yüzyıl gerek Doğu'da, gerek Avrupa'da fikirlerin kaynaşıp mayalandığı bir yüzyıldır. Her yer hürriyet, Ortaçağ zulmünden, köleliğinden kurtulmak için çırpınıyordu. Ekber bir mutlak hükümdar, arzusu kanun mahiyetinde bir kudret idi; fakat o kendini uygar usullere uyduruyordu.»

İngiliz Pringıl Kenedi de şöyle duyor:

«Ekber'e dair yazı yazmış olan dört tarihçiden, özellikle son belirttiğim üç yazardan esinlenerek insan Ekber'in icraat ve hayatiyetini gözünün önüne getirebilir ve canlandırabilir. Ben buraya kadar Ekber'in savaşlarından söz ettim, bundan sonra da onun kişiliğinden ve memleketini nasıl bir usulle yönettiğinden söz edeceğim. Fakat bundan evvel Ekber'in büyümüş olduğu çevreyi bir kere daha anlatıyım:

«Çağatay Türkleri çok bakımdan bozkırların oğulları olan eski Moğollar'a benzemezlerdi. Fakat halen moğollar (Türkler)'le ortak birçok niteliklere ve adetlere sahiptiler. Töre, Cengiz Han'ın bu ilahi kanunu Çağatay Türkleri arasında halen dilden dile geziyor, gerektiğinde de uygulanıyordu. «Davul», «tuğ» halen rütbe ve beylik işaretleriydi.

Çağataylar şimdi hemen hemen şehirlere yerleşmişlerse de göçebe adetlerini asla büsbütün kaybetmemişlerdi. Babür ile Hümayun'un en mutlu zamanları, ataları gibi çadırlarda geçirdikleri günlerdi. Ekber Han gerçekte saraylarda babasından, büyük babasından çok oturmuştu. Fakat yine zaman zaman sadece göçebelik sevgisiyle seyahat halinde yaşamaya koşardı. Ondan sonra gelen üç büyük halefi de bu adeti güdüyordu. Ençok sevdikleri şeyin çadır hayatı, ordugah hayatı olduğu görülüyordu. Gerçekten bugün Hindistan halkından büyük bir kısmının konuştuğu ve safi bir «hindistani» garameri üzerine bir hayli işlenmiş Farsça ve Arapça kelimelerle vücuda gelmiş meşhur ve geniş dile bugüne kadar "ordu dili" denilmiştir. Gerçekte "ordugah dili" demektir. Eski Moğollar'ın (Türkler'in) çadırdan karargahları "ordu" adını taşırdı. Bu çadır hayatı alışkanlığıyla beraber, Çağatay Türkleri kendi anladıkları manada, av alışkanlığını da sürdürürlerdi. Bu avlar geniş bir savaş tatbikatı şeklindeydi. (Burada yazar Türkler'in ünlü sürek avlarını tasvir ediyor.)

«Çağatay Türkleri zamanında Hindistan avcılar için bir cennet sayılabilirdi. Kaplan her tarafta mevcuttu. Agra şehri civarında fillere tesadüf edilirdi. Bikanir'de ve Benares yakınlarında yaban eşeği vardı. Savaşlar insanları yok ettiği sırada hayvanlara tabii çoğalma alanını açık bırakmıştı. (Bu daima gördüğümüz bir olaydır.) Ekber Han'ın devrinden çok zamanlar sonra da Hindistan'ın Müslüman hükümdarlarında bu adet sürmüştür.

«Yılın belirli günlerinde kendilerini altın, gümüş ve mücevherlerle tartarlar ve ne kadar gelirlerse halka bunu bahşiş ederlerdi. Ekber Şah bu Türk adetini hayatı boyunca Nevruz günlerinde ve doğduğu günlerde uygulamaktan vazgeçmemişti.

«Çağatay Müslümanları kutsal şahsiyetler, şeyhler, pirler ve evliyaya her devirde bütün özellik ve büyüklüğü ile saygı göstermişlerdir. Fakat bunların şeyhleri, pirleri Katoliklerin azizlerinden büsbütün başka mahiyetteydi. Müslümanlarda azizlik hayat ve ahlakta safiyetten çok bilim ve irfan sonucudur(*).

«Çağatay Türklerinin pirleri ve yüce kişilerinden birçokları gerçekte Orta Asya'nın politika önderleriydi.

(*) Müellif burada yanılıyor. Evliyalık, Müslümanlığın inanışına göre, ahlak erdem ve bilim sonucudur. Hatta bazen ilime bile hacet yoktur. Allah'ın sevgilisi olmak yeterlidir. (Toker Yayın Komisyonu)

Bu azizler bütün hayatlarınca hürmet olunduktan başka, vefatlarında da mezarları ziyaretgah olurdu. Ekber'e bu hürmet hissi ta çocukluğundan beri yerleşmişti. Daha ilk senelerinde Acmir'deki Çişti şeyhleri türbesine zaman zaman ziyarete giderdi. Sonraları bu ziyaretten vazgeçtiyse de son zamanda Bedauni Ekber'in bu haline erbab-ı irfanın güldüklerini, Padişah'ın birçok şeylere hürmet etmediği halde bir şeyh'in türbesine yürüyerek gitmesini garip gördüklerini kendi kendi tutuculuğuna özgü acı alayı ile kaydediyor.

«Oğullarından biri Çisti şeyhlerinden birinin evinde doğmuştu. Bu evin civarında Ekber bir saray yaptırmış, buradan küçük bir şehir ortaya çıkmıştır. Agra'dan 14 mil uzaklıkta kalan bu kasaba Fethpur adını almıştır.

«Bedauni sürekli olarak bu şeyhi pek fena niteliklerle sıfatlandırır. Ekber Şah sünni mezhebinde büyütülmüştür; fakat babası Hümayun'un İran'dayken Şii fikir ve adetleri almış olması muhtemel bulunduğu gibi, yukarıda uzun uzadıya adı geçmiş olan Bayram Bey, de pek tutucu bir şiiydi. Şiiliğin liberalliğe Sünnilik'ten fazla meyli varsa da Sünnilik boyunduruğundan kurtulalı henüz yarım yüzyıl olan Şiiler de o sıralarda sünniler kadar tutucu idiler. Ekber Şah'ın çocukluğundan beri çevresi saf bir İslamiyet ve Orta Asya'dan gelmiş Türklük gelenekleri ile doluydu. Ancak gerek babasının, gerek kendisinin harreminde birtakım Hintli kadınların da bulunduğu bilinmektedir.

«O zamanın tanınmış Müslümanlarından biri şöyle demişti: İnsanın dört karısı olmalıdır. Biri çocuk doğurmak, biri çocuk büyütmek, biri kendisiyle konuşmak, dördüncüsü de diğerlerine ibret olmak üzere dövmek için! Bu dört kadın da Afgan, Hindu, İranlı ve Türk olmak üzere dört milletten olmalı.

«İşte bu hikayeden anlaşıldığına göre çocukları büyütmek görevi Hindu'ya verilmiştir. Bundan dolayı Ekber Şah'ın çocukluğunda Hindu kadınlar elinde büyüdüğünü farzedebiliriz.

«Selim Cihangir'in hatıratında Ekber Şah'ın yüzü ve vücudu şöyle tarif olunur: 'Boyu uzuna yakın orta, yüzünün rengi buğday renginde; beyazdan çok esmere yakın, kaş ve gözleri kara, kaşları bir diğeriyle birleşmiş halde çatık. Çehresi güzeldi. Arslan kuvveti gibi büyük bir kuvvete sahipti. Bu kuvveti göğsünün olağünüstü genişliğinden, kollarının çok uzunluğundan anlaşılırdı. (Türklerin büyüklerinde gördükleri bu kol uzunluğu demek Ekber'de de varmış.) burnunun sol tarafında bir et beni vardı ki, şahsına güzellik verirdi ve servet ve mutluluk işareti sayılırdı. Tavır ve hali kimseye benzemezdi. Çehresi şeref ve vekar ile parlardı.'

«Pehlivan, atik ve çevikti. Fakat pek ahbabı olan Racputlar gibi afyona alışmıştı. Et yemekten hoşlanmazdı. Yaya olarak uzun mesafeler katederdi. Birinci sınıf bir yüzücü ve binici idi. En sevdiği oyun «çevgan»dı. (Bu şimdi İngilizler'in at üzerinde olarak oynadıkları «polo» adındaki top oyunun bir çeşitidir. Belki de İngilizler bunu Türklerden almışlardır.) Birçoğu dalkavukluk sayılsa bile yine öldürdüğü kaplanların sayısı kendisinin birinci sınıf bir avcı olduğunu ispat eder.

Ekber Şah'ın yazma, okuma bilmediğini söyleniyor. Mesleği onu ta-

rih ve ilm-i edyan (teoloji) gibi bilimlere son derece merak etmekten alıkoyamamıştı. Dini felsefenin en sapıklığına götürebilecek yerlerini anlardı. Huzurunda daima dini ve felsefi tartışmalar yaptırırdı. Çoğunlukla sabahları Fethpur'daki sarayının önünde bir taş üzerinde oturup derin derin düşündüğü görülürdü. İhtimal huzrunda saatlerce tartışan hikmet sahiplerinin sözlerini düşünüyordu.

Bedauni gibi eleştirici bir tarihçinin sözlerine bakılırsa kadınlara düşkünlük konusunda Ekber Ortadoğululardan ne daha iyi, ne daha fena ise de herhalde zamanındaki Hindistan hükümdarlarının hepsinden iyi idi. Diğer yönden kadınlar Ekber'in karakteri, faaliyetleri üzerinde asla etkili olamazlardı. Ekber kadınlar yüzünden savaş, yönetim ve hükümdarlık görevlerini zerre kadar aksatmamıştı. Karısı olan Racput Prenseslerinin onun dini fikirleri üzerinde etkili oldukları söylenirse de, son zamanlara kadar Ekber babasının dinine (Müslümanlığa) çok saygılı kalmış, yalnız kaba sofulardan hoşlanmadığını saklamamıştır. Buna örnek olarak bir olayı anlatalım:

1585'de Ebu Türab Mekke'den üzerinde Hz. Peygamber'in ayağının izi olduğu söylenilen bir taş getirmişti. Ekber Şah bu taşı en büyük bir biçimde saygı göstermek için karşılamak üzere sekiz mil kadar yayan yürüdü. Bundan başka bütün emirlerinin bu taşı birkaç adım, sıra ile, arkasında taşımasını emretti.

Ekber Şah'ı tutucu ve dar sünni kurallarından ayrılmaya sevk eden önemli sebeplerden biri de idari sebep olabilir. Tutucu, Sünni, müsaadesiz Müslümanlar büyük fatihler olabilirler; fakat bir kere memleket fetholunup asayiş sağlandıktan sonra, Ekber iyi bir idareci olmak isteyince sırf Kuran'ın emirlerine bağlı kalamazdı. Hıristiyan hükümdarlardan en tutucu ve kaba sofuları bile memleketlerini yönetmek için İncil'den başka bir vasıta aramak gerektiğini anlamışlardır. Oysa Müslüman hükümdarlar Kur'an'ı yalnız uhrevi hayat kuralları diye değil, aynı zamanda hükümet kanunu biçiminde de kabul etmişlerdir.

Ekber Şah'ın beylerinden birçoğunun gururları ve serkeşlikleri Hükümdar'ı Racputlar'ın dostluk ve yardımını aramaya yönetmişti. Kur'an'ın esası Müslüman ile kafir arasında eşitlik bulunmadığı esasına dayandığı halde, Ekber Şah Hindu ve Müslüman halklarını eşitlikle yönetmek istiyordu. Bu konuda Ekber Şah, Avrupa'daki çağdaşı hükümdarlara nazaran gayet yüksek ve parlak bir şahsiyet, geniş bir ruhtur. Oysa bu fikir genişliğini tutucu Sünni inancı ile uyuşturmak mümkün değildir.

Ekber'i tutucu Sünniler'den uzaklaştıran en kuvvetli sebeplerden biri de o zamanın din başkanlarının kendileriydi. Ekber'in saltanatının ilk yıllarında tutucu Sünniler'in resmi önderi Mahdumül-mülk adında biriydi. Bedauni bildiğimiz gibi tutucu bir Sünni iken, o bile bu adamın hırs ve tama, kibir ve azameti hakkında çok katı sözler söylemiştir.

1575'de Ekber «İbadethane» yaptırdı. Burada dini tartışmalar ve konferanslar oluyordu. Bina dört kısma bölünmüştü. Bunlardan birinde «Seyyidler» otururdu. Diğerinde din bilginleri, üçüncüsünde «ehl-i hal ve cezbe» (dervişler), dördüncüsünde de beyler otururlardı. Anlaşıldığına göre bu tartışmalarda kaba sofu din adamları güruhu pek de üstünlük

sağlayamıyorlardı. Tartışma yerine kavga ve tehditlerde bulunurlardı.

Ebul-Fazl'ın dediği gibi, orada her sınıftan adamlar vardı. Sofiler, hikmet sahipleri, vaizler, fıkıh âlimleri, sünniler, Şiiler, Brahmanlar, Zerdüştler, «Cain»ler, Budistler, Harbak'lar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve her dine mensup bilgin Hükümdar'ın huzurunda toplanırdı. Herkes hiç korkmaksızın iddiasını, delillerini ortaya kordu. Tartışmalar, görüşmeler, kavgalar uzun ve hararetli olurdu. Her din ehli karşıtının iddiasını çürütmeye çalışırdı.

Pater Rodlof adında gayet bilgin bir misyoner bir gece ibadethanede cahil bilginlerle bahse tutuşmuş, o ilımlı deliller sunmuş, tutucu ve cahil bilginler kavga ve yalnız nakillerle uğraşmışlar. Bunun üzerine Pater Rodlof, 'Haydi incil ile, Kur'an'a inanıyoruz diyen bu adamlar ve Kur'an ile beraber ateşe girelim, bakalım hangimizi yakar?' demiş, bu söze din adamları kavga ve safsata ile cevap verip imtihanı kabule yanaşmamışlardır. Bu hale Ekber Şah pek çok kızmış hocalara, 'Kalbde inanç olmadıkça görünürdeki meslek ve kıyafet ile Müslümanlığın kuru lafı insana hiçbir fayda vermez. Kelime-i Şehdeti söylemek, sünnet olmak, kuvvet kudretten korkarak yüzü yerlere sürmek Allah'ın indinde hiçbir değer taşımaz' demiştir.

Bu Hıristiyan bilgin Rodlof Goa'dan gelen Portekiz papaslarındandı.

Manuşi adında bir Venedikli sinyör olup uzun yıllar Ekber'in sarayında hekimlik etmiş olan bir adamın hatıratına göre Kanru adında bir Cizvit papası bir Moğol İmparatorları Tarihi yazmıştır. Bu eserde Ekber Şah'ın isteği üzerine Goa'dan Padre (Pater) Radlof ile diğer iki misyonerin Ekber Şah'a gönderildiği yazılıdır. Sonra Goa'dan birtakım başka misyonerler de Ekber Şah'a gitmişlerdir. Diğer iki misyoner dönüp Pater Rodlof birkaç yıl sarayda kalmıştır. Cizvit'in yazdığı tarihte Ekber Şah'ın Hıristiyanlığın hak olduğuna kani ise de politik sebeplerden dolayı Hıristiyanlığı kabul edemediği de yazılıdır. Oysa bizim fikrimizce gerçek hiç de öyle değildir. Ekber Şah'ın Rodlof'a gösterdiği saygı ve ilgi Roma «Pro-Konsül»ünün Sen Pavlos'a, 'Beni adeta Hıristiyan edeceksin!' demesinden fazla birşey sayılamaz.

«Öte yandan Ekber Şah Hz. İsa'nın uluhiyetine boyun eğemezdi. O, o kadar dalkavukluğuna ve saygıya sahip, mutluluğa, büyüklüğe ve zafere kanmıştı ki, eğer uluhiyet bir insana geçerse onun da kendisi olabileceğine inanacak duruma gelmişti. O, adaletli Hükümdar, bütün işlerde kendisine uyulan ve örnek alınan olduğunu, bütün din adamlarının kendisine bağlı bulunduğunu bir ferman ile ilan etmişti. Bu ferman Mahdumül-mülk'ün yani Re'is-ül Ulema'nın imzasını taşıyordu.

Ancak gerçekte Ebul-Fazl'ın, yahut Bedauni'nin dediği gibi, Ebul-Fazl'ın babasının kaleminden çıkmış olabilir. Yine o sıralarda, yani 1580'de Ekber Şah camide adına hutbe okuttu. Bu hutbe meşhur Feyzi-i Hındi tarafından yazılmış bir şiir olup sonunda «Allah-Ekber» kelimesi sanatlı ve iki manaya gelecek surette kaleme alınmıştı. Söylentilere göre Ekber Şah hutbeyi okurken kendisine korku gelerek minberden inmiştir.

«Bunlara bakılırsa Ekber Şah'ın Mehdilik inancıyla dolu olduğu, gitgide kendisini Hicri 1000 yılında (Miladi 1592) geleceği söylenen

«Mehdi-i ahır-Zaman» yerine koymaya eğilimi olduğu da anlaşılabilir. Hatta «Allah-ekber» kelimesine verilmek istenilen cinaslı manadan dolayı o zamanın sikkeler üzerine bu cümlenin basılmasına itiraz etmişlerdi.

«Bu Hicri 1000 yılından evvel Ekber Şah'ın sarayında «Din-i İlahi» adında bir yeni mezhep oluştu ve Ekber Han önderi Ebul-Fazl da en ileri geleni oldu. Bütün Ebul-Fazl ailesi de buna katılmıştı. Açık olarak yapılan törene gelince Ekber Şah bundan biraz önce tedricen Hinduluğa eğilimli göründü. Bir aralık alnında Brahmanlık markası, belinde Brahmanlık zünnarı ile gezdi.

«Moğol ve Türk adetince pencereden uyruğuna göründüğü zaman (Bu görünme, halkın hükümdarlarının sağ olduğunu bilmeleri içindi) Hindular, Barhmanlar dizüstü yere kapanıp secde ederlerdi. Tutucu ve alaycı Bedauni bu konuda şöyle der:

«Brahmanlar hükümdarı kandırmak için sana uluhiyet hulul etti der ve eski din kitaplarından buldukları iddiasıyla süreler getirip onlarda Hindistan'da uluhiyetle dolmuş adaletli bir hükümdarın ortaya çıkacağı, Brahmanlar'la ineklere saygı gösterip dünyayı adaletle yöneteceği manası bulunduğunu söylerlerdi. Bunları gayet eski zannolunacak kağıtlar üzerine yazıp Hükümdar'a gösterirlerdi. Ekber de her kelimesine inanırdı.[2]

«Ekber'in bu hallerine karşıt olan yalnız din adamları değildi. Meşhur Racput komutanı Mansıng'a Din-i İlahi'ye girmesi teklif olununca şöyle reddetmişti: 'Ben Hinduyum, Müslümanlık denilen dini de tanırım. Ancak ne başka bir dini tanıyorum, ne de tanımak isterim!' Diğer Hindu ve Müslüman saray takımları da bu dinden kaçındılar. Ekber herkesin hürriyetine saygı duyar, yalnız din adamlarına kızar, onları sürer ve kahreylerdi. Mesela Lahorlu din adalarının hepsini sürmüştü. Bedauni bu konuda yana yakıla ayrıntı ve geniş bilgi verir. Hatta din adamlarından bazılarını atlarla değişilmek üzere Kahdehar'a göndermişti.

«Ekber Şah'ın mezhebi ölümünden sonra ortadan kalkmıştır. Fakat Ekber'in bu hallerinden bir iyilik çıkmışsa o da kendisinden sonra gelen oğulları için büyük bir vicdan ve hürriyet fikrinin esas alınmış olmasıdır. Ancak torunun oğlu Avrengzib zamanında şeriat hükümetine dönülmüşse de o da kısmen olmuştur. İngilizler gelince onlar Ekber Şah'ın yönetim usulünü kabul ettiler. Ekber'in fikir hürriyetinin nisbeten önemsiz, fakat yine çok faydalı bir sonucu da Müslümanlar'ın eski Hindu dinine, edebiyatına merak sardırmalarıdır. Ekber Şah hem «Ramayana»yı, hem «Mahabarata»yı Farsça'ya tercüme ettirmiştir.

«Ekber Şah'ın niteliklerini, tabiatını ve karakterini takdir ve tayin etmekte güçlük vardır. Bu karakterini başlıcalarından biri onun hakkında yalnız, mesela Ebul-Fazl gibi Doğulu tarihçiler tarafından değil, Batılılar tarafından da birçok övgüler, şehnameler yazılmış olmasıdır. Ekber Şah'ın Hindistan hükümdarlarının en büyüklerinden biri olduğu konusunda herkes anlaşır. Fikirleri, maksatları, icraatı Babürlüler Hanedanı'nın şeref ve övünç kaynağıdır. Bunları pek iyi biçimde düşünceden eylem alarına aktarmıştır.

2- Dalkavuklar işte böyle yüksek bir insanı adi ve sefil bir yaratık haline koyarlar.

Ekber Şah devletini halkı mengene gibi sıkarak ondan vergi, cizye ve mal sızdırmaya ve almaya özgü bir makine halinden çıkarak kuvvetli, geniş kapsamlı bir yönetim haline getirmiş ve bunu kendi akıl ve dehasıyla yapmıştır. Oysa Doğu'da feth ve istila sonucu kurulan devletlerde böyle bir durumun görülmesi enderdir. Evet, bütün bu hükümler tamamen doğrudur. Ancak Ekber Han'ın insandan çok yarı tanrı, insanların üstünde bir yaratık olduğuna gelince, tabii buna inanılamaz. Babası ve daha çok büyükbabası gibi büyük, iyi yürekli ve cömert bir yapıya sahipti. Daima hata ve isyanları af etmeye eğilimi vardı. Fakat bu becerileri onu insanlık hayatının korunmasına, özellikle uymaya zorlamamıştı.

«Ekber orduları da Babür ve diğer Moğol ve Türk cihangirleri zamanında olduğu gibi kellelerden piramitler yapmışlardır. Sonra Ekber düşmanlarını Hindu olsun, Müslüman olsun idametmekten çekinmemiştir. Onun için söylenecek birşey varsa o da, Ekber Şah'ın İstanbul'dan, Kahire'den tutunuz da Bengale'ye kadar bütün Doğu'lu hükümdarların en merhametlisi, en iyi yüreklisi ve en cömerti olmasıdır. Öte yandan Ekber Şah bazı konularda Sünni Müslümanların itikatlarından da ayrılmıştır. Mesela dörtten fazla karı almıştır. Bunu Racput prenseslerinden karılar seçmiş olmasına atfedebiliriz. İhtimal bu prensesler Hz. Süleyman'ın karıları gibi onu bazı noktalarda yoldan çıkarmışlardır. Ekber Şah bütün mezheplere karşı genellikle hoşgörülü davranırdı. Ekber Şah'ın dini inanış ve düşünceleri sofiyye mezhebinden ve ihtimal Hint dini felsefesinden ilhamlar almıştır.

İhtimal kendi fikrinden daha kuvvetli bir fikrin aydınlatmasına ve bilgilendirmesine bağlı kalmıştır. Devletin sınırı ölümündeki genişliğe ulaşmıştır. Fakat Ekber Şah'ın daha uzun olan son saltanat devresinin en önemli özelliği Delhi Hükümdarlığını düzenlemesi ve gayet iyi bir teşkilata bağlamasıdır.

Bu teşkilat bugüne kadar İngiliz Hindistan Yönetim Usulünün esas çerçevesi olmuştur. İngilizler Hindistan'ı ele geçirdikleri zaman Türk valiler de, hakimlerde gördükleri bu teşkilatı devam ettirmişler ve şimdiye kadar uygulamayı sürdürmüşlerdir.

«Ekber'in İmparatorluğunun bir zayıf noktası vardır. O da askerî yönüdür. Ekber, yukarıda söylediğim gibi, kuzeybatı sınırı arkasından Hindistan'a taze ve kuvvetli Türk kanının akımını durdurarak «Hindistan Hintlilerindir!» kuralını uyguladığından İmparatorluk politik ve idari bakımlardan tam olarak kurulduktan sonra kuvvetli düşmanla karşılaşınca kendisi savunacak yardımcı ve sağlam bir askerî kuvveti yanında bulamamıştır.

İşte Ekber bu politikası ile Hindistan-Türk İmparatorluğu'nun yıkılışını hazırlamıştır. Bununla beraber Ekber'in dokuduğu İmparatorluk kumaşının dokusu o kadar kuvvetliydi ki, bizzat İmparatorluk düştüğü ve egemenlik ile yönetim Türklerin elinden başka ellere geçtiği halde, onun yönetimi biçimi yine kullanılmıştır.»

İşte Kenedi'nin sözleri de burada bitiyor.

Bütün bunları gördükten sonra Ekber hakkında bizim söyleyeceğimiz şeyler şunlardır:

Ekber Türk'ün, Delhi Devleti'nin, Hindistan'ın hatta bütün dünyanın en büyük adamlarından biridir. Belki de dünyanın bütün büyük adamlarının büyüğüdür. Muhakkak ki o, tarihin en dikkate değer ve olağanüstü bir kişisidir. Büyük bir zekaya üstün bir yaradılışa sahiptir. Ekber Şah bir dahidir. Onun dehası yalnız bir alanda, bir noktada değildir.

Büyük kahraman, büyük komutan, pek büyük bir yönetici ve teşkilatçı, büyük bir politikacı büyük bir devlet adamıdır. Fakat onu daha olağanüstü bir adam olarak fikir alanında da görüyoruz. O, filozoftur.

Ekber'in meydana getirdiği iş pek büyük ve insanı hayrete düşürecek niteliktedir. Onun olağanüstülüğünü anlamak için uygulamalarına ve eserlerine bakmak yeterlidir.

Ekber Han bir cihangir sıfatıyla şüphesiz Cengiz ve Aksak Timur Han'larla mukayese edilemez. Fakat muntazam bir devlet kurmak konusunda ve fikir alanında ne onlar, ne de -On dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıl Avrupa devlet adamları dışında olmak üzere- Doğu ve Batı'nın hiçbir hükümdarı onun değerine ve niteliklerine varamaz. Ekber, halkın mutluluğa erişmesi sonucu, devletin mutlu olacağı kuralını ve gerçeğini tamamen anlamış bir kişidir.

Ekber'in vicdan hürriyeti konusundaki fikir ve hareketleri bugünkü Avrupa devletlerinin sahibi olmakla öğündükleri ilkelerdir. Öyle bir yüzyılda bu ilkeleri Hindistan'da uygulamak öyle ölmez bir şereftir ki, günümüzde bile eşini göremiyoruz.

Bugün uygar geçinen ve bu ilkelerle öğünen hemen bütün Avrupa devletleri, bu Yirminci Yüzyıl'da bile Ekber'in fikir ve ilkelerini onun kadar bağlılıkla ve aslından hiçbir zaman ayrılmadan uygulamaktadırlar.

Avrupalı birçok yazar Ekber Han'ı takdirlere boğup göklere çıkarmıştır. Bunlardan biri «Gerek fikirleri, gerek karekteri itibarıyla Ekber Şah insanın mukadderatını yöneten en kuvvetli kişilerden biridir» diyor. O yarım yüzyıllık saltanatı zamanında Delhi devletini kuvvet ve debdebesini en son noktasına çıkarmıştır.

Hem cengaver, hem yönetici, hem filozof bu kişideki enerji özellikle dikkat çekicidir.

Ekber için okuma yazma bilmez deniliyorsa da bu kadar iş ve en güç ilmi tartışmaları yapan adam ümmi (okuma-Yazma bilmeyen) olamaz. Ben buna inanmıyorum. Zaten öğretmenlere büyütüldüğü gerçektir. Belki de bu, Peygamberimiz Hz. Muhammed'i taklit etmek fikriyle, söylenti olarak yayılmıştır.

Ekber'in domuz etine müsaade edip öküz kesilmesini yasak etmesine bakılırsa ve kurduğu din iyice incelenirse onun yaptığı manevi bir din değil, politik tedbirlerden ibaret olduğu görülür. Fakat sonra kendisini insanüstü bir yaratık, hatta -haşa- Allah sandığını görüyoruz. Belki öyle başladı, böyle bitti. Ekber'de önemli bir şey daha görüyoruz.

O da Ekber Han'daki şiddetli Arap düşmanlığıdır. Gerçekten de ve hele zamanımızda görüldüğü gibi Doğu milletlerini kurtarmak için Arap'ın manevi etkisinden kurtulmanın gerekli olduğunu Ekber o yüzyılda anlamıştır. Bu nokta, Türklük bakımından çok çok önemlidir.

Türk'ün bütün töre, görenek, kanun, dil, milliyet ve herşeyini mahveden Araplık, Türk'ün manevi düşmanlarının en korkunç ve en müthişidir. O Türk'ün diline, dimağına, vicdanına, adetine, kanununa ve varlığına kadar herşeyine saldırmıştır. Araplık bu işi din perdesi altında yapmıştır.

Oysa din ayrı, milliyet ayrı bir şeydir ve bu gerçeğin böyle kalması da gerekir.

Ekber'in öyle bir yüzyılda bunu bulup görüşü ve gerekli olanı yapması onun olağanüstü bir kişiliğe sahip olduğunun bir başka delilidir. Ve bizce bu çok önemlidir.

Sonra Ekber tarihte din adamları aleyhindeki hareketiyle de tektir ve birincidir. Hıristiyanların ve hükümdarlarının Müslümanlar'ı, Müslümanlar'ın ve hükümdarların Hıristiyanlar'ı, Şiiler'in ve hükümetlerinin Sünniler'i, Sünniler'in ve hükümetlerinin Şiiler'i ezdikleri, hoca ve dervişlerin birbiriyle kapıştıkları çok görülmüştür. Fakat bir sünni Müslüman Hükümdar'ın islam dini aleyhine ayağa kalkması Ekber'le ilk defa görülen bir şeydir.

Şah Cihan tahtında

İşte Müslümanlar'dan ve Türkler'den din adamları aleyhine ilk hare-

ket eden bu kişidir. Son dönemlere kadar da böylesine tesadüf edilmemiştir. Yalnız bu, İslam tarihinde başlı başına bir büyük olay teşkil eder. Fakat tarih bize gösteriyorki, Ekber, İslamiyet kayasına çarpan bir rüzgar gibi eser bırakmadan gelip geçmiştir.

Görüyoruz ki Ekber Han'ın gitmesiyle birlikte her şey hemen eskisi gibi olmuştur. Ekber'in dini derhal ortadan kalkmış, din adamları derhal eski mevki ve durumlarına kavuşmuş, kısacası herşey yine eski hamam, eski tas olmuştur.

Garip olan şudur: Ekber Han önce pek dindar ve Sünni idi. Çişti Şeyhi Türbesini daima ziyarete giderdi. Hatta o uzun mesafeyi yaya olarak da yürüdüğü olurdu.

Hacıların Hicaz'a güvenle gidip gelmeleri için gerekli tedbirleri almış, pek çok uğraşmıştır.

Aynı zamanda «Ebu Türab» adında biri Mekke'den üzerine Hz. Peygamber'in ayağının izi olduğunu söylediği bir taşı getirdiği zaman, bu taşı karşılamak için 8 millik yolu yaya olarak katetmiştir. Bu Ebu Türab denen adam mutlaka Arap olmalıdır. Çünkü bunlar dinin sahtekarları ve bezirganlarıdırlar. İslam dini ile geçimlerini sağlarlar.

Ekber'in bu davranışları ile son zamanki dinsizliği mukayese edilirse, onun hayatında din konusunda büyük bir zıtlıklar olduğu görülür. Bunu ya Ekber'in dengesiz bir dimağ sahibi olduğu ile, yahut da daha doğrusu fikrinin yıllarla görgü, tecrübe ve bilgilerle artarak büyük bir değişime ve yeniliğe uğraması ile açıklamak gerekir.

Bu yenileşme ve değişme Ekber'de belki de politik sebepler ve olaylar, hoca takımının cehalet, rüşvet almaları, ikiyüzlü davranmaları sonucu ortaya çıkmıştır.

Fakat kuvvetli bir tahminle diyebilir ki, Ekber Han, bu işe, bu sebeplerle başlamış, sonra görüş, fikir ve heveslerinin herhangi bir engelemeye, hatta itiraza uğramaksızın, istediği gibi egemen olmasıyla, dalkavukların insanı göklere çıkaran övgüleriyle kendisini ilahi bir varlık sanıp sapıtmıştır.

Gerçekten Ekber'in son günleri mantıksız davranışlar içinde geçmiştir. Fikrinde, işinde dengesizlik ve çözülme eserleri görülür. O, hayatının son yıllarında ölen bir domuzun boynuzuna altın kaplatmış, kurbağa ve örümceği döğüştürüp seyretmiş, halkı kendisine secde ettirmiş, herkesten malını, canını, din ve namusunu istemiştir. Dininde de türlü zıtlıklar ve mantıksızlıklar vardır.

Bunlar bozulma işaretleridir. İhtimal ki bunamıştı. Ölümüne sebep olan hastalık maalesef belli değildir. Bunu bilseydik belki de bu noktayı çözümleyebilirdik.

Ekber'i o yüzyılda Doğu'da, son biri iki yüzyıldır Batı'da methederek göklere çıkaran, yüzyıldır vardır. Bana kalırsa iki taraf da haklıdır. Çünkü övülmeye de, kötülenmeye de layık halleri vardır. Mesela insanlardan mal, can, namus, fikir ve kanaatlerini istemesi eleştirilerin ve kötülemelerin en ağırına layıktır.

Kısacası her ne olursa olsun Ekber Han tarihinin en olağanüstü kişilerinden biridir.

CİHANGİR HAN

Resmi adı Nureddin Muhammed Selim Cihangir Şah'dır. 32 yaşında tahta çıktı. Ekber gibi büyük bir insanın yerine O'nun hiç sevmediği ve verasetten yoksun bırakmak istediği, sevdiği Ebul-Fazl'ı öldüren Selim tahta geçince oğlu Hüsrev'i göz hapsine aldı. Mansıng da buna birşey yapamadı.

Cihangir derhal yenilik hareketlerine kalkıştı. Cihangir'in abartmalarla dolu olan hatıratına göre bu yenilik hareketleri şunlardır:

Bazı vergilerin en iyi biçimde toplanması inzibat ve polisin etkili bir duruma getirilmesi, adaletin tam olarak uygulanması ticarette serbestlik, zalimlik içeren cezaların kaldırılması, yönetimde baskıdan vazgeçilmesi, Cihangir'in doğduğu ay olan Rebiülevvel ayında ve her pazar ve perşembe günlerinde hayvan kesilmesinin yasaklanması, şarabın yasaklanması ve diğer yenilikler.

Şarabın yasaklanması konusunda hatıratında, «Ben o kadar şaraba düşkündüm ki, bir saat onsuz kalsam ellerim titrerdi, ne oturabilir, ne de rahat edebilirdim. Her gün miktarı azalttım, fakat hâlâ büsbütün bırakamadım» diyor.

Bir söylentiye göre Ekber Han Cihangir'i sevmediği halde ölüm döşeğinde barışmış, Cihangir'in beline kendi eliyle kılıç kuşatmış ve ona nasihatlar etmiştir. Bu nasihatler kendisine karşı yaptığı anlaşmayı ve ettiği yeminleri bozmaması, haremindeki insanların maaşlarını kesmemesi, kendisine hizmet etmiş olanları, sefalete düşmüş kimseleri unutmaması, sözlerini tutmasından ibarettir.

Biraz sonra Cihangir'in oğlu Hüsrev büyükbabasının türbesini ziyaret bahanesiyle Delhi'den çıktı. Yolda Kuslerini vurdurup gönüllü, paralı asker toplamaya, kuzeye doğru yürümeye başladı. Cihangir onu takip etmeye çıktı. Şeyh Ferid komutasında bir öncü kuvvet gönderdi.

Hüsrev Kutra'da Türkmenler'den Hasan Bey Han Bedahşi ile buluştu. 300 kişisi olan Hasan Bey'i kendisine komutan yaptı. Önlerine gelenleri, rastgeldikleri yerleri yağmaladılar. Halk korkarak kendilerine katılıyordu. Delhi ve Paniput'dan geçip Lahor'a geldi. Kaleye saldırdı ise de ele geçiremedi.

Nihayet takibine gelen babası ile Gunduval Köprüsü'nde karşılaştı. Yapılan savaşta ordusunun daha çokluk olmasına rağmen Hüsrev fena halde bozguna uğradı. Kendisi de teslim oldu. Günlerce ağladı. Yemedi ve içmedi. Sıkı bir hapis altına alındı. Dördüncü günü affolunduysa da gözetim altında bulunduruldu. Ele geçirilen esirler kazığa vurularak öldürüldü.

Birkaç yıl sonra Hüsrev öldü. Söylentilere göre Hüsrev kardeşi Şah Cihan tarafından zehirlenmiştir.

Dekkan'da isyanlar başladı. Habeş bir köle olduğu halde dirayeti sayesinde devletin en önemli bir adamı olan Melik Anber Dekkan'da «Nizam» sülalesinden birini Ahmed Nagar Devleti tahtına çıkarıp Cihangir ile vuruşmaya başladı. Bu savaşlar devam etti gitti. Bu sıralarda Cihangir'in oğlu Perviz oradaydı. Bu uzun süren savaşlar hem Delhi'yi, hem Dekkan'ı yani bu iki Müslüman devletini de pek zayıf düşürmüş,

hele Delhi ordusunu düzenden yoksun bir ordu durumuna getirmiştir.

Bu durum ortaya çıkınca Maharata'lar sahneye atıldılar. Delhi de, Dekkan da birbirlerini ne duruma koyduklarını o zaman anladılar.

Cihangir «Nur Cihan» ile evlendi. Bu olay onun hayatının en önemli olayıdır. Bu kadın Ekber Han'ın harem kethüdası İran'lı bir kadının kızıdır. Nur Cihan'ın babası rüşvetçi ve bolca yolsuzluk yapan bir adam idi. Hele kızı, Cihangir'in karısı olduktan sonra yolsuzlukları alabildiğine gitmiştir.

Nur Cihan Ekber Han zamanında Şir Afgan lakabını taşıyan Ali Kulı Bey ile evlenmişti. Bütün Avrupa kitapları bunu Afgan yazarlar, Bundan bu kişinin Afganlı olduğuna hükmedilebilir; fakat Orduca kaynağımız bu kişinin adını «Şir-Efgen» yazmaktadır. Elbet doğrusu budur. Çünkü Avrupalılar Arapça ve Acemce eserlerdeki hafif heceleri kalın okurlar. Bu suretle «Efgen»i «Afgan» okuduklarına şüphe yoktur. Orduca eser bu kişinin Berdevan Valisi olduğunu söylüyor. Ali Kulı Bengale'ye gönderilmişti. Cihangir bu kadına aşık olup Vali'ye Ali Kulı Bey'in karısını boşatarak kendisine göndermesini emretti. Ali Bey bu teklife kızıp Vali'yi hançerle vurdu. Vali'nin adamları da Ali Bey'i öldürdüler. Nur Cihan saraya gönderildi. Orduca kaynağımız Cihangir'in doğrudan doğruya Şir Efgen'i öldürttüğünü, bu iş için oraya beylerinden Kutbüddin Han'ı gönderdiğini, Kutbüddin oraya varınca Cihangir'in onun karısına aşık olduğunu açıktan açığa Şir Efgen'e söylediğini, gazaplanan Şir Efgen'in Kutbüddin'i öldürdüğünü, Kutbüddin'in maiyetinin de Şir Efgen'i öldürdüğünü söylemektedir. Bu söylenti daha doğru olsa gerektir.

Zavallı Şir Efgan namus uğruna ve arslanca ölmüştür. Nur Cihan evvelce Cihangir'in, yani kocasının katilinin yüzünü bile görmek istemedi. Fakat sonunda onunla evlenmeye razı oldu. Evlendikten sonra bu kadın devletin gerek hükümdarı ve mutlak hakimi olmuştur. Önce «Nur Mahal», sonra «Nur Cihan Begüm» adını almıştır.

Cihangir bu karısına saltanat sürme hakkı da verdi. Kadın bütün makamlara akrabasını doldurdu. Sarayın balkonunda oturur, beyler, komutanlar ve devlet adamları onun karşısında saf saf durup emirlerini alırlardı. Onun mührü olmaksızın hiçbir kadın araziye sahip olamazdı. Nur Cihan adına para da basıldı. Fermanlarda Cihangir'in adının yanına «Sultan Nur Cihan Begüm» adı da konurdu. Bu, zaten eski Türk adetlerindendir.

Nur Cihan'ın durumunu iyice kuvvetlendirmek için kardeşi Asaf Han'ın kızı Mümtaz Mahal Begüm'ü şehzade Şah Cihan'a, Şir Efgen Han'dan olan öz kızını Cihangir Şah'ın kardeşinin oğlu Şehriyar'a verdi. Nihayet Begüm'ün iktidarı o kadar arttı ki, Cihangir bir addan ibaret kaldı. Cihangir daima, «Ben hükümdarlığı Nur Cihan'a verdim. Ben bir «sir» şarap, bir «sir» etten başka birşey istemem» derdi.

Nur Cihan olağanüstü güzel, olağanüstü zeki bir kadındı. Kendisine herhangi bir mesele arzolunsa derhal çözümlerdi. Ona sığınanlar zulümden, zalimin elinden kurtulurdu. Kimsesiz kızları evlendirir, bunlara çehiz yapardı. En aşağı 500 kızı böyle evlendirmiştir.

Nur Cihan babasının «İtimadüd-devle» unvanıyla başvekil yaptı. Kar-

deşini de «İtimad Han» unvanıyla Teşrifat nazırı atadı. Devlet artık kendisiyle akrabası eline geçti. Kendisi Delhi hükümdarları gibi «Çaruka» denilen pencereye oturur, yönetim ve adalet işlerini görürdü.

Kadın yönetimi daima bellidir ve kötü olmuştur. Tarih bize Doğu'da ve Batı'da bunun aksini göstermemiştir diyebiliriz. Bu kadında da iş böyledir. İmparatorluğun bütün gelirleri Nur Cihan'ın akrabası tarafından yağmalandı. Tabii aklı başında devlet adamları ile, eski beyler buna kızdılar. Bu olay büyük bir ihtilale sebep olacaktır. Bunu ileride açıklayacağım.

Cihangir'in saltanatı gerek savaş ve gerekse politik bakımlardan pek fakirdir. Bengale isyanlarından başka Odaypur Racputu ile bir-iki yıl süren küçük savaşlar yapmıştır. Arazisi pek sarp olan bu Racput şimdiye kadar hiçbir hükümdara boyun eğmemişken nihayetinde Cihangir'e gelip itaat etmiş, o da ona eski Türk usulü üzere pençesini basıp bir ferman vermiştir.

Bu savaşlar sırasında meşhur Mansıng ölmüştür. Cihangir, hatıratında bu kişinin bin 500 karısı olduğunu, ancak bir tane oğul bıraktığını söylemektedir.

Bu devrin en büyük Racput'u Mevar Ranası Sürga'nın oğlu olup Müslüman olan Mehabet Han'dır. Bu kişi Mevar Racputlarına karşı kahramanca savaşlar yapmış, Dekkan'da zafer kazanan tek komutan olmuştur. İleride göreceğimiz gibi bir aralık isyan edip Cihangir'i bile esir almıştır.

Dekkan çete savaşları yapıyor, Delhi askerini büyük çapta rahatsız ediyordu. Cihangir bunların başı olan enük ve Habeş Milk anber (Mülk Anber, Melek Anber?)i bozdu. Ve denize kadar vardı. Bu sırada komutanlardan Muharrem Han Doğu Hindistan sahilinde Hudra memleketini ele geçirdi. Şimdiye kadar bütün Hindistan'da yalnız burası Türk ve Müslüman etkisinden uzak kalmıştı.

Dekkan'da Şehzade Hürrem komutanken Delhi askeri Burhanpur'dan çıkarılmıştı (1621). Hürrem yardım alarak düşmanı bozmuş, durum çoktan beri görülmemiş parlak bir şekil almıştı. Fakat tam bu sırada Hürrem isyan edip herşey kapkara olmuştur.

Bu isyana da sebebiyet veren şey Hürrem'in Nur Cihan ile Şehriyar'ın cagirlerinden bazısını ele geçirmiş olmasıdır. Esasen Nur Cihan Hürrem'den hoşlanmazdı. Nur Cihan'ın etkisiyle Cihangir de oğlu Hürrem'e soğuk davranırdı. O da intikam almak için Nur Cihan'ın cagirlerini ele geçirdi. Han-ı Hanan da Hürrem ile birleşti. Saldırıya geçtiler.

Cihangir hatıratında Han-ı Hanan için: «Benim hocam olmak gibi yüksek bir makamda bulunan Han-ı Hanan asi oldu. 70 yaşındayken küfran-ı nimetle yüzünü kara etti. O yaradılıştan bir asi ve haindi. Babası da son yıllarında saygı değer babama karşı aynı suretle hareket etmişti» diyor.

Asilerin hedefi Agra idi. Cihangir ordusunun ismen komutanı Şehzade Perviz, asıl komutan Mehabet Han idi. Mehabet Han düşmanı vaatlerle aldattı. Birçok kişi kendi tarafına geçti. Sonra Hürrem çekilmek zorunda kaldı. Hürrem Han-ı Hanan'dan şüphe edip onu hapsetti.

Biraz sonra da affedip ona akrabasından bir kadını nikahladı. Ailesini, çocuklarını ağlayarak Han-ı Hanan'a teslim edip acele kaçtı. Han-ı Hanan Mehabet Han'a teslim olup saygı gördü.

Hürrem önce Golkonda'ya, oradan Orissa ve Bengale'ye gitti. Oralarda oldukça önemli bir kuvvet topladı. Allahabad'a kadar geldi. Fakat orada Mehabet Han'a mağlup oldu. Kaçıp tekrar Dekkan'a giderek Milk Anber'le birleşti. Beraber Burhanpur üzerine hücum ettiler. Başarılı olmuşlardı. Perviz ile Mehabet Han geldiler. Hürrem Balagat'a çekildi. Burası girilmez bir yerdi.

Anber mukavemet etti. Cihangir, hatıratında Milk Anber için, «Savaşta, komutada pek üstün, içgüdüsü de eşsizdi. Dekkan dilinde «Barcıcın» denilen «kazağı» de yani kazak savaşında (çete savaşında) pek ustaydı. Hayatının sonuna kadar iktidar mevkiinde kaldı ve şerefle öldü. Tarih bir Habeş kölenin bu derece yüksek bir mevkiye çıktığını kaydetmiştir» diyor.

Anber ölünce Dekkan artık mukavemet edememiştir. Orada yalnız Maharatlar bir derece direnmişlerdir.

Anber ölmeden önce Mehabet Han da, Nur Cihan ailesi tarafından kendisine karşı gösterilen husumetten dolayı, isyan etmişti. Nur Cihan'ın kardeşi Asaf Han Mehabet Han'ı azlettirmişti. Azledilmesine sebep görünürde Hükümdar'ın izni olmadan Mehabet Han'ın Asaf Han'ın kızıyla evlenmesiydi. Mehabet Han azlinden sonra Dekkan'dan Agra'ya gelmişse de saraya sokulmadı. Mehabet Han bin kadar bir Racput kuvvetiyle gelmişti. Padişah da ailesiyle beraber Cehlum ırmağı kenarında geziyordu.

Mehabet Han malına, namusuna, canına kastedileceğini biliyordu. Hükümdar'ı yakalamaya karar verdi. Karargaha yaklaştığı zaman Hükümdar'ın askerinin çoğunu ırmağın öbür yakasına geçmiş buldu. O gece bir baskın verdi. Bu olayı o zaman «Mir-Tüzek» (bahşı, hazinedar, katip) olan «İkbal-name» yazarı bütün ayrıntılarıyla yazmıştır. Hükümdar hamam odasında idi. Mehabet Han oraya kadar vardı. Hükümdar olaydan haberi olunca dışarı çıkıp kendisini bekeleyen taht-ı revana oturdu. Mehabet Han taht-ı revanın kapısına yanaşıp Hükümdar'a «Asaf Han'ın garazından kendi kendime kurtulmanın mümkün olmadığına kanaat getirdim. Rezalet ve hakaretle öldürüleceğimi anladım. Bu sebeple sizin korumanız altına cüret ettim. Eğer ben bir cezayı hak etmişsem huzurunuzda katletsinler» dedi. Bu sırada Racputlar silahlarıyla Hükümdar'ın dairesini kuşattılar. Hükümdar'ın yanında yalnız «Arap Dost Gaib» ve bir iki hademe vardı.

Mehabet Han: «Ata binip ava çıkmak zamanıdır. Ferman buyurunuz da bu aciz kulunuz da maiyetinizde bulunsun. Herkes cüretimin fermanızla olduğunu anlasın» dedi ve binmesi için kendi atını verdi.

İş işten geçmişti. Cihangir boyun eğdi. Ancak şerefini zedeleyeceği için Mehabet'in atına binmeyip kendi atını istedi. Av elbisesini giymek için hareme gitmeye kalktı. Kurnaz Mehabet Han onun hareme girmesine müsaade etmedi. Çaresiz altına bindi. Mehabet onu karargahtan çıkardı. Orada, ortalık karıştığından bir file binmesini söyledi. Bir fil getirildi. Hükümdar file binip av yerine emrini verdi. En güvenilir bir Rac-

put atlanıp filin önünde, diğer iki tanesi de arkasında durdular. Bu sırada Mehabet Han gelip Hükümdar'ı tatmin için mahfenin içine girdi ve yarına oturdu. Kargaşalıkta Mehabet Han alnından yaralanmıştı. Bu yaradan akan kanlar göğsüne dolmuştu. Hükümdar'ın şarap hademesinden biri Hükümdar'ın kadehi elinde file yaklaştı. Racputlar silaha davrandılar. Hademeyi yaklaştırmamak istediler. Hademe mahfenin eteğini yakaladı ve böyle yürüdü. Bir mil mesafeden sonra Kacpat Han yani Filban Hükümdarı gelip filine bindi. Bu kişi filin önüne, oğlu da arkasına bindiklerinden Mehabet Han şüphelenip bunları öldürttü.

Mehabet Han istediği hedefe ulaşmıştı, fakat başarısı yarımdı. Çünkü Nur Cihan Begüm kaçmıştı.

Asaf Han, Hükümdar'ı kuvvetle almak istediyse de başaramadı. Bu hareket zaten doğru değildi. Asaf Han Racputları mağlup etse bile onlar Hükümdar'ı keser, yine vermezlerdi. Nur Cihan işi hileye döktü. Kuvvetin yapamadığını hile güzelce yaptı. Nur Cihan Hükümdar'ın yanına geldi. Mehabet Han'a gayet iyi muamele etti. Bu suretle Mehabet Han'ın şüphelerini giderdi. İşi böyle düzelttikten sonra, fırsatını bulup Hükümdar'ı alarak Pencab-Hutas'a kaçırdı. Bunun üzerine Mehabet Han aldatıldığını anladı. Asaf Han elindeydi. Onu da iade etmeyi uygun buldu. Hükümdar o sırada kendisine Dekkan'dan Sind'e firar etmiş olan Hürrem'in takibi görevini verdi. Mehabet Han görünüşte buna itaat eder gibi hareket etti.

Hürrem o sırada Sind'de Tahta kalesini zapta uğraşıyordu. Kaleyi alamayınca İran'a kaçmaya hazırlanıyordu. Bu sırada büyük kardeşi ve saltanat sahibi Perviz'in öldüğünü duyup fikrini değiştirdi. Mehabet Han'la uyuştu. Fakat bu sırada Cihangir Han kısa bir hastalık sonunda ve 60 yaşında öldü (1627). Yerine «Şah Cihan» adıyla Hürrem geçti.

22 yıl, 8 ay saltanat sürdü. Beş oğlu vardı. Bunların adları: Hüsrev, Hürrem, Perviz, Şehriyar, Sultanbaht'dır. Cihangir'in karısı Mansıng'ın bacısıdır. Bu kadın Hüsrev'in anasıdır.

Cihangir Lahor'da Ravi ırmağı kenarında gömüldü. Kendisinden biraz sonra da Ekber devrinin en büyük kişisi olan Han-ı Hanan da, şeref ve saygınlık içinde ölmüştür.

Cihangir'i tarif için «bozulmuş, yozlaşmış» demek yeterlidir. Zaten Babürlüler sülalesi onunla bozulmuştur. Gençliğinde pek inatçıydı. Son devresinde ise kendisini tamamıyla Nur Cihan'ın etkisi altına bıraktı. Karısını elinden almak için adam öldürmüş alçak bir katildir.

Cihangir zayıf, kendisini öven, saltanatı, debdebeyi seven, pek sarhoş, kadın gibi mücevherlere düşkün, hurafelere pek çok inanan bir adamdı. bununla beraber iyi niyet sahibi, keskin ve dikkatli bir gözlemcidir. Atası Babür gibi hatıratında kusurlarını da yazmıştır. Fakat bu iki eser ve kişiler arasında dağlar kadar fark vardır.

Zamanında Portekizliler Hindistan'da yerleşmelerinde ilerlemiş, İngilizler Cihangir Han'a elçi göndermişlerdir.

Portekiz tutucuları Hindistan'da dinler aleyhine zulümler yapıyorlardı. Bütün Avrupa'da o zaman hiç bilinmeyen dini hürriyet ise Hindistan'da en olgun şekliyle vardı. Hindistan halkı bunlara vahşi haydutlar gözüyle bakıyordu. Bu sıralarda İngiliz de ticarete girmişlerdi. Li-

manlar'da İngiliz gemilerinden ağır vergiler alındığından İngilizler Cihangir Han'a müracaat ettiler, şartları çok uygun bir antlaşma yapmayı başardılar.

O zaman Hindistan'ın içlerinde birtakım Avrupalılar vardı. Bunlar kaçaklardı. Hintliler bunları topçulukta kullanırlardı. Bunların arasında Cizvitler de vardı. Bunlar da kendilerini kaçak gösterip Hindistan'a girer, Hintliler arasında Hıristiyan yapmak için adam ararlardı.

Cihangir haftada bir defa «Dürüst-endar» adındaki tüfengini atar, o atınca beyler ve askerler de atarlardı. Bu, Ekber Han'dan beri gelen bir adetti.

Cihangir de çadır hayatını pek severdi. Birçok bağ, bahçe yaptırmıştır. En sevdiği memleket Keşmir idi. Oraya sık sık giderdi. Ekber de oraya sık giderdi. Fakat Ekber iş, Cihangir ise eğlence için giderlerdi.

Cihagir, hatıratında, Ahmedabad'ı ziyaretini, orada Han-ı Hanan'ın kızı Bigim'in kendisini ve 400 kişi olan haremini kabulünü şöyle hikaye ediyor:

«Ahmedabad'a gittiğim zaman kıştı. Ağaçlarda meyve, yaprak yoktu. Ev sahibi 400 işçi ile ağaçlara renkli kağıtlardan ve balmumundan yapraklar, çiçekler ve türlü meyveler yaptırmıştı. O kadar güzeldi ki sanki yaz mevsimiydi. Meyveler arasında portakal, limon, şeftali, turunç ve elmalar vardı. Gül dalarında güller vardı. Bunların yapma olduğunu unutarak meyve, çiçek toplamak istedim.»

Bütün ataları gibi Cihangir de av meraklısıydı. Avladığı avların listesini yaptırmış, saltanatının on birinci yılına kadar 28 bin 532 hayvan avladığı anlaşılmıştır. 50 yaşına girince hayvan öldürmeye tövbe etmiştir. Bu gösterir ki Hindu fikirleri bunları etkilemiş bulunuyordu.

Cihangir Şiiliği, babasının dinini kaldırıp Sünniliğe revaç vermiştir. Ancak babası gibi olmak yerine Acemleşti. Onun büyük kabahati budur. Oğullarına Hüsrev, Perviz, gibi adlar vermiş, torununa Dârâ adını koymuştur.

Zamanında Hintlilik de Delhi sarayında çekilmeye başlamıştır.

«Eyvan-ı Amm» (Mabeyn-i Hümayun)da «Zincir-i Adl» adını verdiği bir zincir astırmıştır.

ŞAH CİHAN HAN

Resmi adı «Şehabüddin Muhammed Şah Cihan»dır. Cihangir öldüğü zaman Şah Cihan İran'a firardan vazgeçip Mehabet Han'la beraber Dekkan'da bulunuyordu. Tahtın rakipleri arasında onun kadar iktidarlı ve tecrübeli biri yoktu. Asaf Han ve diğer devlet adamı bunu biliyorlardı. Nur Cihan ise küçük şehzade Şehriyar'ı tahta çıkarmak istiyordu. Şehriyar'ın küçük oluşu sebebiyle kendisi hükümdarlık yapmak istiyordu. Asaf Han bu düzeni ve tehlikeyi anladı. Derhal Şah Cihan'a gizlice Tatar çıkarıp olaylar hakkında haber verdi ve acele gelmesini bildirdi. O gelinceye kadar da Cihangir'in oğlu Hüsrev'in oğlu Daver-bahş'ı hapisten çıkarıp tahta oturttu. Daver-bahş kabul etmek istemediyse de Asaf Han onu en kutsal yeminlerle kandırıp ikna etti. Güya onu sürekli hü-

kümdar olarak tahta oturtmuştu. Oysa Şah Cihan gelinceye kadar anarşi çıkmaması için geçici olarak tahta oturtulmuştu. Yani zavallı Daver-bahş kınalanmış, kurbanlık bir kuzu yapılmıştı. Asaf Han bacısı Nur Cihan'dan emin değildi. Bir fesat çıkarmasından korkuyordu. Hükümet üyeleri Asaf Han'ın rızasıyla Nur Cihan'ı hapsettiler.

ŞAH CİHAN

Şehriyar Lahor'da idi. Cihangir ölünce entrikacı karısının sözüne uyarak padişahlığını ilan etmiş, hazineyi, Lahor'daki beylik fabrikaları ve bütün eşyayı almıştı. Taraftar ve asker toplamak maksadıyla bir hafta içinde büyük bir para sarfetmişti.

Ölen Prens Danyal'ın oğlu Mirza Bay-sungur Lahor'a kaçıp Şehriyar ile birleşti ve ordunun yönetimini üzerine alıp ırmağı geçti. Asaf Han üzerlerine yürüdü. Kısa süren bir savaştan sonra Şehriyar'ı bozguna uğrattı. Şehriyar Cihangir Han'ın haremine sığında. Bir haremağası vasıtasıyla oradan alınıp bağlandı ve gözlerine mil çekildi.

Bu sırada Şah Cihan yavaş yavaş Agra'ya yaklaşıyordu. Lahor'da Şah Cihan adına hutbe okunup Daver-bahş tekar hapse atıldı. Bu sırada Hanedan'dan sağ kalan bütün şehzadelerin idamı için Asaf Han'a emir geldi. Sülaleden erkek ne buldularsa öldürdüler. Amcazadeleri Daver-bahş, Gerşasib, Tahumures, Hoşeng, Şehriyar bu öldürülenler arasındaydı.

İşte Türkiye'nin Osmanlı Sülalesi'nin bu kötü adetini artık Hindistan'daki Türkler'de de görüyoruz. Şimdiye kadar Delhi Türk hükümdarları böyle şeyler yapmıyorlardı. Durmadan isyan eden oğul ve kardeşlerini daima affediyorlardı. Artık bundan sonra bu adet yerleşti. Delhi hükümdarlarının yüreklerinde kardeş, oğul ve aile sevgisi ve şefkatinden hiçbirşey kalmadı.

İşte bu suretle 1627'de tahta çıktı.

Dekkan kıtasındaki sızma hareketine devam edildi. Muktedir Melik Anber ölünce Ahmedabad, Dehli'nin egemenliği altına geçmiştir. Bicapur ve Golkonda da gittikçe zayıflamıştır.

Zamanında Maharatlar gürültüsü başlamışsa da uzakta kalmıştır. Portekizliler de zayıflamış, henüz yerlerine geçecek diğer bir Avrupalı devlet gelmemişti. Kısacası her taraf sessiz ve sakindi.

Dekkan'da Han-ı Cihan Ludi adında bir Afgan beyi isyan edip Nizam-Şahlılar ile birleşti; fakat sonunda mağlup olup oğullarıyla beraber sa-

vaş meydanında öldürüldü. Nizam-Şahlılar'da çökerek Dekkan, Delhi'nin egemenliği altına geçti.

1629'da Golkonda'ya tecavüz edildi. Önce General Bakır Han buraya girip Mansur-gar kalesini ele geçirdi. Ertesi gün Nasıri Han Telingana'daki Kandehar adlı kaleyi aldı. Adilşahlılar, Nizamşahlılar ve Maharatlar aleyhine de hareket edildi. Bu sırada Delhi ordularının Komutanı Azam Han adında bir kişidir (1630-1640). Bu savaşları ilk devrinde önemli roller oynamış ve zaferler kazanmış olan Mehabet Han «Han-ı Hanan» olmuş ve 1633'de ölmüştür.

Dekkan'da müthiş bir kıtlık olup köpeklere ve kedilere varıncaya kadar her şey yendiği gibi ölülerin kemikleri de döğülüp unla karıştırılarak yendi. Açlıktan ölenlerin cesetleri sokakları doldurmuş, yollarda yürümek zorlaşmıştı.

1635'de Bicapur ile bir anlaşma yapılmış ve Şah Cihan oranın hükümdarlığını yerinde bırakmıştır.

Portekizliler isyanlarda Şah Cihan'a yardım etmemişlerdi. Şah Cihan ve karısı Tac Mahal Hıristiyanları hiç sevmiyorlardı. Portekizliler'in Hugli'de (orduca kaynağımız «hengli» şeklinde yazıyor ki, «hengıli» okunur) bez fabrikaları vardı. Diğer Avrupalılar'ın fabrikaları sahildeydi. Oraya yanaşmazdı; fakat Hugli elinin altındaydı. Portekizliler burayı tahkim edip ticaret yollarını kesiyorlardı. Bir de bunlar Hintliler'i Hıristiyan yapıp köle gibi çalıştırmak üzere Avrupa'ya gönderiyorlardı. Bir ince filo yaptırdı. Bengale Valisi Kerim Han'ı gönderip bu filo ile Portekizliler'in deniz tarafından bağlantılarını kesti. Kuşatma birkaç ay sürdü. Nihayet Türkler ırmağın kollarından birini kurutup Portekiz gemilerini hapsettiler. Büyük Portekiz gemisi kaptanı tarafından havaya uçuruldu. Diğer küçük gemi ve sandalları zaptolundu. Birçok Portekizli boğuldu. Diğerleri esir alınıp Agra'ya gönderildi. Tam bu sırada Tac Mahal ölmüştür. Oysa bu hanım Portekiz esirlerini öldürtmeye yemin etmişti. Yeminin uygulamaya fırsat bulamadı. Bunlardan genç kadınlar haremlere alındı.

Bu olay ile Portekizliler'in Bengale içerisindeki egemenlikleri ve yönetimleri bitmiştir. Tac Mahal'in vefatından sonra Şah Cihan henüz tamalanmamış olan bütün Hindu tapınaklarını yıktırdı.

Bandela kabilesi epeyce eziyet verdi. Bunlar Ganj boylarında dağlık ve vahşi yerlerde oturuyor, eşkıyalık yapıyorlardı. Bunlar bir çeşit Hindu dininde ve Racput adları taşımaktaysa da Odaypur ve Benares'de bunlara Hindu nazarıyla bakılmazdı. Bunların reisi Cacha-Sıng oğluyla beraber Dekkan'da görevlendirilmişti. Oğlunu orada bırakıp gelmiş, Bim Narain adındaki bir zemindarı öldürüp Çoragar kalesini ele geçirmişti. Hükümdar bunu duyunca ganimetin bir kısmını istedi. Cacha-Sıng vermedi. Oğlunu da Dekkan'dan gizlice çağırıp isyan etti.

İsmet şehzade Avrengzib'in, fiilen Han-ı Devran'ın komutasında olan Delhi ordusu Bandelkend'e girdi. Oralar bütün zapt, kabile perişan edildi.

Assam taraflarına da Türk orduları gönderildi.

Ekber zamanında Kandehar Delhi Devleti yönetimi altına alınmıştı. Cihangir zamanında İranlılar bu şehri aldılar. Şah Cihan Kandehar'ın

iadesi için İran Valisi Ali Merdan Han'a memur gönderdi. Hediyelerle elde edilen Vali Kandehar'ı Delhi Devleti'nin egemenliği altına koydu. 1647'de yine Acemler Kahdehar'ı almışlardı. Büyük Abbas Şah kalede muhafızlar bırakıp gitmişti. Şah Cihan bir ordu gönderip kaleyi kuşattı. Kuşatma üç buçuk yıl sürdü. Bu Hindistan ordusunun komutanı Şehzade Avrengzib idi. İran'ın sabık Kandehar Valisi Ali Merdan da Hindistan'a geldi. Şah Cihan'dan büyük mükafatlar aldı. Devlet'in en yüksek mevkilerine çıktı. Hükümdar'ın şahsi dostu oldu. Lahor civarındaki «Ravi» kanalını Ali Merdan Han açtırmıştı. Bu kişi Şah Cihan'ın son zamanlarında bu şehzadelerin savaşlarından biraz önce ölmüş, ölümü Hükümdar'ı pek kederlendirmiştir.

Bedehşan çekişmeliydi. Nazar Muhammed adında bir hanı vardı. Nazar Muhammed Kabil'e hücum etmiş, hücumu püskürtmüştü. Bunun intikamını almak için Şah Cihan, oğullarından Murad-Bahş komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu Bedehşan'ı ele geçirdi. Ele geçirilmesinden sonra Şehzade Murad-Bahş ile maiyyeti Hindistan'a dönmek istediler. Hükümdar kızıp bunları gözden düşmüş oldukları halde geri çağırdı. Yeni Vali Avrengzib gelinceye kadar Sadah Han vali atandı (1646).

Avrengzib zahiresizlikten ve askerin memnuniyetsizliğinden dönmeye izin istediğinden Nazar Muhamed Han ile bir anlaşma yapılıp memleket kendisine verildi. Asker Kabil'e döndü. Bu ordunun dönüşü pek zahmetli olmuştur. Çeteler orduyu gerisinden devamlı rahatsız ettiler. Geri kalanları kestiler. Hazine karlar içinde kaldı. Kısacası 5 bin kişi kayıp verilerek dönülebildi.

Kandehar ve Bedehşan'da olan savaşlarda Racputlar ilk saflardadır. Artık devletin ordusunun nüvesini Racputlar oluşturuyordu denebilir. Bu, hayret edilecek bir inkılaptır. Hindular dünkü düşmanlarına hizmet ediyorlardı. Bunun da sebebi iyi yönetim ve onlara karşı gösterilen iyi davranıştır. Racputlar Türklerin kılıcına baş eğmedik derlerse bir derece haklıdırlar. Fakat kılıca eğilmeyen bu başların Ekber'le Cihangir'in tedbir ve iyi davranışlarına boyunları bükülmüştür.

1646'da Küçük Tibet de istila edildi. Bu kıta Keşmir'in üst tarafındadır.

Bu sırada Şah Cihan bir düziye inşaat ile uğraşıyordu. Agra'daki saray ve harem dairesi Hindistan'da hiç görülmemiş bir haşmet ve debdebe içindeydi. Harem dairesinde pazarlar kurulur, saray kadınları, devlet adamları ve beylerin kadınları, kızları burada alışveriş ederlerdi. Türk beyleri bu işten hoşnut değillerdi.

Şah Cihan'ın yaşı arttıkça para ve mücevher toplama hırsı da artıyordu. Hayatının son yıllarında inşaat da yapmıyordu.

1650'de ihtiyarlığı kendisini Ramazan'da oruç tutmaktan alıkoydu.

Bundan sonra artık tarihte Şah Cihan'ın önemli bir olayı yoktur. Nedeni işlerin, asayişin yolunda olmasıdır. Bunu Şah Cihan'ın becerisinden çok Ekber'in kurduğu yönetim sistemine vermek gerekir.

Artık Hükümdar iyice ihtiyarlamış, işlere bakamıyordu. Bu durum devlette büyük bir iç savaşa sebep oldu. Bu savaşın etkenleri Hükümdar'ın oğullarıdır.

Şah Cihan'ın yaşları sırasıyla Daraşükuh, Şüca, Avrengzib, Murad-Bahş adında dört oğlu vardı. Daraşükuh daima babasıyla beraber otururdu. Bu kişi mezhepce Ekber gibiydi. Sünni din adamları kendisinden şikayet ederdi. Hatta Cizvitler onu Hıristiyan yapmak ümidine düşmüşlerdi. Sözlerinde hatıra gönüle bakmaz ve nasihat dinlemezdi. Şüca şahsen cesur ve Bengale Valiliğinde yüksek bir yönetim yeteneği göstermişti. Saray'da Şiiler kuvvetli olduğundan onların gözüne girmek için Şii olduğu zannını verecek işler yapardı. Avrengzib pek seçkin bir kişiydi. Gayet Sünni, gayet becerikli ve yetenekliydi. Küçük şehzade Murad-Bahş ise hoppa bir gençti. Adalesinin kuvvetine güvenirdi. İnsani becerilerden hiçbirine sahip değildi. İşte bu niteliklerde olan kardeşlerdir ki saltanat kavgasına girişmişlerdir.

Bu sırada yani 1657'de Daraşükuh Agra'da, Süca Bengale'de, Murat Gücerat'ta, Avrengzib Dekkan'da idiler. Bu son üç kardeş bulundukları vilayetlerin hıdivleri makamındaydılar. Daraşükuh ismen Kabil Genel Valisi idiyse de gerçekte Agra'da babasının yerine adeta vekillik ediyordu.

Dekkan'da olan bazı olaylar çıkacak olan iç savaşlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Golkonda'da önemsiz savaşlar oluyordu. Burada Mir Cumla (Cümle) adında bir İranlı hediyeler ve entrikalarıyla küçük bir rütbeden memleketin başvezirliğine kadar çıkmıştı. Oranın elmas madenlerini kendisi alarak büyük bir servet yapmıştı. Bu adam memleketin sınırını Doğu sahili boyunca büyülttüğü gibi Karnatik içlerine kadar da girmişti. Orada Taverniya adında bir elmas tacirine rastgeldi. Golkonda Hükümdar'ı ise Mir Cumla'dan korkup onu makamından ve servetinden yoksun etmek istedi. Bahane arıyordu. Bu sırada onun Hükümadar'ın anasıyla ilişkide bulunduğu söylentileri çıktı. Bu da Hükümdar'ın fikrinin uygulamasına vesile oldu. Fakat Mir Cumla pek kurnazdı.

Derhal Delhi Devleti arazisine kaçtı. Avrengzib'in dostluğunu kazandı ve Delhi beyleri sırasına geçti. Devlet tarafından Golkonda Hükümdarı'na Mir Cumla'nın ailesinin memleketinden çıkmasına müsaade edilmesi için mektup yazıldı. Fakat red cevabı alındı. Bunun üzerine Avrengzib faaliyete geçip oğlu Muhamed Sultan'ın bir pişdar (öncü) fırkasıyla mümkün olduğu takdirde Golkonda'yı bir baskınla ele geçirmek üzere gönderdi. Golgonda Hükümdarı gafil avlandı. Mir Cumla'nın oğlu kurtarıldı. Oğlu ve adamları geldiler. Haydarabad savaşsız ele geçirildi. Golkonda'da hediyeler ve barış ricacıları geldi. Bu olay Avrengzib ile Mir Cumla'nın mukadderatını birleştirmiştir. Avrengzib Mir Cumla'ya «Muazzam Han» unvanını verdi. Biraz sonra bicapur Hükümdarı da öldü. Dekkan için hiçbir tehlike kalmadı. Muazzam Han'ın serveti Avrengzib'in etkinliğini olağanüstü biçimde artırdı.

İşte bu sırada Şah Cihan fena halde hastalandı. Hastalığı çok ve kuvvetli uyarıcı macunlar yemesindendir. Artık «Çihar-i Ruha»ya çıkıp halka görünemedi. Bunun üzerine Hükümdar'ın öldüğü haberleri yayıldı. Ölmediği anlaşılınca herkeste artık onun bu hastalıktan kalkamayacağı kanaati oluştu. Postalar durduruldu. Agra'da ne olduğunun vilayetlere gitmemesi için tedbirler alındı. Asker toplandı. Silah yapma-

ya başlandı. Her şey artık önemli bir olay arefesinde olduğunu gösteriyordu.

Delhi Devleti'nde taht için Ekber evlat kuralı (büyük oğul kuralı) yoktu. Bu sebeple bütün kardeşler taht istiyor ve taht kavgasına hazırlanıyorlardı. Gürültüsüz bir tahta geçmeyi becerebilecek bir kuvvetle devlet adamları da yoktu.

Bu oğullar babalarının ölümünü bile beklemediler. savaş başladı. Savaşın ayrıntıları Doğu eserlerinde ikiyüzlülük ve övgülerle doludur. Bunu en güzel yazan Agra sarayında oturmuş olan Fransız Doktoru Bernıye'dir.

Önce Şüca Bengale'den Benares'e geldi. Orada Dara Şükuh'un büyük oğlu Süleyman Şükuh esas kuvveti Racputlar'dan oluşan ve Raca Cay-Sıng komutasındaki bir orduyla gelip Şüca'yı bozdu. Birçok kayıp veren Şüca Bengale'ye kaçtı. Cay-Sıng isteseydi Şüca'yı tutardı. Fakat kaçmasına göz yumdu. Çünkü bu savaşların komutanlarının hepsi de kesin hareket etmiyorlardı. Sonunda ne tarafın galip çıkacağı belli değildi. Her tarafı okşuyorlardı.

Sahneye Şüca'dan sonra Murad-Bahş girdi. Gücerat askeriyle Surat'ı ele geçirdi. Orada büyük bir hazine bulacağını zannediyordu. Bu görüşü boşa çıktı. Bununla beraber askerinin maaşını verecek kadar para buluyordu.

Avrengzib ile Mir Cumla arasında da bir komedya oynanıyordu. Mir Cumla pek zengin olduğundan talimli ve düzenli pek çok askeri vardı. Avrengzib onu bu vaziyette Dekkan'da, arkasında bırakamazdı. Oysa Mir Cumla onunla açıktan birleşemezdi. Çünkü ailesi Agra'da bağlılığı için rehineydi. O takdirde Dara Şükuh tarafından ailesinin öldürülmesi muhtemeldi. Avrengzib buna şu çareyi buldu: Mir Cumla'yı hapse attı. Hapsetme olayı derhal yayıldı. Bu sebeple Mir Cumla'nın Şah Cihan ve Daraşükuh (Dara Şükuh)'a bağlılığından dolayı hapse atıldığına hükmolundu. Fakat bu sefer Mir Cumla'nın askeri kılıç elinde Mir Cumla'yı kurtarmak için koşmuşlarsa da başları onları durdurmuştur.

Avrengzib aynı zamanda Murad-Bahş ile savaşa tutuştu. ona yazdığı mektubunda, «Bu geçici dünyanın saltanatında gözü olmayıp Hac'ca gitmek niyetinde olduğunu, ancak Şükuh aleyhinde bir hareketi varsa kendisine yardıma hazır olduğunu, babaları etrafındaki fesat şebekesini mahvedeceklerini, babalarını görüp af dileyceklerini» bildirdi.

Murad-Bahş bu sözlere, mektuptaki verilen sözlere ve edilen yeminlere inandı. Bu iki kardeşin orduları Burhanpur'da birleşti. Ocayin'e gelinceye kadar bir direme ile karşılaşamadılarsa da orada Kasım Han ve Raca Cüzvant-Sıng komutasındaki Dara Şükuh askerleriyle karşılaştılar. Kasım Han'ın şahsen Dara Şükuh'u sevmediği biliniyordu. Ailesi Şah Cihan'ın sarayda kurduğu ve herkesce bilinen pazarda bulundurulduğundan, onu da sevmiyordu. Avrengzib savaştan önce görüşmeyi denedi. Cüzvant-Sıng'a Kab adındaki meşhur Hindu şair Brahman'ı şu haberle gönderdi:

«Arzum babamla karşı karşıya gelip onunla görüşmektir. Savaşa niyetim yok. Demek ki ya sen de benimle gel, ya yolumdan çekil! Kan dökmeyelim!»

Bu habere cevap gelmedi. İki taraf savaşa hazırlandı. Kasım Han ve askeri istekle savaşmadı. Fakat Raca'nın askerleri candan vuruştular ve hep kırıldılar. Şehzadeler galip geldi. Raca Beş-altıyüz kişi maiyetiyle kurtulup kaçtı.

Karısı Raca'yı bozguna uğradı diye eve almadı. Raca elinden geleni yaptığını söyledi. Kadın ona, «Bir Racput'un, özellikle onun ailesinden bir Racput'un ya ölmesi, ya muzaffer olması gerekirdi» dedi. Hatta bir ateş yaktırarak kocasını ölmüş sayıp kendisini yaktırmak istedi. Günlerce uğraşarak bu kahraman kadını fikrinden vazgeçirdiler, o da kocasını eve aldı.

1658'de ortaya çıkan bu Ocayin(*) savaşından sonra havanın sıcaklığına bakmayarak Şehzadeler Kuzeydoğuya doğru ilerlediler, Şambal'a vardılar. Orada Hükümdar ordusunun Hababullah Han komutasındaki bir bölümüne rastgeldiler. Şehzadeler ordusu Bandela Prensi'nin yardımıyla ırmağı bir zorlukla karşılaşmadan geçti. Habibullah Han Agra civarında yerleşmiş olan Dara Şükuh ordusu üzerine çekildi.

Süleyman Şükuh ile Raca Cay-sıng bozulduktan sonra hâlâ dönmemişlerdi. Dara'nın en akıllı danışmanları bunların dönmelerinin beklenmesini tavsiye ediyorlardı. Dara Şükuh bu tavsiyelere önem vermedi. Dara Şükuh babasının iyi olup bizzat ordunun başına geleceğinden korkuyordu. Çünkü o zaman Hükümdar'ın bu kardeşleri barıştırması tehlikesi vardı. Savaşır ve sonunda zafer kazanırsa kardeşlerini uzaklaştırıp tahta konacaktı. Dara Şükuh babasına gidip savaşacağını söyledi. Şah Cihan ona şunu söyledi:

«Pekala! Arzun böyle, Haydi git! Kararını yap! Allah yardımcın olsun. Fakat savaşı kaybedersen hiç yanıma uğrama!»

Devletini mukadderatını tesbit eden bu savaş 12 Mayıs 1658'de Agra'dan birkaç mil mesafede oldu. Delhi ordusunda birçok İngiliz, Fransız, Felemenk, Alman ve Portekiz topçuları vardı. Bunlar ihtimal sahillerdeki Avrupa sömürgelerinden kaçan adamlardır.

Dara Şükuh ordusu şu tedbirleri aldı:

Toplar birbirine zincirlenmiş olduğu halde cepheye konulmuştu. Bunların arkasında develer vardı. Bu develerin sırtlarına ikişer misket tüfeği bağlı idi. Bundan sonra ordunun öteki kıtaları geliyordu. Bu ordunun askerleri arasında Türklerin hepsi süvari idi. Silahları başlıca, ok, yay, ve kılıçtı. Bundan başka Dara'nın güzide bir Racput tümeni vardı ki, bunların başlıca silahları kılıçtı. Karşı taraf da hemen hemen bu şekilde tedbirler almıştı. Berniye Avrengzib'in süvarilerinin arasında bazı sahra toplarının saklanmış olduğunu da belirtiyor. Savaşa her iki taraftan toplara ateş emri verilmekle başlandı. Eski ve tecrübeli bir Dekkan askeri olan Rüstem Han Avrengzib'in topları üzerine hücum etti; fakat pek şiddetli ve kanlı bir boğuşmadan sonra geri çekilmek zorunda kaldı.

(*) Bu savaşın geçtiği yerin adı, İslam Ansiklopedisi «Evrengzib» maddesinde, «Uccay» olarak belirtilmektedir. (Toker Yayın Komisyonu.)

Bundan sonra da asıl savaşa başladı. Raca Ram-Sıng'ın komutası altında bulunan Racputlar doğruca Şehzade Murad-Bahş'ın, askerini bir fil üzerinde coşturmakta olduğu noktaya hücum ettiler. Tam oraya yaklaştıkları sırada Murad-Bahş'ın kendisi tarafından atıldığı söylenilen bir ok Raca Ram-Sıng'ı ölü olarak yere serdi. Raca'nın etrafında olan Racputlar'ın büyük kısmı da öldürüldü. Bizzat Dara Şükuh tarafından Avrengzib üzerine gerçekleştirilen saldırı da Dara için başarılı gitti. Yavaş yavaş Avrengzib'in askerleri geriye sürüldüler.

Bu sırada Dara Şükuh daima ilk safta bulunuyor ve en büyük rakibi olduğunu bildiği Avrengzib'e yetişmek istiyordu. Racputlar özellikle çok cesaret gösteriyorlardı.

Racputlar büyük bir cesaretle savaşıp Avrengzib komutasındaki merkeze kadar geldiler.Bunlardan Rub-Sıng Rator adında biri canını fedayı göze alıp kılıç elinde atından atladı.Düşman saflarını yarıp Avrengzib'in bildiği filin altına girdi ve filin mahfesinin iplerini kesmeye başladı. Şehzade bu durumu görünce Racput'un kahramanlığını çok beğenip kendisini sağ ve salim esir edilmesini emretti. Fakat Racput o aralık gürültü arasında öldürüldü.

Avrengzib'in Murad-bahş'ın hücumundan kurtulmasına rağmen halen başarının Dara'nın kalabalık ordusu tarafında olduğu görülüyordu. Düşman geri sürülmüş, herşey iyi gitmişti. Avrengzib askerini coşturmak, ya galip gelmek veya ölmek fikrinde olduğunu anlatmak için filleri birbirine zincirletmişti. Hücum edenler ona yaklaşmaya devam ediyorlardı. Fakat durum birdenbire değişti. Avrengzib'in ırmağı geçmesine müsaade etmesinden dolayı askeriyle savaşa girişmemiş olduğu için hayatından şüphe edilmesi gereken Habibullah Han, Bernıye'nin söyediğine göre, Dara Şükuh'un yanına atını sürüp şöyle dedi:

«Mübarek-bad, Hazret! Savaşı kazandın artık, daha ne için filin üzerinde duruyorsunuz? Kendinizi tehlike altında bıraktığınız yetişmez mi? Eğer tahtınıza isabet eden şu oklardan biri size rastgelseydi biz ne olurduk? Allah için şu filin sırtından çabuk ininiz de bir ata bininiz. Artık kaçanları takip etmekten, başka iş kalmadı. Biz de bu işi yapalım, hiçbiri kurtulmasın!»

Dara sersemcesine bu nasihata kapıldı, filinden indi, atına bindi. Böylece Şehzade askerlerinin görüş alanından kaybolunca Dara'nın öldüğünü iddia eden bir gürültü duyuldu ve panik başladı. Madem Şehzade ölmüştü, asker artık ne için savaşıyordu? Pek kısa bir zamanda başarılı ordu bir kaçaklar sürüsü haline geldi. Artık Avrengzib savaşı ve onunla beraber Hindistan'ı kazanmıştı. Şurasını da söylemeliyiz ki Türk ordularında artık namus ve düzenin çok gevşemiş olduğu görülüyordu.

Babür Şah'ın veyahut Bayram Han'ın komutasında Birinci ve İkinci Panipat Savaşları'nı yapan Türk orduları büsbütün başkaydı. O orduları kuran Türkler, komutanları savaş meydanında vurulunca bağlantılarını ve düzenlerini kaybetmezler, sırtlarını düşmana çevirmezlerdi. Oysa Dara'nın ordusu, o zamanki bütün Hint orduları gibi, Racputlar hariç olmak üzere, silahlı bir kalabalıktan, düzenden ve askeri

duygudan yoksun bir güruhtan başka bir şey değildi. Galip gelirlerse manevi güçleri artarak oldukça iş görürlerdi. Fakat en ufak bir sasıntıya uğrayınca ne yapacaklarını şaşırıp karmakarışık ve perişan olurlardı. Bunu görünce artık İmparatorluğun çöküş yolunda koşması şaşkınlık verecek bir durum olmaz. Bir yüzyıl sonra İngilizler ve Fransızlar yerli halkı bu usul üzere talim ve düzen altına alarak silahlandırdıkları zaman Hint Türk ordularının tabii bu düzenli askerlere direnç gösteremiyecekleri pek açıktı ve öyle olacaktı.

Dara savaş meydanından Agra'ya, birkaç saat sonra da Delhi'ye kaçtı. İhtiyar Hükümdaroğlu Avrengzib'i kendi hareminde görüşmeye davet etti. Fakat Avrengzib her ihtimale karşı kendisini babasının pençesine teslim etmeyecek kadar kurnazdı. İki bacısından büyüğü yani Begüm Sahibe Dara Şükuh'un kuvvetli bir taraftarıydı. Küçüğü Ruşenara Begüm de aynı derecede Avrengzib'e bağlıydı. Bu küçük kız kardeş Avrengzib'e, eğer bir kere harem dairesine girerse kadın muhafızlar tarafından yakalanıp öldürülmesi muhtemel olduğunu gizlice bildirmişti. Hindistan İmparatorlarının haremleri adeta başlı başına birer şehirdi. Orada birçok odalıklar ve cariyelerden başka silahlı bir Tatar-Türk kadınları topluluğu vardı. Bunların görevleri harem dairesini savunmak ve muhafaza etmekti. Tedbirli ve temkinli davrandı. Önce şehri işgal etti, orası güvence altına girince oğlu Muhammed Sultan'ı ihtiyar İmparator'a gönderdi. Genç şehzadeye yanına asker alarak kalenin kuvvetli ve önemli yerlerini işgal etmesi hakkında talimat da verilmişti. Şehzade bu emri yaptı ve Şah Cihan da bugünden itibaren o kalede hapis kaldı.

Şah bu fesada sebebiyet veren hastalıktan kurtulmuş, sekiz yıl daha yaşamış; fakat hapishanede kalmıştır. Kadınların bir bölümü ve hazinelerin çoğu ölümüne kadar yanında kaldı. Hikayelerdeki ihtiyar hasisler gibi her zaman yanında taşıdığı elmas ve kıymetli taşların alınmasına kalkışılacak olunursa hepsini kırıp ezeceğini söylemişti. Bu yüzden kimse bu değerli taşlara dokunmamıştı. Ancak saltanatı sona ermişti. Berniye'nin ifadesine göre, ihtiyar Hükümdar oğullarının yeniden tahta oturtacağı vaadiyle genç şehzade Muhammed Sultanı kandırmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır.

Bu zafer sonucu Dârâ Şükuh ile oğlu Süleyman Şükuh'un bağlantı yoları kesildi. O Agra'nın güneyinde kalmış, babası Agra'nın üst tarafından kuzeybatıya doğru firar etmekteydi. Avrengzib Süleyman Şükuh'un eşliğinde olan Raca Cay-Sıng'a şehzadeyi tutması için haber gönderdi.

Raca bu emre itaat etmek istemedi. Ancak Süleyman Şükuh'a da artık kendisinden yardım beklememesini açıkça anlattı. Bunun üzerine bedbaht şehzade bin zorlukla şimdiki Karval'ın merkezi olan Serinagar'a kaçabildi. Oranın Racası sığınmak isteğini kabul etti. Karval Müslüman memleketi değildi.Türklere de bağlı bulunmuyordu. Böylece Süleyman Şükuh'un bir müddet orada rahat yaşamasına müsaade edildi. Agra'da ise Avrengzib hâlâ taht ve tacda gözü olmadığını, kardeşi Murad'ı tahta çıkaracağını bildiriyordu. İki kardeş Dara Şükuh'u Delhi'ye doğru takip etmeye başladılar. Murad-Bahş'a özellikle Şah Abbas ta-

rafından, Avrengzib'in sözüne güvenmemesi için nasihatlar edildi. Fakat akılsız genç şehzade böyle sözleri dinlemeye rağbet etmiyordu. Murad-Bahş davet olundu. Murad-Bahş çadıra gelince Mir Cumla Han ve dörtbeş komutanla herşeyi hazırlamış olan Avrengzib, büyük bir sevgiyle kardeşini karşıladı, kucaklaştılar. Avrengzib hatta mendiliyle Murad-Bahş'ın terini sildi. Ve ona: «Hükümdar» diye hitap etti.

O sırada sofra hazırlanmıştı. Yemek yenildi. Sohbet hararetlendi. Sonra büyük bir şişe Şiraz şarabı, sonra da ayrıca Kabil şarabı getirildi. Avrengzib içki içmediği bahanesiyle sofradan kalkıp kardeşine Mir Han ve komutanlarla gönlünce eğlenmesini söyledi. Biraz istirahat için çekildi. Şarabı seven Murad-Bahş endişesiz içti. Sarhoş olup sızdı. Zaten arzu edilen de bu idi. Hemen orada bulunan Murad'ın hizmetçilerine çekilmeleri emrolundu. Murad'ın üzerinden kılıcı ve hançeri alındı. Sonra Avrengzib gelip onu uyandırdı Avrengzib odaya şiddetle girmiş, kardeşini ayağıyla itmişti. Murad-Bahş gözlerini biraz açınca şiddetle azarlamaya başladı. Ve, «Bu ne rezalet? Senin gibi bir Hükümdar için böyle sarhoş olmak ne kadar ayıp! Senin ve benim hakkımda acaba ne diyecekler? Gelin, buraya! Alınız bu alçağı, bu ayyaşı! Elini, ayağını bağlayıp şu odaya atınız da ayılıncaya kadar yatsın» dedi. Bunu söyler söylemez beş-altı kişi üstüne hücum edip feryat ve şikayetine önem vermeden Şehzadeyi bağladılar.

Bu gece Avrengzib'in memurları Murad-Bahş'ın ordu ve komutanlarını kendilerine katılmaya ikna için çalışıyorlardı. Etraftan da bir gürültü çıkmasına gerek kalmadı. Sabah olunca iki ordu birden Avrengzib'i hükümdar ilan ettiler. Murad-Bahş önce Delhi'de Selim-Gerh'e, oradan Gavalpur'da siyasi hapishaneye gönderildi. Orada bir süre kaldı; fakat hapiste bile vücudu tehlikeliydi. Bunun üzerine Güceratlı Sayyad adında biri Murad-Bahş hakkında, Gücerat'ta vali iken babasını öldürdü diye bir davaya sevkolundu. Bu iddia ihtimal doğruydu. Fakat Avrengzib'in rızası olmasa, hatta teşvik etmese davacının ortaya çıkamayacağı şüphesizdir. Berniye'nin açıklamalarına göre, «kısas» edilerek Murad-Bahş davacılara teslim edilerek katlettirildi. Diğer bir sölentiye göre de muhakeme edilip cürmü sübut bulduğundan Babürlüler'in usulü üzere, bir «kobra» yılanına sokturularak öldürüldü.

Avrengzib bir ordu ile Delhi'ye vardı. Şehre girmeyip dışarıda ordu kurdu. 1658 yılı temmuzunun 16'ncı günü orada hükümdarlık tahtına çıktı. Avrengzib adet olan parlak cülus törenine iltifat göstermedi. Hutbe halen babasının adına okunmakta, paralar üzerinde Şah Cihan adı bulunmaktaydı. Ancak kendisinin ikinci tac giyme töreninin yapılması üzerine hutbe adına okunmuş, adı paralara geçmiştir.

Dara Şükuh Delhi'de durmamış, Avrengzib Delhi'ye gelmeden önce o Lahor'a varmıştı. Fakat orada da takibe uğradığından pek perişan bir duruma düşmüş ve kılıç artığı olan kuvvetiyle Multan tarafına firar etmişti.

Tarihçilerin fikirlerine göre işte Dara'nın bu hareketi felaketi olmuştur. Multan'a doğru gideceği yerde yüzyıl önce Hümayun Şah'ın yaptığı gibi iyiliğini isteyen Mehabet Han'ın vali bulunduğu Kabil'e gitseydi orada elinde henüz mevcut olan hazine ile bir ordu kurardı. Böy-

lece Afganistan'ın Afganlarıyla Orta Asya'nın yiğit ve dayanıklı Türkleri Hindistan'ın gevşek askerine daima üstün olduklarından ihtimal az zamanda Avrengzib'i tahtından yuvarlardı.

Öte yandan Mehabet Han Dara Şükuh'un hayırhahı olmuştu. Daha sonra, Mehabet Han'ın daima sadık kaldığı efendisi Şah Cihan, Mehabet Han'a ordusuyla Dara Şükuh'a iltihak etmesi için bir bir mektup yazmıştı. Eğer bu mektup eline geçseydi. Mehabet Han şüphesiz Dara Şükuh'a yardım ederdi. Maalesef Dara Şükuh yolunu Multan tarafına çevirmiş bulunuyordu. Türkler'e özgü olan bozkırları, yaylaları sevmek duygusu bu talihsiz şehzadede sönmüştü. O Afganistan'ın karlı kışlarında korkuyor, Hindistan'ın yumuşak, sıcak ikliminde kalmak istiyordu.

Dara Şükuh Avrengzib'in halen kendisini takip etmekte olduğunu öğrenince Multan'dan da kaçmak zorunda kaldı. Sind ırmağından aşağı inerek Tahatta kalesine vardı. Burasını elde edip muhafızlar koydu ve hadımağalarından birini vali yaptı. Hazinelerinden, eşyasından büyük bir kısmını ve topçusunun bir bölümünü de burada bıraktı.

Bernıye'ye göre bu topçular içinde birçok yabancı (Portekiz, Alman, İngiliz ve Fransızlar) vardı. Dara Şükuh çölü geçerek Ahmedabad'ı ele geçirdi. Buranın valisi Avrengzib'in kayınpederi olmasına rağmen, kaleyi Dara'ya teslim etmeyi uygun gördü. Bir aydan biraz fazla bir süre zarfında Dara Şükuh bu işleri görerek tekrar kuzeye doğru yürümeye başladı. Bu sırada başlıca ümidi Raca Cüzvant-Sıng (Cizvat-Sıng)'ın tutucu bir Müslüman olan Avrengzib'e karşı kendisiyle birleşeceğiydi. Oysa Dara Şükuh bu fikrinde yanılıyordu. Raca Cay-Sıng'ın aracılığı sonucunda Cüzvant-Sıng Avrengzib'den affa uramış, tabii zavallı Dara Şükuh ile artık işi kalmamıştı.

Acmir'e varınca Cüzvant-Sıng'ın bu vaziyeti Dara'ya malum oldu. Bernıye'nin bildirdiği söylentiye göre, Dara Şükuh şimdi ne yapabilirdi. Yazın en sıcak aylarıdır. Çölü tekrar geçerken ordusu elbet susuz kalacaktı. Ve yine ordusu şimdi kendisine düşman olmuş Racput racalarının memleketinden geçecekti. Avrengzib'in ordusu ise düşman topraklarından geçmediği için onu kolay takip edebilecekti... Nihayet Dara Şükuh şunları söyledi:

«Bu şartlar altında geri dönmektense, burada ölmek ve bir savaş daha vermek en iyisidir.»

Bernıye'ye göre, yapılan çarpışma savaş denilemeyecek bir olay idi. Fakat Müslüman tarihçi Hafi Han bize büsbütün başka bir mahiyette bilgi veriyor. Ona göre Avrengzib üç gün Dara'nın yaptığı siperleri ve istihkamları boş yere zaptetmeye çalışmış, dördüncü gün aralarında başlıca maya olan Racput askerinin katıldığı bir hücum neticesinde Dara Şükuh'u geri çekilmek zorunda bırakmıştır.

Yine Bernıye Dara'nın önemli danışmanı Şannüvaz Han'ın hiyanet edip Dara Şükuh'un bütün planlarını Avrengzib'e bildirdiğini söylüyorsa da, Hafi Han bu kişinin Dara'nın bütün faaliyetlerinin ruhu olduğunu bildiriyor. Acaba bu söylentilerden hangisi doğru? Bunu belirlemek güçtür. Şannüvaz Han'ın kızını Avrengzib aldığından, ihtimal Bernıye'nin sözü doğrudur. Öte yandan, Şahnüvaz Han bu savaşta öl-

müş olduğundan Hafi Han da haklı görünüyor. Yenilgiye uğradıktan sonra Dara Şükuh maiyet ve kadınlarının da pek azıyla Ahmedabad'a kaçtı.

Acmir'deki bu savaş soğuk havada ve 1658-1659'da olmuştu. Dara Şükuh Ahmedabad önüne geldiği zaman, bu kale kapısının yüzüne kapanmış olduğunu gördü. Ahmedabad yakınında Dara Şükuh hekim Berniye'ye rastgelip, onu özel hekimi yapıyor, fakat kuzeye gitmeye mecbur olduğundan ve Berniye için taşıt aracı olmadığından ona izin veriyor. Dara Şükuh'un bundan sonraki sergüzeşti çok acıdır. Sadık karısı ölüyor, üzüntü üzüntü üstüne geliyor. Yanındaki askerini karısının cesedini Lahor'a götürmekle görevlendirip kendisi muhafasız kalıyor. Daha sonra torunu Sipah Şükuh ile beraber yakalanıyor. Delhi'de teşhir olunuyor. Halk onun için ağlıyor, gösteriler yapıp onu tutanları taşlıyor. Fakat nihayet ve acele mürted olduğuna dair din adamlarından fetva alınıp resmen idam olunuyor. Avrengzib ağasının başını tabak içinde eline alıp yüzündeki kanları sildikten sonra ağlamaya başlıyor ve şöyle diyor: «Ah bedbaht! Bunu alınız! Hümayun Şah türbesine gömünüz!» Bir söylentiye göre bu başı hapishanede olan ihtiyar babasına göndermiştir. Büyük hilekarlık, hıyanet ve insafsızlık örneği!..

Dara Şükuh'un bu acı sonu 1659'da ve filden indiği günden on altı ay sonra idi. Dara Şükuh'un oğlu Sultan Şükuh da Serinagar'da çok kalamadı. Buranın Racası nihayet onu Avrengzib'e teslim etti. O da Guvalyar (Gavalpur)daki siyasi hapishaneye gönderildi. Söylentiye göre bu hapishaneye konulup, birdenbire öldürülmek istenmeyenlere her sabah yemekten önce suya karıştırılmış afyon verilirmiş. Bir süre sonra o kişi deli olup ölürmüş! Bu bir saçmadır.

Şehzade Şüca'a gelince: Bu kişi Dara Şükuh'un oğlu Süleyman Şükuh tarafından mağlup edilince Bengale'ye geri çekildi. Fakat Dara Şükuh mağlup olup da Süleyman'ın askeri etrafından dağılınca tekrar ilerleyip Allahabad ile Benares'i ele geçirdi. İşte bu mesele Avrengzib'i Dara Şükuh'u takip etmekten vazgeçirip doğuya yöneltmişti. Süleyman Şükuh ordusuyla karşılaştı. Vuruş yeri Kora karyesiydi. Avrengzib kuvvetiyle beraber bulunan Racput Cüzvant-Sıng nasıl bir müddet sonra Dara'ya hıyanet etmişse, burada da Avrengzib'e hıyanet etti. Maiyetindeki Racputlar Hükümdar Otağı'nı yağmaladılar. Bundan sonra yapılacak savaşı bile beklemeyip Agra'ya doğru yürüdüler. Cüzvant-Sıng Agra'ya gelip Avrengzib'in mağlup olduğu haberini yaydı. Büyük bir anarşi çıkmak üzereyken bereket versin gerçek durum Agra'ya yetişti. Bir fenalık olmadı. Kısacası Süleyman Şükuh ordusuyla Avrengzib ordusunun çarpışmasında, kanlı bir savaştan sonra, Avrengzib galip geldi.

Bu olay 1659 yılı başlarındaydı. Şehzade tekrar Bengale'ye geri çekilmek zorunda kaldı. Avrengzib onu bizzat takip etmeyip Agra'ya döndü. Avrengzib'in oğlu Muhammed Sultan Mir Cumla ile beraber şehzadeyi Bengale'den çıkarmaya gönderildi. Garip, hatta romantik bir olay oldu. Zaten daima kendisinden şüphe edildiği anlaşılan Muhammed Sultan babasının ordusunu terk etti, amcası Şüca ile birleşti ve onun kızını alarak onunla anlaştı.

Muhammed Sultan yeni kayınpederiyle pek de iyi geçinemeyerek, tekrar babasının uyruğuna döndüyse de, bu hareket onu babası Avrengzib'in şiddet ve hiddetinden koruyamadı. Zavallı genç Gavalpur kalesindeki meşhur siyasi hapishaneye gönderilip biraz sonra orada öldü. Şehzade Şüca, Mir Cumla tarafından mağlup edilerek kaçmak zorunda bırakıldı. Önce Arakan hükümetine kaçtı.

Oranın kralının sevgisini kazandı. Hindu Raca Şüca'nın kızlarından birini almak istedi, fakat bu Şüca'ın mevkiindeki bir Müslüman için, affı mümkün olmayan bir aşağılama anlamına geliyordu. Ondan sonra Şüca ve adamları bu memlekette bir fesat çıkarıp hükümeti zaptetmek töhmetiyle hücuma uğrayıp öldürüldüler. Şüca bir ormana kaçarak orada mahvoldu (1660).

Nihayet Avrengzib kardeşlerinin çekişmelerinden uzak kalmıştı. Yalnız ihtiyar babası halen yaşıyordu. Onun hayatta bulunduğu müddetçe Avrengzib babasının tekrar tahta çıkacağı korkusundan kurtulmamıştır.

Avrengzib babasının sıkı bir göz hapsinde tuttu. 1659'da yeniden tahta geçme töreni yaptı. İşte bu suretle Şah Cihan tahtından yoksun bırakılarak yerine oğlu Avrengzib geçti.

Şah Cihan 32 yıl saltanat sürdü ve hapse konulduktan 8 yıl sonra öldü. Şah Cihan büyük derecede bir inşaatçıdır. Kuzey Hindistan'da Türk mimarisinin en yüce anıtları ile Agra'da «Tac Mahal», Delhi'de «Cuma Mescid» onun eserlerindendir. Bu iki olağanüstü anıt güzellik örneğidir. Onları ancak güzellik hakkında bir fikir, sanat ruhuna sahip olanlar yaptırabilir. Bu anıtlardan dolayı Şah Cihan'a en büyük takdirler yağdırmak, onun sanatseverliği önünde saygı ile eğilmek gerekir.

1626-1656 arası, yani Şah Cihan zamanı -savaşsız geçmek ve bolluk içinde olmak dolayısıyla- Hindistan Türk İmparatorluğu'nun altın ve ululuk devridir. O zaman Hindistan servete boğulmuştu. Delhi'de o zamanki İngiliz elçisi olan Tomas Ru'ya göre Şah Cihan şeytan kadar mağrur ve zalimdir. Şehvete düşkündür. Oysa Doğu tarihçileri ve o zaman Hindistan'da seyahat etmiş olan Batılı gezginler Şah Cihan'a adaletli bir hükümdar demektedirler. Zamanında Hindistan'da asayiş pek mükemmeldi. Haftada bir defa şikayetleri bizzat dinlerdi. Şikayetçi az idi.

Bundan dolayı Daruga'yı azarlamış, Daruga şikayetçilerin huzura çıkmalarını engellemediğini söylemiştir. Davacılar mahalli mahkemeye kanaat etmezlerse divana, valiye, kadı'ya başvurabilirler davalarını buralarda açarlardı. Hatta davayı bizzat Hükümdar'a götürürlerdi. Davalar o kadar gerek görülürdü ki, kan ve din davalarından başka huzura çıkmaya gerek kalmazdı.

Bazı oğullarının anası olan Mümtaz Tac Mahal'i çıldırasıya severdi. Ona gayet güzel bir türbe yaptırmıştır. Bu türbe «Tac Mahal»dir.

Mümtaz Mahal de kendisi gibi gururluydu. Pek çok güzeldi. Kocasına arkadaş olmuş olan bu kadın herhalde Nur Cihan'dan aşağı bir şahsiyettir.

Şah Cihan pek açgözlüydü. Altın ve değerli taş torbaları arasında oturur, bunları hayatına tercih ederdi.

Şah Cihan'da o bozkırların şahsiyeti artık tamamıyla kaybolmuştur. Onunla artık Kıpçaklar'ın Hindistan'daki bu evlatlarından o tabii mertlik, coşkunluk, cömertlik, neşe ve yeni düşünceler kalkmıştır. Onunla artık Türk'ün bu İmparatorluğu da Hindistan'ın bataklıklarında çürüme devresine girmiştir.

Şah Cihan'ın kişiliği ne olursa olsun bu İmparatorluk onun zamanında mutluluğun en son haddine varmıştır. Artık Racputlar'ın bağımsızlıkları yoktu. Onları İmparatorluğun sadık hizmetçileri olarak görüyoruz. Rana'yı artık Delhi Hükümdarı'na eşit olmak davasından vazgeçmiş buluyoruz. Artık ondan tek istedikleri İmparatorluğun büyük beyleri arasında olmaktır.

Yönetim olağanüstü biçimde düzenlidir. Elyot kendi eserinin yedinci cildinde yönetim hakkında takdirlerini yazmıştır. Tarım çok ilerlemişti. Devlet gelirleri Ekber zamanındakinden üç misli artmıştı. Hükümdar halka zulüm yapılmamasına, tahsildarların haksızlık etmemesine, arazinin boş kalmamasına dikkat ederdi. İyi memurlara mükafat, kötülere ceza verilirdi. Her yıl istatistik şeklinde gelirler karşılaştırılırdı. İyi tarım yapanlara hükümdar bizzat iltifat ederdi.

İnşaata büyük paralar sarfetmiştir. Bir söylentiye göre 10 milyon rupiye sarfıyla «Taht-ı tavus» adında bir taht yaptırmıştır. Bu taht altın ve mücevherlerle süslüydü. Her direğinin başında iki tavus vardı. Bu sebepten «Taht-ı tavus» adını almıştır. İran konusunda anlattığımız gibi bu taht Nadir Şah'ın eline geçmiştir. Delhi'de 1 milyon rupiyeye bir cami ile daha birçok küçüklü büyüklü cami yaptırmıştır.

Agra'da yaptırdığı «Muti Mescid» ve «Divan-ı Has», Şah Cihan'la Mümtaz Mahal türbeleri birer mimari hazine ve sanatıdır. Müslümanlarca «Şah Cihanabad denilen şimdiki Delhi de eski Delhi'nin kuzeybatısında Şah Cihan tarafından yapılmıştır.

Civarda Aksak Timur istilasından birkaç yıl önce Ferruh-Şah Halci tarafından açılıp da kapanmış bir kanal vardı. Ekber zamanında açılmış, fakat yarım kalmıştı. Şah Cihan bu kanalı temizletti ve ona «Nur-behişt» adını verdi. Kısacası Agra ile Delhi bugünkü şeklini Şah Cihan sayesinde bulmuştur. İnşaat konusunda Delhi hükümdarlarından hiçbiri onun şöhretine ulaşamaz.

Saltanatının onuncu yılında Acmir'e gidip din ve mezhep farkı olmaksızın bütün Hindistan'ın büyük evliyası olan «Hoca Muidüddin Çeşti»nin türbesini ziyaret etti ve türbenin arkasında 40 bin rupiye sarfıyla mermerden bir cami yaptırdı.

Her tarafta aşevleri yaptırıp halka yemek verdi. Bu aşevlerine Hindistan dilinde «lenger» derler. Halka para bile dağıttığı gibi birikmiş olan vergilerini de affetti. Bunun miktarı bütün vergilerin on birde biri kadardı ve bu miktar para çok önemliydi. Vergileri hafifletti.

Tac Mahal, Şah Cihan'ın tahta çıkışından 3 yıl sonra ölmüştür. Bu kadından 6 oğlu, 4 kızı olmuştur. Bundan sonra Şah Cihan hiçbir kadının etkisi altına girmemiştir. Yalnız kızlarından Begüm Sahibe babasının üzerinde büyük bir etkinliğe sahipti. Bir iş veya daha iyi makam isteyen memurlar, devlet adamları ve yabancılar bu kıza hediye adıyla bol rüşvetler verirlerdi.

AVRENGZİB HAN

AVRENGZİB

Resmi adı «Ebul-Muzaffer Muhyiüddin Avrengzib Muhammed Alemgir Şah»tır. Hemen bütün Doğu tarihlerinde «Alemgir Şah» adıyla anılmaktadır. Şimdiki Avrupa tarihlerinde Avrengzib adıyla meşhurdur. Babası Şah Cihan Dekkan'da sipehdar (vali) iken orada 1619'da doğmuştur.

Tahta çıkmasına yardım etmiş olan bacısı Ruşenara'nın Avrengzib üzerinde etkinliği vardı. Fakat bu etkinlik çok sürmedi. Bu kadının aşklarına dair çirkin hikayeler vardır. Ablası Begüm Sahibe son gününe kadar babası Şah Cihan ile yaşadı. Avrengzib ile uzun müddet dargın kaldı, fakat sonunda barıştı.

Avrengzib tahta çıkınca halkı memnun etmek için vergileri azalttı. Her cadde (güzar)de, ırmak geçitlerinde, sınırlarda toplanan ve «rehdari» denilen yol vergisi ile daha birçok vergiyi kaldırdı. Fakat tarihler yine valilerin bunları topladığını söylüyorlar. Bu da bu hükümdarın kimseye ceza vermemesinden ileri gelmiştir.

Kendisine İran'dan, Maveraünnehir'den, Doğu Felemenk sömürgesinden, Mekke Şerifi'nden, Basra'dan, Habeşistan'dan elçiler geldi.

Birkaç yıl içinde pencereden halka görünmek adetini kaldırdı. Mir Cumla «Han-ı Hanan» ve Bengale valisi olmuştu. Oğlu rehine olarak Hükümdar'ın yanında bulunduruluyordu. Mir Cumla vali olduktan sonra çok yaşamadı. Assam arazisine girip pek sarp yerler olmasına rağmen oraları zaptetmişti. Bu seferden dönüşünde ölmüştür.

Devlet adamlarından Kabil valisi Mehabet Han kardeş-taht kavgasına iştirak etmemişti. Avrengzib'i ziyarete geldi. O sırada öldü. Zehirlendiğini söylerse de doğru değildir. Öldüğü zaman 70 yaşındaydı.

Mir Cumla öldükten sonra oğlu Emin Han Afganistan'ı yönetmesi için gönderildi. Bu kişi Hayber geçidinde Afganlar'a mağlup oldu.

Avrengzib yarımadayı güneye doğru fethe çalışmıştır. Zamanında arka arkaya gelen üç savaş silsilesi vardır:

1- Racputlar savaşları,

2- Bicapur ve Golkonda savaşları,
3- Maharata savaşları.

Birinci savaş Racputlar'ı Müslüman etmek istediğinden ortaya çıkmıştır. İkinci savaşlar iki Müslüman hükümet aleyhine yapılmış ve onların çökmeleriyle bitmiştir.

Maharata'lar şimdiye kadar ikinci derecede rol oynayabiliyorlardı. Avrengzib zamanından beri kuvvetleri arttı. Büyük önem kazandılar ve Babürlüler Devleti'ni zayıf düşürdüler. Afganlar'ın hücumları olmasa, İngilizler de gelmese bunların bir Maharata İmparatorluğu kuracakları şüphesizdi. 1761'de Panıput'ta Afganlar Maharata'ları bozup bütün ümitlerini söndürmüşlerdir. 1803'de Assam'da yapılan savaşta İngilizler'i çok zamandır boş kalan Çağatay Türkleri mevkiine geçirmiştir.

«Maharaştra» yani «Maharatlar Memleketi», Tapti'nin güneyinde ve Batı Hindistan'da olup Goa'nın güneyine kadar uzanır. Maharatalar arasında bu sırada dağınık bazı Müslüman kabileler de vardı. Bunların reisi meşhur Sivacı Bhunsla'dır. «Sivacı» «Siva» tanrısına mensup demektir. Kenedi'ye göre «-cı» Hindustani dilinde ululama edatıdır. Diğer bir kitap ise Sivacı Bhunsla'ya «Dağlar Sıçanı» diyor. Maharatalar'ın bu milli kahramanı tepeleri bulutlara karışmış dağların sık çengelistanlarında otururdu. Böyle bir ülke doğal olarak dayanıklı, savaşçı bir ulus yetiştirir. Maharatalar da böyleydi. Bunlar Dekkan müslüman devletlerinde «Barcir» (Bargir) yani hafif süvari olarak kullanılırlardı. Çerha ve çete savaşlarında büyük ustalık gösterirlerdi.

Bunlar Avrengzib zamanında kendi kuvvetlerini anlamaya başlayıp yalnız bağımsızlıklarını kurtarmak değil, aynı zamanda büyük fetihler yapmak niyetiyle harekete geldiler. Bu hareketi düşünen ve yöneten Sivacı'dır. Sivacı'nın ceddi Odaypur Racputu idi. Sınıfından aşağı bir kadınla evlendiğinden memleketini terke, Dekkan'a göçetmek zorunda kalmıştı. Büyükbabası Mallacı-Bhusla Ahmednagar (nogar) hükümetinin hizmetindeydi. Bu kişi orada büyük bir rütbe ve servet kazanmıştı. Bu kişinin oğlu olmuyordu. Evliyadan sayılan Şah Şerif'in duasıyla iki oğlu olmuştu. Birinin adını Şah Şerif'e nisbetle Şahcı koydu. Şahcı hakkında Hintliler'in masalları vardır. Onun neslinin Brahmanlığı tekrar kuracağını söylerlerdi. Şahcı Melik Anber'in ölümünden sonra Ahmednagar Devleti'nde büyük beylerden olmuş, servet yapmış, Karnatik'e giden orduya ikinci komutan olup orada zengin bir cagir yakalamıştı. Şahcı'nın iki oğlu olmuştu. Bunun birisi Sivacı'dır.

Sivacı bir Maharata beyi gibi ve özellikle din ve silahşörlük öğrenimi gördü. Zamanla büyük cengaverlik ve yöneticilik yetenekleri gösterdi. Birtakım kaleleri alıp onları tahkim etti. Bu kaleler önemsiz görünürken şimdi önem kazandı ve kendisine yapılan hücumların püskürtülmesinde işe yaradı. Bütün kuvvetli yerleri eline geçirmek için kahramanlık, kancıklık, hıyanet, rüşvet gibi her aracı kullandı. Önemli kalelerinden biri Turna, diğeri Racghar'dır. Babası kendisinden vergi istemişse de vermedi. Bu sırada henüz 20 yaşındaydı. Nihayet Bicapur Hükümdarı tarafından sıkıştırıldı. Sivacı Şah Cihan'a sığındı. Dekkan aleyhine sevk edilen Delhi ordularında hizmet edip bu hükümdarlara karşı bağlı ol-

duğuna onları inandırdı. İkiyüzlülük ile onları aldatırken Racalara suikast yapmaya, sahil şehirlerini almaya devam ediyordu. Bicapur Devleti'nin kahraman komutanı Efdal Han'ı bir suikast ile öldürttü. Bu devletin ordularını her yerde bozdu. O ordulardaki Maharatalar birer birer Sivacı'ya katıldılar.

Sivacı öyle kurnazdı ki askerlerini camilere, Kur'an'a, kadınlara saldırılardan şiddetle menediyordu. eline bir Kur'an geçse saygı gösteriyor maiyetindeki bir Müslüman'a veriyordu. Müslüman kadınları esir edildiği zaman onları muhafızlarla velilerine teslim ediyordu. Sivacı'nın siyasetinin esası yağma idi. Bir yer zaptolununca herşeyi, hatta fakirlerin eşyası «Pul-siyah» denilen bakır paralar bile asker tarafından yağmalanıyordu. Mücevher, altın, gümüş Sivacı'nın payı idi.

1662'de Sivacı babasının araya girmesiyle Bicapur hükümetiyle barış yapıp Kaliyan'dan Goa'ya kadar Kunhan kıtasına sahip oldu. Sivacı bu barışa pek muhtaçtı. Çünkü artık bir süredir Delhi hükümeti onu sıkıştırıyordu.

Delhi ordusu Sivacı'nın Şakna kalesini ele geçirmişti. Maharatalar ile başlayan bu savaşlar uzun sürecektir. Arazi sarp olduğundan, Maharatalar kesin savaş yapmadıklarından Delhi orduları sıcaktan yağmurdan yorgunluktan, Maharatalar'ın çete savaşlarından harap ve perişan oluyordu. Delhi ordusuna artık Maharatalar'dan asker de alınmıyordu. Bir aralık Avrengzib Sivacı aleyhine gönderdiği ordunun komutanlığına Racput Cüzvant-Sıng'ı atadı. Bu orduya ismen komutan da oğlu şehzade Muazzam'ı yaptı. Sivacı artık bir hükümdar durumundaydı. Bir donanma bile meydana getirmişti.

1664'de Delhi Devleti'nin başlıca limanı olan Surat'ı yağmaladı. Donanması bazı hacı gemilerini de tuttu. Avrengzib buna hepsinden çok kızdı.

SİVACI

Eyeri bizim eyer. Aynı zamanda atının boynunda ay, elbisesinde Aksak Timur'un elindeki çiçek resmi var. Bunlar Türk adetlerinden bazılarının Hindulara girdiğini gösterirler.

Bu sırada Dekkan ordusuna Cay-Sıng komutan yapıldı. Bu kişi Cüzvant-Sıng gibi yapmayıp iş görmek, yediği ekmeği hak etmek fikrinde olduğundan Maharatalara hücum edip Sivacı'nın yaptırdığı Sivapur ile birçok kaleyi yıktı. Sonunda Sivacı'yı bir kalede kuşatıp esir aldı. Sivacı'nın Hükümdar'a gidip özür dilemesi, oğlu Sambhacı'yı Hükümdar'ın hizmetine vermesi, elinde olan 35 kaleden 11'ini İmparatorluğa terk etmesi şart koşuldu (1666).

Sivacı Cay-Sıng'in huzuruna geldiği zaman, «Kabahatli bir köle sıfatıyla geliyorum. Bundan sonra Hükümdar ne zaman isterse askerimle hizmetine hazırım» dedi. Fakat Efdal Han'a ettiği hıyanetten dolayı Müslümanlar'dan korkuyordu.

Sivacı Delhi'ye geldiği zaman en büyük beyler tarafından karşılanmak yerine Cay-Sıng'ın oğlu ve ikinci derecedeki beyler tarafından karşılandı. Avrengzib Sivacı'ya, oğluna «penc-hezari» rütbesini verdi. Sivacı bunu kendisine hakaret addetti. «Der-bar»a yani huzura soğuk kabul edildi. Ve kendisine «penc-hezareler»in yanında yer verildi, aynı zamanda gözetim altına da alındı. Bu durumdan memnun olmayan Sivacı Maharata ülkesine kaçmanın yolunu aradı. Nihayet oğlu ile beraber kaçtı, dağlarına kavuştu. Maharaştra yine bağımsız bir memleket durumuna geldi. Bizde Yemen nasıl idiyse, bu memleket de artık Babürlüler İmparatorluğu'nun sonuna kadar İmparatorluk askerlerinin mezarı oldu. Avrengzib Sivacı'yı kaçırarak, büyük bir fırsatı kaçırmıştır.

Bu sırada Cay-Sıng Bicapur Devleti'ni ele geçirmek için uğraşıyordu. Buradan döndüğü zaman ölmüştür. Yerine Muazzam Han komutan, ona da Cüzvant-Sıng danışman olarak atandı. Cüzvant-Sıng Sivacı'ya karşı daima hoşgörülü davranmıştır. Sivacı bundan yararlanıp daha sağlam bir kale yapmaya başladı. Bir kale halen Raygar adıyla meşhurdur.

1671'de Sivacı Surat'ı tekrar talan etti. Bu sırada Maveraünnehir Han'nın eşyası da kaybolduğundan Avrengzib pek kızdı. Cüzvant-Sıng'ı azledip yerine Mehabet Han'ı atadı. Bu da bir iş göremediğinden az zamanda azledilip yerine evvelce Gücerat'ta valilik etmiş olan Han-ı Cihan Bahadur gönderildi (1672). Aynı yılda Bicapur Hükümdarı ölmüş, yerine beş yaşındaki oğlu İskender geçmişti. Derhal beyler üstünlük ve rekabet hırsıyla birbirini yediler. Devletin de son günleri geldi.

Güney'de Dekkan'da bu işler olurken, kuzeyde Avrengzib'in siyaseti hızla gelişiyordu. Benares'deki Hindu dini okulunun kapatılması için emir verdi (1669). Aynı yılda Benares'deki Bişnaz Padgodu'nu yıktırdı. Yerine Avrengzib Camı'ni yaptırdı. Yine aynı yılda Mutra (Mathora)daki büyük padgodu da yıktırdı. Bu tapınak Ebul-Fazl'ı katleden Bundela Raca tarafından bina edilmişti. Cihangir, hizmetine mükafaten ona bu müsaadeyi vermişti. Avrengzib ayrıcalık olmak üzere Müslümanları transit resminden (vergisinden) muaf tuttu. Fakat bunun uygulamasının mümkün olmadığı görülüp Müslümanlar'dan yarı resim (vergi) alındı. Bu da muamelede büyük bir karışıklık, hile, rüşvet meydana getirdi. İşte bunlar Hinduları çok kızdırıyordu. Avrengzib imparatorluğun temellerini yıkıyordu. Bu siyaset nihayet bu imparatoruğu çökertmiştir.

Hükümdar kendi siyasetini takip ediyordu. Hindular'ı Müslüman

yapmak istedi. Bunun üzerine 1670, 1672 yıllarında Hindular ayaklandılar. ayaklananlar Santami denilen mezhepdeki Hindular'dır. Bu ayaklanma önce önemsiz birşeyken gittikçe büyüdü ve şiddet kazandı. Bunlar Pencab'da Narmal (Tarnal) şehrini ele geçirerek orada bir hükümet kurdular. Üzerlerine gönderilen Avrengzib ordusunu bozguna uğrattılar.

Nihayet bu asiler ilerleye ilerleye Delhi'ye yaklaştılar. Asiler hakkında sihir yaptıkları söylentisi ortada çalkandığından Hükümdar askerleri korkmuşlar, savaşamıyorlardı. Avrengzib buna çare bulmak için, ya sırf inancından dolayı veya askerin maneviyatını artırmak maksadıyla, dualar yazdırıp bayraklara taktırdı.

Avrengzib'in zihniyetine göre birinci şıkkın doğru olması gerekirsede, onun tam bir yobaz müslüman gibi hareketleri kendi kanaatının ürünü mü veya kuvvetlenen sünni toplumun zoru neticesi mi olduğu malum olmadığı için bu konuda kesin bir hüküm yürütülemez.

Dualar sayesinde ihtilal bastırıldı. Çok kan döküldü. Santamiler tarih sayfasından silindi.

Avrengzib nihayet, kafirlere mahsus olup Ekber tarafından kaldırılmış olan «cizye»yi (haraç) yeniden koydu. Bu vergi ilk Müslümanlıktan beri Arapların kafirlere tarh ettikleri vergidir. Hindular buna pek kızdılar. Her sınıf Hintli itiraz feryatlarını kopardı. Sivacı da bunlarla beraber bağırdı.

Delhi ve civarında ki bütün Hindular toplandılar. Sarayın İmparatora mahsus olan penceresi önünde bu Cizye'yi vermeye iktidarları olmadığını söylediler, iradenin geri alınmasını rica ettiler. Hükümdar bu gürültüye kulak vermedi. Bir cuma günü Avrengzib Büyük Camii'e giderken büyük bir kalabalıkla Hindular camiye giden yola doldular. Bağırdılar. Ordu pazarındaki bütün esnaf, sarraf dükkanlarını kapatıp ve işçiler de işlerini bırakıp oraya geldiler. Asayişi sağlamakla görevliler yolu kuvvetle açmak istediler. Mümkün olmadı. Kalabalık gittikçe artıyordu. Filler çakırılıp halkın üzerine saldırıldı. Birçok insan filler tarafından çiğnendi. Bir kısmı da atların ayağı altında ezildi.

Bu sırada Kabul valisi Cüzvant-Sıng öldü. Hindular zehirlenerek öldürüldüğünü zannettiler. Bu olay da karışıkığı artırdı. Bu kişi Hindu dinin koruyusu idi. Ölümü halka ağır geldi.

Artık pagodların çanları sustu. Güneş doğarken yapılan ayin yaptırılmadı. Birtakım Brahmanlar Müslüman oldular.

Sivacı işinde devam ediyordu. Fakat bu sefer Sivacı'ya büyük bir düşman çıkmıştı. Bu da İngilizler'in Bombay Valisi idi. Bu sıralarda İngiltere Kralı II. Şarl'ın Portekiz Kraliçesi ile evlenmesi sonucu olarak Bombay Portekizliler'den İngilizler'e geçmişti. Sivacı Hübli şehrini yağmaladığı zaman İngiliz fabrikasını da soymuştu. Bombay İngiliz Valisi bu şehrin gerçek kurucusu Cerald Avancir Sivacı'dan tazminat istedi. Sivacı İngilizler'den korkup tazminatı verdi. Onlarla bir anlaşma da yaptı. Bu anlaşmaya göre her iki taraf arazisinde iki tarafın da parasının geçmesi, Sivacı Hükümeti arazisine girecek olan İngiliz mallarından yüzde 2,5 vergi alınması usulü kondu.

Bundan biraz sonra Sivacı Racgar şehrinde törenle «Raca» ilan olun-

du. Teşkilat yaptı.

Sivacı Delhi'nin Farsça unvan ve terimlerini kullanmayıp, bunları Sanskrit dilinden almıştır. Bu nokta pek dikkat çekicidir.

Bu sırada Delhi Bicapur Müslüman Hükümeti'ni çöküşe doğru bir adım daha götürüyordu. Sivacı da hem Delhi, hem Bicapur ile uğraşıyordu. Golkonda Hükümeti daha iyi bir haldeydi. Sivacı bu hükümetle anlaşıp kardeşinin elinde olan babasının arazisini aldı. Burası Maharatalar'ın güneyde taht yeri oldu.

Sivacı'nın son altı yıllık hayatı savaşlar, hileler, entrikalarla doludur. Müslümanlığı bitirmek, Hindular'ı kurtarmak davasını eline bayrak olarak almış, kardeşine, herkese bu propagandayı yapıyordu. Artık derin bir tutuculuğa dalmış, aynı zamanda gururlanmıştı. Kendisine ilahlardan ilham geldiğini zannediyor, herkes de öyle biliyordu. Hindu azizleri sırasına girmişti. Onun durumu böyleyken gariptir ki Bicapur ve başka Müslüman devletleri onunla anlaşma yapmaktan, onun entrikalarına alet olmaktan vazgeçemiyorlardı. Nihayetinde Sivacı kardeşini etkileyip onu savaşa teşvik eden bir mektup yazıp öldü.

Sivacı Hindistan'ın önemli ve milli bir kahramanıdır. en büyük işi Maharatalar'a milli şuur vermiş olmasıdır. Bu sayede ve bu taze hayat veren milli ruh ile Maharatalar bugün bile mevcuttur. Sivacı'nın hayatı akınlar, yağmalar, acelekararlar, yiğitçe döğüşme ve maceralar, birçok kanlı, kara ve pek çirkin hıyanet ve cinayetlerle doludur. Sivacı yalnız akıncı değil, aynı zamanda bir teşkilatçıdır da. Yalnız akıncı olsaydı temelli bir iz bırakamazdı.

Sivacı'nın kendi memleketinde yönetimi sert ve adaletliydi. Askeri sebükbar (eşya, yük bakımından hafif) idi. Büyük Türk İmparatorluğu'nun orduları ise içinde eşya ile eğlence vasıtaları ve kadınlar bulunduğu için pek ağırdı. Sivacı ordusunda böyle şeyler yoktu. Bu sebeple Delhi ordularının önünden kolaylıkla kaçardı.

Sivacı Hindistan Büyük Türk İmparatorluğu'nu yıkmaya koyulduğundan bütün Hindular'ın saygısını kazanmıştır.

Sivacı'nın yerine oğlu Sambhacı geçti. Bu adam yalnız cesur idi. Başka birşeyi yoktu. Zamanında Delhi devletinin başından Maharata belası kalkmış gibi oldu.

Kabil Valisi Cüzvant-Sıng ölünce karısı yeni doğmuş olan oğlu Acit-Sıng ve Kabil'deki Racputlar ile Hindistan'a doğru yola çıktı. Atuk kalesine gelince ileri geçirilmemeleri için emir olduğu kendilerine bildirildi. Racputlar emri dinlemeyip zorla geçtiler ve Delhi'ye geldiler. Orada muhafaza altına alındılar. Acit-Sıng babasına bağlı bir Müslüman tarafından bir meyve sepetinin içinde kaçırılıp varisi olduğu Aravali Dağları'nın en güvenli bir yerine götürüldü. Delhi'de bu Racputlar ile hükümet arasında kanlı bir çatışma olup Racputlar yok edildi. Avrengzib bu çocuğun Cüzvant-Sıng'ın meşru çocuğu olmadığı söylentilerini yayma politikasını takip etti. Bazılar buna inandılarsa da bir süre sonra Odaypur Racası ona kızını verince, herkes onun meşruiyetini tanıdı.

Avrengzib bu çocuğu rehine gibi yanında tutup Racputlar'ın bağlılığını sağlamak fikrindeydi. Bu sefer Racputları ezmeye karar verdi ve asker topladı. O sırada Ray-Sıng Mura (Mavra) Ranası idi. Burası

Racput karşı koyuşunun daima merkezi olmuştu. Bu ordu birçok ikinci derecede önemli olan savaşlarda Racputana'nın dağlık olmayan yerlerini ele geçirdi. Sonra kendisi orada kaldı. Oğlu Ekber, komutanlardan Tahver ile dağlardan geçerek oraya girdi. Murar'ın merkezi buradaydı. Bağlar, bahçeler, saraylar göründü. Fakat tek bir insan görünmüyordu. Şehzade ordugahını kurdu. Gece oldu. O zaman Racputlar müthiş bir baskın yaptılar. Ordu bozuldu. Birçok asker öldürüldü. Yollar da kesilmiş, sağ kalan askerlerin geri çekilme imkanı olmamıştı. Rana'nın büyük oğlu Cay-Sıng Delhi ordusunun komutanlarının savaşa nihayet verecekleri vaadlerine inanarak onların tehlikeli boğazlardan geçip selamete çıkınalarına müsaade etti. Bu sırada Ekber'i kurtarmak için Dilber Han komutasında gelen orduyu da Racputlar bozguna uğratmışlardı. Bunun üzerine Racputlar Avrengzib'e hücum ettiler. Onu da büyük kayıpla geri çekilmeye mecbur ettiler.

Racputlar Gücerat ve Malva'ya da çeteler soktular. Bunlar ele geçirdikleri kadı'ların sakallarını traş ettiler, Kur'an'ları kuyulara attılar. Avrengzib Dekkan'daki Prens Muazzam komutasındaki orduyu da çağırdıysa da bu da bir başarı gösteremedi.

Racputlar artık İmparatorluğun kalbgahına hücum zamanının geldiğine inandılar. Fakat henüz kendilerine bir Racput imparatorluğu kurmak fikri gelmemişti. Tek istedikleri şey Avrengzib'i tahtından atıp dini hürriyeti kabul eden bir hükümdarı tahta çıkarmaktı. Racputlar bu konuda Şehzade Muazzam'ı kullanmak istedilerse de, onun babasına bağlılığı pek fazlaydı, bu teklife yanaşmadı. Gerçi hükümdar bir defa ondan şüphe edip, toplarını oğlunun karargahına çevirmiş, kendisini yanına çağırmışsa da Muazzam derhal gelmiş, babasının şüphesi gitmişti. Racputlar bu sefer Şehzade Ekber'e müracaat ettiler. O, kabul edip Racputlar'ın başına geçti. Ekber'in komutanı Thaver, Şehzade'nin taleplerini bildirmek için Hükümdar'ın bu karargahına geldi ve silahlı olarak huzura girmek istedi. Bu davranışıyla gayesinin maksadının Hükümdar'a suikast yapmak olduğu zannedilirse de, niyeti belli olmamıştır. Şehzade Muazzam, Thaver'in öldürülmesini emretti. Olaydan haberi olan Avrengzib elini kılıcına atıp, silahıyla huzuruna getirilmesini emretti. Thaver Han giriyordu. Hükümdar'ın adamlarından biri elini Han'ın göğsüne koydu. Han bu adama bir tokat attı ve gerilemeye başladı. Bu sırada ayağı bir ipe takılıp düştü. Düşünce üzerine üşüştüler. «Vurun! Öldürün!» sesleri yükseldi. Han'ın başını kestiler. Elbisesinin altında bir zırh olduğu görüldü.

Şehzade Ekber muktedir ve kurnaz değildi. Babası Avrengzib ise kurnazdı. Avrengzib bir mektup düzenledi. Bu mektupta Ekber'in yalandan isyan edip Racputlar'ı tuzağa düşürmeye çalıştığı yazılıydı. Bu mektup ustaca bir biçimde Racputlar'ın eline geçmesi sağlandı. Bunun üzerine Racputlar'ın Ekber'e olan güvenleri kalmadı. Dağıldılar. İşte bu suretle bu büyük tehlike ortadan kaldırıldı. Ekber kendisine bağlı kalan Drunavar Racası Durgadas tarafından Sivacı'nın oğlunun yanına götürüldü. Ekber burada vahşi Sambhacı ile geçinemedi. Bir İngiliz gemisine binip Maskat'a geçti. Oradan İran'a gidip birçok yıl sonra ve babasından önce öldü.

Bu savaşların hiçbiri kesin bir sonuç vermiyordu. Delhi ile Racputlar arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Çitor ve etrafındaki arazinin Racputlar'a iadesi, tapınakların camiye çevrilmesi kararlaştırıldı.

Bundan sonra Avrengzib Dekkan ile meşgul oldu. Son 25 yıllık saltanatı Vindhia Dağları'nın güneyindeki arazi ile ilgilenmekle geçti. Hükümdar'ı oraya yönelten şeyin oğlu Ekber'in orada bulunmasından dolayı olduğu sanılmaktadır. Dekkan Valisi Han-ı Cihan, idaresi zayıf ve rüşvetçi bir adamdı. Zamanında Sambhacı yönetim merkezi olan Burhanpur'a kadar geldi. Han-ı Cihan birşey yapamadı. Buna kızan Hükümdar, Han-ı Cihan'ı azletti. Avrengzib Burhanpur'a geldiği zaman Ekber henüz Sambhacı'nın yanındaydı. Fakat Ekber'den korku yoktu. İmparator cizye toplamak istedi. Şimdiye kadar cizye Dekkan'da uygulanmamıştı. Bundan gürültü çıktı. Hükümdar'ın orduları bu sarp yerlerde binbir zorlukla uğraştılar. Oğlu Muazzam birçok zahmete katlanmak zorunda kaldı. Sonuçta birşey yapılamadı. Asker açlık, fena hava şartları yüzünden canından bıktı. Nihayet görüşmelere girilişip Salır kalesi bu suretle alındı.

Delhi ordusunda halen Türk, Afgan ve Racputlar vardı. Bu ordu meydan savaşlarında Hindistan'ın en iyi ordusuysa da çete savaşlarının üstesinden gelemiyordu.

Sambhacı bu sırada bir taraftan da Portezikliler ve İngilizler'le savaşıyordu. Portekizlileri, toplarını ve bütün ağırlıklarını bıraktırarak, kaçırdı. Sambhacı Goa'ya kadar geldi. Bombay'ı bile elde ediyordu. Bu savaşlar uzun sürmüş, Maharatalar çoğunlukla galip gelmişlerse de, Portekizliler'i sahildeki sağlam kalelerinden söküp atamamışlardır.

Avrengzib Bicapur ve Golkonda hükümetlerinin Maharatalar'a yardım ettiklerine kızıyordu. Bu kişi savaşlarına daima dini bir sebep bulurdu. Bu iki hükümet Şii olduğundan, hele Golkonda'nın başlıca vezirleri «Madana» ve «Akana» adında iki Hintli olduğundan Avrengzib'in kendisince savaş sebebi kuvvetliydi. Önce Golkonda'ya elçi gönderilip cizyenin geri kalanı ve bunun elmas olarak verilmesi istendi. O zamanlar savaştan önce böyle kalan cizyeyi istemek savaş sebebi sayılıyordu. Adet böyleydi. Ret cevabı gelince bir orduyla oğlu Muazzam'ı gönderdi. Orduya Han-ı Cihan'ı komutan yaptı. Bu ordu kısmen başarılı olduysa da ilerleyemeyip kaldı. Hükümdar komutanları bir mektupla azarladı. Komutanlar kızıp hareketsiz kaldılar. Golkonda'ya barış teklif ettiler. Kabul edilmeyince zorunlu olarak ilerlediler ve Golkonda askerini geriye sürdüler. Bu esnada Golkonda Hükümdarı komutanlarından Muhammed İbrahim'den şüphelendi. Muhammed İbrahim Avrengzib'in yanına kaçtı. Bunun üzerine Galkonda Hükümdarı Golkonda kalesine sığındı. Bu iş anlaşılınca şehirde kargaşalık çıktı ve yağma oldu. Delhi ordusu şehzade Şah Alem komutasında olarak kaleye hücum etti. Tüccarlar dahil hiç kimse mallarını kaleye kaçıramadı. Bütün mallar yağmalandı. Delhi askerleri kıymetli halılar kılıç ve hançerle parçalayıp aralarında bölüşüyor, bu yüzden zaman zaman kavga da oluyordu. Kadınların ırzına geçiliyordu. Şehzade Şah Alem bu durumun önüne geçmek istediyse de muvaffak olamadı. Golkonda hükümdarı da şaşırmış olup barış için elçi gönderdi. Ağır şartlarla bir barış yapıldı (1687). İstenen vi-

layetlerin terki, bir savaş tazminatı verilmesi, Hindu vezirlerin hapsi, hükümdarlarının bizzat gidip Avrengzib'den af dilemesi bu şartlardandır. Daha görüşmeler bitmeden Hindu vezirlerin kafalarını kesip Şah Alem'e gönderdiler.

Bicapur topraklarına giren ordu, bu halkın eski usullerince bir direnişle karşılaşmadı. Merkeze doğru varınca hücuma uğradı. Ordu çekilen zahmetlere katlanamayıp birşey yapamadan döndü.

Bu işlere Maharatalar da karıştılar. Fırsat bulup Burhanpur'u yağmaladılar. Bunun üzerine Şehzade Muazzam tekrar ilerledi (1686). Bicapur askeri bu ordu ile hareket üssü arasına girdi. Bunun üzerine ordu büyük bir zorluk içinde kalıp ancak büyük güçlüklerle kurtarılabildi.

İleride Dekkan tarihinde «Nizamül-Mülk» adıyla önemli roller oynayacak olan Gaziüddin Han bu sırada meydana çıkmaya başlamıştır. Avrengzib bu kişiye hizmetlerinden dolayı hiçbir komutana yapmadığı derecede saygı göstermişti.

Nihayet Avrengzib büyük bir kuvvetle Bicapur'a hücum etti. kalenin muhafızları mertçe döğüştülerse de kale düştü. Bicapur'un genç hükümdarı hapsedildi. Bu kişi 3 yıl sonra hapishanede ölmüştür. Bundan böyle Bicapur harap ve ıssız kalmıştır. Derin hendeği, çifte suru, iç kalesindeki görkemli sarayları bu şehrin ne derece bayındır ve zengin olduğuna delildir. Büyük Cami gerçekten ulu bir anıttır. İbrahim Adilşah'ın türbesi pek zarif ve olağanüstü güzeldir. Burada en önemli tarihi anıt Muhammed Adilşah'ın türbesidir. Harabe bakımından bu şehrin kalıntıları son derece büyük olup Avrupa'da eşi yoktur. Lord Kürzon buradaki eserleri korumak merakına düşerek bunları tamir ettirmiştir. Fakat pek yazık ki, ne yapılırsa yapılsın bu eserler mahvolmaktadır.

Bu iş bitince Avrengzib Golkonda üzerine döndü. zaten onunla barışı, Bicapur işini bitirmek için yapmıştı. Golkonda Hükümdarı Ebul-Hasan'dan talep talep üstüne yağdı. Mürcaatının tesirini göremeyen Ebul-Hasan başkentini iyice tahkim etti. Avrengzib Ebul-Hasan'ı kuşattı. Kuşatma bir ay sürdü. Şehzade Muazzam Hükümdar'dan Ebul-Hasan için uygun barış şartları almaya çalıştığından şüphe altında kaldı. Hükümdar oğlunu hapise attı malını ele geçirdi. Muazzam, 6 yıl hapiste kaldı. Nihayet Kabil'e genel vali olarak gönderilmiş, babası ölünceye kadar orada kalmıştır.

Kuşatanlar ve kuşatılanlar açlıktan pek çok sıkıntı çektiler. Üstüne bir de veba salgını çıkıp ortalığı kırdı geçirdi. Bu sırada bir gece baskısını yapıldı. Fakat bir köpeğin havlaması yüzünden baskın başarılı olmadı. Ebul-Hasan kaleyi kurtarmış olan bu köpeğin boynuna bir altın halka takmıştır. Kaleyi lağımla atmak teşebbüsü de sonuç vermedi. Sonunda Ebul-Hasan'ın vezirleri, beyleri birer birer kaçıp Avrengzib'in ordusuna geldiler. Yalnız Abdürrezzak Lari adında bir komutan sadık kaldı.

Bu hıyanet kalenin son gününü getirdi. Abdürrezzak bir savaş yaptı. Adeta yalnız başına sürdürdüğü bu savaşta ağır biçimde yaralandı. Bunun üzerine kale kapılarını açıp tesllim oldu. Ebul-Hasan Şehzade

Azam'a teslim olmuş, Devletabad'a götürülmüştür.

Bununla Kutbşahi Sülalesi bitmiştir.

Abdürrezzak'ın yaraları iyi oldu. Avrengzib onu hizmetine almak istediyse de Abdürrezzak Mekke'ye gitmek istedi. Bir müddet zorla hizmette bulunduruldu. Fakat nihayet Hacc'a gönderildi.

Dekkan'ın büyük devletleri bitmişti. Ancak orada yüzlerce küçük beylikler de vardı. Bunlar hiçbir zaman Delhi'ye fiili bir biçimde bağlanmamışlardı. Hindistan'ın güney kısmı Od ve Pencab gibi bir vilayet haline konamıyordu. Avrengzib büyük devletleri mahvedince bu beylikleri birer dağ sıçanı gibi sanıp kolayca yok edeceğini zannediyordu. Bu dağ farelerinin Delhi İmparatorluğu'nu, genel bir anarşi içinde bırakması kaçınılmaz bir sonuçtu. Gerçekten de anarşi çıktı ve ülkeyi bir hayli sarstı. Bu anarşi sonra İngilizler zamanında durdurulabilecektir. Böyle bir sonuç Hindistan'ın o zaman hayalinden bile geçmiyordu. Babürlüler bunları nasıl olsa boyunduruk alacakları zannındaydılar. Maharatalar bir taraftan Babürlüler ülkesini yağmalıyor, bir taraftan da Delhi sarayında «Padişah-ı Cihan Avrengzib»e bağlılıklarını sunuyor ve buna yemin ediyorlardı. «Fucdar»lar yani Delhi komutanları Maharata reisleriyle uyuşuyorlardı. «Brahman Vekil» başkentte sarayda entrikalar çevirirdi. Dekkan'daki Brahmanlar da entrikalar ve hilelerle karışıklığı artırırlardı. Zulüm gören malikane sahipleri beyler de dağa çekilir, zorbalıkla hakkını tanıtırdı.

Hükümdar ihtiyarladıkça vezirlerin, komutanların, görevlilerin yolsuzluk ve zulümlerine bakamaz oldu. Ancak devletin çok önemli meseleleriyle meşgul olabiliyordu.

Maharatalar Hükümdarı Sambhacı adi bir adamdı. Irza tecavüz ederdi. Halk Portekiz Sömürgesi'ne kaçmaya başladı. Sambhacı ümitsizliğe düştü. Avrengzib bunun aleyhine sefer açtı; fakat veba salgını başgösterdiğinden ordu açık sahraya çıktı. Bu tedbir sayesinde veba salgını azaldı. Bunun üzerine bir Türk süvari komutanı olan Mukarreb Han ve oğlu İhlas Han süvari ve piyadededen oluşan bir kuvvetle ve büyük bir hızla Sambhacı ile Brahman vezirinin yazı içki alemleri ile geçirdikleri Sangamsuvar kalesine vardılar. Onları gafil avladılar. Ufak bir savaş oldu. Sambhacı da, Brahman'ı da, yedi yaşındaki oğlu Sahu da esir edildi.

Esirler der-bara götürüldü. Mukarreb Han bu güzel hizmetinden dolayı ödüllendirildi. Esirlerin ikisi de gururlu davrandı. Brahman huzurda Hinduca bir beyit okudu. Bu beyitin manası şudur: «Ey Raca! Senin huzurunda Şah Alemgir tahtında oturamaz. Sana saygı göstermek için tahttan iner.» Brahman herhalde aptalca imiş. Bu vaziyete düşen bir adamın gururlu davranması elbet aykırı birşeydir.

Bunlara Müslüman olup olmayacakları soruldu. Sambhacı, «Eğer Hükümdar bana kızını verirse Müslüman olurum» dedi. Raca bu sözü aşağılamak için söylemişti. Zaten Türklerde Hindu'ya kız vermek en aşağı bir adilikti. İkisi de idam edildi (1689). Sahu rehine olarak Saray'da alıkondu.

Bu olay böyle kapandı ise de Maharata işi asla bitmedi. Avrengzib ölünceye kadar geçen son 18 yıllık ömründe bir düziye bunlarla uğraştı.

Maharatalar artık toplu bir kuvvet halinde kalmayıp bazı Brahmanlar'ın yönetimi altında çeteler halindeydiler. Bu çetelerin biri bitirilse diğeri çıkıyordu. Bu kadar uzun süren bu yok etme eylemi Avrengzib'i ve askerlerini bıktırıp usandırmıştır. Asker yorulmuş, aşınmış ve bezgin, düzensiz bir sürü haline gelmiştir.

Bir aralık Sivacı'nın küçük oğlu Racaram Maharata reisi yapıldı. Maharatlar yeni bir program çizdiler. Bu plan gereğince Racaram'ın hiçbir kalede kalmayıp gezgin olmasına, pek sıkışırsa Karnatik'in ta güneyindeki Cinci kalesine kaçmasına karar verildi. Delhi askerlerini buraya kadar gelemeyeceğini zannediyorlardı. Bütün kaleler onarılıp içlerine erzak yığıldı. Kalelerden başka yerlerdeki yiyecekler ise imha edildi.

Delhi'den yine bir ordu geldi. Gelen Delhi ordusu birtakım kaleleri zap ettiyse de pek çok zorlukla karşılaştı. Racaram Brahman kıyafetine girerek Cinci kalesine kaçtı. Orada resmen tahta oturdu.

Avrengzib bu sırada Hindular aleyhine gayet şiddetli hükümler koydu. Bu hükümlere göre bir Hintli bir Arap atına, bir taht-ı revana binemezdi. Hükümdar şehirlerin adlarının Arap diline göre telaffuz edilmesini ve yazılmasını emretti. Tutucu olan bu adamın gözü bağlanmıştı. Ekber Han'ın yaptığı o güzel şeyi yakıp yine Araplığa sarıldı. Müslümanlıktaki tutuculuğun ve bizim hocaların bir düşüncesi vardır ki, henüz tahlil edilmemiştir. Bu düşünce dindarlığın ve dinin Arap demek olmasıdır. Bunlar, dindar olunca derhal herşeyi Araplaştırmak gerektiğini sanırlar. Eğer bu hatalarını anlasalardı tutuculuklarından pek zarar gelmezdi. Bu bir önemli noktadır. Türklüğü adeta mahvetmiştir.

Zülfikar Han Komutasında bir ordu Cinci kalesine kadar vardıysa da bir şey yapamıyordu. Maharata'yı bir baştan öbür başa dolaşan ordu bir kaleyi alıyor, sonra diğerini alırken öncekini kaybediyordu.

Avrengzib Bima ırmağının üzerindeki Brahmapur'ı 1698'de daimi bir karargah yapıp, oradan bir düziye asker gönderdiyse de, bundan da birşey çıkmadı. Hatta birkaç cesur ve meşhur general de Maharatalar tarafından mağlup edildi. Thaver Han ve Cannesar Han adındaki komutanlar bozuldular ve yaralandılar.

Avrengzib bu durumlardan pek kederlendi.

Bu sırada hükümdar hem Portekizliler, hem de İngilizler'le de tutuştu. Zaten Portekizlileri sevmezdi. Sebebi Hıristiyanlığı sevmemesi, bir de Portekizliler'in Müslümanları Hıristiyan yapmak için uğraşmalarıdır. Aynı zamanda Bicapur Devletinin arazisinin önemli bir kısmını da bunlar işgal etmişlerdi. İngilizler gerçi Müslümanlar'ı Hıristiyan yapmaya çalışmıyorlarsa da, korsanlık ediyorlardı. Umman Denizi'nde egemen duruma gelmişlerdi. Oysa bu deniz Hindistan'ın Hac yolu üzerindeydi. Tutucu olan Avrengzib tabii bunu hazmedemiyordu. Tarihçi Hafi Han şöyle diyor: «Bombay'ın geliri pek azdır. Bu İngilizler hacı gemilerini soyarak geçinirler. Bu gemiler Hint mallarıyla yüklü olarak Sürat'tan Cidde ve Muha şehirlerine giderken dokunmazlar. Ancak bunlar «İbrahimi» ve «riyal» (Arap parası) ile yüklü dönerken İngilizler tarafından zaptolunurlar.» Kennedi de bir İngiliz olduğu halde İngilizler'in bu soyguculuklarını belirtmektedir. Sonunda İngilizler Sürat'tan «Genç Savai» adında büyük bir Delhi gemisini de ele geçirmişlerdi.

Bunun üzerine Avrengzib Sürat'daki İngiliz kale ve fabrikasının ele geçirilmesini emretti. Savaş yapıldı ise de İngilizler diplomasi ile işi yoluna koyup savaşı savuşturmayı başardılar. Sonra da Bombay'ı karadan alınamayacak bir surette tahkim ettiler. Bulundukları yeri bu suretle daha çok güçlendirdiler.

Portezikliler ile de barış yapıldı. Çünkü bu suretle top sağlanabileceği Hükümdar'a söylenmişti.

Cinci kalesi önündeki ordu boşuna kalenin kuşatmasına devam ediyordu. Bu ordunun komutanları Zülfekar Han ile babası Esad Han idi. Bunlar bu sırada Devlet'in en büyük beyleriydiler. Hükümdar politikası gereği yanlarına oğlu Kambahş'ı koymuştu. Maharata kahramanı Santacı yolları, erzak kafilelerini kesti. Üzerine gönderilen kuvvetleri bozguna uğrattı. Aynı zamanda Hükümdar'ın öldüğü haberini de yaydı. Bu haberin etkisi derhal göründü. Zülfikar ve babası Şehzade'nin bu söylentiye inandığını ve hükümdar olmak istediğini bahane ederek Şehzade'yi tevkif ettiler ve Maharatalar ile barış yapıp kuşatmayı kaldırdılar.

Avrengzib'in bu habere pek canı sıkıldı. Şehzadeyi serbest bıraktıysa da orduya gelmesine müsaade etmedi. Zülfikar'a tekrar kuşatmaya başlamasını emretti. Kale yeniden kuşatıldı. Bu kuşatma gevşek tutulmasına rağmen 1698'de Cinci kalesi ele geçirildi. Zülfikar rüşvet alan bir komutandır. Kalede ele geçen servetin büyük bir bölümü ortadan kaybolmuştur.

Cinci kalesi ele geçirilmeden önce diğer bir ordu Bicapur'da Dandin kalesi önünde fena halde bozguna uğramış, komutanlardan Kasım Han intihar etmişti. Himmet Han sonra Santacı'yı bozguna uğratmışsa da o sırada kurşunla vurulmuş, asker dağılmıştı (1698).

Cinci kalesi düştükten sonra Santacı çok yaşamamıştır. Yönetimde güçlü, fakat pek şiddetli olan, ufak bir şey için maiyetini file çiğnetip öldüren Santacı'yı kimse sevmezdi. Racaram da onu kendine rakip görüp çekemezdi. Nihayet halk Santacı'yı terk etti. Babürlüler onu vahşi bir hayvan gibi kovaladılar. Bir derede yıkanırken Musvar Maharata Reisi Nogacı Manay'ın eline düştü. Santacı bunun kardeşini file ezdirmişti. O da onu öldürdü, başını Avrengzib'e gönderdi. Hükümdar Nogacı'yı ödül olarak, affetti.

Bundan sonra Hükümdar Setare'nin üzerine hücum etti. Burası bir yılda, yani 1700 yılı başlarında ele geçirilebildi. Bu kuşatma pek şiddetli olmuş, Hükümdar ihtiyarlığına rağmen sebat ve cesaret göstermiştir.

Bu sarp kalenin fethinden kısa bir süre önce Racaram ölmüştü. Büyük karısı Tarabay küçük oğluna vasi oldu. Pek becerekli olan bu kadın Delhi Devleti'ne kocasından ve kocasının babasından daha büyük ve tehlikeli bir düşman oldu.

Setare'den sonra Parli kalesi ele geçirildi. artık yağmur mevsimi geldiğinden ordu çekiliyordu. Fakat bin zorlukla geri çekilebildi. Avrengzib bu kadar zorluklardan asla yılmıyor, işinde sebat ediyordu. Fetihlerini mutlaka tamamlamak istiyordu. Oysa beyler, komutanlar, askerler bu belalı ve bitip tükenmek bilmeyen seferlerden bezmişlerdi. Kurtulmaları

için Hükümdar'ın ölmesine dua ediyorlardı. O aldırmıyor, hedefine varmak için savaşıyordu.

Bir aralık Hükümdar Maharatalar'dan kale satın almak usulünü çıkardı. Maharatalar yeni yeni kaleler yapıp Avrengzib'e satıyor, zengin oluyorlardı.

Maharatalar Sambhacı'nın oğlu ve Delhi sarayında bulunan Sahu'nun memleketine gönderilmesi şartıyla barışa razı oldularsa da Hükümdar bunu kabul etmedi.

Avrengzib'in bundan sonraki faaliyeti için de bir düziye kaleler almaktan, sonra aldığı keleleri Maharatalar'a kaptırmaktan ibarettir, denilebilir.

Avrengzib'in son önemli askeri olayı, Parya'lardan birinin savunduğu Vakingra (Vakinkera) kalesinin kuşatılmasıdır (1704).

Nihayet Ahmednagar'da 1707 yılında Avrengabad'da öldü. Oraya gömüldü. 1658'de tahta çıkmış olduğundan saltanat süresi 49 yıldır. 88 yıl yaşamıştır.

Avrengzib üç oğul bırakmıştır. Bunlar: Şah Alem, Azam Şah ve Kambahş'dır. Yerine Şah Alem geçti ve Bahadur Şah adını aldı.

Avrengzib hayatının son 20 yılını Dekkan'da geçirmiştir. Bu müddet zarfında kuzey vilayetler asayiş ve rahat içindeydiler. Bu sebeple tarihi olayları yoktur. Ancak bu vilayetler güneydeki savaşlara asker yetiştirmek yüzünden çok nüfus kaybetmişlerdir.

Ölümünden kısa süre önce oğullarına şu mektubu yazmıştır.

Azam Şah'a

«Afiyette ol, gönlüm sana yakındır. İhtiyarlık geldi; zafiyet beni mağlup ediyor. Azamdan kuvvet gitti. Bu dünyaya bir garip (yabancı) olarak geldim, yine garip olarak ayrılıyorum. Ne olduğumu bilmiyorum ve nereye gittiğimi de. Saltanat ve kuvvet içinde geçen zaman arkasında yalnız keder bıraktı. Devletin koruyucusu olamadım. Zamanının büyük bir bölümü boş yere geçti. Kendi evimde koruyucum ve vicdanım vardı; fakat onun şaşaalı ışığını benim zayıf gözlerim göremedi. Hayat devamlı değil. Geçip giden ömrün işareti yok. Gelecek hakkındaki bütün ümitler de kayıp. Hastalıktan kurtuldum. Fakat bende de kemikle deriden başka birşey kalmadı. Oğlum Kambahş Bicapur'a gittiyse de bize yakındır, sen ise daha yakınsın. Muteber Şah Alem daha uzaktadır. Torunum Azimüş-şan da Allah'ın izniyle Hindistan'a yaklaşmıştır. Bu dünyaya birşey getirmedim, hastalıklarımdan, günahlarımdan başka birşey de götürmüyorum. Ahiretimden korkuyorum, bereket versin Rahmet-i Rahman'a güvenim var... Elveda, elveda.. elveda!.»

Prens Kambahş'a yazdığı mektup da bu mahiyettedir. Fakat ihtiyar Hükümdar bu mektubunda ordugah hakkındaki endişelerini belirtiyor, «Kimse orduya bakmıyordu, ben ölünce ne olacak?» dedikten sonra «Halkın ve egemenliğim altında olanların korunması artık oğullarıma karşı Allah'ın emanetidir. Ben gidiyorum, sizi Allah'a emanet ediyorum. Bedr-baht, bu zamana kadar üzüntü görmemiş olan 'hayatü'l-ünsa' hastalığımdan elem duymaktadır. Ananız Odaypuri de benimle has-

tadır. Öbür dünyaya bana refakat etmek istiyor. Ancak herşeyin belirli zamanı var!» diyor!

Avrengzib hakkında Hafi Han şunları söylüyor.

«Bütün Timur sülalesinde, hayır Delhi hükümdarları arasında İskender Ludi hariç olmak üzere Avrengzib kadar dindar, adalet sahibi bir hükümdar gelmemiştir. Cesaret ve kahramanlıkta, zorluklara dayanmakta, adalet ve doğrulukta eşsizdi. Yalnız adaletinin aşırılığından şiddetli cezalara gerek görmezdi. Oysa cezalar olmaksızın memleket yönetilemez. Bu yüzden vezirleri, beyleri arasında ayrılıklar, ikilikler, anlaşmazlıklar ve çekişmeler ortaya çıktığı için yaptığı bütün işlerinden ve düşüncelerinden pek az bir yarar ortaya çıktı.

Şimdi tarihin Avrengzib için ne dediğine bakalım:

Hindistan İmparatorluğu'nu kuran Babür, onun temellerinde gedik açan Avrengzib'dir. Bu gerçek oybirliği ile ortaya konmuştur ve belgelere dayanmaktadır. Böylece Avrengzib yüzünden devletin tamamıyla yıkılması bir zaman meselesi olmuştur. Bu doğrudur. Şah Cihan taht-tan indirildiği zaman devlet ve memleket halen kuvvetli, bayındır ve gelişmekte idi. Hindistan toprakları pek verimlidir. Her ne kadar Şah Cihan'ın büyük saltanatı çok masraf gerektiriyor ve valiler de kendisini taklit etmekte idiyseler de o sırada yine Hindistan'da vergilerin ağır olmadığı şüphesizdir. Her tarafta çoğunlukla yerli mallar tüketilirdi. Herkes yiyeceğini bol bol bulurdu. Elbise konusunda şimdikinden fena değildiler. Hindistan için On yedinci Yüzyıl'da geçerli olan şey ancak barış ve asayişti. Kuzey Hindistan bu barış ve asayişe sahip olduysa da Dekkan ve Maharata savaşları için oradan daima para ve asker alınmıştır.

Kalabalık Hindistan'da adam bulma ihtimali kolaydı; fakat para almak Kuzey Hindistan'ın servetini mahvediyordu. Birçok düşünürler Avrengzib'in büyük hatasının Bicapur ve Golkonda İslam hükümetlerini mahvetmiş, onları Maharatalar'a karşı daimi bir silah ve siper olarak takviye etmemiş olduğunu söylerler ki, bu da doğrudur. Fakat Avrengzib'in ordu, yani asker yönetimindeki en büyük hatası kuzeybatı sınırından veyahut o sınır arkasından asker sağlama konusunda ihmal göstermiş olmasıdır. İşte bu kuzey iklimlerinden gelen askerler bu devletin en şanlı günlerini yaşatmıştı.

Avrengzib Hindular'ı Müslüman yapmak için çok gayret etmiştir. Ordusunu mertlik kahramanlıkça daha aşağı mertebede olan Hindistan Müslümanları ile durmuş, buna karşılık hariçten sağlam Müslüman Türkler ve Afganlar almaya önem vermemişti. Saltanatının ilk devresinde hükümetin en sağlam ve sadık askerleri Racputlar'dı. Fakat gitgide bunlar da güven vermemeye başlamış ve en sonunda aradaki bağ büsbütün kırılmıştır. İşte Avrengzib'in en büyük hatası bunlardır.

Avrengzib birçok erdeme sahipti. Bunlar işret etmemek, sefahate düşkün olmamak, azimli ve sebatlı olmak ve fazla merhamet göstermektir. Kusurlarına gelince bitmeyen emelini ve bazı konularda iki yüzlülüğünü belirtebiliriz. Fakat bütün bu kabahatların son derece şiddetli bir tutucu olmanın yanında hiç önemi yoktur. Ekber Şah'ın kazandığını, Cihangir ile Şah Cihan'ın bütün kusurlarıyla beraber koru-

mayı başardıkları şeyi o kaybetmiştir. Bu kaybedilen şey Hindu uyruğunun sevgisidir. Müslüman uyruğuna adaletsizlik etmeksizin Hindular'ın sevgisini kazanmak da mümkün olduğu Hint tarihinde defalarca ispat edilmiştir. Ve şurasını bilmelidir ki, Hindu toplumun güvenini kazanamayan bir devletin Hindistan'da uzun müddet egemen olması ihtimali de yoktur.

Avrengzib'in en bariz sıfatı yobaz ve tutucu Sünni olmasıdır. Bu sınıf hükümdarların en büyük bir örneğidir. Bu duyguyla pek yanlış işler yapmıştır. Bunlardan biri Ekber zamanından beri devlet işlerinde kullanılan Şems takvimini kaldırıp yerine kameri seneyi (ay yılı) koymuştur. Bunu dini bir fikirle yaptığını Hafi Han da eserinde söylüyor. Hem de pek Müslüman bir adam olan bu tarihçi bile onun bu hareketini kötüleyip, kameri takvimin devlet işine gelmiyeceğini belirtmektedir. Yine bu fikirlerdir ki, devleti tam bir Müslüman devleti yapmaya, diğer dillerdeki insanları vergi veren halk durumuna sokmaya kalkmış, bunun için de devletin selametine gedik açan bir sürü şiddetli tedbirler almıştır. Bir milleti, bir devlet uyruğunu bir sınıf halinde bulundurmak en başarılı bir iştir. Ancak bunu tepkilere yol açmayacak birtakım tedbirlerle yapmak gerekir.

Bu kişi herşeyi din adına yapardı. Hatta kardeşlerini bile tahttan yoksun bırakırken din adına yoksun etmiştir.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, öldüğü zaman devlet iç çekişmelerden ve zaaftan titremekteydi.

Avrengzib'in zamanı On yedinci Yüzyıl'ın son yarısının büyük kısmını işgal eder. O tahta çıktığı zaman devlet sarayın harcamalarına ve bazı ileri gelenlerin gevşekliğine rağmen yine en parlak günlerini yaşıyordu. Oysa öldüğü zaman devlet, güneyde daha büyümüş olmasına rağmen, dağılmak ve parçalanmak üzere idi. Devlet kemerleri çatlamış, kolonları bel vermiş, direkleri eğrilmiş bir durumda hemen yıkılacak gibi bir görünümdeydi.

Avrengzib şahsen büyük bir adamdı. O zeka, ahlak ve karakter bakımından babasından da, dedesinden de çok yüksekti. Çok şeyden el çekmişti. Hatta haremdeki kadınlara bile düşkünlüğü aşırı değildi. Son derece çalışkan, azimli ve sebatlı bir insandı. Acaba neden devleti bu duruma koydu?

Avrengzib'in uyruğunun çoğu Hindular'dı. Bunların atalarından gelen ve sıkı sıkı sarıldıkları bir inanışları, en eski yüzyıllardan beri biçimlenmiş ve ortaya çıkmış olan dini vicdanları vardı. Bu dine açıktan açığa ve darbe darbe üstüne hücum etmek akıl kârı değildi. Böyle bir cepheye karşı ancak yavaş yavaş tahrip usulü uygulanabilirdi. Mesela pagodların çeşitli bahanelerle tek tek yıkılması gerekirdi. Müslüman olanlara büyük mükafatlar vermek, yüksek makamlara yavaş yavaş Müslümanlar'ı getirmek suretiyle Müslümanlığı teşvik etmek gerekirdi. Böyle yapacağına aksine hareket etmiş, hele Racputlara çok fena muamelede bulunmuştur. Tabii Racputlar ve Hindular Avrengzib'e düşman olmuşlardır. Bunun üzerine uyruğun büyük çoğunluğu olan Hindular'ın sevgisini, yardımını kaçırdı. Yalnız bununla da kalmayıp onların düşmanca hareketlerine, müşkilatlarına uğradı.

Buna karşı Türkistan'dan dinç, milli ruha sahip yiğit ve etkili Türklerle de açığı kapamamak hatasını işledi. Devlet, koruyucusuz kaldı. Hindular devleti tahribe koyuldular. Ve kaleyi savunmasız bulup istedikleri gibi çalıştılar. Bunlardan bir Sivacı'nın da ortaya çıkması harekette olan milli Hindu protestosunu hızlandırdı ve olgunlaştırdı. Sivacı'nın verdiği milli ruh bu akıbet ve mukadderatta önemli rol oynamıştır. Sivacı olmasaydı belki de böyle olmazdı, devletin temelleri kazılıp devlet binası boşlukta kalmazdı.

Avrengzib, Ekber'in Müslüman ve Hindu'yu birleştirmek siyasetini - ki devlete kuvvet olmuştu- kaldırdı. Onun zamanında bu siyaset, temin ettiği kuvvet yetmiştir. Bu kişi devletin en sadık dostlarını bu suretle en müthiş düşmanı yapmıştır.

Avrengzib pek dindar bir Sünni, fakat pek hilekar bir adamdır. Tahta geçmek için kardeşlerini müthiş bir surette aldatmış, en adi dolapları çevirmiş, kendisine hizmet ettirdikten sonra kardeşini vahşice öldürtmüştür. Ve bütün bu işleri de Şeriat ile yapmıştır!

Avrengzib İmparatorluğun sınırlarını Hindistan'ın coğrafi sınırlarına ulaştırmayı hedef almıştır. Bu İmparatorluk onun zamanındaki kadar hiçbir zaman büyümemiştir. Bütçe olağanüstü biçimde büyüdü. Sade emlak vergisi Ekber Han zamanında 500 milyon iken, Avrengzip'in zamanında 1 milyarı geçti. Avrengzib Hint Türk İmparatorluğu'nun büyük imparatorların sonuncusu olmuştur. Avrengzib'in karakteri hakkında az bilgi vardır. Bu konuda biraz bilgi veren Hafi Han şunları söylüyor.

«Timur Hanedanına mensup, hayır, Delhi'de hükümet etmiş bütün hükümdarlar içinde İskender Ludi'den beri Avrengzib kadar sofu ve adaletle temeyyüz etmiş kimse gelmemiştir. Kahramanlıkta, zorluklara tahammülde, muhakeme ve düşünce doğruluğunda onun eşi yoktur. Fakat maiyetine ceza vermeyi sevmezdi. Oysa kanuni ceza tatbik olunmaksızın bir memleket yönetilemez. Rekabet yüzünden beyleri, komutanları arasında çekişmeler, anlaşmazlıklar ikilikler ortaya çıkmıştı. Bu yüzdendir ki, bütün maksat ve hareketleri pek az yarar sağladı. Her girişimi ertelenmeye uğrayıp maksadına erişemedi. Yaşı doksana erişmiş bulunduğu halde beş duyusuna asla halel gelmemişti, yalnız biraz işitme gücü azalmıştı. Bu da o kadar az idi ki çoğunlukla çevresi tarafından anlaşılamazdı. Çoğunlukla gecelerini uyanık ve ibadet ederek geçirip insanlığın tabii hakkı olan birçok zevkler ve lezzetlerden kendini alıkoyardı.»

İnsan Avrengzib'in kabahatlılara ceza vermek konusunda çok isteksiz olduğunu görüp son derece hayrete düşer. Fakat bütün hayatı boyunca ve özellikle kendi ailesinden kimseye taht ve devleti tehlikede görmedikçe ceza vermekten ve şiddetli davranmaktan çok çekinmiş, çok lutufkar davranmıştır. Kafalar kesip piramitler, kuleler yapmak onun zevki değildi. Avrengzib tarihinde hiçbir yerde katliam ve şiddet yapıldığını görmüyoruz. Fakat birtakım konularda ve özellikle kendi beyleri hakkında biraz fazla şiddet gösterseydi hem kendisi, hem de Hindistan için daha iyi olurdu. Çünkü bu kişiler zaman zaman emrini dinlememişlerdir. O zaman dinlerdi.

Son günlerinde müziğe aşina olduğu halde, müzik bile dinleme-

miştir. Gençliğinden beri şahsına ait ödeneğin büyük bir kısmını fakirlere dağıtmıştır. Çalgıcılardan sanatını terk etmek zorunda kalanlara maaş vermiştir.

Resmi günlerin dışında asla tahta oturmamıştır. Kendi dairesinde altın, gümüş eşya kullandırmamıştır. Huzurunda ikiyüzlülük yaptırmamış ve kimseyi başkasının arkasından konuşturtmamıştır. Her gün gayet güleryüzlü ve herkese iltifat eden bir çehre ile adalet dağıtmak üzere iki üç defa divana çıkardı. Herkes kalabalık bir surette huzuruna girer, şikayetlerini korkusuz ve terddütsüz söylerdi. Münasebetsiz ve terbiyesizce hareket edenlere, çok söyleyenlere bile çehresinin hiddetlendiği, kaşının çatıldığı görülmezdi. Maiyeti, fazla rahatsız edenleri huzura almak istemezlerdi. Fakat o bu davranışları önlerdi. Bütün kötü ahlak sahiplerini Delhi'den çıkarmış, bütün İmparatorluk şehirlerinde de bu suretle hareket olunmasını emretmiştir. Hindu katiplerini hükümet memurluğundan çıkarmış, Hindu tapınaklarını yıkmış, Hanefi mezhebini Hindistan'da kuvvetlendirmiştir. Hükümdar bizzat din değiştirenlere Kelime-i Tevhid'i talim edip onları hilatlar ve hediyeleriyle taltif ederdi.

Fakirlere sık sık sadaka dağıtırdı. Her tarafta gezginler için kervansaraylar yaptırırdı. Bu kervansaraylara hatipler, imamlar atamış, yönetimleri için birçok para vermiştir.

Avrengzib, başta Şeyh Nizam olmak üzere Hint'in bütün meşhur din adamlarını topladı. Saray kütüphanesini açıp bilginlere bol maaşlar tahsis ederek büyük bir fıkıh meydana getirmelerini emretti. Buhtuvar Han yazdığı tarihte o zamana kadar bu kitabın 100 bin satırdan fazla tuttuğunu ve 200 bin rupiye mal olduğunu, bitince İslamiyetin en mükemmel eserini oluşturacağını söylüyor.

Müziği yasaklama olayına ilişkin tuhaf bir hikaye anlatırlar:

Bu yasaklama üzerine Delhi çalgıcıları toplanıp büyük bir tabut yapmışlar, etrafına toplanarak para ile ölüye ağlayıcılar da tutarak Hükümdar'ın divan perceresi önünden feryat ederek geçtiler. Avrengzib bu manzarayı görünce kimin öldüğünü sordu. Çalgıcılar da zavallı müziğin vefat ettiğini, onu defnetmeye götürdüklerini söylediler.

Hükümdar da «Pekala, çok derin gömünüz ki sesi yerin dibinden işitilmesin!» cevabını verdi.

Avrengzib'in İslamiyet'e ettiği büyük hizmetlerden biri, yukarıda da söylediğimiz gibi «Fetvay-ı Alemgiri» denilen büyük eseri yazdırmasıdır ki, İslam bilginlerinin ve meşhurlarının vermiş oldukları fetvalar bu eserde toplanmıştır. Bu eser şimdiye kadar Hindistan'da İngiliz hukuk adamları elinde Müslüman halk için kanun olmuştur.

Avrengzib'in devrini yazmakta büyük zorluklar vardır. Sebebi kaynak olmayışıdır. Çünkü saltanatının üçüncü yılında devrinin tarihinin yazılmamasını emretmiştir. Oysa evvelce Muhammed Kazım adında bir kişiye vakanüvislik vermiş ve bir «Alemgir-name» yazmasını emretmişti.

Bundan dolayı Avrengzib'in zamanı bize daha çok yakın olduğu halde o sırada İmparatorluk olayları hakkında Ekber Şah devrindeki kadar bilgiye sahip değiliz. Yalnız Haşim Ali Han adında bir Müslüman tarihçi bize Avrengzib'in 49 yıllık hükümeti hakkında bilgi vermektedir.

BİRİNCİ ŞAH ALEM HAN

Resmi adı «Kutbüddin Muazzam Şah Alem Bahadur Şah»dır. Bu kişinin adı Şah Alem olup «Bahadur Şah» unvanıyla tahta çıkmıştır.

Avrengzib öldüğü zaman Şehzade Kambahş Bicapur'da, Kutbuddin Şah Alem Kabil'de, Azam Şah Ahmednagar'da bulunuyorlardı.

Bunlardan Alem Şah babasının sağlığında yıllarca hapis kalmış, sonra Kabil valisi olmuştur. Lahor «divan»ı Muazzam Han'ın dostluğunu kazanmıştı. Bu suretle Lahor askerleri Alem Şah'ın maiyetine girdiler. Menam Han menzil hizmetlerini düzenleyip erzak hazırladı. Şah Alem'in oğullarından ikisi Bengale ve Multan'da vali idiler. Demek memleketin çok yeri şimdiden ona bağlı bulunuyordu. Multan'daki oğlu kendisine katıldı. Bengale'deki babasıyla arası kesilmemek için hızla babasına doğru ilerledi.

Azam Şah ölmeden önce babasının yanında idi. Avrengzib kendi babasına yaptığını hatırlayarak Azam Şah'ı Malva valiliğine göndermişti. Azam Şah babasının ölüm haberini duyar duymaz ordugaha döndü. Hutbeyi kendi adına okutarak tahta çıktı.

Avrengzib'in en küçük ve en sevgili oğlu Kambahş da aynı zamanda Azam Şah'la beraber yola çıkarılıp Bicapur'a gönderilmişti. O da saltanat davasına kalktı.

Avrengzib ölmeden evvel Şah Alem'in hükümdar olmasını, Azam Şah'ın Dekkan'a, Kambahş'ın Bicapur'a gönderilmesini vasiyet etmişti.

Önce Şah Alem ile Azam Şah çarpıştılar. Her biri Agra'ya diğerinden önce girmeye çalıştı. Şah Alem daha önce girdi. Agra kalesi komutanı bunlara kim önce girerse, kaleyi ona teslim edeceği haberini göndermişti. Şah Alem önce geldi ve kaleyi aldı. Avrengzib'in toplayıp el bile sürmediği çok değerli hazinelere sahip oldu.

Azam Şah buna rağmen, yine Agra'ya doğru yoluna devam ettiyse de daha yoldayken gururu ile maiyetini kendinden soğutmuş, çok kişi kendisini terk etmiştir. İki kardeşin orduları Agra'dan 15 mil uzakta Cühacu (Cihacu) da karşılaştı. Azam Şah mağlup oluyordu. Komutanı Zülfikar Han durumun ümitsizliğini, birçok kahraman askerlerinin öldüğünü görünce Azam Şah'ın yanına gidip, «Atalarınız da böyle mağlubiyetlere uğradılar, fakat gerekli olan şeye uymaktan çekinmediler. Şimdi sizin için yapılacak şey savaş meydanından uzaklaşmak, talihin size güleceği zamanı beklemektir» dedi.

Azam Şah bu söze fena halde hiddetlenip, «Senin kahramanlığın sende dursun. Al kahramanlığını nereye gidersen git de canın kurtar! Ben burdan bir yere gitmem. Şehzadelerin yolu ya taht, ya tabuttur!» dedi. Biraz sonra bir ok gelip Azam Şah'ı öldürdü.

Zaferi Alem Şah kazandı. Yürürlükte olan usul ve adetin aksine olarak şiddet göstermeyip Azam Şah'ın oğullarını öldürmedi. Zülfikar Han'ı da hizmetine aldı.

Ertesi yıl yani 1708'de iç savaş bitti. İmparator, Kambahş'a Bicapur ve Golkonda'yı bağışlamak istediyse de Kambahş pek gururlu ve zalim biri olduğundan bu teklife kulak bile vermedi, İmparatoru kendi üzerine yürümeye mecbur etti. Yapılan savaşta Kambahş delice cesaretler gös-

terdi. Ancak daha sonra ağır yaralar almış olan Kambahş ve oğulları esir edilip Hükümdar'ın çadırı önüne getirildiler. Yaralarının tedavisine Yunanlı ve Avrupalı doktorlar görevlendirildi. Ancak Kambahş ne yarasına baktırdı, ne de getirilen çorbayı içti.

Hükümdar akşam kardeşine gitti. Yanına oturup kaputunu çıkararak kardeşinin üstüne örttü. Hatırını sordu ve «Seni bu halde görmek istemezdim» dedi. Kambahş da ağabeyisine, «Ben de Timur-oğulları'ndan birini korkaklık töhmeti altında kalmış ve esir düşmüş görmek istemezdim» cevabını verdi. Hükümdar kardeşine kendi eliyle birkaç kaşık çorba içirip gözü yaşla dolu olduğu halde ayrıldı. Bir-iki gün sonra Kambahş ve oğullarından biri öldüler. Cesetleri Hümayun Şah'ın yanına gömülmek üzere Delhi'ye gönderildi.

Şah Alem pek soylu, duygulu, pek merhametli cömert ve pek hürriyetsever idi. Hiç kimsenin istediğini reddedemezdi. Herkese bol bol bağışlarda bulunurdu. Babasından kalan o bitmez tükenmez hazineleri az zamanda bitirdi. Hükümdar'ın bu ahlakı yönetime gevşeklik verdi. Hükümet işleri karmakarışık oldu. Bazı alaycı adamlar kendisine «Şah Bahadur» yerine «Şah Bihaber» (Şah habersiz) adını taktılar.

Vezirleri Han-ı Hanan ile Zülfekar Han ve bunun babası Esad Han idiler. Bu sonuncu kişi çok ihtiyar olduğundan asıl işler diğer iki vezirin elindeydi. Menam Han sufi idi. Hükümdar Şii değilse de Şiilik usullerine uyardı. Mesela hutbede adının evveline «Vasi-i Ali» unvanını koydurdu. Bu, bütün Sünnileri isyan ettirdi. İsyan büyük şehirlerin hemen hepsinde oldu. Ahmedabad'da hutbeyi o surette okuyan imamı halk minberden indirip öldürdü. Bunun üzerine Hükümdar «Vasi-i Ali» unvanına kaldırttı; fakat bazı Sünni kişileri de hapsetti. Paralarda adına bir de «Seyyid» ilave etti.

Menam Han pek iyi bir vezirdi. İşleri adaletle görürdü. Bazı fena kanunları aldırdı ama bir süre sonra öldü. Bu kişi bu devletin iyi vezirlerinin sonuncusudur.

Şah Alem Bahadur Han'ın Müslüman olmayan uyruğu ile muamelesi üç takımdır:

1- Racputlar,
2- Sihler,
3- Maharatalar.

Avrengzib hareketi Racputları İmparatorluk'tan tamamıyla soğutmuştu. Avrengzib ölür ölmez Raca Acit-Sıng memleketinde ineklerin kesilmesini, Ezan okunmasını yasak edip camileri kirletmiş ve yıkıp yerlerine pagodlar yaptırmıştır. Bahadur Han bunların üzerinde ordular gönderip Racputana'yı harap etti. Fakat bu sırada Sih (orduca aslında 'Seyk' okunur)ler ortaya çıktığından Racputana işini bırakmak zorunda kaldı ve Racputlar'ın ismen uyruk olmalarına kanaat etti. Bu suretle bu memleket artık Delhi'nin fiili müdahalesinden tamamıyla kurtuldu.

Şimdiki Odaypur, Caypur ve Cudpur'dan ibaret olan Mevar, Enbar ve Marvar Racaları aralarında bir ittifak yapıp bundan böyle ailelerden Türk İmparatorluğuna kız vermemeye yemin ettiler. Artık Racputlar'ın devlete bağlılığına inanmak zamanı geçti.

İşte bu sırada, Sih'ler ilk defa olarak tarih sahnesine çıkmışlar, Pen-

cab tarihinde önemli bir rol oynamaya başlamışlardır.

Bunlar On beşinci Yüzyıl'dan beri mevcuttular; fakat politika alanında varlıklarını şimdiye kadar hissettirememişlerdi.

«Sih» öğrenci demektir. Bunları diğer Hindular'dan ayıran başlıca dini inanç «Guru» denilen olağanüstü saygı göstermeleri ve bağlı olmalarıdır. İlk ruhani öğretmen Gur-Nanak 1469'da Lahor civarında doğmuştu. Gençliğinde Kebir adında bir Müslüman sofinin etkisi altına düşmüştür. Bu sofi Müslümanların tutuculuğundan bıkıp Hindular'ın tanrısı «Vişnu»ya tapıyordu. Fakat onu Hindular gibi birçok tanrıdan biri değil, bütün evrenin tek bir tanrısı sayıyordu. Onun bu tanrısında sertlik kuralının özelliği yoktur. Kebir insanların Huzur-ı Hak'ta eşit oldukları kuralını koydu. Brahmanların vesaret hakkını, kuralını, kurbanlarını reddetti ve selamete ermek yolunun tövbe ile iyi harekette bulunmakta olduğu esasını getirdi.

Nanak bu kişinin etkisiyle yeni bir din meydana getirdi. O, Hindular gibi ruhun çeşitli varlıklara geçmesini kabul ediyorsa da şekilden şekile girmenin ruhun tasfiyesi için birer menzil, mertebe olduğu inancındaydı. Ruh böylece temizlendikten sonra Yaradanı birleşirdi. Nanak, Hindular'a ve Müslümanlar'a hakaret etmezdi. Her ikisinin dininin de Allah'tan geldiğini söylerdi. Fakat kendi dininin bu iki dinin iyi şeylerden meydana geldiğini ve onlardan yüksek olduğunu anlatırdı. Hindular'ın ineğe saygısına, Müslümanlar'ın domuzu haram saymalarına karşı çıkmıyordu. Kendisi her ikisinden daha iyi olmak üzere et yemiyordu.

Nanak bütün Hindistan'da seyahat ettiği gibi Mekke'ye de gitmiş, 1539'da Kantapur'da ölmüştür.

Sihlerin ilk «Guru»su işte bu kişidir. Bu din Pencab'ın müslüman olmayan ve «Cat» denilen kabilesinde ileri gitmiş, onların dini olmuş, Cat'lar «Sih» adını almışlardır.

Nanak'tan sonra hılafet suretiyle 9 guru gelmiştir. Bunların dördüncü Ramdas, Armitsar şehrini yapmıştır. Bunlardan Beşinci Arcun Sihlere ilk defa olarak muntazam bir teşkilat yapmıştır.

Zamanla bunlar askerî bir güç de oldular. Armitsar hem dinî, hem askerî bir merkez oldu.

Görünürde zulüm aleyhinde hareket eder davranırlar. Ancak gerçekte yağmayı sanat yapmışlardı. En çok Müslümanlar'a hücum ediyorlardı. Bu sebepten Delhi orduları da bunları tepelemeye başladı. Özellikle Avrengzib bunlarla çok uğraşmıştı. Fakat bir türlü tamamıyla haklarından gelememişti. Avrengzib bunlardan Dokuzuncu Guru olan Tağ Bahadur'u Delhi'de idam etmişti.

Onuncu ve sonuncu Guru olan Govind-Sıng zamanın en dikkate değer kişisiydi. Bu adam Sihleri muntazam bir askerî birlik haline koymuştur. Zamanını Hindu racalar ve Delhi ordularıyla savaşlarla geçirdi. Sonunda Avrengzib öldüğü zaman Bahadur Şah ile birleşip onun için savaştı. Bu sırada Nadir adında Afganlı bir at canbazı tarafından öldürüldü. Yerine geçen Banda Pencab'a gidip Sihler'i ayaklanıdırdı ve Delhi ile müthiş surette uğraştı. Serhend'i ele geçirdi. Buranın fucdar (fevcdarı) Vezir Han bunların üstüne yürüdüysede yapılan savaşta yaralana-

rak öldü.

Serhend bayındır, zengin bir yerdi. Sihler burada müthiş bir katliam yaptılar. Çocukları yere vurarak öldürdüler, gebelerin karınlarını yarıp bebeklerini çıkardılar. Taş taş üstünde bırakmadılar. Kuzey Hindistan'ın birçok bölgesine akınlar yapıyor, camileri, mezarları yıkıyorlardı. İnsanları kesiyorlardı. Memleketler çöl haline geliyordu. Paryalar da bunlara katılıp yukarı sınıf Hintlilere büyük fenalıklar yaptılar.

Şah Alem nihayet bunların pek zararlı olduklarını anlayabildi. Üzerlerine Muhamed Emin Han'ı gönderdi. Delhi daima gafildi. Bu devlet Maharatalar'ın da zararlı olduklarını zamanında anlamamış, birçok fırsat kaçırıp onları mahvedememiş, nihayet Maharatalar İmparatorluğu yıkmaya başlamışlardı.

Muhammed Emin Han Sihler'i her yerde bozguna uğrattı. Sonunda da bunları bir kaleye tıktı. Fakat ordunun artık hiçbir düzeni kalmamıştı. Ordudaki zahire tacirleri kaledekilere de zahire satıyorlardı. Nihayet Sihler Banda'nın emri altında Himalaya Dağları'na kaçtılar. Perişan oldularsa da orada yine çoğalmaya ve kuvvetlenmeye başladılar.

1711'de Lahor'da Bahadur Han birden bire öldü. 4 yıl hükümdarlık yaptı. Yerine oğlu Cihandar Şah geçti.

Bütün kabahatlarıyla beraber iyi adamdı.

Artık bundan sonra Delhi tahtına haremde, halvette büyümüş kadın meşrebli hükümdarlar geçti.

CİHANDAR HAN

Resmi adı «Muizüddin Cihandar Şah»dır. Bu kişi İmparatorluğun kadınlaşmış hükümdarlarının birincisidir. Babaları Bahadur Şah ölünce dört kardeş derhal taht kavgasına giriştiler. Bu kardeşlerin adları Cihandar Şah, Refiüş-şan, Huceste-ahter, Azimüş-şan'dır. Önce üç kardeş birleşip Azimüş-şan'ı öldürdüler. Sonra birbirine karşı mücadele verdiler. Fakat kardeşinin biri bir ırmakta boğuldu. Öteki kardeşi de kaza sonucu bir kurşunla ölünce taht Cihandar'a kaldı. Aynı zamanda Zülfekar Han da onun tahta çıkmasına yardım etti.

Cihandar gece gündüz sarhoştu. «Lal-güher» adında bir orospunun tutsağı olmuştu. Onunla Delhi şehrine girer, sarhoş olurdu. Bir gece o kadar sarhoş olmuştu ki, değişik kıyafetle gezdikleri öküz arabasından bir türlü çıkarılamadı, sızıp, sabaha kadar orada kaldı. Lal-güher dostu diğer kadınlara da yüz buldurmuştu. Bu kadınlar devlet adamlarına varıncaya kadar herkese hakaret ediyorlardı.

Bir gün Nizam-ül-mülk adıyla Dekkan Valisi olan Kılıç Han maiyetiyle sokakta giderken bunlardan birinin hakaretine uğramış, o da orospuyu tutturup iyice dövdürmüştü. Hükümdar, Kılıç Han'ın cezalandırılmasını istemişse de Zülfekar Han Kılıç Han'a dokunulduğu takdirde tahtından olacağını yüzüne söylemiş, bu suretle bunun önünü almıştı. Zülfekar işleri yönetiyordu. Fakat Hükümdar idare olunabilir, kötülükleri örtülebilir bir adam değildi. Zülfekar O'na bazen sert de söyler, o da gülerdi. İşte bütün bunlardan dolayı herkes kendisinden soğumuştu.

Bahadur Han'ın torunu Azam Şah'ın oğlu Ferruhsiyar Han Bengale Valisi idi.

Cihandar vilayetin etkili valisi olan Cafer Han'a Ferruhsiyar'ın tutuklanması ve Saray'a gönderilmesini emretti. Zaten babasının öldürüldüğünü haber alınca Ferruhsiyar Patna Valisi Hüseyin Ali Han ile birleşmişti. Hüseyin Ali Barac Seyyidleri ailesindendi. Gerek kendisi, gerek kardeşi Abdullah Han o sırada Hindistan'ın en kuvvetli beylerindendiler. Abdullah Han Allahabad'da komutandı. Ferruhsiyar bu iki kardeş ile acele bir ordu toplayıp Ganj'ı geçti. Agra'ya geldiler. Cihandar Şah oğlu Azzüddin komutasında bir ordu gönderdi. «Keçve» (Keçuh) de edilen bu savaşta Azüddin öldü ve ordusu dağıldı. Bu sefer Cihandar Şah bizzat bir ordu ile geldi iki ordu karşılaştı. Cihandar askerlikçe yeteneksizdi. Mağlup oldu ve kaçtı.

11 ay kadar süren bir saltanattan sonra Cihandar'ın işi bitti. Yerine Ferruhsiyar geçti.

FERRUHSİYAR HAN

Resmi adı «Muhammed Ferruhsiyar Şah»dı. Agra'da tahta çıktı. Yeni Hükümdar, Zülfekar Han'ı huzuruna çağırdı. Orada vahşice kestirdi. Zülfekar'ın babası Esad Han'ı yakalatıp bütün mallarını aldı. Hükümdar'ın Emir Cümla adında bir gözdesi vardı. Bu adam pek adi, pek entirakcı ve pek zalimdi. Kardeşi Hümayun ile Azzüddin'in gözlerine mil çektirdi. Seyyid Abdullah Han'ı Kutbül-Mülk lakabıyla vezir, Seyyid Hüseyin Ali'yi Emirül-Ümera ve Nizamül-Mülk unvanlarıyla Dekkan'a sipehdar (komutan) ve vali yaptı.

Bir tarafta Seyyid Han'lar vardı. Vekiler ve devlet adamları da onlardandı. Diğer tarafta Emir Cümla gibi iktidarsız, beceriksiz asalaklar bulunuyordu. Bunlar Hükümdar'ın gözünde olmalarına güvenerek entrikalar çevriyorlardı. Bu durum tabii devam edemezdi.

Bu Seyyidler «Hindustani» bir topluma dahildiler. Turanlılar'ı çekemiyorlardı. Turanlı partisinin başı Kılıç Han idi. Bu partiler arasında rekabet vardı. Bu rekabet, sonunda Seyyidler'in düşüşüne sebep olmuştur.

Ferruhsiyar Racputana'yı istila etti. Muhtelif vilayetlerde dini isyanlar çıktı. Dini karışıklık iki katlı idi. Biri Müslümanlar, diğeri Müslümanlarla Hindular arasındaydı. Sünniler ve Şiiler arasındaki düşmanlık da patlamak için bir bahane bekliyordu. Müslümanlar Hindular'a hizmetçi gözüyle bakıyorlardı.

1713'de Ahmedabad'da Müslümanlar ile Hindular arasında büyük bir kavga oldu. Bu kavgada Hintliler haksızdı. Buna rağmen hükümet Müslümanlar'ın Delhi'ye gönderdikleri şikayetçileri hapse attı. Bu da Hindular'ın memurlara verdikleri rüşvetle oldu. Artık devlette rüşvetle herşeyi yapmak mümkündü.

Birkaç yıl sonra Keşmir'de önemli karışıklıklar oldu. Burada Mahub adında bir tutucu, Müslümanlar'ı başına topladı. Hindular'a ve onları muhafaza etmek isteyen hükümet memurlarına hücum etti. Keşmir'i ele geçirdi. Ancak Ferruhsiyar'ın ölümünden sonra oraya vali gönderilebildi. Mahbub Han Şiiler'e de zulmetti. Şiiler onu öldürdüler. Bunun

üzerine Sünniler'le Şiiler birbirine girdiler. Yeni vali şiddetli icraatla bu karşılıklı kıyımın önünü alabildi.

Sihler fırsat bulup Himalaya'dan inmişler, tekrar Pencab'da Gurdaspur kalesine toplanmışlardı. Etrafı yağmaladılar. Lahor komutanı Delircenk (?) Sihleri kırdı geçirdi, katliamla bitirdi. 2 bin Sih'in başını samanla doldurup Delhi'ye gönderdi. Bu başlarla beraber birçok Sih esirler de gönderildi ki, Hunhuvar Guru Banda ile yedi-sekiz yaşındaki oğlu da bunların arasındaydı. Bu esirler Delhi'de teşhir edildikten sonra öldürüldüler.

Sihler tekrar mahvolunmuş göründüler. Hindular bu Mutezile mezhebinin artık Hindistan'dan silindiğini zannettiler. Fakat Pencab tekrar ayaklandı ve Sih mezhebi yeniden canlandı. Bu Yüzyıl'ın sonuna doğru bütün Sincab bunlardan bir reisin elinde kuvvetli bir hükümet oldu. İngilizler Hindistan'da bunlara en müthiş bir düşman olarak tesadüf etti ve bunlarla uğraşmak zorunda kaldı.

Ferruhsiyar tahta geçince Seyyid iki kardeş İmparatoruğu adeta ellerine almışlardı. Bütün memurluklar bunların elindeydi. İsterlerse bu kuvvetle Hükümdar'ı tahttan alaşağı edebilirlerdi. Emir Cümla'nın başkanlığı altında olan Saray avanesi Hükümdarı bu iki Seyyidi ortadan kaldırmaya teşvik ediyordu. Bunlardan memnun olmayanlar sade saray takımı değildi. Turanlılar fırkası reisi Nizamül Mülk Kılıç Han da bunların Dekkan'a sipehdar olmasına pek kızıyordu.

Seyyidler, Emir Cümla'yı Patna'ya atamayı başardılar. Dekkan'a giderken Hüseyin Ali Han Hükümdar'a «Ben burada yokken Mir Cümla'yı huzurunuza çağırırsanız, yahut kardeşim Abdullah Han sizden tekrar öyle bir muamele görürse Dekkan'dan 20 günde buraya gelebileceğime emin olabilirsiniz» dedi.

Nizamül-Mülk kendisi açıktan ortaya atılmayıp Ahmednagar şehri komutanı Davud Han Pani'yi Hüseyin Ali aleyhinde kışkırttı. Davud Han Afganlılar'ın cengaver bir kişisiydi. Bu kişi Burhanpur civarında Hüseyin Ali ile bir meydan savaşı yaptı. Davud Han büyük kahramanlıklar gösterdiyse de kendisine bir top güllesi tesadüf edip öldü.

Bu sırada Edan Han da öldü. Ölümünden biraz önce Hükümdar ona şu haberi gönderdi: «Biz sizin kıymetinizi bilmedik. Size fena şey yaptık. Şimdi pişmanlığın faydası yoktur. Seyyidler'e ne yapılması gerektiğini size soruyoruz?» İhtiyar da ona şu cevabı gönderdi: «Atalarınızın geleneklerine ters olarak işlediğiniz iş İrade-i İlahiye'dir. Başvezirlik makamının ailemden gittiği gün Timur Han Hanedanının mahvı zamanı geldiğini anlamıştım; fakat siz hükümeti Seyyidler eline teslim ettiğinizden onlara iyi muamele etmelisiniz.»

Seyyidler ile Hükümdar'ın arası her gün daha çok açıldı. Hüseyin Ali Han 1717-1718 yıllarında Maharatlar'la savaştı. Abdullah Han zamanını içkiyle, içkiden başını kaldırınca da saray takımı ve hatta Hükümdar'la kavga ederek geçirdi. Abdullah Han başvekil olduğu halde, bazen aylarca tek bir kağıt bile imzalamıyordu.

İmparator sonunda Seyyidler'in tahakkümünden kurtulmak için ciddi bir teşebbüste bulundu. Hükümdar'ın çirkin eğlencelerine vasıtalık eden bir pespaye Keşmirli'nin telkinleriyle Patna Valisi Seyr-Bülend

Han (Sir Buland Han), Nizamül-Mülk ve Raca Acit-sıng'ı Başkent'e çağırıp Seyyidler belasını temizlemelerini teklif etti. Hükümdar Keşmirli'yi başvekil yapacaktı. Bunu öğrenen bu aklı başında adamlar teklifi gönülden kabul etmediler.

Bu işlerden haberi olan Seyid Hüseyin Ali Han ordusuyla Başkent'e doğru yürüdü. Yanında bir Maharata kuvveti de vardı. Nizamül-Mülk Hükümdar'ın durumundan iğrenip gitti. Seyr-Bülend de yaptığı masraflardan fakir düştü, derviş olmaya karar verdi. Abdullah Han onu Kabil'e sipehdar yapıp memnun ederek gönderdi. Raca ile de uyuştu. Bu suretle Hüseyin Ali Delhi'ye geldiği zaman karşısına çıkan olmadı. Hüseyin Ali davullarını döğdürüyordu. Bu Hükümdar'ı tahtından indireceğine işaretti. Çünkü Hükümdar'ın bulunduğu yerde kimse nekkarelerini çalamazdı. Bu durum karşısında bu adi Hükümdar kolarını sıvayıp iki Seyyid kardeşe küfrediyordu. Yaptığı bundan ibaretti.

Hüseyin Ali Delhi kalesine girdi. Avrengzib'in torunlarından ve Bahadur Şah'ın oğlu Refiüd-derece'yi tahta çıkardı. Ferruhsiyar (Ferruhsiyer)i hapsetti. Gözlerine mil çekti. Ferruhsiyar hapishanede öldü (H.1131).

Ferruhsiyar kadınlaşmış, adi bir adamdı. Sarayına topladığı değersiz, dalkavuk ve tufeyli birtakım insanların elinde bir kukla idi. Onlar ona her dediklerini yaptırırlardı. Aynı zamanda sarhoş, fuhuşa dalmış, rezil biriydi. Yönetim işlerinden haberi yoktu. Gayet de korkaktı. Bu halleriyle sonunda başına belayı getirmiştir. Zamanı suikastlar, idamlarla geçmiştir.

REFİÜD-DERECE HAN

Resmi unvanı «Refiüd-derecat ve Refiüd-devle Evlad-ı Refiüş-şah»dır. 1719'da tahta çıktı. Genç, fakat hastalıklı bir adamdı. Altı ay içinde öldü. Devlet yine iki Seyyid kardeşin elindeydi. Valiler, komutanlar bağımsız olarak egemenlik hüküm sürmek yolunu tuttular.

Yerine büyük kardeşi Refiüd-devle'yi geçirdiler.

REFİÜD-DEVLE HAN

Bu da bir kuklaydı. Üç ay içinde bu da öldü. Bu genç hükümdar zamanında da devlet o iki Seyyid'in elindedir. Valiler, komutanlar bağımsız bir biçimde yerlerinde kaldılar.

Yerine Seyyid'ler Şah Cihanabad'da hapis olan Avrengzib soyundan Huceste-ahter oğlu Nasurüd-devle Muhamed Şah'ı geçirdiler (1719).

MUHAMMED HAN

Resmi adı «Ebul-Feth Nasırüddin Muhammed Şah»dır. Bu da kukla bir gençti; fakat saltanatı ötekiler gibi olmayıp uzun sürdü.

Saltanatının ilk yılında Seyyid kardeşler Allahabad Valisi Hindu Çabiledam üzerine asker sevkediyorlardı. Bu sırada Hindu Vali öldü. Oğlu Girdhar Bahadur Allahabad kalesini ele geçirdi. İki Seyid kardeş ile Hükümdar bir orduyla geldiler. Hindu bu şehri teslim edip çekildi. Bu bi-

ter bitmez Turanlılar'ın reisi Nizamül-Mülk Seyyid'lere karşı isyan etti. Bu kurnaz ve tecrübeli Han, Refiüd-devle tahta çıktığı zaman sipehdar olarak Malva'ya gönderilmişti. Orada İmparator'dan ve İmparator'un anasından Seyyidler'in kendisini öldüreceklerine dair gizli haberler almıştı. Dekkan'dan büyük kuvvetler getirip hazırlandı ve fırsat bekledi. Delhi üzerine yürüyecek kadar kuvvetlendi. Mukavemet görmeden Burhanpur'u aldı. İlerleyip Seyyidler'in komutanı Dilaver Ali Han'ı 1720'de Ratanpur'da bozguna uğrattı. Biraz sonra Hüseyin Ali Han'ın evlatlığı Alem Han'ı da yendi.

Bu haberler Delhi'yi şaşırttı. Seyyidler yalnız Türkleri değil, yerli Müslüman beylerini de kendilerinden soğutmuşlardı. Bunun başlıca sebebi Hindular'a çok iltifat etmeleriydi. İmparatorluğun en önemli işlerini Ratan-Çand adında bir Hindu'nun eline vermişlerdi.

Seyyidler'in, özellikle Abdulah Han'ın, sayesinde zengin olmuş, birçok adamları vardı. Fakat Ferruhsiyar'ın katli, yönetimin adi bir dükkancı olan Ratan-Çand'a verilmesi bunları bile efendilerinden soğutmuştu. Bunlar bile, «Her ne kadar Seyyidler'in düşüşüyle birçok eza ve cefaya uğrayacağımızı biliyorsak da, ne yapalım, devlet kurtulsun» diyorlardı. Bir adamın düşeceği göründüğü zaman hep böyle olur. Herkes, ekmeğiyle beslenen en sadık kişiler bile böyle şeyler söyler. Bunlar yüzlerine takacak meşru maske de bulurlar. Güya devleti düşünürler. Bu dalkavukların amaçları yeni geleceklerin gönüllerini almak, onun şerrinden kurtulmak, zamanlarında rahat kalmaktır. Seyyidler'in akrabası da, «Bu iki kardeşin ömürleri sona erdi. Fakat bizlere yazık oldu. Bunların fenalıkları yüzünden bizim ve evladımızın neler çekeceğini biliyoruz» diyorlardı.

Bu iki kardeş Hüseyin Ali'nin Hükümdar'ı yanına alarak Nizamül-Mülk üzerine yürümesine, Abdullah'ın Delhi'de kalmasına karar verdiler. Ordu henüz Agra'dan uzaklaşmamıştı. Hüseyin Ali bir Afganlı tarafından öldürüldü. Ordu karıştı. Seyid'in taraftarları Hükümdar'ı yakalamak istediler. Turanlılar daha kuvvetli çıkıp İmparator'u kurtardılar. Bu haberi alan Abdullah Delhi'de Babürlüler'den birini tahta çıkarıp yeni bir ordu hazırladı. Bunlara Cat'lardan da büyük bir kuvvet kattı. Bu ordu Hükümdar'ın elinde kalan Hüseyin Ali ordusu üzerine yürüdü. Abdullah'ın ordusu düzenden yoksundu. Abdullah evlerden arabalar dolusu paralar toplamış ise de, askerine silah ve erzak parası verememişti. Diğer ordu ise bu silah ve yiyecek konusunda iyiydi. İki ordu Delhi ile Agra arasında Hüseyinpur'da savaşa tutuştular. Yiğitçe dövüştüler. Savaş birinci günü bitmedi. İkinci günü Hükümdar'ın ordusu Abdullah'ın ordusuna hücum etti. Abdullah bindiği fildeN inmek gibi bir aptallık yaptı. Ordusu dağıldı. Kendisi esir düştü.

Muhammed Şah, Abdullah'ın tahta çıkardığı adamı affetti. Seyyid Abdullah, tahmine göre, 1722'de zehirlenerek ölmüştür. Savaşa yetişememiş olan Nizamül-Mülk başvekil yapıldı.

Maharatalar'ın reisi Sambhacı'nın Sahu adındaki oğlu Delhi sarayında rehine iken Azam Şah tarafından salıverilmişti. Sahu (Sahucı) memleketine gidip Delhi'ye rakip bir devlet meydana getirmişti. Sahu, Delhi Sarayı'nda bozulduğundan devlet Brahman vezirler elindeydi. Sa-

hu Sivacı'nın oğulları gibi bağımsızlığını ilan etmeyip Delhi'nin bir valisi gibi olduğunu söylerdi.

Bu sıralarda Maharatalar her tarafı yağmalamaya başladılar.

Hüseyin Ali Han Dekkan'da vali iken rakiplerine karşı Maharatalar'la bir anlaşma imza ederek ittifak etmişti. Gerektiğinde Maharatalar ona yardım edeceklerdi. Bu anlaşma tabii Maharatalar'a bağımsızlık vermiş demekti. Asayişin sağlanması konusunda 15 bin süvari vermeleri için kendilerine bazı vilayetlerin haracının dörtte biri verilmişti. Bunu toplamak bahanesiyle yapmadıkları zulüm kalmıyordu. Maharata komutanı Ferruhsiyar'ı tahttan indirmeye giden Seyyid ordusuyla Delhi'ye gelmiş ve anlaşmayı onaylatmıştı. Bunun sonucu Vindhia Dağları güneyindeki arazide Delhi egemenliği laftan ibaret kaldı. Bir kaç yıl içinde bu arazi Maharatalar'ın elinde çöl haline geldi.

Nizamül-Mülk sadrazam olur olmaz Delhi'de çok oturmadı. Hemen Acmir'de vali olan Racput beyini cezalandırmak istedi. Saray'daki çekişmeler, kavgalar, ikilikler iş işgörmeye engel olduğundan birşey yapamadı.

Memleketin her tarafından kötü haberler geliyordu. İşleri düzeltmek için Nizamül-Mülk epeyce uğraştı. Fakat birşey yapılamıyordu. Birşey yapmak için önce sarayda devlet adamları arasında yenilik ve değiştirmeler yapmak gerekiyordu. Nizamül-Mülk Hükümdar'a Sarayı düzeltmesi, özellikle kadın baskısını ve etkinliğini kaldırması, günün bir kısmını devlet işlerine, adalet uygulamasına ayırması gibi tavsiyelerde bulundu. Hükümdar zevki, sefayı pek seven bir gençti, bunların hiçbiri etkisi olmadı.

Kadınlar ve bazı beyler bundan dolayı Nizamül-Mülk'ün aleyhindeydiler. Hükümdar'ı dolduruyorlardı, Nizamül-Mülk'ün uygulamalarına engel oluyorlardı. Hele sarayın en etkili sözlüsü olan Han-ı Devran Nizamül-Mülk'ten kurtulmayı çok istiyordu. «Puki Padişah» adındaki Hükümdar gözdesi kadın bütün etkinliği ile Nizamül-Mülk'e karşı duruyordu. Nizamül-Mülk ihtiyardı. Belki de böyle çürümüş, kokmuş bir sarayı düzeltecek enerjiye sahip değildi. Fakat bir gün ne olursa olsun saray eğlencelerini, Hükümdar ile maiyeti beylerin «peşkeş» adıyla aldıkları rüşveti örılemeye kalkıştı. Baktı ki hiçbir şey yapamadı. Oysa Hükümdar kendisine «Vekil-i Mutlak» unvanını vermişti.

Birşey olamayacağını gören Nizamül-Mülk çekilip eskiden valisi bulunduğu Dekkan'a gitti. Saray'dan Dekkan valisine haber gönderilip Nizamül-Mülk'ü tutması emredildi. Nihayet Burhanpur valisi ile Nizamül-Mülk arasında savaş çıktı, fakat Vali mağlup oldu ve yaralanarak öldü. Nizamül-Mülk Hükümdar'a Vali'nin başını gönderip, «Hükümdar'a isyan ettiğinden mağlup edildiğini ve öldürüldüğünü» yazdı. Bu tabii, acı bir alaydı.

Nizamül-Mülk'ün en büyük düşmanı Maharatalar'dan Raç-Rau idi. Bu adam pek becerikliydi. Sahu'yu ve Maharata başlarını Hindistan'ı fethe teşvik etti, onları bu düşünceye inandırdı. Bu adam Delhi Devleti'nin henüz pek geniş olmasına rağmen yıkılmak üzere bulunduğunu zekasıyla görmüştü. Sahu'yu ikna için, «Hadi, çürümüş ağacın kütüğüne bir balta vuralım. Yaprakları kendi kendine dökülecek. Yabancıları Hindu vatanından kovalım!» demişti.

Nizamül-Mülk'ün amcası Hamid Han Gücerat Valisi idi. Nizamül-Mülk Dekkan'a gidince azledilip yerine Seyr-Bülend Han atandı. Hamid Han vilayeti teslim etmedi. Bir defa yeni valiyi de bozmuş ise de sonunda mağlup oldu. Saray yeni valiyi de sevmiyordu. Onun yerine Racput Abi Sıng'ı atadı. Bu da biraz sonra vilayeti Maharatalar'a teslim etti. Bu sırada Malva'da Gırdhar adında Hindli bir vali vardı. Buraya her yıl Maharatalar hücum ederlerdi. Buna karşı Delhi'den yardım istenirdi; fakat bir asker bile gelmezdi. Gırdhar ölünce Malva da Maharatalar'ın eline geçti.

1729-1732 yılları arasında Gücerat ve Malva kesin biçimde Maharata'ların egemenliği altına düştü.

İşte bundan sonradır ki Maharatalar'ın komutanı Peşva Hindistan Hükümdarlığı davasına kalktı. Önce Bandelkend vilayetini ele geçirdi. Maharatalar Racputlar'a da hücum edip Mevar ve Cudpur'ı istila ettiler, yağmaladılar ve haraca bağladılar.

Bütün bu felaketli olaylar arasında Muhammed Şah içki, eğlence ve bu çeşit rezaletler ve Saray entrikaları içindeydi. Maharatalar üzerine bir iki defa ordu göndermiş ise de bunlar birkaç konak gidip döner, kendilerini birşeyler yapmış gibi gösterirlerdi.

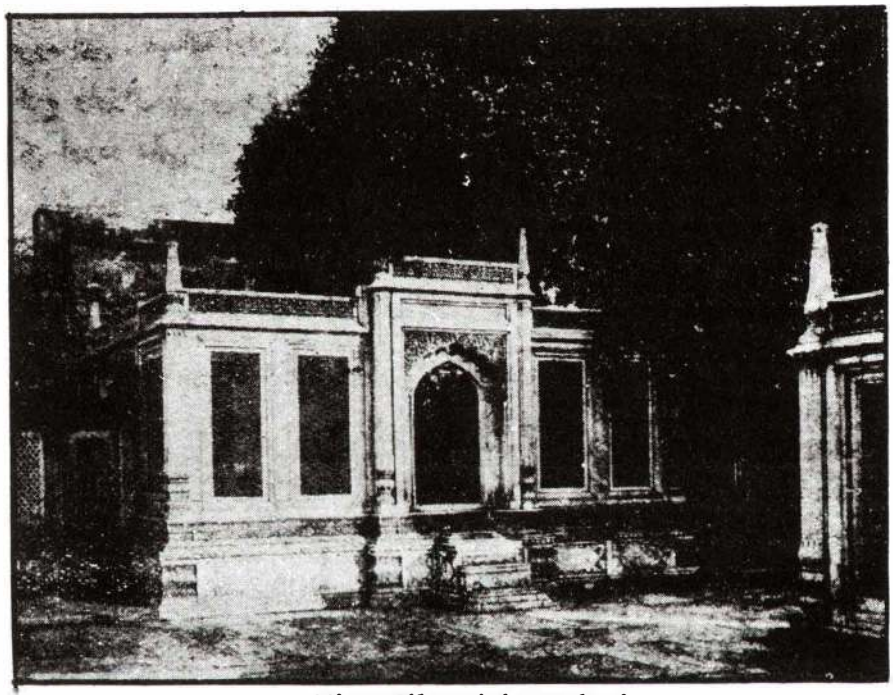
Bandelkend'den sonra Maharatalar daha kuzeye ilerlediler.

Peşva yani Raca Rau kuzeye doğru hareketinde devam etti. Bu haberi alan Delhi Sarayı ne yapacağını şaşırdı. Derhal barış görüşmelerine girdi. Maharatalar Cambal'dan itibaren bütün Hindistan'ın kendilerine verilmesini istediler. Bu sırada Od mıntıkasında bağımsız gibi egemenlik süren Suad Han Ganj'ı geçip (1736) büyük bir Maharata kuvvetini Cumna'dan öteye attı. Bu zaferi Delhi Sarayı'na cesaret verdiyse de Maharatalar İmparatorluk ordularına tesadüf edilmeyecek yollardan gelip Delhi kapılarına dayandılar. Fakat Nizamül-Mülk güneyde olduğundan çok duramayıp Malva Valiliği ve biraz para gibi bazı şeyler koparark çekildiler.

Biraz sonra Nizamül-Mülk Delhi'ye gelip Malva ile Gücerat valiliklerini oğlu Gaziüddin'e verdirdi. Buna karşılık oraları Maharatalar'ın elinden kurtarmayı taahhüt etti. Bu suretle şimdi «Bhupal» hükümeti olan arazide Nizamül-Mülk ile Peşva arasında savaşlar başladı. Nizamül-Mülk bunlara birşey yapamadı. Tekrar barış imzalamak zorunda kaldı. Bu barışa göre Malva ve daha birtakım yerler Maharatalar'a bırakıldı. 1738'de İmparatorluk Güney Hindistan'ı büsbütün kaybedip elinde Surat gibi bazı ufak-tefek yerler kaldı. Kuzey kısımdan da geniş araziler kaybetmiş bulunuyordu. Devletin elinde kalan yerlerden başka bütün Hindistan'a artık Maharatalar egemendi. Yalnız Nizamül-Mülk de elindeki araziyi muhafaza etmişti. Behar, Bengale, Kabil ve Od gibi yerlerdeki valiler de bağımsız gibi oldular. Suad Han ve Ali-verdi Han gibi kuvvetli şahsiyetler yönetiminde olan bu vilayetlerde işler ve asayiş yolundaydı. Ancak doğrudan doğruya Delhi yönetiminde olan yerler çorba gibiydi. Herkes istediğini yapıyor, çalıp çırpıyordu.

Bu sırada Çat'ların reisi Çoreman, Beharetpur kalesini eline geçirip Agra ve Delhi kapılarına kadar olan araziyi yağmalıyordu.

Sihler bu Hükümdar'ın ilk yirmi yıllık zamanında uslu durdular. Onlar Nadir Şah istilasından sonra baş kaldıracaklardır.

Mirza Cihangir'in Türbesi

Bu kara levha içinde bir de Delhi'de ara sıra ortaya çıkan ihtilaller vardır. Hintliler'in bir bayramında büyük bir kargaşalık olup, şehir birkaç gün baldırıçıplakların elinde kalmıştır.

İşte tam bu sırada (1738), Hindistan'da yeni önemli bir olay olmuştur. Bu olay Nadir Şah'ın Hindistan'ı istilasıdır. Bu sırada Devlet'in en önemli adamı Dekkan Valisi Nizamül-Mülk ile Od Valisi Burhanül-Mülk Saadet Han'dı. Od Valisi Hükümdar'ın Nizamül-Mülk'e «Emirülümera» lakabını vermesine üzülüp Şah'ı gizlice Hindistan'ın istilasına davet etti.

Nadir Şah'a karşı Han-ı Devran yönetiminde büyük bir ordu toplandı. Bu ordu Karnal'da mevzilendi. Nadir Şah bu orduyu bozguna uğrattı. Delhi'ye girdi; fakat o sırada Nadir Şah'ın haremdeki muhafız Kalmuk kadınları tarafından hançerle öldürüldüğünü yaydıklarından Delhi ayaklandı. Nadir Şah halkı katliam ederek ihtilali bastırdı. Katliamı bugün Delhi'de Kuyucular sokağında hâlâ duran Cami'in balkonundan yönetmiş ve seyretmiştir.

Delhi'yi Aksak Timur harap etmişti. Bir de Nadir Şah harap etti. O zamandan beri belini doğrultamayan Delhi ancak son yıllarda yine eskisi gibi zengin ve bayındır bir şehir olmuştur.

Nadir Şah istilasını İran konusunda ayrıntılarıyla yazmıştık. Burada tabii tekrar etmedik. Bu konu için eserimizin önceki ciltlerine başvurmak gerekir. Nadir çekildikten sonra Muhammed Şah yine tahtta oturdu. Fakat artık egemenliği Delhi ve civarındaki az bir arazide geçerliydi. Her taraf Maharatalar'ın, Nizamül-Mülk'ün, bağımsızlıklarını ilan

eden «sipehdar» (komutan)ların ellerinde kaldı.

Nadir'den biraz sonra yani 1748'de Muhammed Şah öldü. Yerine oğlu Ahmed Şah geçti. 29 yıl saltanat sürdü. İçkiye, kadına, eğlenceye düşkündü, iktidarsız, kadınlaşmış, adi bir hükümdardı. Herşeyi ve hatta kendisini de yönetenler Saray'daki gözdeler sınıfı kadınlardı. Zamanında devlet bir düziye ve dev adımlarla çöküşe doğru yürüdü. Bu hükümdarla birlikte Delhi Türk Devleti batmıştır, denebilir.

AHMED HAN

Resmi adı «Mücahidüddin Ebun-nasr Ahmed Şah Bahadur»dır. Bu kişi babasının ölümü haberini Paniput'ta aldı. Hemen Şah Cihanabad'a gelip tahta çıktı.

Nadir Şah'ın komutanlarından ve Afganlar'dan daha cesur bir kişi olan Ahmed Ebdali Nadir Şah öldükten sonra Kabil, Kandehar, Gazne ve Herat'ı ele geçirip «şah» unvanını almıştı. Muhammed Şah zamanında Pencab'ı da almıştı. Ahmed zamanında Hindistan'a hücum etti ve Lahor'a kadar geldi. Orada Lahor Valisi Muinül-Mülk ile istediği gibi barış yapıp döndü. Biraz sonra tekrar hücum etti. Bu sefer Lahor Valisi'ni bozup esir aldı. Fakat ona iyi muamele etti ve Multan'dan Lahor'a kadar olan yerleri ona verip kendisine vekil yaptı. Bu kişi daha sonra İmadül-Mülk Gazi Aldı (Eldi) Han, Hölkere ve Samsamaüd-devle ile birleşip Ahmed Şah ile anasını tutukladılar. Ahmed Şah 7 yıl saltanat sürdü. Yerine Cihandar Şah oğlu Muhammed Alemgir'i geçirdiler.

HİNDİSTAN'DA HAREM

İKİNCİ MUHAMMED ALEMGİR HAN

Resmi adı «İzzüddin Muhammed Alemgiri Sani»dir. İmadül-Mülk bütün işleri ve Hükümdarı eline aldı. Sonra Pencab'ı Ahmed Ebdali'nin elinden almak için Şehzade Aligevher'i yanına alıp bir ordu ile Lahor üzerine yürüdü. Lahor Valisi Muinül-Mülk bu kişinin dayısı idi. Dayısının kızı kendisine nişanlı idi. Nişanlısı ile cihazını (çeyiz) göndermesini dayısına bildirdi. Dayısı kızı gönderdi. Bu sefer kızın anasını da istedi. Muinül-Mülk göndermediğinden ansızın Lahor'a girdi. Lahor Valiliğine Avine Bey Han'ı atadı ve Delhi'ye döndü. Bunu haber alan Ahmed Şah Ebdali bir ordu ile ve beşinci defa olarak gelip Avine Bey'i bozdu, Lahor'u alıp Delhi'ye doğru ilerledi. Delhi'de Muhammed Alemgir ile barış yaptı. Gerek Ahmed, gerek oğlu Timur Şah Delhi imparatorluğu sülalesinden birer prenses ile evlendiler.

Ahmed Delhi'de bir ay durduktan sonra Lahor'a döndü. Timur Şah'ı Lahor'da vali bırakıp kendisi Kandehar'a gitti.

Bu sırada Kalküta (orduca imlası «Kelküte»dir) civarında ticaretle meşgul olan İngiliz Kumpanyası (East India Company) asayişsizliği bahane ederek «Yelasi» denilen mevkide Bengale Valisi ile savaşa girişti. Eğer II. Muhammed, Ahmed Ebdali'ye müracaat edip de o da işe müdahele etseydi, Bengale'yi İngilizler'in elinden kurtarabilirdi. Bu da belki bugünkü Hindistan tarihini başka şekilde cereyan ettirebilirdi. Ahmet Şah tarafından vezirlikten azledilen İmadül-Mülk kuvvet kazanıp Delhi'yi kuşattı. Kuşatmada 45 gün sürdü. Başvekilliğe Ahmed Ebdali tarafından ataması yaptırılan Necibüd-devle kaleden kaçıp Suharanpur'a gitti. Hükümdar İmadül-Mülk ile uyuşup onu başvezir yaptı.

İmadül-Mülk Hükümdar'dan emin değildi. Hükümdar'ın oğlu Prens Ali Gevheri kendisine birçok askerle arazi verdirerek, Başkentten uzaklaştırdı. Sonra yine bir bahane ile Hükümdar'a Prens'i getirtti. Prens kaleye sokuldu.

Hariçte Ali Merdan Han'ın sarayına gitti. Orada 10 bin kişi ile kuşatıldı. Prens İmadül-Mülk'ün fikrini anladı. Sarayın duvarını delerek çıkıp kuşatanlara hücum etti. Bunlardan birçok adam öldürdüyse de, kuşatanlara bir düziye yardım geldiğinden çekilip Suharanpur yönüne savuştu. Oradan Od vilayetine gitti. Od Valisi Şücaüd-devle, Şehzade'yi büyük törenle karşıladı. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Allahabad'a oranın valisi Necibüd-devle'nin yanına gitti.

İmadüd-Mülk Necibüd-devle üzerine asker gönderdi. Şücaüd-devle Necibüd-devle'ye yardım edip Allahabad'da İmadül-Mülk'ü fena halde bozguna uğrattılar.

Bu sırada diğer valiler Sadullah, Hafız Rahmet, Devende (Acemce «koşucu» demektir) Hanlar Şücaüd-devle'nin yardımına gelmişlerdir. Bu sırada Ahmed Ebdali yine geliyordu. İmadül-Mülk düşmanlarıyla barış yaptı.

Hükümdar'dan emin olmayan İmadül-Mülk önce dayısı İntizamüddevle'yi öldürttü. Bu suretle Hükümdar'ı müdafaa edecek kimse kalmamıştı. Hükümdar'ı da öldürüp ölüsünü denize attı. Kambahş oğlu Şehzade Muhyiüs-Sünnete'yi tahta çıkardı (1759) ve ona «Şah Cihan» lakabını verdi. II. Muhammed 5 yıl 8 ay saltanat sürdü.

İKİNCİ ŞAH ALEM HAN

Resmi adı «Ebul-Muzaffer Celalüd-din Muhammed Ali Gevher Şah Alem Padişah»tır.

Şehzade Muhammed Ali Gevher babası öldüğü zaman Kenuli şehrindeydi. Ölüm haberini alınca Şah Alem lakabıyla hükümdarlığını ilan etti. Suheranpur Valisi Necibüd-devle ve Od Valisi Şücaüd-devle'ye hilatler giydirdi.

Ahmed Şah Ebdali Hindistan'dan gidince Avine Bey Han'ın teşvikiyle Sih ve Meyret kavimleri Lahor üzerine yürüdüler.

Vali Timur Şah'ı kovdular, Lahor'dan sonra Multan'a kadar ilerlediler. Bu vaziyet Hindistan Türk saltanatı için çökmeye yolaçan bir tehlike idi. Tehlikeyi gören Şah Alem zaman kaybetmeksizin beylerinden Münirüd-devle'yi Ahmed Şah'a elçi gönderdi, kendisinden yardım istedi. Ahmed Şah Ebdali derhal 30 bin kişilik bir kuvvetle Hindistan'a geldi. Necib ve Şücaüd-devle'ler de 10 bin kişiyle kendisine katıldılar. Meyretliler 100 bin kişi ve başkomutanları Prens Bav (Bau) idi. Savaş, meşhur Paniput'ta oldu. Ahmed Şah bu kalabalık orduyu bozup uzun mesafelere kadar takip etti.

İşte bu önemli olay ve zafere bağlı olan Hindistan mukadderatı, böyle cereyan ederken, başka bir şekil almıştır. Bu zafer Hindistan Türk saltanatının hayatını bir süre uzattı ve Hindistan'ı Maharatalar eline vermediyse de, İngilizler'e kaptırmıştır.

Türk İmparatorluğu nasıl olsa batacaktı. Eğer Ahmed Ebdali Maharatalar'ı burada perişan etmeseydi, onların Hindistan'ı İngilizler'e karşı müdafaa edip kurtarmaları, bu suretle tarihte bir Hindistan İngiliz İmparatorluğu görülmemesi pek kuvvetli bir surette muhtemeldi.

Hindistan'ı İngilizler'e veren İngilizler'in başarılı oldukları Palas Savaşı değil, bu Paniput Zaferi'dir. Hindistan'ı savunmaya aday olan Maharatalar artık hiçbir zaman birlik halinde sahnede görülmeyecektir. Artık bunlar bile birbirleriyle uğraşarak kuvvetlerini israf edeceklerdir.

Bu savaş bir şeyi daha ispat etmiştir, o da Paniput kuzeyden gelen istilacılarla Hint savunucuların vuruştuğu ve Hindistan'ın mukadderatını belirleyen bir yerdir.

Bu zafer bir gerçeği daha göstermiştir. Diğer geçmiş örneklerine de bakarak hükmedilir ki, Hindistan'ın narin vücutlu askeri Türkistan ve Afganistan'ın ağır vücutlu, seri hareket sahibi cesur halkı ile savaşmaya muktedir değildir.

Bu büyük zaferden sonra Ahmed Şah Delhi'ye gelip Şah Alem'i orada Delhi tahtına oruttu. Prens Civan-Baht'ı veliahd, Şücaüd-devle'yi vezir, Necibüd-devle'yi emirül-ümera atadı. Kendisi yine Kandehar'a gitti.

Şah Alem Kalebi vilayetini de Meyretliler'den geri aldı.

Sihler, Ekberabad kalesinin muhafızını kandırıp kaleyi ele geçirdiler. Sonra Ahmed Ebdali'nin valisini de öldürerek Lahor'u da aldılar.

Bu haberi alan Ahmed Şah yedinci defa olarak Hindistan'a girdi. Ahmed'in geldiğini haber alan ve 200 bin kişi olan Sihler Serhend'e kaçtılar. Ahmed Şah bunları kovaladı. 20 bin kişiyi kesti, yağmaladıkları eşyayı geri aldı. Bu sırada Horasan'da isyan çıktığı ha-

beri geldiğinden oraya döndü. Bu suretle Lahor, Multan, Tibet vilayetleri Sihler'de kaldı. Sonra bunlar Keşmir'i de ele geçirdiler.

Ahmed Şah 1772'de öldü.

Babası zamanında Bengale'yi ele geçirmiş olan İngilizler Bengale Nazımı Kasım Ali'yi Petne vilayetine kadar takip etmişler, orada onunla savaşıyorlardı. Şah alem Kasım Ali'ye yardım gönderdi. Yardım varmadan İngilizler Petne'yi ele geçirdiler. Yardıma giden asker geri çekildi.

Artık bu Türk İmparatorluğu'nun başına bir de İngiliz denilen bela çıkmıştı.

İngilizler 1757'de Seracüd-devle'yi, 1763'te de Mir Kasım Ali Han'ları da bozguna uğrattılar.

1764'te İngiltere ile Alem Şah arasında Bükser (Bekser)'de savaş olmuş, Hükümdar buzulmuştu. İngilizler Delhi'ye girdiler. Bunun üzerine Hükümdar Bengale, Behar ve Orissa vilayetlerini İngilizler'e teslim etmek, yılda 40 bin rupiye vergi vermek şartıyla onlarla barış yaptı.

Bu barıştan sonra İngilizler'in yardımıyla Meyretliler'i istila ettikleri vilayetlerden çıkardı. Aynı yılda Delhi beylerinden Mirza Necef Ali Han Ekberabad'ı Sihler'den aldı. Buna mükafaten kendisine «Zülfekar Ali» unvanı verildi.

İşte Delhi'nin İngilizler'e bu mağlubiyeti sayesindedir ki, İngilizler'in Hindistan'da etkinlikleri arttı.

İmparatorluğun bu buhranlı zamanlarında ve 1758'de Dekkan'ın Meysur kıtası racasının komutanlarından Haydar Ali, Raca'yı ailesiyle beraber hapsedip, bağımsızlığını ilan etmişti. Sonra Benares'de İngliizler'e bağlı olan Karnatik Novabı Novab Muhammed ile savaşa tu-

HİNDİSTAN KADINLARI
(Bunların eşyasında da Türk'e özgü olan çiçek resimleri var.)

tuştu. İngilizler Novab'ı korumak için asker gönderdiler. Aralarında şiddetli savaşlar oldu. Haydar Ali bu savaşların çoğunu kazandı.

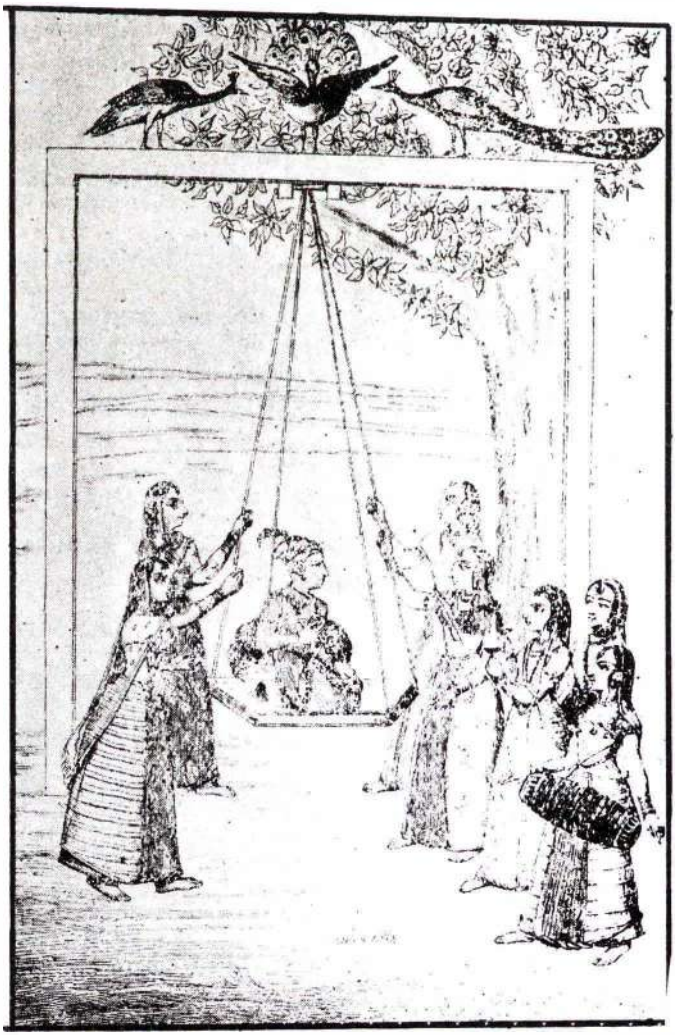
Haydar Ali H. 1195'de öldü, yerine oğlu Sultan Tipu geçti. Bu da İngilizler'le birçok savaş yaptı, arslanlarla dövüştü, onlara bile galip geldi.

Ancak Dekan Valisi'nin İngilizler'e yardımı, Meyretliler'in de kendi aleyhine hareketleri onu zayıf düşürdü ve İngilizler'le yaptığı savaşta şehit oldu (1798), İngilizler galip gelip Meysur'u aldı. Delhi'ye sahip oldu. 1806'da Şah Alem öldü. 47 yıl saltanat sürdü. Yerine oğlu Muhamed Ekber geçti.

Şah Alem'in saltanatının son yıllarında hükümdarlığı artık yalnız bir addan ibaret gibi olmuştu.

İKİNCİ EKBER HAN

Resmi adı «Muinüddin Muhamed Ekber Şah-ı Sani»dir. Şah Cihanabad'da tahta çıktı. Bunun zamanında devletin elinde kalmış olan diğer kısım arazinin bir kısmını İngilizler aldılar. Diğer kısmında da valiler, komutanlar bağımsızlıklarını ilan ettiler.1837'de öldü. Yerine oğlu Muhammed Bahadur geçti. 31 yıl saltanat sürdü.

SALINCAK
(Hind Minyatürlerinden)

MUHAMMED BAHADUR HAN

Resmi adı «Ebu Zafer Seracüddin Muhammed Bahadur Şah»dır. Bozulmuş olan devleti, yönetimi düzeltmeye çalıştı. Epeyce de başarılı olduysa da 1857 yılında Hintliler'in İngilizler aleyhine olan ve «Gadr» adını taşıyan meşhur ayaklanmanın sonucunda Muhammed Bahadur İngilizler tarafından tutulup Rangun Vilayeti'nin Bengale şehrine sürüldü. Bu olay üzerine İngiltere Kraliçesi I. Viktorya «Hindistan İmparatoriçesi» ilan edildi.

İngilizler bu ayaklanmayı kan ve ateşle bastırmışlar, Hintliler'e olağanüstü zulümler yapmışlardır. Bu kanlı olay Hindistan tarihinde «Gadr» (zulüm) adıyla meşhurdur. Bütün Hintliler'in kalbinde durmaktadır. Gadr adıyla bu olaydaki İngiliz zulümlerini açıklayan bir kitap vardır ki, Hindistan'da yasaktır.(*)

İşte bu suretle Hindistan Büyük Türk İmparatorluğu İngilizler'in elinde yıkılıp mahvolmuştur. Aynı zamanda Babürlüler Sülalesi de mahvolmuştur.

İngilizler, demek, Hindistan'ı Türkler'in elinden almışlardır. Nitekim Mısır'ı da Türkler'in elinden aldıklarını ileriki ciltlerde göreceğiz. Irak'ı, Arabistan'ı, Filistin'i de bizden aldılar.

Muhammed Bahadur Han şair, iyi yürekli, alçakgönüllü bir kişiydi. Sürgün edildiği yerde öldü.

Şu koca Türk İmparatorluğu böylece batıp enkazından İngiliz Hindistan İmparatorluğu, Bengale (1707), Od (1724), Haydarabad (1724) Müslüman Devletleri meydana gelmiş oldu. Aynı zamanda yerli Hint devletleri olarak da «Sih» ve Mahrat hükümetleri ortaya çıktı.

(*) 1824 yılının İngiliz yönetimindeki Hindistan'ından söz ediliyor. (Toker Yayın Komisyonu.)

GENEL DÜŞÜNCELER

Hindistan Büyük Türk İmparatorluğu 1525'de kuruldu ve 1857'de battı. Yani 332 yıl yaşadı. Bu devlette 17 hükümdar geldi. Birincisi Babür, sonuncusu Muhammed Bahadur'dur. Bu hükümdarların hepsinde «Şah» unvanı vardır. Zamanlarında «han» unvanı devlet adamlarına ve komutanlara verilirdi. Bununla beraber Babür'e «han» dendiğine de tesadüf ettiğimiz yerler, kitaplar olmuştur. Biz burada da bütün Türk devletlerinde yaptığımız gibi bu hükümdarlara «han» lakabını vererek olaylarını yazdık. Babür'den başkasının adları Acemce'dir. Yalnız Ekber gibi bir iki tane Arapça ad da vardır. Bu adların hepsi de Acemce kelimelerin debdebesini gösterir bir surette tantanalıdır. Bunlardan büyük ve pek üstün iki hükümdar ve şahsiyet vardır ki, Babür ile Ekber'dir.

Babür koca bir imparatorluk kurdu. Oğlu Hümayun ihmali, zevke düşkünlüğü yüzünden ve kardeşlerinin kendisiyle uğraşmalarından imparatorluğu bitirdi. Şir Şah Hümayun'u Hindistan'dan kovdu. Bu koca imparatorluk az zaman içinde bitip gidiverdi. Bereket versin ki Bayram Han gibi önemli bir devlet adamına tesadüf eden Hümayun, onun sayesinde impartorluğu batmaktan kurtardı.

Şir Şah'ın zaferiyle devlet taamen Şir Şah eline geçmiş, Hümayun'un saltanatında ve aynı zamanda Babürlüler İmparatorluğu'nda 15 yıl süren bir fasıla ortaya çıkmıştır.

Bu devlet Ekber ile her bakımdan olgunluğa erişmiştir, parlak ve yüksek bir devreye girmiş. Şah Cihan zamanında ise en parlak devresine varmıştır. Yönetim de, bu devirde olağanüstü önemlidir. Devlet'te bütçe ve istatistik bile vardır.

Avrengzib zamanında da devlet parlak devresini yaşamıştır. Onun saltanatı sırasında, bu devlet en büyük sınırlara sahip olmuştur. Fakat bu adam tutucu olduğundan yanlış siyasete dökülüp Hindular'a hücum etti. Onların tapınaklarını yıktı, bazı ayinlerini yasakladı. Hepsini zorla Müslüman yapmak istedi. Hatta Hindular'ın tahtırevana, Arap atına binmelerini bile yasak etti. Bu işleriyle Hinduları Devlet'e düşman etti. Hindular ayaklandılar. Avrengzib yeni Türk askerler de getirmediğinden, yani Ekber'in hatasını da tekrar ettiğinden savunmasız kaldı. Devlet çökmeye başladı.

Bu kişi Hıristiyanlar ile de uğraştı.

Devlet, Avrengzib ile beraber düşmeye başladı. Gerçi Avrengzib'de azamet, kuvvet vardı. Devlet onun zamanındaki kadar hiçbir zaman bü-

yümemişti. Fakat bu durum görünüşteydi. Devletin içi çürümüş ve kof idi. Avrengzib tıpkı bizdeki Kanuni Süleyman Han'a benzer, Devlet ondan Muhammed Şah'a kadar müthiş bir düşüşle yuvarlanmıştır. Hele Muhammed'le iş büsbütün bitmiş, bu devletin devlet denecek yeri kalmamıştır.

MİRZA MOLLA

Cihandar'dan itibaren ise hükümdarlar sarhoş, sefih, fuhuşa dalmış, ziynete düşmüş, kadınlaşmış insanlardır. Artık Babür'ün, Ekber'in erkekliği onlarda yoktu. Etraflarına tufeyli, cahil, dalkavuk ve çirkin eğlencelerine aracılık edenleri toplarlardı. İşler fena gidiyor, devlet de uçuruma doğru hızla yol alıyordu. Sihler, Maharatlar, İngilizler Devlet'i yiyip duruyorlardı. Racputlar'ın, Maharatlar'ın usulleri çete savaşları yapmaktı. Böylece Devlet'i dermansız bıraktılar. Sanki bunlar yetişmiyormuş gibi bu adi hükümdarlardan Muhammed zamanında Nadir Şah da gelip Devlet'e öldürücü bir darbe vurdu. Böylece Devlet artık ayağa kalkamadı. Devletin bundan sonrası için cesedinin hayvanlar tarafından yenilmesi deyimini kullanmak yerinde olur.

Avrengzib'in saltanatının son 30 yılı Maharatlar'la uğraşmakla geçmiştir. Devlet artık batıncaya kadar bu dertte kurtulmamıştır.

Sih mezhebi ve Sihler Birinci Şah Alem zamanında çıkmışlardır. Bunlar da Devlet'in başına büyük bir dert açmış ve yıkılmasının sebeplerinden biri olmuşlardır.

Bu Devlet'te önemli bir olay olarak «Mirzalar Meselesi» vardır. Babür ile Hindistan'a birçok aksak Timur soyu gelmişti. Bunlar kendilerini hükümdarlarla bir tutarlar, taht için isyan ederlerdi.

Devlet'in diğer bir gailesi de şehzadelerin taht kavgasıdır. Bu kavgalar hiç eksik olmamıştır.

Devlet'in bir belası da valiler, komutanlar, devlet adamları ve beylerdi. Bunlar bağımsız gibiydiler.

Türkler daima hür ve amir yaşamaya alışmış olduklarından, bu da nesilden nesile kendilerinde irsi veya sonradan kazanılmış huy ve tabiat halini aldığından beyler birşeye kızıp, bir şeref meselesinden veya büyük rütbeler almak sevdasıyla, veya alamamak yüzünden ikide bir isyan ediyorlardı. Bu da Devlet'in çöküş sebeplerinden biridir. Bunun önünü almak da önemli bir meseleydi. Ekber aldı, fakat ondan sonra yine başladı.

Bu Devlet'teki unvanlar, memurluklar, idari ve mali teşkilat özellikle Ekber Han zamanında sözedilmiş olduğundan burada tekrarına gerek görmedim. O bölüme başvurulabilir. Burada yalnız bu Devlet'te «şeyhülislam» olduğunu, sadrazam'a «han-ı hanan», «atalık», en yüksek hakime «sadr» dendiğini söyleyeceğiz.

Devlet adamları tören elbisesi giyerdi. Bu Devlet'te «çetr» (çadır, otağ) kullanılırdı. Hükümdar'a özgü bir işarettir. Çetr'in rengi bazen kırmızı, bazen ak olmuştur. Ekber Han ak yapmıştır. Bunlar yak kuyruğundan tuğ da kullanırlardı. Davul, kus, nekkare vardır. Ata, file biner, suda yüzerlerdi. «Çevgan» (çomak) oynarlardı. Bu hükümdarlar her gün sarayın buna mahsus olan perceresinden halka görünürlerdi. Bu adet hükümdarın sağ olduğunu halka göstermek içinde Avrengzib bu adeti kaldırdı. Yılın belirli günlerinde bu hükümdarlar kendilerini altınla tarttırırlar, ağırlıkları kadar olan altını halka dağıtırlardı. Hükümdar haftada bir defa tüfeğini atar, ondan sonra herkes tüfeğini boşaltırdı. Bu adeti Ekber Han koymuştu. Hac bunlarda sürgün usulüdür. Sürgün edilenler Hac'ca yollanırlardı.

Bunlar sürek avları yaparlardı. Fillerle de ava çıkarlardı.

Bir hükümdar tahta çıkınca ona ipek kumaş üzerinde para sunarlardı, kılıçlarının saplarını uzatırlardı. Bunlar «boyun ettim» demekti. Aynı zamanda meyve sunarlardı. Bu da «bütün malım senindir» demekti.

Hükümdarlar saray gibi büyük ve süslü otağlar kurarlardı.

Koç, horoz, fil, insan dövüşü ve güreşleri yaparlardı.

Af isteyen sarığını boynuna dolayarak, yahut kefenini ve kılıcını boynuna asarak, başı açık hükümdarın huzura gelip tahtın önünde yere kapanır, yer öperdi. Şeref yeri sağ taraftır.

Savaşta komutanlar fil üzerinde dururdu.

Bazı esirler, suçlular, katiller fillere ezdirilerek idam edilirdi. Birkaç bin kişinin birden fillere ezdirildiği olmuştur.

Bunlarda göze mil çekmek, şehzadeleri idam etmek usulleri de vardır. Şehzade idamını Şah Cihan adet etmiştir.

Babürlüler'deki bu adetler, onlardan önceki Hint Müslümanlarında da vardı.

Hindistan savaşlarında fillerin önemli bir rolü vardı. Bunlar zırhlı olurlardı. Düşman filleriyle döğüşürler veya piyadeyi dağıtır, ayakları altında ezerlerdi. Savaşlarda ok, kılıç, kargı kullanırlardı. Hindistan'a Babür ile top ve tüfek de girmiştir. Savaşlarda Osmanlı Türkleri'nin savaş usullerini kabul etmiş ve uygulamışlardır. Kuşatma sırasında hendekleri, kaleleri atmak ve gedik açmak için lağımlar kullanmışlardır. Bu, Napolyon zamanında bile tekniğe dayalı bir savaş usulü idi.

İlk askerler taze kahraman Türkler idi. Bu ordular Avrengzib zamanında iyice bozulmuşlardı. Kahramanlık kalmamıştı. Bunun sebepleri iklimin etkisi ve Türkler'in çocuklarının haremlerine aldıkları yerli kadınlardan doğmuş olmasıdır. Bir aralık Racputlar orduda önemli hizmetler görmüşlerdir.

Todar-Mal, Man-Sıng, Bhari-Mal gibi Hintliler'den büyük hizmetler etmiş ve devlet adamları ve komutanlar yetişmiştir. Ekber'in böyle önemli insanları nasıl kendisine benzetmiş ve hizmet ettirmiş olduğu takdire değerdir.

Avrengzib'den sonra artık orduda Racput kalamıştır. Türkler'in de, kanı bozulup kahramanlığı gitmişti. Böylece ordu mahvolup bitmiştir.

Cihangir bu Türkler'i Acemleştirmiştir. Gerçi bu pek az olmak üzere Babür'den beri geliyordu. Onu Orta Asya'dan getirmişlerdi. Acemleşmeyi Ekber kuvvetlendirmiş, Cihangir tamamlamıştır. Cihangir çocuklarına «Perviz», «Dara» gibi adlar koymuştur. Artık Gerşasb, Tohumürs, Huşeng gibi adlar almış yürümüştür ki, bununla eski mitolojik

Hindistan'da Müslümanlar zamanında dini öğretim
(O zamanın bir el yazması kitabından alınmıştır.)

İran adlarına bile el uzattıkları görülüyor. Acem dili de almış yürümüştür.

Bu Devlet'in başkenti zaman zaman Delhi veya Agra, yahut Lahor olmuştur.

Babürlüler İmparatoruğu'nun olaylar bakımından ve herşeyce üç meşhur şehri vardır. Bunlar da, Delhi, Agra, Lahor'dur. Bunlara Keşmir ile Peşaver'i de eklemek uygun olur.

Avrupalılar'ın Delhi dedikleri şehre biz Dehli diyoruz. Esasen Müslümanlar ona «Şah Cihanabad» derler. Çünkü Şah Cihan tarafından yapılmış ve asıl eski Delhi'den biraz uzaktır. Agra'yı eski Arapça ve Acemce yazarlar «Eğre» biçiminde yazıyorlar. İlk başkent Delhi'dir. Başkent sonra oradan Agra'ya kaldırıldı. Delhi büyük bir şehir olduğu halde etrafında kalesi vardır. Oysa Hindistan'ın kaleleri ufak ve müstahkem yerlerde olup büyük şehirler duvarsızdır. Delhi bir tarafından Pencab Çölü ile korunmuş durumda, öteki tarafından da Racputana Ülkesi'nin eteğinde ve Racputlar'a karşı bir sed halindeydi. Cumna Irmağı'nın dağdan indiği mahalde ve Hindistan'ın en verimli arazisine egemen bir yerdedir. Delhi, Müslümanlar'dan önce mevcut ve kahraman Racputlar'ın vatanıydı.

Agra yeni bir şehirdir. İskender Ludi Cumna üzerinde ordusuna karargah olabilecek bir şehir yeri aradığı zaman böyle bir yeri bulmak için adamlar göndermişti.

Bunlar Agra'nın yerini bulup kendisine haber verdiler. İskender oraya gitti. Orada şehre elverişli iki tepe gördü. Ve tepelerden hangisinin daha uygun olduğunu sordu. Kendisine «Eğre» dediler. «Eğre» ilerideki tepe demektir. Hükümdar «O halde şehrin adı Eğre olsun» dedi. Bu suretle kurulan ve adı konan şehir az zamanda büyüdü ve Ekber Han Eğre'yi başkent yaptı. Ekber'den sonra Agra itibardan düşüp Delhi tekrar başkent olmuştur.

Başkent'in Delhi'den Agra'ya gitmesi Ekber Han'ın Orta Asya Türleriyle ilgisini kesip Devlet'i Hindulaştırmak maksadıyla yapılmıştır. Bu siyaset Devlet'e öldürücü bir darbe olmuştur. Bu suretle sadık Türkler'in yerine hilekar ve yağmacı Maharatalar'ın geçmesine, bu da Devlet'in batmasına sebep olmuştur. Bu siyasetin ilk günlerinde Ekber Han'a hizmet eden Racputlar şimşek çakması kadar bir zamanda ortadan kaybolmuşlardır. Delhi'de Babürlüler'den önceki Türk-Müslümanlar'dan yalnız «Kal'a Mescid» adındaki anıt kalmıştır.

Lahor, Delhi'den Kabil'e giden yol üzerinde ve yarı yolda bir konak halindedir. Bu sebeple Delhi hükümdarları burada çokça otururlardı. Lahor, bu konaklık sebebiyle önemliydi. Sind'i geçen hemen bütün fatihler ilk önce Lahor'a gelmişlerdir. Yani burası Hint fatihlerinin ilk uğrağı ve durağıdır. Onlar burada erzak ve her vasıtayı bulurlardı. Yine Hindistan'a kuzeyinden bir istila olursa ilk hedef yine Lahor olacaktır. İşte bu sebeplerdendir ki, Hümayun Hükümdar'ı Hindistan'dan kovup onun yerine İmparatorluk eden Behar Padişahı Şir Şah, ölüm döşeğindeyken Lahor'u harap etmediğine, haklı olarak yanmış durmuştur. Lahor Yukarı Hindistan'ın gerçek başkenti olacak coğrafi bir yerdedir.

Hindistan'da bütün Müslümanlık devresine genel bakış bize önemli bir olayı gösteriyor:

Türkler Hindistan'da yerleşip bir müddet kalınca ırklarına özgü cengaverlik, sabır ve tahammül, soğukkanlılık gibi becerilerini kaybetmişlerdir. Bunun içindir ki Hindistan'da Müslüman-Türk Devresi saltanatları daima kendilerini Orta Asya ile beslemişlerdir. Yani buralarda kurulan Müslüman saltanatları biraz sonra iklimle gevşeyen ordu ve memurlarını Orta Asya ve Afganistan'dan getirdikleri yeni Türkler'le aşılıyor, tazeliyor ve canlandırıyorlardı. Böyle yapılmasaydı bu saltanatlar asla bu kadar devam edemezler, çabucak sönerlerdi. Nitekim Ekber Han tarafından «Hindistan Hindlilerindir» düsturu ortaya konduğundan ve artık kuzeyden Türk getirilmekten vazgeçildiği andan itibaren Hindistan Türk Saltanatı yıkılmaya başlamıştır.

İşte bu hikmete dayanarak bugün İngiltere'nin en büyük kuvveti her yıl Hindistan'a denizden getirip döktüğü İngilizler ve Avrupalı asker, memur ve tacirlerdir. Bu, tıpkı Babürlüler İmparatorluğu'nda Türkler'in Sind ve Lahor yoluyla gelip İmparatorluğu devam ettirmeleri gibidir Babürlüler İmparatorluğu'nda da Kalküta ve Bombay öyledir. İngiliz kudreti Hindistan'a bu iki büyük deniz kapısından girmektedir. Bu kapıları kapayabilen İngiliz Hint Saltanatını öldürür. Bu kapılar ya kuzeyden kuvvetli bir ordu ile Hindistan'a girmekle, veya deniz yolunu kesmekle kapatılabilir. İngilizler denizlere egemen oldukça, İngiliz donanma ve tüccar gemilerinin yüz binlerce beygir kuvvetindeki makineleri Hint denizlerinin sularını karıştırdıkça, bu kapıları kapamak güç işlerdendir.

Bu Devlet azametin, kudretin, servetin, debdebe ve saltanatın en yüksek doruklarına çıkmıştır. Bu yönlerle dünyanın en büyük imparatorluklarındandır. Teşkilat, sanat, hürriyet ve uygarlık yönüyle - zamanımız dışında- eşsiz bir devlettir. Büyük hükümdarlar yetiştirmek yönüyle de politika açısından en seçkinidir. Başka milletlerin devletleri Babür gibi, Ekber gibi olağanüstü yaratılışlar yetiştirememiş gibidirler. Kısacası kudreti, teşkilatı, uygarlığı, inşaatı, hürriyet yönüyle bu Devlet'in varlığı Türk nesilleri için sonsuza kadar ve hakkıyla iftihar sebebidir.

Bu İmparatorluk Ekber'den bir yüzyıl sonra çözülmüştür. Çünkü artık yeni Türk unsuru getirilmiyordu. Bunların yerine yerli Racputlar kullanılıyordu. Bunlarsa bedenen de, ahlaken de Türkler gibi değildi ve birçok sebeplerden dolayı asla Türkler derecesinde asker olamıyorlardı. Ortalığı Maharata eşkıyası tutmuştu. Racputlar bunlarla başedemiyorlardı. Bunlara karşı Türk asker gerekliydi. Kenedi bu konuda şöyle diyor: «İngilizler de hiçbir gün yerli askere güvenemeyip İngiltere'den daima yeni beyaz kuvvetler göndermelidir.» Gerçekten, güvenirlerse mahvolacakları ortadır.

Hindistan Türk-Müslüman Devletleri zamanında valide sultanlar ve padişahların karıları devlet işlerine karışmışlar, büyük bir etkinliğe sahip olmuşlardır. Bundan da o devletler önemli zararlar görmüşlerdir.

Nadir Şah olayından sonra Hindistan Büyük Türk İmparatoruğu'nun köşe direklerinin yıkıldığını farzetmek gayet doğru olur. O gider gitmez büyük bir anarşi başlamıştır. Gerçi bu olaydan elli yıl önce de bu Dev-

let'de anarşi başlamış bulunuyordu. Ancak Nadir Şah'tan sonraki anarşi tam anlamıyla olmuştur. Maharatalar Avrengzib zamanında Dekkan'da bu anarşinin açılış törenini yapmışlardır. Son gelen hükümdarların zaafları, kötü durumları, eğlenceleri, fuhuşları, sarhoşlukları bu anarşiyi olgunlaştırmıştır.

Bunun sonucu olarak beyler, valiler, komutanlar bağımsızlık kazandılar. Her yerde bağımsız derebeyleri türedi. İngilizler de bilerek, bu anarşiyi körüklediler. İngilizler'in gelmesi Hindistan'ın karşılaştığı belaların en fenası olmuştur.

İngilizler Palas Zaferi'nden sonra karşılarında düzenli hiçbir kuvvet görmemişlerdir. Ancak Müslüman beylerin nefir-i amm şeklindeki (gönüllü halktan askerî birlik) kuvvetleriyle uğraşmışlardır. Bu uğraşma da kolay olmuştur. Çünkü bunlara asker, kuvvet denemezdi. Dengeleri bozulmuştu. Hem de Turan'ın havasını henüz ciğerlerinde taşıyan, kanları henüz Hintli kanı ile bozulmamış Türkler'den bu sahnede bir fert yoktu.

Gerçi İngilizler On dokuzuncu Yüzyıl'ın başlarında şiddetli direnişlere uğradılarsa da bu meydanda Maharatalar yoktu. Onlar, şiddetli direnişi Pencab'da Sihler'den göreceklerdir. Bugün ise İngilizlerin Hindistan'daki en büyük dayanakları Pencab'ın Müslümanlar'ı Sihler ve Nepal'in «Gurha» (Gurka)larıdır. Devran böyledir.

Dekkan ile Brahmaputra ve bu bundan önceki Türk saltanatları egemenliği altında devamlı bir surette kalmamıştır. Bu, tıpkı Irak ve Ermenistan'ın Romalılar'ın yönetimi altında devamlı bir surette kalmaması gibidir. Sebebi yine onunki gibi merkeze uzak ve sınırın yanında sarp topraklar olmasıdır.

Bu hükümdarlar da ataları, ırkları gibi çadır hayatını severlerdi. Bunlardan da çadır hayatını Cihangir kadar seven gelmemiştir. Şah Avrengzib de ölümünden az önce birçok yıl çadır hayatı geçirmişse de, bu, Cihangir gibi sırf zevk için olmayıp savaş sebebiyle idi. Her Türk İmparatoru ordugahı adeta çadır altında bir şehir demek olduğundan, bunlarınki de öyleydi. Yalnız padişahın otağı dönümlerle arazi işgal eder, tıpkı Agra'daki saray gibi muhafızlar ve hassa ile muhafaza altında bulunurdu. Saray levazımından herşey çift idi. Bir seyahatten gelen saray halkı, yerleşmek için beklemeye mecbur olmazdı.

Bunlarda «Çetr-i Hümayun» (Hükümdar Otağı) vardır. Hükümdarlık alâmetidir. Gazneliler'den biri «çetr» kırmızı renkteydi. Bu renk hükümdarlığa alamet idi. Halci (Kılcı)lerin ilk hükümdarı olan Celalüddin Firuz bu rengi ak yapmıştır, biraz sonra tekrar kırmızı olmuş, nihayet Ekber tekrar ak yapmıştır.

Hindistan'ın bu Türkler'i din, dil, mezhep, adet ve toplumsal kanunlar idari kanunlar konusunda din ve ırka bakmaksızın bütün halka eşit muamele ederlerdi. Vicdan ve düşüncelere baskı yapmazlardı. Zamanlarında Hindistan'da mükemmel bir hürriyet vardı. Yalnız Müslüman'dan gayrısından «cizye» adıyla bir vergi alınırdı. Bu da kendilerinin buldukları değil, Araplar'ın ortaya koydukları ve onlara da geçen genel bir Müslamanlık adetiydi. Ekber Han bunu da kaldırmıştı. Yalnız Avrengzib tutucu bir Müslümanlık politikası takip ederek bu hürriyeti ve

her çeşidini kaldırınıştır. Bu da Hindular'ın isyanlarına sebep olmuştur.

Bu hürriyet ve iyi yönetim konusunda en iyi şahsiyet Ekber Han'dır. Onun yaptığını o zaman Avrupa yapmak değil, bu ilkeleri anlamak yeteğinde bile değildi. Bu Devlet'te bugünkü uygarlığın en yüksek fikirlerine sahip,hükümdarlar olduğu gibi, önemli yönetici ve yüksek zihniyetli birçok devlet adamı da yetişmiştir. Ekber'in yüksek teşkilat ve ilkeleri Hindistan'ın en son fatihleri olan İngilizler tarafından taklit edilmiş ve uygulanmıştır. İngilizler hükümleri altına aldıkları milletlerin din, mezhep, inanış ve adetlerine her ne olursa olsun, dokunmamayı da bu Türkler'den öğrenmişlerdir diyebiliriz. Çünkü Hindistan'ın yönetimini onlardan öğremişlerdir. Kendilerinden önce Hindistan'da dini hürriyete hücum eden Portekizliler'in dar-kafalılıkları ve bunun fena sonuçları da belki bu önemli hayati noktayı öğrenmelerinde etkili olmuştur.

Yalnız şunu belirtmek gerekir: Ekber'ın fikirleri ve teşkilat ile ilgili buluşları kendisinden önce Alaüddin Muhammed'de vardı. Demek, Ekber onları Alaaddin'den almış olsa gerektir. Herhalde bunların şerefi Alaüddin'indir. Ekber onları mükemmel bir surette uygulamıştır.

Avrengzib ile Hindistan'da dini çekişmeler baş göstermiştir. Bu, bir taraftan Müslümanlar'la Hindular, diğer taraftan Müslümanlar'ın kendi aralarında olmuştur. Bu ikinci savaş Sünnilik ve Şiilik savaşıdır. Bu iki mezhep, İran gibi, Hindistan'ı da kendilerine savaş meydanı yapmıştır. Şiilik Hindistan'da Ekber Han zamanında başlamıştır. Bu kişi dini hürriyet konusundaki büyük liberalliğine rağmen, Şiiliği himaye edip Sünniliği ezmiştir. Cihangir Sünniliği yine resmi mezhep yaptı. Avrengzib Sünniliğe pek çok imkan tanıdı. I. Şah Alem ise Şiiliği tekrar resmi mezhep yapmak istedi. Bu cebelleşme uzun zaman sürdü, Babür zamanından beri mevcut olan beş Müslüman Devlet'in çeşitli zamanlarda ve birçok defa Sünilik'ten Şiiliğe veya Şiilikten yine Sünniliğe geçtiği görülmüştür. Bugün halen Hindistan'da önemli bir Şii kitlesi görüyoruz.

Hindular ile Müslümanlar arasındaki zıddıyetin, başlarında İngiliz tokmağı durmasına rağmen, halen devam etmekte olduğunu da ileride göreceğiz.

TÜRKLER'İN HİNDİSTAN'A YERLEŞMELERİ EKBER ŞAHLAR TAMAMLANMIŞTIR

Ekber Şah'ın vefatında Türkler'in Hindistan'da yerleşmelerinin tamamlandığını kabul edebiliriz. Türk-Müslüman devletlerden başka gerek Timur'dan önce, gerek ondan sonra Hindistan'da Delhi'nin Afgan hükümdarları hizmetinde de Türkler ve Türk askerleri vardı. Fakat yaygın deyimiyle «Moğollar»ın, daha doğrusu Doğu tarihçileri tarafından isimlendirildikleri gibi «Çağatay Türkleri»nin Hindistan'ın herhangi bir kısmında yerleşmeleri Babür Şah ile meydana gelmiştir. Türkler bugünkü İngilizler gibi Hindistan'ın yabancısı, onlar gibi Hindistan'ın dışarısından, yani Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki ulu karlı dağların arkasındaki uzak memleketlerden gelmiştir. Sayıca pek büyük bir kitle olan Hintliler'le ve hatta Hindistan'da kalmış olan Afganlılar'la onları mukayese etmek mümkün değildir. Şir Şah'ın Hümayun'u Hindis-

tan'dan çıkardığı zaman Türkler'in bir daha gelecekleri ümidi kesilmişti. Babür istilasının, birçok benzeri gibi, Hindistan'ın kısa istilalarından biri şeklinde tarihe yadigar kalacağı zannolunmuştu. İş, Babürlüler'de böyle olmadı. Onlar çıkarıldıktan sonra tekrar geldiler. Yalnız bir adamın, Ekber Şah'ın dehası sayesinde Hindistan'da sürekli olarak yerleştiler. O kadar ki, Türkler'in o zaman koydukları başlıca yönetim usulleri bugüne kadar, hatta onların yerlerine geçen İngilizler tarafından da kullanıldı. Afganlar yöneticilikte kabile tarzından asla yukarı çıkamamışlardır.

Ekber Şah, tahta oturan hükümdardan tut da, en küçük memura kadar muntazam ve zincirleme olarak idari rütbe ve görevler, bir memleket yönetimi sistemi kurdu ve uyguladı. Bu sistem baştaki imparatorluk merkezine ve birbirlerine ortak ilişkilerle bağlıydı. Hindistan'ın halk sınıfları, mahalli özellikleri daima büyük bir rol oynadı. Ekber Şah bunları kırmıştır. Başarısı tam olamamışsa da, çok önemli ve kapsamlı bir noktaya ulaştı.

Önce ilk defa olarak onun zamanında gerçek bir Hindistan hükümeti meydana gelmiş, memleket birçok mahalli ve derebeyi şeklindeki nihayetsiz baskıcı hükümdarlardan kurtulmuştur.

Müslümanlar «Allahüekber» yani «Allah büyüktür!» derler. Bu «Tekbir»dir ve Müslümanlık bakımından pek büyük birşey ifade eder. «Allahüekber» kelimesi bir de «Allah Ekberdir» yani daha açıkçası «Ekber Allah'dır» diye tercüme edilebilir. Gerçekten Ekber'in ismi Hindistan aleminde Allah gibi hakim-i mutlak mevkiini kazanmıştır.

Ekber'in Delhi tahtının temellerini nasıl sağlam kurmuş olduğu, ondan sonraki yüzyılın tarihi okunurken anlaşılır. Nihayet aciz ve yozlaşmış hükümdarlar zamanında anarşi günleri, küçük derebeylikler ve vahşi Maharatalar isyanı sahnede görüldüğü zaman bile ortaya çıkan İngilizler hemen Ekber Şah'ın usul ve yönetimini kabul ve onun sayesinde Hindistan'ı kolayca yönetmekten fazla birşey yapamamışlardır. Yani Türkler Hindistan'da yerleşip anavatanlarından taze kan, kahramanlık ve faaliyet alarak diriliklerini sürdürmekten yoksun kalıp da, yönetimi ellerinden kaçırdıkları zamanlarda, İngilizler Türkler'in ortaya koydukları yönetim sistemi sayesinde oraları egemenlikleri altına almışlar ve yine sırf o sayede bugüne kadar da ellerinde tutmaktadırlar.

Ekber'e kadar olan Babürlüler Hükümdarlarının şahsi tarihleri ile ondan sonraki hükümdarların şahsi tarihleri arasında, yani Cihangir'den itibaren bu hükümdarların arasında büyük bir fark vardır. Bu tarihten önceki hükümdarların, yani Babür'ün, Hümayun'un, Ekber'in kardeşleri ve akrabası çoğunlukla onlara isyan vaziyetinde, böğürlerine batmış bir diken halinde bulunmuşlardır. Fakat hükümdarlar bu yola gelmez aile üyelerine karşı daima tahammül, sabır, af ve lütuf ile muamele etmişlerdir. Bunlar binlerce bağlılık sözünden sonra tekrar isyan ederler, hükümdar da yine tekrar büyük bir cömertlik, babalık duygusuyla onları affederdi. Ancak hesapsız ve haksız isyanlardan sonra idi ki, Hümayun Kamran'ı mil çekme cezasına uğratmıştı. Bu cezanın uygulanması bile Hümayun'un arzusuna aykırı ve devlet adamlarının zorlaması sonucu olmuştu.

Cihangir'in tahta geçmesiyle herşey değişti. Bununla beraber bu değişme onun zamanında yarım derecedir. O, asi oğlu Hüsrev'i hapsetti, fakat öldürmedi. Cihangir'den sonra ise bütün hükümdarlarda kardeş katilliği, her tahta geçiş ile yenilenen bir adet oldu. Osmanlı Türkleri'nde bu iş uzun süre kural olarak sürdü. Hindistan Türkleri de bu adeti büyük bir bağlılıkla uyguladılar. Bu öldürme işinin meydana gelmesi için kardeşin veya diğer şehzadelerin taht ve tac davası gütmesine veya bunun ihtimaline gerek yoktu. Damarlarında hanedan kanı olması yeterli bir hıyanetti. Madem ki tehlike teşkil etmesi muhtemeldi, öyleyse tehlike teşkil etmiş gibi muamele görürdü.

Fakat suraşı da var ki, Delhi İmparatorluğu'ndaki genel uygarlık derecesi ve ahlak sırf bu türden bir günahla yargılanamaz. Diğer işler adalet çerçevesinde yapılırdı. Bu sözünü ettiğim zamanlarda verilen cezalar -şimdiki ölçülere göre biraz şiddetli görülse bile- bundan bir yüzyıl önceki İngiliz Ceza Kanun ile mukayese olunursa uygarlıkça ondan yüksek olduğu görülür.

TÜRKLER ZAMANINDA GÜVENLİK

Türkler zamanında yollarda inzibat ve muhafaza mükemmeldi. Eğer hayatları, malları mükemmel surette güvence altında olmasaydı, bugün olayları ve seyahatlerini okuduğumuz birçok Avrupalı doktor, gezgin ve tacir o zaman Hindistan'da kesinlikle seyahat edemezdi. Hem de Cihangir zamanında can ve mal güvenliğinin daha evvelki zamanlardan daha az güvencede olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Aksine diyebiliriz ki, o sırada Hindistan'da mal ve can, Avrupa'da Orta Çağ'ın son zamanlarında olduğundan kat kat fazla güvence altındaydı.

Hindistan Türkleri, Babürlüler'den önce ve özellikle bunların zamanında, Hindistan'da fikri ve maddi büyük gelişmeler meydana getirmişlerdir. Zamanlarında şairleri ve bilginleri pek çok himaye ettikleri gibi, özellikle tarım, yol, kanal ilerlemesi, havuzlar, su kuyuları ve mimarlık konularında pek çok çalışmışlar, bugün bütün dünyanın takdirlerini kazanan olağanüstü güzelliklerde mimari anıtlar yapmışlardır. Bunlar camiler, türbeler, kütüphaneler, hastaneler ve saraylardır. Babürlüler de Türkiye'den getirdikleri mimarlar sayesinde bir çeşit Hindistan Türk-Müslüman mimarisini ortaya koymuşlardır. Hindistan'da bu mimarinin bugün hayretlerle seyredilen güzel örneklerini görmekteyiz. Bunlar mimarlıkta uzman bir Türk tarfından incelense ne güzel olurdu. Ne kadar önemli bir monografi meydana gelirdi. Eserimizin her cildinde olduğu gibi bu Hindistan bahsinde de birçok monografi ve Türkler için çalışma konuları vardır.

Üzülerek belirtelim ki, bunların bir kısmı bugün harabe halindedir. Bir kısmı bütün güzellikleriyle durup, cihanın takdirini çekmekte, Türk'e sonsuz şeref kaynağı olmaktadır. Hindistan'da evvelce yol yoktu. Orada ilk önce Babür yol yaptırmıştır.

Bunlardan evvelki Türkler Hindistan'a özgü ve oranın mimarisiyle orijinal Türk mimarisinden meydana gelmiş yeni bir Türk-Müslüman mimarisi meydana getirmişlerdi.

Türkiye'den Hindistan'a yalnız mimar değil, öğretmen, subay, kaptan ve topçu gönderilmiştir. Bunlar Hindistan'ın gelişmesine ve güçlenmesine hizmet etmişlerdir.

Hindistan'ın batı sahilinin, en eski zamanlardan beri Arabistan ve Basra Körfezi sahilleriyle ticari ilişkisi vardı. Araplar, Habeşler, Acemler bu yolla Hindistan'a giriyorlardı. İşte bu suretle Türkiye mimarları, topçuları, subayları da Hindistan'a gelmişlerdir. «Karesi» savaşından 50 yıl sonra Brahmani devletlerde Türkiye topçularını görmekteyiz. «Karesi» İngilizler ile Fransızlar arasında olup ilk top kulanılan savaştır.

Bu imparatorluk Türkler'in ve dünyanın en büyük imparatorluklarındandır. Babür bir avuç Türk'le Hindistan'a varmış, orada bu koca İmparatorluğu kurmuştur.

Çin'de, Hindistan'da, Mısır'da, Avrupa'da askerlikte ve uygarlıkta harikalar yaratan Türk, dünyanın her köşesine girmiş, orayı egemenliği altında almış, oralarda önemli uygarlık örnekleri meydana getirmiş ve bunların şanlı izleri halen silinmemiştir. Böyle bir millete yaratılışın en seçkin milleti demek gerekir. Onun varlığı bütün özellikleriyle dünyayı kapsar. Ona şimdiye kadar adet olduğu üzere, askerlikteki üstünlüğüne itiraz edilmemiştir. Fakat uygarlıkta eserleri yoktur demek büyük bir hatadır.

İşte bir İngiliz yazarını şahit gösteriyorum: İngilizler hiçbir milleti beğenmeyen insanlardır. Onlardan önemli biri olan Prigıl Kenedi şöyle diyor: «Türk, bu dünyanın tarihinde kendisine büyük bir ad ve şan kazandırmıştır. İstanbul İmparatorluğu onundur, Hindistan ve Delhi Devleti onundur. Türk, Moğol gibi yıkıcı, mahvedici olmamıştır. O, Hazreti Muhammed'den bir-iki yüzyıl sonra Müslüman olarak Arap uygarlığının ruhuna işlemiş, o uygarlığını kendi fikir ve modasına göre yürütmüş, bir daha asla vahşet devresine geri dönmemiştir. Türk, Orta Asya'lı dedelerini seçkin kılan sıfat ve becerileri hâlâ az çok muhafaza etmektedir.» Ancak, Kenedi'nin bir kusuru var ki, Türk'ün Müslümanlık'tan önceki tarihini ve uygarlığını bilmiyor.

İNGİLİZ HİNT İMPARATORLUĞU

Hint Türk İmparatorluğu enkazından birtakım Müslüman, Hindu yerli hükümetlerin, bir de İngiliz sömürgesinin meydana geldiğini öğrenmiştik. İngilizler bu yerli devletleri ya doğrudan doğruya, ya himaye yoluyla kısacası çeşitli biçimlerde egemenlikleri altına alıp İngiliz Hint İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Yani o azametli Hint Türk imparatorluğu yerine yine azametli Hint İngiliz İmparatorluğu meydana gelmiştir. Ve halen devam etmektedir.(*)

İngiliz Hint İmparatoruğu'nu iyice anlamak için onun kuruluşundan önceki bazı olayları, yani kuruluş sebebini, etkenini, biçimini bilmek te yarar vardır. Hem bu olaylar Avrupa sömürge politikasının doğuşunu, sebeplerini, hareketini, tarihini, Asya'nın Avrupa tarafından istilasını göstermek gibi bir yararı da içine alır ki, bizim için önemlidir. Bu olaylar arasında Hindistan'ın Babürlüler'in son zamanlarındaki tarihine dair bazı bilgiler de tabiatıyla vardır. Aynı zamanda Hindistan gibi büyük parçayı İngilizler'e kazandıran meşhur İngiliz Kumpanyası da öğrenilecek, bir adi ticaret kumpanyası neler yapıyormuş anlaşılacaktır. Henüz dilimizde burılara dair birşey yazıldığını görmedik.

Sözünü ettiğimiz olaylar Portekizliler'in Hindistan'ı denizden keşifleri ve orada yerleşmeleridir. Bu sırada Felemenk, Fransız ve İngiliz teşebbüslerini de göreceğiz. Böylece İngilizler'in Hindistan'da yerleştikleri tarihe geleceğiz. Bundan sonra da doğrudan doğruya İngiliz devrine gireceğiz.

PORTEKİZLİLER'İN HİNDİSTAN'I KEŞİFLERİ VE ORADA YERLEŞMELERİ

Portekizliler ve İspanyollar On beşinci Yüzyıl'da Afrika sahillerinde gemiciliğe başladılar. Her yıl bir miktar daha ileri giderek, sahiller, ülkeler keşfederek, sömürgeler oluşturarak Afrika'nın güneyindeki Kap Burnu'nu buldular. Daha sonra bu Burun'u dolaşıp Mozambik ve nihayet Hindistan kıyılarına vardılar.

(*) Eserin basıldığı tarihte Hindistan halen İngilizlerin sömürgesi durumundadır. Bu itibarla verilen bigilerin 1924-1926 yıllarından öncesine ait olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. (Toker Yayın Komisyonu.)

Bu işler büyük zorluklar altında ve kayıplar vererek olmuştur. Bu gemilerin ve tayfaların başlarından öyle olağanüstü olaylar geçmiştir ki herbiri heyecanlı romanlara konu olabilir. Bu ilgi çekici serüvenlerin arasında gemileri batıran, parçalayan müthiş fırtınalar, gemilerde açlık, susuzluk, taze sebze bulunamamasından iskorbüt hastalığı, vahşilerle savaş, kısacası tabiatla, insanlarla türlü uğraşmalar vardır.

O zaman Avrupa'da Afrika'nın batı ve doğu sahilleri bilinmediği gibi güneyinden de Hindistan'a gidileceği bilinmiyordu. Coğrafya, bilimi henüz bu düzeyde idi. 1498'de ilk olarak Portekiz Vasko dö Gama Hindistan'a varmıştır. Bu Portekiz'in Hindistan'da girdiği ilk liman Kalikut (Calicut, Kalküta)'dır.

Hindistan'a varınca Kaptan Gama'nın orada Portekizliler'in yerleşip ticaret yapmalarına müsaade almak, orası ile Portekiz arasında düzenli ulaşım kurmak akılarına geldi. Bu sıralarda bu denizlerde gemicilik ve ticaret yapanlar Mısır'dan, Arabistan'dan gelen Magrip ülkeleri mensuplarıydı. Bunların dünya ticaretinde büyük bir mevki ve etkinlikleri vardı. Bunlar Portekizliler'in düşmanı idiler. Bunun da sebebi hem ticaret rekabeti, hem de İspanya Engizisyonundan çektikleri zulümlerdi.

Gemiler Hindistan limanına girince Gama bir kayıkla sahile iki adam gönderdi. Bunlar kıyıya çıkınca yerli halk merakla etraflarına toplandı. Orda bulunan Tunus'lu biri bu yeni gelenlerin Portekizli olduklarını anladı. Onları evine misafir olarak götürdü. Sonra da onlarla beraber gemiye geldi. Hindistan ticareti ve siyaseti hakkında Portekizliler'e bilgi verdi. Gama oranın racasından ticarete müsaade istedi. Raca memnun oldu. Kendisini yanına davet etti. Gitti. Sonra Gama yine gemisine döndü. İkinci günü hediye vermek için Gama tekrar ziyaret istedi. Hediyelerini götürdü. Hediyeler biraz bal, mercan, birkaç adi halı idi. Raca'nın adamı bunları görünce kahkahayla güldü. Fakat Portekiz Kaptanı'nın başka birşeyi yoktu. Bunu da gemicilerinden toplayıp almıştı. Raca Portekizliler'in arzularına müsaade etti. Fakat Magribi gemici ve tacirler bundan telaşa düşüp büyük bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda Portekiz gemilerinin tahrip edilmesine karar verdiler. Ancak bunu da kendileri yapmak istemediklerinden para ile Raca'nın en emin adamını elde ettiler. O da Raca'ya Portekizliler'in zararlı ve korsan insanlar olduklarını söyledi. Portekizliler'e kızan Raca, Gama'yı çağırıp defolmasını bildirdi. Gama gidiyordu. Yolda tutukladılar. Birtakım olay ve zorluklardan sonra nihayet Gama gemisine gidebildi.

İşler biraz düzeldiysede de sonuçta Magribiler Raca'yı tamamıyla kazandılar. Hintliler Gama'nın bir adamını tutukladılar. Bu işler olurken bir taraftan da Hintliler gelip Portekiz gemilerini ziyaret ediyorlardı. Bir gün büyük memurlardan yirmi kadar insan gemiye geldi. Gama da onları tutukladı. Sonra da tutukluların değişimini teklif ettiyse de Hintliler kabul etmeyince demir aldı. Bunu gören Hintliler Portekiz'i gemiye getirip Hintliler'i geriye aldılar. Fakat Gama birkaç Hintli'yi alıkoydu. Hareket ederek Kap (Ümit) Burnu'nu dolaşıp Portekiz'e geldi. Bu seyahat 2 yıl 2 ay sürmüştür. Gama 108 kişiyle gitmişti. Ancak 55 kişiyle döndü. Demek insanca yarı yarıya kayıp vermişti.

Bu seyahatla işleri öğrenen ve Hint ticaretindeki kazancı anlayan

Portekizliler'de büyük bir heves uyandı. Önce Magribilerin gemilerini tepelemek gerekiyordu. Bunun için bin 200 tayfalı 13 gemiden oluşan bir donanma hazırladılar. Bu donanma da Kap (Ümit) Burnu'nu dolaşıp Kalikut'a geldi. Gama'nın Hintli esirlerine Portekiz'de çok iyi davranmışlar ve onları bu donanma ile yine Hindistan'a gitmişlerdi. Hintliler'i dışarı çıkardılar. Raca donanma komutanı ile görüşmek istedi. Portekiz amirali gemilere birkaç önemli kişi rehine olarak gönderirse gelip görüşeceğini, bir dostluk ve bir ticaret anlaşması da yapacağını bildirdi.

Bunlar oldu. Görüşüldü. Ticaret başladı. Portekizliler orada bir pazar kurdular. Portekiz amirali baharat yüklü bir Magribi gemiyi limandan çıkar çıkmaz yakaladı. Bu korsanlığa kızan Magribiler büyük bir kalabalıkla pazarda Portekizliler'e hücum ettiler. Portekizliler 70 kişiydi. Çoğu öldü. Bir kısmı yüzerek gemilere kaçtı. Bunun üzerine Portekiz amirali limandaki 10 Magribi gemisini de ele geçirdi. Gemilerin yüklerini donanmaya aldı, tayfalarını da tutukladı. Sonra boşalan gemileri yaktı. Bunları halk görüyordu. Bundan sonra sahile yanaşıp şehri topla bombardımana tuttu. Şehrin birkaç yeri tutuştu. Yelken açıp Kuşen limanına gitti. Donanma orada iyi muamele ve çok iyi kabul gördü. Ticaret yaptı. Avrupa'ya gideceği zaman Kalikut Racası'nın 13 büyük ve 47 küçük gemiden oluşan bir donanma gönderdiğini öğrendi. Rüzgar uygun olduğundan faydasız bir savaş yerine yoluna devam etmeyi tercih etti. Lizbon'a vardı.

Portekizliler bu sefer daha büyük bir donanma gönderdiler. Bir ufak donanma da gidip Magribiler'in Malabar sahilleriyle olan ilişkilerini kesmek için Babül-mendeb Boğazı'nı abluka altına aldı. Bu seferki donanmaya yine Gama amiral atandı. Yolda Magribi gemilerini yakalıyor, tayfalarını Magribi gemilerinin anbarlarına indirip gemileri ateşe veriyordu. Korsanlığa da devam ede ede Kalikut'a geldi. Raca'dan özür dilemesini istedi ve tayin ettiği süre içinde özür dilenmezse tutukladığı 50 Hintli'yi öldüreceğini bildirdi. Tarziye verilmedi. 50 zavallıyı idam etti. Şehri de topa tuttu. Sonra Kuşen'e gitti. Orada yine iyi kabul gördü. Ticaret yaptı ve Portekiz'e döndü. Yolda yine rastgeldiği gemileri soydu.

Bunlar gidince Kalikut Racası, Kuşen Prensi Portekizliler'le dostluk ediyor diye bir ordu gönderip onu cezalandırdı. Prens bir adaya kaçtı. Portekizliler daha sonra gelip bu adamı alarak makamına oturttular. Saldırganlar kaçtılar. Oradan Kalikut'e varıp bu sefer karaya da asker çıkardılar. Dönerken Kuşen Prensi'ne beş yüz asker ve birkaç subay bıraktılar. Bu beş yüz askerle bu prens Kalikut Racası'nın ordularını birkaç sefer bozguna uğrattı.

İşte bu zafer Avrupa'nın Hindistan'da kazandığı ilk zaferi, bu seferler ve savaşlar Asya'nın Avrupa tarafından sömürge yapılmasının ilk adımıdır. Evvelce Haçlılar'la dini şekilde başlayan, sonra kan akıttığı halde başarılı olamayan Avrupa'nın Asya istilası bu sefer Hindistan'da başarılı olacaktır. İşte bu sefer ve olaylarla buralara yerleşen bu Portekizliler, diğer Avrupa milletlerini Hindistan sahillerine gelmelerine ve nihayet Hindistan'ın İngiliz sömürgesi olmasına yol, kapı açmışlardır. İşte bu suretle Avrupa uygarlığının, Avrupa buluşlarının, Avrupa silahının Asya'ya üstün gelişini, Doğu'nun felaketinin başlangıcını görüyoruz.

Haçlılar şeklindeki istilasında Avrupa uygarlık ve sanat alanlarında Doğu'dan aşağıydı. Şimdi ise çok yüksek bir mevkide bulunuyorlar. Doğu adeta çürümüştür.

Artık Kuşen tarafları bir Portekiz sömürgesi durumuna geldi. Bunun üzerine Mısır'dan gönderilen bir donanma Portekiz donanmasını yaktı. Portekizliler tekrar bir donanma gönderdiler. Yine işlerine devam ettiler. Portekizliler Hindistan'a bir genel Vali atadılar. Kalküta'yı ele geçirdiler. Goa'yı aldılar. Portekizliler Hintliler ve Hindistan'ın içerilerindeki Türk devletleri, Türkiye'nin Mısır'da Süveş'ten gönderdiği donanmalarla uğraştılar. Bu heyecanlı Hint seferlerinde Türkiye donanma ve kaptanlarının da büyük rolleri vardır. Portekizliler'i tepelemek için amirallerimiz Ummanlar'da dağ gibi dalgalarla boğuşup durmuşlardır. Bu seferler hakkında Osmanlı tarihlerinde, Mısır tarihinde bilgiler vardır.

1600 yılarında Hint sularında Felemenkliler de görünmeye başladılar. Bunlar İspanya'nın boyunduruğundan kurtulup bağımsız bir devlet olunca halkının çoğalması, arazisinin azlığı yüzünden deniz ticaretine giriştiler. Portekizliler'in getirdikleri inciler, elmaslar, baharat ve kumaşlar, kısacası onların Hint ticareti pek ballandırılmış, Avrupa'da herkesin ağzının suyunu akıtmıştı. Bu ağız sulanmasıyla Felemenkliler de Hint ticareti hevesine düşmüşlerdi. Fakat bunun için Portekiz ve İspanya donanmalarıyla uğraşmak gerekiyordu. Hem bu konuda bilgileri de yoktu. Bu işleri öğrenmek için bir Felemenk'li Lizbon'a gidip oturdu. Hindistan hakkında bilgi topladı. Portekizliler bilgilerini kıskançlıkla saklıyordu. Lizbon Valisi Felemenkli'yi hapse attı. Felemenkli para vererek hapisten çıkmayı ve işleri öğrenmeyi başardı ve muvaffak olup Hollanda'ya döndü. Bunun üzerine Felemenkliler gemiler hazırlayıp mal doldurarak yola çıktılar ve Cava adasına geldiler. Birkaç sefer sırasında ticaret, kavga, savaş yaptılar. Hapsoldular, kurtuldular, nihayet Cava adasını yutup sömürge ile beslenen midelerine indirdiler. Saha geniş ve açıktı. Yağma Hasan'ın böreği idi. Ortalık boş, yağma bol, engel yoktu.

İşte bu yağmalar sırasında gözleri açılan Fransızlar da, İngilizler de Hindistan ve Hind-i Çini sahillerine üşüştüler.

Sonra bu yağmacılar birbirleri ile kapıştılar. Birbirlerinin ticaretlerine engel oldular. Mal ve çıkarları için aralarında savaşlar yapıp birbirini yediler. Biri ötekini bazı yerlerden çıkardı ise de sonunda denge oluştu ve her biri bir yerde tutundu. Bu sömürgelerde bugüne kadar (1920'lere kadar) kaldılar. Bunları ileride açıklayacağız.

Zavallı Hintliler ve daha kapsamlı ifadesiyle zavallı Asyalılar cehaletleri yüzünden Nuh Peygamber zamanından kalma silahlarıyla Avrupalılar'ın yeni ve etkili silahlarına karşı koyamadılar. Milyonlarca halk iken gelen bir avuç Avrupalılar'ın ayağı altında kaldılar. Köle gibi ve her türlü hakaret altında halen onların hesabına çalışıp duruyorlar. Bunda Hindistan'ın o zamanki anarşisi, karşılarında ortak bir düşman varken Hindu ve Müslüman Hintliler'in birbiriyle didişmeleri, bu yüzden bazen bir kısmının düşmanlarla birleşmesi ve onlara yardım etmesi de önemli bir rol oynamıştır. Yani Hintliler kendi tutsaklıklarına kendi elleriyle de hizmet etmişlerdir. Tabii çekiyorlar ve kimbilir daha ne kadar da çekeceklerdir?

VI. Edvard ve Elizabet zamanlarında İngiltere'nin ticareti gelişmeye başlamıştı. Fakat İngilizler açık deniz ve okyanuslarda Portekiz ve İspanyol rekabetinden korkuyorlardı. Portekizliler'in Hindistan'daki başarıları baştan aşağı bütün İngiltere'yi de heyecan ve hevese düşürmüştü.

İngilizler, Portekizliler'den kurtulmak için Hindistan'a kuzeyden yol aradılar. Gönderdikleri gemiler Rusya'nın kuzeyindeki denizlerin buzlarında mahvoldu. Bu sefer karadan Rusya ve İran yolunu denediler. İskenderun, Halep, Bağdat, Basra yoluyla varıp Basra'ya inmek projesini yaptılar.

Görüyoruz ki bu yol hâlâ İngilizler'in zihnindedir. Irak'ın ele geçirilmesi ve Musul'un İngiliz elinde tutulması bu fikrin ve gerekliliğin sonucudur. Deniz ellerinde olmasına rağmen bu hattın korunmasına gerek vardır. Kafkasya ve Buhara tarafından da bir yol aradılar. Buhara taraflarında, İran'da pek çok adam ve para sarfettiler. Bir iş görmek bir yana, Hindistan'a varamadılar bile. Bu tecrübelerle en kısa yolun Irak ve Basra Körfezi veya Kızıldeniz olduğunu anladılar. Oralara da gemilerle varılmıyordu. Bu sefer de Amerika'nın kuzeyinde bir yol aradılar. Büyük fedakarlıklarla öğrendiler ki, bu da mümkün değilmiş.

O zaman Kuzey Kutbu'nun buzlara örtülü olduğu henüz coğrafyaca bilinmiyordu. Nihayet Portekizliler gibi Kap (Ümit) Burnu yoluyla gitmekten başka çare bulamadılar. En sonunda Afrika'nın güneyinden dolaşıp Hindistan'a vardılar. Bu bilgilerden de anlaşılır ki, Hindistan'a varmak için yapılan İngiliz teşebbüsü pek büyük mahiyettedir.

Bunları şu gerçek ortada durduğu için açıklıyorum. İngiltere'nin hâlâ siyasetinde bu yollar, bu gayeler vardır. Bu sebeple önemini yitirmemiştir. Ve İngiltere'nin Doğu siyasetinin esaslarını gösterir. İngiltere Hindistan'a varmak için dünyanın dört köşesine başvurmuştur.

1599'da Hindistan'la ticaret için İngiltere'de hisse senetleriyle bir şirket kuruldu. Kumpanya'nın zahiri maksadı ticari, asıl maksadı siyasi idi. Bu şirketin sermayesi 30 bin İngiliz lirası idi. Bu sermaye o zaman için büyük bir para idi. İngiliz malları ile yüklü üç gemi yola çıkarıldı.

Bu gemilerle Hindistan Hükümdarı Ekber Han nezdine bir İngiliz elçi de gönderildi. Elçi ticaret için izin istemekle görevlendirilmişti. Bu gemiler ve elçi Hindistan'a vardılar. Elçi, Ekber Han tarafından kabul edildi.

Gitgide Kumpanya büyümeye başladı. Yeniden hisse senetleri satın alanlar oldu. Sermaye 57 bin 373 İngiliz lirasına çıktı. Kumpanya Hindistan'a gemilerle satılık eşya gönderdi. Bu sırada Delhi'de Haügnis adında bir İngiliz elçisi vardı.

Hindistan'a gemiler gönderilmekte devam edildi. Artık Portekizliler'in kuvvetleri de düşmüştü.(*) İngiliz gemilerine saldırmaya cesaret edemiyorlardı. Etseler bile mağlup oluyorlardı.

(*) Çünkü Osmanlı Türk Devleti'nin bir valisi, Portekizliler'in kara ordusunu Vadiü's-seyl Meydan Savaşı'nda, 1578'de, bir daha belini doğrultamayacak şekilde imha etmiş, bu da Portekizliler'in sonu olmuştu. Bu durum, Hindistan deniz ticaret yolundaki egemenliğin İngilizler'in eline geçmesine ve Portekiz'in İspanya ile birleşmesine yol açmıştır. (Toker Yayın Komisyonu).

Bu kumpanya'dan başka daha birtakım İngiliz kumpanyaları da kuruldu.

1622'de Kumpanya Acemler'le birleşerek Portekizliler'i Hürmüz'den kovdu. Buna dair eserimizin «İran» konusunda (3'üncü cildinde) bilgi vardır.

Hindistan'da Surat limanı İngilizler'in başlıca ticaret mahalli olmuştu. Fakat Delhi Devleti ve Maharata'lar İngiliz tüccarlarını rahatsız ediyorlardı. İngilizler orada bir kale elde etmeyi düşündüler.

1662'de Katerin'in II. Şarl ile evlenmesinden yararlanarak Portekizliler'den Prenses'in çeyizi olarak Bombay adasını aldılar. Bu, taştan ibaret bir ada idi. İngiltere iki yıl sonra bu adayı Kumpanya'ya verdi.

1687'de Kumpanya Surat'taki ticarethanelerini Bombay adasına nakletti. Burası Batı Hindistan'da İngilizler'in eline geçirecekleri yerlerin merkezi olacaktır.

Hindistan'ın doğu sahilindeki İngiliz müesseseleri de önem kazanıyordu. Orada da «Sen Corc» adında bir kale vücuda getirdiler. Burası da, o tarafta merkezleri oldu.

1651'de bir İngiliz hekimi Agra'ya gitmişti. Hükümdar Şah Cihan'ın kızı çok hastaydı. Zavallı kızın hayatından ümit kesilmişti. Fakat İngiliz hekimi kızı iyi etti. Buna karşılık İngiliz tacirlerine imtiyazlar istedi ve aldı. Bu hekim Agra'dan Bengale'ye geldi. İngilizlere orada da imtiyazlar aldı. İngilizler'in gümrük resmi affedildi. Nihayet Ganj'ın en büyük kolu üzerinde ticaretgah diye bir kale de elde ettiler. İşte buradan İngilizler Hindistan'da siyasi egemenliği elde etmeye çalışmışlardır. Artık buradan ordularla Hindistan'ın içerlerine daldılar. Delhi hükümdarları ile savaştılar.

Avrengzib kızıp küstahlıklarını artırmış olan İngilizler'in bütün ticaretgahlarını ele geçirdi. İngilizler gayet alçalarak barış rica ettiler. Avrengzib de akılsızlık edip verdi. Tekrar ticaretgahlarına oturdular. Hint Hükümdarı'nın bu büyük ahmaklığı İngilizler'e kaybedilmiş bir fırsatı tekrar vermiş oldu. Bu işlere başlangıçta Portekizliler başlamış, bir yüzyıl sonra güçten düşmüşler, sonra Felemenkliler de Onyedinci Yüzyıl'la beraber düşüp Cava ve etrafındaki adalarla yetinmek zorunda kalmışlar böylece bütün meydan İngilizler'in olmuştu. Kumpanya'nın işleri pek iyi gitmişti. Onun bir yılda Londra'da yaptığı satış 2 milyon sterlin tutmuştu. Fransa henüz Hint taraflarına gidememiş ise de iki yüzyıldır o da Afrika sahillerinde dolaşıyor, ticaret yapıyor, sömürgeler ediniyordu.

1664'te Fransızlar da bir Hint Kumpanyası kurdular. Bunun sermayesi 15 milyon frank idi. Hükümet Kumpanya'ya vergi bağışıklığı ve imtiyazlar vermiş, hatta zarar ederse karşılamayı bile taahhüt etmişti. Birkaç yıl sonra hükümet ona 3 milyon liralık bir avans da vermişti. Madasgaskar Fransızlar'ın elindeydi. Orada Hindistan'a gemiler yolladılar. 1688'de Surat'da bunlar da bir ticaretgah açmayı başarmışlardı. Derhal İngiliz ve Fransız savaşı başladı.

İngiliz Kumpanyası siyasi maksadını bildirmeksizin yıllardan beri çalışıyordu. Diğer bir İngiliz Kumpanyası daha vardı. Bunlar birbirine rakip idiler. Nihayet birleşip (1708) «East Indiana Company» (Doğu Hint

Kumpanyası)nı kurdular. Bundan sonra fetihler ve siyasi gayeler ticaret gayesini önemsiz bir dereceye düşürdü.

1744'de Fransa ve İngiltere arasında savaş başladı. Doğu Kumpanyası donanması Hint sularındaki Fransız gemilerini ele geçirip tahrip etti. İngilizler bir taraftan kendileri, bir taraftan tahrik ettikleri Müslüman hükümdarlar ve racalar vasıtasıyla birçok savaşa sebep oldular. Bu savaşlarda bazen bir taraf, bazen diğer taraf üstün geldi. Sonunda üstünlük İngilizler'de kalarak Fransızlar'ı Hindistan'dan çıkardılar.

Bengale, Behar ve Orissa'nın son sipehdarı Ali Virdi Han, oğlu olmadığından, üç kızını üç yeğenine vermişti. Bunlardan birini Behar'a «nuvab» yapmıştı. O ölünce ölenin oğullarından birini hem nuvab, hem kendisine veliahd yaptı. Bunu diğer yeğenleri çekemediler. Ortalık karıştı. «Novacı» adında birisi ölmüş, karısı devletin ileri gelenlerinden bir raca ile ve bütün servetiyle Kalküta'ya İngilizlerin yanına gitmişti. Ali Virdi Han, İngilizler'le bunların aleyhine bir ittifak yaptıkları zannına kapıldı. İngilizler Sipehdar'ın Kalküta'yı ele geçirip yıkacağı haberini aldılar. Bu sırada Virdi öldü. Seracüd-devle unvanıyla yerine geçen Mirza Mahmud, Novacı'nın karısı aleyhine savaşa başladı. Bu kadına ait hazineleri İngilizler'den istedi. İngilizler Kalküta'yı tahkim ediyorlardı. Mirza Mahmud tahkimatın durdurulmasını, yapılanların yıkılmasını bildirdi. İngilizler aldırmadılar. Mirza Mahmud ordusuyla yürüyüp birkaç kaleyi aldı. Bundan korkan İngilizler Mirza Mahmud'un tekliflerini kabul ettiler. Mirza ise kabul etmedi. Bu sefer İngilizler Felemenkliler'den ve Fransızlar'dan yardım istediler. Bunlar İngilizler'e yardım etmediler.

Mirza Mahmud da Felemenkliler ile Fransızlar'dan yardım istedi. Ona da yardım etmediler. Nihayet Mirza Mahmud ordusu Kalküta önünde geldi ve hücum etti. İngilizler donanmaya kaçtılar. Bir kısmı ve askerleri kaçamadı. Mirza kaleyi alıp bunların hepsini yakaladı. 514 İngiliz askerinden 146 kişi kalmıştı. Bunları «Karanlık delik» denilen bir yere doldurttu. Bunlar orada sfiksi ile ve sıcaktan öldüler. Bu olay sağlık kitaplarında hava konusunda «kara zindan» adıyla anlatılan bir tıbbı örnek olmuştur.

Bir müddet sonra İngilizler donanma ve asker gönderip Kalküta'yı aldılar. Mirza Mahmud tekrar geldiyse de bu sefer birşey yapamadı. Nihayet aralarında barış ve hatta saldırmazlık ve savunmak ittifakı yaptılar. Mirza, düşmanı Maharatlar'dan dolayı bunu yapmak zorunda kaldı.

Kısacası birbirine benzeyen türlü olaylardan sonra İngilizler Bengale'yi de ele geçirdiler. İngilizler Fransızlar'la barış yapmıştılar. Şimdi bu barışı derhal bozmaya başladılar. «Madura», «Tinivelli» küçük hükümetleri Şandra Şahib'in egemenliği altında idi. Karnatik Novabı Muhammed Ali idi. İngilizler Muhammed Ali'yi teşvik ettiler. Oysa aralarındaki anlaşmada İngilizler de, Fransızlar da Hint hükümetlerinin iç işlerine karışmamayı taahhüt etmişlerdi. İngilizler böyle yapınca Fransızlar da «Ternat» hükümetini ele geçirdiler. Buna mukabil olmak üzere İngilizler de «Velor» hükümetini aldılar. Fransızlar'la İngilizlerin aralarında yine savaş başladı. Karnatik Fransızlar'ın eline geçti.

Avrupa'da da İngilizler'le Fransızlar arasında savaş tekrar başlamıştı. Bu uğraşmalar ile artık Hindistan'da Fransızlar'ın kuvvetleri düşüyordu. Önce Hindistan'da epeyce yerler ele geçirmiş olan Fransızlar aldıkları yerleri tek tek veriyorlardı. İngilizler Fransızlar'ı Karnatik'ten kovdular. Fransızlar düştükçe İngilizler kuvvetleniyordu. İngilizler Bengale'de bir hayli ilerlediler. Oranın Türk, Müslüman sipahdar, novab ve valileriyle Hindu racaların birbirini yemesi, bir kısmının İngilizlerle birleşmesi sayesinde «Conbul»lar nihayet bütün Bengale'yi ele geçirdiler.

Hint ticareti diye başlayan işten önemli sonuçlar gören İngiliz Parlamentosu işe karışıp Hint Doğu Kumpanyası'nın tüzüklerini değiştirdi. Bu tüzüklere göre Genel Vali Kalküta'da olup Madras ve Bombay Valileri de onun idaresi altına verildi.

Bu sıralarda yine Müslüman, Hindu birçok Hint hükümetleri birbiriyle uğraşıyor, her birinde taht için bir ihtilal çıkıyordu. Hindistan'ın bu anarşisini İngilizler durmayıp körüklüyor, artırıyorlardı. Bu siyasetlerinde devam ederek her gün bir yer daha elde ediyorlardı.

İngilizler bu yerli hükümetleri birine yardım ediyor daha tehlikelisini tepeliyor, sonra yardım ettikleri hükümetin de işini bitiriyorlardı. İngiliz casusları Hindistan'ı doldurmuşlardı. Güzel bilgi alıyor, istedikleri haberi yayıyor, istedikleri propagandayı yapıyorlardı. Her hükümet nezdinde elçileri de vardı. Bunlarla anlaşmalar yapıyor, fırsat düşünce anlaşma ve barışı dikkate almayıp, onu yutuyorlardı.

1780'de «Missur» Haydar Hükümeti 100 top, 150 bin kişilik bir ordu ile Fransız askerleriyle de birleşerek İngilizler aleyhine hareket etti. Haydar'ın bu ordusu Madras'a doğru ilerledi. İngilizler büyük bir tehlike karşısında idiler. Bu ordu İngilizleri fena halde bozguna uğrattı. Yapılan savaşta İngilizler'in bir kısmı öldü, bir kısmı esir alındı. Kalküta'daki İngilizler Madras'ın bu felaketini haber alınca yardım gönderdiler ve aynı zamanda «Nizam» hükümetini Missur'un ittifakından ayırmaya çalıştılar. Haydar Karnatik'de birçok kale aldı. Arkut'u da bizzat kuşatma ve hücumla zaptetti. Velor'u da kuşattı ise de, yeni İngiliz ordusu yaklaştığından kuşatmayı kaldırmaya mecbur oldu. İngilizler bu ordularıyla bütün Tancur'u ele geçirdiler. Nihayet Missur ordusuyla İngiliz ordusu karşılaştı. Bu savaşta İngilizler galip geldiler. Haydar çekildi. İngilizler bu zaferleriyle Haydar'ın ele geçirdiği yerleri geri aldılar.

Doğu Hint Kumpanyası, Sör Tomas Rombol'ı azl edip yerine Lord Makartneyi Genel Vali atadı. (1781). Bu kişi Felemenk müesseselerini ele geçirdi. Haydar'a barış teklif etti. Haydar barışı kabul etmedi. Bu sefer İngilizler Maharatlar'la barışa girişip onlarla, hatta Gücerat'ı vererek barış yaptılar. Muhammed Ali'yi de elde edip onu Bengale Novabı yaptılarsa da Muhammed Ali «novab» değil, adi bir memur oldu. Kumpanya sonra onun bütün malını ele geçirip, kendisine bir miktar maaş verdi.

Maharatlar tekrar savaşa başladılar. İngilizler bunları bozguna uğrattılar. Eğer Ahmed Şah abdalı Maharatları zedelememiş olsaydı İngilizler belki de Maharatları bozguna uğratamazlardı.

Artık İngilizler'in kudret ve etkinliği arttı. Fakat Kumpanya, bu pa-

halıya mal olan seferlerden dolayı mali sıkıntıya düştü.

Benares Racası İngilizler'in dostuydu ve daima onlara, özellikle komşusu ve düşmanı Od Novabı'na karşı yardım ediyordu. Fakat insafı olmayan İngilizler 1774'de bir anlaşma ile Benares'i Kumpanya'ya terk ettirdiler. Oraya yalnız adet yerini bulsun diye bir raca atadılar. Savaş masraflarının bir kısmını ona ödettiler. Bu paraların arkası gelmiyor, bir düziye İngilizler para istiyorlardı. Sonunda raca veremez oldu. İngiliz Valisi Benares'e gidip Raca'yı sarayına hapsetti. Bu duruma kızan halk saraya hücum etti. Raca kaçtı. İsyan yayılıp her tarafı tuttu. İngilizler için bu güzel bir vesileydi. Zaten istedikleri şey buydu. Asker çıkarıp her tarafı ele geçirdiler.

1781'de İngilizler savaş halinde oldukları Felemenkliler'e karşı Kap'ı ele geçirmek için bir donanma gönderdiler. Fransızlar da Hindistan'a donanma ve asker gönderiyorlardı. Bu iki donanma Kap Burnu civarında biri diğerine rastgelip savaşa tutuştular. Netice kati olmadıysa da Fransızlar İngiliz donanmasını işe yaramayacak hale getirdiler. İngiliz donanmasından sağlam kalan birkaç gemi kaçtı. Fransız donanması diğer bir Fransız donanmasıyla da birleşip Hindistan'a vardı. Oradaki savaşlara katıldı. Bu sıralarda Haydar öldü. İngilizler Tipo Sahip ile barış ve anlaşma yaptılar.

Gelirleri daha fazla olan Bengale diğer kısımları da besliyorsa da İngilizler'de mali güçlük daima hüküm sürüyordu. Bu sırada Kumpanya'nın adamları Kumpanya ile İngiliz hükümetinin Kumpanya nezdindeki komiserleri, subaylarla mülki memurlar arasında çekişmeler hüküm sürdü.

Bunlar birbirlerini uzaklaştırmaya, bunda başarılı olamayınca birbirinin işine engel olmaya başlamışlardır. Bundan dolayı Genel Vali Hastings istifa etti ve mahkemeye verildi.

Bu sırada Babürlüler İmparatorluğu'nun hükümdarı I. Şah Alem idi.

Hasting çekilmeden önce İmparator'un oğlu Mirza Cihandar Şah ile görüştü. Şah Alem vezirlerin elinde oyuncaktı. Veziri Gulam Bahadur İmparator'u yakalayıp gözüne mil çekti. İmparator'un oğlu İngilizler'den bir miktar para ve yiyecek istedi. Zavallı babasının tahtına geçmek için yardım isteyecek bir halde bile değildi. Yalnız ekmek istiyordu. Zaten Şah Alem de İngilizler'in egemenliği altında ve onların parasıyla yaşamıştı. İngilizler prenslerini, begümlerin milyonlarına elkoyup onlara yalnız yaşayabilmeleri için ayda bir miktar para veriyorlardı. Maharatlar İngilizlerle gizlice görüşüp İmparator'u yakaladılar ve devleti haritadan sildiler. Hasting 1785'de İngiltere'ye döndü. Yerine Lord Korn Valisi, Genel Vali oldu.

İngiltere bu Kumpanya'ya Hindistan'ın yönetimini verdi. Ancak harekatını teftiş için hükümet ve kral tarafından bir denetim kurulu oluşturuldu. Bu kurul 1784'de kurulmuş, kurulun başkanı nazırlar arasına alınmıştır.

Kumpanya'nın sermayesi 6 milyon sterlin oldu. Bu sermaye 3 bin 579 kişinin idi. Gizli işler için, gizli bir komitesi vardı. Bunun azası Kumpanya'ya sadakate, sırrı açıklamayacağına dair yemin ederek buraya girerlerdi. Kumpanyanın sahipleri aralarında bir müdürler kurulu

oluşturuyorlardı. İşlere bu müdürler kurulu hakimdi. Kumpanya'nın vali ve komutanlarının atamasını hükümet onaylamak ya da reddetmek hakkına sahipti.

Kumpanya hükümetin emirlerine itaatkardı. Siyaset sahası ilerleyince ticaret azaldı.

Maharatlar ve Nizam İngilizler'e Misur (Meysur) Devleti Hükümdarı Tippo Sahip aleyhine ittifak teklif ettiler. O zaman Hindistan'ın en büyük üç devleti bunlar yani İngilizler, Maharatlar ve Nizam idi. Maharatlar Hindu, Nizam'lar Müslümandır.

İngilizler bir ordu toplayıp Tippo ile savaşa giriştiler. Bu savaşta İngilizler galip geldiler. Tippo arazisinin yarısının kendilerine terki, bir de her yıl cizye verilmesi şartıyla barış yaptılar. Bu barışın imzalanmasından bir süre sonra yine Meysur aleyhine savaştılar. Tippo Sahip öldü ve devleti battı.

Tippo'nun taksiminde İngilizler, Nizam Ali'ye kendilerinin aldıkları kadar büyük bir arazi vermişlerdi. Bir süre sonra Nizam'ı bir anlaşma ile bu araziyi Kumpanya'ya terkettirdiler (1800). Bu anlaşmaya göre bir de Nizam gerektiğinde İngilizler'i hakem tayin etmeyi kabul etti. Buna mukabil İngilizler Nizam'a memleketini savunması için bin 500 asker veriyorlardı. Oysa bu asker Nizam'ı, savunmak için değil, işgal altında bulundurmak içindi.

Bu tarihlerde Afganlar'ın batıdaki hareketleri dikkati çekiyordu. Şah Zaman iki defa Maharatlar üzerine yürümüştü. İngilizler İran ile görüşmelere girdiler. Od devletini ele geçirmeye teşebbüs ettiler.

Bu sıralarda Genel Vali Lord Vellesley'dir. Bunun zamanı Hint Doğu Kumpanyası'nın en parlak zamanıdır. Hindistan'ın birçok yerleri doğrudan doğruya İngilizler'in eline geçmişti. Gerçi bir kısmı yerli prenslerin elinde idi. Fakat bu şekil bir çocuk oyuncağıydı. Hiçbiri bağımsız olmadığı gibi en ufak bir işine bile hakim değildi. Oralarda da yönetim, herşey İngilizler'in elindeydi. Artık Hindistan ne Hindular'ın, ne Babürlüler'indi.

O yalnız İngiliz'indi. Artık İngilizler'in Hindistan'da ittifakını isteyecekleri herhangi bir siyasi güç de kalmadı. Bütün Hindistan onların emirleri altındaydı.

İngilizler'in emirleri altında olan bütün bu yerlerin raca, sipehdar ve novabları arasında yine savaşlar oluyordu. Bütün bu savaşları İngilizleri egemenlikleri altına almak için güzel bahanelerdi. Nihayet İngilizler 55 bin kişilik bir orduyla bu işlerin hepsini gördüler. Önce Delhi önüne kadar geldiler. Maharatlar'la çarpıştılar. Fakat İngilizler Maharatlar'ın müstahkem mevkilerini alamadılar. Maharatlar'la Fransızlar beraberdi. Bu sefer İngiliz generali kaçamak gösterip Mahartlar'ı istediği yere çekti ve işlerini bitirdi. Bu olay ile Delhi'de Fransızlar ve taraftarları mahvoldular.İngiliz ordusu Delhi'ye girdi. İmparator II. Şah Alem İngilizler'in bu zaferiyle Fransız ve Maharat boyunduruğundan kurtuldu.

Tabii başı serbest kalmadı, sonuçta İngiliz boyunduruğu altına girdi. İngilizler Delhi'den Agra'ya gittiler. Orada askerlerin bir kısmı İngilizler'in tarafına geçti. Bir iki gün sonra diğer kısmı da teslim oldu.

Agra da İngiliz egemenliği altına girdi. İngilizler Agra'da büyük ganimetler elde ettiler.

1803'de Hindistan'da Fransız sömürgelerinden de birşey kalmamış, bunların hepsi de İngilizler'in eline geçmişti.

Lord Vellesley'in yerine Lord Minto atandı. Lord Mintö Cava ve Sumatra'ya asker gönderdi. «Gurha» (Gurkha)lar ile de savaştı. Gurha'lar Hindistan'ın kuzeyinde Nepal'de otururlar. Burası dağlık küçük bir arazidir. Cengaver olan bu kavim kırk-elli yıl içinde büyük bir devlet kurmuşlardı. Bunların dağlarının eteklerinde büyük ormanlar vardır. Ganj'da yapılan gemiler, bütün ev inşaatı bu ormanların keresteleriyle yapılırdı. Bu ormanlarda pek çok fil de vardır. Gurha'lar İngilizler'in himayesindeki racalara saldırıyorlardı. İngilizler bir orduyla Gurha'ların toprağına girdiler. Dağ savaşları başladı. İngilizler burada ilk seferde önemli bir başarı elde edemediler. Sonra ikinci bir sefer yapıp Gurha'ları bozguna uğrattılar. Seylan'a da bir ordu gönderip orayı da ele geçirdiler.

1828 tarihinde Genel Vali Lord Amherst, Babürlüler İmparatorluğu'nu Delhi'de resmen ortadan kaldırıp onların saltanat haklarını Kumpanya'ya devretti ve İngiltere'ye gitti. Zaten çoktan beri Babürlüler Hükümdarı'nda kuru bir unvandan başka birşey yoktu. Diğer eserler önce de yazdığımız gibi bunun 1857'de, yani bu tarihten 29 yıl sonra olduğunu söylemektedirler.

Lord Amherst'in yerine Lord Binting Genel Vali atandı.

Artık İngilizler'in Hindistan'ı işgali tamamlanmış bulunuyordu. Bu valinin zamanı yönetimi yenileştirme ve teşkilatla geçti. Büyük bir kurnazlık ve beceriklilik gösterip memleketi öğrenmek için basını serbest bıraktı. Gazeteler herşeyi yazdılar. Vali bunları öğrendi. Mali, idari tetkikat için komisyonlar teşkil etti. Bu bilgilere göre idari düzenlemeler aldı. Polisi düzeltti. Kadınların ölen kocaları ile yakılmasını yasakladı. Süveyş yoluyla Londra ile haberleşmeyi sağladı. Bu konuda «Mısır» bahsinde ayrıntılı bilgi vereceğiz. Bu yol Avrupa ile Hindistan arasındaki mesafeyi pek kısalttı.

1830'da Avam Kamarası'nda Hindistan'ın Kumpanya'sız ve doğrudan doğruya hükümet tarafından idare edilmesi teklif edildi. Uzun münakaşalar ve parlementonun fesihlerinden sonra Hindistan, Kumpanya'nın bütün mallarıyla beraber hükümete devredildi (1833).

Bu Kumpanya'nın teşkilatı pek önemlidir. İleride olaylar sırasında bazı kısımlarını göreceğiz.

1831 tarihinden beri olan duruma bir daha göz gezdirelim:

1831'de İngilizler'in Hind'deki arazisi 540 bin 190 milkare idi. Bu arazide 100 milyon kişi yaşıyordu. İngiltere'nin himayesi altındaki arazi de buna eklenince 1 milyon 180 bin 800 milkare ediyordu. Böylece toplam nüfus 200 milyonu buluyordu. Hükümet buraya her beş-altı yılda bir «Genel Vali» gönderiyordu. Bengale, Madras, Bombay ve Agra'ya Penang, Malaka, Singapur da eklenmişti. «Hint Meclisi» dört üye ile bir başkomutandan oluşmuştu. Genel Vali Agra'da oturuyordu. Krallardan daha geniş bir yetkiye sahipti. Kara ve deniz kuvvetlerinin komutanıydı. Savaş ve barış yapabilirdi.

İngilizler'in güneydoğusunda Birman İmparatorluğu, kuzeydoğusunda Napali Devleti, kuzeyinde Pencab yani Lahor hükümeti, batısında Afganistan vardı. Birman'da, Napal'da elçileri, Lahor'da bir ajanı vardı.

Merkezi Hindistan ve Dekkan'da birçok küçük hükümetler de İngilizlerle anlaşmalar yapmışlardı. Bu devletlerin aralarındaki işlerde İngilizler hakem durumundaydılar.

İngiliz yönetimi Hindistan devletlerinin büyük ve küçüklerinden bazılarını himaye ediyordu. Bunların bazısının arazisinde asker bulundururdu. Buna karşılık bir kısmından vergi alırdı. Vergi vermeyenler gerektiğinde asker verirlerdi. Bir kısım Hint hükümdarları arazisi Kumpanya tarafından zaptedilmiş, Kumpanya'dan maaş alıp oturuyorlardı. Bir kısım devletler yalnız iç işlerinde bağımsız idiler. Bir kısmı Kumpanya'nın himayesinde olup devlet Kumpanya tarafından seçilen bir vezir tarafından yönetilirdi. Bir kısım devletler de bir İngiliz mümessil ve onun İngiliz memurları ile yönetiliyordu. Demek o sırada Hint devletleri şu dört şekildeydiler.

İngilizler adetleri üzere gayet ihtiyatlı adımlar, pek yavaş yavaş, şekli muhafaza ederek bu devletleri bu şekillere koymuşlar ve yine bunları çoğunlukla doğrudan doğruya veya bir-ikisini lafta bağımsız olarak hükümleri altına almışlardır. Bu işleri yaparken din ve adetlere pek riayet etmişlerdir. Racalar ayrıcalıklara sahip ve mahkemelerden hariç tutulmuşlardır.

1845'de Hindistan'da, saydığımız şekillerde olmak üzere 220 devlet vardı. Bundan başka da sayısız küçük prensler ve derebeyler de mevcuttu.

Bu devletler ırk ve din bakımından şu suretle sıralanır:

1- TÜRK VE MÜSLÜMAN:

Delhi Hükümdarlığı, Od Hükümdarlığı, Nizam Hükümdarlığı (eski Dekkan Sipehdarlığı), gibi... Od ve Nizam devletleri Hindistan'a İngiliz pençesi takılınca Delhi devletinin bağımsızlığını sağlayan vali ve devlet adamlarının kurdukları devletlerdi.

2- AFGAN VE MÜSLÜMAN:

Bhupal Novablığı, Tönk Novablığı, Seronc Novablığı, Karnul Novablığı gibi... Bunların hükümdarlarına «novab» denir.

3- HABEŞ VE MÜSLÜMAN:

Suçin Novablığı, Cincira Seyyidliği gibi...

4- HİNTLİ VE BRAHMAN:

Brahmanlar'dan Cansi Sipehdarlığı, Calon Ranalığı gibi... Racputlar'dan Odapur, Ceypur, Racputana, Bondel-künd, Malva, Gücerat, Racalıkları gibi... Maharat'lardan Baroda, Satara gibi... Aynı zamanda Lahor Maharacalığı'nın bağımsız şeyh-derebeyleri vardır.

Babür soyunun devleti bütün bu devletlerden daha fena bir durumdaydı. Bu devlet bir dilenci gibi Kumpanya'ya el açmıştı. Eski kudret, debdebe hatıraları, hele halen taşıdıkları debdebeli unvanlarla bugünkü durumları müthiş ve ibretli bir zıt görünüm oluşturuyordu. İngiliz yönetiminin Delhi sarayındaki mümessili bu hükümdara tören-

lerde şekil itibarıyla henüz hükümdar muamelesi ediyordu. Nihayet İngilizler yerlerini sağlamlaştırınca paraları İngiltere Kralı adına bastılar. Hükümdar'a masrafları için arazi vermişlerdi, onu da sonra İngiliz yönetimi kendisi işletmeye başladı.

Belirttiğimiz tarihte Od devletinin nüfusu 6 milyon, ordusu 30 bin idi. Nizam devletinin nüfusu 10 milyon, ordusu 12 bin idi. Bu iki orduya da İngiliz subayları komuta ederdi.

Irk ve din farkına bakmaksızın diğer bütün devletler de aşağı yukarı bu durumda ve orduları İngilizler'in elindeydi. Racalardan bazılarının orduları 60 bine kadar çıkıyordu.

İşte Avrupa'nın bilimde, sanatta gelişmesi, yeni silahları Hintlileri yenmiş, İngilizler'in çizmesi altına vermiştir. Hindistan tabii ki kurtulmak için bu bilimleri, sanatları, silahları, ve teşkilatı almak, yapmak mecburiyetindedir.

İngilizler her tarafta okullar açıyor, halkı okutmaya çalışıyordu. Basın serbestti. Bu tarihte Kalküta, Madras, Bombay gibi büyük şehirlerde İngilizce, Acemce ve başka dillerde olmak üzere 80 gazete yayınlanıyordu.

İngilizler yaptıkları muntazam yerli kuvvetlerden pek çok istifade etmişlerdir. Zavallı Hindistan'ı yine kendi evlatlarıyla boyunduruk altında tutmuşlardır. Yerli askere «sipahi» denir. İngilizler bunlara pek iyi bakarlar. İyi maaş verirler, tedavileri için hastahaneler vardır. Piyadeler çoğunlukla Racputlar'dan, süvariler Müslümanlar'dan alınmaktadır. İngilizler'in bu sırada Hindistan'daki kuvvetleri üç ordudur. Bir de çeşitli Avrupa milletlerinden yapılan bir asker vardır. Bunlara «Kraliçe Alaylar» denir. Bunların piyade ve süvarileri vardır. Avrupalılardan oluşan kuvvet 26 alay piyade, 4 alay süvaridir. Yerlilerden oluşan kuvvet 152 alay piyade, 21 alay süvaridir. Tabii bunların topçu, istihkam gibi çeşitli sınıfa özgü bölükleri de vardır; bunların toplamı 180 bin kişilik bir kuvvet etmektedir.

1845 tarihlerinde Hindistan'da Kumpanya'ya komşu üç önemli yerli devlet vardı. Bunlar Pencab, Napal, Birman'dır. Babürlüler İmparatorluğu'ndan arta kalan şey yalnız Pencab idi. Bu da İngilizler'in himaye ettikleri bir raca elindeydi. Napal her ne kadar İngilizler'den birkaç bitirici darbe yeyip küçülmüşse de, yine korkulur bir durumdaydı. Napal'da galip millet «Gurha» (Gurkha)lardır. Bunlar cengaverdir ve memleketleri dağlıktır. Fakat İngilizler aralarında kavga çıkmasını bekliyorlardı. Bu suretle kolayca orasını alabileceklerdir. Bunlar pek cahildiler. Bir defa Kalküta üzerine yürüyen bir komutanları beraberlerinde Hindistan Vis-Kral'ı olan lordu bağlamak için altın zincir getirmiş, Kalküta'nın zaptından sonra Londra üzerine yürüyeceğini ilan etmişti.

Yine bu tarihte Müslüman Od, Nizam ve Laknu devletleri vardı. Aynı zamanda birkaç Hint ve Maharat Racput prenslikleri vardı.

Bu hükümdar ve prenslerin hepsi iyice bitmiş ve hiçbir şeye yaramaz insanlardır. Yolsuzluklara batmışlardır. Devlet teşkilatı eski, adi ve bozuktur. Halk cahil ve ilkeldir. Böyle devletlerin nasibi çökmek ve mahvolmaktır.

1846'da İngiliz Hindistanı Bengle, Madras, Bombay, Agra (Batı Vila-

yetleri) olmak üzere dört kısma ayrılmıştı. İşte bu suretle Hint İngiliz İmparatorluğu doğmuş, gelişip büyümüş ve dünyada yeni bir siyasi varlık olmuştur.

İNGİLİZLER'İN HİNDİSTAN'DA DIŞ SİYASETLERİ

On sekizinci Yüzyıl'ın ortalarında Nadir Şah Hindistan'ı ele geçirip büyük bir ganimetle çekildikten sonra Hindistan Delhi Türk İmparatorluğu'nun her tarafından yıkılmaya başladığı, iktidar mevkiinin boş bir hale geldiğini gördük.

Bu arada, ülkenin bu kötü durumunu fırsat bilen İngilizler'le Fransızlar'ın buraya girdiklerini, bu ülkeyi ele geçirmek için bu iki devletin birbiriyle uğraşmaya başladığını, İngilizler'in daha iyi olan usulleri ve sebatlarıyla Fransızlar'ı yenip oraları elegeçirdiklerini biliyoruz.

İngiltere Hindistan'a sahip olduğundan beri İran'ı ve özellikle Rusya'yı karşısında bulmuştur. Son devrede İran kendi hayatı kaygısına düşecek dereceye indiğinden İngiliz Hint İmparatorluğu yalnız Rusya rekabeti karşısında kalmıştır. Bu rekabet halen devam etmektedir.

Hindistan'ın iki kapısı vardır. Bunlar kuzeydedir. Biri Turan'dan gelen yolun kapısı olup Kabil, diğeri İran'dan gelen yolunki olup Kandehar'dır. Hindistan'a sahip olanlar daima bu iki kapıyı muhafaza etmek düşüncesinden ayrılmamışlardır. İngilizler de bu düşüncededirler. Hindistan siyasetinin bütün esası budur. İşte bu düşünceyledir ki, kuzey kısmında bulunan bazı racaların ve hükümdarların düşman bir vaziyet almaları dolayısıyla bunlara İngilizlerin etkinliklerini göstermek gereği doğmuştu.

İran, Türkiye ile Bağdat ve Erivan için nasıl bir rekabet vaziyetindeyse, Kandehar için de Orta Asya Türkleri ve Hindistan ile aynı durumdaydı. Nadir Şah'ın Hindistan Türk İmparatorluğu'na öldürücü bir darbe vurmuş olması İngilizler'in gözü önünde önemli bir ibret dersi olarak duruyordu.

Nadir Şah ölünce (1747) komutanlarından Ahmed Han Afganistan'da bir devlet kurmuş, Delhi'den Esterabad'a kadar ülkesini büyütmüştü. Yerine geçen oğlu Timur aciz bir adam idiyse de 1794'de ölünce yerine geçen oğlu Zaman Şah babası zamanında elden çıkan Pencab'ı almak için uğraşmaya başladı. Bu durum tabiatiyle İngilizler'i telaşa düşürdü. Genel Vali Marki Vellesley, Malkolm'u İran'a gönderdi. Malkolm İranlılar'ı Zaman Şah üzerine sevketmek üzere görevlendirilmişti. Buna mukabil Kumpanya İran'a 3-4 lek rupiye (bizim altın para ile 50 bin lira kadar) veriyordu.

Fakat Zaman Şah, kardeşleri isyan ettiklerinden Hindistan işiyle uğraşamadı. Bunda İngiltere ile İran entirakalarının etkisi vardır. Zaman Şah kardeşi tarafından yakalanıp gözlerine mil çekildi. Afganistan artık anarşi içinde çalkandı. İngilizler, Afganistan'ı bu duruma düşürerek rahat ettiler.

Zaman Şah'ın kardeşlerinden Şah Şüca tahta geçince Kumpanya ile

Pişaver'de 1809'da bir birlik anlaşması yaptı. İran'daki Fransız Elçisi bu durumdan telaş edip işi Napolyon'a bildirdi. O zaman İngiliz Genel Valisi Lord Minto idi. İngilizler aynı yılda İran Şahı, Lahor Racası ve Sind beyleriyle de anlaşmalar yapıp durumlarını kuvvetlendirdiler.

Nihayet Şah Şüca'da dikiş tutturamayıp Pencab Racası'na kaçmış, o da kendisini soyup bütün mücevherlerini, özellikle «Küh-nur» denilen meşhur elması almıştır. Şüca oradan da kaçmış, İngilizler'e sığınmıştır. Tahtı Şah Kirman'ın eline düşmüştür.

Yine isyan oldu. Afganistan'ın çalkanması devam etti. Memleket çeşitli parçalara ayrıldı. İngilizler Pencab Racası'nı kuvvetlendirmek için Afganistan'ın fethine sevkettiler. Bu raca birçok yerler aldığı gibi Kabil'e kadar da yakaştı. İngilizler Şüca'yı teşvik edip tahta geçmesi için Afganistan'a gönderdiler. Maksatları anarşinin devamıydı. Öyle olmasaydı, Şüca'ya birkaç subay ve biraz silah verirlerdi ve böylece Şüca muvaffak olurdu. Vermediler. Acemler de Herat üzerine yürüdüler.

İngilizler İran Şah'ını bu seferden vazgeçirmek istiyorlardı. Bir İngiliz Subayı Herat'ın savunmasına yardım ediyordu. Ruslar da Şah'ın peşinde, onu teşvik ediyorlardı. Bir Rus heyeti de Kabil'e gelmişti. Herat önünde Şah'ın ordusunda Rus ve İngiliz elçileri vardı. Bu elçiler entrikalarla meşguldüler. Fakat iddialarına göre ikise de ticaretten başka birşey istemiyorlardı. İngiltere yalnız Sindin yukarısında ticaretinin serbest olması için güvendiği bir bekçi bulunmasını istemiyormuş!..

Lord Okland Kumpanya'nın gizli komitesine, «Ruslar'ın maksatları etkinliklerini Hindistan sınırlarına kadar getirmektir. Herat önünde Şah'ı barış yapmaktan alıkoydular. Herat'ın kuşatılmasında Şah'ın ordusunu bir Rus subayı yönetti» dedi ve bir ordu göndermek gerektiğini bildirdi. Sind'in öbür tarafında askerî hareket için bir ordu hazırlandı.

Bu sırada Kabil Hükümdarı Dost Mahmut Han Kabil'e kadar ilerlemiş olan Pencab Racası Rancitsıng ordusuna taarruz etti. İngilizler Kabil'e bir subay gönderdiler. Bu subay barışı sağlamak için iki tarafın ateşi kesmesini, İngiltere'nin dostça aracılığını kabul etmesini, oysa ki Raca'nın zaten kabul etmiş olduğunu, İngiltere'nin Sind'in batı ve kuzeyinde ticaretini ilerletmek istediğinden bu barışseverlik gayretlerinin sonuçsuz kalmasını istemediğini söylettiler.

İRAN EGEMENLİK PEŞİNDE

En nihayet Lord bu seferin sebeplerini açıkça şöyle izah ediyordu:

«Bir İran ordusu Herat'ı kuşatıyor. İran Afganistan'da, Sind'in ötesinde ve hatta bu tarafında etkinliğini ve egemenliğini ilerletmek için çalışıyor. İran İngiltere'nin gönderdiği subaylara hakaret ettiği gibi İngiltere ile olan anlaşmasına da muhalif harekette bulunuyor. Kabil'e gönderdiğimiz subayların gayretine rağmen Dost Mahmud Han İran'a güvenerek Raca Rancitsıng ile uğraşıyor, sınırlarımızın güvenini bozmak fikrindedir. İran'ın planlarına yardım ediyor. İran'ın planı İngiliz Hindistan hükümetine karşıdır. Bu sebeple Kabil'e giden subayımızı geri çağırdık. Dost Mahmut bizim Hindistan İmparatorluğumuz için tehlikedir. Herat aylardan beri kuşatma altındadır. Bu büyük bir zulümdür.

İngiltere meseleyi barış yoluyla düzeltmek istedi. Kabul edilmedi. Heratlılar'ın hakları var, kahramanlıklar gösteriyorlar. Onlara yardım gönderdik. Yardım yetişinceye kadar savunmaya devam edeceklerinden ümidimiz vardır. İran ordularının Afganistan'daki hareketini Büyük Britanya'ya hasmane kabul etmek gerekir. Şah Şüca'nın zamanında güvenlik vardı. Uzun ve ciddi görüşmelerden sonra Genel vali zaruret, siyaset ve adaletin bizim Şah Şücaül-mülk tarafını tutmamız gerektiği kanaatına varmıştır. Bu sebeple Raca Rancitsıng'in yardımına gerek duyulduğundan Raca'yı çağırarak, İngiltere, Raca ve Şah Şüca arasında bir anlaşma yaptık. Her üçten birinin dostu diğerlerinin de dostu, düşmanı düşmanıdır. İngiltere'nin adı ve haklı etkinilği bütün Orta Asya halkı tarafından gerektiği biçimde anlaşılacak ve tanınacaktır. Hindistan'ın en önemli sınırı üzerinde asayiş sağlanacaktır. Düşmanlarımızın entrika ve taarruzlarına karşı sürekli bir set yükselteceğiz. Şah Şüca kendi ordusu ve yardımcı bir İngiliz ordusuyla memleketine gidecek. Şah kuvvetlenince ve bağımsızlığı sağlanınca İngiliz ordusu geri gelecektir. Genel Vali bunu vazife ve İngiliz tacının güvenliği duygularıyla yapmıştır. Fakat bu vazifeyi yaparken aynı zamanda Afganistan'ın birliğini de sağladığı için mutludur.»

İngiltere'nin yaptığı bu anlaşmalarda ve açıklamalarda daima haktan, insanlıktan sözedilmektedir. Fakat olanlar tetkik edilirse işin içyüzü görülür. Menfaatten, menfaat için Hindistan, Afganistan beylerini, şahlarını ve İran'ı birbirine düşürmekten, kırdırmaktan başka birşey yoktur. Zaten Hindistan'ın o zamanki hür basını da Genel Vali'yi şiddetle eleştirmiştir.

Bu açıklamalar, haberleşmeler ve anlaşmalar olurken askeri hazırlıklar da sıkı bir faaliyetle yapıldı, Bengale ordusu Satlec kenarında toplandı. Şah Şüca'ya verilecek ordu Ludiyana'da kuruldu. Sind'i işgal edip Satlec'de Bengale ordusuyla, birleştikten sonra Kandehar üzerine yürümek için ayrıca bir orduda Bombay'da kuruldu. Hepsi Firuzpur'a toplandı. Raca'nın askerleri Fransız subayları tarafından düzenlenmiş ve eğitilmiş bir orduydu.

BÜYÜK İSKENDER DE BÖLGENİN ÖNEMİNİ ANLAMIŞTI..

Bu sırada Acemler'in Herat kuşatmasını kaldırdıkları haberi geldi.

Ordu 10 Kasım 1839'da harekete geçti. Aynı zamanda bir donanma da Bombay'dan kalkıp Aden'in işgali için yola çıktı. Aden alınıp Avrupa ve Hindistan'ın Arabistan ile ticareti için bir depo haline kondu. Bu ordu Sind'in deltasına çıkıp ovayı ele geçirdi. Buralar Sind vilayetidir. Büyük İskender de buranın önemini anlayıp önce buraları ve Sind boyunu ele geçirerek oralarda kaleler yaptırmıştı. Avrengzib zamanında Sind ırmağı vasıtasıyla Lahor'a doğru büyük bir ticaret başlamıştı. Babür soyundan sonra bu delta Beluc ırkından prenslerin eline geçmişti. İngilizler buraya geldikleri zaman bu prensler vardı. Bu prenslerin en zeki ve en kuvvetlisi Haydarabad Hükümdarı Mir Murad Ali Han Talpur idi. Bunlar İngiliz egemenliği altına alındılar. Buraların halkı Müslü-

man'dır. İçlerinde ancak dörtte bir Brahman vardır. Yerli halk Türkler'le karışmıştır.

15 Şubat'ta Bengale ordusu Sind'i geçti. 20 Şubat'ta Bengale ve Şah Şüca ordusu Şikarpur'da birleştiler. Ordular Bulan denilen zor ve susuz geçitleri geçip Şarl ovasına girdiler. Bu orduyu yol boyunca yanlarından ve arkasından Beluclar da rahatsız etmişti. İngiliz ordusu nihayet Kandehar'a girdi. Kandeharlılar kendilerini savunamadılar. . Şah Şüca'ya ve onunla beraber İngilizler'e pek çok kafa tutmuş olan Kandehar ve çevresinde oturan Barekzay kabilesi itaat etti. Kandehar «serdar»ları İran'a kaçtılar.

Kumpanya yıllarından beri birçok subayı Afganistan ve İran'da dolaştırıyordu. İngilizler oralar hakkında gerek coğrafi, gerek etnolojik, gerek idari, gerek siyasi, gerek şahıslar ve şahsi rekabetler hakkında geniş bilgilere sahiptiler. Bu sayede askerî hareket güzel suretle yapılıyordu.

Kandehar halkı Şah Şuca'yı büyük bir gösteri ile karşıladılar. Kadınlar pencerelere, erkekler sokaklara dolmuşlardı. Şüca'nın üzerine çiçekler, atının ayaklarının altına ekmek dolu sepetler atıyorlardı. Şah doğru camie gitti. Orada Peygamber'in hırkası vardı. Peygamber'in hırkasının bizde olduğunu biliyorsak da bir de orada varmış demek! Namaz kıldıktan sonra babasının türbesini ziyaret etti. Merasimle, toplar atılarak tahta oturdu. 8 bin kişilik İngiliz ordusu bir resmi geçit yaptı. Atılan 101 parça top İngiliz elinin Şah Şüca'nın kafasına Afganistan tacını geçirmiş olduğunu ilan etti.

Ordu 20 Haziran'da Kandehar'dan çıkıp 21 Temmuz'da Gaznin'e geldi. Kaleden şiddetli bir tüfek, sonra top ateşiyle karşılandı. Kuşatma topları Kandehar'da bırakılmıştı. Derhal kalenin en zayıf yeri olan Kabil kapısının havaya uçurulmasına karar verildi. Bir gün içinde kapı lağımlanıp havaya uçuruldu. Az, fakat şiddetli bir savaştan sonra İngiliz ordusu kaleye girdi. İki taraf ordusu adetçe eşitti. Her iki tarafta 3 bin 500'er kişi vardı. İngliizler yaralı ve ölü olarak 182, Afganlılar 500 kişi kayıp verdiler. Dost Mahmud'un oğlu esir düştü. Afganlılar Gaznin'in İngiliz ordusunu bir-iki yıl durduracağını zannediyorlardı. Bir günde düşüşü onları büyük çapta etkiledi. Bununla beraber Dost Mahmud Han 13 bin kişilik bir kuvvet ve 28 top ile Kabil'den ilerledi. İngiliz ordusu da Kabil üzerine yürdü. Fakat bu haber gelir gelmez Dost Mahmud'un ordusu kaçtı. Yanında pek az adam kaldı. Bunun üzerine Mahmud Han Belh'e kaçmaya karar verip toplarını bırakarak gitti. Bu toplar İngilizler'in eline düştü.

6 Ağustos'ta Şah Şücaül-mülk İngiliz ordusuyla Kabil'in önünde karargah kurdu. Bir gün sonra direnme ile karşılaşmadan Kabil'e girdiler. İşte Şücaü'l-mülk asıl başkente girmiş oldu.

Herat'a gönderilen bir müfreze Şah Kamran tarfından karşılandı. Kamran Şah Şüca'nın egemenliğini kabul etti. İngilizler Herat kalesini onardılar. Bunun için 6 milyon sarfetmişlerdir. Afganistan'ın önemli şehir ve kalelerine gereği kadar asker bırakarak İngiliz ordusu döndü.

Şah Şüca İngiltere Kraliçesi Viktarya'ya minnettarlığını bildirir bir mektup gönderdi. İngiliz subaylarına nişanlar ve hediyeler verdi.

Pek az bir zaman geçmişti. Dost Mahmut Han etrafına asker toplamaya başladı. İngiliz subaylarının komutasında bulunan bir alay kendi tarafına geçti. İngilizler hemen Bamyan'a yardım gönderdiler. Bu kuvvet pek az olduğu halde Dost Mahmud'un Özbek kuvvetini bir anda bozdu. Bu olay Özbek'lerin de cesaretini kırdı.

Afgan milletinde Kılcı, Devrani urukları en önemli olanlarıdır. Kılciler Türk'tür, fakat birkaç yüzyıldır dillerini unutmuşlardır.

İngiltere Afganistan'ı Hindistan için bir set, gerektiğinde orasını savaş meydanı yapmak fikrindeydi. Çünkü Hindistan'ın bütün geçitleri oradadır. Kumpanya bu geçitleri ortak İngiliz ve Afgan kuvvetleriyle tutmak, böylece Rus ordularını geçmek ihtimalini kaldırmak fikrindeydi. Bu, Hindistan'ın muhafazası gayesi için İngiltere bakamından hayati bir meseledir.

Kısacası bu sefer ve zafer İngiltere'nin Afganistan, İran ve Orta Asya'da olduğu gibi bizzat Hindistan'da bile saygınlığını artırmıştır.

Ruslar Acemler'in müttefiki ve teşvikçisiydi. Bu sebeple Londra ve Petersburg kabineleri arasında da karşılıklı şiddeli notalar verildi. Rusya kışkırtıcılıktan vazgeçmeye mecbur olmuştur. Zaten biraz önce Rusya, Buhara üzerine yaptığı seferde başarılı olamamıştı. İngiliz ajanları Buhara ve Hiyve'de çalışıyorlardı. Kısacası İngilizler bu seferle Hindistan'ın batı sınırlarını Rusya ve İran'a karşı tahkim etmişlerdir.

Çin hükümeti Ava ve Napal hükümetlerini İngilizler aleyhine sevkediyordu. Bu sebepten İngiliz Hindistan İmparatorluğu ile Çin arasında diplomatik ilişkiler kesildi. Bunda afyon ticaretinin de önemli oranda etkisi vardır. Hindistan Çin'e afyon göndermektedir. Çin hükümeti memleketine afyon girişini yasaklamıştı. Bu sefer afyon kaçak olarak geçiyordu. Çin memurları da rüşvetle bu işe yardım ediyorlardı. Kaçakçılığı yapanlar İngiliz tacirleriydi. İngiliz mümessili de bunların koruyucusuydu. İngilizler Çin'den afyonun resmen geçebilmesini istediler. Çin bu teklifi reddederek, afyon kaçakçılığını da şiddetle takip etti. Kaçakçılık eden bir Çinli'yi astığı gibi İngilizler'in Kanton'da bulunan mümessillerini de hapsetti. Bu suretle İngiliz tüccarı elinde bulunan 22 bin 291 sandık kaçak afyonu İngiliz mümessili Çin hükümetine teslime mecbur oldu. Çin hükümeti bu afyonları denize attı. Bunun üzerine iki İngiliz kruvazörüyle bir Çin donanması arasında savaş oldu. Kalabalık, fakat basit bir donanma olan Çin donanması mağlup oldu (1840). Hindistan'da afyon, Kumpanya'nın önemli bir gelir kaynağıydı. Kumpanya Hindistan'da afyon tarımına önem vermişti. Afyon tarımı en çok Malva, Benares ve Patna'dadır. Bengale'de ise sırf Kumpanya hesabına yetiştirildi. Kumpanya bunun bir kısmını da kendi halkına satardı. Bu tarım sebebiyle afyon tüketimi 9 yılda üç misli artmıştı. Çin'e yapılan satış da pek çok artmıştı.

Çin'e çıkarmak için Hindistan'da bir ordu hazırlandığı gibi İngiltere'den de bir ordu gönderilmişti. Bu donanma Ting-ha-e'ye gelip asker çıkararak şehri ele geçirdi. Asker ve halk şehri bırakarak kaçmışlardı. Eşyaları duruyordu. İngiliz askerleri bunları bir güzel yağmaladı. Jansinki, «Askerin Avrupalı olanları yağma işinde en ileri giden kısımdır» demektedir. Fakat İngiliz generali raporunda buna dair

bir kelime bile yazmamıştır».

Şu olaylar bin ibretle doludur. Afyon insanlar için pek zararlı bir maddedir. Bunu herkes bilmektedir. İnsanı kupkuru kurutur. Uyuşturur, zekasını, faaliyetini bitirir. Bunu kullanan milletler uyuşuk bir hale gelir.

İşte bunun içindir ki insanlığa, uygarlığa leke diye, tıpkı kölelik gibi bunu da devletler yasak etmişlerdir. Bugün bu konuda milletlerarası anlaşmalar bile yapılmıştır. Hal böyleyken ve Hindistan'a sırf uygarlık için gittiklerini, orada onun için çalıştıklarını söyleyen İngilizler çıkarları için Çin'de ve Hindistan'da afyon kullanımına hız vermişlerdir.Yasak edecekken Hindistan'la Çin'deki insanlara bu zehiri bol bol vermişlerdir. Daha garibi şu ki, Çin devleti bile kendi halkını afyondan korumaya çalışmışken, «uygar» İngilizler onu oraya zorla sokmaya çalışmışlar, bunun için Çin'e bile savaş ilan etmişlerdir. Halen İngilizler'in afyonu yasak eden milletlerarası anlaşmaya itirazları vardır.

SON DEVRE OLAYLARI

İşte bu suretle kurulan, iç ve dış olayları böyle olan İngiliz Hind İmparatorluğu, Hindistan'ı siyasi ve ekonomik yollardan eline geçirdikten sonra, bu ülkeyi ekonomik işletmeye almış (eksplovate etmeye), insanlarını canları ve malarıyla kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya sarf etmeye başlamıştır.

İngilizler Hindistan'da yerli devletler arasındaki savaşları, isyan ve anarşileri, eşkıyalığı, uygarlığa ters düşen Hindu adetlerini kaldırmışlar, bu suretle ülkeyi ve bütün sosyal şartları yalnız ekonomiye hazırlamışlardır. Süveyş Kanalı'nın açılması da buna yardım etmiştir. Hindistan'da mutlak ve pek baskıcı bir yönetim bir idare kurmuşlardır. Ondan sonra Hindistan'da yollar, demiryolları yapmaya, kanallar açmaya, Avrupa tipi evler, şehirler, fabrikalar meydana getirmeye, ziraat ve ticareti geliştirmeye koyulmuşlardır.

Bu suretle Hindistan'dan büyük çıkarlar sağlamışlar ve halen sağlamaya da devam etmektediler. Oradan her yıl milyonlar çekiyorlar. Hintliler'i asker yapıp dünyanın her tarafında kendi düşmanlarına karşı kullanıyorlar. Aynı zamanda Hintlilere pek aşağılayıcı muamelelerde bulunuyorlar. Artık Hindistan'da egemenliklerine karşı hiçbir tehlike görmüyorlar, rahat ve güvenli idiler. Gerçi Hintliler İngilizler'e karşı birkaç defa ayaklanmışlarsa da bunlar önemli sayılamazdı. İngilizlerin üzerinde hiçbir etki yapmamıştı. Bu ihtilallerin en büyüğü 1857 ihtilali'dir. İngilizler'in Hindistan'daki şarta bağlama, sınırlandırma yöntemleri pek fazladır. Kasaplar bile akşamları dükanlarını kapatırken bıçaklarını en yakın karakola götürüp teslim etmeye mecburdurlar.

İşte bu durumda, son yılların asıl önemli ders olan, dikkat çekici olaylarına geliyoruz. Bu önemli olaylar Hindistan'da milliyet duygusunun doğuşu ve Hintliler'in bağımsızlık istemesidir.

İngilizler Hindistan'ı zaptettiklerinden beri Hint milliyetini yok, Hint bağımsızlığını hayal zannediyor, böyle şeyleri hatırlarına bile getirmiyorlardı. Hintliler onlara bağlıydı. Hintli'yi canıyla, malıyla kullanıyorlardı.

Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın servetini, insanlarını kendi hesaplarına istedikleri gibi harcadılar. Bu da Hindistan hakkındaki görüşlerini ve tahminlerini kuvvetlendirmişti. Oysa insan yalnız ekmekle yaşamaz. İnsanları yaşatan fikir ve ümittir. Bir gün birden Hintli'nin milliyetini duyduğu, bağımsızlığını istediği görüldü (1919).

İngilizler fikirlerinde haklıydılar. Çünkü 4 milyon kilometrekare olan Hindistan hükümeti dince, dilce, hatta ırkça birçok toplumlardan ibaretti. Hele Hindu dini ile Müslümanlık arasında Gazneli Mahmut'tan beri Hintli aleyhine cihat yapmış, ezilen Hintli de Müslümanlığa karşı büyük bir kin bağlamıştı. Bu cihat Ekber'le durmuşsa da Avrengzib ile yine olanca şiddetini almıştı.

Hindular da aralarında mevcut ve pek önemli olan sınıf meselesinden dolayı birbirini yiyorlardı. İngilizler'in bir Hint İmparatorluğu yapmaları, bütün Hintliler'i bir yönetim altına almaları, Hindistan'da fabrika, telgraf ve demiryolu gibi şeyler yapmaları, ayrıca yüzyılın gelişmesi ve fikirleri ortamı uygun duruma getirmiş, milleti uyandırmış, millî his günlük meşgaleler arasında yer almış ve önem kazanmış, İngiliz zulüm ve hakareti nihayet dinamiti patlatmıştır.

Hintliler'den en önce uyanan Parsiler'dir. Bunları Samanlılar İmparatorluğu düşüncesiyle Hindistan'a kaçan Mazdek dinindeki insanlardır ve sayıları, ancak 100 bin kadardır. Konkan ve Gücerat ticaret merkezlerinde bulunurlardı. Hintliler'in en seçkinleri idiler. Bombay'da büyük ticaret ve sanat yaparlar. Avrupa fikirlerini pek kolay özümserlerdi. Çocuklarını Londra'da okutuyorlardı. Bombay'da kulüpler ve okular açmışlardı. Birçok milyonerleri vardı. Kendilerinden başka milletlere, hele derilerinin rengi ak olmayan insanlara pek hakaretle bakan ve bu gururunda pek tutucu olan İngilizler bunlara hemen hemen Avrupalılar'a baktıkları gözle bakıyorlardı. Bunlardan iki kişi Londralılar tarafından Avam Kamarası'na üye bile seçilmişti. İşte bu Parsiler'dir ki ortaya çıkan ve eyleme geçen Hint millî hareketine ilk önderleri yetiştirmişlerdir.

Onsekizinci Yüzyıl'ın sonlarından itibaren Hint fikir dünyasında Avrupa tarzına doğru, hurafeleri kaldırmaya yönelik bir devrim hareketi vardır. Bunlar «Veda»nın safiyetine doğru varılmasını iddia ediyorlardı. Özellikle sınıf şiddeti aleyhine hareket ediyorlardı. En nihayet Hinduizm'in de, Müslümanlığın da gerçeği ihtiva ettiği ilan edildi. Bu da Hindular'la Müslümanlar'ı birbirine yaklaştıran hareketin başlangıcıdır. 217 milyon Hindu'ya karşı 66 milyon olan Müslümanlar bir azınlık oluşturuyorlardı. Müslümanlar Hindular'a yanaşmak istemiyorlardı. Fakat Pencab, Duab ve Bengale'de çoğunlukta olduklarından Hindistan'da azınlıkta olmalarına rağmen önemli bir toplumdular. Bunlar yüzyıllar boyunca kendilerine vergi veren bir halk olarak hükmettikleri Hindu'lara tahamül edemiyorlardı. Şimdi ise Hindular onlara hükmediyorlardı.

Müslümanlar Avrupa fikir ve gelişmelerine karşı sağır bir durumda idiler, hiçbir alanda ilerleme gösteremiyorlardı. Putperestlerle ittifakı küfür sayıyorlardı. İngiziler derhal Müslümanlar tarafını tuttular. Onları Hindular aleyhine kışkırttılar. Seyyid Ahmed Han adında bir Hintli

Aligar'da bir okul açtı. Bu okul, Hindular aleyhine, İngilizler lehine çalıştı. İngililer, «Müslümanlar Hindular'ın hükmü altına girmektense İngiliz egemenliğini tercih ederler» ve Seyyid Ahmed Han da, «İngiliz yönetiminin Hindistan'da ilelebed kalması bizim en şiddetli arzumuzdur» diyordu.

Hindistan'da son devrede İslam'dan birtakım yenilik taraftarları çıkmıştır. Seyyid Ahmed Han bu yenilik taraftarlarından biridir. Bu kişi birtakım kimseleri de yanına toplayıp «Aligar Darülfünunu» (Aligar Üniversitesi)'ni kurmuş, birtakım cemiyetler oluşturmuş, kitaplar ve gazeteler yayınlamıştır. Seyyid Ahmed Han muhafazakar, dindar bir Sünni olduğu halde İslamiyet'e sokulmuş olan hurafeler aleyhine bir Vehhabi şiddetiyle saldırmıştır. Bu kişi Avrupa uygarlığına karşı değildi. 1867 yılında «Avrupa bilim ve tekniği Müslümanlar tarafından yazılmamış bile olsa ve hatta Kur'an'a bazen ters bile düşse öğrenip, incelemeliyiz. Eski Araplar Fisagoras'ı okudukları halde inançlarına halel gelmemiştir» demiştir. İşte bu aydın kişiler arasında Mevlay-ı Çerag Ali, Seyyid Emir Ali gibi üstün yetenekli önderler ortaya çıkmıştır. Bunların mükemmel bir İngiliz şivesiyle yazdıkları eserler meşhurdur ve bütün dünya ülkeleri tarafından bilinir.

Bunlar kendilerine «Mu'tezile-i Cedide» (Ayrılmış Yenilikçiler) dediler ve İslamiyet'in baştan aşağı tasfiyesini, bugünkü uygarlığa uygun bir duruma getirilmesini büyük bir kahramanlıkla ve cesaretle ortaya atmışlardır. Beğenmediğimiz, daha doğrusu son devre ve durumunu tam bilmediğimizden anlatmadığımız Hint fikren bizden yüksektir. Bunlardan Hüdabahş, «Şimdiki din adamlarına koyu tutculuğu koyu taassubu, derin cehaleti ile İslamiyetin lekesidir» diyor.

Hindistan'da İngilizler tarafında açılmış olan beş üniversitede Hindular'dan, İngilizler'in tahminine rağmen, milliyetçiler yetiştiriyordu. Hint gençleri bu okullarda İngiliz hürriyet ilkelerini öğreniyorlardı. İngilizler kendi hesaplarına göre muhakeme edilirse, bu fakültelerde hürriyet kelimesinden bile söz etmemeliydiler. Bu okullarda hürriyet diye bir şeyin olduğunu öğrenen Hintliler memleketlerinde aynı zamanda her gün İngilizler tarafından şiddetli bir baskı rejimi uygulandığını görüyorlardı. Bu, onlara hürriyet fikri veriyordu. Sonra İngiliz gurur ve büyüklüğü, Hintliler'e gösterdikleri aşağılayıcı muameleler, kendilerinden Hindistan'ın her sınıf ve tabakasından yüksek seçkin bir tabaka teşkil etmeleri de ayrıca kurtulma hisleri doğuruyordu. İngilizler'in Hintliler'i hayvan saymaları yüzünden bir Hintli üniversiteden mezun ve pek zengin olsa bile istasyonlarda İngilizler'e ait olan bekleme odasına, trenlerde onlara özgü kompartmanlara hatta iyi otellere bile kabul edilmezdi. Kendi atalarının topraklarında böyle bir muamele Hintliler'e tabii pek ağır geliyordu. Ata binecek bir İngiliz oradan geçen herhangi bir Hintli'yi çağırıp rüku vaziyetine koyarak binek taşı yapıyor, sırtına basarak atına biniyordu. Bir İngiliz, tramvayı duraktan hariç herhangi istediği bir noktada durdurup inebiliyor veya binebiliyordu.

İşte bunlar Hintliler'de milliyet, vatan duygularını, İngiliz düşmanlığını doğurdu. Böylece Hindistan'da milli hareket başladı.

Hint Milli Hareketi iki devre geçirmiştir: Meşruiyyetperverlik Devri, İhtilal Devri.

MEŞRUİYYETPERVER DEVİR

Hoşnutsuzluk önce 1885'de görülmüştür. Bu da Hint Kongresi halinde, tezahür etti. Bu, milli hareketin başlangıcıdır. Bu ilk Kongre 1885'de Bombay'da toplandı. Kongre 70 delegeden oluşuyordu. 1886'da Kongre Kalküta'da toplandı. Bu Kongrede 439 delege vardı. Bir yıl sonra üçüncü Kongre Madras'ta toplandı. Reisi Müslüman olan bu Kongre'ye 607 delege geldi. 1889'da Bombay'da toplanan Beşinci Kongre'nin üyesi ise 2 bin kişiyi buldu. Ümmi hareketsiz, siyasi fikirlere karşı duyarsız ve yeteneksiz olan Hint halk kitlesi bu Kongre'lerle alakadar değildi. Bu, aydınlar hareketiydi. Bununla beraber Hint toplumsal ve siyasi hayatında bu Kongreler önemli bir yeniliktir. Ekber Han'dan beri birinci defadır ki, Hindu, Müslüman ve Parsiler yeniden elele veriyorlardı.

Bu Kongre'lerde İngiliz dili kullanılmıştır. Kongre'lerdeki ruh ve gaye Hindistan'ı İngiliz sömürgesi düzeyine çıkarmaktan ibaretti. Görülüyor ki, her fikir ve hareket gibi Hint milliyetçiliği de eksik olarak ve küçük bir arzu ile başlıyordu. Bu Kongre'leri oluşturan ve İngilizler'in Hindistan'da açtıkları okullarda yetişen üyeler İngiliz yönetiminde ve ona sadık kalmak, ancak sömürgeler gibi iç yönetim bağımsızlığına sahip olmak istiyorlardı. Bu istekler, «1892 Dofferin İslahatı» denilen yenileşmeyi elde edebildi. Yönetim meclislerine birkaç yerli üye koymaktan öteye geçemedi. Bu durum Hintliler'e pek acı geldi.

Hintliler takriben her çeşit memur olabilirlerdi. Bunu yasaklayan kanun yoktu. Ancak memur olabilmek için geçilmesi gereken imtihanlar Londra'da yapılıyordu. Tabi Hintliler buna iştirak edemiyorlardı. 1893'de Hintliler bu imtihanların Hindistan'da da yapılması için Avam Kamarası'ndan karar almayı başardılar. Fakat Hint Vis-Kral'ı, bu kararı kabul etmedi ve karar uygulanamadı.

Bu durumlar Hint milliyetçilerinin hareketini değiştirdi. Şimdiye kadar karşı radikaller vardıysa da ılımlılar daima çoğunluğu kazanıyorlardı. Radikaller silahla istifacıları kovmak tarafını tutuyorlardı. 1907 yılında toplanan 22. Kongre'de milliyetçilerin başkanı Tilak'ın fikirleri kazandı. Bu kişi «Köle edilmiş bir millet ihtilal ile hürriyetini kazanabilir. Bir avuç polis ve asker isyan sellerine mukavemet edemez» diyordu.

Milli hareket başlayalı beri Hintliler birçok gazete yayınlıyordu. Bu gazeteler İngilizce olarak çıkıyordu. Tilak'ın gazeteleri hükümete şiddetli bir muhalefet yaptığından Tilak Birmanya'ya sürüldü. Vis-Kral Lord Kürzon Bengale'yi idari bölünmede ikiye ayırıp bir kısmını diğer bir kıtaya bağladı. Çünkü Bengale bu hareketinin kuvvetli ve kesif bir merkeziydi. Kürzon bu suretle oranın oy miktarını azaltıp dağıttı (1905). Bu suretle Bengale yalnız İslam çoğunluğu elinde kaldı. Hindular kızdılar, protesto ettiler. Sonuçta Hindu ve Müslüman arasında kanlı kavgalar oldu. Lord Kürzon'un da istediği buydu. Bu iki sınıfın arasının açılması İngiliz hükümetini keyiflendirdi. Artık İngiltere'nin Hindistan'a egemenliği konusunda bir tehlike görünmüyordu. Hindular'ın milliyetçiliği, onlara karşı bir yerli kuvvetle sıfıra indirilip denge sağlanmıştı.

Fakat iki beklenmeyen olay hesabı değiştirdi. Bu olaylar Rusya'nın

Japonya'ya mağlubiyeti ve 1905 Rus İnkılabı'dır. Rusya'nın bir Asya devletine mağlubiyeti Hintliler'e Avrupalılar'ın mağlup edilebileceğini göstermiştir. 1905 İnkılabı ise Hindistan'a ihtilal dersi öğretmiştir. 1908 yılında Hindistan'da suikastler, demiryoları ve başka işyerlerindeki grevler, şimendüfer, bombalar hepsi sahneye çıkmıştır. 1909'da Ahmedabad'da Vis-Kral Minto'ya, 1912'de Vis-Kral Lord Harding'e suikast yapıldı.

Değişen durum artık İngilizler'e Hintliler'in haysiyetini okşamak gerekliliğini hissettirdi. Bunun içindir ki Kral V. Jorj Delhi'de Hindistan İmparatorluğu tacını giymeye geldi ve hükümet merkezini Kalküta'dan Delhi'ye nakletti. Kral beyanatında halis millî Hindistan İmparatoru gibi hareket edeceğini, Hint konusunda İngiltere Krallığı'ndan hariç olacağını bildirdi.

Dünya Savaşı'nda (I. Dünya Harbi) Kongre ve Müslüman birliği halka İngilizler'e hizmeti tavsiye etti. Gandi bile bir hastabakıcı heyeti kurarak Fransa'da cephede hizmet etti. Hindistan İngiltere Hükümeti'ne 1 milyon asker verdi. Bu Hint askerleri bize karşı Irak'ı, Suriye'yi ele geçirmişler, Çanakkale'de kan dökmüşlerdir. Görüyoruz ki Hint milli hareketi az bir sapmayla meşru ve sadık bir harekettir.

İhtilal Devri

İngilizler Dünya Savaşı'nda Hintliler'i «Dünyaya hürriyet verileceğini, kendilerinin yalnız milletler hukuku için savaştıklarını» söyleyerek kandırmışlardı. Vilson'un 14 maddesini İngilizler kabul ediyor görünüyorlardı. Bu suretle İngilizler Hindistan'da kendilere zorluk çıkmasını önledikleri gibi daha da ileri gidip Hintliler'in kendilerine yardımını sağlamışlardı. İngilizler'in sözüne inanan, büyük bir ümide düşen ve Vilson ilkeleriyle keyfinden çılgın bir hale gelen Hintiler 1918'de parlamento usulünün hemen uygulanmasını istedi. Buna karşı İngiliz hükümeti savaş zamanına mahsus olarak yapılmış olan istisnai kanunlar ile cevap verdi.

Esir edilmiş olan milletleri kurtarmak için savaştığını dünyaya ilan etmiş olan İngiltere, şimdi bundan hiç haberli bile görünmüyordu. Artık maske düşmüştü. İngilizlerin savaşı yalnız Alman rekabet ve üstünlüğünü mahvetmek, denizler de egemenlik sağlamak ve sömürgeleri ile yayılmacılığını korumak ve sürdürmek için yapmış olduğu meydana çımıştı. İş anlaşıldı. Böylece Hintliler'in gözü açıldı.

Artık Hintliler'le İngilizler arasında çarpışma başladı. Delhi'de halkla polis arasında bir çatışma oldu. Bombay'da isyan için mitigler yapıldı. Lahor'da halk isyan edip İngilizler'i kovdu ve üç günlük bir egemenlik sürdü. Başka yerlerde de böyle olaylar oldu. Birden, teşkilatsız ve silahsız meydana gelen bu ihtilal tabii kolaylıkla bastırıldı. Rene Grosse bu konuda şöyle diyor:

«Burada pek meşhur olmuş, feci ve vahşi bir olaydan söz edeceğiz. Bu olay İngiliz kalbi, zulmü, gururu ne demektir gösterecektir: Amritsar şehrini ihtilalcilerin elinden almış olan İngiliz generali Diyer mitingleri yasak eder. Buna rağmen halktan 6 bin kişi 13 Nisan 1919'da «Zalyan

ve'l-İbağ» denilen meydanlığa toplanır. Bunlar silahsız ve çoğu merak saikasıyla gelmiş insanlardı. İngiliz Generali toplanmayı haber alır almaz güzel bir ders ve örnek vermek için bunu fırsat bildi. Derhal 150 askerle gelip ve hiçbir dağılma teklifi yapmaksızın sıkışık vaziyette bulunan bu insan kitlesi üzerine müthiş bir ateş açtı. Zavallı Hintliler kapana tutulmuş ve öldürülmeye çalışılan fareler gibi idiler. İngilizlerin gözünde zaten fareden daha iyi bir yaratık değildirler. Orası ana-baba günü, kıyamet, mahşer olmuştu. Ateş kesildiği zaman bu halkın üçte biri yere serilmiş bulundu. 379 ölü, bin 200 yaralı. Böyle bir taşyüreklilik, böyle adi ve katliam şeklinde cinayet pek de görülmüş şeylerden değildir. Bu vahşi general İngiltere Hükümeti tarafından tebrik ve taltif edilmiştir.»

Hintliler bu mahalli «Şehitler Meydanı» olarak ziyaretgah yaptılar. Bu olayı protesto ettiler.

Türkiye hakkında İngiltere'nin reva gördüğü muamele Hint Müslümanlarını da İngilizler'in aleyhine çevirdi. İngilizler Hind Müslümanları'na Halife ile değil, ona danışmanlık yapan Almanlar'la savaştıklarını söylemişlerdi. Oysa Türkiyeyi yıkınca İngilizler Türk Devleti'ni mahvediyorlar. Türk'ün Grosse'nin deyimiyle «itiraz götürmez anayurdu olan Anadolu'yu Rum azınlığına veriyorlar», Halifeliği Hicaz Emareti'ne naklediyorlardı. Bunu gören Hindistan Müslümanları da caydılar. Bu zamana kadar İngilizler'in en iyi alieti olan Hindistan Müslümanları birden Hindular'a el uzattılar. Müslümanlar'ın reisi olan Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler Hindular'ın lideri olan Gandi ile uyuşup ortak bir program çizdiler. Hindular da Müslümanlar'ın talep ettikleri «**Türkiye'nin bütünlüğü ve Hilâfetin bağımsızlığı**» davasını kabul ettiler. Artık Müslümanlar Pagod'lara gidiyor, Hindular Cami'lere giriyor, millî birlik hakkında nutuklar söylüyorlardı. Böyle bir olay Hindistan'da çok eski yüzyıllardan beri görülmemiş bir şeydi.

Nihayet Amritsar şehrinde toplanan Milli Kongre Türkiye, İran ve Mısır davası taraftarı olduğunu, Hindistan'ın tam bir özerkliğini istediğini ilan etti (24 Aralık 1919). Bu Kongre Müsümanlar'dan «Hakim Açmal Han»ın başkanlığında toplanmıştır.

1920'de Nagpur'da toplanan Kongre Gandi'nin etkisi altında «kanuni ve barışçı bütün vasıtalar ile 'isvaraj'e yani özerkliğe varmak ilkesini kabul etti. Bu kanuni vasıtalardan başında İngiliz yönetimine iştirak etmemek suretiyle pasif bir itatsizlik vardı. Bu «şiddete başvurmadan direnme» idi. Bunda zor ve şiddet yoktu. Fakat bu eylem çok amansız idi. Bir Hintli konuşmacı, «Kan ile kirlenmiş bir imparatorluğa ait olmaktansa ölmek daha iyidir» dedi. Hintliler büyük faaliyet gösterdiler. Sayıları daha çok üyelerden kurulu Kongre'ler, bu Kongre'lerde «Kongre Heyeti» adı altında bir «İcra Heyeti» yanikabine oluşturdular. Bu suretle hükümet içinde hükümet kurulmuş oldu.

Hindistan'ın ortaya çıkan yeni toplumsal durumu da buna yardım ediyordu. Bombay'da yapılan fabrikalar sayesinde birçok işçi meydana gelmişti. 1920'de Bombay'da 200 bin işçi grev yaptı. Demiryollarında ve öteki işyerlerinde aynı yıl sırasında grevler devam edip gitti.

Bu durumda İngiliz Hükümeti bazı şeyler vermek gerekliliğini hisset-

ti. Loyd Corc kabinesi 1919'da muhtariyete benzer, daha çok aldatıcı ve Vis-Kral'ın kuvvetine asla dokunmayan bir proje hazırlayıp ilan etti. Bu proje 1921'de uygulandı. Projede iki meclis vardı. Bunların biri 144 üyeli bir yasama meclis olup Delhi'de Vis-Kral'ın yanında toplanacak ve üyesinin 41'i İngiltere Hükümeti tarafından seçilip atanacak, diğerleri seçimle gelecekti. Diğer meclis bir Devlet Şurası olup 60 üyeli olacak ve bunun 27'si Vis-Kral tarafından atanacaktı. Bir de prenslerden mürekkep bir meclis kuruluyordu. Bütün bunlarda önemli, hakim bir nokta vardı ki, o da Vis-Kral'ın her teklifinin bu meclisler tarafından kabul edilmesi şartıydı. Hem bu meclislere önemli şeyler değil, sadece ikinci derecedeki meseleler getirilebiliyordu.

Her ne olursa olsun bu 1919 Kanunun, Hindistan için önemli bir adım olmuştur.

Hintliler bunu reddettiler. Hatta seçimi boykot ettiler. Onların hükümetleri, yani Milli Kongre vardı. Bu Kongre'nin başkanı «Mohanda Germüşand Gandhi» (Mahatma Gandi) idi.

Bu önemli şahsiyetten ileride söz edeceğiz. Hindistan'ın son devresi tarihi yazılırken bu kişiye önemli sayfalar ayırmak gerekir.

Loyd Corc kabinesinin Hindistan Vis-Kralı olan Yahudi Lord Riding, Gandi'nin ruhunu anlayıp onu aldatarak isyanları Gandi'ye kötülettirdi. Bu muameleyi Müslüman liderleri Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler aleyhine de yaptırdı. Böylece Müslüman-Hint birliğini bozdu.

Bu şekilde etkinliğinin ve saygınlığının bir kısmını kaybetmiş olan Gandi sonra hatasını anladı. Hindu ve Müslüman tekrar birbirine şüpheli nazarlarla bakmaya başlamışlardır. Milli birlik bozuluyordu. Malabar'da «Moplah»ların ihtilali işe fena bir cereyan vermiştir. Tutucu Müslüman olan Moplahlar Hindular'a hücum ettiler. Bu, İngilizler'in istediği şeydi. Fakat isyanı ve kıyımı durdurmaya mecbur oldular. Bu sırada Moplahlar hakkında Amritsar dehşetini uyguladılar. Müslüman Partisi şiddetle portesto etti. Lord Riding Ali kardeşleri hapsettirdi. Ali kardeşler iki yıl kürek cezasına mahkum oldular.

Ali kardeşler kurban sayıldılar. Halk Ali kardeşleri savunmaya başladı. Müslüman ve Hindu yeniden birleşti. Tahrikler pek şiddetli başladı. 1921'de Delhi'de toplanan Hint Kongresi Komitesi Gandi'nin teklifi üzerine «İngiliz Hükümeti'ne uygar itaatsizlik» yani «katılmama» taktiğinin uygulanmasına karar verdi. Bunun uygulanması için de Gandi'yi görevlendirdi. Gandi'ye hapsolunduğu takdirde halefini seçmek yetkisini de verdi. Bu sıralarda Prens Dögal Hindistan'a geldi. Alayların geçeceği sokakları halk terkederek bomboş bıraktı.

Türkiye meselesinin en son noktasına gelindiği dönemdi. Hindu, Müslüman hepsi bu konuda aynı fikirdeydi. Hatta İngiliz dostu, Şii ve ılımlı Müslümanlar'ın başkanı olan Ağa Han bile Loyd Corc'a Türkiye hakkında akıl ve mantıkla hereket etmesini söyledi. Hatta Lord Riding bile Londra'ya Hılafet'e ve Türkiye'nin bütünlüğüne riayet edilmesinin gerektiğini yazmaya mecbur oldu. Loyd Corc buna kulak vermediği gibi, üstelik Riding'in mektubunu yayınlamış olan kabinesi üyelerinden Montegü'yü de istifa ettirdi ve Gandi'yi de tutuklattırıp 10 sene kürek cezasına mahkum ettirdi (10 Mart 1922).

Riding ortalığı yatıştırmak için Gandi'yi hapisten çıkardıysa da özerklik hareketi yine devam etti.

Bu bağımsızlık Fikri Hindistan'da halk kitlesine işlemiş, dini bir şekil almış, kutsal olmuştur. Fikirde bu devrim ortaya çıkınca siyaseten de Hindistan'ın bağımsızlığının bir zaman meselesi olduğu tabii bir şeydir.

Bu işleri yazar Profesör Luzdrub şu biçimde dile getirmektedir:

«Hindistan'da Avrupa eğitimiyle yetişmiş, Avrupa eğitimiyle dolu bir aydınlar sınıfı doğmuştu. Bunlar toplumsal fenalıklardan şikayetler edip onların düzeltilmesine teşebbüs ettiler. Sonra siyasete dökülüp İngiliz düşünürlerinin methettikleri hürriyeti Hindistan'a vermek fikri tabiatıyla onlara da geldi. Derhal kuvvetli ve etkli bir basın ortaya çıktı. Bu basın halkı uyandırmaya başladı.

«İstenilen Hindistan'ın hürriyet işi de önceleri pek basitti. İngiliz egemeniğine karşı hiçbirşey yoktu. Yirminci Yüzyıl'ın başları Hindistan'ın siyasi ve ırki varlığını duymasıyla başladı. Hintli bilginler Hindistan'ın tarihini ve Kitab-ı Mukaddes'lerini inceleyip onun şanlı geçmişini bulup ilan ettiler. Artık Hint milliyetseverliği iyice kuruldu ve gideceği yolu buldu.

«Bu hareket ilk Hindular'da idi. Müslümanlar bunu şüpheyle görmüşlerdir. Çünkü Hint milliyetseverliği «Veda»lara, yani eski dinlere ve o esaslara dönmeyi tavsiye ediyordu.

«Derken bu milliyetseverlikte yabancı şeylere husumet başladı. Oysa evvelce Avrupa'nın herşeyini iyi görüyorlardı. Şimdi ise fena gördüler. Bu yabancılar yalnız Avrupalılar değildi. Hindistan Müslümanları da yabancı idi. Hindular ile Hint Müslümanları arasında derin bir uçurum vardı. Hindular bu geçmişi de ihya ediyorlardı. Müslümanlar bundan hem korkutlar, hem gazaba geldiler. Bunlar da Türk Müslüman İmparatorluğu'nu hatırlıyor, Hindistan'a kendilerinin sahip oldukları kanaatını taşıyorlardı. İşte bu sebeplerden dolayı Müslümanlar İngilizler'in tarafını tutup Hint milliyetseverliğinin aleyhine döndüler.

«Bu Müslmanlar'da da yüzyılın etkisiyle milli şuur ortaya çıkmıştı. Fakat azınlıkta olduklarından onlardaki bu şuur İslam Birliği şeklinde doğdu.

«Hindu milliyetperverliği ilk aydınlar ile Brehmen (Brahman)lerde doğmuştur. Brahmanlar eskiden olduğu gibi yine memleketin yönetimini ele alacakları ümidiyle harekete geçmişler, fakat Parya'lar, hatta Prensler de Müslümanlar gibi bunların egemenliği altına düşmekten korkuyorlardı.

Hindu'lar milliyetseverlikte gittikçe ateşlendiler. Avrupa'nın maddi, fikri her nesi varsa hepsine karşı büyük bir nefret ve kin uyandı. Rus-Japon Savaşı da bu ateşi körükledi. 1905'de Bengale vilayetinin bölünmesinden dolayı şiddetli kışkırtmalar başladı. Bu kışkırtmaların ruhu Tilak'dır. Bu kişiye «Hint isyanının babası» adı verilmiştir. Tilak mükemmel bir Batı öğrenimi görmüş bir Brahman'dır. Gayet muktedir, güzel nutuk söyleyen yetenekli ve iktidar sahibi bir kişiydi. Sözleri sihirli bir etkiye sahipti. Hintlileri çılgın bir duruma koyuyordu. Avrupa uygarlığının, Hindistan'da İngiliz egemenliğinin candan düşmanıydı. Kalküta'da yayınladığı «Yagntar» adındaki gazetesi kin, nefret öldürme ve

isyan duygularını işlemekteydi. Bu gazete etkili olmuş, isyanlar çıkartmıştır. Bu gazetenin tarzını ve dilini göstermek için dört örnek alıyoruz.

«(İhtilal, köle bir toplumun kendisini kurtarmak için tutacağı tek yoldur. Eğer hayatınızda mert olduğunuzu ispat edememişseniz bari ölürken mertçe ölün. Yabancılar gelip sizin nasıl yaşayacağınızı emretmişler, fakat nasıl öleceğiniz sizin elinizdedir.)

«(Haydi her ailede ihtilal hazırlıkları görülsün. Bir avuç polis ile asker bu ihtilal okyanusuna karşı duramaz. Hapsolur, ölürsünüz. Olabilir, fakat yerinize birılercesi gelecektir. Korkmayınız. Kahraman yokluğu, para kıtlığı yok. Şan, şeref sizi bekliyor...)

«(Gazetemiz için istediğimiz yegana abone bedeli bir Avrupalı kafası kesip getirmektir.)

«(Bunun gibi daha birçok gazete çıkıyordu. Kimi Hint dilleriyle, kimi İngilizce idi. Kızıyla beraber bir İngiliz kadını öldürüldüğü zaman «Yagntar» şöyle yazmıştı.)

«(Asüras'ın uğursuz neslini ortadan, dünya yüzünden kaldırmak için daha çok dişi şeytanlar öldürmek gerekir.)»

Bunlardan genç milliyetsever dimağlar pek etkileniyorlardı. Bir İngiliz öldüren genç Hintli idamından önce şunları söylemiştir: «Yabancı süngüleri altında olan bir millet daima savaş halindedir. Silahı elinden alınmış bir millet meydanda ve usulünde savaşamaz. Bu sebeple ben ona birden saldırdım ve tabancamla ateş ettim. Hindu dinindenim. Vatanıma yapılan haksızlık tanrılarıma edilen hakarettir. Benim gibi servetçe de, fikirce de fakir olan bir kişi, vatanına sunmak için kanından başka birşeye sahip değildir. Kanımı onun mihrabına döktüm. Hintliler'in bugün öğrenmeleri gereken ders nasıl ölüneceğidir. Bunu öğretmek için ölüyorum. Bu durum ortadan kalkmazsa Hindistan ile İngiltere arasındaki savaş bu milletler dünyada durdukça devam edecektir.»

Bu sözler olağanüstü bir milliyetçilik, olağanüstü bir hürriyet sevgisi, olağanüstü bir fedakırlık, eşsiz bir düşünce örneğidir. Alçakgönüllü kahraman vatana verecek bir şeyim yok diyor. Verdiğinden büyük ne olabilir? Fikren de yoksulum diyor. Yüksek fikir bu kadar olabilir. Beni bu örnek pek etkilemiştir. Mısır da böyle örnekler yaratmıştır. Kleber'i Özbekiyye'de vuran fedai, İngilizler'e alet olan Gali Paşa'yı öldüren Vardani, İngiliz serdarını vuranlar bunlardandır. Mısır konusunda bunları anlatacağız. Rusya Türkleri'nde hürriyet mücadelesinde böyle yüksek fikir, yüksek fedakarlık örnekleri olmamış, onlar çocuklarına böyle yüce menkıbeler bırakamamışlardır. İran'ın, dini, siyasi hürriyet mücadelesinde de böyle örnekler vardır. Eğer İran örneği olmasaydı yabancı boyunduruğuna düşmemiş olmak böyle yüksek tipler yetişmesine sebep oluyor diyecektim.

İngilizler bu harekete karşı büyük bir tepki gösterip basını susturdular. Zindanları doldurdular, astılar, vurdular, yaktılar, yıktılar. Bu da Hintler'de tepki uyandırdı. Suikastları artırdılar. İhtilaller yaptılar. İngilizler de şiddetlerini artırdılar. İki taraf da bir çıkmazın içine girmişlerdi.

İngilizler'in şiddetleri, insanlık dışı hareketleri zulümleri Hintliler'in bu hareketinin önüne zerre kadar alamadı.

Hint milliyetçileri ılımlılar ve aşırılar olmak üzere iki takımdı. Ilımlılar Müslümanlar'ın bir kısmına güven verebildiler ve onları kendi yanlarına çektiler. Aşırılar ise Hindistan'dan kaçmış veya sürülmüş aşırı başkanlar tarafından yönetiliyordu.

Dünya Savaşı ortaya çıktığı zaman Hindistan'da durum böyleydi. Hindistan bu savaşta aldatılıp evladını, servetini İngiltere uğruna vermiştir. İngiltere'ye büyük hizmeti olmuştur. Savaş bitince Hintliler bu hizmetlerinden dolayı mükafata layık olduklarını söylediler. Bu mükafat değişik tutuma sahip milliyetçilere göre üç türlüydü:

1- En ılımlı parti. İngiliz vesayeti altında Hindistan'ın kendi kendisini yönetim biçimi.

2- Ilımlı parti. Avusturalya ve Kanada gibi dominyon biçimi.

3- Aşırı parti. Acil ve kayıtsız şartsız bağımsızlık biçimi.

Görülüyor ki bu istenilen şeylerin en hafifi bile İngiliz egemenliğinin yokedilmesi demekti.

İngilizler buna yanaşmıyorlardı. Vaad ve oyalama yolunu tuttular. 1916'da Hindistan Genel Valisi Lord Harding, «Hindistan'ın bağımsızlığına aleyhtar olmadığını, ancak Hindistan'ın henüz buna hazırlanmadığını, böyle bir yönetim altında ortaya çıkacak fenalıklardan Hindistan'ı korumak istediğini» bildirdi.

1917'de Hindistan Nazırı Monteg Londra'dan Hindistan'a gidip dolaştı. Her sınf ve cemiyet ile ilişki kurdu, tartışmalar yaptı. Bu derin incelenmenin sonucunu önemli ve geniş mufssal bir rapor halinde yazıp o zamanki Genel Vali Lord Çelms Ford ile beraber imza etti. Bu rapor 1918'de yayınlanmıştır. Bu rapor Hindistan'a hızla «Homrul» (geniş özerklik) verilmesini tavsiye ediyordu. Fakat Montegü-Çelms Ford Raporu Hindistan'da diyarşi (iki taraflı) hükümet kurulmasını öngörüyordu.

Kuvvet aynı amanda hem yasama meclisinde, hem de İngiliz idari memurlarında ve son söz yine İngilizler'de idi.

İngilizler bu raporu uzun uzadıya tartıştılar. Kimi lehinde, kimi aleyhinde bulundu. Aynı zamanda Hindistan'da da epeyce tartışıldı. Ilımlı milliyetseverler raporu kabul ettiler, aşırılar ise bunu yeni bir tuzak saydılar. Ilımlılar adına meşhur Hintli iktisatçılardan Dinşav-Vaça: «Raporun tertibinde Hindistan'ın tam bir hükümet-i mesule (sorumlu hükümet) hedefine varmaları düşünülmüştür. İyi olmayan yerleri varsa da herhalde bir ölçüde gelişme örneğidir. Şöhretli düzenleyiciler bu memleketin şükranına layıktırlar» dedi. Aşırılar adına ise meşhur Tilak, «Ben Hindistan Milli Kongresi'nin mefkuresine sadıkım» dedi.

Aşağı tabakalar ve Müslümanlar'ın bir kısmı şiddetle milliyetseverliğin aleyhinde bulunudular. Bunlar Brahmanlar'ın baskısından korkuyorlardı. Gerçekten şimdi yine Brahmanlar seçimlerde kendilerine oy vermeyenleri Parya yapacaklarını söyeyerek tehdit ediyorlardı. Görülüyor ki Hindistan meselesi girift, içinden çıkılmaz derecede karışık bir iştir.

Müslümanların bir kısmı Hint milliyetseverleriyle birleşmişlerse de çoğunluğu bunun gayesinin Hindu baskısı olacağından korkarak aley-

hindeydi. Müslümanlar'ın bir kısmının Hindular'la birleşmesine İngilizler'in Türkiye İmparatoruğu'nu mahvetmek istemeleri, İslamlar aleyhinde hareketleri büyük bir sebep oldu. Savaş sırasında Müslümanlar arasında bu görüş ve bu görüşü savunanlar kuvvet buluyordu. Ateşkes döneminde İngilizler'in Müslümanlar hakkındaki kasıtları bu görüşte olanları büsbütün kuvvetlendi.

Nihayet bu rapor 1919'da İngiliz Parlamentosu'nda tartışılıp kanun şeklinde kondu.

1918'de Hindistan'a büyük bir felaket geldi. Bütün dünyada büyük tahribat yapan «grip» hastalığı Hindistan'da 7 milyon insanı öldürdü. Üstüne kuraklık ve kıtlık da geldi. Açlıktan 32 milyon insan ölmüş, 150 milyon insan da ölme durumundaydı. Bunların üstüne bir de Afganistan savaşı çıktı.

Afganistan savaşı Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarını ihtilal içinde çalkaladı. Hindistan'ın her tarafına da yayıldı. Yağmalar, suikastlar, öldürmeler alıp yürüdü. Durum o derece vahim oldu ki hükümet bir inceleme komisyonu kurup Hindistan'a gönderdi. Bu komisyonun başkanı hakim Ravelt idi. Tahkikat isyanın kuvvetini üzüntü verecek derecede yüksek gösteriyordu. Aydınların, yüksek sınıflara mensup pek çok gençlerin, birtakım askerlerin bu ihtilal hareketlerine dahil ve askerleri elde etmekle meşgul olduklarını meydana çıkardı. Ravelt Komisyonu durumu kurtarmak için yeni tedhiş kanunları yapımasını tavsiye etti.

Bu tavsiye ile Hindistan Hükümeti «Fesat ve İhtilal Cinayetleri Kanunu» adında bir kanun tasarısı hazırladı. Bu proje «Ravelt tasarısı» adıyla şöhret aldı. Bu tarasıya göre meskenlerin araştırılması kolaylaşmış, şahısların sadece ufak bir zan ile tutuklanması kanuna uygunluk kazanmış ve hükümete daha birçok olağanüstü yetki verilmiş oluyordu.

Bu tasarıyı yalnız aşırılar değil, ılımlılar da gerilik sayıp şiddetle protesto ettiler ve bunun yeni yeni isyanlar meydana getireceğini bildirdiler. Tasarı Yasama Meclisi'nde bütün Hintli üyeler tarafından red ve İngiliz üyeler tarafından kabul edildi.

Hintliler bu kanuna «Kara Kobra (pek zehirli Hint yılanı) Kanunu» adını verdiler. Bu kanunun kesinleştiği 6 Nisan 1919 günün Hint Milleti için bir «zillet günü» saydılar. O gün büyük toplantılar, mitingler yapılıp ihtilal teşviki yapan nutuklarla halk isyana çağrıldı. Bugünden itibaren üç ay Hindistan çalkandı. Müthiş yağmalar, yangınlar, suikastler yapıldı. Hindistan Büyük İhtilali'nden beri böyle bir ihtilal görmemişti. Nerede İngiliz, memur görülürse öldürülüyordu.

İngilizler tüfek ve mitralyöz ateşleriyle ekin biçer gibi insan kitlelerini biçerek uçakların bombalarıyla alt üst ve parça parça ederek bu isyanlara karşılık ettiler. Bu sırada İngilizler pek çok zulümler, korkunç kıyımlar yapmışlardır. İnsan, hayvan sürülerini bile böyle öldüremez. Bu kıyımın en meşhuru «Armitsar Katliamı»dır. Burada İngilizler Hintlilerden 500 kişi öldürmüşler, 15 bin kişiyi de yaralamışlardır.

İsyan bastırıldı. İhtilalçiler zindanlara tıkıldı, idam edildi. Bununla Hint isyan hareketi durmadı, gizli bir durum aldı. Hintliler artık açıktan isyanın şimdilik mümkün olmadığını görüp «adem-i iştirak» (iştiraksizlik) adında bir hareket icat ettiler. Bunun da babası Gandi'dir.

Bu usul İngilizler'e, mallarına ve bütün müesseselerine ve işlerine boykot idi. Yani İngilizler'i lanetli edip «parya» yapıyordu. İngilizler Hindistan'da yeni bir parya oluyorlardı. Bu sistemin gayesi yönetim makinasını işleyemez bir hale koymak, bununla İngilizler'i tam özerklik vermeye mecbur bırakmaktır.

Gandi sahneye çıktı. Çoktan beri Hindistan onun ahlaki temizliğini, erdemini biliyor, şahsının kutsallığına inanıyordu. Gandi'nin adem-i iştirak sistemini şu nutku açıklar:

«100 bin ak adamın 315 milyon Hintli'yi köleliği altında tutması utandıracak mahiyettedir. Bu adamların birtakım işleri zorla gördükleri doğrudur, ancak birçok işleri bizim türlü iştirak ve yardımımızla görüyorlar. Yasama meclislerine filan inanmayalım Bunlar baskı rejiminin kurnazca şekilleridir. İngilizler bizi sadece kuvvetle yönetemezler. Bu sebeptendir ki egemenliklerini üzerimizde idame için namuslu ya da namussuzca her vasıtaya müracaat ediyorlar. Bu adamlar yayılmacı emellerini bütün dünyada yürütmek ve zenginliklerini azaltmayıp artırmak için Hindistan'ın insan kuvvetlerini ve servetini kullanıyorlar. Biz bunlara adam ve para vermezsek isteğimize kavuşuruz.»

Hint ihtilalcileri hariçte Bolşeviklerle temastadırlar. Ruslar bunların bir kısmını birkaç defa Moskova'ya toplamış, bunlardan teşkilat yapmak, Hindistan isyanını körüklemek, bu suretle İngilizler'i orada zora düşürüp uğraştırmak istemişlerdir. Hindistan ihtilali köklerini, özsuyunu kendi içinden, toprağından almaktadır. Özellikle bunun sebepleri ekonomik ve toplumsaldır. İngilizler'in Hindistan'da yaptıkları fabrikalar, meydana gelen işçi sınıfı, İngiliz mallarının Hint pazarlarını doldurması, İngilizler'in Hindistan'ı soymaları, Hintli'yi hakaretle bakıp öyle muamele etmeleri, yönetimdeki keyfi hareket ve zulümleridir. Zannımca Bolşevikler'in bu hareketleri sırf bir gösteriden ibarettir. Hintliler'e ciddi hiçbir yardım yapmamışlardır. Onların maksatları Hintlileri Moskova'da toplayarak İngilizler'e korku vermek, bu suretle İngilizler'le istedikleri ekonomik ve politik uyuşmayı sağlamaktı. Bir aralık İngilizler bundan korktular. Korkmaları boş birşeydi.

Hindistan'da çok bulunmuş olan bir Amerikalı misyoner, «Hindistan'da halk İngilizler'den memnundur. Memnun olmayan aydın tabakadır. Karışıklık çıkaranlar rahat bıraksalar, bu halk hükümetine en sadık halk olur. Hindistan'ın öğrenim görmüş sınıfları artık adi mevki, memurluk ve sorumluluklarla yetimeyeceklerdir. Halkın yüzde 5'ini oluşturan Brahmanlar kendilerinin memleketin yönetimi için Allah tarafından görevlendirildikleri görüşündedirler. «Sadra»lar yani burjuvalar 50 milyon olan Parya'lara oy hakkı vermektense onu köpeklere vermeye razıdırlar» diyor.

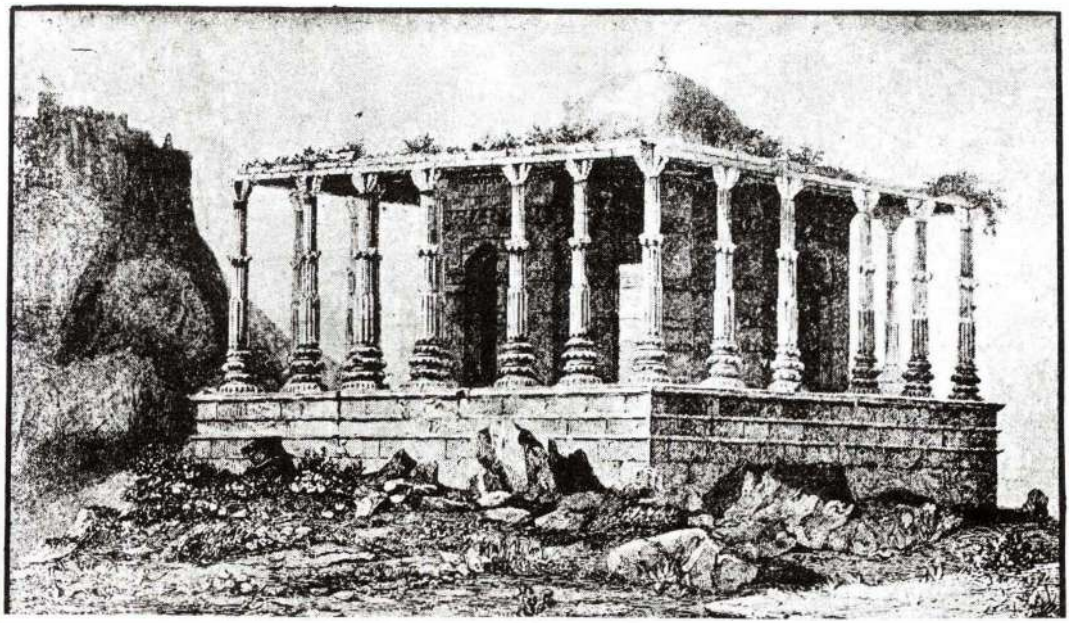
Hindistan'ı bugün sınıflar arasında eşitlikle yöneten İngiltere'dir. O giderse Hindistan'ın bir Brahman oligarşisi yönetimi altına düşeceğini yalnız Avrupalılar değil, Hintliler de görmektedir. Bu sebepten birtakım Hintliler milliyetçilik hareketine karşıdırlar. Bunlar Hindistan'ın kendi kendini yönetebilmesi için nesillerce sürecek bir öğretim ve eğitime muhtaç olduğu fikrindedirler. Avam tabakası olan bunların da bir cemiyeti vardır. Bu cemiyetin adı «Namasadra»dır. Bunların başkanı Doktor

Neyr şöyle diyor: «Demokrasinin lafı Hindistan'a gelmiştir. Ruhu Süveyş Kanalı'nın ötesindedir. Sınıf tahkimatı pek müstahkem olan bir memlekette olamaz. Biz demokrasi istiyoruz. Oligarşi istemiyoruz. Şimdi bir oligarşi meydana gelirse sonsuza kadar sürer. Bir İngiliz bürokrasisine geçmişte bizi ezmiş olan oligarşiden çok güvenimiz vardır.»

Böyle düşünen Hindular gibi Hint Müslümanlarının bir kısmı da İngiliz yönetiminin gitmesini Hindistan için büyük bir felaket olacağı görüşündeler. İngiliz taraftarlarından Hüdabahş, «Siyasetten çok sosyoloji ile uğraşmalıyız. Öğrenim görmüş birkaç kimse bütün Hint halkı demek değildir. Halk kitlesini okutmalı. İstenilecek şeyi onlar istemeli. Siyasilerimiz henüz çocukluk kundağını sırtlarından atmamışlardır. Bunlar iktidar ve servet heves ve hırsındadırlar. Vatanın çıkarlarını menfaatini şahsi çıkarlarından yüksek tutmaya henüz alışmamışlardır. İngilizler de esasen bu davadadırlar.»

GANDİ

Mahatma Gandi Hindistan'ın Mehdisi, Mesih'i gibidir. Asıl adı Mohandas Kermşand Gandhi'dir. Bizde «Gandi» telafuz etmek adet olmuştur. Hint mileti ona «Mahatma» lakabını verdi. Hinduca «maha» büyük, «atma» ruh demektir. Hindistan'ın kuzeyinde Umman Denizi sahilinde 1869'da doğmuştur. Babası, büyükbabası oranın yarı bağımsız hükümetinde sadrazam idiler. Bağımsızlık yanlısı olduklarından can tehlikesi karşısında kaçmaya mecbur olmuşlardı. Gandi ise böyle zengin bir ailedendi; fakat bu aile Hindistan'ın yüksek tabakasından değildi. Hinduizm'in «Cain» mezhebine mensuptular.

KULMER KALESİ'NDE CAİN TAPINAĞI

Gandi cılız, küçük bir adam, yüzü zayıf, kulakları uzun ve kafasından yana doğru uzanmış, başında beyaz bir takke üstünde patiskadan bir elbise, çıplak ayak. Pirinç, meyve yer, sudan başka birşey içmez, tahta üstünde yatar, az uyur, aralık vermeksizin çalışır. Çocuk gibi sade, düşmanlarına karşı bile tatlı ve nazik, pek samimi ruhludur. Terbiye ve nezaketle düşmanlarını kendi düşüncelerini kabul etmeye zorlamıştır. Gösteriyi sevmez, ne kendisi yapar, ne de kendisi için yapılmasını ister.

İşte bu adamdır ki, 300 milyon insanı ayaklandırmış, İngiliz İmparatorluğunu sarsmıştır.

Gandi önce bir Brahman'ın eğitimi altına verildi. Sonra okuldayken Hinduizm aleyhine isyan etti. Dinsiz oldu. Hatta gizlice et bile yedi. Et yemek bu dinde en büyük günahtır. Sonra bu günahının dehşetinden ölmek istedi. 12 yaşında evlendi. 19 yaşında İngiltere'ye öğrenim yapmaya gitti. Londra'da hukuk fakültesine girdi. Londra'da Hinduizm'i tekrar okdu. Tekrar ve seve seve Hinduizm dinin kabul etti.

1891'de Hindistan'a dönüp Bombay'da avukatlığa başladı. Birkaç yıl avukatlık yaptıktan sonra, bu mesleği ahlaksız bir meslek bulup terketmeye kalkıştı. Zaten haksız gördüğü hiçbir davayı üstlenmiyordu. Hint milliyetçiliğinin kurucusu olan «Dadabhe» Gandi'ye ilk siyasi dersi verdi. Bu ders «kahramanâne mefuliyet» (yani kahramanlık olarak bildiği şeyi bizzat yapan kişi olmak; iş yapmak, işi kahramanca yapmak ve bizzat yapmak)tır. Bu fenalığa fenalıkla değil, aşk ile direnmektir.

Gandi asıl 1893'de sahnede görülür. Gandi'nin genel hayati iki kısımdır. Biri 1893-1914 arasında olup Güney Afrika'da, diğeri 1914'den itibaren olup Hindistan'dadır.

Güney Afrika'da 15 bin Hintli vardı. Oranın beyaz halkı ve hükümeti, bunları Afrika'dan kovmak istiyordu. Zavallılara pek fena mumele ediyorlardı. Müthiş vergiler alınıyor, hakaret görüyor, yağmalanıyor ve hatta linç ediliyorlardı.

Bunları beyaz ırk'ın yüksek yaradılışı, uygarlık adına yapıyorlar ve bu düşünce ile kendilerini haklı buluyorlardı. Bir davayı müdafaa etmek için Gandi'yi «Pretorya»ya davet ettiler. Gandi orada otellerden kovuluyor. Trenlerden daşıra atılıyor, tokat ve tekmelere hedef oluyordu. İngiltere'de Avrupalıları insan zannetmiş olan Gandi burada onları ne kadar vahşi, ne kadar bencil ve ne kadar kaba olduklarını gördü. Vatandaşlarının neler çektiklerini anladı. Davayı bitirdikten sonra Hindistan'a dömeyip bu zavallıları kurtarmak ve diğer halk gibi eşit hukuku sahip olmalarını sağlamak için orada kaldı. Hükümet halkın Hintliler'e yaptıklarının haksız olduğunu mahkemede ispat edip davayı kazandı. Fakat bunun fiilen hiçbir etkisi görülmedi.

Gandi işine devam edip Hintliler'i bir teşkilata bağladı. Bir gazete çıkardı. Bu gazeteyi İngilizce ve Hindistan'ın üç dili ile yayınladı. Milletdaşlarını köle muamelesi görmelerinden pek müteessir olup onların her haline uymayı, onların çektiğini beraber çekmeyi tercih ederek pek çok müşterisi olmasına rağmen avukatlığını bırakıp, servetini Hintliler'e taksim etti ve bu fakir ve zulüm görmüş Hintlilerin arasına karıştı. Onlarla aynı hayatı sürdürmeye başladı. Onların dertlerine ortak oldu.

Tolstoy tarzında bir çiftlik kurup Hintliler'i oraya topladı. Kendisi de onlar gibi en zahmetli ve adi hizmetleri yapmaktan çekinmedi. Bezazlık (dokumacılık) ve eski kundura yamacılığı yaptı.

Bu suretle Hintliler şehirlerden çekildiler. Bunların çekilmesi sanayii felce uğrattı. Bu, şiddetsiz bir grev idi. İşte bu Gandi'nin müthiş silahı olan **hükümete, yönetime katılmamak**'tır. Bununla beraber zamanı geldiğinde Gandi hükümete iştirak ediyordu. Boer Harbi'nde derhal Hintliler'den bir Kızıl Haç heyeti yapmış, 1904'de Yohannesburg'da veba salgını çıktığı zaman bir hastahane kurmuştur.

Hintliler'in bu gibi hizmetleri ise oradaki halkın Hintli düşmanlığını gideremiyordu. Bunlara rağmen Gandi muhtelif hapis cezalarına mahkum oldu. Dövüldü. Hatta bir defasında halk tarfından dövülüp öldü diye bırakılmıştır. Bunlar Gandi'nin inanç ve azmini artırdı. Bu sırada «Hind İsvaraj» (Hint Özerkliği) adındaki eserini yazdı. Bu eser çok meşhur oldu.

Son devrelerinde mücadele daha da şiddetlendi. Hükümet asyalılar hakkında bir kanun yaptı. Gandi de MUKAVEMETSİZLİĞİ bütün genişliğiyle uyguladı. Hintliler toplanıp MEFUL MUKAVEMET (PASİF DİRENİŞ) yemini ettiler. Çinliler de Hintliler'e katıldılar. Zengin, fakir her Asyalı iştirak etti. Binlercesi birden hapsedildi. O kadar hapishane olmadığından bu zavallıları maden ocaklarına tıktılar. Gandi de üç defa hapsedildi. Türlü cefa görenler, ölenler, kurban gidenler oldu. Ama yollarından dönmediler. Müthiş grevler, mitingler yaptılar. Bu zulumleri yapan Boer Savaşı'nda meşhur olan General İsmolens (Smolens)tir. Bu yolda devam ettikler ve nihayet 1914'de Gandi başarılı oldu. Bir kanunla Hintliler aleyhine olan bütün haksızlıklar kaldırıldı. Bu mücadele 20 yıl sürdü.

Gandi zaferden sonra Hindistan'a döndü.

Hindistan'da epeyce yıllardan beri milli fikir doğmuştu. Kongreler yapılmıştı. Hintliler iki takım idi. Bir kısmı Hindistan'ı Kanada ve Güney Afrika gibi yapıp İngilizler'le beraber çalışmayı ve yaşamayı istiyordu. Diğer kısım İngilizler'i Hindistan'dan kovmak taraftarıydı.

Gandi uzun zaman memleketinden ayrı yaşadığından bir müddet çevresini inceledi. Her şeyi öğrendi. Dünya Savaşı (I. Dünya Harbi)'nde bir sıhhiye teşkilatı yapmak için İngiltere'ye gitti. Dünya Savaşı'nın tehlikeli günlerinde İngiltere Hindistan'a bağımsızlık vaadedip oradan büyük yardımlar gördü. Savaş kazanılıp bitince İngiltere vaadlerini unuttu. Hizmetlerinin mükafatını göreceklerini kuvvetli bir surette zannedip bekleyen Hintliler uyandılar. Ve bu uyarıma çok müthiş oldu. İngiltere Hindistan'a hürriyet vermek değil, verilmiş olanları bile 1919'da geri aldı. Savaş zamanının Hindistan'ının müdafaası için diye teşkil ettiği hafiyeler, sansür, sıkıyönetim kaldırılmadı.

Hindistan bir baştan bir başa çalkalandı. İsyan başladı. Gandi isyanı yönlendirdi. Yani meşhur MUKAVEMETSİZLİK silahını uyguladı. Buna Hinduca «Satyagraha» diyorlardı.

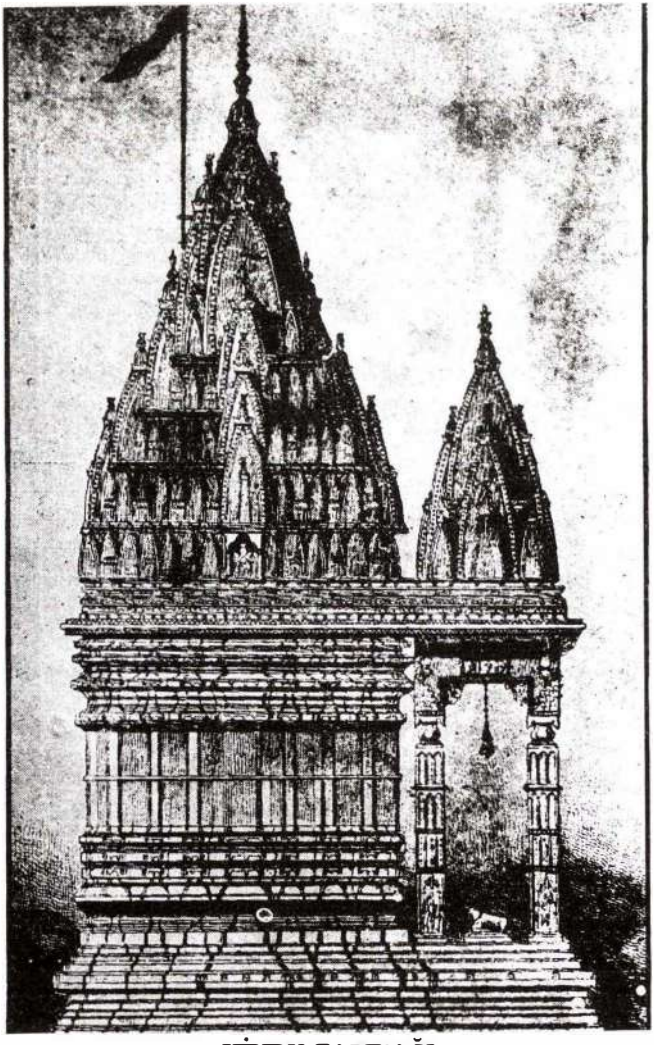
Şimdiye kadar milli reis Tilak idi. Gandi Hindistan'da ancak çiftçilerin hayatını iyileştirmek gibi toplumsal şeylere karışmıştı. İlk defa bu seferdir ki siyasi işe karışıyordu.

Tilak zeka, seciye, azim ve meram gibi üç büyüklüğü birleştirmiş, Doğu kültürü ile beslenmiş, Avrupa tahsili görmüş, bilgin, dahi ve Gandi'den daha büyük bir dimağ idi. Bu kişi herşeyi bırakıp hayatını vatanının kurtulmasına vakfetmişti. Gandi nasılsa öylece bu kişinin de hiç şahsi bir hırsı yoktu. Bilimi daha çok seviyordu; fakat önce vatanını kurtarmak istiyor, bu iş bitince sırf bilim alemine dönecekti. Cibilli demokrat idi. Aksiyon adamıydı. Hayatı tam manasıyla pürüzsüz ve lekesiz olan Tilak siyasette herşey doğrudur diyordu. İngiltere'yi kendisiyle uyuşmaya mecbur etmişti. Gandi ise yumuşak ve Tolstoy gibi basit, hatta azzeden bir adamdı. Tilak'ın Gandi ile aralarında münakaşalar oldu. Bu münakaşalar bu iki adamı birbirine daha çok sevdirdi. Malesef 1920'de genç bir yaşta iken, Tilak öldü. Hindistan'da Başkanlık Gandi'ye geçti. Eğer bu ikisi beraber kalsaydı bugünkü sonuçların daha başka olması mümkündü.

Gandi Tilak'a, «İkisinden birini tercihe mecbur olsa hürriyeti gerçeğe feda edeceğini, dinini vatanının üstünde tuttuğunu» söylemiştir. Bu, onun bütün hareketlerindeki düsturu olacaktır.

İsyan başladı. Bunu şiddetten uzak tutmak için Gandi bizzat yönetti. Çünkü isyan nasıl olsa oluyordu. Yönetmek gerekliydi.

Gandi dini esaslar üzerine toplumsal müesseseler kurmuş ve bunu vatanının hayrına adamıştır. Yaradılışta dindar, gerekli durumlarda siyasidir. Hinduizm'e -Hurafeleri müstesna olmak üzere- harareketli bir surette inanmakta ve saygı göstermektedir. İneğe saygısı, sınıfları ka-

HİNDU TAPINAĞI

bul eder; fakat bu sınıflarda yekdiğerine karşı üstünlük veya aşağılık kabul etmez. Nazarında hepsi eşittir. Ancak vazife ve iş bu taksimi yapar.

Gandi Tolstoy'u okumuş, sevmiş ve onun etkisi altında kalmıştır. «Ruskin» ile «Platon»u tercüme etmiştir. Parya'lığın şiddetle aleyhindedir. Bunu Hinduizm'e sonradan sokulmuş bir leke olarak kabul etmektedir.

Gandi, Tolstoy gibi Avrupa uygarlığının aleyhindedir. ona «Büyük Su'i adet» adını vermektedir. Batı uygarlığını yararsız ve şeytani ilkelere sahip sayar. Gerçekten Dünya Savaşı bu uygarlığın şeytani, rezil ilkelere sahip olduğunu göstermiştir. Gördük ki hak, milletlerin hürriyeti, adalet, mazlumların kurtarılması, kısaca yaptıklarını her gün söyleyen İngiliz ve Fransızlar savaşı kazanınca bunların hepsini tepelemişlerdir. Miletleri esir almaya herkesten çok onlar çalıştılar ve bunu da yaptılar. Demek bunlar maskeymiş, bu maskelerle milletleri ve dünyayı aldattılar. Sonunda görülmüştür ki, onların uygarlığı sadece bencil ve maddidir. **Gücü gücü yetene**dir. Bu ise insanların vahşilik devridir ki, bütün ehli hayvanlar ve hatta dağdaki bazı hayvanlar bile bu vahşilikte değildirler, denebilir.

Gandi şöyle diyor: «Uygarlık yalnız laftadır. Zulmet devridir. O yalnız maddi iyilik yapıyor. Bu da onarca hayatın tek gayesidir. Ruhun iyilikleriyle asla meşgul olmaz. Bu uygarlık Avrupalılar'ı çıldırtıyor, onları paraya köle yapıyor, barışa karşı kör ediyor. O zayıflar ve çalışan sınıflar için bir cehennemdir. Irkların hayatiyetini bombalıyor. Bu şeytani uygarlık kendi kendine yıkılacaktır. Hindistan'ın gerçek düşmanı İngilizler'den çok bu uygarlıktır. İngilizler şahsen yaramaz insanlar değildir, fakat uygarlıklarından dolayı hastadırlar.»

Gandi İngilizler'i kovup Hindistan'ı Avrupa gibi uygarlaştırmak taraftarı olan vatandaşlarına, «Tek uygun olan şey Hindistan'dan Avrupa uygarlığını kovmaktır» diyor.

Gandi üç sınıf halkın şiddetle aleyhindedir. Hakimler, hekimler, öğretmenler. Onca hakimlik sanatı ahlaksızca bir sanattır. Hindistan'da hakimler İngiliz aletidirler. Hekimlik yalnızca hastaların bedeni tedavisi ile meşguldürler. Asla hastalıkların sebebiyle uğraşmıyor. Hastalıkların sebebi çoğunlukla kötü alışkanlıklardır. Aksine insanlara az tehlikeyle kötü alışkanlık imkanını verdiğinden onları kolaylaştırıyor. Bu suretle bir milleti ahlaksız yapmaya yarıyor. Laboratuarlarda canlı hayvanları kesiyor, onlara hastalıklar aşılıyor.

Bu sebepten Gandi, «Sağlık Rehberi» adıyla kendisince gerçek bir tıp kitabı yazmıştır. Bu eser ahlaki bir eserdir. Öğretmenler önce Hintliler'e dilerini ve atalarının fikirlerini unutturuyorlar. Çocukları milliyetten uzakaştırıyorlar. Edebi bir öğrenim veriyorlar. Oysa yüzde 80'i çiftçi, yüzde 10'u el emeğiyle geçinen Hint halkı için böyle bir öğretim ve eğitim vermek gerçekten cinayettir.

Gandi bugünkü uygarlığın demir uygarlığı, makinanın bu uygarlığın devi olduğunu, Hindistan'ın bu putlardan kurtulmasını söylüyor. Kısaca Gandi Avrupa biliminin, gelişmesinin olumsuz olduğu fikrindedir.

Gandi şöyle diyor: «Tam bir aşk kanunu benim varlığımın kanunudur.»

1920 yılına kadar İngilizler'le işbirliği istiyor, milliyetçiler kendisine kızıyordu. «Satyagraha» bu gayeyi hedef etmişti. Yani Satyagraha bu tarihe kadar meşru bir muhalefet idi. Kanunlardan birine, ikisine, gerektiğine göre hepsine karşı gelip hükümete iştirakten çekiliyordu. Şiddet yasaktı. Çünkü Gandi'ye göre karşı olanlar kendini haklı zanneder ve şiddet karşı olanı ikna etmez. Karşı olanı sevinçle, kabul edilen ıstıraplarla, şahsi özverilerle ve inanıştan gelen aşkın şualarıyla ikna etmelidir.

Gandi Hindistan'da 6 Nisan 1919'da ibadet ve oruç tesis etti. Hinduca «hartal» denilen bu hareket bütün Hintliler üzerinde büyük çapta etkili oldu. Bütün Hint bunu yapıp birleşti. Her taraf susuyordu. Delhi'de bazı çatışmalar oldu. Gandi bunun önünü almak için oraya gidiyordu. İngilizler kendisini yoldan çevirdiler. Bu da Gandi'nin tutuklandığı biçiminde yayıldı. Pencab'da Amritsar'da kargaşalık oldu. General Diyer Amritsar'ı aldı. Büyük bir Hindu bayramı idi. Halk toplanmıştı. İçlerinde birçok kadın ve çocuk vardı. General bu halk üzerine ateş açtı. Ateş cephane bitinceye kadar tam 10 dakika devam etti. Pencab'da uçaklar halkın üzerine bombalar attılar. En soylular bile mahkemelere götürülüp kırbaçla dövüldü ve yüzükoyun yerlerde süründürüldü, türlü hakaretler yapıldı. Bu işler Hindistan'da o kadar kötü etkilere yol açtı ki bir kısım İngilizler bile soruşturma açmaya mecbur oldular. Bir kısım İngilizler bu toplu cinayetlerin faillerinin cezalandırılmasını istediler. Oysa Gandi ceza ve intikam istemedi. «Bir deliye ceza verilmez. Ondan delilik yapma imkanını elinden almalı» dedi. Buna rağmen İngilizler cani subaylara mükafatlar verdiler.

Dünya Savaşı'nda Hintliler Türkiye Devleti'ne dokunulmamasını, Türkiye'nin «Kutsal Yerler» ile Arabistan, Suriye ve Irak'ı muhafaza etmesini şart koşmuşlar, İngilizler de kabul etmişler, bu suretle Hintliler asker ve paraca İngiltere'ye pek çok yardımlar etmişlerdi. Bu şartları kabul eden Loyd Corc ve Hindistan Vis-Kralı idi. Savaş bitince İngilizler bu vaadlerini yapmak şöyle dursun Türkiye'yi ezmeye kalktıklarından Müslümanlar homurdanmaya başlamışlardı. Bu da Hindistan'da «hilafet» tahriklerini meydana getirdi.

17 Teşrinievvel 1919'da büyük bir gösterilerle Hilafet Cemiyeti «DAY» açıldı. Bir ay sonra Delhi'de Hilafet Konferansı toplandı. Bütün Hindistan'dan üyeler geldi. Konferansa Gandi başkanlık etti. Gandi Hindistan'ı birleştirmek için bunun güzel bir vasıta olduğunu anlamıştı. Şimdiye kadar İngilizler Hindu ve Müslüman arasına fesat sürüyor ve Müslümanlar'ı Hindular aleyhine sevkediyorlardı. Din ayrılığı müthişti. Müslümanlar inek keserek Hindular'ı rencide ederler, Hindular da camilerin önünden geçerken türkü söyleyerek Müslümanlar'ı incitirlerdi. Kongre'de Hindu ve Müslüman'ın birleştiğini, Müslüman davasının aynı Hindu davası olduğunu Gandi'nin ilan etmesi İngiliz hükümetini uyandırdı ve şaşırttı. Çünkü İngilizler Hindu-Müslüman arasındaki ayrılığın ebedi olduğuna inanıyorlardı.

Müslümanlar Hindistan'ın en cesur halkıdır. Hükümet vaadini yap-

madığı takdirde Hükümete iştirak etmemeyi Müslümanlar Kongre'de karar altına aldılar. İkinci bir Hilafet Kongresi yapılıp Avrupa'ya delegeler gönderildi. Bombay'da toplanan üçüncü bir Konferans bir bildiri yayınlayıp İngiliz hükümetinin Türkiye hakkındaki politikasını suçladı. Fırtına gözüküyordu. Gandi bunu görüyor, önüne geçmeye çalışıyordu. Bu, Londra'da da anlaşıldığından Hindistan'a bazı imtiyazlar verilmesi düşünüldü. Gandi halka bunların kabul edilmesini tavsiye etti. Gerçi verilen bu hakları yeterli görmüyordu, fakat gelecek için başlangıç olur diyordu. «Bütün Hindistan'ın Milli Kongre»sinde bunları kabul ettirdi.

Oysa İngilizler sözlerini yine tutmadılar. Bu anda idi ki, Hindistan Türkiye'ye uygulanacak olan Sevr Projesini öğrendi. Hilafet Komitesi Bombay'da toplandı (28 Nisan 1920). Gandi tarafından tekif edilen adem-i iştirak (iştiraksizlik; yönetime karşı pasif direniş) derhal kabul edildi. Ultimatom verildi. Bunun bir aylık mühleti vardı.

1 Ağustos 1920 için Gandi pasif direniş ilan etti ve bunun arefesinin yani 31 Temmuz gününün muhteşem bir «hartal» yani oruç ve ibadet günü olmasını bildirdi. Bunu iki ay evvelinden hazırlamaya başlamıştı. Karışıklık olmaması için pek dikkat etti. «Şiddet davanın gerilemesini, birtakım masum hayatların harcanmasına sebep olur» dedi. Bu pasif direnmenin esasları şunlardır:

1- Bütün unvan ve fahri görevlerin terki,

2- Hükümetin borçlanmasına iştirak etmemek,

3- Mahkemelere ve kanun adamlarına grev yapmak ve davaların özel hakem ile çözümlenmesi.

4- Aileler ve öğrenci tarafından hükümet okullarına boykot,

Budda ve Surya-Budda (Çok başlı olan)
(Pek dikkate değer olarak bizim Hilâl'i burada da görüyoruz.)

5- Meşruti ıslahat meclislerine boykot,
6- Hükümete memur yazılmamak ve hiçbir resmi görev kabul etmemek,
7- Mülki ve askeri bütün memurlukları reddetmek,
8- «İsvadeşi» (bizzat memleketin yönetimi, yani milli bağımsızlık)yi yaymak ve yaygınlaştırmak.

Bunları uyguladı. Bu, birinci devredir. Bunda vergi vermemek bile yoktur. İlk kendisi nişan ve unvanlarını meşhur olan bir mektubuyla Vis-Kral'a gönderdi. Bu mektubunda özellikle, «Ahlaksızlık ve haksızlıklarla lekeli olan bir hükümete karşı sevgi ve saygı besleyemiyeceğini» bildirdi. Herkes Gandi'yi takip etti. Yüzlerce hakim istifa etti. Binlerce öğrenci okulları boykot etti. Halk, mahkemleri terketti. Mahkemeler ve okullar boş kaldı. Gandi ve dostu Mevlana Şevket Ali Hindistan'ı dolaştılar ve her yerde alkışlarla karşılandılar. Gandi halkın şiddet yapmasına engel oldu. Bu sırada halka gem vurabildiğini gösterdi. Gandi'nin en önem verdiği şey budur. Gandi «Millet için en güç iş toplu gösterileri disiplin altına almaktır» diyordu. Gerçekten halk kitlesi ne istediğini bilmez, kendine sahip değildir. Bir gösteri yaparken hiç aklına, fikrine getirmediği halde kanlı işlere girer. Oysa Hint milliyetçilerinin bir kısmı şiddet taraftarıdır. Böyle gösteriler onlar için şiddet yaptırmak fırsatıdır. Zaten bunlar Gandi'ye şiddete müsaade etmesi için imzasız mektuplar ve hatta küfürler yazıyorlardı. Gandi bunların şiddete sebep olmalarından korkuyordu.

Gandi bu konuda şöyle diyor: «En kötüye, en zalime bile fenalık ve zulüm yapmaya kimsenin hakkı yoktur. İnsan yaratmak kudretine sahip değildir. Şu halde onu mahvetmek kudreti de olamaz. Yalnız kötüye yardım etmemeli. Ama bu onun hayatı pahasına olsa yine çekilmeli. Eğer bu kötü insan pişman olursa ona yine kol ve kucak açmalı.»

Bu pasif direniş dört-beş ay sürdü. İngiliz hükümetini felce uğrattı. Bu durum böylece Hintliler'e maddi ve manevi bir bağımsızlık faaliyeti ve ekonomik bağımsızlık verdi. Halk bazı yokluklarla karşı karşıya kaldı. Fakat katlandılar. Gandi halkı içki aleyhine de ayaklandırdı. Avrupa şaraplarını ve bütün içkileri satılamaz hale getirdi. Avrupa'dan kumaş, yiyecek alınamıyordu. Gandi evlere eski çıkrıkları koydurdu. Avrupa kumaşlarından yapılmış elbiseleri yaktırdı. Herkes sevinçle yaktı.[1]

Gandi şöyle diyordu: «İngiliz bezleri Hindistan'ın sanayiini de bitirdi. Bir kısım Hintli parya, bir kısmı da asker olmaya mecbur oldular. Bunların karıları orospu oldu. Bu cani kumaşlardan elbise taşımak günahtır. Bu kirli elbiseleri fakirlere de vermek olmaz. Onların da şerefi vardır. Bunları yakmalı. Bu bir cerrahi ameliye gibidir. Yakmak şiddet yapmak değil, pişman etmek içindir.»

Maddi hayatı yabancı esirliğinden kurtarıp hür kılmak hiçbir şey değildir. Ruhu hür kılmalıdır. Bu sebeple Gandi vatanının Avrupa kültürü boyunduruğunu kırmasını istiyor.

1- İngilizler Hindistan'dan yılda 60 milyon rupiye çekerler, Hindistan halkını emerlerdi. İngiliz pamuklu kumaşlarının pamuğunu Hint yapar. Bunlar İngiltere'de bez olup tekrar Hint'e gelir.

Hindistan'ı bir hars (kültür), bir eğitim esaslarına kavuşturmak konusundaki gayreti onun iftihar ettiği şeydir. 45 yıldır Hint Müslümanlarının Aligar (Aligarh) Üniversiteleri vardı. Halisa Okulu şeyh harsi merkeziydi. Benares Üniversitesi Hindularındır. Bu müesseler gerçi eski Hint harsını bir miktar muhafaza ediyorlarsa da geri, iskolostik ve İngiliz hükümeti emrine boyun eğmişti. Gandi bunları yıkıp yerlerine iyilerini yapmak istedi.

1920 yılı Kasım ayında Ahmedabad'da «Gücerat Milli Üniversitesi»ni açtı. Bu okul Hindistan'ın bir olduğu ilkesi üzerinde yürüdü. Bu üniversitenin öğrencisi her dini tanıyacaklar, Hindular Kur'an'a, Müslümanlar «Şastras»a alışacaklar. Bu üniversitenin Sanskrit, Hindu ve Ordu dilleriyle karışmış olan «Hindistani» denilen dili mecburi dil yaptı. Gandi bu okulda el işleri, sanat dersleri, esnafa edebi ders vererek sınıflar arasındaki farkı kaldırdı. Gandi Avrupa öğrenim usulünün yalnız dimağı besleyip el işini azalttığını söylüyor, okullarda ilk sınıflara da el işi koymak istiyordu. «Çocuk herşeyden önce hayatı ve bağımsızlığını kazanmayı öğrenmelidir» diyordu. Aynı zamanda, şunları da söylüyordu. «Kalp eğitimi tesis edilmelidir. Avrupa eğitimi bunu tamamıyla ihmal etmiştir. Öğrenciden önce öğretmen yetiştirmelidir.»

Bu okulda şu ahlaki eğitimi veriyor:

1- Gerçeğe aşık, her ne pahasına, hatta vatanın iyiliği için bile olsa yalan ve yanlış kullanılmamalıdır.

2- Öldürmemeli. Zalimleri bile öldürmemeli. Onları da aşk ile yenmeli. Onlara ölünceye kadar itaat etmelidir.

3- Fuhuştan kaçınmak böyle bir şeyi akıldan bile geçirmemek.

4- Gerekli olmayan gıdaları terk etmeli.

5- Çalmamak, başkasının malını almamak yetmez. İnsanın gerçekten muhtaç olmadığı eşyayı da kullanması hırsızlıktır.

6- İhtiyaçtan fazla şeye sahip olmamalı. Fazla olan şeyleri belirleyip hayatı sadeleştirmeli.

7- Kendisinde aldatma ihtimali olan eşya kullanılmayacak. Bu suretle Avrupa eşyası kullanılmayacak. Çünkü bu eşya Avrupa işçisinin ıstıraplarının ürünüdür.

8- Korku olmayacak. Hükümdarlardan, milletlerden, ailelerden, insanlardan, vahşi hayvanlardan, hatta ölümden korkulmayacak. Korkusuz bir insan gerçek kuvvetiyle yahut ruh kuvvetiyle kendisini müdafaa eder.

9- Hocalar ameli çalışmada örnek olmalı. en çok tarımla uğraşmalıdırlar.

Gandi Hint milletinin karakterini bu esaslarla çelik gibi kurmak istiyordu. Bunlar Gandi'nin milli eğitim esaslarıdır.

Bu okula giren, yani bu eğitime tabi tutulan çocuklar okula kapanır, aileleri onları göremez, hiçbir hallerine karışamaz. Bu çocuklara basit giydirilir, basit yedirilir, gıda yalnız sebzedir. Tatil günleri yoktur. Haftada birbuçuk gün şahsi çalışmaya bırakılır. Yılda üç ay Hindistan'da ve yaya olarak seyahat edilir. Hintçe ve bir Dravidi şivesi mecburidir. Bundan başka İngilizceyi de öğrenirler. Tarih, coğrafya, matematik ve ekonomik bilimler öğrenirler ve tarım yaparlar.

Görülüyor ki bu eğitimde dini bir ruh vardır.

Şu muhakkaktır ki, bir yeni millet veya dünya yaratmak için önce yeni bir ruh yaratmalıdır. İşte Gandi böyle yapıyor. Gerçeği ve yeni bir Hintli ve Hindistan yetiştirmek için vatandaşlarında yeni bir ruh yaratıyor. Avrupa inkılapçıları gibi bir sürü kanun yapmak ve uygulamak iyi bir usul değildir.

İngiliz hükümeti, her hükümet gibi, bu işlerden birşey anlamamıştı. Bu durumla alay ediyordu. 1920'de Vis-Kral Şelmsford, «Bütün bu yapılanlar abeslerin abesi!» diyordu. Ancak yavaş yavaş gözünü açmaya ve şaşırmaya başladı. Pasif direniş ve şiddetsizlik bütün şiddetiyle devam ediyordu. İngiliz mallarına boykot yapılıyordu. Bütün Hint Kongresi bunları şiddetle takip ediyor, eyleme katılmayanları aforoz ediyordu.

İngiliz hükümeti aciz kaldı. İngilizler bir bahane arıyorlardı. Bu bahane ortaya çıktı. Allahabad'da toplumsal sınıf kargaşalıkları oldu. Hükümet pek kanlı bir biçimde bu isyanı bastırdı. Hükümet bu isyanları Gandi aleyhine güzel vesileler sandı. Oysa Gandi bunların aleyhindeydi. İngiltere hükümeti haksızdı. Bu şiddet ve öldürme hareketi hemen bütün 1921 yılında devam etti.

Hintliler içki satıcıları aleyhinde gösteriler yapmışlardı. Hükümet bu bahaneyi ele aldı. Pasif direniş yasak edildi. Mitingleri yasaklayan bir kanun yapıldı. Bütün Hint polisine olağanüstü yetkiler verildi. Binlerce adam tutuklandı. Bu yüzden de halk ile polis arasında çatışmalar oldu. Cinayet işlendi, yangın çıkarıldı.

Gandi bu sırada her zamankinden çok dinlerin, ırkların, partilerin, sınıfların kısacası Hindistan'ın birliği için çalıştı. Gandi'nin en önemli gayreti Parya'lığı ortadan kaldırıp bu sınıfı da diğer sınıflar arasına sokmaktı. Sadece bu gayreti onun adının ebedi olmasına yeterlidir. O Parya'lığa «Hinduizm'in en utanılacak kiridir» diyordu.

Paryalar Hint'e mahsustur. Bu, aşağı bir sınıf olup her hakkın dışındadır. Herkesten hakaret görür, ona en ağır işler gördürülür. Bir Hintli ona elini sürmez. Sürse kendisini kirlenmiş sayar. Paryalık dini bir sınıftır. Gandi bunu kaldırmayı Brahmanlar'a bile kabul ettirdi. Öteden beride uygulamalar başladı. Mesela bir Brahman Parya'larla yaşamak için süpürgeci oldu.

Hindistan'da kadın meselesi de pek üzücü bir durum sergiler. Çocukların evlemesi milleti bitkin bir hale koyuyordu. Gandi bu meseleye de önem verdi. Kadınlara genel hayata karışarak onun tehlikelerine göğüs gererek kendisini erkeğin zevk aleti olmaktan çıkarmasını bildirdi. Onlara yalnız elbiselerini yakarak süs eşyasından arınmak değil, aynı zamanda erkeklerin zorluklarına da katılmayı tavsiye etti. Bu konuda da gayretler gösterdi ve çok başarılı oldu.

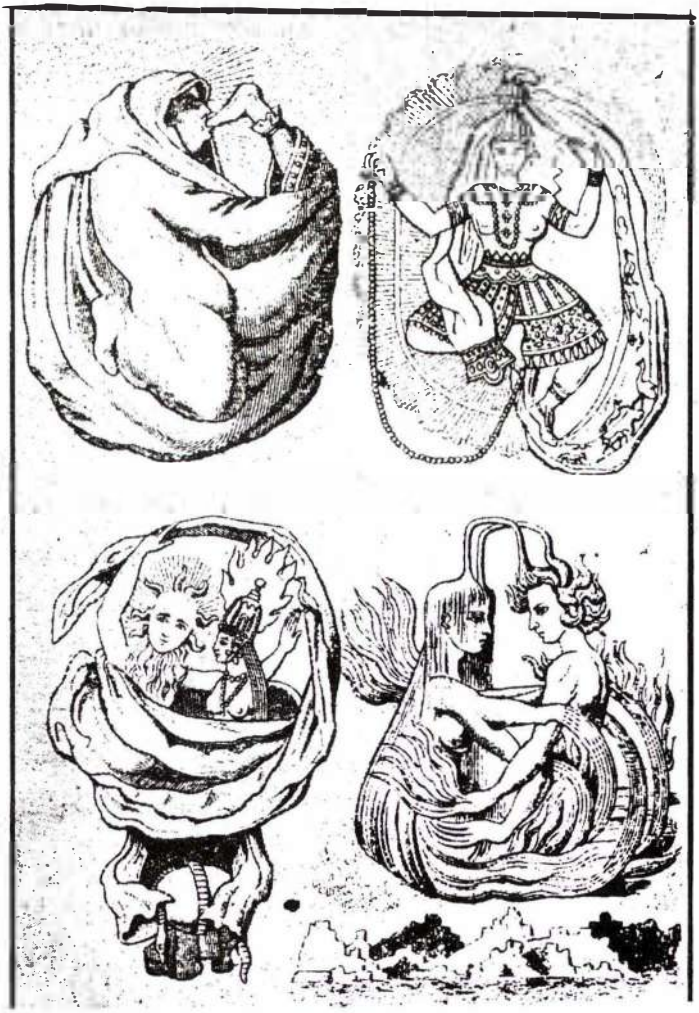
1921 yılı Gandi'nin faaileyetinin en yüksek noktasına vardırdığı yıldır. Bu devrede manevi nüfuz ve kudreti olağanüstüdür. Hint milleti kendisini bir evliya saymaktadır. Milli Kongre kendisine bütün yetkilerini, kendisine halef atama hakkını bile vermiştir. İsteseydi siyasi yahut dini inkılap yapardı. Yapmadı.

Vatanseverdi. Hindistan'ı seviyordu. Fakat «Vatanseverim. Benim için vatanseverlik insanlık ile karışır» diyordu. Bu hissi Hint'e münhasır değil, geneldir.

Hint meşhur bilim adamlarından Tagor, «Gandi'nin aşk ve inanç ile dolu olduğunu, siyasi başkan olmasının yazık olduğunu, fakat Tilak'ın ölümüyle siyasi başsız kalan Hindistan'a baş yapılması gerektiğini ve onun da Gandi olduğunu» söylüyordu. Bu iki adam birbirini pek sevip saymalarına rağmen aralarında ihtilaf çıkmıştır. Tagor, Gandi'nin Avrupa uygarlığını istememesine hücum etmiş, bu vahşiliğin akla gelmesinden bile korktuğunu yazmıştır. Aralarında basında tartışmalar olmuş, Tagor onun hatalarını söylemiş, Gandi cevaplar vermiştir.

Gandi Hindistan'ın Avrupa ile bütün ilişkilerini kesmek istiyor. Bir memlekete ithalat yapmayı fena gördüğü gibi o memleketten de ihracat yapmayı fena kabul ediyor. Her ne biçimde olursa olsun Hindistan'ın kapılarını dışarıya karşı kapıyor.

1921 yılında hareket en şiddetli devresine vardı. Kanlı isyanlar başladı. Hükümet kanlı eylemler yaptı. Hükümet bu kanlı eylemlerde en çok Gurha (Gurkha)ları kullandı. İşini terkeden işçiyi bile kırdılar. Gandi isyanı teskin için arabuluculuk yapmak üzere Vis-Kral Reding ile uzun uzadıya görüştü. Halkı şiddete teşvik eden Muhammed Ali ve Şevket kardeşleri şiddetten vazgeçireceğini Vis-Kral'a bildirdi. Ve onlara bu konuda resmi beyanat verdirdi. Bunlara rağmen hareket şiddetini kaybetmedi. Aksine Müslümanlar büyük cesaret isteyen işlere teşebbüs ettiler.

BRAHM'LAR
(Brahm (sol üstte), Brahm-Mega (sağ üstte) Brahm-Sakti (sol altta), Om (sağ altta)

Hilafet Kongresi Karaçi'de toplanıp Müslümanlar'ın İngiliz ordusunda hizmetinin meşru olmadığını ilan etti ve Ankara Hükümeti aleyhinde devam ederse İngiltere hükümetine karşı «medeni adem-i itaat» (pasif itaatsizlik) ve «Hindistan Cumhuriyeti»ni ilan edeceğini bildirerek hükümeti tehdit etti.

Hint Müslüman kahramanlarından Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler ile fedakar anaları.

18 Temmuz 1921'de Bombay'da toplanan «Bütün Hindistan Kongresi» Hindistan'a gelecek olan Prens Doğal'e, yabancı tekstil ürünlerine ve içkiye boykot edilmesine karar verdi. Hükümet içki satan tüccar ve esnafı himaye ediyordu.

Aynı yılın Ağustos'unda «Moplah»lar şiddetle isyan ettiler. İsyan aylarca sürdü. Gandi ve Mevlana Muhammed Ali Malabara gidip isyanı yatıştırmak istediler. Hükümet engel oldu. ve Kongre'de pasif itaate karar verdiler diye Muhammed ve Şevket Ali kardeşleri ve birçok Müslüman ileri gelenlerini hapsettiler. (Bu sayfalarda bu iki kardeşi ve kahraman analarını saygı ile anmak gerekir. Bu iki fedakarı, vatan yoluna bu iki evladını seve seve feda edeceğini söyleyen analarını yayınladığımız fotoğrafta görüyoruz. Mevlana Şevket Ali bir pehlivan vücuduna sahiptir.) Bunun üzerine Delhi'de Hilafet Merkezi Komitesi de aynı kararları verdi. Biraz sonra Gandi de Müslüman kardeşleriyle bir olduğunu ilan etti. Konrgre'nin 50 önemli üyesi ile ortak bir bildiri yayınladı ve sivil memurluk, askerlik gibi şeylerin haram olduğunu, Hintliler'i ezen bir hükümetten ayrılmanın görev sayıldığını ilan etti. Ali Kardeşler iki yıl hapse mahkum edildiler. Bu mahkumiyet bütün Hindistan'ı galeyana getirdi. Kongre pasif itat'a vergi vermemek suretiyle başlanmasını ilan etti.

Büyük çapta pasif itaat başlıyordu. Tam bu sırada (18 Kasım) Pens Dugal Bombay'a geldi. Orta ve aşağı sınıf boykotu yaptı. Zenginler, Par-

siler, resmi şahıslar boykota katılmadılar. Halk kızıp bunlara hücum etti. Kimisini öldürdü. Evlerini yağmaladı. Bunların kadınlarına bile dokunmamazlık etmediler. Gandi bu olaylara çok üzüldü ve hemen eylemlerin sürdürdüğü yere koştu. Halk kendisini alkışladı. Gandi halkı azarladı ve dağılmalarını söyledi. Halk sustu. Bir bildiri yayınlayıp henüz kitle halinde pasif itaat yapılamadığından pasif itaat emrini geri aldı. Başkalarının yaptığı şiddetlerden kendisini cezalandırmak için haftada bir defa 24 saatlık oruç tuttu. Hükümet olağanüstü ve kanun dışı tedbirler aldı. Eski bir anarşist ve gizli cemiyetler kanununu Kongre, Hilafet ve gönüllü heyetleri aleyhine uyguladı. Binlerce adam tutuklandı. Buna cevap olmak üzere binlerce halk yeniden gönüllü yazıldı. Vilayet komiteleri gönüllü alayları teşkilatı yapmaları emrini aldılar. 24 aralık günü yani Prens Dugal'in Kalküta'yı ziyaretinde «hartal» ilan edildi. Kalküta o gün tamamıyla bir çöl gibi ıssız idi. Bu sırada Ahmedabad'da «Bütün Hindistan'ın Milli Kongresi» toplandı. İştiraksizliği ve pasif itaatı onaylayıp herkesi tevkif edilmek için gönüllü yazılmaya mitingler yapmaya davet etti. Bunlar silahlı isyana kuvvetçe eşit, insaniyetçe yüksektir. Kongre, üyelerinin hemen tutuklanacağını tahmin ettiğinden Gandi'ye bütün yetkisini, diktatörlük ve gerektiğinde yerine halefini atama yetkisini bile verdi. Ancak bunları iki şarta bağlayarak vermişlerdir: Bunlar da, Gandi'nin milli talimatı değiştirememesi ve Kongre'nin rızası olmaksızın hükümetle barış yapamamasıdır.

Bu Kongre'de bir kısım üye silaha sarılıp şiddet kullanarak bir an önce Hindistan'ın bağımsızlığının sağlanması hakkında bir takrir vermişse de çoğunluk bu teklifi reddetmiştir.

Bütün Hindistan dini bir heyecan yaşıyordu. Erkek ve kadın 40 bin kişi hapse girmek için sevinçle gönüllü yazıldı. Bunların arkasında da binlerce insan sıra bekledi.

Gandi söz, basın ve sosyal hürriyetlerini kaldıran Lord Reding'e siyasetini değiştirmesi için 7 günlük bir mühlet verdi. Ona yazdığı mektup nazik olmasına rağmen bir savaş ilanıdır.

Dini bir alay sırasında polisler halka hücum ettiler. İki taraftan ateş edildi. Polisler karakola sığındılar. Halk karakolu yaktı. İçindekiler de ya yandılar, ya kesildiler. Bu olaya çok üzülen Gandi ikinci defa olarak hareketi durdurdu. Kendisi için ceza olarak beş günlük bir oruç ilan etti. Bu hareketin günahını kendi üzerine aldı. Kendisini beceriksiz bir cerrah gibi kabul etti. Bu günahtan dolayı hakaretlere, işkencelere, hatta ölüme bile razı olduğunu bildirdi.

Gandi'nin bu hareketi insanlık vicdanınca çok yüksektir, fakat siyaset ve idarece pek aşağıdır. Koca bir Hint Milletine üç defa hareket emri vermiş, hareket başlarken üç defa da onu durdurmuştur. Bu milletin heyecanını gidermek maneviyatını, cesaretini kırmaktır.

24 Şubat 1922'de Delhi'de Kongre'nin komitelerinde Gandi bu kararını pek güçlükle kabul ettirebildi. Bir kısmı Gandi'ye şiddetle itiraz etti ve kendisinden ayrıldı. Hatta çoğunluk bile Gandi'nin samimiyetinden şüphe etmeye başladı. Gandi'nin tutuklanacağı haberi yayılmaya başladı. Gandi: «Ben hükümetin şiddetinden korkmuyorum. Korktuğum ancak milletin şiddetidir. Benim tutuklandığım gün millete se-

vinç olsun. Hükümet Gandi'nin tutuklanması ile iş biter diyor. Siz ona aksini ispat ediniz. Millet kuvveti ile boyunu ölçsün!» diyordu.

1922 Mart'ında Gandi «Yung İndia» (Genç Hindistan) gazetesi sahibi Banker ile beraber hapsedildi. Gandi'nin hapsi tuhaftır. Bu adam şiddet aleyhindeydi. «Benim hapsimle anlaşılıyor ki hükümet bu memleketi katliam, yangın, yağma içinde görmek, bu suretle insanları öldürmek için vesile bulmak istiyor» diyordu. Gerçekten de böyle olması gerekir. Çünkü Gandi'yi tam isyanları, kargaşalıkları durdurduğu bir anda tutuklamıştır. Hükümet çok zaman ondan korkmuş, onu idare etmiştir. Oysa Gandi hükümeti hiç idare etmemiştir. Gandi şiddeti lanetliyordu. Fakat onun şiddetsizlik eylemi bütün şiddetlerden daha etkili bir şeydi.

Davanın esası Gandi'nin üç makalesi üzerineydi. Bunlardan biri şudur:

«Britanya arslanı kanlı pençelerini yüzümüze doğru uzattıkça bu imparatorluk ile asla uyuşmak yoktur. Yeryüzünün bedence en zayıf olan milletlerini çalıştırıp, onların çalışmalarının ürünlerini ellerinden almak, vahşi kuvvetin tamim ve tahsisi üzerine kurulmuş olan İngiliz imparatoruğu; evreni yöneten bir Allah varsa, devam edemez...»

Gandi halkı kanunlarla kurulmuş olan İngiltere hükümetine karşı kin, hakaret ve hoşnutsuzlukla tahrik etmekle suçlanıyordu. Savcı iddianamesinde bütün isyanların sorumluluğunu da Gandi'nin üzerine yükledi.

Gandi Savcının bu iddialarına şöyle cevap verdi:

«Savcının hakkı vardır. Ben hareketimin sonuçlarını bilmeliydim. Ateşle oynadığımı bilmiyordum. Onun tehlikesine hedef oldum. Beraat ettirilirsem tekrar yapacağım. Bu son gecelerde iyice düşündüm. Şimdi dediğimi söylemezsem vazifemi yapmamış olacağımı bu sabah hissettim. Şiddeti yaptırmamaya gayret ettim ve ederim. Şiddetsizlik benim inancımın ilk ve son maddesidir. Ancak şu iki şıktan birini seçmeliydim: Ya memleketime telafisi mümkün olmayan bir fenalık vereceğini zannetiğim siyaset usulüne bağlı, ya gerçeği benim ağzımdan öğrendiği zaman mensup olduğum milletin hissiz şiddetinin açtığı tehlikeye hedef olmalıydım. Bilirim ki milletimiz bazen deli olur. Bundan son derece kederliyim. İşte bunun içindir ki, hafif değil, ağır bir cezaya çarptırılmak için buradayım. Af istemiyorum. Hafifletici sebepler de göstermiyorum Kanuna göre düzenlenmiş bir cinayet, bana göre vatandaşlığın en birinci vazifesi olan cürüm için en büyük cezayı istemek ve seve seve kabul etmek için buradayım. Hakimler! Ya beni cezalandırınız, ya istifa ediniz! Başka yapacak şeyiniz yoktur.»

Bundan sonra bir de Hindistan ve İngiltere halkına hitap eden bir bildiri okudu. Bunda niçin meşruiyet taraftarı ve İngiliz idaresiyle hararetli bir iştirak taraftarı olduğunu, niçin şimdi ısrarlı bir iştiraksizlik taraftarı olduğunu, Hintli sıfatıyla çektiklerini, gelişen olayları zulümleri,

haksızlıkları anlatıyordu. Hindistan'a hükmetmiş olan hükümetlerin hiç birinin İngiltere kadar o memlekete fenalık yapmadığını bildiriyordu.

İngiliz hakimi Gandi'ye pek kibar muamele ediyordu. Suçlamaları kabul ederek işini kolaylaştırdığını bildirdi. İyi adam olduğunu, hatta Hindistan'ın kendisini bir evliya mertebesine çıkardığını, fakat bir hakimin kanuna tabi bir adam olarak hükmedeceğini söyledi. Geçmişte Tilak'a verildiği gibi Gandi'ye de altı yıl hapis cezası verildi. Bu ceza ufak bir ceza idi. Oysa kanunlara göre en büyük bir cezayı vermek imkanı vardı.

Artık Gandi'nin hapishaneden gelen sesi ancak barış, şiddetsizlik ve ıstırap çekme tavsiyesinden ibaret oldu.

Kongre toplandığı zaman çoğunluk Gandi'nin şiddetsizlik, bekleme, sabırlı bir hazırlanma sistemine itiraz edip pasif itaati tavsiye etti. Memleketin bu seviyeye gelip gelmediğini tetkik etmek için heyetler kurdular. Bunlar bütün Hindistan'ı dolaşıp raporlarını verdiler, bu raporlar cesaret verici bir halde değildi. Hatta üyelerin yarısının Gandi'nin iştiraksizliğine bile razı olmadıklarını gördüler. Demek ki Gandi'nin doktrini bir taraftan şiddet taraftarları, bir traftan da ılımlılar tarafından baltalanmıştı.

Bununla beraber Kongre Gandi'nin ilkelerine sadık olduğunu ilan etti. Bu toplantıda 2 bin 630 üyeden 890'ı yasama meclislerine iştiraki bile teklif etmişlerdir. Demek ki Hindistan'ın heyecanı gitmiş, manevayatı kırılmak üzereydi. Hindistan'ın en cesuru olan Müslümanlar Hilafet Konferansı'nda boykota şiddetle devama karar verdiler. İngilizler'in Gandi'nin tutuklanmasından bekledikleri sonuç ortaya çıkmadı.

Gandi'nin dostlarından Das bir parti kurdu. Bu parti şiddetsizlik ile yasama meclislerine iştiraki birleştirdi. 1923 aralık seçimlerinde büyük bir zafer kazandı. Ali Kardeşler iki yıl süren hapis cezalarını bitirip çıktılar. Bunlardan Mevlana Muhammed Ali (Bütün Hindistan Kongresi»nin başkanı oldu. Bir müddet sonra Gandi hapishanede hastalandı. Pek zayıfladı. Kendisine ateş geliyordu. Ailesiyle görüştürülmüyordu. Kimse Gandi'den haber alamıyordu. Hükümet bu durum karşısında telaşa kapıldı.

Çünkü Gandi hapishanede ölürse bütün Hindistan'da genel bir ihtilal çıkardı. Derhal muayene ettirildi. Apandisit olduğu anlaşılıp hastahaneye nakledilerek ameliyat yapıldı. Ameliyattan önce hükümet, Hint Milli başkanlarından birini gözlemci olarak hastaneye gönderdi ve Gandi'den ameliyatı istediğine dair imzasıyla bir kağıt aldı. Geceyi ümitsiz geçirdi. Milletin olaydan haberi oldu. Bütün Hindistan ıstıraplı bir bekleyip içinde kaldı. kongre Reisi Muhammed Ali bütün memlekette milli dualar okunmasını emretti.

Bu sebepten dolayı hükümet Gandi'yi serbest bıraktı.

Çıktığı zaman memlekette bir değişiklik olduğunu gördü. «Das»ın partisi her yerde, meclislerde çoğunluğu kazanmış, baskı ve ağır cezalar içeren kanunların ilgasını, özerk bir Hint hükümetinin derhal kurulmasını, Hint anayasasının düzenlenmesi için bir Kongrenin toplantıya çağrılmasını teklif ediyordu. Hatta daha ileri gidip Asya milletlerinin hürriyeti için Asya milletlerinin birleşmelerini istiyordu.

Gandi bu yeni olayları inkar edemiyordu. Bu sebeple Das'a itiraz edemedi.

Bu anlatılanlar, bir yıl öncesine kadar olan olaylardır. Yani 1924 yılı dördüncü aylarına kadardır. O günden sonra Hindistan'da önemli bir olay olmamıştır.

İngiltere Hindistan'ı soymuş, soğana çevirmiş, kendi çıkarı için bu memleketi harap etmiştir. Fakat Hindistan'a siyasi ve iktisadi ekonomik bağımsızlık verirse İngltere bu sefer de Mançester işçi ve fabrikalarını harap edecektir.

İngiliz kumaşlarına yapılan boykottan İngiltere bir yılda 20 milyon dolar kaybetmiştir.

Bu hareketlerden büyük sonuçlar çıkmamış, Hint davası kazanılmamıştır. İştiraksizlik sistemi başarılı olmamıştır. Ancak Hintiller'in dimağına «İngilizler'den kurtulmak» düşüncesi derin bir surette yerleşmiştir. İştiraksizlik düşüncesi halen vardır. Köylerde henüz pek derin değilse de olacaktır. Ordu köylülerden kurulmaktadır. Demek ordu da bu düşünceye boyun eğecektir. İngilizler Hindistan'ın durumundan ve bu gelişmelerden üzüntülüdürler. 10 yıla kadar Hint köylüsünün de teşkilat yapacağını, vergi vermeyip isyan edeceğini tahmin ediyor ve hesaplıyorlar.

«Hindliler'i artık hapishaneler korkutmuyor. Daha şiddetli cezalar yapmalı. Bu da tepkilere yol açar. Bir çare varsa o da Hükümetin Hindistan'da yenilik yapmasıdır. O da 1916'da olduğu gibi yarım-yırtık değil, tam olmalıdır» diyorlar. Ancak İngiliz hükümeti henüz böyle düşünmemektedir.

Gerçek, meşru ve hürriyet esaslarına göre kurulan hükümetler, halkın rızasına dayananlardır. Böyle bir hükümet de İngiltere'nin Hindistan'ı kaybetmesi demektir.

Milletlerin hafızası azdır. İyiliği de, kötülüğü de çabuk unuturlar. Dahi milletinin içgüdüsüne, zamanın ihtiyacına, dünyanın beklediğine uygun bir iş görendir. Gandi bunu tamamıyla yapmamıştır.

Kuvvetsiz ne iyilik, ne kötülük, hiçbir şey olmaz. Hak yolu, barış yolu, asla zayıflık, pasif bir durum, hareketsizlik ve kudretsizlik değildir. Bu sebepten Gandi başarılı olamadı.

Gandi'de pek bariz bir özellik vardır, o da haysiyete saygı göstermesidir.

Gandi'nin yaptığı şey yeni siyasi bir silahtır. Bu silah mutlak bir ataletten ibarettir. Bunu önce İrlanda'da «Sin Faynerler» yaptılar. Sonra Gandi Hindistan'da uyguladı. Bu bazı İngiliz ve Fransız yazarlarına göre önemli bir maddi yumruk, önemli bir silahtır. Düşmanı derhal savaş safından çıkarır. Gandi'nin bu ataleti, yumuşklığı İngilizler'e diğerlerinin sertliklerinden sert gelmiştir. Nice olay aksini ispat etmiştir.

Gandi'nin bu olağanüstü etkinliği mistik, dindar bir vaiz, seve seve çile çeken bir derviş tabiatından ileri gelmektedir. Çünkü Hint daima mistik ruhdadır. Bu sebeple Hintililer bu telkin tarzına hızla kapılmışlardır. Evet burası doğru. Hindistan'ı coşturdu, fakat bir sonuca varamadı.

Gandi Hint milliyetçiliğini din haline koymak, onu en eski yerli din-

lerle kaynaştırmak istiyordu. Hintlileri milliyet konusunda tutuculuğa ve vecd içine salıp kaynatmıştır.

Sözü bitirmeden önce Gandi sisteminin değerini takdir etmek için onu bir de Mısır'ın son olayı ile mukayese etmek bu tesbit için olumlu bir ölçü olur. Mısır Gandi gibi iştiraksizlik yapmadı, kuvvete müracaat etti. Aldığı sonuç Mısır konusunda göreceğimiz gibi Hindistan'ın sağladığı sonuçla karşılaştırılamayacak ölçüde büyüktür. Mısır şimdi - her ne biçimde olursa olsun- yabancı ülkelerde elçilere bile sahiptir.

Gandi dini bir mistiktir. Çok önemli bir şahsiyettir. Gandi'nin maddi ve manevi yönden nitelendirip harekatı incelenmeli ve eleştirilmelidir. Böyle bir emeğe değer.

Bu olay arasında Müslüman harekatının İngiltere'yi Türkiye lehine baskı altına alması vardır. Bu, bize dini bir ilgi ve sevginin sonucu muydu, yoksa Hint milli gayesine alet miydi incelemek bizim için gereklidir. Önce Hindularca alet olduğuna şüphe yok. Müslümanları bilmiyorum. Onlar belki de bir dini merkez, kuvvet ve istinadgahı samimi bir biçimde istiyorlardı. Gerçi bunlar İngiltere'yi manevi bir baskı altına aldılar. Epeyce etkilediler, fakat Türkiye ordusu Yunan ordusunu tepelemeseydi, İngiltere Lozan Konferans ve Barışı'na yanaşmazdı. Hindistan bu davranışını fiili sahada Türkiye lehine uygulayamadı. Bundan acizdi. İngiltere onu zaman kazanmak için vaadlerle oyaladı. Hintliler İngiliz'i fiili sahada zorlayabilselerdi. Türkiye lehine büyük kazanç olurdu. Fakat Hindistan fiili sahada İngiltere üzerine hükmedebilse, yani Hindistan yönetim ve bağımsızlığını eline alsa, acaba Türkiye için harekete geçer miydi ve geçerse ilgisi kesilmiş bir İngiltere'ye etkili olur muydu? Türkler için aleyhlerine hareket eden herhangi bir kuvvet Hintliler'den bir yardım var mıdır? Türkiye böyle bir ümit besleyebilir mi? Bu sorulara doğru cevap vermek bir hayli zordur.

Burada şu soru da akla gelebilir: İngilizler giderse Hint ne olacaktır? Olacağı anarşidir. Mısır meydanda. Ufak bir bağımsızlık elde edince Mısır'lılar meclislerinde birbirlerini yediler. Ancak sonuçlara bakarak İngiliz gitmesin demek de olmaz. Sebep, hak değildir. Milletler kendi hallerine kalsınlar da ne olurlarsa olsunlar. Hak budur. Zamanla gelişir, uygarlaşırlar.

Bütün Hindistan İçin

GENEL DÜŞÜNCE

(Coğrafi durum ve tabiat, milliyet, dil, sınıf, ahlak, adet, karakter, din, uygarlık ve tarihî çizgiler.)

Hindistan Asya'nın bir kenarında büyük bir ülkedir. Kuzeyini saran geçitleri az ve pek yüksek dağlar; doğusunu, güneyini ve batısını kuşatan denizler ve okyanuslar onu dünyadan ayrı başka bir alet haline koymuştur. Kuzeyindeki dağ çemberinin yani Himalaya, Hindukuş ve Süleyman dağlarının başlarını göklere batıran tepeleri, dondurucu buzulları, başdöndüren uçurumları, diğer üç taraftaki sanki sonsuzluğa uzanıp giden denizler onu adeta bağımsız bir dünya durumuna getirmiştir.

İçinde Sind ve özellikle birçok ayağı bulunan Ganj ırmakları vardır. Bunlar Hindistan'ı sulayıp toprağını verimli, kendisini zengin ve cennet gibi yapmıştır. Buna rağmen bazı yerlerinde özellikle kuzey kısmında çöl bile vardır. Fakat diğer kısımlar çölün varlığını hiç hissettirmez derecede yüksek bir değerdedir.

Hindistan'ın iklimi sıcak iklimdir. Otu da, hayvanı da, insanı da, insanlarının karakteri, ahlak ve herşeyi iklimle uyum içindedir.

Hindistan'ın kendi iklimine göre oraya özgü ağaçları, meyveleri, hayvanları vardır. Bir örnek olmak üzere Hindistan'ın garip bir ağacını anlatacağız. Bu ağaca orada «batyan» derler. Mısır'da da gördüğüm ve «baubab» (baobab) denilen bu ağaç gayet büyük, birçok kökü ve bedeni olup ağaçların devi derecesindedir. Yukarıki dallarından bir düziye yere saçaklar uzanır ve bu saçaklar toprağa girip kök tutar. Batyan'ın manzarası bizim için çok tuhaftır.

Hindistan'ın bir kısmına «Hind-i Çini» adı verilmektedir. Yüzölçümü 1,5 milyon kilometre karedir ve yeni bilgilere göre 4 miyon 764 bin kilometrekaredir. Bunun önemli bir kısmı doğrudan doğruya İngilizler'in, diğer bir kısmı İngilizler'e haraç veren ve onun himayesindeki yerli devletlerin, diğer bir kısmı İngilizler'e haraç vermeyen Keşmir, Nipal (Nepal), Butan, Tong (Tüng) bağımsız yerli hükümetlerinin, diğer bir kısmı da Fransa ve Portekiz devletlerinin egemenliği altındadır. Portekiz sömürgesi pek ufak olup, yarım milyon nüfusu vardır. Fransızlar'ınki daha ufaktır. Bunun hükümeti Afganlı Müslüman bir sülalenin elindedir.

Hindistan'ın nüfusu 310 milyondur. Bunun 78 milyonu Müslüman, yarım milyonu Hıristiyan, yüzbini Kebr, bir miktarı Yahudidir.

Hindistan tarım ve ekonomi bakımından pek önemli ve zengin bir memlekettir. Çivit, şeker, ipek, güherçile, pirinç, lak (reçine), pamuk ve afyon Hindistan'ın başlıca ihracatıdır. Eski zamanlardan beri Hindistan ve Çin ticareti şiddetle birbirine bağlıydı. Hindistan Çin'e önemli miktarda afyon ihracatı yapıyordu. Hindistan ile Avrupa ve Amerika arasındaki ticaret Çin vasıtasıyla yapılıyordu.

Hindistan'da pamuklu kumaşlar inceliği ve güzelliğiyle bilinirdi. İpek kumaşlar da yaparlardı. Hindistan eski zamanlardan beri civarındaki adalar, Çin, İran, Babil, Arabistan, Suriye ve Mısır ile ticaret yapıyordu. Pamuklu ve ipekli kumaşlar, pamuk ve ipek iplikleri, çivit, şeker, tarçın, baharat, boyalar, elmas, inci, zümrüt, çelik, ilaç, itriyat, kadın (cariye) ihraç ederdi.

Bundan iki yüzyıl kadar önce Nadir Şah hakkında yazılmış ve 3'üncü ciltte sözü edilen eser Hindistan'ın o zamanki ekonomik durumunu şöyle tasvir ediyor:

«Bütün dünyanın servetine Hindistan mezardır. Amerika'nın çıkardığı altınlar, Avrupa'da bir süre dolaştıktan sonra oraya gidip kalıyor. Çünkü Hindistan, tarım, elmas ve değerli madenler memleketidir. Sanayii kendisine yetişiyor. Dış ülkelerden hiçbir şeye muhtaç değildir. Oysa başka milletler ondan birçok şey satın almak zorundalar. Böylece dünyanın serveti orada toplanıyor. Hindistan'a zahire veya başka bir mal girse bile, bu parayla alınmıyor, oranın eşyasıyla takas edilmek suretiyle ülkeye giriyor.

Milliyet

Hiçbir şeyde birliği olmayan Hindistan'da türlü renk'te, yapıda insanlar vardır. Bu durumu ve birçok dillerin de olması Hint halkını birçok milletlerden olduğuna delildir.

Gerek Hindu, gerek Müslümanlar'da ayrı bir etnolojik nitelik yoktur. Her mezhep arasında renk, boy ve her şey çeşit çeşittir. Fakat Hindistan'ın halkı genellikle ufak, ince ve cılız; dağ halkı uzun ve yapılıdır. İkisi de atik ve meşakkate dayanıklıdır. Renk iklime göre koyu zeytuniden siyaha çalar dereceye kadar değişir. Yüz ovaldir, alın yüksek ve biraz basıkça, göz ve saç kara, kaş kavisli, ağız ve burun aleladedir. Bakışları sakin, elleri küçük, vücutları orantılı, bacakları nisbeten ince, ayakları düz ve yassı, kulakları kısa; fakat yana açılmış ve yumuşaktır. Racputlar arasında ve kuzey kısım dağlarında pek iri ve güzel adamlar bulunur. Kadınlar çoğunlukla güzeldir. Kadınların vücutları narin ve uyumlu, derileri nazik, elleri küçük, saçları uzun ve ipek gibi, kirpikleri uzundur. Hele Brahman sınıfının kadınları pek güzeldir.

İnsanların renkleri çok çeşitlidir. Koyu esmer siyahtan, en açık zeytuni sarıya kadar çeşitli renkler vardır. Bu renkler ve diller bu halkın kaynağı için iki belirgin delildir. Rengin burada en eski devirlerde bile önemi olduğunu «sanskrit» kelimesi göstermektedir. Bu kelime «Varna» (Varena) adında bir sınıf bildirir, bu da renk demektir.

Renkler kuzeyden güneye değil, batıdan doğuya doğru koyulaşır. Anlaşılan ilk Hint halkı Ekvator'a yakınlığı sebebiyle simsiyah idi. Gelen Turani ve Hint-Germani ırklarla renk derece derece açılmıştır. Bu göç kuzeybatıdan gelmiştir ki, renklerin değişme yönüne uygun düşer.

Zaten tarihin verdiği bilgilere göre istilacılar ilk Sind boyuna gelmiş, oradan Pencab'a girmiş, oradan Cümna ve Ganj boyuna yayılmışlardır. Yerlilerle ya karışıp onları tutsaklığa mahkum etmişler, ya yerlileri güneye ve dağlara kaçırmışlardır. İlk halk Nagrituslar'dır. Dekkan'ın vahşi dağlarında halen bunlardan pek az miktarda münferit tipler vardır. Hindistan'a ilk gelenler Dravidi'lerdir. Bunlar Turanlıdır, sonra zaman zaman Aryalar ve Turanlılar -ikinciler büyüklükte olmak üzere- gelmişlerdir. Sonradan gelen Turarılılar ve Aryalar eski Turalılar'ı yani Dravidi'leri yerleşmiş bulmuşlar, onları Dekkan'a püskürtmüşler, kendileri Sind ve Ganj boylarında yerleşmişlerdir. Yani bunlar da onları - onların ilk halk yaptıkları gibi- aşağıya doğru sürmüşlerdir.

Dravidi'ler bugün Dekkan'da 50 milyon nüfus olarak mevcutturlar.

Racputlar, kendi masallarına göre, dünyada en eski ırktır. Kahraman ve hürriyetsever olmakla meşhurdurlar. Bir zamanlar Hindistan'ın her tarafından bulunurlardı ve yönetim tamamıyla onların elindeydi. Bir kısmı kral, bir kısmı komutan ve askerdiler. Bunlar Türk'tür. Bugünkü Müslümanlar'ın çoğu da Türk'tür.

Dravidi'lerden Racputlar ve Maharatlar, Televguslar, Tamullar, Kanaralar gibi Hint tarihinde önemli roller oynayan milletler ve devletler meydana gelmiştir.

Bütün bunlara bakılırsa Avrupalılar'ın Arya dedikleri nüfus, bugün mevcut olarak Afganlar'dan başka insanlar değildir. Bunlar da pek azdırlar. Başka Aryalar zikredilmiyor. Oysa olaylar ve tarihin bize gösterdiği veçhile Hint halkının en önemli ve muazzam kitlesi Turanlılar'dan ortaya çıkmıştır. Hint'e önce Turanlı olan Dravidi'ler gelip yerli halk olmuş, sonra yine Turanlılar'dan ve yine Milad'dan önce ve sonra da bir düziye Turanlılar gelip yerleşmişlerdir. Bunlar Yüeçi'ler, Saka'lar, Kuşan'lar, Akhun'lardır. Müslümanlık devrinde ise gelenler büyük çoğunlukla Türk'tür. Bu Türklerin içlerinde biraz Afgan vardır.

Dil

Batılı yazarlara göre Hintliler'in dilleri iki gruba ayrılır: Ari olmayan diller, Ari diller. Birinci sınıf diller ilk karaderili ırkın dillerinin enkazıdır. Bu diler gelişmemiştir. Bunlar yapılan incelemelere göre 19 dildir. Ari diller bugün genellikle Hindular'ın dilleridir. Bunlar Sanskrit ve Prakrit dillerinden meydana gelmiştir.

Bunların en önemlileri, Hindi (Hintçe), Hintuvi (Hinduca), Bengale, Orya, Marathi, Goncarathi, Sindhi, Pencabi, Doghri, Keşmiri, Hindustani (Ordu veya Urdu) dilleridir.

Anlaşıldığına göre Avrupalı yazarlar bu bölüştürmelerinde ve gruplandırmalarında Hindistan'daki Turani dilleri karaderili bir ırkın enkazının dilleri dedikleri sınıfa sokmaktadırlar. Bu dilleri mahallerinde incelemek Türklük için önemli sonuçlara varacak işlerdendir sanırım.

Hidistani adını da taşıyan ordu dili Hindistan'ın her tarafına yayılmış, epeyce önemli bir edebiyat meydana getirmiş bir dildir.

En eski dili Sanskritçe'dir. Sir Vilyam Cons, «Sanskrit hayrete şayan bir dildir. Yunanca'dan mükemmel, Latince'den zengin, her ikisinden nazik bir dildir» diyor. Bu dili halen Hindistan'da bilginler kolaylıkla konuşmaktadırlar. Sanskritçe'nin gramerini pek eski zamanlarda «Panini» yapmıştır.

Kuzey'de Pencab, Kanoç, Kuzey Behar, Bengle ve Gücerat'ta bulunan beş şive yabancı kelimelerle bozulmuş bir Sanskrit'tir Dekkan'ın beş yahut hiç olmazsa üç şivesi tamamıyla Sanskrit'ten ayrıdır. Bunların en orijinali «Tamul» şivesidir.

Sınıf (Kast)

Sınıflar Brahmanizm dini tarafından kurulmuştur. Sınıf onun esasıdır. Bu sınıf teşkilatı üç esas üzerine dayanır: Irk, din, siyasi şartlar. Aşağı sınıf yerliler olup Arya'lara az mukavemet etmiş olan Çudra (Sadra), orta sınıf işçi olan Vaysiya, ikinci sınıf savaşçı ve soylu olan Kışatriye (Cengaverler), birinci sınıf Brahmanlar'dır. Bu dört sınıfın dışında bir de sınıfsız bir topluluk vardır ki bunlar Parya'lardır.

Parya'lar yerli halk olup Aryalar'ın istilasına pek fazla direnenlerdir. Bu sebepten bunlar pek adi, zelil ve kirli sayılmıştır. Bunlar lanetlenmiş insanlardır. Bunlara temas etmiş olanlar pis olur. Vaysiyalar'ın nüfusları çok olup Dravidiler'dendiler. Aryalar'ın nüvesini teşkil etmişlerdir. Kışatriyalar ve Brahmanlar Vaysiyalar'dan meydana gelmişlerdir. Kışatriyalar savaşçı özelliklerini kaybetmişlerse de yine onlardan meydana gelen Racputlar bu hasletlerini muhafaza etmişlerdir. Brahmanlar ruhani memurlardır.

Demek Hindistan'da başlıca dört sınıf vardır. En yukarı sınıflar Brahmanlar ve Kışatriyalar'dır.

Bu sınıflar beraber yiyemez, içemez, hatta birbirine dokunamazlar. Bunlara uymayanlar aforoz edilip Sadralar'ın altına düşerler. Böylece zamanla bu üç sınıftan başka birçok sınıf meydana gelmiştir.

Bu sınıflar birbiriyle karışmadığından Hindistan'da birbirinden farklı ırki, dini, toplumsal varlıklar türeyip öylece devam etti. Hindistan'da halk farkı her yerde olduğu gibi şehirli, köylü; zengin, fakir; potron, işçi gibi olmayıp bir örnekler kolleksiyonu halindedir. Bunlar birbiriyle evlenmezler, yemek yemezler. Bir İngiliz uzmanına göre bu sınıf teşkilatı yüzünden Hindistan halkı 2 bin kadar çeşitli tiplere ayrılmıştır.

Hindistan'da bu sınıf teşkilatı yıkılmaz bir surette yerleşmiştir. Ancak son yıllarda biraz gevşemek istidadı göstermektedir(*).

Ahlak, Adet ve Karakter

Dekkan ile beraber Hindistan'da 10 millet yaşamaktadır. Bunlar dil, ahlak ve seciye karakter bakımından birbirine benzemezler. Aynı zamanda birbirine benzeyen yönleri de vardır.

(*) Eserin yazıldığı yıllar göz önünde bulundurulmalıdır.

En büyük fark asıl Hindistan ile Dekkan, yani Hindistan yarımadasının kuzeyi ile güney kısmı arasındadır. Bu fark fizik, din, dil bakımlarından vardır.

Kuzey kısım halkı iri, açık renkte; güney kısım halkı ufak ve kara renktedir. Kuzey halkı hububat, güney ahalisi «rağni» denilen hayvanat türünden bir şey yerler.

Ganj'ın «Hindustani»leri bütün Hintistan'ın en iri, en ak, en enerjik, en savaşçı insanlarıdır. Köyleri ovalarda bulunur, birçok evi vardır ve büyüktür. Evlerin damları kiremitle örtülüdür, duvarları kerpiçtir. Başlarına sarık sararlar. Elbiseleri Müslüman elbisesine benzer. Her tür hububattan ekmek yerler. Bengale'liler zenci, ufak, hurafelere boğulmuş, korkak, fikirce ince ve hilekar insanlardır. Bunların köyleri ormanlardadır. Evlerini üstü kamışla örtülüdür, duvarları bambudan yapılmıştır. Elbiseleri eski Hint elbisesidir. Bellerinde kemer, omuzlarında hamail vardır. Bunlar banyodan sonra vücutlarına zeytin yağı sürerler. Genellikle pirinç yerler. Birbirinin dilini anlamazlar.

Buna rağmen bu iki halkın birçok benzeyiş noktaları vardır. Bu da din ile sağlanmıştır. Din ortak olup dine özgü adetler, usuller birbirine benzemektedir.

Hindistan'da şehirleri ve hatta büyük şehirlerin çok olmasına rağmen halkının en büyük kısmı tarımla uğraşır.

Bir köylü evinde eşya olarak bir iki hasır, birkaç çanak çömlek, birkaç bakır kap, bir el değirmeni, bir havan, üstünde ekmek pişirilen bir saç, bir yatak vardır. Yatak gündüzleri duvarın kenarına dürülür. Yemek evin dışarısında pişirilir. Zenginlerinin evleri iki katlıdır.

Hint köylüleri faizle para verenlerin elinde esirdir. Hesaplarını bilir insanlar değildirler. Köyler hükümetinin zulmü altında inler. Bu köylüler bir düziye birbiri aleyhine dava açarlar . Sarhoşluk nadirdir.

Köylü şafakla kalkar, yıkanır, ibadetini yapar, palvanlarını alıp tarlaya gider.

Şehirlerin evleri büyük, tuğlalar veya taşla yapılır. Pecereleri küçük ve yüksektir. Çoğunlukla şehirlerin etrafında kale vardır.

Şehirliler hububat, sebze, zeytin yağı, baharat ve tereyağı ile beslenirler. Sarhoşluk şehirlerde çoğalmaktadır. İngilizler Hindistan'da içki yapıp satıyorlar. Halk sarhoşluğa alışıyor. Batı Hindistan'da çok afyon yutarlar. Bunlar birtakım ıtırlı yapraklar da çiğnerler. Tütün içerler. Şu çok tuhaf bir olaydır: Hintliler, «şeytan tersi» (asefetida) denilen ve gayet fena kokan maddeyi yemeklerine baharat gibi ekerler. Oysa biz bunu hastalara pek ender ve zorla veririz.

Brahmanlar ziyafet verdikleri zaman başka sınıfların temasıyla pis olmuş halı üstünde tabaklar içinde yememek için sofranın halılarını kaldırırlar. Tahta üzerine kum dökerler ve bunu türlü renkte kumlarla süslerler. Her misafirin önüne çiçekler, bir de tabak yerine kulandıkları ağaç yapraklarında olmak üzere 20-30 türlü yemek ve salça korlar. Yemek el ile yenir. Yemekten önce ve sonra ellerini yıkarlar.

Aşağı sınıflar et yerler. Her asker yemeğini kendi pişirir ve yalnız yer.

Oyuna gelince: Hindistan'da satranç, bir çeşit tavla, iskambil oyunları vardır. Bunların iskambil kağıtlarında riga, kız gibi resimler yerine

Hindu tanrılarının resimleri vardır. Dansları vücudun gayet yavaş hareketleriyle oynanır.

Hintlilerin evlerinde sandalya gibi şeyler yoktu. Zenginlerin odalarında yerde bir pamuk halı vardır. Onun üzerine otururlar. Pek önemli bir kişi gelirse altına minder konur.

Hintliler sosyal saygınlığa çok fazla önem verirler. Herkesi mevkiine göre oturtmak gerekir. Bu da önceden uzun tartışma ve görüşmeleri gerektirir. İki avuç içini birbirine temas ettirip böylece elleri iki veya üç defa alına götürerek Brahmanlar'ı selamlarlar. Genel selam ise eli önce yürek, sonra sırayla ağız ve alına götürmektir. Görülüyor ki bu, Anadolu'da Türk köylüsünde gördüğümüz selamdır. Yahut selam yerine «Zama» adını söylerler.

Ziyaretler ev sahibi tarafından misafirlere ağızda çiğnenen otların verildiği zaman biter. Aynı zamanda kendi mendiline gülyağı veya diğer bir ıtır sürer ve üstüne de gülsuyu döker. Bu, artık gidiniz, demektir.

İlk görünüşte, bayramlarda misafirlere hediyeler verilir. Eğer bunlar zengin iseler hediyeler arasında şallar, kıymetli kumaşlar, inci gerdanlıklar, bilezikler, atlar, filler olabilir. Hizmetçilere, askerlere, bilginlere, rakkaselere de hediyeler verilir.

Hintliler nazik, ince, hoş sohbet insanlardır.

Eğlenceler yemekle başlar. Şarkı söylenir, dans edilir. Soytarılar sanatlarını ortaya koyarlar. Eğlence sırasında buhur yakılır. Misafirlerin üzerinde çiçek çelenkleri bulunur.

Hükümdar özel günleri vardır. O gün herkes gelip kendisine hediye takdim eder. Bu hediyeler bir rupiye ve bir çiçek bile olabilir. Bu hediyelere «nazar» derler. Hükümdar da onlara hilat verir. Bu adet zannımca Hindistan'a Türkler tarafından sokulmuştur. Babür Han'da da bu adeti gördük.

Dini törenin en önemlisi Rama tarafından «Lanka»nın zaptıdır. Bu ayin kırda yapılır. Kuleli bir kale yapılıp Rama ve askerinin elbisesi tarzında elbise giymiş insanlar ve ona yardıma gelmiş olan maymun ordusuyla komutanı «Hanman» (Hanuman, Hatman) temsil edilir. Kale ele geçirilir.

Bu ayin Maharatlar'da başka türlüdür. Hükümdar büyük bir alayla yola düzülür. Alayda birçok fil vardır. Bunların püskülleri yerleri süpürür. Askerler, komutanlar atlarda veya yayadır. Kiminin ellerinde uzun kargılar vardır. Herkes güzel elbiseler giymiştir. Atlar dörtnala hareket edip birbirine girer, çıkar. Arada toplar, tüfekler atılır. Bir top sesiyle atlar dörtnala koşturularak bir ağaçtan yaprak ve dallar koparılır. Ağaç yapraksız ve dalsız kalır. Bu dalcık ve yaprakları herkes sarığına takar, birbirini kutlar.

Hindistan'da panayırlar kurulur. Bu panayırlarda eğlenceler yapılır.

Hintliler'in bahçelerini anlatmadan geçmek doğru değildir. Bu bahçeler güzeldir, Türlü çiçekler, türlü ağaçlar, serviler, hurmalar vardır. Bazı kısımlardaki bahçelerde portakal ağaçları bulunur. Bu bahçeler Türkler tarafından yapılmıştır ve adet haline getirilmiştir. Hintliler buralarda eğlenirler.

Hindistan'ın bazı yerlerinde ormanlar vardır.

İlkbaharın şerefine yapılan bir bayram vardır ki adı «Höli»dir. Bu bayramda çocuklar ateş çevresinde dans ederler, büyüklere üzücü şeyler yaparlar. Fakat büyükler kızmazlar. Herkes yüzlerine kırmızı bir toz eker. Bu tozun boyası kolay kolay çıkmaz. Aynı zamanda birbirine sarı bir su dökerler, bir çeşit şırıngalarla suyu sıkarlar. Kırmızı tozu tutkal ile karıştarark yaptıkları şeyleri birbirine atarlar. Bunlar çarpınca yırtılıp vurmuş olduğu yeri, yüzü boyar. Bunu herkes yapar. Sonunda herkesin yüzü tanınmaz hale gelir.

Hintliler'in askeri sınıfı at üstünde avı severler. Bu suretle ve kılıçla geyik, yaban domuzu, tavşan, kurt avlarlar. Fil veya at ile kaplan avı yaparlar. Kaplan çoktur. Özellikle «Marat»lar pek iyi binicidirler. Büyük devlet adamları ve saray ileri gelenleri fil kulanmasını bilirler. Bu eskiden beri savaşçılar için gerekli bir sanattır.

Elbiseleri beyaz don ve belden yukarısını örten beyaz bir gömlektir. Başlarında beyaz sarık vardır. Kadınların elbiseleri de er-

Vira Bhodra
(Burada da bizim ay vardır.)

keklerinki gibidir. Yalnız daha uzun ve geniştir. Her iki cins de ziynet eşyası takarlar. Mesela erkeklerin kulaklarında küpe, bileklerinde altın, inci ve elmastan bilezik, boyunlarında gerdanlık vardır.

Boyun ve bacaklar çıplaktır. Müslüman kadınlar örtünürler ve hayatları evlerinde geçer. Hintliler'de örtünme yoktur. Yalnız askeri sınıf bu adeti almıştır. Gerek Müslüman ve gerek Puta tapan Hintli kadınlar erkek sosyetesine girmezler. Kadın erkeğe eşit değildir. Ev işlerini kadın yapar, önce kocasına yemek yedirir, sonra kendisi yer. Bir kadın bir erkekle beraber giderse erkek önden yürür, kadın onu takip eder.

Kadın kocasına mutlak bir surette itaat eder. Eğer evli değilse ebeveninden erkeklerin emri altındadır. Karısına saygı göstermek, ona elbise, yiyecek, mücevher almak kocanın görevidir. Bu görevler kanunda büyük bir dikkatle tesbit edilmiştir. Dullar, evlenmemiş kadınlar doğrudan doğruya hükümdarın himayesi altındadır. Yine Manu kanununa göre bir Brahman karısıyla yemek yemez. Hatta yemek yerken ona bakamaz. Evin misafirine bakmak, yemek pişirmek kadının görevidir. Ölen bir adamın cesedi ile beraber karısının cesedinin yakılması usulü kanunda yoktur; fakat bu uygulama yürürlükte idi.

Hindistan'da esirlik vardı. Çocukları, bazen çalarak, satarlardı. Bunlar hizmetçi olarak kulanılırdı. Bazen köle kızlarını genel evlerde çalıştırmak için büyütenler bile olurdu.

Evlenirken nişanlıların elleri kutsal ottan bir ip ile birbirine bağlanır. Erkek her adımında bir dua okuyarak yedi adım atar. Yedinci adımdan sonra nikah olmuştur, artık cayılamaz. Manu'da mevcut olduğu üzere kızın babası damadından para, cihaz gibi birşey isteyemez. Kızlar öğrenim görmezler.

Hindular cenazelerini odunların üstüne yatırıp yakarlar. Ruhaniler odunun üzerine diz çökmüş olarak oturtulur. Can çekişme halinde olan kutsal çimen üzerine yatırılır. Eğer Ganj yakınsa onun kenarına götürülür. Böylece Ganj'ın kenarında iyi olanlar bir daha köylerine dönmez. Bu suretle Ganj civarındaki köyleri bu suretle gelen halkla doludur.

Cenaze yıkanır, üzerine güzel kokular sürülür. Her tarafı çiçekle örtülür. Ve derhal odunların üzerine götürülüp yakılır. Hindistan'ın güney tarafında cenazenin yüzü açık ve kırmızıya boyanmış halde götürülür. Odunların çevresi çiçeklerle süslenir. Odunlara tereyağı, ıtırlık yağlar dökülür. Basit bir adamın odun yığını dört-beş kadem yüksekliğinden olur. Ölünün ebeveyninden biri odunları yakar. Sonra diğer akrabalarıyla beraber gidip yıkanır. Odunlar sönünceye kadar orada suyun kenarında oturur. Elbiseleri ıslak, gözleri yanan odunlardadır. Ağlamak yasaktır. Kederini bazı dini şeyler okuyarak avutmak gerekir. Hintliler yalnız savaşta ölenlerle kocalarıyla beraber yakılan dul kadınlar için mezar yaparlar. Bu mezarlar küçük kare şeklinde şeylerdir.

Ölen koclarıyla beraber diri diri yanan kadınlara «Satti» derler. Bu adetin ne kadar eski olduğu bilinmemektedir. Manu'larda yoktur. Onlarda tersine dulların hayatta ne yapacakları yazılıdır. Bazı yerlerde kadın kocasının ölüsüne bağlanır, kaçmasını önlemek için üzerlerine bambular yığılır. Bazı yerde ateş bir kuyu gibi yerde yakılır. Dul bizzat sıçrayıp kendisini ateşe atar. Dekkan'da kadın odunları üstüne oturup

kocasının başına dizini kor. Dumandan boğuluncaya kadar böyle kalır. Manzara, gerçi pek vahşi, pek feci, pek yürek dağlayıcıdır. Gücerat'ta yakılacak kadını afyonla uyuşturdurlarınış.

Bu kadınlar çoğunlukla sesizlik içinde, sabırla ve isteyerek yanarlar. Yanarken ellerini kaldırır, dua ederler. Bazen dehşetli bağırırlar ve kaçmaya çalışırlar. Bu sırada orada bulunanlar kadının ateşten kurtulmasını önlerler. Bu adet Hindistan'da genel değildir. Birçok yerlerde yoktur. Asıl Hindistan denilen kısım ile Bengale'de çoktur. Hindistan'da hırsızlar da bir sınıf teşkil ederler. Hırsızlık bunlarda irsidir. Bu işte pek usta olurlar. Bunların «Tağ» denilen bir kısmı daima seyahat ederler. Bunların mabudu «Bhavani»dir.

Brahmanlar'ın tuhaf bir adeti vardır. Brahman bir elinde hançer, bir elinde zehir birşey istediği adamın kapısına gelir oturur, o adam dediğini yapmazsa kendisini öldüreceğini bildirir. Alacaklılar da borçlarını vermeyen borçlularına aynı şeyi yaparlar. Buna «Dherna» derler. Verinceye kadar aç kalırlar. Bunu askerler de hükümdarlarına istediklerini almak için yaparlar. Gandi'nin İngilizler'e yaptığı esasen budur. Hindistan'ın merkezi dağ ve ormanlarıda çok değişik niteliklerde bir halk vardı. Bunlar küçük, siyah, faal, zeki, güzel, sürekli harekette olan, çalışkan insanlardır. Vücutlarının büyük kısmı çıplaktır. Talan ile yaşarlar. Yerlerine kimseyi sokmazlar. Hintlilerin ilahlarının çoğuna tapındıkları gibi kendilerine özgü ilahları da vardır. Bunlar Tavukları kurban ederler. Ölülerini gömerler Çok sarhoş olurlar. Öküzü keser ve yerler.

Bunlara «Pağalpur Paharyas» derler Avrupalılar'ın «Parya (Parias) kelimesi bundan bozularak meydana gelmiştir. Bu kelime «dağlı» demektir.

Hindistan'ın dağları, iklimin çeşitli oluşu, sıcağı, kuzeyinin soğuğu, yerlerini verimli veya çorak oluşu Hintliler'de çeşitli karakterlerin oluşmasına yol açmıştır. Bununla beraber genel karakterleri de vardır. Mesela bütün Hintliler gevşek, ihmalci, korkak olurlar. Bunlar Hintliler'de genel karakterdir. Hintliler'in fena ahlakları bunlardan gelir. Başlıca fenalıkları kendilerinde doğruluk, doğruluk sevgisi olmamasıdır. Hintli sözünü tutmaz. Fakat bankerleri ve tacirleri taahhütlerini tutarlar. Çok hilekar ve entrikacıdırlar. Görülmemiş biçimde dalkavuk mizaclı, yaltakdırlar. Sözle kavgayı çok yaparlarsa da orada kalırlar.

Vatanseverlikleri ve başka erdemleri de vardır. Özellikle din konusunda fedakardırlar. Brahman dininde olan biri açlıktan ölür de yasak yemeğe el sürmez.

Ölüme küçümseyerek bakarlar. Bu bakışları hiçbir millette olmayan derecede fazladır. Korkak oldukları halde gerektiğinde ölüme atılmaktan çekinmezler. Bu da din kuvvetiyledir. Demek din ne kuvvetli saikadır ki, korkak insanları bile ölümden korkutmaz.

En iyi cins Racputlar Ganj boyu insanlarıdır. İngilizler bunlardan asker yaparlar. Pek cesurdurlar.

Hint köylüleri uslu, namuslu, kimseye zararı olmayan, sevimli, ailesine bağlı, komşusuna şefkatli, hükümetten başka herkese karşı samimi insanlardır.

Şehir halkı sakin insanlardır. Onlarda Avrupa şehirlerindeki gibi dolandırıcılar, sahtekarlar, serseriler bilinmeyen şeylerdir.

Hintliler'in en büyük kusuru enerji sahibi olmamalarıdır. Fakat bazen enerjinin en büyük örneklerini gösterirler. Hintli savaşında sebat edemez.

Hintliler pek şen olurlar. Konuşmayı severler. Daima sözleri güldürücü şekillere sokarlar. Pek temizdirler. Şahısları da, evleri de temizdir.

Şifasız bir hastalığa yakalanan ruhaniye, ölümünün yaklaştığını hisseden hükümdara ihtihar etmeye izin vardır. Ruhani açlıkla, hükümdar savaşarak ihtihar eder. Eğer barış zamanı ise o da açlıkla kendisini öldürür.

Hükümdarlar için av, kumar, aşırılığa varacak biçimde kadın, sarhoşluk türkü, dans yasaktır.

Hükümdarlara, ihtiyarlara, bilginlere, zenginlere, büyük devlet adamlarına saygı tavsiye edilmektedir. Tekerlekli arabaya, 90 yaşındaki ihtiyara, hastaya, sırtında ağır yükü olana, kadına, prense, yeni evliye daima yol, geçit verirler.

Kanun birçok yerinde çok önemli olarak eski adetlerin muhafazasını tavsiye etmektedir. Bu yüzdendir ki, Hindistan'ın adetleri, Hint şahsiyet ve varlığı bugüne kadar devam edebilmiştir.

İnsan ulaşımı fil, at ve araba; eşya ulaşımı sığır ve deve araba iledir. Manu'nun saydığı sanatlar o zamanlar bile Hindular'da uygar hayata gerekli hemen bütün sanatların ve oldukça ilerlemiş bir tarımın bulunduğunu göstermektedir. Bunlara göre Manu zamanı Hintliler'i Homer zamanı Yunanlılar'ından uygarlık bakımından daha yüksektiler.

Aynı zamanda onlardan çok daha insani idiler. Düşmanlarına onlardan insani muamele ederlerdi. Düşünce ve fikir hayatları da Yunanlılar'ınkinden pek ileriydi. Hele Allah ve felsefe konusunda Yunanlılar bunların düzeyine varamamışlardır.

Himalaya son sınır olduğu ve oralarda perilerin oturduğu inancındaydılar.

Şemsiye hükümdarlık işareti olduğundan İngilizler gelinceye kadar halktan hiç kimse şemsiye kullanamazdı.

Bir Hintli kadın bileziğini bir adama gönderirse, o adam onun bilezik kardeşi olur ve soylu bir adam ise o kadının haklarını her durumda savunmaya mecburdur. Babür Hintliler'i beğenmez. Onlar hakkında, «Çehrece çirkin» sohbet ve zevk meclisini bilmez, birbiriyle serbetçe yaşamaz, idrak ve dehadan yoksun, tavırca nezaket, arkadaşlık, şefkat bilmez, mihaniki kabiliyetlere, mimarlık hüner ve becerisine sahip değildirler. Güzel atları, iyi etleri, ormanları, kavunları, meyveleri yoktur.» diyor. Bir de Manu'lara göre Hindistan'ın din, sınıf ve öteki durumları anlatalım:

MANU'LAR ZAMANINDA HİNDULAR

Hintliler'in dinleri, bilimleri, felsefeleri kısmen «Veda»larda vardır. Veda'lar eski ilahiler ve dualar mecmuasıdır. Hintliler'in sosyal durumu da «Manu»dur. Manu kanunlar mecmuasıdır. Bu kitaplar Milad'dan çok önceki yüzyılların ürünüdür.

Manu, Hintliler'i 4 sınıfa (kast) taksim etmektedir: Dini, askeri, sınai, esir. Kanunlar üç sınıfın çıkarı gözününe alınarak yapılmıştır. Dördüncü sınıf, bir hakka sahip değildir. Dini sınıf Brahman'lardır. Bunlar hükümdarlardan büyük etkinliğe sahiptir. Onlar hakkında idam cezası yoktur. İsterlerse askerler emirlerine göre hareket ederler, hükümdarları tahttan indirirler. Etkinlikleri böyle sınırsız olan Brahmanlar hükümdar ve baskı uygulayan zorba olacak yerde, tersine münzevi hayatta, araştırmalar, dini perhizler içinde yaşamışlardır.

Brahman olmak için önce bir Brahman'a öğrenci olunur. Bu öğrencinin görevi hocasına mutlak bir itaat, dünyadan ilgisini kesmek, Veda'ları öğrenmek, ona her çeşit hizmeti yapmaktır. Yaşamak için kapı kapı dilenmelidir. İkinci devrede evlenir, çoluk çocuk sahibi olabilir. Bu devrede artık Veda'ları okur, öğrenir. Kurban takdim eder, sadaka dağıtır, hediye alır. Fena insanlardan, aşağı sınıftan hediye alamaz. Geçim için sıkıntıya düşmüşse dilenebilir, tarım yapabilir. Eğer pek çok mali sıkıntı içinde ise ticaret bile yapabilir. Fakat kesinlikle birinin hizmetine giremez. Musiki, av, dans ve kumar kendisi için şiddetle yasaktır. Oruçtan bağışık tutulmuştur. Görevi özelikle konuları incelemektir. Giyeceği elbise de dinen tesbit edilmiştir. Saç, sakalı kesik, elbisesi beyaz, elinde bir asa, koltuğunda Veda, kulaklarında altın halkalarak olacaktır.

Bundan sonra üçüncü devre gelir. Bu devre ormanlarda inziva hayatıdır. Ağaç kabukları yahut bir kara ceylan derisine bürünür, saç ve tırnakların uzatır, taş ve toprak üstünde yatar. Evsiz, ateşsiz, yalnızca mevye ve ot kökleri yiyerek yaşar. Kendisini işkence ile öldürmeye çalışır. Çırıl çıplak yağmur altında durur. Kışın ıslak elbise giyer, yazın kızgın güneşin altında beş gün ateşin ortasında durur.

Sonra dördüncü ve son devir gelir. Bu devrede de münzevi yaşar. Fakat artık çile dolmuştur. Kendisine eziyet etmez. Artık ölünceye kadar, kendi deyimlerince «kuş konduğu dalı bırakıp uçuncaya kadar» dini düşünceler ve vecd ile hayatını geçirir. Hayatı bütün dünyadan ilgisini keserek devam eder. Ancak bunlar iktidara karışırlar. Hükümdarların birer Brahmanı kendilerine sırdaş yapmaları gerekir. Bu Brahmanlar onları talim eder, onlara siyasi yollarını çizerler. Adliye bunlar elindedir.

Brahmanlar'a bağış vermek dini erdem sayılır. Bu, hükümdarın önemli görevidir. Kurbanlar ve bütün dini tören Brahman'a hediyeler sağlar. Ve bu hediyeler en güzel hediyelerdir. Din birçok günah ve kabahatların Brahmanlar'a hediye verilerek giderildiğini, bir Brahman'ın bulduğu hazinenin Brahman'a, fakat halkının bulduğu defînenin yarısının hükümdara ve yarısının Brahmanlar'a ait olduğunu bildirmektedir. Bir varis olmadığı zaman ölen şahsın malı hükümdarındır. Fakat bu şahıs bir Brahman olursa diğer Brahmanlar'a kalır. Brahmanlar vergiden muaftır. Hatta hükümdar fakir Brahmanlar'ın geçimini sağlar.

Askerî kast Kşatrî'lerdir. Bunlar Brahmanlar'dan çok aşağıysalar da yine çok imtiyazları vardır. Hindu kanunu şöyle der: «Brahmanlar askersiz, askerler de Brahmansız mutlu olamazlar. İki sınıfın bu dünyda mutlulukları birlik oluşlarına bağlıdır.» Hükümdar asker sınıfındandır.

Komutanlar da onlara aittir. Bu sınıfın görevi milleti savunmak, sadaka dağıtmak, kurban kesmek, Veda'ları okumak, duyguların zevkine kapılmamaktır.

Üçüncü sınıf «Veysiya»dır. Bu sınıfın adamlarına «Sudrau» denir. Bunlar kurban, bağış yapabilir, Veda okuyabilirler. Asıl görevleri hayvan sürüleri yetiştirmek, tarım ve ticaret yapmak, faizle para vermektir. Yani bunların görevi diğer sınıflara, özellikle Brahmanlar'a hizmet etmektir. Yukarı sınıflara mensup bir adamın yanında bir görev bulamadıkları takdirde kendi kendilerine dülgerlik, ırgatlık, yarıcılık gibi işleri görmekte serbesttirler.

Bunlar yukarı sınıflara mensup birine sözle hakaret ederlerse dilleri kesilir. Eğer bir Brahman'ın oturduğu iskemleye otururlarsa kıçı bir kızgın demirle dağlanır. Kanun bunlar için şöyle diyor: «Sudra adı bir hakarettir. Bir sudrayı öldürenin cezası bir kedi, bir köpek, bir kertenkele öldürenin cezasından büyük değildir.»

Kısacası bu sınıf köle sınıfıdır. Efendisi onu serbest bıraksa da serbest olamaz. Kanun bunlar için «Köleliği tabiidir» diyor. Fakat kendi hesaplarına da sanat icra edebildikleri için tamamıyla köle değillerdir.

Saydığımız bu üç sınıfta her sınıf aşağı sınıf kadınlarla evlenebilirler, fakat aşağı sınıf erkekleri yukarı sınıf kadınlarla evlenemezler. Fuhuşun cezası pek ağırdır.

Hükümet tamamıyla ve sınırsız despotik bir hükümettir. Hindu kanunu bu konuda da şöyle diyor: «Hükümdar yapmaktan maksat zorbalığı önlemek, fenaları cezalandırmaktır. Eğer hükümdar milletleri cezalandırmazsa kuvvetli zayıftı, balıkçı balığı ızgarada kızartır gibi kebap eder, kimsenin mülkü kalmaz, küçükleri, büyükleri devirirler. Hükümdar iyi olmak için Brahman'ların nasihatlarını tutmalıdır» Hükümdar'ın yedi danışmanı, bir bilgin Brahman'ı vardır. Bir de «İlçi» (elçi) denen ve dışişleri bakanı görevini gören biri vardır. Barış ve savaş ilanı ona aittir. Bu adamın çok bilgi sahibi olması, özellikle tarih bilmesi şarttır.

Ordunun bir başkomutanı vardır. Cezaları adliye vekili uygular. Maliye işine doğrudan doğruya hükümdar bakar. İç yönetim 10, 100, 1000 şehir veya köye baş olarak atanan mülki memurlara aittir. Bu memurlar yüksek yetkili müfettişler tarafından kontrol edilirler. Memleket ayrıca askeri bakımdan da dairelere bölünmüştür ve her daire bir ordu kurar.

Vergiler tarım ürünlerinden, ticartten, küçük tacirlerden, sanat ehlinden ayda bir günlük kazanç hesabı ile alınır. Hububattan alınan vergi toprağın verimlilik derecesine göre onikide bir, sekizde bir, altıda biridir. Gerektiğinde hükümet dörtte birini alabilir. Diğer ürünler hakkında bu derecelerde çeşitli miktarlar alınır. Hükümdar toplantılarını casuslardan emin yerlerde ve ağaç altlarında yapar. Meclis yerinde kadın ve geveze kuşlar bulundurulmaz. Buna pek dikkat edilir. Yemeklerini en emin insanlara pişirtir, sofrasında daima panzehir bulundurur. Silah olmasın diye kadınlara varıncaya kadar herkesin üstünü aratır.

Hint kanunları savaş ve dış politikada casusa büyük önem vermekte, buna dair türlü ayrıntılara girmektedir.

Ordular piyade ve süvariden meydana gelirdi. Silahları ok, yay, kılıç ve kalkandı. Filler savaşta kullanılırdı. Savaş arabaları vardı. En iyi as-

kerler kuzey Hindistan'daydı. Halen de öyledir. Savaşları insanî idi. Zehirli, tırtıllı ve ateşli oklar yasaktı. Silahsız adamların, yaralıların, silahı alınmış olanların, «esirinim» diyenlerin öldürülmesi yasaktı. Kanunlarda daha insani kurallar vardı. Mesela atlı veya arabadaki bir savaşçının bir piyadeyi vurması yasaktı. Aynı zamanda yorgunluktan yere düşenlere, uyuyanlara, kaçanlara, diğer biriyle savaşanlara da dokunulmazdı.

Ele geçirilen yerlerde yaşayan halkın kanun ve dinlerine dokunulmazdı. Oraya fatih hükümdarın ailesinden biri hükümdar atanır, yeni hükümdar fatihin himayesinde olurdu.

ADLİYE

Muhakemeyi yanında Brahman'ı olarak hükümdar yapar, yahut hükümdar bu işi Brahman'a havale eder. O zaman Brahman'ın yanına diğer üç Brahman daha kor. Hindu ceza kanunu pek şiddetlidir. El kesmek cezası da vardır. Hindular sanıklara işkence yapmamışlardır. Bu şeref onlarındır. Ancak alacaklılar, borçlularına mahkemeye gitmeden önce paralarını almak için her çareye başvurabilirler, hatta onları evlerinde hapsedebilirler. Paranın faizi Brahman için yüzde 2, Sudra için yüzde 5'dir.

Bir kız 8 yaşında, hatta daha evvel evlenebilir. Büluğundan itibaren üç yıl içinde babası tarafından evlendirilmeyen bir kız kendi kendisine evlenmek hakkına sahiptir. Erkekler kendi sınıflarından aşağı sınıflardan kadın alabilirlerse de yukarı sınıflardan alamazlar. Altıncı dereceye kadar akraba ile evlenilemez. Aile adları birbirinin aynı olanlar da bir diğeri ile evlenemezler. Boşanma yoktur. Ancak 8 yıl kısır kalan, yahut 11 yılda bir erkek çocuk doğuramayan kadın, sarhoş veya fena kadınlar değiştirilebilir. Çok kadınla evliliğin geçerli olup olmadığı kanunda açık değildir. Varisler oğullar veya oğulların oğullarıdır. Oğulun oğulu yoksa yine kız evladın oğulları varis olur. Bunlar da yoksa evlatlık oğul varistir. Bunlar olmadığı takdirde erkek kardeşin oğulları varistir. Bir baba malını hayatında oğullarına taksim edebilir.

Enükler (hadım), sağırlar, körler, deliler, bir uzvu çalışmayan miras hakkından yoksundur.

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA HİNDULAR

Sınıflarda Meydana Gelen Değişikler

Hindular eski adetlerini her milletten çok muhafaza eden bir milettir. Adeta tamamıyla muhafaza etmişler denebilirse de, yine bazı değişiklikler olmuştur. Çünkü 25 yüzyıl kadar zaman geçmiştir.

Hele sınıf işlerinde çok değişme vardır. Mesela Brahmanlar «Veda»ları okumayı sınıflardan kaldırıp sırf kendilerine hasretmişlerdir. Bugün dini kurallarda, adetlerde epeyce değişme vardır. Brahmanlar et yemeğinden tamamıyla vazgeçmişlerdir. Aşağı sınıf kadınlarla evlenemez-

ler.

Bir takım adetler de unutulup gitmiştir. Brahmanlar bugün asker olurlar, her sanatı yapabilirler. Memur olurlar. Özellikle hakim olurlar. Kuzey Hindistan'da Türkler hükümet idaresinde Acemce'yi yerleştirdiklerinden Brahmanlar yalnız orada memurluk bulamazlar. Bu durum Dekkan'da da artmıştır.

Brahmanlar'ın günlük hayatın her şubesinde bulunmaları etkinlilerini azaltmıştır. Maharatlar memleketinde ve batı kısımlarında halen pek saygıdeğer kişilerdir.

Eski iki aşağı sınıf yerine şimdi birçok sınıflar vardır. Ve bunlar birbirinden eskilerden çok ayrıdır. Ne beraber yerler, ne aralarında evlenirler. Her birinin kendine mahsus kuralları vardır.

Bugün bu sınıfların en az olduğu yer «Puna»dır. Buna rağmen yalnız orada 150 sınıf vardır. Bu sınıflar adeta sanat loncalarıdır. Mesela marangozlar bir sınıf teşkil ederler.

Bir adamın sınıfının haklarını kaybetmesi ölüme bedeldir. Böyle bir adam veraset, mahkemeye müracaat gibi en esaslı haklarından yoksun kalır. Aforoz edilmiştir. Babasının evine bile gidemez. Ebeveyni kendisiyle ilişki kuramaz. Dini tesellilerden bile yoksundur. Ancak büyük cinayetler olmadıkça günahını çıkararak tekrar sınıfa girebilir. Günahını çıkartmak ise bugün kolay birşeydir.

Değişikliğin en büyüğü bugün esir sınıfının kalmamış olmasıdır.

En nihayet Hindistan'da birçok tarikatlar meydana gelmiştir. Bunların birçoğunun tekkeleri vardır. Bir kısmı ormanlarda aç ve vahşi hayvanların hücmuna hedef olarak dolaşır. Birçoğu bekar kalır. Bir tarikat ehli vardır ki, pirleri Krişna'dır. Bunlar en güzel elbiseleri giyer, en güzel yemekleri yer, masum eğlenceler yaparlar. Bu arada bazı tarikatlar var ki, kimi asla konuşmaz, kimi bir veya iki kolunu daima havada tutar. Bunların yumrukları dökülmüştür. Ta tırnakları avuçlarını delininceye kadar ellerini böyle tutarlar. Kimi usturayla etini keser. Kimisi çırçıplak gezer. «Naga»lar denen bir çeşit vardır ki, aylıklı asker yazılırlar. Cesurdurlar. Saçlarını örerler. Sakalları karma karışıktır. Askerlik bulamamazlarsa çeteler kurup yol keserler. İngilizler'in Hindistan'ı ele geçirmelerinin ilk zamanlarında bunlar birçok defa Kumpanya'nın arazisini talan etmişlerdir.

«Yogi» denilen bir nevi Siva mezhebi erbabı vardır. Bunlar kendilerinin ilahiliğin sinesinde eridiklerini, kerametleri olduğunu iddia ederler. Bunlar maymunlar ve çalgılarla dolaşıp halkı eğlendirirler. Çoğu dilenci, hırsız, serseridirler.

Genellikle Vişnu ve Siva dindarları ahlaksız insanlardır.

Hükümette Meydana Gelen Değişmeler

Hindu hükümetlerinde valiler idari, askeri ve adli bütün iktidarları kendi ellerinde toplamışlardır. Mahkemeler merkezdedir. Ve daima mevcut değildir. Arazi birtakım «komün»lerden meydana gelmiştir. Komün'ler yönetimce bağımsızdır. Vergiyi bile kendileri tespit ederler. Her komün'ün bir ufak kalesi vardır. Bunlar adeta birer cumhuriyettir.

İsyanlar çıkıp devletler batar, çıkar, hükümdar sülaleleri değişir. Komünler bir elden diğer ele geçer. Fakat komün yönetim bakımından daima aynıdır ve daima yaşar. Bir ordu geçerken kaleyi muhafaza ederler. Sürülerini orada saklarlar. Eğer mukavemet edemezlerse göç ederler; fakat sonra yine gelirler. Hatta bu sürgünlük bir nesil bile devam etse evler yıkılmış olsa yine gelir, evleri aynen yeniden yaparlar. Herkes babasının yurduna sahip olur. Köyün başkanını bazen hükümdar, bazen ve çoğunlukla halk seçer Komün hükümete yıllık bir vergi verir. Köyün başkanı halka danışır.

Askerlik usulleri eskidir. Düzen yoktur. Ordunun iaşesini tacir bir kabile olan «Bencare»ler sağlar. Bunlar ordunun geçtiği yol civarındaki köylerden erzak satın alıp orduya satarlar. Bazen asker bu köyleri yağmalar. Köylü alabildiğini alıp kaçar. Asker de gelip bulduğunu yağmalar. Evleri söker yakacak olarak kullanır. Yerleri kazıp define ve gömülü hububat ararlar. Böylece orduların geçtiği yerler harabe halini alır. Kaçanlar büyük şehirlere giderler. Hintliler iyi topçudurlar. İngilizler bu sebepten çok kayıp vermişlerdir. Taktikleri önce bir iki ufak çarpışma yapmak, sonra bütün süvarileriyle dört nala hücum etmektir. Bu hücum hem merkeze, hem aynı zamanda kanatlaradır.

Adliyede Değişmeler

Manu kanunu halen Hint adliyesinin esasıdır. Zamanla birçok değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ile dört okul ortaya çıkmıştır. Mithila (Behar'ın kuzeyi), Benares, Maharaştra (Maharatlar memleketi), Dravida (Hindistan yarın adasının güneyi).

Bütün bu okullar sınıflar arasındaki evlenmenin yasak edilmesinde anlaşmaya varmışlardır. Bunlar Bengale ve bazı haller müstesna olmak üzere, mirasta vasiyetname usulünü reddederler. Mahkemeler dava vekilini kabul ederler. Şimdi daimi mahkemeler vardır. Manu'nun vahşice olan ceza kanunu yürürlükte olmakla beraber uygulanmamaktadır.

DİN

Burada inceleyeceğimiz din Hindistan'ın yerli, orijinal dinleridir; Müslümanlık değildir. Bu konu çok önemlidir. Uzun uzadıya açıklamaya değer. Hint felsefesi pek yüksek bir felsefedir. Bu konuyu tam anlamıyla ve bütün ayrıntılarıyla yazabilmek için bunda uzman olmak gerekir. Böyle bir kişinin aramızdan yetişmesini temenni ederim. Avrupa'da yalnız bununla uğraşan uzman vardır. Avrupa'lı bilginler bu felsefeye takdirler yağdırmaktadırlar. Hatta Almanya'da Budist olanlar bile var. Bunlar evlerini Buda heykelleri biblolarıyla süslüyorlar.

Hindistan'da esaslı olarak 4 orijinal din görüyoruz:

1- Brahmanizm
2- Budizm
3- Cainizm (Cayinizm)
4- Hinduizm.

1-Brahmanizm:

Bu din eski «Veda»lar ile «Manu»larda yazılıdır. Bu kitaplar Hindistan'ın en eski dini ve kanuni kitaplarıdır.

«Manu»da açıklanan din, kaynağını «Veda»lardan almıştır. Dört «Veda» vardır. Her Veda iki ve üç kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım İlahi Veda'lardır. İkinci kısım dini kural ve dini tartışmalardır. Bazen bunların bir kısmı ayrılır ve üçüncü kısmı oluştururlar.

Veda'lar değişik yüzyıllarda çeşitli zamanlarda yazılmış, birçok yazarın eseridirler. Miladdan önce on dördüncü Yüzyıl'da toplanmışlardır. En eski Sanskrit dilinde yazılmışlardır. Onu şimdi ancak en bilgili Brahmanlar anlayabilmektedirler.

Veda'ların esası vahdet-i ilahi'dir. Yani Veda'lar Allah'ın birliğini telkin eder. «Tanrı birdir, yüce ruhtur, evren onun eseridir» derler. Onlarca yaratıkların bir kısmı da kutsaldır. Allah'ın tezahürü üçtür: **Brahma, Rişnu, Siva.** Evreni vücuda getiren cevher'in Allah'ın cevherinden olduğunu kabul ederler. Allah'ı bir çömlekçiye benzetirler. Buna göre Evren bir çömlektir ve maddesi de ilahidir. Bütün yaratıklar da Allah'ın maddesinden yapılmıştır. Maddenin ebediyetini de kabul etmektedirler. Allah önce suları yaratmıştır. Sonra sulara bir tohum koymuştur. Bu tohumdan dünyanın yumurtası meydana gelmiştir. Bu yumurtadan da Brahma şeklinde olarak bizzat Allah doğmuştur.

Brahma gökleri, yeri ve insan ruhunu yarattı ve meydana getirdi. Aynı zamanda ilahları da yarattı.

Bütün bu yaratıklar ancak bir devre için mevcuttur. Bu devrenin sonu gelince kudret çekilir, Brahma yüce ruhta emilir, herşey biter.

«İndra» hava, «Ağni» ateş, «Varuni» su, «Pritiva» toprak, «Sürya» güneş, «Çandıra» ay, «Dherma» adalet, «Dhanuantara» hekimlik ilahlarıdırlar.

Bugün pek önemli olan «Rama», «Krişna» gibi ilahlaşmış kahramanlardan «Veda»larda konu yoktur.

«Manu»larda iyi ve kötü periler, yani melekler ve şeytanlar vardır. Onlara göre insanda iki dahili ruh vardır. Biri bedeni canlandıran ruh, diğeri iyi ve kötü ihtirasların merkezi olan ruhtur. Bu ruhlar bağımsızdırlar, fakat ilahi varlıkta birleşirler. Bütün mevcutlara katılır ve yayılırlar.

İnsanların günahlarının cezasını çeken birinci ruhtur. Bu ruh cezasını çektikten sonra insandan insana hayvana, otlara geçip seyahat eder. Günahına göre ıstırap çektikten ve küçük düşürüldükten sonra nihayet saf ve pak olur. Artık Yüce Mevcut tarafından emilir.

Dinin ameli kısmı ahlaki, ibadet olmak üzere iki kısımdır.

Gebelik ve doğum zamanlarında dini tören yapılır. Aynı zamanda çocukların, ilk veya üç yaşlarında büyük törenle, tepesinde bir tutam saç bırakılmak şartıyla, saçları traş edilir. En büyük tören «İki defa doğuş» törenidir. Bu tören Brahmanlar için en çok 16, bir tacir için 24 yaşında yapılır. Buna «İkinci doğuş» da derler.

Her Brahman'ın ve iki defa doğmuş her adamın her gün yakınması, seher zamanı ve güneş batarken ıssız bir yerde saf bir su civarında ibadet etmesi lazımdır. Ayrıca onların günde zorunlu beş görevleri vardır. Bunlar: Vedaları okumak, ecdadın ruhlarına (mana) adak yakmak, ilahlar şerefine bir kurban yapmak, canlı yaratıklara pirinç vermek, ikram da bulunmak şartıyla misafir kabul etmektir.

İlahlara mihraplarında adaklar yakılarak ibadet edilir. Bu adanan armağanlar rafine edilmiş tereyağıdır. Bu tereyağına bazı otların usareleriyle yapılmış sıvılar ilave ederek ilahlara dökerler. Bugün putların ayaklarına çiçek ve ıtriyat konur. «Veda'ları yüksek sesle okumak gerekir. Fena adamlara, intihar edenlere, cenaze töreni yapılmaz. Bir aile, fertlerinden birini reddederse, onun için ölmüş gibi cenaze töreni yapar. Eğer o adam sonra pişman olursa ayrı bir törenle tekrar aileye alınır.

İki defa doğmuş bir adam birçok yemeklere el süremez. Bir Brahman balıkçılar, madenciler, çamaşırcılar ve boyacılar tarafından pişirilen yemeğe el dokunduramaz. Hekimler de bunlar arasındadır. Bu sanat en çok tiksinti veren sanatlar arasındadır. Brahmalar'a bazı etler yemeye, hatta büyük ziyafetlerde sofrasında öküz eti bile bulundurmaya cevaz vardır.

Din hayvanlara şefkat emretmektedir. Bu sebeple hayvan etini yasak eder. Bir ineği öldürmenin günahı pek güçlükle afettirilebilir.

Birçok şeyler insanı saf olmaktan çıkarır. Mesela akrabasından birinin ölümü o adımı saf olmayan duruma getirir. Savaş meydanında ölenleri akrabaları saf olmamaktan kurtulur. Ölen asker saf olmamaktan kurtulur.

Bu dinin telkin ettiği ahlak yüksek ve pek saftır. İlkesi faal erdem yaptırmaktan çok insanın doğuşundaki saflığı, masumiyeti muhafazadır. En çok istediği şey ruhun istirahatini, bütün duygulu yaratıklara eza ve ıstırabı menetmektir.

Brahmanizm fikirlere hürriyet verdiğinden ondan 40 kadar mezhep doğmuştur. Bunların çoğu Ekber Han zamanında mevcuttur. Bu suretledir ki Hint felsefesi yükselmiş, Hindistan'da büyük bir fikir hareketi ortaya çıkmıştır.

Bu sebeple sınıflar da arta arta son yıllarda 70'i bulmuştur.

2- Buda Dini (Budizm):

Bizde bu kelime «Buda» suretinde yazılırsa da aslı «Budda»dır. Bu dini «Sakiye» (Sakya) denilen memlekette Milad'dan önce 557-477 doğup yaşayan «Brahma Sakyamuti» yahut «Gotama» denilen kişi ihdas etmiştir. Bu kişi 29 yaşında Magada'ya gelip Brahma manastırlarında okudu. Dinin ilk ilanı Benares'de oldu.

Bu dini önce soylular, prens ve raca'lar benimsedi. Halk Brahma dininde kaldı. Biraz sonra onlar arasında da propaganda başladı. Yeni din yayıldı. Derken muhalefet başladı. Benares bu kişinin kutsal şehri oldu.

Buda dini büyük park ve bahçelerde, dağ kovuklarında tapınaklarını yaptı. Bu park ve bahçelerin Buda dininin ilk hayatında önemi vardır.

Bahçeler çeşitli çiçeklerle süslendi. Buralarda havuzlar yapılıp bunlarda «lotüs»ler yetiştirildi. Bu bahçelerin güzelliği halkı Buda'ya çekiyordu.

Bu dinin ruhunda sabır, hoşgörü, yumuşaklık ve güleryüzlülük vardır. Bir Budiste söğse ona: «İyidir; çünkü beni dövmüyor»; eğer dövse: «İyidir, çünkü beni öldürmüyor», eğer öldürecek olursa yine: «İyidir, çünkü beni bu geçici hayattan kurtarıyor» derlerdi. Bu din adeta bir şiir hayatıydı.

Buda dinini anlatan o zamanın bir kitabı şöyle diyor: «Bir güzel, çiçekli, geniş ormandı, bir dağın serin mağarasında yalnız, arkadaşsız oturmak ne tatlıdır. Gökte fırtına homurdandığı, yağmur selleri yolları doldurduğu zaman, dindar, dağın kovuğunda tefekküre dalar, bundan başka büyük zevk bulamaz. Kıyıları çiçeklerle süslenmiş, ormanın çelenkleriyle taclanmış ırmağın kenarında kişi tefekküre dalar; ona bundan başka büyük zevk olur mu?» Diğer biri: «Ben genç bir tavşandım. Ot, yaprak ve meyvelerle besleniyordum. Bir maymun, bir çakal, bir genç kunduz ve ben beraber oturduk. Hiçbir yaratığa eza etmiyordum.»

Karşıtları da Buda dinin şöyle anlatıyorlardı: Gece yumuşak bir yatakta uyumak, sabah tam dolu bir kadeh içmek, öğle yemek, gece yine içmek ve uyumak, sonra da cennet!.. İşte Sakyamoni'nin dini!..»

Yeni dinin ilahları ve tapınakları yoktu. Buda papasları sarı elbise giyerlerdi. Buda'dan sonra onun dini bütün Hindistan'ı kazandı.

Budizm'in en eski mezhebi Allah'ın varlığını inkar eder. Bu varlığı tanıyan mezhepleri de hiç olmazsa Allah'ın evrenin yaratıcısı ve hakimi olduğu kabul etmez. Tanrı kabul etmeyen şeklinde yalnız madde vardır ve ezeli ve ebedidir. Yaratıcılık ve şekil vermek kudreti yalnız maddededir. Evren arasıra mahvolursa da bir müddet sonra madde onu yeniden yaratır. Bu böyle devam edip gider.

Hayat cetvelinde en yüksek mevki «Budda» denilen yaratıklarındır. Buda zeka demektir. Faaliyete girmez. Duygusuzdur. Sürekli bir atalet halindedir.

Budizm'in mezheplerinden Allah kabul edeni de vardır. Çünkü o mezhepler bir «yüce mevcut» kabul ederler.

O; maddi değildir. Ebedidir. Zekidir, istek sahibidir. Buda sessizlik halindedir. Sessizlik hali en olgunluk noktasıdır. Varılmak istenen derecedir.

Birçok Budda vardır. Fakat en meşhurları son yedi Budda'dır. Bunların da sonuncusu ve en makbulü «Gotama» yahut «Sakya»dır. Bu dini bu bildirmiştir. Kanunlarını, ahlak kurallarını o öğretmiştir. 5 bin yıldan ibaret olan devrini tamamlayıncaya kadar dünyanın başkanı olacaktır.

Buda'ların altında birçok derecelerine varmış insanlardır. Bunlardan başa yerde ve gökte duran birçok yaratıklar vardır. Bunların bir kısmı Hindu ilahlarından alınmış, bir kısmı Budistler tarafından icat edilmiştir. En tutucu ve Tanrı kabul eden Budistler Napal Budistleridir. Allahsız Budistler Seylan'dadır.

Budistler Veda'ları, Purana'ları tanımazlar. Sınıfları yıkmışlardır. Ruhanileri her sınıftan olabilir. Ruhanileri manastırlarda yaşarlar, genel olarak sarı renkte elbise giyerler, çıplak ayak yürürler. Bekar kalırlar.

Duyguların bütün zevklerinden kendilerini yoksun bırakırlar. Saç ve sakalı traş ederler. Tapınaklarında genel ve düzenli ibadetler yaparlar. Manastırdan ancak haftada bir defa çıkarlar. Beraber yemek yerler, beraber banyoya girerler. Oturarak uyurlar. Dilenmek yasaktır. İbadetten başka bir şeyle meşgul olmazlar. Kendilerine ve halka özgü ayrı ayrı tapınaklar vardır. Kadınlara özgü olanı da vardır.

Budistler hayvana Brahman'lardan çok saygı gösterirler. Ruhanileri bir ufak hayvan yutuverirler korkusuyla geceleri su içmezler. Yanlarında daima bir süpürge vardır. Bir yere oturmadan önce bir hayvancık kalmasın diye orayı süpürürler. Hatta solurken bir hayvancık yutmaması için ağızlarını daima bir bezle örtenleri vardır. Brahmanlar gibi ateşe saygı göstermezler. Azizlerin cenazelerine saygı gösterirler.

Buda'lar bazen ayakta, fakat genellikle bağdaş kurmuş, saçları bükülmüş, tefekkür halinde temsil edilirler.

Çok büyük tapınaklar ve heykeller yapmışlardır. Hindistan'da bir kısmı halen durmaktadır. Bununla beraber bir kısmını harabeleri mevcuttur. Bunların en dikkate değer olanları yer altında olanlardır. En güzelleri Ellora ile Puna ve Bombay arasında «Karla»dadır.

Budistlerin zengin bir edebiyatı vardır. Fakat bu edebiyat Brahmanlarınkinden farklı değildir.

Budiszm'in bazı esasları Brahmanizm gibidir. Burada ilahi aşk ile Hak'ka yaklaşmak, hayvanların hayatına saygı göstermek, ruhun seyahati, kötülerin cezalandırılması için cehennem, iyilerin mükafatı için gökler vardır. Nitekim bunlar şimdi söz edeceğimiz. Cayinizim (Cainizm) de de vardır.

Buda dini Hindistan'da «Ösoka» zamanında (Miladdan önce Üçüncü Yüzyıl) en parlak devresini yaşamıştır. Oradan Türkler'e geçti. Oradan da M.S. 65 yıllarında Çin'e girip, iki buçuk yüzyıl içinde orada temel attı. Hindistan'da çok zulümlere hedef olmuştur.

Budizm bugünkü durumda Hindistan'da ovalarda kaybolmuş, Seylan'da ve Ganj'ın doğu-kuzeyindeki dağlarda vardır, Birman, Tibet ve Siyam'da resmî dindir.

3- Cayinizm (Cainizm):

Brahmanizm'den sonra Buda dini ile beraber «Cain» dini (Cainizm, Cayinizm) de ortaya çıkmıştır. Bu din de Buda dini gibi tanrısızdır.

Buda ve Cain dinleri arasında çok benzeyişler olduğu gibi önemli farklar da vardır.

Cain dini de bazı esaslarda Brahmanizm gibidir.

Daha doğrusu Cainastlerin dini Brahmanlar ile Budistler arasında bir dindir. Cain dini de Buda dini gibi Allah'ın varlığını, hiç olmazsa faaliyetini kabul etmez. Bunlar da maddenin ebediliğine inanırlar. Hayvana olağanüstü saygı gösterirler. Ruhanileri irsi değildir. Vedalar'ı tanımazlar. Ateş'e de saygıları yoktur. Bunlar sınıf sistemini kabul etmişlerdir.

Batı ve Güney Hindistan Cainistleri sınıf sistemini bütün şiddetiyle uygularlar. Veda'ları geçerli tutarlarsa da kendi inançlarına aykırı olan

yerlerine itiraz ederler. Kanlı kurbanları kabul etmezler. Brahmanlar'ın bütün ilahlarını kabul ederler.

Bunların 24 ilahı vardır. Bunlara «Tirkankera»lar derler. Bunların en saygın olanları da birincisi «Rişoba», yirmi üçüncüsü «Parasnat» ve yirmi dördüncüsü «Mahavira»dır. Bunlar asla hükümete iştirak etmezler. Cainistler Brahman ilahlarında değişiklik yapmışlardır. Brahman ekaanim-i selasesine (teslis, üçleme) hiçbir üstünlük vermezler. Brahman ilahlarına daha birçok ilahlar eklemişlerdir. Bunlara göre 64 İndra, 22 Devi vardır. Bunların manastırları yoktur. Ruhanilerine «Cati» derler ve her sınıftan olurlar. Elbiseleri az farkla Brahmanlarınki gibidir. Geniş ak mantolar giyerler, baş açık yürürler. Sakalları ve saçları vardır ve kısadır. Kara bir bastona dayanırlar. Yanlarında daima Budistlerinki gibi birer süpürge vardır. Sadaka ile yaşar, asla yıkanmazlar.

Tapınakları büyük, güzel, damı düz, içlerinde avlular ve birçok sütunlar vardır. Bu tapınaklar Brahmanlarınki gibidir. Bazen ise dairevi olup etrafları «Tirkankera»ların heykelleriyle kuşatılmıştır. Bunlarda Barolayife tarzında evliyaların resimleri de vardır.

Cain tapınaklarının en güzeli Gücerat'ın kuzeyinde Abu'da ak mermerden yapılmış olan ve bugün harabe olan tapınaktır.

Cainistlerin zengin edebiyatları vardır. Bu edebiyat Brahmanlarınkinden az farklıdır. Bunların kutsal dilleri «Pali»dir.

Cainizim M.S. Altınca ve Yedinci yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. On birinci yüzyılda olgunluğu bulmuştur. Yine bir yüzyıl içinde çökmeye başlamıştır. Bugün Hindistan'ın güneyinde, batısında, Gücerat'da vardır. Hele Gücerat'ta çokturlar.

Genellikle tacir ve zengindirler. Birçok bankerleri vardır. Brahmanlar bu din mensuplarını muhtelif zamanlarda ezmişlerdir.

4- Hinduizm:

Orta Çağ'ın başlangıcında Hindistan'da vaki olan ahlaki değişim Budizm'in düşmesi, nihayet tamamıyla silinip gitmesi sonucunu doğurmuştur. Zaten birkaç yüzyıldan beri derin ve karşı konulamaz bir hareket Hintli ruhunu Brahmanizm'e doğru götürüyordu. Bunun en iyi şahidi bizzat Budizm'de olan değişimdir ki «Mahayanizm» mezhebini «Tanterizm» inancına sürüklüyordu.

Budda Sakyamoni'nin meydana getirdiği Budizm, tıpkı Müslümanlığın Sünnilik ve Şiilik'e ayrılması gibi ikiye ayrılmıştı: Mahayana, Hinayana. Birinci mezhep ilk dinde bazı değişiklikler ile meydana gelen mezhepdir. İkincisi ilk mezhebin devamıdır. Birincisi Gandara ve Keşmir, ikincisi Seylan'ı merkez yapmışlardı. Birincisi ikinciye galebe çalmış, ikinci Seylan'a geçmiş, orada yaşıyordu. Mahayanizm hayallere ve mistisizme önem vermiştir.

Mahayanizm'den de Tanterizm çıkmıştır. Bu mezhep Mahayanizm'in hayal ve mistisizminin yerine sihir ve batını tasavvufunu koydu.

Racputların fetihleri bu değişimi hızlandırmıştır. Racputlar daima Brahman dininde kalmışlardır. Nereyi ellerine geçirmişlerse orada Brahma dinini hâkim kılıyorlardı. Buda dini Keşmir, Nepal, Bengale ve

Seylan gibi onların ellerine geçmeyen yerlerde kaldı. Çinli Hiyuen T'sang'ın Hindistan'a seyahati zamanında, yani Yedinci Yüzyıl'da Budizm, birçok hükümdar tarafından tutulmasına rağmen halk tarafından terkedilmiş bir halde bulunuyordu. 700 yılında «Vişnu», «Siva» ve «Cain» mezhepleri ehli Bombay civarındaki Buda katakomlarını aldılar. Mevcut bütün mezhepler Buda dini aleyhine birlik olmuş gibiydiler. İşte bu birlikten Hindu dini (Hindizm, Hinduizm) meydana geldi.

Hinduvizm Hindistan'ın bütün dinlerinin, halk hurafelerinin, felsefi mesleklerinin terkibinden (sentezinden) ortaya çıkmıştır. Brahmanlar bütün Hindliler'i Budizm aleyhine seferber ettiler. Bu suretle Brahma, Siva, Vişnu ilahlarından Hindistan'a özgü bir «ekaanim-i selase» (teslis, üçleme) meydana çıktı. Bütün dinlerin inançlarını kendinde toplayan bu Hinduizm yıktığı Budizm'in bazı inançlarını da daha sonra alarak bütün Hinduları Hinduizm'in halkası etrafına toplamak istedi ve topladı.Hinduizm Sekizinci Yüzyıl'da olgunluğa erişti. Bunu tamamlayanlar 700 yıllarında Brahman Kumarilabatta, 820 tarihlerinde Brahman Sankara-Aşarya'dır. Hele bu ikinci kişi Hindu tefekkürünü kesin biçimde etkilemiştir.

Sankara Dekkan'lı ve onların çoğu gibi siva mezhebindeydi. Bu kişi bugün «Yeni Vedanta Felsefesi» (Neo-Vedanta) denilen gerçekten göz kamaştırıcı bir sistemi icat etti ki, bütün mezheplerden alınarak yüzyıllar boyunca geliştirilen bu tefekkür tarzı onun parlak başarılarına sebep oldu.

Sankara felsefesinde Spinoza, Hegel, Spencer, Fihte (Fichte), Şopehhauer fikirlerinden hepsi vardı. Sankara'da «Ataman» denilen (Le Moi) «ezeli ve ebedi varlık» insanlarda mevcuttur. O, zahiri varlığın içindedir. Zahiri insanlarda mevcuttur. O, zahiri varlığın içindedir. Zahiri varlıktan yani insanın yeteneğinden çıkınca Tanrı'nın varlığı olur. Düsturları şudur: «Ey kutsal Tanrı! Ben sen'im ve sen ben'sin»

Ne içerde ve ne dışarda olmayan kesin varlık cihanların ve ruhların ruhudur. Sankara'nın ahlakçılığı insanı dünyaya bağlayan ve yürekleri karıştıran hayatın belirtilerini zorla mahvederek Allah'ı bulabilmektir.

Sankara Budizm'in halkı çeken tapınakların önemini de anlayıp Hinduizm için Vişnu manastırlarını yaptı.

Her din gibi bu din bile Hindistan'da eski dini ve ona ait tapınak ve manastır gibi her şeyi türlü vasıtalarla yok etmeye çalışmıştır.

Sankara'dan sonra birkaç mütefekir dindar Hinduizm'de bazı değişiklik yapmışlardır. Bunlardan Brahman Valabha On altıncı Yüzyıl'da yine Sankara nazariyesine dönerek «Ruh ve maddenin Brahma ile aynı olduğu»nu kabul etti. Az sonra «Kebir» adında pek meşhur olan bir Müslüman «Monoteizm»i kabul ederek Hindistan'ın her tarafında Tanrı'nın birliğini yaydı. Bu, Hindistan'da Müslümanlığın ilham ettiği şeydir. Bu kişi aynı zamanda sınıfların eşitliğini de ileri sürüyor, putperestliğin aleyhine yürüyordu. Ve, «Müslümanların kutsal 'Site'si Mekke'de, Hindularınki Benares'tedir. Ancak siz yüreğinizde arayınız. Aynı zamanda hem Müslüman'ın, hem Hindu'nun Allah'ı olan Tanrı'yı orada bulursunuz. Her Allah'ı seven ve iyilik yapan ister Müslüman, ister Hindu olsun kardeştir.» diyordu. Özellikle bu kişinin ahlakçılığı yüksektir. Bu mezhep Sile (Sih)lerin mezhebidir.

«BRAHMASAMAC», «ARYASAMAC»

On sekizinci Yüzyıl'ın ortasında Müslümanlığa karşı bir Hindu tepkisi başlamıştır. Bu tepki ve Hindu uyanması yalnız siyasette değil, fikirde de kendisini göstermiştir. Müslümanlık ve Hıristiyanlığın temasıyla Brahmanizm gelişmesinin gerekliliğini duydu. Dört büyük adam bunun etkenlerindendir. Her biri Brahmanizm'de birtakım değişiklik yaptılar.

Bu dört adamdan Rama Mohan Ray (1774-1833) Tibet'e gidip lama'yı ziyaret, Müslümanlığı ve Hıristiyanlığı uzun uzun inceledikten sonra «Brahma-Samac» (Brahmasamac» adıyla bir mezhep meydana getirdi. Bu mezhep Hinduizm, Müslümanlık ve Hıristiyanlığın birliğinden ibarettir. Politeizmi kaldırıp Brahma'yı tek Tanrı yapmıştır. Peygamber olarak Musa, Krişna ve İsa'yı, kitap olarak Veda, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'ı kabul etti. Sosyal alanda sınıfları, kadın ve erkeği eşit yaptı.

Bu dörtlerden Dayananda Sarasuati (1824-1883) Pencab'da «Arya-Samac» (Aryasamac) mezhebini kurdu. Bu din Brahmasamac dinine benzer.

Biraz sonra İngilizler Hindistan'ı ele geçirmişlerdir.

Manu'dan beri dinde meydana gelen önemli değişiklik şunlardır:

1- Tanrının birliği ilkesinin unutulması.

2- Bazı ilahların çıkarılıp yerlerine başkalarının konması.

3- Tarikatların ortaya çıkışı ve olağanüstü genişlemesi. Bazı ilahların değerinin düşüp, bazılarının öneminin artması.

4- «Veda»ların yerine yeni bir inanç kitabının kullanılması.

Dünyada Hindistan kadar dinin önemli rol oynadığı yer yoktur. Her şehirde her köyde her cinsten tapınaklar, bu pagodların içinde sıra sıra direkler, birçok put vardır. Hiç olmazsa içinde bir olan putun sığacağı kadar küçük bir kulübe tapınak bulunur. Bu tapınaklar halk ile doludur. Halk bunlara çelenkler, çiçekler, meyveler getirir.

Pagodlar ırmak, tabii veya suni havuz kenarlarındadır. Büyük basamaklı merdivenlerle suya kadar inerler. Halk dalga dalga sabahları aydınlık başlar başlamaz bunlarda yıkanmak için gelir. Gündüzden pagodlar ilahilerle çınlar. Uzun elbiseli kadınlar sürü sürü ilahlara hediyelerini getirirler. Sokaklarda Brahman grupları, muzika ve davullu alaylar dolaşır. Bu alaylarda dağlar gibi büyük arabalarda ilah resimleri vardır.

Şehirlerden uzaklarda çoğunlukla dere kenarlarında ve dağ tepelerinde pagodlar vardır. Ormanlarda al renkte boyanmış bir taş, bir ağaç dalına asılmış bir çelenk veya bayrak oranın kutsallığını ilan eder. Yılda birçok dini bayram vardır. Herkes en iyi elbiselerini giyer. Alay alay sokaklarda dolaşırlar ve ilahiler söyleyerek padgodlara giderler.

«Veda»ların telkin ettiği vahdet-i ilah (Tanrının birliği) bitip yerine birçok ilahlar ve kaba bir putataparlık geçmiştir. Hintliler şimdi sayısız putlara tapmaktadırlar. Bu putları Allah'ın birçok şekilleri saymaktadırlar.

Bu yeni dinin kitab-ı mukaddesi «Purana»dır. Bunlar 18 tanedir. Sekizinci Yüzyıl'dan On birinci Yüzyıl'a kadar her biri çeşitli yazar ta-

rafından yazılmıştır. Bunların ihtiva ettiği konular tarih ve felsefi düşünceler, dini tören açıklamalar, şecereler, ilahlar ve kahramanlar hakkında sayısız masallar ve menkıbelerdir.

Hintliler halen yüce bir varlık fikrindedirler ve bütün var olanların bu varlıktan ortaya çıktığı, yani onun maddesinden yapıldığı inancındadırlar. Bunlara göre Allah ve evren aynı şeydir. Bununla beraber Hindular'ın hesapsiz ilahları vardır. Bunun miktarının 330 milyon olduğunu söylüyorlar. Bu, mübalağa olmalıdır. Bu ilahların büyük kısmı göklerin hizmetinde bulunan meleklerdir. Birçoğu da adı bile olmayan perilerdir.

Ancak, bu ilahlardan 17 tanesi en esaslı ilahlardır:

1- Brahma. Yaratıcı kudrettir.

2- Vişnu. Muhafaza edici kudrettir.

3- Siva. Harap edici kudrettir.

Bu üçü Hint «ekaanim-i selase»sini (teslisini) oluşturur.

Bu üç Tanrı'nın her birinin bir ilahesi vardır ki, kendi karılarıdır. Ve üç ilahın kudreti mahiyetindedir.

Bu üç ilahe şunlardır:

4- Sarasuati. Bilim ve güzellik ilahesi.

5- Lakşmi. Bolluk ve zenginlik ilahesi.

6- Parvati, yahut Devi, yahut Bhavani, yahut Durga.

Bunlardan sonra gelen ilahlar şunlardır:

7- İndra. Hava tanrısı.

8- Varuna. Sular tanrısı.

9- Pavuna. Rüzgar tanrısı.

10- Agni. Ateş tanrısı.

11- Yama. Cehennem yerlerinin ilahı ve ölülerin hakimi.

12- Kuvera. Zenginlik tanrısı.

13- Kartikeya. Savaş tanrısı.

14- Kama. Aşk tanrısı.

15- Sürya. Güneş.

16- Süma. Ay.

17- Ganeza. Engelleri gideren, binaların kapılarını yöneten ve her işe başlamadan önce dua edilen tanrı.

Bu ilahlara gezegenler, mesela Ganj gibi kutsal ve bir peri şeklinde tapınılan ırmakların birçoğu eklenebilir.

Brahma:

Bütün ilahların üstünde olduğu halde başlı başına pagodlara sahip olamamıştır. Vişnu ile Siva ise pek yayılmış ilahlardır. Hindular'ın dini duyguları esasen bu ilaha karşıdır.

Siva:

Siva'ya kanlı hediyeler (kurbanlar) verilir. Siva Puranlarda şöyle tasvir olunmaktadır:

«Etrafında cinler ve şeytanlar, sarhoş, saçları darmadağınık ve cenaze yakılan odunların külleri ekilmiş, insan kemik ve kafalarından süsler yapılmış, bazen gülerek, bazen bağırarak gezer.»

Üç gözü vardır. Silahı üç dişli bir yabadır. Bunun veya karısının şerefine Hindular kendilerine işkence ederler. Kimi dilini bıçakla deler, kimi bacaklarını açar. Vücutlarına açtıkları yaralara kılıç veya oklar dikerek alayla beraber gezerler. Böyle gezerken vücutları üzerine koydukları yılanlar da akan kanları yalarlar. Kimisi derilerinden uzun bir ipe bağlı bir demir çengel geçirtip kendilerini gayet yüksek yerlere astırırlar. Eğer derileri koparsa düşüp ezilirler.

Siva dünya işiyle meşgul olmaz. Fakat halk halen onun iyilere mükafat, fenalara ceza verdiği inancındadır. Siva'nın yeri, Himalaya'nın en yüksek tepesi olan «Kela»nın ebedi kar ve buzları içindedir.

Siva'nın karısı Devi bir kaplana binmiş güzel, mağrur, savaşa ve hücuma hazır bir kadın biçiminde tasvir edilir. Bengale'de ise zenci ve yüzü pek çirkin iğrenç, korkunç, yılan ve insan kafalarından bir gerdanlığı olan bir kadın halinde tasvir olunmaktadır. Eskiden buna insandan kurban sunulurdu. Kalküta civarındaki pagodunda her ay kendisine bin keçi kurban edilir.

«Devi»nin bir tarikatı vardır. Bu tarikatın müritleri arasında sınıf kaldırılmıştır. Brahman ve başkaları ne olursa olsun geceleri kadın, erkek toplanıp içerler, sonra da her haltı bıkıncaya kadar işlerler; fakat bu tarikat ehli azdır ve bütün Hindular bunu pek ayıp görürler.

«Devi»ye ait olmayan bir tarikat daha vardır. Onlara göre zina ve böyle her çeşit zevk günah değildir.

Ama bu tarikat mensupları bu gibi işleri pek gizli tutarlar.

Vişnu:

Eski krallar gibi giyinmiş, mavi renkte güzel ve tatlı bir genç adam gibi tasvir edilir. Tecessüd şekli vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Veda'ları kurtaran ve Tufan'da bir şeytan tarafından götürülen bir balık.

2- Ummana düşmüş olan dünyayı boynuzlarıyla kurtaran bir yaban domuzu.

3- Hint masallarında meşhur olan bir dağı taşıyan bir kaplumbağa.

4- Brahman kahraman «Paris Ram» şeklinde olup Kşatriya'lar ile savaşıp onları bitirir.

5- Yeri şeytanlardan kurtaran kahraman «Pella Rama» şekli.

6- Rama şekli.

7- Sahte bir din yapan Buda şekli. Bu şekli ilahların düşmanlarını aldatmak için alır.

Vişnu'nun yerine Rama ile Krişna geçmişlerdir. Rama Hint hükümdarlarından biridir. Zamanla ilah olmuştur. Krişna da böyle bir adamdır. Krişna'ya evrenin yaratıcı ve düzenleyicisi olarak bir çocuk suretinde tasvir eden bir tarikat vardır. Bu Krişna periler arasında dans eder, düdük çalar, bütün güzel kadınların hatta güzelliğini işittiği prenslerin gönlünü kapar. Savaşlar yapmıştır. Bu savaşların kahramanıdır. Tahtını zapteden zalimi yenmiştir. Bu savaş Hindular'ın «Mahabharata» denilen büyük destanlarının konusunu oluşturur. Başkenti Gücerat'tadır.

Krişna Hindular'ın ilahlarının en yaygın olanıdır.

Kama sonsuz bir gençliğe, eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Etkisi insanlarda da , ilahlarda da görülür. Brahma'nın, Vişnu'nun bile, hatta müthiş Siva'nın bile bu aşk ilahının çiçekten yayının okuyla sineleri delinmiştir. Bu ilaha ayrılan pagodlar ve mağaralar Hint masallarında önemli bir yer işgal ederler.

Her ilahın bir göğü, orada hizmetçileri, altın ve mücevherlerden sarayları vardır. İndara'nın seması en mükemmeldir. Orada mücevherlerle süslü altın sarayları, ırmakları, mağaraları, daima çiçekli bahçeleri, bu bahçenin ortasında ilahi bir ağaçtan her tarafın daima güzel kokular içinde bulunduğu, bu semanın Güneş'in ziyasından bin kere parlak bir ziya ile aydınlatıldığı, periler ve semavi şarkı ve ilahi okuyanların oturduğu bura sakinlerine meleklerin hizmet ettiği, zamanlarını türkü, çalgı ve her çeşit eğlence ile geçirdikleri tasvir edilmektedir.

Diğer ilahlar da türlü şekillerde tasvir edilir. Kiminin pagodu var, kiminin yoktur. Kimine tapanlar çok, kimine tapanlar azdır. Kimisi eskiden saygı görürmüş, kimi bugün saygınlığını yitirmiş veya saygınlık kazanmıştır.

Hindu dininde Kıyamet, dünyanın sonu vardır. Hatta bütün ilahlar bile mahvolurlar. Yalnız «Ezeli Büyük Sebep» kalır. O yeniden ilahları, insanları, herşeyi yaratacaktır.

Hintlilerde ruhun seyahatı vardır. Ruhlar mutlulukla karşılaşır veya cehennemde ceza görür. Fakat daima ümit kesilmez. Cehennemde günah çıkınca mutluluğa erilir. Bu cehennem cezaları yüzyıllar boyu sürer. Sonra göklere çıkılır. Ölenler ilah Yama'nın huzuruna çıkarlar. İyi insanlar oraya kokulu ağaçların gölgeler saldığı, lötüslerle örtülmüş ırmaklarla sulanan yollardan götürülürler. Bu yolarda giderken onların üzerlerine çiçekten yağmurlar yağar, melekler en güzel melodili şarkılar söylerler.

Fena insanlar ise öldükleri zaman dar ve karanlık yollardan götürülür. Kızgın ve dağlayıcı kumlar, her adımda ayağı kesen taşlıklardan geçerler. Çıplaktırlar. Her taraflarını kan, pislik ve yanmış kömür örtmüştür. Susuzluktan canları çıkar. Gözlerine korkunç hayaletler görünür. Her taraf korkunç seslerle inler. Nihayet cehenneme dalarlar.

Hindu dininin cehennem tasviri de pek şairanedir.

Hintliler'in ilahlarının ayrıntıları pek çoktur. Bunlar Veda'larda, Purana'larda vardır. Avrupalı yazarlar, özellikle İngiliz ve Alman Hint bilimcileri (Hindologları) bunlar üzerine pek çok şeyler yazmışlardır. Hint mitolojisi olan bu ayrıntı ve açıklamalar, bu ilahlar, şekiller, masallar cidden tatlı saçmalardır. Şiir konusudur. İşte Türk motoljisi de meydana konsa, tanzim edilse Türk'ün gerçek, milli şiiri meydana çıkar. Eserimizde tabiatıyla bu açıklamalara ve ayrıntılara girişemedik.

Bu dini masallarda yüksek şiir vardır, fakat ahlakı zayıftır. Bu bol hurafeler fikri harap eder. Öteki dünyadaki son mutluluk vaadi, insanı çok defa erdem ve faaliyet için uyarmaktan uzaktır. Adı hayatın her çeşidine karışması ise insanı teşebbüsten, hürriyyetten yoksun bırakır. Böyle bir din yenilik ve gelişmeyi önler.

Mezhepler

Dinler türlü adamların türlü anlayışlarına göre yorumlara uğrar, bundan da mezhepler doğar. Bu durum Hindu dininde de olmuştur.

Başlıca üç mezhep vardır: Siva'ya tapanlar, Vişnu'ya tapanlar, Sakti'lere yani bu üçünün karılarına tapanlar.

Bu üç mezhebin hesapsız dalları vardır. Sakti'lere tapanların mezhepleri de üç ilahın karılarının her birine göre üç büyük daldır. Bunlardan Siva'nın karısı «Devi»ye tapanlar hepsinden çoktur.

Siva Brahmanlar'ın koruyucusu gibi sayılmıştır. Ramna bütün Hindistan'da geçerlidir. Adını iki defa anmakla selamete erişeleceği inancını taşırlar.

Sih rahibine «Guru» denir. Biri bir tarikata gireceği zaman Guru onun kulağına gizli bazı kelimeler söyler.

Herkes ibadetini pagodda, evinde, ırmakta, gölde yapabilir. Halk için ibadet banyoda ilahının adını birkaç defa söylemekten ibarettir.

Sankiye dininin sembolü muz ağacıdır.

Hindistan'ı hakkıyla tanımak için ne racaları, ne askerleri tanımak bir işe yaramaz. O ancak «Pondit»i bilmek ve anlamakla mümkün olur. Pondit'in en meşhur şehri ise Delhi değil, Benares'dir. İlah «Mahadeo»ya sunulmuş olan ve Ganj'a nazır bulunan bu şehir sayısız tapınakları ile hem Hinduizm, hem Budizm'in deha ve ruhunu gösterir. Budizm, Hinduizm (Hinduvizm) ve bütün Hint orijinal dinleri sıcak iklimlerde yaşayan insanların dinidirler. İnsanı fiil ve hareket yerine seyretmeye ve düşünmeye, faaliyet yerine sabır ve hoşgörüye sevk ederler. Sıcak yerlerde hayat insana az çok bir yorgunluktan, ruhi üzüntüden ibaret gelir. Ölüm, yokluk korkulacak değil, istenecek bir şeydir; felaket değildir, emeldir. Hindistan'da çekim merkezi her şeyden çok insanların yakıldığı odun yığınlarıdır.

Bu dinlerdeki insanlar şahsi hüviyetlerinden feragat edip kendilerini evrenin genel ahengine verirler. Bu dinler vecd içinde, hayale dalmış, mülayim tabiatlı insanlar yetiştirir. Faal adamlar, asker ve politikacı yetiştirmez. Hindistan'ın dışardan birçok defa istilaya uğramasının bir sebebi de bu zihniyet, yani bu dinlerdir. Onlar ortak bir milli hareket yapamazlar. Ölümden korkuları yoktur. Fakat bunu milli varlık veya ideal için kullanamazlar. Tersine kuvvetli bir düşman gördükleri ve ümitsiz düştükleri zaman kendilerini kendi elleriyle ortadan kaldırırlar.

Yani nefsi feda gibi en büyük fedakarlık ve erdemi müsbet değil menfi bir surette kullanıp o kıymetli şeyi ziyan ederler. Bugün Hindistan'da en kalabılık din Brahman dinidir. Sonra Müslümanlık gelir. Budan sonra Buda mezhebi gelir. Bu mezhebin mensuplarının sayısı 3 milyon kadardır. Bunlardan başka birçok küçük mezhep vardır.

HİNDİSTAN UYGARLIĞI

Bu uygarlık orijinal bir uygarlıktır ve pek eskidir. Brahmanlar'la başlayan bu uygarlık Buda dini ile parlamıştır. Bu sefer de Hindistan'dan Kandehar'a geçmiş, orada Avrupa'lı yazarlara göre Büyük

İskender'le gelen Yunan uygarlığı ile kaynaşarak «Kandehar mektebi» adı verilen meşhur uygarlığı meydana getirmiştir. Bu uygarlığın ve sanatın doğuşu, tarih bakımından pek önemli bir olaydır.

Kandehar'da ve Hindistan'da Turanlılar'dan Yüeçi'ler bu uygarlığı büyütüp yükseltmişlerdir. Birtakım deliller bu uygarlığın orada ki Türklerin kucağında doğduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

Hindistan'dan gelip burada Kandehar Mektebi ad ve şeklini alan uygarlık Doğu'ya doğru Türkler'de ve Buda dini ile beraber yürüye yürüye Kaşgar'a gelmiş, orada yine Türkler'de yaşamış ve büyümüştür. Oradan bu Türkler vasıtasıyla Çin'e sokulmuş, Çin uygarlığını meydana getirmiş, oradan da Japonya'ya geçmiştir.

Hindu Dini Sanatı

Budizm gitmiş, Yedinci yüzyıl'ın sonundan beri mimarlık ve heykeltraşlık «Yeni Brahmanizm»in egemenliği altına girmiştir. Kuzey Hindistan'ın bu yeni sanatına «Hindu sanatı» adı verilmektedir. Bu devre birtakım şaheserler meydana getirmiştir ki, birçok büyük tapınaklar bunun sembolleridir.

Bununla beraber Buda sanatı tamamıyla sönmemiştir. Onu «Cain»ler almış, yükseltmişlerdir. Cainler'de aynı zamanda birçok nefis binalar meydana getirdiler. Bengale'deki «Parisnat» tapınağı Hindistan'ın şaheserlerinin en seçmeleri arasındadır. Bu orijinal ve değerli Cain sanatının en belirgin özelliği incelik ve zarif oluşudur. Hindistan'ın İslam-Türk uygarlığı bu Cain sanatından ilham almıştır.

Ortaçağ'da eski Hint uygarlığındaki Yunan ve Roma etkisi artık silinmiş bulunuyordu. Hint uygarlığı artık kendi kendine bir varlıktı. Hint artık tahayyülüne, büyük ve narin fantezisine yol verdi. Racalarla Hindistan'ın altın devri meydana geldi. «Ocein» ve «Gıvalpur» sosyal sınıfları kadar dünyanın hiçbir sosyetesi parlak olmamıştır. Racput şövalyeliği buna kesin düzeni vermiştir. Bu uygarlığın hastalık dereceye yaklaşan yüksekliği, zarif zevkleri, heyecanlı aşkları, çömertliği, dekorunun görülmemiş zenginliği, eski Hindistan'ın periler ve rüyaları, her türden şiirleri Hint edebiyatının şaheserlerinin konuları olmuştur. Hindistan'ın vicdanı üzerine en iyi belgeler bu şiirlerdir. «Ramayana», «Mahabarata» adında Hint'in iki destani şiiri vardır. Savaşları ve Brahma ilahlarının zaferlerini tasvir eden bu destanlar konuları eski olmakla beraber kendileri eski değildir. Hinduizm'in başlangıç devresine aittirler. Bu destanlar dini bir mahiyet de alarak Brahmanizm nereye gittiyse onlar da oraya ulaştılar.

Bu edebiyatta destandan sonra dram ortaya çıktı. Bunlardan üç tiyatro piyesi gerçek şaheserlerdendir.

Mantık, Brahmanların en sevdiği bilimdi. Bu konuda birçok eser yazmışlardır. Hintliler pek eski zamanlarda kozmografyaya da çalışmışlardır. O zamanlarda Güneş'in, Ay'ın hareketlerini belirlemişlerdir. Kısacası bu bilimde bir hayli ileri gitmişlerdir. Matematik ve geometri de Avrupa'nın ancak son yüzyılda yaptıkları bazı keşifleri Milad'ın ilk yüzyılında yapmışlardır. Özellikle Brahmanlar cebirde pek ileri gitmişlerdir. Cebir geliştirmişlerdir.

Takvimleri mitolojiktir, ilmi değildir. Tıb'da en eski yazarları Şaraka ve Susruta'dır. Araplar bu yazarların eserlerini Arapçaya tercüme etmişlerdir. Bu da iki Hintli hekimin Harun Reşid'e hekimbaşı olmalarıyla başlar. Eczacılıkta ileriydiler. İlaçlarda epeyce keşifleri vardır. Avrupa tatavlanın da'ülbahre iyi geldiğini son zamanda Hindistan'dan öğrenmiştir. Kimya'da pek ileri idiler. Kibrit asidi, kloridrik asit gibi birtakım asitleri bilirlerdi. Bunların üretimi kendi keşifleriydi. Mesaneden taş çıkarmak, katarakt ameliyatı ile kör gözü açmak gibi ameliyatlar yaparlardı. En eski eserlerinde 127 cins cerrahi alete rastlanılmakta ve bunlar hakkında bilgi verilmektedir. Bununla beraber astroloji ile sihiri bile tedavide kullanırlardı. Bugün kan almayı berberler yaparlar, çıkıkları çobanlar yerine korlar.

Sanskrit şiiri zengin ve pek güzeldir. Hint edebiyatının esası tiyatrodur. Hint şairleri özellikle aşk ve şefkat konularında başarılı olmuşlardır. Tasvir edici tarzı tercih etmişlerdir. En çok ıssız ormanlarda, ırmakların çiçekli kıyılarında, ıtırlı havalarda, istirahat ve düşünme sahneleri aramışlardır.

Eski meşhur şairler «Ramayana», «Viyaza», «Santi» gibi şairlerdir.

Hint müziği birçok kurala bağlı, oldukça düzenli bir müziktir. 84 tarzı vardır. Bunlar mevsimlerin, saatlerin adlarına göre ad alırlar. Tekdüze bir tazda gibidir. Tatlı ve hazindir.

En önemli çalgı «vina»dır.

Resim ilkel bir tarzdadır. Resimli el yazısı kitapları varsa da bunların resimleri de basittir.

Heykeltraşlık ilerlemiştir. Pagodlar heykeller ve kabartma resimlerle doludur. Fakat teşrih bilmedikleri, iyi terkipler yapamadıkları görülür. Bu sebeple Hint heykeltraşlığı aşağı derecededir.

Mimaride olağanüstü gelişmilerdir. Önemli ve güzel pagodlar bunu delilidir. Som bir halde yapılmak bakımından bu mimari Mısır mimirasine benzer.

Pagodların çoğu, özellikle güzelleri çok eski olmayıp her halde Milad'dan sonradır.

Sarayları da sağlam yapıdır. Birkaç kattır. Damları düzdür. Mimaride Hintlilere özgü bir usul olarak bunlarda birçok su mahzenleri vardır. Her şehrin yanında bunlardan bir tane vardır. Hintliler bunlarda yıkanırlar ve bu mahzenleri tarımda sulama için de kullanırlar. Bir de gayet derin ve geniş, bazen yuvarlak, bazen kare biçiminde kuyular vardır. Yanlarında koridorlar da vardır. Bu kuyuların suyunun seviyesine kadar taş merdivenler ile inilir.

Dravidi Sanatı

Dravidi'ler Avrupa'lı yazarlara göre dini ve uygarlığı kuzeyden, Ari'lerden almışlardı. Fakat onu kendi dehalarıyla değiştirip ürettiler ve tamamıyla orijinal bir şekle koydular. Bu uygarlık ötekine nicelik ve nitelikçe eşittir.

Bu uygarlığın en belirgin kısmı mimarisinde görünür. Bu mimaride kuzeyin mimarisiyle açıkça bir zıddiyet vardır. Buda tarzında Yunan,

İran, belki de Asuri mimirasine benzeyiş varken, Dravidi mimarisinde hayret edilecek biçimde Mısır tarzına benzeyiş vardır.

Kuzey ve Güney Hindistan'ın bu zıddiyeti yalnız Buda eserlerinde değil, Hinduizm eserlerinde de vardır. Bu fark, iki tarafın dilleri arasındaki farktan fazladır.

Dekkan'ı dolduran bu mimari parlaklığı Altıncı Yüzyıl'da başlamıştır. On ikinci Yüzyıl'a kadar gelişmiştir.

Bu mimarinin en güzel örneği bugünkü (yani 1924'lerdeki) Nizam Devleti sınırları içerisindeki Avreng-abad civarında Ellora tapınaklarından «Kelasa Tapınağı»dır. Bu tapınak bir kayaya oyulmuş, birçok heykeller ve baroliyeflerle doldurulmuştur. Oyulan kayanın duvarlarından birçok süslü odalara girilir. Tapınak 30 metre yüksekliğindedir.

Ortası, birçok direklerle süslü büyük bir salondur. Binanın her tarafı arslan, fil, uydurma ve hayali birtakım hayvan heykelleriyle çevrilmiştir. Bu tek parça kaya, etrafından birtakım küçük tapınaklarla ayrılmıştır. Bütün bunlar ilah, peri, temsili hayvan heykelleriyle doludur. Bu heykeller en çılgın bir tasvirin tahayyül edebileceği bütün durumları göstermektedirler. Bunları gören insanın ya başı döner, ya kendisini bir sevinç ve eğlence dünyasında sanır. Bu Tapınağın heykeltraşlığı Hint'in en zengin ve güzel olanıdır. Tapınağa ilk girince bir sıra istirahat eden fil heykelleri, onların arkasında yine uzun bir sıra kükremiş ve canavarlarla hayali yaratıkları yok eden fillerin heykelleri vardır. Bunlar insan dimağından çıkan en mükemmel eserlerdendir. Bu müthiş manzaranın ve Siva mezhebinin dürüst (kaba, katı) ilahlarının yanında ve biraz ileride «Lakşmi»nin güzel heykeli vardır. Bu, Yunanlılar'ın «Afrodit»i gibidir ve Hintliler'in, bu şehvete düşkün ırkın «kadın ideali»dir.

«Tancır Büyük Pagodu» Dravidi sanatının en çok bilinen eserlerinden biridir. Bu pagod 63 metre yüksekliğinde, 13 katı olan bir piramittir. Kubbesi, tek parça bir kayadır. Daha birçok Dravidi eserleri vardır.

Bu mimari tarzından Şalukya tarzı doğmuştur. Bu tarzın parlak devri Onuncu ve On birinci Yüzyılların arasıdır. Bunun en güzel örneği «Halebid» tapınağıdır. Bunun etrafında sırayla yürür vaziyette 2 bin fil heykeli, üstünde arslan heykeleri, ayrıca süvari ve başka heykeller de vardır.

Hindu uygarlığı orijinal, bağımsız bir ugarlıktır. Başlı başına bir insanlıktır.

Hint Müslüman - Türk Uygarlığı

Hindistan'a Türklerle giren Müslümanlık da orada kendine özgü yeni bir İslam, yahut doğru deyimiyle bir Müslüman - Türk uygarlığı ve sanatı vücuda getirmiştir.

Bu uygarlık açık biçimde senteze ulaşmış bir uygarlıktır. Türk, Hindu, Budist, Cain, Çin, Acem ve Arap unsurları bu uygarlığın oluşmasına hizmet etmişlerdir. Dil itibarıyla bu devrede Acemce galiptir. Acemce, saray ve diplomasi dili olarak, önemli bir rol oynamıştır. Bu durum tıpkı On altıncı Yüzyıl'la On sekizinci Yüzyıl arasında Fransa'da

İtalyanca'nın egemenliği gibidir. Şey Sadi Delhi'de de oturmuştur. Sekiz yüzyıl kadar Sind-Ganj ovası manen İran'a benzemiştir. Bu dil ve edebiyatı oraya sokanlar Gazneli Mahmud, Muhammed Gur, Babür, özellikle Ekber ve Cihangir gibi büyük hükümdarlardır. Bunların hepsi de Türk'tür.

Duab sarayı büsbütün Acemleşmişti. Acemce şair ve romancılar Hindistan'a doldular. Hiçbir gazel gül aşığı bülbülü Lahor, Delhi ve Agra bahçelerinde söylenilenlerden daha güzel tasvir edememiştir, diyebiliriz. Hint Müslümanlarının en meşhur şairi Emir Hüsrev-i Dehlevi (1253-1325) Nizami ile Sadi'yi taklit etmiş; «Hüsrev ü Şirin», «Mecnun ü Leyla», «Behram-gür»ü yazmıştır. Hasan Dehlevi Hafız ile Ömer Hayyam'ı taklit etmiştir. Bu şairler Müslümanlığın yasaklarını unutup, şarap, esrar içmişlerdir; güzel olan her şeyi sevmişlerdir; bülbüle, güle, Ay'a şiirler yazmışlardır.

Türkler Hindistan'da daima işsiz, yalnız savaşçı ve soylu olarak kalmışlardır. Zaman geçirmek için edebiyata ihtiyaçları vardı. Bu suretle saraylar, konaklar şiir beşiği oldu. «Babürname»nin bazı sayfaları en güzel edebiyat örnekleridir. Onun bir göl tasviri vardır ki eşsizdir. Tabiatın güzelliği ancak bu kadar tasvir edilebilir. Onun şiirleri de apayrı bir güzelliktedir. Arap'da böyle tabiat tasviri yoktur. Sebebi de memleketlerindeki tabiatın kızgın kumlu çöl ufkundan ibaret olmasıdır. Arap kendi yurdunda ne bülbül, ne gül, hiç bir şey bulamamıştır da öküz gözüne aşık olmuştur.

Babür İmparatorluğu'nun zamanı Müslüman Hindistan'ın altın devri olmuştur. Bu devrede birçok şair ve bilgin yetişmiştir. Tarihçi Ebul-Fazl, kardeşi şair Ebul-Feyzi (Feyzi-i Hindi) yüzyıllarının en önemli tarihçi, filozof ve şairdirler. İki kardeş de eserlerini Acemce yazdılar. Şair Örfi-i Şirazi, Hoca Hüseyin, Hüzni-i İsfahani, Kasım-ı Kahi bu uygarlık devresinindir. Yerli dilinde ve Orduca yazanlar da bu Acemce edebiyatı, özellikle Nizami, Hayyam, Cami, Sadi ve Hafız'ı örnek yapmışlardır. Orduca'da Vali, Suuda, Mir, Hatem, Suz, Hasan adında şairler yetişmiştir.

Bilim ve şiirin Hindistan'da rağbet görmesine ve bir derece gelişmesine rağmen, gariptir ki orada İslam devrinde Bağdat, Mısır, Anadolu ve İran'da olduğu kadar önemli bir bilimsel hareket, önemli bilginler ve şairler görülmemektedir. Sebeplerini araştırmak gerekir. Buna karşılık mimari pek kuvvetlidir.

Hint Müslüman - Türk Sanat ve Mimarisi

İşte bu sanatın bıraktığı anıtlar bugün şeref ve iftihar veren örneklerdir.

Bu sanatı iki devire ayırabiliriz:

1- Türk Kölemenler (Sekizinci Yüzyıl - On beşinci Yüzyıl).

2- Büyük Türk İmparatorluğu (On altıncı Yüzyıl - On Sekizinci Yüzyıl).

Gurlular «Cayna» mimarisini kullandılar. Bu mimariye arap kavislerini ilave edip resimleri kaldırarak yerine geometrik (hendesi) süsler

koydular. Kölemenler'den Aybek'in yaptırdığı Delhi ve Acmir camilerinde (1206), Altamış (1210), Alauddin (1295) camilerinde Acem etkisi dış bir iki ufak süslemeden ibarettir. Bunlarda mimari hep Caina (Cayna) mimarisidir. Ay-bek'in Delhi'deki «Kutb Camii de biraz değişiklik görmüş Cayna mimarisidir. Bunun içi sütunlar ormanı gibi olup halis Cayna'dır. Kutup Menar da aynı mimaridir. Bu minarede Cayna mimarisinin bütün süsleri en ince kısımlarına varıncaya kadar uygulanmıştır. «Altamış Türbesi» (1235) bol, karışık, Müslüman zevkine yabancı bir süs içindedir.

Demek ki Hindistan'ın bu Müslüman Türk fatihleri önce Hint mimarisinin bol süsüne kapıldılar. Onda resimleri kaldırmak gibi bazı dini değişiklikler yaparak aynen kendi anıtlarında kullandılar.

On beşinci Yüzyıl'dan itibaren Arap-Acem mimarisi başlamıştır. Tuğluk Sülalesi zamanında Cayna mimarisi kalabalıktan kurtulup başka bir biçime girmiştir. Yani basit bir biçim almıştır. Bunda İran'ın etkisi daha çoktur. Delhi'de Alaüddin Camii'nin kapısı pek çok İranidir. Avrupalılarca Arap, İrani deyimleri adet olmuşsa da buna «Mısır Türk'ü», «İran Türk'ü» tarzı demek doğrudur. Esasen bunun ikincisi eserimizin önceki ciltlerinde açıklanmıştır. Diğer İmparatorluk zamanında bu basitleşen Cayna ile İran mimarisi uyumlu bir biçimde birbiriyle karışıp senteze ulaşmıştır. İşte bu evlilikten gerçekten orijinal, klasik yeni bir sanat «Hint - Türk mimarisi» doğmuştur. İran mimarisi denilen mimarinin İran'ın müslümanlık devrinde meydana geldiğini hatırlatırım. Bunun da kimlerin, yani Türklerin yaptıkları bilinmektedir.

Acaba bu mimari böyle Türkler'in meydana getirdiği bir sanat olmasaydı, Hindistan'daki Türkler tarafından alınır mıydı? Uzun uzun üzerinde durulacak, incelenecek bir meseledir. İran mimarisi denilen mimarinin Selçuk mimarisiyle olan benzerlikleri ve karşılaştırılmaları pek yararlı bir inceleme alanı olacaktır. Anadolu'da görüp öğrendiğimiz Selçuk mimarisinin Mısır'da çevreye adapte edildiğini Mısır konusunda göreceğiz. Acaba Avrupalılar'ın «İrani» dedikleri bu mimari aynı mimari midir ve Türkler tarafından başlangıçta İran'a, sonra Hindistan'a adapte edilmiş, Cayna yerli mimarisiyle evlendirilerek ondan yeni tarzda güzel bir mimari mi doğmuştur? Aynı zamanda Orta Asya'nın özellikle Timur zamanında Sogd'un, Semerkant'ın mimarisi de teknik olarak incelenip bu mimarilerle karşılaştırılarak araştırılırsa acaba ortaya ne çıkacaktır?.. İran mimarisinin Hint Türk mimirasiyle farkı birincide çini kaplamalar olmasıdır. İkinci tarz çini yerine mermer ve sert taşlar kullanılmıştır. Bu sebeple İsfahan camileri yıkılıp dururken Hint anıtları dayanıp durmaktadırlar. Hint Türk mimarisinde bol mermer vardır, akpaktır.

Oysa biz biliyoruz ki, Babür Türkiye'den Mimar Sinan'ın çıraklarından Hindistan'a mimarlar getirtmiştir. Bunu ispat eden belge vardır. Evelce bundan söz ettik. İşte bu mimarlar ve yetişdirdikleri çıraklarla Hint- Türk İmparatorluğu'nun mimarisi ile anıtları meydana gelmiştir. Bunu Avrupa'lı yazarlar bilmiyor. Bu durumda gerçek şudur: Osmanlı ve İran Türk'ü mimarisi Hint Cain mimarisiyle birleşip Babür-

lüler devri Hint-Türk mimarisini doğurmuştur. Acem etkisi yoktur. Öyle bile olsaydı, İran'daki Müslümanlık devri mimarisi Türk olduğundan yine İran aşısı deyimi kullanılamazdı. Türkler Orta Asya'da, İran'da, Anadolu'da, Mısır'da, Hindistan'da o yerlere göre değişiklikler taşıyan mimariler meydana getirmişlerdir.

Babür ve Hümayun'da İran Türk'ü tarzı açık biçimde görülür. Delhi'de Hümayun'un türbesi tam İran Türk'ü tarzıdır. Oysa Ekber İran ve Hint mimarilerini birbirine kaynaştırmıştır. Ekber'in Agra civarında yaptırdığı «Fethpur» (Sikri) şehrindeki anıtla ve özellikle büyük cami bundan hariç olup saf İrani Türk'tür. Ve tıpkı İsfahan'ın «Cuma Camii»ne benzer. Bu şehrin ak ve kırmızı mermerden yapılan «Zafer Kapısı» da İranidir, «Türk Hanım Sultanı» Camii ve «Divan-ı Amı» Hint ve İran'ın uyumlu bir biçimde birleşmesini gösteren anıtlardır. Ekber zamanına ait olan Agra'nın Büyük Camii de böyledir. Pembe ve ak mermerlerden yapılmış ve Cayna kubbelerini ihtiva eden bu cami pek sevimlidir.

«Sekondra»da «Ekber Türbesi» de bu çeşittendir. Cihangir zamanına ait olan «Lahor Camii» tamamıyla İrani Türk'tür. Bu camiin çiniden mozayikleri vardır ki, bu İsfahan sanatının belirgin niteliğidir. Şah Cihan zamanında Hint Türk sanatı, şaheserlerini meydana getirmiştir. Lahor'da da «Vezir Han Camii» (Cami-i Mescit), Agra'daki «İnci Camii» (Mutti Mescid) bunlardandır. Delhi sarayının «Divan-ı Has» denilen kabul ve tören salonu ve bunun pek meşhur ve çok renkli zarif süsleri akla hayret, göze-gönüle ferahlık, doyulmaz zevkler verir.

İnci Camii Hint-Türk anıtlarının en meşhurlarından biridir, bu cami «camilerin incisidir» demek adından daha doğrudur.

Agra'nın «Tac Mahal»i İnci Camii'nden daha önemli bir eserdir. Belki bütün İslamiyette vücuda gelen en güzel eserdir. Bunu Şah Cihan karısı «Mümtaz Mahal» için türbe olarak yaptırmıştır (1630). Bu güzel kadın henüz yirmi yaşındayken ölmüş, ölürken kocasına kendisi için ölmez bir anıt yaptırması için yemin ettirmişti. Şah Cihan yeminini tutup bu Türbe'yi yaptırmıştır. Bu türbenin dışı göz kamaştırır bir aklıkta mermerden yapılmıştır. İçinin bazı yerleri porfir ve mozayikleriyle kaplanmış, bazı yerleri olağanüstü bir sanatla oyulmuş, işlenmiştir. Güzel bir kubbesi, minareleri, oya gibi ince mermer kafes tarzında bölmeleri vardır. Türbe geniş bir bahçe içindedir. Bu bahçede sayısız fıskıyeler vardır. Servi ve portakal ağaçlarının arasından sular fışkırır durur. İşte bu Türk imparatoriçesi sonsuz uykusunu bu cennet gibi yerde uyumaktadır.

Bu tarz Bicapur Hükümdarı Adil Şah ile Dekkan'a da girdi. Bicapur'un Büyük Camii, İbrahim Han Türbesi, Meturi-Mahab, Yedi Katlı Saray en güzel örneklerdir. Dekkan'daki bu etki, Pencab ve Duab'dakinden daha çoktur. Sebebi de Adil Şah'ın İran'da oturmuş olmasıdır.

Kısacası Türkler, Hindistan'da Türk mimarisiyle putperest mimariyi birbirine karıştırarak yeni ve güzel tipte bir mimari meydana getirmişlerdir. Türk ve Hindu sanatlarının birbiri ile en fazla kaynaştığı zaman Ekber Han zamanıdır.

Minyatür

Babür Han Hindistan'a birçok ressam ve minyatürcü getirtmiştir. Bunların etkisiyle daha sonra Hindistan'da sırf Hintli, Türk ve Müslüman bir resim okulu meydana geldi. Dini şeylere İran'ınki kadar ilgili olmayan bu resim çalışmaları sonunda portre'de uzmanlaşma meydana geldi. Bu resim okulu şaheserler vücuda getirmiştir. Avrupa müzelerinde bu eserlerden pek çok vardır.

Hint Türk minayatürleri son derece şehvet uyandırıcıdır. Tarif edici bir surette yapılmış ve gösterilmiştir. Bu minyatürler Delhi bahçelerinde geçen aşk hayatını hikaye ederler. Bunlardan o zamanın hayatına dair epeyce şeyler öğrenilmektedir. Minyatürde de şaheserler ortaya konmuştur. Bunlar çoğunlukla kır, su, çiçek, kadın, eğlenceler gibi şairane şeyler tasvir ederler. Hindistan'ın en meşhur minyatürcüsü Feyzullah'dır.

Tarihi Büyük Devirler

Hint tarihi din bakımından Hindu, Müslüman, Hıristiyan olmak üzere üç devreye ayrılabilir. Yerli veya yabancı diye bölünebilir. Irk cihetiyle de bölme mümkündür. Bu da Hintli, Türk, Afgan, İngiliz devreleri olur.

Bunlar düşünceye dayalı bölünmelerdir. Hindistan'da Hindu dini unvanı altında Brahmanizm, Budizm, Cayinizm (Cainizm) gibi birtakım dinler olduğu gibi hiç egemenlik makamına geçmemiş Parslar da vardır. Hıristiyanlık ise sadece sayisi bir egemenlikten ibaret olup halkı kazanamamıştır. Zaten İngilizler de Hindistan'da dini bir yönetim ve siyaset kurmamışlardır. Bu halde Hıristiyanlık devri bir addan ibaret kalır. Bu sebeple böyle bir bölme açık ve makbul olmayacaktır. Aynı zamanda yerli ve yabancı diye bölmek de mümkün değildir. Çünkü yabancı milletler bir süre sonra yerli haline geçmişlerdir. Mesela Dravidiler, Aryalar, Racputlar müslüman Türkler, Afganlar gibi... Bunun sonucu olarak ırki bölme de gerçek bir bölme mahiyetinde değildir. Çünkü bizzat Hindular'da bile milliyet pek karışıktır. Yerli Hindistan Müslümanlarında Türk, Afgan gibi milletler vardır. İngilizlik ise millet olarak Hindistan'da kurulamamıştır. Demek bu türlü bir bölme de olamaz. Bu iki noktaya göre, yani din ile milliyeti dikkate alarak karışık bir bölme de düşünülebilir; fakat bu da olamaz. Çünkü birtakım Hindular sonra Müslüman olmuşlardır. Aynı zamanda Hindistan'da Türklük Milat'dan sonra Müslüman olarak mevcut olduğu gibi, Milad'dan evvel ve Müslüman olmayarak vardır.

Bütün bu sebepleri dikkate alarak Hindistan tarihini bir tasnife tabi tutmadık. Olayları başlangıcından sonuna kadar sırayla takip ettik.

Hint tarihi demek Ganj boyları demektir. Hindistan'ın bütün fatihleri siyasi ve uygarlığının beşiği de orasıdır. Hindistan'ın o yüksek felsefesi de orada doğmuştur.

Hindistan'ın eski tarihi karanlıklar içindedir. Bu konuda belge yoktur, denilebilir. Tahminlere göre o zaman Hindistan'da birbirine rakip pek çok devlet vardı.

Hindistan'da önce Turanlı Dravidi'leri görüyoruz. Milad'dan yedi, sekiz yüzyıl kadar öncesi orada yine Turanlılar'dan Saka'lar saltanat sürdüler ve saltanatları Milad'a kadar devam etti. Saka'lardan Surastra'lar ise M.S. 410'da mahvoldular. M.Ö. 60 tarihinde yine Turanlılar'dan Yüeçi'lerden Kuşan'lar Pencab'da bir devlet kurdular. Bir aralık Alan'lar da Ganj boylarına yayıldılar. Bu sırada Afganistan Türklerin elindedir. Kabil'in Müslümanlık'tan öncesi son hükümdarı bile Kiturman Hakan'dır ve bu kişi Türk'tür.

M.Ö. 327'de Büyük İskender Hindistan'ın kuzeyinden bir kısmını ele geçirdi. Fakat Makedonyalılar istilası hem Hindistan'ın merkezine girememiş, hem pek az sürmüştür. Bu süre belki de otuz-kırk yıldan ibarettir.

Bundan sonra yerli Morya Sülalesi Magadha İmparatorluğu'nu kurmuştur. Bu imparatorluk M.Ö. 312'den M.S. 27 yılına kadar, yani 339 yıl yaşamıştır. Turanlılar'dan Kuşanlar M.Ö. 30'dan M.S. 900 yılına kadar, yani 930 yıl devam etmişlerdir.

Arya'lardan Andar'lar, Gupta'lar vardır. Birinciler M.Ö. 220'den M.S. 235 yılına kadar, yani 445 yıl; ikinciler 229'dan 450 tarihine kadar, yani 221 yıl saltanat sürmüşlerdir. «Ari» devletler 650'de bir daha saltanat ve hükümet yüzü görmemek üzere haritadan silinmişlerdir.

Yine Türkler'den Akhun'lar 450-700 arasında, yani 250 yıl saltanat sürmüşlerdir.

Bunlar arasında Racputlar saltanatları vardır. Bunların eski olan ve uzun süren saltanatları İslam-Türk istila ve darbesiyle bitmiş, ancak son yüzyıllarda yeniden birkaç devlet halinde meydana çıkmışlardır. Racputlar'ın Yüeçi'lerden, Turanlı oldukları zikredilmektedir.

950 tarihlerinden itibaren Hindistan tarihi Müslümanlık devresine girmektedir. Bu devre Sevük Tekin ile yani Gazneliler'le başlar.

Gerçi bunlardan önce Araplar M.S. 707 (H.79)'da Sind kenarına gelmişler, Multan'ı ele geçirmişlerse de ileriye gidememişlerdir. Buralarda yani Hindistan'ın bir kenarında ve ancak 36 yıl kadar kalabilmişlerdir. Racputlar Arapları Hindistan'dan kovmuşlar, arkalarında İslamlıktan hiçbir eser kalmamıştır. Bu arada beraberlerinde getirdikleri birçok Türk urukları oralarda kalıp yerleşerek koybolmuşlardır.

Gazneliler 979-1186 arasında 207 yıl, Gurlular 1186-1206 arasında 20 yıl, Kölemenler 1206-1290 arasında 84 yıl, Halaçlar 1290-1321 arasında 31 yıl, Tuğluklar 1321-1398 arasında 77 yıl, Aksak Timur han 1398- 1399 arasında 5 ay 17 gün, Tuğluklular (ikinci defa) 1399-1413 arısında 14 yıl, Ludiler 1314-1414 arasında 1 yıl, Seydiler 1414-1452 arasında 38 yıl, Yudiler (ikinci defa) 1452-1525 arasında 73 yıl, Babürlüler 1525-1857 arasında 332 yıl, İngilizler 1857-1925 arasında 68 yıl saltanat sürmüşlerdir.

İngiliz fetihlerini tamamladıkları bu tarihten daha çok önce Hindistan'a girdiklerinden oradaki saltanatları iki veya iki buçuk yüzyıl kadar olmuştur ve hâlâ da devam ediyorlar.

Şimdi Hindistan'ın küçük saltanatlarını bırakalım. Yalnız esaslı olan Saltanatları ırki noktadan ve müddetleriyle birlikte inceleyelim. Bu durumda şu cetveldeki yaklaşık sonuca varınız:

TURANLILAR	MÜDDET	ARYALAR	MÜDDET
Dravidler	?	Makedonyalılar	30
Sakalar	800	Magadha İmp.	339
Yüeçiler	?	Aryalar	445
Alanlar	?	Guptalar	221
Surastralar	?	İngilizler	200
Kuşanlar	930		------
Akhunlar	250		**1235**
Racputlar	?		
Gazneliler	207		
Gurlular	22		
Kölemenler	84		
Halaçlar	31		
Tuğluklular	91		
Babürlüler	332		

	2747		

Araplar	Müddet	Afganlar	Müddet
Emeviler	36	Ludiler	74
Seydiler	38		----
	----		**74**
	74		

Afganlar'a Delhi Hükümdarlığı dışında olarak yine Hindistan'da olan hükümetlerini de ilave etmelidir. Bu da bir iki yüzyıllık bir süredir.

Bu liste, noktası noktasına tebit edilemeyecek derecede belgeden yoksun ve karışıktır. Ancak takribi olmakla beraber önemli ve büyük bir gerçeği göstermektedir. Bu da Hindistan'da Turanlılar saltanatının çeşit, sayı çokluğunca ve zaman uzunluğunca olan pek yüksek üstünlüğüdür.

Görülüyor ki Hindistan'da Turanlılar hüküm ve saltanatı Milad'dan çok önce başlamış, bazı fasılalarla son yüzyıllara kadar sürmüştür.

Hindistan büyük hükümdarlar yetiştirmiştir. Bunlar Magadha İmparatorluğu'nun Morya Sülalesi'nden ve Buda dinini pek parlatmış olan Asoka; Kuşanlar'dan Kanışka, Akhunlar'ın padişahı Toraman, Gazneliler'den Gazneli Mahmud, Gurlulardan Muhammed Gur, Kölemenler'den Ay-bek, Yılduz, İletmiş, Balaban; Kılciler'den (Halaçlar'dan) Alaüddin Muhammed; Afganlar'dan Şir Şah; Babürlülerden Babür, Ekber, Avrengzib'dir.

Din bakımından Hindistan tarihinin uzun zamanı Hindular'a aittir. Müslümanlık orada 10 yüzyıldan beri egemendir. Hindistan'a Müslümanlığı Türkler sokmuşlar ve yaymışlardır. Müslümanlık Sevük Tekin ve Gazneli Mahmud ile başlayıp Gurlular'la tamamlanmıştır. Babürlüler zamanında ise iyice yayılmış ve kesin biçimde yerleşmiştir.

Müslümanlığa direnenler ve ona karşı Hindistan'ı savunanlar Racputlardır. Yani Türk'e karşı Türk çıkmıştır. Fakat bunlar bozulmuş Türkler olduklarından yeni Türklere karşı dayanamamışlardır. Bununla beraber bunlar da olmasa Müslümanlık ve Müslüman Türkler hiç savaşsız ve savunmasız Hindistan'a gireceklerdi. Müslüman Türkler ve Racput saltanatlarını mahvetmişlerdir.

Ay-bek ve İletmiş (Altamış, İltemiş) devirleri Hindistan'ın altın devirleridir. Büyük ve parlak bir uygarlık yaratmışlar, bu memleketi imar ve ihya etmişler, Hind-Türk sanatının en güzel anıtlarını meydana vücuda getirmişlerdir. Zamanlarında Hindistan'a Türk urukları gelip yerleşmişlerdir.

Kılciler'den Alaüddin Muhammed Hindistan'ı bayındır hale getirmiş, birçok anıt ve eserler bırakmıştır.

Hindistan'da ilk olarak bir din yapmaya kalkan, Hindular'a dayanmak siyasetini ortaya koyan, dini devletten ayıran kişidir.

Tuğluklular zamanında da Hindistan'da pek önemli uygarlık ve mimari hareketi olmuştur. Afganlar kendi teşebbüsleriyle değil, Türkler arasında Hindistan'a gelmişlerdir.

Seyyidler arap istilası zamanından kalma bir aileden türemişlerdir. Şii idiler.

Şir Şah Hindistan'ın pek önemli hükümdarlarındandır. Sur ailesinden bir Afganlıdır. Mükemmel bir öğrenim görmüş, kahraman, yetenekli bir yönetici ve teşkilatçı, bilimi ve bilginleri seven ve koruyan bir kişidir. Hindistan'da en güzel vergi sistemini bu kişi bulmuş ve uygulamıştır. Sistemi adeta Ekber Han'a model olmuştur.

Babürlüler ile Hint tarihinin en önemli ve parlak devri başlamıştır. Bu önemli şahsiyet Hindistan'da Müslamanlar'ın başı ve mümessili olan Ludi ile Racputlar'ın ve putperestlerin başı ve mümessili olan Rana Senka'yı, hem de az bir kuvvetle, bozarak Hindistan'ı zaptetmiştir. İşte bu Türk-Müslümanlardır ki, Hindistan'da ilk olarak büyük bir imparatorluk kurmuşlardır.

Burada önemli bir noktayı belirtmekte yarar vardır ki, Doğu'da, Batı'da bilinsin. Bu Türkler Hindistan'da din ile devleti ayırmışlar, herkese din ve vicdan hürriyeti vermişlerdir. Bu ilkeler Hindistan'da uygulanırken Avrupa kara bir tutuculuk içindeydi. Bu zamanlardan çok sonra Paris sokaklarında dinsiz diye bilginleri ateşe atıp yakmışlardır.

Racalar Devleti sınırlı bir monarşiydi. Kanunlar ve özellikle Brahmanlar Racalar'ın kudretini sınırlarlardı. Onların keyfi yönetimlerine sınır çizerlerdi. Fakat Brahmanlar, Racalar'a tahkküm ederlerdi. Racalık irsi idi. Sınıfı olan, en adilerine varıncaya kadar her sanat bile irsi olan bir memlekette bu da pek tabiidir. Racalar'dan biri diğerini egemenliği altına alırsa yenik düşmüş olan racalık kaldırılmaz, yalnız hakim racaya tabi olurdu. O zaman hakim raca Mihrace (Maharaca) yani «büyük hükümdar» unvanını alırdı.

Din ve felsefe pek karışık bir dereceyi bulduğundan bunu Brahmanlar'dan başka anlayan ve bilen olmadı. Bu sebeple Brahmanlar büyük bir nüfuz kazanıp dünya ve ahıretin egemeni oldular, büyük siyasi roller oynadılar. Müslümanlar bunları bitirip saltanatlarını kurduktan

sonra büyük memurlukları kendi ellerinde tutarlardı. Konularında anlattığımız gibi, Hintliler'e din, sanat ve başka herşeyde hürriyet vermişlerdi. Onlardan iki türlü vergi alırlardı. Bunun biri arazi vergisi olup «zemindar» adında bir Hintli memur tarafından tesbit edilir ve toplanırdı. Hintlilerden asker de alırlardı. Bundan Racputlar ordusu yani Türkler'in aylıklı askerleri meydana geldi. Bu suretle bütün yönetim yerlilerin eline geçti. Yalnız orduda büyük memurluklar ile mahkemeler Müslümanlar'ın elinde kaldı. Generaller aynı zamanda kendilerine verilen arazilerin vailileriydi. Bunlara «Sipehdar» denirdi. Sipehdarlar ordularını birkaç kaleye toplar ve onu ara sıra memlekette gezdirirlerdi. Bu sebepten on altıncı Yüzyıl'da çoğunlukla Delhi, Agra ve Lahor'daydılar. Saraylar da buralardaydı. Ekber'in teşkilat ve uygulamaları, yönetimi adeta Hindular'ın eline vermişti. Avrengzib'in bu yönetimi yıkması, Hindular ve dinleri aleyhine hareketi onları isyana sevketmiş, nihayet Hindular'da bağımsızlık fikirlerini uyandırmıştır. İşte bu suretle Türklük ve Müslümanlık aleyhine Hindu tepkileri doğmuştur. Bu tepkileri başlatan ve sürdüren Sivacı'dır. Avrengzib zamanında ortaya çıkan Maharatlar'a milli şuur vermiş olan bu kişi Hindistan'ın millî kahramanıdır.[2]

Hindistan'ın tepkisi hareket ve gelişme halindeyken, Türk'lük ve Müslamınlık can çekişiyordu. İşte bu sırada İngiliz gelmiş, bunların her ikisini de tepeleyip Hindistan'ın üstüne çökmüştür. Her vatısayı kullanarak, Müslüman ve Hindu'yu birbirine, hatta herbirini bizzat kendilerine boğdurarak bu zengin ülkeye yerleşmişlerdir.

HİNT TEPKİSİ

2- Türk İmparatorluğu dağılınca Müslüman ve yerli birtakım devletlerin türediğini yazmıştık. Bunlarda bir kısmı Müslüman bir kısmı Maharat'tır. Maharatlardan Sihlere Avrengzib çok zulmetmişti. Nihayet bunlar Lahor ve bütün Pencap'ı alarak bağımsızlık kazandılar. Bu, Hintliler'in Müslümanlığa karşı bir tepki göstermeleri mahiyetindedir. Bağımsızlıklarını 1708'de elde ettiler. Bağımsızlığı sağlayan racaları «Sivacı»nın oğlu Sambuci'nin oğlu Sahuci'dir. Başkentleri Satara'dır Bu sülale az zamanda yani 1712'de düşüp yerine Peşava sülalesi geçti. Bunlar Bombay civarındaki Puna'yı başkent yaptılar. Bunlar da 1712'den 1795 yılına kadar saltanat sürdüler. Bunlar Müslümanlardan Berar, Malva ve Gücerat'ı alıp diğer dört Maharat sülalesiyle aralarında bölüştüler. Bu dört sülale Peşva'ların egemenliğini kabul ettiler. Bu hükümetler birbirini yerlerdi. Ancak Müslümanlar söz konusu olunca birleşirlerdi. Mesela 1760'da Afganistan Emiri Ahmed Devrani Delhi'yi ele geçirdiği zaman Peşava'lardan II. Balacı yine o yüzyıllık eski korku geliyor, yani Hindistan yeniden kuzey fatihlerinin istilasına uğruyor korkusuyla diğer Maharatlar'ı çağırdı. Birleşip Ahmed'le çarpıştılarsa da mağlup oldular. Savaş yine eskisi gibi Panipat'ta olmuştur. Ahmed ilerlemeyip geri döndü. Maharatlar tekrar memleketlerini aldılar. Türk İmparatorluğu enkazından doğan Maharat'lardan Sindhia'lar Avrupalılar'ın Hint istilasından biraz önce -Avrupalılar'dan, Fransızlar'dan öğretmenler getirtip- topçusuyla beraber çağdaş bir ordu kurdular. Bunlar 1771'de Delhi'ye girdiler. Afgan Emiri Ahmed'in adamlarını kovup Türk İmparatoru II. Alem'i oturttular. Alem Maharat egemenliğini resmen tanıdı. Delhi'de bir ordu bırakıp Peşava'lar ile beraber Hükümdar Alem'i muhafaza ettiler. Alem bir ferman mühürleyip Peşava'yı naip olarak atadı ve Sindhia'yı Türk İmparatorluğu ordularının başkomutanı seçti. İngiliz istilasından kısa süre önce Hindular bu imparatorluğu bitirdiler. Müslümanlık her tarafta gerilemeye başladı. Yerliler tekrar egemen oldular.

Hindistan, evvelce de söylediğimiz gibi, Asya'nın bir kenarında ve kuzeydeki yüksek dağlar çemberiyle başka dünyalardan ayrı bağımsız bir alem ise de bu dağlar kuzeybatıda Hayber ve Bolan adında iki geçit vermektedirler. İşte bu iki geçit, Hindistan'ı dünya ile bağlantısını sağlar. Bu «Afgan kapıları» vasıtasıyla İran ve Türkistan Hindistan ile temasa geçer. Bu suretle Türkistan'dan ve İran yaylalarından birtakım milletler Hindistan'a girmişlerdir. Hindistan'a kuzeyde sınır olan Himalaya, Hindukuş (Hintli-öldüren) ve Süleyman dağlarının buzulları, tepeleri, uçurumları onlara uzun zaman set olamamıştır. Hindistan'ın ezeli ve ebedi yolları Kabil ve geçitlerdir.

En eski zamanda ilk önce Turanlılar, «Hindi-i İrani» milletler, sonra M.Ö. İskender, sonra İslam bayrağı elinde olan Türkler, nihayet başlarında Babür bulunan Türkler, daha sonra İran Türkleri (Şah Abbas ve Nadir Şah) bu 4 milyon kilometrekare arazisi, 310 milyon nüfusu olan Hindistan'ı ele geçirmişlerdir.

Demek ki Hindistan sürekli olarak Asya'nın inkılaplarının ters darbesini üzerinde duymuştur. Asya'da büyük karışıklıklar sırasında yurtlarını kaybeden milletler -ki çoğunlukla Türklerdir- Hindistan'ın kapısını çalmışlar, içeriye girmişlerdir.

Hindistan'ın fatihleri kendisine çekmesinin sebepleri toprağının verimlilik kuvveti, masal derecesini bulan zenginliği, racalarının işitilmemiş bir derecede olan süs ve debdebeleridir.

Tarih bize gösteriyor ki, Horasan (Herat, Kandehar, Semerkant) elinde olan, Kabil'i, Gazne'yi, sonra da Hindistan'ı alıyor. Hindistan fatihlerinin yolu, hareket üsleri buralardır. Milad'dan ve Müslümanlıktan önce de Türkler bu yol ile önce Horasan ve Kabil'de yerleşerek Hindistan'ı ele geçirmişlerdir. Müslümanlıktan sonra da gelişen olaylar aynıdır. Bu hareketin daima kuzeyden güneye doğru olması çok tuhaf ve dikkat çekicidir. İskender de bu yolu tutmuştur. Güneyden kuzeye hiç olmamıştır. Olmuşsa bile pek az ve yine Hindistan'daki Türkler tarafındandır.

Yine tarih bize gösteriyor ki, istilacılar önce Pencab'a geliyor, fatihler orada yerleştikten, hazırlandıktan sonra Hindistan'a, Hindistan'ın göbeğine dalıyorlar. Bunun bir istisnası vardır ki o da İngiliz istilasıdır. Onlar güneyden ve denizden gelmişlerdir.

Yine görüyoruz ki, ister Müslüman, ister başka dinde olsun, her ne olursa olsun, kuzeyden gelen ordular Hindistan ordularını daima bozguna uğratmışlardır. Bu, iki sebepten olabilir: Ya sıcak Hindistan'ın narin, vecde dalgın, uyuşukca insanları kuzeyin karlı dağlarının, yaylalarının insanlarına bedence ve dimağca karşı duramıyorlar, ya da istilalar büyük çoğunlukla Türkler tarafından yapılmış olduğundan Hintliler Türk gibi kahraman bir milletle savaşmak talihsizliği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu da tabii Hindistan'ın ırklar, diller ve mezheplerle dolu olmasının da etkisi vardır. Çünkü böyle bir memleket birbirini yer, anarşiden kurtulmaz, dış düşmana karşı kullanacağı kuvveti kendi arasında harcayarak mukavemet edemez. Bu insanlar daima birbirlerine düşman yaşamışlardır. Halen yine öyledir denebilir.

Hindistan siyasi bakımdan da böyledir. Orada birçok hükümetler

vardır. Böyle bir memleket tabii istilaya karşı durup varlığını muhafaza edemez. Nitekim bütün istilalar başarılı olmuştur. Bu kuralın istisnası olmak üzere kuzeyden Hindistan'a Özbekler tarafından yapılan birkaç istila başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sebebi de Hindistan'da karşılarında henüz yerlileşip bozulmamış Türkler bulmalarıdır.

Hintliler bilinmeyen bir zamandan beri birçok devlet halinde Hindistan'da saltanatlar sürmüşler ve birbirleriyle uğraşmışlardır. Yine en eski zamanlardan beri Hindistan'a kuzeyden göçler olmuş, fatihler gelmiş, Hindistan'da yerleşip, devlet kurup yerli halk haline geçmişlerdir. Hindistan en eski zamandan en son zamana kadar hiçbir zaman harici bir milletin istila ve hükmünden uzak kalamamıştır.

Hint tarihi bize birşey daha gösteriyor. Dünyanın en yiğit ve cengaver milleti olan Türk de Hindistan'da yerleşip bir müddet kalınca yozlaşıyor ve Hintlileşiyor, kahramanlığı, faaliyeti gidiyor, o da yeniden gelen Türklere mukavemet edemeyip yeniliyor.

Aksak Timur gibi birtakım Türkler bu noktayı anlamışlar ve «ırkımız bozulur» diyerek Hindistan'ı hiç istememişlerdir. Bu gerçek eski Türklerce anlaşıldığından orada devletlerini devam ettirebilmek için ordularına bir düziye Türkistan'dan, Afganistan'dan yeni Türkler getirmek çaresini aramışlar ve bir ölçüde de bulmuşlardı. Bu yeni Türkler onlara bir taze kan şırıngası gibi gelip kuvvet vermiş onların kuvvetlerini tazeleyip kendilerini diriltmiş, Türk'ün ırki özelliklerini yenilemiştir. Ne zaman ki Ekber Han bu aşı ameliyesini terketmiştir, Hindistan'da Türk saltanatı da direksiz kalmış, bir süre sonra çöküp gitmiştir. İnsan Ekber gibi harika ve önemli bir devlet adamının böyle büyük bir hata yapmış olmasına şaşar!

Tarihi bir gerçek daha var ki, Hindistan'ı ele geçiren Afganlar Halaci ve Hezareler'dir. Bunlar da Türk'türler.

İslamiyet'in «Müminler kardeştir» düsturu Hindistan'da İslamiyet'in başarısını sağlamıştır. Bu ilke Brahman dinine taban tabana zıttır. Aşağı sınıflar eşit olmak için Müslümanlığı kabul ettiler. Bu suretledir ki bugün Hindistan'da 70 milyon Müslüman görüyoruz. Bu miktar genel nüfusun beşte biridir. Bunlar yalnız Türk ve Afgan'ların soyu değildir, kısmen de Müslüman olmuş Hintlilerdir.

Çok zaman İslam egemenliği Hindistan'ın kuzeyine münhasır idi. On altıncı Yüzyıl'da Babür'ün kurduğu imparatorluk bütün Hindistan'ı birleştirmiştir.

Müslümanlık başka yerde olduğu gibi Hindistan'da da ve yine Türklerin elinde Sünilik, Şiilik ve türlü tarikatlar, tekkeler, türbeler, şeyhler ve dervişler meydana getirmiştir. Hatta İslamiyet burada Brahmanizm ile karışarak ayrı bir mezhep de meydana getirmiştir. (Sihler mezhebi gibi.)

Hint tarihi bize «Panipat» adında, derhal dikkati çeken bir ova gösterir. Bu ova Hint tarihince pek önemlidir. Kuzeyden gelen istila ordularıyla Hindistan'ın savunma fatihleriyle Hintli savunucular burada çarpışmışlardır. Bu suretle defalarca Hindistan'ın mukadderatı burada belirlenmiştir. Burası adeta Hindistan'ın çözülmeyen hayati düğümü gibidir. Fatihler darbelerini Hintliler'e bu noktadan indirmişlerdir. Bura-

da Hindistan'ı istilaya gelen ordular daima galip gelmiştir. Gazneli Mahmud Han, Babür Han, Nadir Şah da Hindistan'ın kapısını burada zorlamışlar ve bu kapıyı kırıp Hindistan'ın içerlerine dalmışlardır.

Diyorlar ki Gazneli İslamiyet'i yaymak, Babür zengin bir ülkede saltanat kurmak, Nadir servete kavuşmak için Hindistan'ı istila etmişlerdir.

Dünyanın dört köşesine varan, Doğu ve Batı'nın en büyük kısımlarını egemenliği altına alan, dünyanın her tarafında atlarını dört nala koşturmuş olan Türk'ün tarihi bir felaketi vardır: Bu felakete Türk tarihinin her sayfasında, Sibir'de, Çin'de, İran'da, şimdiki Rusya'da, Balkan'da, Avrupa içerlerinde, Irak'ta, Suriye'de, Mısır'da, Sudan'da Kuzey Afrika'da tesadüf ediyoruz. Onun bu milli felaketini işte Hindistan'da da görüyoruz. Türk, dünyanın her tarafında istila ve egemenliğinden sonra gerilerken yerleşmiş kandaşlarını nasıl bırakmış ise, Hindistan'da da böylece milyonlarca Türk bırakmıştır. Bu kalan Türkler nasıl her tarafta zamanla başka milletlere karışarak kaybolup gitmişlerse, Hindistan'dakiler de öyle gitmiştir.

İnsan bu korkunç zararı gördüğü zaman cihangirlikleriyle iftihar ettiği atalarımıza beddua edeceği geliyor. Tarihin bu açıklaması Türk'ün yeni nesillerine ders olsun.

Hindistan'ın bir özelliği vardır. Gelen fatihleri, milletleri Hintlileştirir, bitirir, devletlerini imha eder. Türkleri de böyle yapmıştır. Birçok milleti eritip yutan Hindistan bugün İngiliz saltanatını imha edecek işaretler göstermeye başlamıştır. Baskı rejimine dayanan bir yönetimle Hindistan'ı çizme altında tutan İngiltere'nin bu zengin ülkede kalmak için üzücü, öldürücü bir mayına çarptığını görmekteyiz. Hint milliyet ve bağımsızlık hareketi gelişmesini tamamlamak üzere yürümektedir.

Hindistan her zaman şahsiyetini, özelliğini ısrarla ve inatla muhafaza eden bir memlekettir. Ne garip bir mudadderattır ki Hindistan'a gelen her millet, her devlet silinmiş, gitmiş, Hindistan ne ise yine öyle kalmıştır. Bugün Hindistan'da milyonlarca Türk'ü, Türklüğünü keybetmiş ve Hintlileşmiş olarak buluyoruz. Bunların özellikleri, adetleri, hatta bedeni teşekkülleri ve derilerinin rengi bile değişip gitmiştir.

Bütün istilalar kuzeyden demiştik. Bunun bir istisnası vardır ve düşman denizden gelmiştir. O da İngiliz istilasıdır. Bakalım! Yol bakımından tarihi kanunun aksine gelen İngilizler iklimin bedeni ve dimağı başkalaştırma konusundaki amansız ve kesin kanunundan da müstesna olacak mıdır? Türklerin Hindistan'daki yozlaşmalarını, bunu gidermek için yeni Türkler getirdiklerini İngilizler Hindistan tarihinde dikkatle aramışlar, bulmuşlar, bunu kendilerine ders yapmışlardır. Ordaki memur ve subay kitlelerini, hatta bir kısım askerlerini bir düziye Avrupa'dan zaman zaman getirdikleri unsurlar ile tazelemektedirler.

Birçok İngiliz Hint tarihini incelemişler, hatta İngiltere hükümeti, birçok para vererek bu tarihî incelettirmiş, İngiliz yazarlar ve fikir adamları o tarihten böyle gerçekleri bulup çıkarmış, bunları İngiliz devlet ve milletine ders olarak vermişlerdir. İngilizler'in Hindistan'daki yönetimlerinin, hareketlerinin, siyasetlerinin yürüdüğü noktalar işte bu esasa dayandırılmıştır.

Akıllı İngilizler yönetim usullerini, teşkilatlarını, yapacakları işleri tarihten çıkarıyorlar. Ne mutlu. Biz de öyle yapsak!.. Bunun için Anadolu tarihini ta başlangıcından sonuna kadar incelemek gerekir. Böyle bir tarih henüz yazılmamıştır. Biz bu eserin birinci cildinde bir Anadolu tarihi yazacağız. Fakat bu konu kitabımız büyüklüğü ile uyumlu olacaktır. Oysa monografi tarzında ayrıntılı ve açıklamalı bir Anadolu tarihine şiddetle ihtiyacımız vardır. Bundan devletimiz ve milletimiz için büyük faydalar çıkar.

İngilizler Hindistan'da bir yönetim sistemi, bir Hindistan siyaseti kurmuşlardır. Bunları da yine Hind tarihinden çıkarmışlardır. Hindistan'ı korumak ve savunmak için gözleri hep kuzeydedir. Bütün fatihlerin geçtikleri yolları, geçitleri dikkatle gözlerler. Bu suretledir ki İngiltere'nin Afgan, İran ve Rusya siyasetleri meydana gelmiştir. Hindistan'a kendileri denizden geldiklerinden denizler egemer'iğini de şiddetli bir kıskançlıkla muhafaza ederler. Bu sebepten de Fransa ile müthiş bir rekabetleri vardır. Bu rekabetin ilk kademesi «akdeniz rekabet ve dengesi»dir. Bu denge İngilizler'in Hindistan'a varmak ve orayı almak için Portekiz, İspanyol, Felemenk ve özellikle Fransız donanmalarıyla yaptıkları uzun ve ezici bir savaşın çizdiği bir programdır. Bu savaş Hindistan'ın deniz yolları üzerinde olmuştur. Demek bundan İngiltere'nin Hindistan denizyolu siyaseti doğmuştur. Bundan da Süveyş, Mısır siyasetleri meydana gelmiştir. İşte yine bunun içindir ki, Napolyon'un Hindistan'a gitmeye kalkışması, Mısır seferi, Mısır ile Suriye için İngiliz-Fransız boğuşması ortaya çıkmıştır.

İngilizler Portekizlileri, Felemenklileri kolayca tepelemişler iseler de, Fransızlar'la karada, denizde, Avrupa'da Afrika'da ve bizzat Hindistan'da uğraşmışlardır. Bugün evvelkiler bitmiş, rekabet meydanından çekilmişlerse de Fransa hâlâ bir tehlikedir.

İngiltere-Fransa Akdeniz rekabetini Mısır konusunda anlatacağız.

İngilizler Mısır'da Fransız donanmasını yakarak, Napolyon'u Akka'da Türkler'e mağlup ettirerek, onu Avrupa'ya dönmeye mecbur edip, daha sonra Mısır'ı ve Süveyş'i alıp bu tehlikeyi bertaraf etmiş, bu durum böylece bugüne kadar devam etmiştir. Yani Hindistan'ın deniz yolu İngilizlerin hesabına güvence altındadır.

İngilizler bugün gözlerini Hindistan'ın kuzeyine dikmişlerdir. Orada önce kendisine İran rakip olmuştu. Onu ne yapıp yaptı düşürdü ve sahneden çıkardı. Şimdi asıl rakibi Rusya'dır. Onu da Japonya ile Kore Savaşı ve son Dünya Savaşı ile daha çok zaman Hindistan'a akamıyacak derecede hırpalamıştır.

Kuzeyden gelen fatihlerin geçtikleri yollar İngilizler'e Orta Asya, İran ve Türkiye siyasetlerini çizmiştir. İngilizler Hint tarihinden öğrenmişlerdir ki, Hindistan'ı istiła edenler genellikle Türklerdir ve Hindistan'ı almak için de bunlar önce Afganistan'ı işgal etmişlerdir. Bu sebeple Orta Asya Türklerini ve Afganistan'ı adamlar, heyetler göndererek epeyce incelettirmişler, bu konuda önemli eserler yazdırmışlar, bunlardan sonuçlar ve dersler çıkarmışlardır.

Tarihî dersler ve bu incelemeler İngilizler'e onlara Hindistan'ın istilasının kara yollarını göstermiş, Afganistan'ın önemini öğretmiştir. Bu

suretle de Afganistan'daki siyasî varlığı pençe altında ve emre amade tutmak siyaseti doğmuştur. Aynı zamanda İran'ı ve Türkiye'yi de zayıf ve hatta kendi emri altında tutmak politikasını gütmüştür. Ayrıca İngilizler için bütün Hindistan'ın kuzeyinde, etrafında, Basra Körfezinde, Arabistan'dan tut da Irak da dahil olduğu halde kendi emri, bugünkü deyimiyle «manda»sı altında ve kat kat tampon hükümetler, yani bunlardan bir duvar vücuda getirmek gereği ortaya çıkmıştır. Kurnaz İngiliz bunları yapmıştır, hâlâ da yapmaktadır.

İngilizler bunları yapmakla kalmamışlar, her geçen gün de geliştirmişlerdir. Bugün için Hindistan'a gelecek dış tehlikeyi önlemişlerdir diyebiliriz. Fakat bu sefer tehlike Hindistan'ın içinden doğmaya başlamıştır. Hindistan'da evvela Türkler ve Müslümanlar aleyhine vaki olan Hindu tepkisi bir süredir İngilizler aleyhine de başlamıştır. Son yıllarda ise Hindular'da milli duygu, bağımsızlık ve hürriyet arzuları uyanmıştır. Son yılların yetiştirdiği bu duyguların mümessileri olan Tilak'lar, Gandi'ler, Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler önemli kişilerdir ve yaptıkları şeyler de önemli olaylardır.

Bu olaylara göre İngilizler'in Hindistan'da tutunmak için kuvvetli bir şekilde uğraşmaları gerekli olmuştur.

İngilizler bu durum karşısında ve hatta çoktan beri yeni bir iç politika uygulamaya başlamışlardır. Bu politikayı da Hindistan'ın iç durumu hakkında tarihin öğrettiği dersten almışlardır. Bu siyaset Hindu ve Müslümanı birbiriyle kırdırmaktır. Bundan büyük yararlar sağlamaktadırlar.

İtiraf etmeye mecburum ki, İngilizler'in Hind yönetim ve siyasetinin Hindistan tarihini tetkikimden sonra olağanüstü ve dahiyane olduğunu gördüm ve takdir ettim.

Müslümanlar'ın bir kısmı da son yıllarda millî duygularla İngilizler aleyhine Hindularla birleşmişlerdir. Çünkü son zamanlarda Hindistan Müslümanlarında da büyük bir uyanma vardır. Bunlar da dini tutuculuğun ve yobazlığın verdiği uyuşukluktan uyanmaya, hurafelerden sıyrılmaya başlamışlar. Din konsunda yeni düşünceler ve görüşler meydana getirmişlerdir. Ayrıca bu yenilikleri uygulamaya da başlamışlardır. Kuvvetleri yükselmiştir. Hatta Dünya savaşından sonra yapılan ateşkes sırasında Türkiye'ye yardıma kalkışıp İngilizler'i sıkıştırmışlardır. Bu konu bizim için üzerine parmak basılacak bir noktadır. Gerçi bunu Hindistan Müslümanları, hatta Hindular bile kendi millî gayeleri için kullanmışlarsa da, bu olay belki de Türkiye'ye istifade edeceği bir vasıta ve kuvveti göstermiştir.(*) Müslüman Hintliler'e eski Türklüklerini bildirmek, hissettirmek önemli bir noktadır. Bunlarla İngiltere'nin Pan İslamizm, Pan-Türkizm'den dolayı Türkiye aleyhindeki politikasının şifresini çözümlemek mümkün bir duruma gelir.

Hindistan Müslümanları bugün ikiye ayrılmış gibidir. Ataları ve asılları büyük çoğunlukla Türk olan bu kitle iki fikir ve yön arasında yolunu şaşırmış bir durumdadır. İngilizler onların mutluluklarının, varlıklarının düşmanıdırlar.

(*) Dr. Rıza Nur burada Hilafet'in Türkiye hesabına olan faydasını belirtmektedir. (Toker Yayın Komisyonu.)

Kuvvetlerini ellerinden alanlar, devletlerini mahvedenler İngilizlerdir. Onu Hindistan'dan, elbette çıkarmak gerekir. Bunun için Hindular'la elele vermek ihtiyacı vardır. Bu fikir ve ilke iyi ve parlaktır. Oysa böyle bir gayenin ortaya çıkmasından sonra doğacak durumu da şimdiden düşünmek gerekir. Bunu düşününce gerekli olarak birinci şık parlaklığını kaybetmektedir.

Evet, Müslümanlar Hindistan'da azınlıktadır. Hindu kitlesi onlara nisbetle pek büyüktür. İngilizler gider gitmez iktidar mevkii tabiatıyla Hindular'a geçecektir. O vakit büyük bir ihtimalle, Hindular'ın Müslümanlar'ı kahredecekleri ortadadır. İşte bundan dolayı Müslümanlar İngilizler'in Hindistan'da kalmasını istemek çaresizliği içindedirler. Hindistan Müslümanlarından bir büyük kitle bu fikirdedir. Bugün İngilizler'in müslümanlar'a göz kırpması da bu fikri takviye eder.

Bir de İngilizler Hindistan'dan çekilirlerse orada büyük bir anarşi çıkması da muhakkak gibidir. Bunları sakin bir biçimde ve tarafsız bir tutumla muhakeme eden herkes, Müslümanlar'ın İngilizler'in Hindistan'da kalmalarını istemelerini kendileri için en doğru bir siyaset olarak kabul ve teslim eder. Maalesef gerçek böyledir.

Eğer Müslüman ve Hindu Hintliler elbirliğiyle çoğunluklara göre devletler kurup bunları bir konfedrasyon halinde birleştirebilirlerse, o zaman iş değişir. Fakat sınır ihtilaflarını ve değişik ve karmaşık çıkarları kim bir potada birleştirip ortadan kaldıracak? Eğer Hintliler bunları yapabilecek bir seviyeye, hoşgörü gösterecek bir olgunluk devrelerine gelmişlerse veya gelirlerse Hindistan bağımsızlığı o zaman mümkün olabilir.

Bunlarla belki bunlardan çok düşünmek gerekir ki, İngilizler'i Hindistan'dan hangi kuvvet atacaktır? Hintliler'in kendi kuvvetleri bir gün olup da buna yetecek bir duruma gelecek midir? Bağımsızlık zor işidir ve zor iştir.

Hindistan birçok fatih, birçok uygarlık, birçok inkılap ve ihtilal görmüş; fakat asla değişmemiştir. Belki de dünyada değişmeyen bir memleket varsa o da Hindistan'dır. Bütün bu fatihler, inkılaplar hayal gibi, bir fırtınanın önüne kattığı bulut gibi gelip geçmişlerdir. Tuhaf olan şudur: Hiçbir zaman milliyet duygusunu duymamış olan Hindistan, Bu kadr alt-üst edici tayfunlar içinde milliyetini mihaniki bir biçimde muhafaza etmiştir. Yüeçiler, Sakalar, İskender'ler, Akhunlar, Acemler, Gazneli Mahmud'lar, Muhammed Gur'lar, Aksak Timur'lar, Babür'ler Hindistan'da her ne kadar bazı izler bırakmışlarsa da büyük birşey değiştirmiş değillerdir. Bu fatihlerin en göze görülen ve önemli ve ölmez eser bırakanı Babür ve soyudur. Bilmiyoruz ama, eserlerinin günümüze kadar kalması belki de nisbeten yeni olduğundandır. Zamanla belki bunlar da ortadan kalkacaktır.

Bu olayın sebebi bu fatihlerin Hindistan'a etkinlikleri ve onu ele geçirmelerine rağmen, Hintli'nin ruhunda etkili olamamaları ve onu ele geçirememeleridir. İskender Hindistan'ı etkileyememiştir. Götürdüğü Yunan uygarlığı, hiçbir şeyi etkileyemeden silinmiştir. İslamiyet Afrika'yı ve çoğunlukla Asya'yı fethetmişken Hindistan'ı ancak üçte bir nisbetinde kendisine kazanabilmiştir. Bir yüzyıldır İngilizler Hindistan'a iyi-

ce egemendir, ama henüz Hintli'nin ruhundan birşey değişmemiştir. Tersine kendi aleylerine tepkiler uyandırmışlardır.

Hindistan daima eski ruhunu, fikrini, felsefesini muhafaza etmektedir. Hintli dışından değişebilir, fakat ruhu yine atalarının ruhudur.

Bu ruhun orijinalliğinde değişmemesi pek değerlidir. usuller, vasıtalar, şekiller değişmeli, yenileri alınmalı; esas, madde, cevher, ruh orijinal kalmalıdır. Bu durum Hintli'de vardır. Son yüzyılda hemen bütün Doğu, Avrupa'nın bayağılıkları içinde kendi deha ve soyluluğunu kaybedip dururken, Hintli eskiden ne idiyse şimde de öyle kalmıştır. Doğu milletlerinin bu yuvarlanışının sebebi esas ile usul ve vasıtayı birbirinden ayıramamak, gelişme ve uygarlığı alırken ilk aşama ile son aşamayı bilmemek, son'u ilk diye uygulamak, iyi ve gerekli olan şeyler yerine yozlaşmış, artık batmaya sebep olmuş şeyleri almaktır. Bu hatayı biz de işlemişizdir.

Hintli ise orijinalliği hiçbir sebep ve vesileyle değişmeyen bir millettir. Ve bu sayede varlığını muhafaza etmektedir. Bir gün nasıl olsa siyasi varlığını da alır, kurtulur. Bakalım, İngiliz bundan sonra bu ruhu ve orijinalliği değiştirebilecek midir?

Hintli ruhu pasiftir. Onun düşünceleri eyleme yatkın değildir. Bu sebeple Hintli'de teşebbüs, enerji yoktur. Onun faaliyet adına yapabildiği şey kendi nefsine zulmetmek, kendi varlığını imha etmekten ibarettir. Hintli düşmanıyla çarpışırken çaresiz ve ümitsiz kalırsa bütün usullere uygun biçimde ve bütün imkanlarıyla bir son ve yüce hücum yapacak yerde, kendi eliyle çoluğunu çocuğunu keser veya ateşte yakar, sonra kendini de ateşe atar veya birbirinin kılıcına tutar, yahut da zırhını filan attıktan sonra düşmana saldırır, yani kendisini öldürtmeye ayağıyla gider. Bir alacaklı borcunu vermeyen borçludan parasını istemek için onun kapısına gidip aç durur. Gandi ile Hindistan'ın İngilizler'den hürriyet ve bağımsızlık istemesi yine böyle pasif, olumsuz davranmak, iş görmemek, hapse, ölüme gitmek, aç durmak suretiyle olmuştur.

Oysa şu gösterdikleri fedakarlıklar ve hatta ölümü bile göze almaları sayesinde ne büyük işler başarabilirlerdi. Ancak bu fedakarlıkları bir sistem dahilinde yapmaları gerekirdi. Bazı Avrupalılar'ın dedikleri gibi, Hintli'nin pasiflik ve ataletinin, faaliyetten daha müthiş bir silah olduğuna aklım ermiyor! Nitekim Gandi ve usulü elle tutulabilecek bir sonuç ve kar sağlamamıştır.

Hintli'de bu nitelikler dinlerinden ve iklimden doğmuştur. Zaten dinleri de iklimlerinden çıkmıştır.

Bilmem, bu yaradılışta, bu tabiatta olan insanlar memleketlerini boyunduruktan kurtarabilirler mi? Bilmem şimdiye kadar her fatihi yıkmış, bitirmiş olan Hindistan şimdiki fatihlerini de bitirebilecek mi? Bizim hayatımızda gördüğümüz, bildiğimiz şey bu işlerin fiil ve faaliyetin sonucu olduğudur. Kolları kavuşturup durmak, hatta kendine eza ve cefa etmek hürriyet savaşı yolunda başarı getirir mi? Tarihi mukadderat herhalde hakimdir. Ancak onun nasıl sonuçlanacağını şimdiden kesin biçimde tayin etmeye kalkışmak hataya düşmektir.

Burada bir şeyi daha açıklayacağım. O da İngilizlerin Hindistan'ı Türkler'in elinden almış olmasıdır. Nitekim Mısır'ı da Türkler'den

aldığını göreceğiz. Suriye, Irak da böyle. Demek Türk'ün malını İngilizler ele geçirip durmaktadır.

Türk'ün büyük şairi Abdülhak Hamid, Hindistan'daki durumu ve İngilizler'in Hintliler'e olan muamelelerini anlatan «Duhter-i Hindu» adında güzel, önemli bir eser yazmıştır. Şairimiz uzun zaman Hindistan'da bulunarak bu eserini yazmıştır. Eserimiz okunduktan sonra «Duhter-i Hindu» daha güzel anlaşılır.

Avrupa'nın meşhur gülümlü operaları arasında «Lakme» adında bir eser vardır ki, Hindistan'ı güzel bir surette tasvir eder. Güftesi gibi bestesi de olağanüstü güzeldir. Okuyucularıma bu eseri de okumalarını tavsiye ederim. Bu eseri aynı vezinle ve bestesine uygun bir surette tercüme ettim. Yakınlarda bastıracağım.

Hindistan konusunu bitirmek için Hindistan'ın ne suretle kurtulabileceğini de kısa da olsa tekrar inceleyeceğim. Hindistan coğrafi ve tarihi durumuna göre İngilizler'in elinden dört türlü gidebilir:

1- Kuzeyden gelen bir istila ile.
2- Denizden gelen bir istila ile.
3- Kendi halkının ayaklanması ile.
4- İngiltere'nin kendi içinden yıkılması ile.

Bugün henüz kuzeyden gelip bu işi görebilecek bir kuvvet yoktur. Denizden ise İngiliz donanmasıyla baş edebilecek bir kudret yok ve daha çok zaman da olamayacak gibi görünüyor. Hindu yerli kuvveti de henüz o derecede değildir. Bilmem o dereceye ulaşabilecek midir? Gerçi İngiltere'nin kendi içinden yıkılması işaretleri belirmiştir. Bunun ne zaman olacağı ise şimdiden kestirilemez. Belki uzun bir zamanın işidir. Bunlara göre Hindistan'ın hürriyeti henüz karanlıklar içinde bir hayal gibidir.

KİTAP - BİLİG
(Bibliyografya)

Bu cilt basılırken bazı kişiler bibliyografya eklememi istediler. Bu sebeple bu cilde bibliyografya da ekliyorum.

Türk tarihinin Hint bölümünü yazmak için başlıca şu eserlere müracaat ettik:

1- Histoire de l'Asie (Asya Tarihi), Réné Grousset, Paris 1922.
2- Mufassal Türk Tarihi, Şemseddin, İstanbul 1341-1339
3- Inde (Hind), M.A. D. Jancign, Paris 1845. (Mukaddime, Univers Külliyatından)
4- Univers pittoresque, Inde, Xvavier Raymond, Paris 1845.
5- Mémoires de Baber, Pavet de Courteille, Paris 1871. (Babürname, Babür Han Fransızca tercümesi)
6- Tezkiretü'l-Bünyan, Müellifi: Sa'i. Bu eser Mimar Sinan'ın ihtiyarlığı zamanında yazılmış, 1315'de bir mukaddime ile İkdam Matbaası tarafından yayınlanmıştır.
7- Mecmua-i Eş'ar-ı Babür Padişah, İskender Samayloviç, 1917, Petrograd. Rusça.
8- L'empereur Akber (İmparator Ekber), Comte F.A. de Noer. Bonet, Maury, 1833-1387, Paris. (Almanca, Fransızca tercümesi).
9- The history of teh great Moghuls, Pringle Kennedy, Calcutta, 1905. (Hindistan'da Büyük Moğollar Tarihi yahut Delhi Padişahlığı Tarihi. Pringle Kennedy, İngilizce, 2 cild.)
10- Yeni Alem-i İslam, Profesör Luzrob Stutdard, 1912 (İngilizce) Türkçe mütercimi: Ali Rıza Seyfi.
11- Le reveil de l'Asie (Asya'nın Uyanışı). Réné Grousset, Paris, 1924
12- Tezkiretu'l-Kiram Tarih-i Hülefay-ı Arap ve'l İslam. Mevleyi Muhammed Kebir Sahib Ebulâlâ Danapuri (Danapurlu). Orduca.
13- Mahamtma Gandhi, Romain Roland, Paris 1925.
14- Yakın-Ortaşark ve Avrupa Emperyalizmi, Mahmud Emir Han, Moskova 1923, Tatarca.
15- Histoire de Tahmas-Kouli Han, publié par: Briasson en 1762, Paris.
16- Les civilisations de l'Inde. pur: Gustave Le Bon, Paris 1887.
17- İslam Tarihi Devri. Türkçe tercümesi: Dr. Abdullah Cevdet.

Bunlardan başka eski Türk'lere ait çeşitli eserler, mecmualar, gazete makaleleri bu konumuza kaynak olmuştur. Hindistan tarihi ve durumu hakkında hesapsız eserler varsa da biz seçip her dilden en önemlilerine müracaat ettik.

Hindistan'ın Türk ve Müslüman devrine ait esas ve orijinal eserler şunlardır:

Babür-name; Tarih-i Mübarek-Şah; Tarih-i Şah Cihan Ludi; Hatırat-ı Timur; Muhammed Kasım Ferişte'nin eseri; Şeref-name; Tarih-i Davudi; (Yazarı: Abdullah); Tarih-i Selatin-ı Afgan; Matla'üs-Sa'idin (Yazarı: Semerkantlı Abdürezzak); Tabakat-ı Ekberi (Yazarı: Nizamü'd-din Ahmed); Tarih-i Şir Şahi (Yazarı: Abbas Han); Tarih-i Raşidi (Yazarı: Mirza Haydar); Cevher-i Tarihi (Hümayun'un Hindistan'dan kovulduğundan İran'a gittiği zamana kadar); Ekber-name, (Yazarı: Ebul-Fazl); Ayn-i Ekberi (Yazarı Ebul-Fazl) (Bu iki eser Ekber Han devrine ait); Mirat-ı Ahmedi (Yazarı: Ali Muhammed Han); Bedauni unvanıyla meşhur olan Abdülkaadir'in eseri; Hatırat-ı Cihangir (Yazarı: Cihangir. Pek mübalağalı bir eserdir); İkbal-name; Münte hibü'l-Lebab (Yazarı: Hafi Han); Bahtuvar Han Tarihi; Haşim Ali Han Tarihi; Seyr-i Müteahhirin (Yazarı: Gulam Hüseyin Han; Tarih-i Elfi.)

Bunlardan Babür-name Türkçe'dir. Diğerleri genellikle Acemce'dir.

İşte bu eserlerdir ki İngilizce, Fransızca, Almanca, diğer bütün dillerdeki eserlere kaynak olmuşlardır. Bu eserler sayesindedir ki, o devir olayları ayrıntıları ile bize gelmiştir.

Ebul-Fazl, Ferişte, Nizamü'd-din ve Bedauni Ekber Han üzerine önemli bilgi vermişlerdir. Ferişte Ester-abad'lıdır. Ömrünün önemli kısmını Bicapur'da hükümdar sarayında geçirmiştir. Selim Cihangir zamanında ise Delhi sarayında da bulunmuştur. Dekkan olaylarının tanığı olmuştur. Hindistan hakkında yazı yazan tarih yazarlarının en güvenilir olanıdır. Ebul-Fazl, Nizamü'd-din ve Bedauni Ekber Han zamanında devlet hizmetinde bulunmuş kişilerdendir. Ebul-Fazl bilgin bir dalkavuktur. Din ne demek bilirdi. Ekber Han'a onun dinî rehberlik ettiği anlaşılıyor. Bu sebepledir ki, Sünni din adamları Ebul-Fazl hakkında, «Hükümdar'ı dinden çıkarıyor» derlerdi. Ebul-Fazl uzun zaman Ekber Han'a samimi bir nedimlik etmiştir. Nizamü'd-din işi olduğu gibi yazan bir kişidir. Bulunduğu görevlerde iktidar ve namus göstermiştir. Bedauni Nizamüd-din için «45 yaşında hummayı mahrukadan öldü. Beraberinde iyi bir addan başka birşey almaksızın bu dünyadan göçtü. Ahlakını bilen ve hakkında büyük ümit besleyen dostları, özellikle ona karşı her türlü çıkardan arınmış bir dostluk besleyen bu aciz yazarın ölümüne ağladık.» diyor.

Mutaassıb bir Sünni olan Bedauni araştırıcı ve eleştiricidir. Bedaun'a yakın Pişaver şehrindendir. Agra'da dini öğrenim görmüştür. Vatanına geldiği zaman «Sambhal» sipehdarının, sonra Agra'ya gidip Ekber Şah'ın hizmetine girmiş. Orada saray vaizi olmuştur. Ekber Han kendisini sevmezdi. Hindular'a, Sünni olmayan Müslümanlar aleyhine büyük bir nefreti vardı. Ekber Han buna «Mahabrata» ve «Ramayana» adındaki Hindu destanlarını acemceye tercüme ettirmiştir. Tutuculuğuna, hurafelere alışkın olmasına rağmen tarihi olayları doğru yazmış bir tarihçidir.

Bir de Hindistan hakkında Avrupa gezginlerinin yazmış oldukları eski seyahatnameler vardır. Keza Portekiz, Fransız ve İngiliz sömürge kayıtları da Hint tarihi üzerine kaynak olurlar.

Doğu tarihleri çoğunlukla birini övmek için yazılmış olmakla beraber Avrupa seyyahlarının verdikleri bilgilerden çok daha doğrudur. Doğu yazarları saraylarda, savaşlarda ve hizmetlerde bulunduklarından olayları çok iyi bilirlerdi. Avrupa seyyahları ise bilgilerini gçnellikle ne kadar adi ve yalan olacağı şüphesizdir. Bir de Avrupa'lı yazarlar birçok şeyi anlayamazlar, yanlış yazar ve yorumlarlardı. Ayrıca bunlar eserlerine romantik bir şekil vermek de isterlerdi.

Bu sebeple bu iki takım kaynaklar mukayese edildiği zaman Doğu yazarlarının bize bıraktıkları belgelerin kıymetli olduğu şüphesizdir. Kısacası eski Avrupa seyahatnamelerine önem ve kıymet vermemek gerekir.

Hindistan üzerine yazılmış en iyi eserler, bibliyografya İngilizce'dedir. İngilizler Hindistan üzerine Türkçe, Acemce, Orduca, Arapça, ve başka dillerde ne kadar kitap varsa hepsini bulmuşlar ve İngilizce'ye tercüme etmişlerdir. Sonra da bu tercümelerden, ayrıca İngilizce önemli eserler yazmışlardır. Kısacası Hindistan'ın tarihine ve çeşitli durumlarına ilişkin en iyi eserler İngilizce'de bulunur. İngiliz yazarları Hindistan tarihini gayet güzel incelemişlerdir.

Bir de şunu söyleyelim ki İngiliz yazarları eserlerinde en önemli iş olarak Hindistan tarihini milletlerine, devlet adamlarına öğretmek, önemli noktalarda, mesela Hindistan'ın nasıl elde tutulacağına, Hindistan'ın en eski zamanlardan beri nasıl ve nereden fethedildiğine dair olan tarihi gerçekleri belirgin bir hale koyup İngilizler'in bundan ders almalarını ve ona göre tedbir düşünmelerini sağlamışlardır. Gayeleri her şeyden önce budur.

Hindistan tarihi için şu eserlere de müracaat edilebilir:

Lassen, Indiche Alterthumskunde, Leipzig 1858-1874. — Sylvain Lévi, Article Inde, Grande Encylopédie. —La Mazelière, Essai sur l'évolution de la civilisation İndienne. Paris 1903. — Vincent Smith, Early history of India from 600 B.C. to the Muhammedan conqu-

est, 30 éd., Oxford 1914. — Vincent Smith, Oxford history of India, From the earliest times to 1911, Oxford 1919. —E.J. Rapson, Anciént history of India, Combridge 1914. — E. B. Havell, Historiy of Aryan rule in India, from the earliest times to the death of Akbar, Londres 1918. — Pargiter, Anciént India, genealogies and chronology, Journal of Asiatic Society, 1910, 1-57. - Vincent Smith, Açoka, Oxford 1901. — E. Hardy, Açoka, Mayence 1913. — Sénart, Etude sur les inscriptions de Piyadasi, Paris 1881-1886. — Drouin, Article Bactriane, Granda Encyclopdie. — Rawlinson, Bastria a forgotten empire, Londres 1912. — Lassen, Geschichte der indo-griechiseken und indo-skytischen Kanig. Leipzig 1838. — Von Sallet. Die Nachfolger Alepandres in Baktrien und Indien 1879. —Sylvain Lévi, Quid de Grecis reterum Indorum monumenta tradiderint. Paris 1890. — Sylvain Lévi, La Gréce et Finde d'aprés les documents indiens. Revue des études grecques 1891. — Sylvain Lévi, L'histoire ancienne de l'Inde. Journal des Savants, 1905. — Albercht Weber. Die Griecken in India. Berlin 1890. — Percy Gardner, Indias coius of the British Museum, Greek, and Scythian Coins, Londres 1886. — Goblet d'Alviella. Ce que l'Inde doit à la Gréce, Paris 1898. — E'tinghausen, Harsa Vardhana, Paris et Leyde 1906. — Sylvain Lévi, Le Népal. P. 1905-1908. — Jouveau-Dubreuil, Histoire ancienne du deccan. Pondichéry, 1920. — Sewel. A forgotten empire, Vijayanagar, Londres 1900. — Le Mahar na ou Grande Chronique de Ceylan, traduction anglaise de W. Geiger et Bode, Londres 1912. — Sénart, Les Castes dans l'Inde, Paris 1896. —Baines, Ethnography: Tribes and castes Strasbourg 1912. — Romesh chunder Dutt, History of civilization in ancient India, Calcutta 1889-1890. — Mookerji, Indian shipping, Londres 1912. — Mookerji. Fondamantal unity of India. Londres 1914. — Banerjee, India as known to the ancient world, 1921. — Keene, history of India, L. 1915. — Barth, Les religions de l'Inde, Paris 1879. — Bergaigne, La religion rédique, Paris 1878-1897. — Regnaud, Le Rig-Véda, Paris 1900. — Oldenberg, trad. V. Henry, La Religion du Véda, Paris 1903. —De Milloué, Le Brahmanisme, Paris 1905. — P. Salet, Les Upanishads, Paris 1920. — Max Muller, trad. Sorg. Indroduction à la philosophie rédenta, Paris 1899. — V.S. Ghate, Le Védanta, Tours 1918. — Oltramare, L'Histoire des idées théosophiques dans l'Inde. T. I, La Thésophie brahmanique, Paris 1906. — Garbe, Samkhya and Yoga, Strasbourg 1896. — Sylvain Lévi, Article Hindusime, Grande Encyclopédie. — Guénon, Introduction generale à l'étude des doctriens hindues. P. 1921. — E. Burnouf, Lo Lotus de la bonne loi. P. 1852. — Barthelemy Saint-Hilaire, Le Bouddha et sa religion P. 1866. — E. Burnouf. Introduction à l'étude du Bouddhisme indien. P. 1876. — E. Sénat, Essai sur la légende du bouddha. P. 1882. — Soubhandra Bhikshou, Catéchisme bouddhique. P. 1889. — De Milloué, Le bouddhisme dans le monde. P. 1893. — Rhys David, Buddhism, is history an literature. New-York 1896. — De La Mazéliére, Moines et ascétes indiens. P. 1898. — La Vallée Poussin, Bouddhisme. P. 1898-1919. — Oldenber, Le Bouddha, sa vie, sa doctrine, sa communauté, traduction Foucher, 2e éd, P. 1903. — Kern trad. Huet, Le Bouddhisme dans l'Inde. P. 1901-1903. — Ed Hardy, Bouddha, Berlin 1903. — Rhys Les conciles bouddhiques, P. 1905. —De Milloué, Le Bouddhisme, P. 1907. — Rhys David, Early Buddhism, L. 1098. — Alexendra David, Le Modernisme bouddhiste, P. 1911. —Chy Ea Hian, Foe-Koué-ki ou Relaiton des royaumes bouddhiques, trad. Abel Remusat, revue par Klaproth et Landresse, P. 1836. — Stanislas Julien, Vie et royayes du pélerin Hiouen Thsang. P. 1853-1858. — G. Schlégel, Chronolqie des patriarches bouddhiste. Toung pao 1897, P. 342. — Guérinot, Essai de bibliographie Yaina, P. 1906. — Bhandarkar, Vaisanarism and minor retigious system, Strasbourg 1913. — L. Feer, articles Bouddha et Bouddhisme, Grande Encyclopédie. — Collection Max Muller, Sacred books of the East. 49 vol. Oxford 1879-1910. — Asanga, Erposé du Grand Véhicule. Irad. S. Lévi, 1907-1911. — Weber, Histoire de la littérature indienne, trad. Sadous, P. 1859. — Max Muller, History of the ancient sanskrit literature,

L. 1859. — J. Lahor, Histoire de la Littrature hindoue, P. 1888. — Oldenberg, Die literatur der alten Indien, Deutsche Rundschau, 1899-1901. — A. Macdonell. A history of sanskrit literature, L. 1900. — Victor Henry, Les littératures de l'Inde, P. 1904. — Winternitz, Geshichte der indischen Literatur, Leipzig 1908. — A. Weber, History of indian Literature, nouvréd., Londres 1914. — Holtzmann, Geschicht und Kritik des Mahpbarata, Kiel 1892. — Schoebel, Le Ramayana an point de rue religieux, philosophique et moral. — Sylvain Lévi, le Téhâtre indien, P. 1892. — Hopkins The ancient epic of India, N.-Y. 1902. — Frilley, L'Inde. La littérature sanscrit, P. s. d. — W. Geigor, Pali literature, Strasbourg 1916. — W. Geiger, Lite ratur und Sprache der Singhalesen, Strasb. 1900. Bibliotheca indica, Calcutta 1849-1912. — Frazer, Literary history of India, L. 1868. — G. Fergusson, Archeology Of India, L. 1884. — M. Maindron, L'art indien, P. 1899. — Hauell, Handbook of Indian Art, L. 1920. — G. Le Bon; Les monuments de l'Inde, P. 1893. — Burgess, ancient monuments temples and sculptures of India, L. 1897. — Fergusson, History of Indian and oriental architecture. L. 1910. — Foucher, Etudes sur l'iconographie bouddhique de l'Inde, P. 1900-1905. — Foucher, l'Art gréco-bouddhique du Gandhara, 2 vol. P. 1905-1919. — Foucher, L'origine grecque de l'image du Bouddha (Conférences du Musé Guimet en 1912), P. 1913. — Grünwedel. Buddhistische Kunst in Indien, B. 1900. — Jouveau Dubreuil, Archélogie du Sud de l'Inde, P. 1914. — W. Chon, Indische Plastik, Berlin 1921. — Focillon, L'Art Bouddhique, P. 1921. — Rapson, Indian Coins Strasbourg 1897. — V. Smith, Cataloque of the coins in the Indian Museum Calcutta, Oxford 1906. — E. W. Smith. History of fine art in India and Ceylon, Oxford 1911. — Cava, Ruined cities of Ceylon, L. 1897. — Parker, Ancient Ceylon, L. 1909. — Mitton, The lost cities of Ceylon, L. 1916. — Loti L'Inde (sans les Anglais). — A. Chevrillon, dans l'Inde. —A. Chevrillon, Sanctuaires et paysages d'Asie. — M. Maindron, Dans l'inde du Sud. — Elliott et Dawson, History of India, L. 1867-1877. — Stanley Lane Poole, Medieral India (Collection des Stroy of the nation de F. Unwin), Londres 1903. — La Mazelière, Essai sur l'évolution de la civilisation indienne, Paris 1903. — Férishta History of the rise of the Mohammedan power, traduction anglaies de J. Briggs, Londres 1829. — Férishta, History of Dékan, trad. John Scott, Londres 1794. — Defrémery. Histoire des sultansghourides, Paris 1844. — Stanley Lane Poole, Aistory of the Moghuls emperors, Londres 1892. — Holden, Moghul en perors of Hindustan, Londres 1896. — Stanley Lan Poole, Baber, Oxford 1899. — Erskine, Baber and Humayun, Londres 1854. — Malleson, Akbar, Oxford 1890. — Vincent Smith, Akbar, Oxford 1917. — Jadunath Sakar, History of Aurengzeb, Calcutta 1912 et sq. — Stanley Lane Poole, Aurengzeb. Collection des Rulers of India, 1893. — Keene, Fall of the Moghul Empire, Londres 1887. — Owen, the fall of the Moghul Empire, L. 1912. — Gribble History of Deccan, Londres 1896. — Grant Duff, History of the Mohrathas, nouvelle édition, Londres 1912. — Rawlinson. Shiraji the Maharatha, Oxford 195- Jadunath Sakar, Shiraji the Maharatha Calcutta 1920. — H. Keene, Madhara Rao Sindhia (Rulers of India), L'1895. — Keene, Hindustan under the free lances, 1770-1820, L. 1907. — Seesodir. The Rajputs, a fighting race, L. 1615. — H. G. Briggs, The Nizam, 1861. — Cunningham, History of the Sikhs, éd. Garret, L. 1918. — D. Field, The religion of the Sichs, Londres 1914. — Lepel Griffin, Ranjit Singh (Ruters of India) 1898. — G. Le Bon, Les monuments de l'Inde, Paris 1893. — Garcin de Tassy, Description des monuments de Delhi, P. 1861. — Fanshawe, Delhi, past ans presens, L. 1902. — V. Smith, Oxford history of India, Oxford 1919. — Stephens, albuquergue, Oxford 1892. — Whiteway, Rise of the portugese power in India. Westminster 1899.

YEDİNCİ CİLDİN SONU

Dr. RIZA NUR

TÜRK TARİHİ

(Cilt:8)

AFRİKA'DA TÜRK DEVLETLERİ

Asya ve Avrupa'daki Türk Devletleri'ni anlattık. Şimdi Afrika'daki Türk Devletleri'ne geçiyoruz.

1- Mısır,
2- Trablus,
3- Tunus,
4- Cezayir,
5- Sudan.

MISIR TÜRK DEVLETLERİ

Bu konuyu ayrı bir monografi halinde, «Mısır ve Mısır Türkleri» adıyla yayınlamak Türk Tarihi'ne bundan bir özet yapmak fikrindeydim. Daha sonra eserin baskısında mali ve teknik zorlukları, güçlükleri, zaman kaybını düşünerek bağımsız bir eser halinde yayınından vazgeçip eseri Türk Tarihi'ne bir bölüm olarak ekledim. Eserin önsözü şöyledi:

İstanbul, 1925.

BAŞLANGIÇ

Büyük üzüntüyle söylerim ki biz Türkler Müslüman olduğumuz günden beri kendi milliyetimizi unutarak Arap'a ve diline dört elle sarılmışız, kendi milletimize, kendi vatanımıza, kendi dilimize hizmet edecek yerde, Arap'ın kültürüne, Arap'ın diline, Arap'ın kalıcılığına hizmet etmişiz. Eğer biz olmasaydık bugün Arap'ın dilinin, dininin ve kendisinin yerinde yeller eserdi. Bu hatalarımızın bugün acı belalarını çekiyoruz. Bütün Hıristiyanlık dünyası üzerimize üşüşüyor. Arap'dan bu iyiliklerimize karşı da kötülükler, nankörlükler görüyoruz.

Bugün öyle bir devirdeyiz ki, artık kendi milliyetimize, kendi dilimize dört elle sarılmak kesin bir ihtiyaçtır. Biz bu ihmal yüzünden kendimizi, aslımızı, tarihimizi, dilimizi unutacak raddelere varmışız. Şimdiye kadar henüz iyi bir Türk tarihi bile yazıp Türkleri uyandıramamışız. Bana bu eksiği tamamlamak gayreti geldi. Genel bir Türk tarihi yazmaya başladım. Ve yine eğer başarmaya ömrüm yeterse, Türkler her nerede bulunmuş, her nerede eser ve hak bırakmışsa ayrı ayrı bir monografi tarzında onları da yazacağım.

Bu, büyük işe, önce Mısır ve Mısır Türkleri'nden başlıyorum. Bu eseri Mısır'da beş sene oturduktan ve hekimlik dolayısı ile her tabaka halk ile temasta bulunduktan sonra yazıyorum.

Çok garipdir ki, Mısır'da Araplık hüküm sürmektedir. Mısır'da bulunan bütün Türk bina ve eserlerine «asar-ı arabiyye» (Arap eserleri) adı verilmektedir. Bu haksızlık beni çok etkiledi. Bu zorla ele geçirmeye baktım, Türk'e acıdım. İşte bu sebeple böyle bir eser yazarak hem Mısırlılar'ın, hem de Avrupalılar'ın hatalarını düzeltmeye, hem de henüz haklarını, derecelerini bilmeyen milletimize hakkını anlatmaya, Türk'e hakkını vermeye, Turan'ın büyük hakkını meydana çıkarmaya karar verdim. Bunları kapalı kalmış tarih sayfaları köşelerinden topladım, aldım.

Araplar ile Suriye ve Suriye Türkleri, Irak ve Irak Türkleri, İran ve İran Türkleri, Hindistan ve Hindistan Türkleri, Çin ve Çin Türkleri, Kuzey Afrika ve Türkleri adındaki geniş ve kapsamlı eserler bu meyanda olacaktır. Asıl Türk tarihinin dolaşım yeri, doğudan batıya doğru ta Japon Denizi'yle Sarı Deniz'den Baltık Denizi'yle Adriyatik Denizi'ne; Tibet'in kuzey kısmı, Karakurum ile Himalaya Dağları arası, Hindistan'ın Sind Nehri kaynakları, Afganistan'ın kuzey kısmı Horasan ve Azerbaycan'ın güneyinden geçip Beyrut'un kuzey kesimlerinde Akdeniz'e varan bir çember arasında topraktır.

Bu zavallı yurt yüzyıllardan beri birçok millet tarafından kemirilmiştir. Hâlâ da birçok milletin dişlerine vücut vermektedir.

Bu eserde beş mühim yenilik ve düzeltme vardır. Bunlardan biri bütün tarihlerde mevcut olan Hiksoslar'ın Oğuz Han ve nesli olduğu hakkındaki çalışmalarımdır. Bu suretle Firavunlar devrine ait Mısır'da bir Türk saltanatı ortaya çıkıyor. Tabii meseleyi daha birtakım yazarlar tetkik etmelidir ki, kesin olsun veya reddedilsin. İkincisi Eyyublular (Eyyubiler)ın Türk olduklarıdır. Üçüncüsü Mısır'da Arap eserleri denilen eserlerin Türk eserleri olduğudur. Bu suretle bir medeniyet delili, bir parlak ilmi devre şahitleri olan bu

güzel yapıları Arap'ın gasbından kurtarıp gerçek sahibi olan Türkler'e verdim.

Dördüncü olarak, şimdiye kadar Arapça ve Frenkçe yazılmış olan bütün Mısır tarihleri yanlış bir taksim yapıyorlardı. Bu taksimi düzeltip Turan devresi açtım. Bu eskiden hiç yoktu. İlk olarak yaptım.

Yaptığım beşince mühim şey de Türk'e ait adları düzeltmektir. Araplar yabancı kelime ve adları Yunanlılar gibi fena halde bozup büsbütün başka kalıba sokarlar. Bu sebeple Mısır tarihini dolduran Türklerin adlarını ve onlardan kalma Türkçe kelimeleri berbat etmişler, anlaşılamayacak hale sokmuşlardır. Sonra hiçbirini anlayıp açıklayamamışlardır. İzah ettiklerini de yanlış yapmışlardır. Bunu bugünkü Avrupa tarihçileri de biliyorlarsa da Türkçe bilmediklerinden bu düzeltmeyi yapacak güçleri yoktur. Kısacası bu adları Arap baskısından kurtarıp aslına dönüştürdüm. Mesela İbn Tolun'u «Dolun-oğlu» yaptım.

Garibi şu ki, bizim tarihçiler de şimdiye kadar bu adları Arapça'dan olduğu gibi almış, aslını araştırmamış, öylece kaydetmişlerdir.

Bu suretle ve bazı tarih terimlerini Türkçeleştirerek ve ilk olarak Türkçe tarih terimlerini koydum.

Bunlar şimdiye kadar bilimin bir boşluğu idi. Bilime olan bu hizmet aynı zamanda Türk'e hizmettir.

Bu esere ara sıra kendimden muhakemeler ve görüşler ilave ettim. Olaylara hiç dokunmadım. Onları aynen kaydettim. Zaten Türk'ün geçmişinin tahrif edilmeye ihtiyacı yoktur. Türk'ün ataları tarihin büyük olaylarının yaratıcısıdırlar, kahramanlık, erlik, mertlik, cömertlik, insanî davranış ve yüce yüreklilik örnekleridirler.

Bu eseri yazmaktan ve muhakemeler ile görüşler eklemekteki amacım, Türk'ün Mısır'daki geçmişini, bilimini uygarlığını, Türk'e öğretip ibret vermek, hisse kaptırmak, tarihin sayfaları arasına sıkışmış kalmış olan büyük Türk simalarını aydınlığa çıkarmak, Türk'ün kaybolmuş, Araplar tarafından zorla alınmış hakkını meydana koymak, yeri geldikçe olaylardaki faydaları Türk Milleti'ne, devleti'ne çıkarmak, göstermektir.

Bu eseri dört bölüme ayırdım: Birinci bölüm Mısır'ın eski ve yeni tarihini açıklar. İkinci bölüm Mısır'ın tabii, etnografya, ekonomik ve sağlık durumlarını bildirir. Üçüncü bölüm şimdiki Mısır hükümetinin teşkilatını gösterir. Dördüncü bölüm bütün Mısır için genel bir bakışı ihtiva eder.

İşte Türk Milleti, hediye ettiğim bu eserle Mısır'ın ne olduğunu her noktadan bilecek ve Mısır'a ona göre bakacaktır. Bu eser Türkiye'nin Mısır hakkındaki siyasetinin pusulası olacaktır. Diğer tasarılar da önemli görüşe göre yazılacaktır.

Mısır Kahire, 1918

Doktor Rıza Nur

BÖLÜM I

MISIR TARİHİ

1- MISIR'IN TARİHİ HAYATININ BÖLÜMLERİ

Mısır[1] çok eski uygarlığa sahip, tarihte bilinen en eski memleketlerdendir. Bu sebeple tarihi uzundur. Mısır'ın tarihini çeşitli yazarlar, çeşitli biçimlerde bölümlere ayırmışlardır. Biz ise başka türlü ayıracağız. Alışıla gelmiş bir bölümlere ayırma biçimi vardır ki, o da İslamiyet'e kadar olan devri Eski, ondan sonrasını Yeni Devir diye bölmektedir.

Mısır'ın eski tarihi başlı başına bir tarihtir. Bu tarih Firavunlar devrine, önemli bir uygarlığa aittir. Her ne kadar Firavun sülalelerinin çoğu yabancıysa da, bu, Mısır'ın orijinal uygarlığıdır. Bundan sonra Mısır'da başka uygarlıklar başlar. Bu da Makedonyalılar, Romalılar ve Bizanslılar devridir. Bunlar Mısır'da yabancı uygarlıklardır. Büyük İskender'le başlamış olan Makedonyalılar devrine şimdiye kadar tarih yazarları hep «Yunan devri» demişlerse de yanlıştır. Büyük İskender Yunanlı değil, tersine Yunan'ı mahveden Makedonya hükümdarıdır. Ancak Makedonyalılar «Yunan Uygarlığı» denilen ve gerçekte esasını Palaj (Arnavud)ların kurduğu uygarlığın etkisi altında idiler. Bu devrin dini, bir süre putperestlik, bir süre Hıristiyanlık olmuştur.

Uzun sürmeyen ve o kadar önemli olmayan bu devirden sonra diğer bir devre başlar ki, o da İslam devridir. Bu devirde de birçok milletler ve hükümdar hanedanları gelmiştir.

Bu halde Mısır Tarihi 3 büyük bölüme ayrılabilir:

1- **Firavunluk devri** (Firavunlar). (Bu devire Libyalılar, Hiksoslar, Acemler, Nübeliler gibi yabancı istilalar da dahildir.)

2- **Putperestlik ve Hıristiyanlık Devri** (Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar).

3- **Müslümanlık Devri** (Araplar, Dolun (Tolun)lular, Fatımiler, Atabegler, Eyyubiler, Türk Kölemenleri, Türk ve Çerkes Kölemenleri, Osmanlı Türkleri, Kavalalılar). Bu devri kısaca Arap ve Turan diye de bölmek mümkündür.

Milliyeti bırakıp sadece din dikkate alınarak bölümler yapıldığı takdirde Mısır tarihi Putperestlik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık olarak üç bölüme ayrılır:

1- Her tarih coğrafi bilgiler ve harita ile tam anlamıyla incelebileceğinden buraya eklediğimiz Mısır haritasına daima müracaat edilmesini ve bu bölümü okumadan önce üçüncü bölümdeki coğrafi bilgilerin okunmasını tavsiye ederiz.

1- **Putperestlik Devri:** Milad'dan 5004 yıl önce başlayıp Kayzer Teodos'un Hıristiyanlığı kabulüne dair çıkardığı emre kadar, yani M.S. 381 yılına kadar devam etmiştir. Devamı süresi 5385 yıldır.

2- **Hıristiyanlık Devri:** 381 yılında başlayıp Amr İbnü'l-As'ın Mısır'ı fethine kadar, yani Hicret'in 20'nci ve Milad'ın 642'nci yılına kadar devam etmiştir. Süresi 261 yıldır.

3- **Müslümanlık Devri:** Hicret'in 20'nci yılından zamanımıza kadar devam etmektedir.

Ancak bu devirdeki Mısır tarihi son zamanlarda iki ufak arıza görmüştür (Fransız ve İngiliz istilaları).

Bu devire -kısaltılmak istenirse Arap saltanatı kısa, Türklerin saltanatı uzun olduğundan- sadece «Turanlılar Devri» demek de doğru olur ve öyle denebilir.

Bu şekilde de üç bölüme ayırmak mümkündür:

1- **Eski Tarih:** Firavunlar Devri'dir ki M.Ö. 5004 yılında başlayıp Büyük İskender'in Mısır'ı ele geçirmesi, yani M.Ö. 332 yılına kadar devam eder. Müddeti 4673 yıldır.

2- **Orta Tarih:** Makedonyalılarla Romalılar, Bizanslılar ve Acemler devridir. İskender'le başlayıp Amr ibnü'l-As'ın Mısır'ı fethine ve Müslümanlığın Mısır'a girmesine, yani Milat'ın 641'inci yılına kadar devam etmiştir. Süresi 973 yıldır. Egemenliğin Batlamyus'lardan yani Makedonyalılar'dan Romalılar'a geçmesi Milad'dan 29 yıl öncedir.

3- **Yeni Tarih:** Bu devir Arap ve Turanlılar devridir. İslamiyet'le yani Hicret'in 20'nci ve Milad'ın 642'nci yılından zamanımıza kadar devam eder.

Bir de sırf milliyet üzerine bölümlere ayırmak gerekirse o zaman Mısır tarihi şu suretle taksim olunur:

1- **Firavunlar Devri:** Bu devirde de Libyalı, Hiksoslar, Habeşli, Nübeli, İranlı, gibi.. saltanat hanedanları vardır. Milliyet bölümüne göre bu devri birçok devirlere ayırmak gerekirse de ayrı ayrı bölümlere ayırmak uzun olacağından hepsini «Firavunlar» adıyla anmak en uygunudur.

2- **Makedonyalılar Devri**

3- **Romalılar Devri**

4- **Bizanslılar Devri**

5- **Acemler Devri**

6- **Araplar Devri**

7- **Turanlılar (Türkler) Devri.**

Bu eserde aşağıdaki gibi bölümlere ayırıp o suretle açıklamaya devam edeceğim:

Birinci Bölüm: Firavunlar Devri. Tarihin yazılabildiği günden, yani Milad'dan 5004 yıl öncesinden Büyük İskender'e kadar.

İkinci Bölüm: Makedonyalılar (Batlamyuslar)la Romalılar, Bizanslılar ve Acemler devri. İskender'den Müslümanlığa kadar.

Üçüncü Bölüm: Müslümanlar devri. Müslümanlık'tan günümüze kadar.

Bu üçüncü bölümü de iki kısma ayıracağım:

1. Kısım: Araplar Devri.

2. Kısım: Turanlılar Devri.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİRAVUNLAR DEVRİ

Ta Makedonyalılar'ın ele geçirmelerine kadar egemenlik süren Mısır hükümdarlarına «firavun» derler. Eski Mısırlılar, dünyanın en eski milletlerindendir. Devirleri pek uzundur. Büyük bir uygarlık geçirmişlerdir.

Bu devirde 31 saltanat hanedanı gelmiş, Mısır'a egemen olmuştur.

Bazı tarih yazarları Makedonya, Roma ve Bizans devirlerini de ta İslam'a kadar Firavunlar kısmına dahil edip ailelerin sayılarını 34'e ulaştırırlar. Biz bu devreyi ayrı bir bölüm olarak yazacağız.

Firavunlar devrini uzun uzadıya yazmayacağım. Çünkü açıklamalara girişince içinden kolaylıkla çıkılmaz. Bu devir çok uzundur ve parlak bir uygarlık dönemi geçirmiştir. Yalnız bu konu büyük bir kitap olur. Bizim ise gayemiz Türkler ve Türklük'tür.

Gerçekten bugün Firavunlar'a, bıraktıkları harabelere ve antikalara dair ciltlerle kitaplar ve bunlar için yetişmiş özel uzmanlar ve bilginler vardır. Bu konu bir teknik halini almıştır. Bu tekniğe Avrupalılar «Egyptologie» derler. Ben de Türkçe bu kelimelerin birincisine «Mısır-bilig», ikincisine «Mısır-bilgiç» dedim. Bu bilginlerin en tanınmışları Fransız Maspero, Maryet Paşa, Dö Morgan, Alman Lepsiyus, İngiliz Osborn ve diğerleridir. İlk üç kişi İngilizler'le Fransızlar arasında ortaklaşa yapılmış Mısır arkeoloji işlerine Fransız bir memur atanmasını şart koşan bir anlaşma gereğince Mısır müzesine ve bütün Mısır antika eserleri ile kazı işleri üzerine görevlendirilmiş resmi müdürler olup bilinen birçok eserleri onlar meydana çıkarmışlar ve bu bilimi onlar meydana getirmişlerdir. Bu konuda ayrıntı isteyenler bu bilginlerin Fransızca olarak yayınladıkları çeşitli kitaplara başvurabilirler. Bunlardan başka yeni birtakım daha Mısır-bilimciler ortaya çıkmışlardır ki bu konuda birçok eserleri vardır. Her biri Mısır biliminin ayrı bir bölümünde uzmandır.

Bizim burada amacımız bu tarihten ana çizgileriyle sözetmektir. O umman kadar olayların içinden en önemlilerini, ruhunu alıp kısa bir ifadeyle anlatmaktır. Tarihî olaylarla beraber o uygarlığı ve o zamanki ahlakı ve dini de bildirmektir.

İşte, Birinci Bölüm»ü 4 kısıma ayırıyorum:

1- Firavunlar'ın yani Eski Mısırlılar'ın tarihi.
2- Firavunlar'ın (Eski Mısırlılar'ın) uygarlığı.
3- Firavunların adet ve ahlakı.
4- Firavunlar'ın dini.

FİRAVUNLAR TARİHİ

Me'hazlar (Kaynaklar)

Tarihin bunlar hakkında kaynakları iki kısımdır: Birinci kısım, o zamandan kalma harabeler, heykeller, baröliyefler, hiyeroglif yazılardır. Bunlar en doğru olan belgelerdir. Bu harabeler, onların mimari teknikteki olgunluklarını ispat etmektedir. Beş bin yıl ölülerini çürümeden koruyabilen mumyalama usullerindeki ilerleme, yaptıkları resimlerdeki boyaların hâlâ solmaması teknikteki beceri ve ustalıklarını gösterir. Firavunlar birtakım olayları, adetleri, dini tören ve dualarını bu harabelerdeki taşlar üzerine yazmış bulunduklarından Mısır tarihi bunlardan çok istifade etmiştir. İkinci kısım kaynaklar eski tarih yazarlarının Mısır üzerine yazdıkları şeylerdir. Bunların çoğu kaybolduğu gibi mevcut olanlara da güvenmek pek doğru değildir.

En eski kitap Yunanlı Heredot Tarihi'dir. Bu kitap M.Ö. 450 tarihinde yazılmıştır. Heredot Mısır'da seyahat etmiştir. Kendi gördüğü şeylerin doğru olduğuna hükmetmek yanlış olmazsa da diğer bilgiler o zaman halk arasında dolaşan söylentilerden ibarettir. İkinci kitap Mısırlı kahin (şaman) «Maneton» (Manéthon)un M.Ö. 263'de Batlamyus Filadelf zamanında Yunanca yazdığı eserdir. Maalesef bu eserin birçok kısmı kaybolmuştur.

Hıristiyanlığın ilk devresinde Mısır'da seyahat etmiş olan Diodor ile İstrabon (Strabon) adındaki tarihçiler de Yunan diliyle yazdıkları tarihlerinde Mısır'dan söz etmişlerdir. Bunların beyanları da kanıtlanmaya muhtaçtır.

Tarihin bu konusu asıl hiyeroglif çizgilerden yararlanmıştır. Hiyeroglif birtakım hayvan resimleri ve çizgilerle yazılan firavun yazısıdır. Okunması Napolyon Mısır'a geldiği zaman gerçekleşmiştir. O zaman Fransız ordusu subaylarından biri (1799) «Reşid Taşı» adıyla meşhur olan bir taş buldu. Halen Londra Müzesinde olan bu taşta aynı şey üç dil ve yazı ile yazılıdır. Önce hiyeroglif yazısı, altında «demotik» denilen Eski Mısır diline çevirisi, daha altında Yunancası vardır. İşte bu taşla ve diğer bazı eserler sayesinde hiyeroglif yazısı okunmaya başlanmıştır. 1790-1832 yılları arasında Fransızlar'dan Fransuva Şanpelyon hiyeroglifi okumuş ve bu suretle bilime büyük hizmet etmiştir.

Maspero ile beraber bazı tarihçiler Eski Mısır tarihini başkent olan şehirlerin süresine göre dört kısma ayırırlar: Bu şehirler Teni, Menfis, Teb şehirleriyle deltadaki Sais, Tanis, Bubast ve Mindes şehirleridir. Bu bölünme şöyledir:

1- Tarihten yahut Firavunlar'dan önceki zaman.

2- Menfis (Minf -Minphe-, Yunanlılarca Menfis) Devri. «Menf»in manası «akduvar» demektir. Gayet büyük ve sağlam bir kaleydi. Şimdi harabedir. Taşlarıyla Kahire'de evler yapılmıştır.

3- Teb devri. (Thèbes, asıl Eski Mısırca Tap «T-ape», şimdiki Mısırlılarca Tabe). Teb şehrini defalarca Nübeli'ler, Asurlular, yağmaladılar, Batlamyus Latir de yıktı. Kalan kısmını da bir zelzele bitirdi. Yüz kapılı, Nil ortasından geçen pek meşhur bir şehirdi. Halen yerinde Luksor (Mısırlı yazarlarca El-Aksak), Karnak (şimdiki Mısırlıların eserlerinde El-Kernek), Medinetü'l-Abu, Deyrü'l-Bahri adındaki köyler vardır.

4- Sais devri.

Menfis devri Mena'dan 11'inci aileye kadar sürmüştür. Bu devre Menf başkent olmuştur. Teb devri 11'inciden 21'inci aileye kadar sürmüş, Teb başkent olmuştur. Teb devrini Hiksoslar'ın istilası «Eski Teb Devleti», «Yeni Teb Devleti» diye ikiye ayırmıştır. Sais devri 21'inciden 31'inci aileye kadar devam etmiş, Sais şehri başkent olmuştur. Bu devir de Acem istilası ikiye ayırmıştır.

TARİHDEN YAHUT FİRAVUNLAR'DAN ÖNCEKİ ZAMAN

Eski Mısır'lıların Habeşiştan'dan geldiğini söylerlerse de doğru değildir. «Tevrat» bunların Ham'ın oğlu Mısraim'in evladı olduklarını, Mısraim'in çoluk çocuğuyla beraber buraya geldiğini söyler. O da doğru değildir. Bunlar Avrupa ile Batı Asya halkına benzerler. Bazıları bunların Nübeliler yani Berber (Berberi), Kennuslardan olduklarını söylerler. Bu fikir doğruya daha yakındır.

Genellikle zannolunduğuna göre şimdiki Kıbti'ler şeklen Eski Mısırlıları temsil edemezler. Onların örneği değildirler. Çünkü bunlar yüzyıllardan beri olan yabancı ulusların işgaliyle oluşmuş kanı karışık bir nesildir. Eski Mısırlılar'ın en sadık örnekleri müzelerdeki heykellerdir. Bunlara göre Eski Mısırlılar genellikle uzun ve ince insanlardır. Omuzları geniş ve dolgun, göğüs adaleleri çıkık, kolları ince, elleri ince ve uzun, ayakları çıplak yürümekten dolayı uzun, ince ve yassılmış idi. Kafatasları dört köşemsi, alınları basık, burunları kısa ve yassı, gözleri büyük, yanakları değirmi, çeneleri yuvarlak, dudakları devrik olmaksızın kalındır. İşte bu dış görünüm bugünkü Fellah'ın bir kısmın da hâlâ vardır. Bunlar için Akdeniz havzasından gelme diyenler de vardı.

Eski Mısır dili oluşumu itibarıyla bir dereceye kadar İbranice'ye benzerdi.

Mısır'da tarihten önceki zamanın adamlarına «Şesu-Hor» yani Hirüs'ün kulu adı verilir. İşte Nil'in yatağını himmetleriyle Mısır'ı meydana getiren halk bunlardır.

Firavunlar diyarına «Kemit» Memleketi de derler.

İlkönceleri Mısır ufak ufak memleketlere ayrılmış halde imiş. Bunlar bağımsız olup kendilerine mahsus ayrı ayrı kanunları varmış. Bunlardan iki büyük kısım teşekkül etmiş: Biri «To-res» (Güney ciheti) yani Sa-

id, Kıble yönü (El-vechü'l-Kıbla) ve Yukarı Mısır denilen kısım; diğeri To-Meh (Kuzey yönü) yani Deniz yönü (El-vechü'l-Bahri), To-mera yani Aşağı Mısır, Delta denilen kısımdır.

Nihayet Yukarı Mısır'dan Teni (Théni) - Mena (Ména) yahut Yunanlılarca Menes (Ménés) (Mısırlı tarihçilere göre Min) adında biri ortaya çıkıp bu iki kısmı birbiriyle birleştirerek M.Ö. 3400'de bir saltanat kurmuştur. Mısır birleştikten sonra bu küçük devletler vilayetlerin doğmasına sebep olmuşlardır. Bu vilayetleri merkezlerine «Nut» (Nout) adını verirlerdi. Yunanlılar bu vilayetlere «Nom» (Nome) derlerdi. Valiler verasetle olur ve «Hik» (Hiq) adını taşırlardı. İşte Mısır'ın asıl ilk bilinen tarihi yani tarihinin başlangıcı bu adamdandır. Fakat tarihçiler bu tarihin zamanında anlaşamazlar. Kimisi bunu Milad'dan 5500, kimisi 4455 yıl öncedir der. Mariyet ise 5004 yıl öncedir diyor.

Birtakım tarihçiler de tarihin tesbit edildiği zamandan sonraki Eski Mısır, yani Firavunlar Tarihi'ni üç tabakaya ayırıp bunlara İlk, Orta, Son tabaka; yahut Eski Devlet, Orta Devlet, Yeni Devlet adıyla üç ad verirler. Bu devrede saltanat sürmüş hükümdarları da 31 hanedana, sülaleye (saltanat ailesine) bölerler. Birinci tabaka Mena'dan 11'inci aileye; Orta tabaka 12'nci aileden 17'nci aileye yani Hiksoslar'a, son tabaka 18'inci aileden Büyük İskender'e kadardır. Birinci tabakanın olayları karışıktır. İkinci ve üçüncü tabakalarınkinde ise tarihçilerin çoğu görüş birliğine varırlar.

Ailelerden yani Mena'dan önce, yani Milad'dan 7.000 yahut 8.000 yıl önce bile Mısır'da büyük bir uygarlık olduğunu birtakım antikalara, bulunan çakmak taşı silahlara atfen söylemektedirler. Bu uygarlığın kurucuları Libyalılar (Nil'in batısındaki çöl sakinleri ki ta Bingazi'ye kadar olan yerlerde bulunurlar) imiş. İşte bu uygarlık, Mısır uygarlığına esas olmuştur. Mısır'ın ilk firavun aileleri bunlardan kaynaklanmıştır.

Saltanat hanedanları elinde ortaya çıkan uygarlık da firavun Mena'nın soyuna bağlanmaktadır. Mena'nın vatanı olan Teni şehri Oziris (Osiris)'in yeriydi. Bu kavim Sami olup Mısır'a Asya'dan gelmiştir. Hangi yolla geldikleri bilinmiyorsa da ilkönce Mısır'ın güney kısmında oturmuşlardır. Bunlar mumyalama usulü ve hiyeroglif yazısı ile beraber gelmişlerdir.

Bunlarla birlikte Mısır'da yavaş yavaş başlamıştır. Bunlar topraktan, taştan, ağaçtan heykeller yapmışlardır. Sonra bakırdan da yapmışlardır. İşte bu devre, Taş devrinin, Maden devrine geçişisidir. Tarımla da önemli ölçüde meşgul olmuşlardır. O zaman Nil vadisinde ormanlar varmış, bu ormanların içinde fil, zürafa, deniz aygırları, arslan ve diğer vahşi hayvanlar yaşarmış. Mısırlıları bunları okla avlarlarmış. Deniz aygırı ile timsahları mızrakla avlarlarmış. Bu avcılık pek önemli sayıldığından avcıların taşlar üzerine resimleri hakkolunurmuş. Bu devrede yelkenli gemiler de kullanılırlarmış. Az miktarda ticaretle de uğraşırlarmış. Daha sonra bu küçük memleketler birbiriyle ve Aşağı Mısır da Yukarı Mısır'la birleşip bir devlet meydana gelmiştir (M.Ö. 4000).

Bu olayların açıklamalarına ve bu birliği sağlamak için yapılan savaşlara dair bilgilere sahip değiliz. Ancak bilinen birşey varsa o da ku-

zey kısmının Delta yönü bataklıklarında pek çok yetişen «papirus» (şimdiki Mısırlılarca El-Beredi)dan bir demeti kendilerine işaret yapmaları, hükümdarlarının ise arı'yı kendilerine işaret yapıp özel bir şekilde kırmızı bir tac giymeleri, güney kısmı halkının ise zambak ve hükümdarlarının güney bitkilerinden bir bitkiyi işaret yapıp uzun ve ak bir tac giymeleridir. Aşağı Mısır Libyalılar'ın etkisi altında geçmiş ve hatta batı kısmı Libyalılaşmıştır. Bu durum Yukarı Mısır'ın tam surette Mısırlılaşmasına kadar devam etmiştir.

Kuzey kısmın uygarlıkta güney kısımdan ileri olması muhtemeldir; fakat bunların eserleri taşkınlarla harap olmuştur.

Kuzey kısmın başkenti «Butu» şehri idi ki, Delta'nın kuzey kısmındadır. Güney kısmın başkenti «Nihab» şehriydi ki, «Asna» ile «Adfu» arasındaki «Kab» (Mısırlı yazarlara göre Kâb» şehiridir.

Bu hükümdarların halefleri bunları yarı-ilah sayarlar ve insandan önce Mısır'da ilahlar hüküm sürmüş, ilk kanunları onlar yapmış, insana yarar şeylerle sanatları, yazı ve kağıdı onlar bulmuş derlerdi.

Birinci Tabaka (Menfis Devri)

Mısır'ın olduğu gibi dünyada önemli hükümdarların da ilki olan Mena (bazı tarihçiler Menes biçiminde yazarlar) ile yani kuzey ve güney kısımlarını birleştiren bu hükümdarla Mısır'ın hükümdarlarının bu tabakası başlar.

Bu tabaka 8'inci, bazı tarihçilere göre 11'inci ailenin nihayetine kadar devam eder. Bu adam savaşı ve politik becerileri kendisinde toplamış bir kişiydi. İlk firavun budur. Merkezi Teni (Şimdiki Mısır'lı yazarlara göre Tıyne) şehriydi. Bu şehir şimdiki Gürca'ya yakın «Arabetü'l-Medfune» denen yerdir. Bu yerin Yukarı ve Aşağı Mısır için genel merkez olamayacağını görünce Nil'in yatağını Batı Dağları'ndan şimdiki yatağına değiştirmiş, başkent olarak Menfis şehrini ve şehrin etrafına bir rıhtım yapmıştır.

Bu şehir İlah Fitah'ın yeri olmuş ve ona nisbetle şehre «Hakafitah» adını da vermiştir. Anlamı «Fitah'ın evi» demektir. İşte Yunanlılar bu isimden Egypte (Ejipt), Mısır adını çıkarmışlardır. İşte bu kelimede de görüldüğü gibi Eski Yunanlılar eski yabancı adlarını, kelimelerini müthiş surette bozmuşlardır. Yunan dili şivesine sokup Yunanca gibi yapmışlardır. Onlar böyle birçok Türk kelimelerini de bozan, dili birşeye dönmez kimselerdir. Fakat Avrupa'ya onların eserleri kaldığından bugün her şeyde bir Yunanlılık kokusu vardır.

Bu kişi Mısır için kanunlar yapmış ve Nübeliler'i güneye doğru püskürtmüştür. O zaman Nübeliler Adfu'ya kadar gelmişlermiş. Bu kişi Menfis'i yaparak memleketin ağırlık merkezini değiştirdi, onu kuzeyden daha güneye getirdi. Artık Teni, Oziris'in mezarı olan Abidus (Aboud, Abydos) (Şimdiki Arabetü'l-Medfune köyünün yanıdır. Tapınakları ile meşhur bir şehirdir. Bütün Mısır zenginleri orada Oziris'in mezarı etrafında gömülmek için yer satın alırlardı). Hator'un meskeni olan «Dendere» şehri önemden düştü.

Menfis bilim ve uygarlık merkezi oldu. Edebiyat burada oluştu ve

parlak bir yüksekliğe erişti. Bilim Menfis'in saraylarında öğrenilirdi. Güzel sanatların en güzel örnekleri burada meydana geldi.

Mena hem kanun yapıcı, hem kurucu, hem askerdi. Tek oğlu ölünce halkının yaptığı bir ağıt yüzyıllarca ağızdan ağıza intikal etmiştir. Sofra tertibini, uzanıp yemek usulünü halka öğretmişti. Süs bile seven bir firavundu.

Mena bir denizaygırı tarafından öldürülmüştür. 60 yahut 62 yıl saltanat sürmüştür. Yerine oğlu Teta (şimdiki Arapça Mısır kitaplarında Titi) geçti. Bu hükümdar bilgindi ve tıp, anatomi ve kozmografya üzerine kitaplar yazmıştır. Menfis'te bir saray yapmıştır.

Bundan böyle iki kısım Mısır daima bir hükümdar hükmü altında kalmış, hükümdarlar iki kısmın da işaretlerini kullanmışlar, her iki kısmın da taçlarını giydikleri gibi bu iki kısımdan oluşan bir şekilde yeni bir taç da yapmışlardır. Firavunlar bunları zafer alaylarında, kanal açılma törenlerinde ve düğünlerde giyerlerdi. Fakat her iki kısmın iç yönetimleri ayrı ayrı idi.

İkinci aile de Tanisli idi, Mena ailesi ile ilişkisi vardı.

Bunlardan Nuterbayu zamanında (Bubatse) Bubast civarında bir büyük uçurumun açıldığı ve bir çok insanın içerisinde kaybolduğu söylenmektedir. Kakeo (Kakéou) kanun yapıcı bir firavundu. Mısır'ın dini ve siyasi temel kanunlarını kökünden değiştirmiştir. Adı «Erkeklerin erkeği» yahut «Boğaların boğası» anlamında bir kelimedir. Baynuteru gelmiştir. Bu, firavun ailesinden kadınlara tahta çıkma hakkını verdi. Mısır'da firavun başka yerlerdeki hükümdarlar gibi değildi. Allah'ın canlı görünümü, Güneş'in oğlu (Se-Ra) idi. Adını yazdırdığı her yere bunu da yazdırırdı. Damarlarında ilahi kan cereyan ettiği söylenirdi. Bunlardan bir firavunun erkek nesli kaımazsa insandan başka bir yaratığa saltanat bırakmamak için kızlarını tahta çıkarırlardı. Onlar da bu Güneş ırkın idame ettirebilirdi. İşte bu sebeptendir ki, her firavun ailesi saltanatı değiştikçe yeni gelen aile düşürülen eski ilahi aileye akraba olabilmek için onlardan bir kızla evlenir yahut oğullarını onlarla evlendirirler. Böylece hareketleri ve firavunlukları meşru olurdu.

İkinci ailenin diğer firavunları bize birer addan başka birşey bırakmamışlardır.

Noverkara zamanında Nil'den on bir gün bal akmışmış. Bu zamanda eğitim ve sanat ilkel, heykelleri ve hiyeroglifleri kaba idi.

Mena aileleri 550 yıl devam ettiler.

Birinci ve ikinci aileler zamanındaki güçlük, «Nom»ları ve Kuzey kısmı Güney'in itaatı altında tutmaktı. İkide birde isyan ederler, bu sebeple firavunla asi nom veya iki kısım arasında savaş çıkar, kan dökülürdü. Şimdiki Kab (El-Kab) civarındaki Herakonpolis şehrindeki «Horos» tapınağının duvarlarındaki resimler bu savaşları göstermektedir.

Mena neslinden olan ilk iki aile Mısır kabilelerini birleştirip Mısır milletini meydana getirmişlerdir.

Bu savaşlar Kuzey kısmı etkilemekten uzak kalmakla beraber yine bu kısım gelişmesinde devam etmiş, kanal açmak gibi genel hizmet alanındaki faaliyetleri artmış, mimarlıkta gelişme, hükümet kanunları,

köşkler ve mezarlar şeklindeki inşaatlar çoğalmıştır. Hatta bu zamanlar Arabistan yarımadasıyla da Mısır arasında ticaret başlamıştır. Bu devreye ait mezarlarda Adalar Denizi adalarında yapılan aletlerin benzerleri bulunduğundan Mısır'ın o zaman bu adalar halkı ile de ticaretleri olduğu sanılmaktadır.

Auenefes zamanında müthiş bir kıtlık olmuş ve halk kırılmıştır.

Birinci Aile'nin Firavunları	İkinci Aile'nin Firavunlar
Mena	Buçau
Teta	Kakeo
Atot	Baynuteru
Ata	Uçnas
Hezepti	Send
Meriba	Noverkara
Kabuhu	Noverkarokar

Piramitler Yüzyılı

Bu zaman M.Ö 2890-2475 yıları arasıdır. Bu devrede 6 firavun ailesi hüküm sürmüştür:

Üçüncü Aile	M.Ö. 2890-2800
Dördüncü Aile	M.Ö. 2800-2750
Beşinci Aile	M.Ö. 2750-2625
Altıncı Aile	M.Ö. 2625-2475

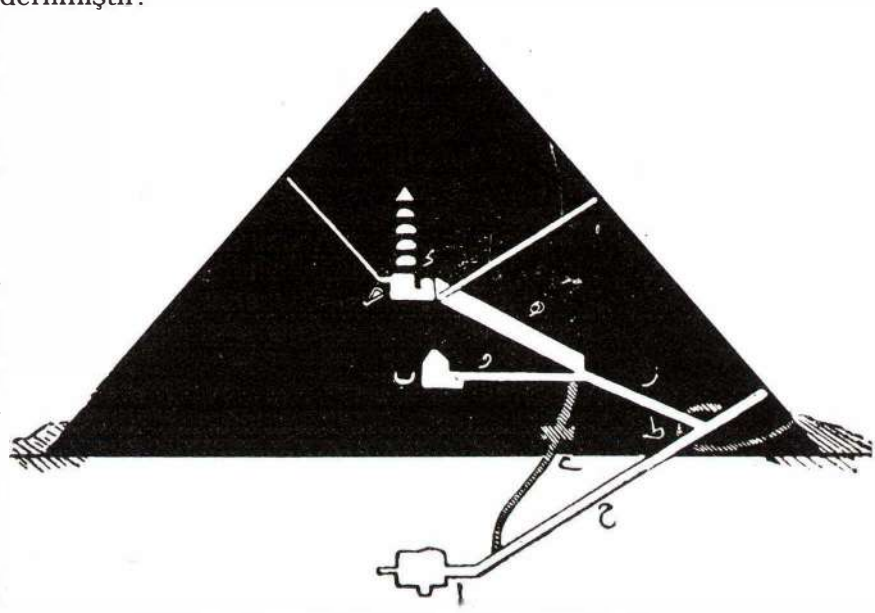
Bu müddet zarfında Mısır'da birçok piramit yapılmıştır. Piramit yapımı modası Orta Tabaka'nın nihayetine kadar sürmüştür.

Birinci ve İkinci ailelerin firavunları bütün hükümet kuvvetlerini avuçlarına alırlar, istedikleri gibi hükmederlerdi. Atadıkları memurlara yönetimde serbetlik verirlerdi. Ancak yolsuzluk yapanları ve itaatsızlık gösterenleri de keyiflerince cezalandırırlardı. Bu durum Üçüncü Aile'ye kadar devam etmiş ve bunlar zamanında hükümdarın iktidarı son raddeyi bulmuştur. Bu devrede önemli binaların yapılması bu hükümdarların kuvvet ve iktidarlarının delilidir. Cize'nin büyük piramiti Huvu (Kuvu; Khouvvou) Keops (Heops; Khéops) piramiti Dördüncü Aile'nin ilk zamanında yapılmış olduğundan bu ailenin ilk devresinde de bu hükümdarların etkilerinin son derece fazla olması gerekir.

Bu devreden itibaren hükümdarların etkisi azalmış, çünkü bu etkinin bir kısmı bir tarafta memurlar eline, diğer taraftan On (ayn-ı şems) şamanları (kahin) eline geçmiştir. Şamanlar devlet işlerine karışmaya başlamışlardır. Şamanların kuvvetleri günden güne çoğalmıştır. Nihayet bu ruhaniler Dördüncü Aile'yi bitirip yerine geçerek Beşinci Aile'yi kurmuşlardır. Bundan fırsat bularak memurlar da mansıblarını irsi şekle sokmuşlardır. Mısır yine gelişmesine devam etmiş, Mısır'ın Nübe üzerindeki etkisi artmış, şimdiki «Somal» (Somali) ve «Aden» sahili olup o

zaman «Pont» denilen mahal ile Sina, Finike ve Adalar Denizi taraflarına tüccarlar gönderilmiştir.

Ancak valilerin ve memurların nüfuzlarının çoğalıp devletin her işine karışmaları memlekette genel bir anarşi meydana getirmiş ve altıncı Aile'nin son firavunun ölümünde Mısır Mena'dan önceki durumuna dönmüş, yani 1.000 yıl önceki gibi parça parça olmuştur.

«El-Cize»nin Büyük Piramiti (Keops'un) içi.

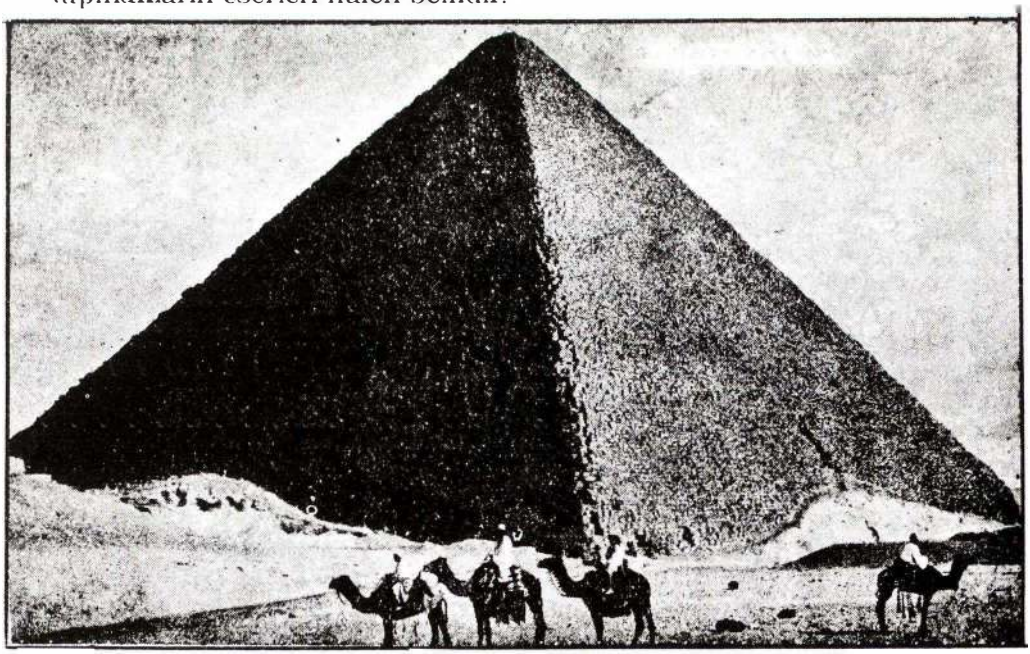
Mevcut piramitlerin en büyüğü ve som taş halinde olan bu piramitin içinde yeraltı odaları ve yolları vardır. Piramit üç kat sayılabilir. En yukarıdaki kat 5 odadan oluşur. Bu piramitin içini gezdim. Yollar pek dardır. Bazı yerlerinde uzanıp yatarak ve sürünerek ilerlemek gerekir. Ortadaki oda mezar vardır.

Bu devirde Mısırlılar'ın şöyle bir inançları vardı: İnsan iki parçadan oluşmuştur. Biri beden, diğeri ruh. Ruh'a «Ba» derlerdi. Ruh'un sürekli kalması için ölümden sonra bedenin aslı gibi kalmasını şart sanırlardı. İşte bunun içindir ki bunları mumyalarlar, mumyaları da muhafaza için büyük mezarlar yaparlardı. Ruhun yaşayını sürdürebilmesi için de bu mezarlara yiyecek ve içecek korlardı. Mezarın duvarlarına da ölünün yaşadığı manzaraları, hayratını, evinin, bahçesinin, çiftliğinin resimlerini, haremindeki kadınların raksetmesini, düdük, harp çalmasını, aşçıların ateş yakmasını, yemek pirişmesini, avcılık, çiftçilik, kunduracılık, doğramacılık, camcılık gibi sanatlarla ölünün hizmetlerini, daima yapmış olduğu şeyleri nakşederlerdi. Bunları yapmalarının amacı ruh yeniden geldiği zaman alışık olduğu şeyleri görsün, korkmasın diye idi. İşte bu inanç sebebiyle bu büyük piramitler yapılmıştır.

Fakir halk ise kumda bir metre derinliğinde bir mezara çıplak ve kaputsuz olarak gömülürdü. Bunun üstüne ev gibi bir bina ile örterlerdi. Bu ölülerin yanına öteki dünyadaki seyahat için yalnızca içinde yiyeceği

bulunan kaplar konurdu. Şimdiki Mısır müslüman mezarlıklarının şekli tâ bu eski zamanlardan gelir.

İlk ve İkinci Aileler zamanındaki mezarlar şık ve güzel değildir. Piramitlerin kapıları hemen genellikle doğu yönündedir. Cesedi yeraltında bir odaya korlar ve oraya bir tünelle vasıl olurlardı. Mezarın zeminden yukarıda iki odası daha vardı. Bunların birine ruha sunulan şeyler, diğerine ölünün heykeli konurdu. Buna Mısır-biligçiler (Mısır-bilgiçler) «serdab» deyimi kullanırlar. Her mezarın batı duvarına kapıya benzer bir çukur yaparlardı. Zanlarına göre sunulan şeyleri yemek için ruh buradan girerdi. Önce mezarlar güneşte kurutulmuş kerpiçten, kenarları az meyilli bir kesik piramit biçiminde şeklinde yapılırdı. Her mezarda Mısır'ın şimdiki köy evlerindeki mastaba (seki) denilen yerlere benzer bir yer vardı. Sonraları mezarların binaları gelişmiş, şekilerin üstünde ve birinin üzerinde, yukarıdaki altındakinden küçük birer seki daha yapılmıştır. İşte Sakkara'daki dereceli piramit böylelikle ortaya çıkmıştır. Böyle piramiti ilk olarak yapan Züser'dir. Züser Üçüncü Aile'nin kurucusudur. Dereceli piramidi Milad'dan 3.000 yıl önce bu kişi yapmıştır. Oraya Kahire civarında bulunan Cize'den gidilir. Çöl ortasında ve bugün Mısır'a gelen seyyahların bir ziyaret yeridir. Bu piramitte birbiri üstünde beş seki vardır. Bu piramit tarihte bilinen ilk taş binadır. Cesetler bu piramidin, mezarların içinde veya altında gizli bir odaya konurdu. İlk piramitte ve yüzyılların piramitlerinde ruh için konan yemekler, piramite doğu yönüne bitişik olarak yapılan ve şamanların (kahinlerin) oturdukları ufak tanıpağa konurdu. Cize'de bu tapınakların eserleri halen bellidir.

Keops'un Büyük Piramiti

İşte bu piramitlerin içinden, Mısır'ın gerçek tarihi çıkmıştır. Bu sayede Yunan tarihlerinin masallarının kıymetleri azalmıştır. Bunlardaki mumyalar, eşya duvarlarındaki resimler ve yazılar firavunlardan ta en adi bir Mısırlıya kadar olaylar ve adetleri göstermektedir.

İkinci Aile'nin son zamanlarında Menfis gelişmenin son derecesini bulmuş, Birinci ve İkinci Aile'lerin mensup oldukları Teni'nin gösterişini kapatacak raddeye varmıştır. İkinci Aile son bulunca Züser (veya Zevser) Üçüncü Aile'yi kurmuştur. Bunun zamanı Menfis için gerçekten muhteşem bir devir olmuştur. Zamanında Sina Yarımadası'ndan bakır madeni çıkarılmaya devam olundu, İlk Çağlayan civarındaki Nübeliler itaat altına alındı. Züser'e gösterdiği başarılarda veziri İmhoteb yardım etmiştir. Bu vezir hikmet, felsefe, din, sihir, tıb ve mimarlıkta çok geniş bilgi sahibiydi.

İlk olarak taştan büyük binalar yapan işte bu Züser'dir. Piramit denilen mezarların yapımı usulünü tamamlamış, «Abidos» civarındaki «Beni Halaf» yönünde kerpiçten büyük bir mastaba (seki) yapmış, sonra çölde Menfis'in yanında benzerinin en büyüğü taştan olan «Sakkara Dereceli Piramiti» adıyla bugün tanınan ünlü türbeyi yapmıştır.

Piramitler iki kitle halinde mevcuttur: Biri Cize Piramitleri, diğeri Sakkara Piramitleri'dir. Birinciler bir uzun yolun kenarlarında düzenli biçimde yapılmışlardır. İkinci takım ise düzenli olmayıp, kum üzerine gelişigüzel serpiştirilmiştir.

Züser öldükten sonra da Ta Üçüncü Aile'nin son hükümdarı olan İsneveru'ya kadar Mısır gelişmeye devam etti. Buna Maneton, «Soris» adını verir.

Bu son hükümdar ticaret yolları ve büyük gemiler yaptı. En büyük yaptığı iş Lübnan'dan Lübnan servisi (haşebü'l-arz) getirmek için Fenike üzerine 40 gemiden oluşan bir donanma göndermesi, kuzey memleketleriyle ticaret yollarını açmasıdır. Aynı zamanda doğu sınırını kuvvetlendirdi, Nübe üzerine sevkettiği ordunun komutanlığını yapıp binlerce esir ve hayvan ile Mısır'a döndü. Bu kişi biri «Meydum»da dereceli, diğeri «Dehşur»da tam piramit iki mezar yaptırmıştır.

Vadi-i Mağara'da bulunan baroliyef (Bas-relief) bu üstün ruh, bu büyük ilahın vahşiyi yatırıp silahıyla vurmakta olduğunu göstermektedir. Sina'nın bakır ve firuz (yüzük taşı) madenlerini işletti. Bunun dönemi Batlamyus zamanına kadar devam etmiştir.

Bu aile hakkındaki diğer bilgilerden masallardan ibaret olduğundan açıklamalardan vazgeçilmiştir.

İsneveru zamanında Mısır son derece gelişti.

Bu gelişme Dördüncü ve sonraki aileler zamanının azmetine yol hazırlamıştır. Zamanında hükümetin büyük memurları kuvvet bulmuş, kendileri için yontulmuş taştan büyük mastabalar yapmışlardır. Bu mastabaları hizmet ettikleri hükümdarlarının mezarları etrafına yapmışlardır.

İsneveru'nun ölümüyle Üçüncü Aile bitip Huva tahta çıkmış ve Dördüncü Aile'yi kurmuştur. Bunun zamanı Birinci Tabaka zamanının en parlak devridir. Hatta tarihçiler bu devri bütün Firavunlar Devri uy-

garlığının en parlak devresidir derler. Gerçekten bu zamanın binalarının, heykellerinin güzelliği olağanüstüdür.

Bu ve bundan sonra birbiri arkasına gelen Havra (Khawra) ve Mengera uygarlıkça İsneveru zamanını gölgede bırakmışlardır.

Huvu'ya Yunanlılar Heops (Keops) derler. Bu hükümdar, adının tarihinde nasıl bırakılacağını bilmiştir. Bütün gezginlerin herşeyden önce ziyaret ettikleri Cize'deki büyük piramiti bu kişi yaptırmıştır. Bu piramit, bütün piramitlerin büyüğü olduğu gibi, dünyadaki bütün büyük binaların da büyüğüdür. Dünyanın harikalarından biridir. İşte bundan dolayıdır ki, Huvu adı Doğu'da zamanımıza kadar hüküm sürmüş olan hükümdarlar arasında en parlağıdır. Bu piramit o kadar büyüktür ki, herbiri takriben iki milyon 500 bin ton ağırlığında olan 2 milyon 300 bin taştan yapılmıştır. Bütün hacmi 2 milyon 500 bin metreküpdür. Herodot'a göre piramitin inşasında çoğu esir olan 100 bin kişi çalışmıştır. Bu 100 bin kişinin getirdiği taşlar Batı Dağı'ndan çıkarılır, Nil'e getirilip gemilere konur, sonra Libya Dağı'na taşınırdı. Yalnız on yılda bu ulaşıma mahsus yol ile piramitin kum altındaki kısımları yapıldı. Asıl piramitin yapımı ise 20 yılda tamamlandı.

Herodot'a göre yalnız işçinin yediği soğan ve sarmısak bin 600 gümüş talan kıymetinde imiş ve bu bilgi piramitin üzerinde yazılı imiş. İşçilerin elbisesini, alet ve diğer masraflarını da düşünmeli! Bu masraf Herodot'a göre 14 bin gümüş talan yani 45 milyon altın kuruştur.

Yeni tarihçiler bu miktarların gerçeğinden aşağı olduğunu tahmin etmektedirler. Garabet yalnız bu piramitin hacminde değil, özellikle mimarisindeki sanatta, taşlarının seçilmesinde ve güzel yontulmasında, usulünce üstüstüne konulmasında, taşları birbirine tutturan harcın inceliğindedir. İşte bu özellikler zamanımızın en büyük mühendislerini hayrette bırakmaktadır. Bu piramitin yapıldığı zaman yüksekliği 145 metre iken, zamanla tepesi yıkılarak 137 metreye inmiştir. Kaidesi bir kare şeklinde olup bu karenin her kenarı 233 metre ve işgal ettiği arazi takriben 12 feddandır.(*)

Bu binanın inşasında halkın çektiği eziyetler Huvu'dan yüzyıllarca sonra da unutulmamıştır. Diodor zamanında halk bu firavunu en iğrenç piramitlerin yapılmasındaki zalimlerden sayardı.

Piramitlerin yapılmasındaki maksat mumyalanarak muhafazası sağlanmış olan cesetlere vahşi hayvan ve başka birşeylerin saldırısını önlemektir. Bu yüzden çok sağlam yapılmıştır. İçindeki odalara gizli yollardan gidilir. Bu yollar dar ve eğridir. Bazı yerlerde tavanları çok alçaktır. Heopes (Keops) piramiti de böyle yapılmıştır. Bu piramitin girişi gayet büyük bir taşla kapanmıştı. Onu kaldırmanın sırrını ancak şamanlar ve muhafızlar bilirlerdi. Kapak taşını belirsiz kılmak için bu tünellerin ötesine berisine böyle birçok büyük taşlar konmuştu. Bu yüzden birçok zaman yolu bulup da içerdeki odalara girmek mümkün olamamıştır.

Bu piramit sağlam bir kireçli taştan yapılmıştır. Ancak büyük oda granittendir.

(*) Bir çift öküzle bir günde sürülebilen toprak: Feddan. (Mısır'da kullanılan bir çeşit arazi ölçüsü. Toker Yayın Komisyonu.)

Piramitin kaidesi eni üç metre olan bir duvarla kuşatılmıştır. Piramitin en üst tabakası da granittendir. Harç bu taşların arasına o kadar güzel konulmuştur ki hariçten bakan bütün piramidi tek parça taştan yapılmış zanneder. Kuzey kısmında girişi örten bu tabaka sonraları kaldırılmış, bunlarla binalar yapılmıştır. Piramitin dört yüzünden herbiri doğu, batı, kuzey ve güney yönlerine dönüktür. Bu piramitin içini gezdim ve tepesine çıktım.

Huvu 50 yıl hüküm sürmüştür.

Huvu zamanına dair pek çok bilgi vardır. Çok başarılı bir hükümdardır. Arap Çölü üzerine sefer açmış, Sina'daki madenleri muhafaza etmiştir. Bu kadar işçiyi beslemek ve böyle bir binayı yapmak o zamanın büyüklüğüne işaret sayılır.

Huvu öldükten sonra yerine kardeşi Hefren (binalardaki adı, Haura'dır) geçmiştir.

Firavun Hefren'in Heykeli.
(Kahire Müzesi'ndedir.)

Hefren kardeşinin yolunda yürümüş, Cize'deki ikinci piramidi yaptırmıştır. Bu piramit Huvu Piramiti'nden biraz küçük ve sanatça aşağıdır. Bunun da doğu tarafında kendisine bitişik ufak bir tapınağı vardır. Bu mabedden İsfinks (Sfenks) (Arablar'ın «Ebul-hevl»i) civarına inen bir yol vardı. Bu tapınağa İsfinks Tapınağı derler. Bu yol şimdi oraya kadar inmez.

İsfinks'i yaptıran şimdiye kadar belli olmadı. Sanıldığına göre Dördüncü Aile zamanında yapılmıştır. Bu, büyük bir heykel olup oradaki yerli taştan yapılmıştır. Bu heykelin yüzü insan, bedeni arslan olup yüksekliği 20, boyu 46 metredir. Ne için yapıldığı da halen bilinmemektedir. Hefren 56 yıl saltanat sürmüştür.

İşte 106 yıllık bir süre içinde Mısır halkı bu piramitleri yapmak için inim inim inlemişlerdir. Aynı zamanda bunlar tapınakları kapatmış, halkı ibadetten menetmişlerdi. Yunan tarihçilerinin masallarına göre bunlar dinsiz iseler de binalarda bulunan bazı şeyler bunların

tapınakları tamir ettiklerini, Huvu'nun karısının şaman olduğunu göstermektedir. Herodot ve Maneton'a göre bu firavunlar sonunda beş parasız kalmışlar, Heops (Keops) kızını satmış, yaptıklarından pişman olup bir kutsal kitap yazmıştır.

Huvu'nun ve Hefren'in bu piramitleri yapmak için esirlerle beraber Mısırlılar'dan da yüzbinlerce işçi kullandığı, Mısır'ın bu yüzden zahmet çektiği şüphesizdir. Mısırlılar'ın bunları sevmemeleri doğrudur. Hatta Maspero'ya göre isyan bile etmiş olmaları muhtemeldir. Çünkü Hefren'in heykeli parça parça edilip bir kuyuya atılmış olarak bulunmuştur. Halk isyan sırasında onun heykelini parçalayıp kuyuya atmış olabilir.

Hefren öldükten sonra yerine Menkera geçmiştir. Buna Herodot, Yunanlılar'ın o fena adetlerince kelimeyi bozup Mikerinos der. Bu da Cize'deki üçüncü ufak piramidi yapmıştır.

Bu firavun tapınakları halka açtı. Dindar idi. Yunan tarihçilerine göre Huvu'nun oğlu ise de eski eserlerin incelenmesi sonucu bu görüşün yanlış olduğu anlaşılır.

Yine o tarihçilere göre bu dindar ve adaletli olan hükümdar hem biricik kızını kaybetmiş, hem de görünmeyen yerden haber veren melek kendisine altı yıl daha ömrü olduğunu söylemişti. O da kızının cesedini içi boş bir tahta boğanın içine koydurtmuş, babası ve kardeşi zalim iken neden çok yaşadıklarını, kendisi adaletli ve dindar iken neden az yaşacağını sormuş, Melek Mısırlılar'ın 150 yıl zulüm çekmesi lazım iken çektirmediğinden böyle ceza göreceğini söylemiş. Babası ise bunu anlamış imiş. Bunun üzerine zevke, içkiye koyulmuş, birçok lambalar

Ebû'l-heul (İsfinks) ve Büyük Piramit

yaktırıp geceleri bile gündüz gibi yaparmış. Bu suretle altı yıllık ömrünü 12 yıla çıkarmaya çalışmıştır! Menkera'nın üçüncü piramitte bulunan mezarı Mısır sanatının en güzel örneklerindendi. İngiltere'ye nakledilirken Portekiz sahilinde gemi batmış, bu canım eser mahvolmuştur.

Bunun zamanında da Mısır büyüklüğünü ve gücünü muhafaza etti. Ancak hükümdarların kuvveti biraz azalıp şamanlarınki çoğalmıştır. Şamanlar siyasi büyük bir kuvvet kazanmışlardır. Bu şamanlara «On» veya Güneş Şamanları adı verilir.

Menkera'nın yerine Azes-Kav geçmiştir. Herodot buna «Azihis» der. Menfis'te Fitah tapınağının güney kapısını yaptı. Bu kapı hacimce ve sanatça en birinci sıradadır. Bu firavun tuğladan bir piramit de yaptı. Mısır'ın beş büyük kanun yapıcısı firavunlarından birdir.

Tarihçi Diodor'a göre, dini töreni düzenli bir duruma koyan, geometri bilimini ve yıldızları gözlemlemeyi bulan bu kişidir. Halka babasının mumyasını muhafaza etmek için bir borçlanma kanunu yapmıştı. Borcunu vermeyenlerin cezası kendisinin ve ailesinin hiçbir yerde mezar bulamamasıydı.

On şamanları, Dördüncü Aile'nin ilk zamanlarında devlet işlerini elegeçirdiler. Bu durum 120 yıl böylece devamdan sonra bu aileyi düşürüp yerine Beşinci Aile'yi kurdular. Bu sebepten Beşinci Aile hükümdarlarının etkisi zayıf idi. Bütün iktidar şamanların elindeydi. Hükümet memurları da bunu fırsat bilip memuriyetlerini kendilerine irsi hale koymuşlardı. Bunun gibi baş-hakimlik ve baş-vekillik mansıbı hükümdarın en yaşlı oğluna has iken bu yeni aile zamanında meşhur Tahuteb ailesine tahsis edilmiş bir hak olmuştur. Bu Tahuteb Sakkara'da «Tahuteb Mezarı» adıyla bilinen piramiti yapmıştır ki, büyüklüğü zamanının gücüne ve zenginliğine işaret eder. Bu durum vilayetlerde de oldu. Bütün valiler kuvvetlerini artırdılar. Buna rağmen bu valiler hükümdarlarına olan bağlılıklarını korudular. Memleketlerinin gelişmesine ait şeylerde hükümdarlarına can ve malları ile yardım ederlerdi.

Bu aile zamanında Mısır, servetinin kaynaklarını muhafaza etti, ticaret ve savaş alanlarında yararlı işler gördü, servetini çoğalttı. Memlekette refah arttı, uygarlık ilerledi. Bu ailenin ilk hükümdarı olan Ozurkav, saltanatını İlk Çağlayanlar'a kadar genişletti (M.Ö. 2750). Yerine geçen Sahura Fenike ve Aden sahilleri ile, Punt'a donanma, Sina'ya da ordu gönderdi.

Firavun Aseskara Milad'dan 2.680 yıl kadar önce Kana ile Kızıl Deniz üzerindeki El-Kuseyr arasında bulunan Vadiü'l-Hamamat adındaki taş ocaklarını ele geçirmek için bir ordu gönderdi. Pont (Mısır konusundaki Pont Mısır'ın güneyindedir) üzerine de diğer bir ordu gönderdi. Bu ailenin sonu olan Unas adındaki hükümdar da İlk Çağlayan'a kadar olan saltanatını doğruladı. Orada taşlar üzerinde «Memleketin Tanrısı» lakabıyla adı oyulmuştur. Bu ailenin bir bölümü Menfis'te, bir bölümü de kabile yönünün muhtelif mahallerinde nakışları güzel birçok mezar bırakmışlardır.

Son piramitleri Sakkara'daki Unas piramitidir. Bu piramitin içi muhtelif boyalarla yapılmış nakış ve resimlerle doludur.

Üçüncü Ailenin Firavunları	Dördüncü Aile'nin Firavunları	Beşinci Aile'nin Firavunları
Bebi (Tati)	Huvu	Özürkav
Nebka	Dud-Evra	Sahüra
Çezar	Haura	Kaka
Çezarteta	Menkera	Noverar Kara
Setes	Azeskav	Azeskara
Noverkara		Özüren Ra-An
Nebkara		Menkehor
Huni		Tetkare-Assa
İsneveru		Unas

İşte bu devrede geçen firavunların adları bunlardır.

Altıncı Aile'nin ilk hükümdarı Teta'dır.

Mısır Altıncı Aile'ye geçtiği zaman ve bunlar Menfis'te egemenlik sürerken Abu (Elefantin) de daha doğrusu Abud (Abidos) da Ozur-Ka-Ra-Ati adında yerli bir prens de egemenlik sürüyordu. Muhafızlarından biri tarafından öldürüldükten sonra memleketi Papi'ye geçmiştir. Demek bu ailenin ilk zamanlarında bazı güçlükler olmuştur.

Mısır, Altıncı Aile zamanında da uygarlığını muhafaza etti. Valilerin bağımsızlıkları çoğaldı. Bunlar büyük beyler unvanıyla anılırlardı. Bu memurların mezarları hükümdarlarının mezarlarının etrafına yapılırken, kendi memleketlerinde gömülmeye başladılar. Bununla beraber en üst ve son söz firavunlarındı. Bu hükümdarlar kuvvet ve şiddete muhtaç olan dış siyaseti bunların yardımıyla yürütürlerdi. Şimdiye kadar firavunların henüz yapamamış oldukları fetihleri bu aile yaptı. Bu ailenin ikinci hükümdarı olan I. Papi (Meri Ra Papi) (M.Ö. 2590-2570) hükmünü Nübe'ye de soktu. Habeşistan'ı itaat altına aldı. Oradan ordusuna asker yardımı bile sağladı. Mısır'ın doğu sınırına saldıran Kuzey Bedevi kabileleri üzerine hücum edip ecdadının kaybettiği madenleri geri aldı ve bu madenleri onlardan daha iyi işletti. Filistin'e ve Finike üzerine de seferler yaptı. 18 yıl egemenlik sürdü. Bu süre zarfında daima faal bulundu. Başvekili Una'nın kendisine büyük hizmeti oldu. Bu kişi fetihlerden başka inşaat işleriyle de uğraşıp Mısır'ı yapılarla donattı. Una önce Firavun Teta'nın sarayında adi bir hizmetçi idi. Sonra tarım bakanlığında bir memur olmuştu. Papi ona hükümdar dostu memurluğunu vererek sarayına almış, en mühim mevkie çıkarmıştı. Bu kişi pek faal bir adamdı. Büyük hizmetler etmiştir. Heroşa üzerine olan bir seferi hazırlamak için, özellikle askerin yiyecek işini ve elbisesini yapmak konusunda ne zahmetler çektiğini bir taş üzerine yazdırmıştır. Bu seferden birçok esirle dönmüşlerdir. Esirlerin bir bölümü bina inşasında çalıştırılmış ve bir bölümü de halka satılmıştır.

Una o kadar hizmetler etmiş ki, nihayet Mısır'ın en büyüğü mertebesini almıştır. Bu mertebe de sarayda ayakkabılarını, hatta firavunun huzurunda bile giyebilmeseydi.

Ölümünden sonra yerine büyük oğlu Mer-En-Ra geçti. Bu da ba-

basının eserine uydu. Una'yı görevinde bıraktı. İlk işi adet olduğu üzre bütün işleri bırakıp yeni firavunun mezarını yapmakla meşgul oldu. Elefantin denilen mahallin kuvvetli beylerinin yardımıyla ilk Çağlayan yanında Assuvan'ın sert taşlığında bir kanal açtı. Bu kanal Nübe'ye yapacağı sefer için asker gönderilmesini kolaylatmak maksadıyla açtırılmıştı.

Nübe'nin Mısır için olan faydası ve buradan altın madeni çıkartma işi arttı. Yine bu kanal sayesinde Pont ve Sudan yolu kolaylaştı. Bu firavun, Una'nın gidip bizzat çalıştığı bu yerleri kendisi de gidip gördü. Bir çok kabile reisleri kendisine itaat için heyetler gönderdiler. Una'nın son işi «Nover-ha» piramidini yapmak oldu. Bir süre sonra öldü. Arkasından Mer-En-Ra'da öldü. Yerine küçük kardeşi Noverkara geçti. Yunanlılar buna, II. Papi dediler.

II. Papi (M.Ö. 2565-2476) zamanında Mısır Nifa'ya hükmetti. Bu kişi Manetona göre 100 yıl saltanat sürdü. Gerçekten Torino'daki papirus'da 90 yıl saltanat süren bir firavun zikrediliyorsa da buradaki ad zamanla bozulmuş ve konamaz duruma gelmiştir. Tarihte bunun kadar uzun saltanat sürmüş bir hükümdar yoktur. Vadi-i Mağara'daki yazılardan biri bunun da Sina madenlerini işlettiği yazmaktadır.

Afrika içerlerine de ordular gönderdi. Özellikle Elefantin (Eski Mısırca «Abeha» olup şimdiki adı «Medinetü'l-Abu»dur) beylerinden Harhof adındaki komutanı oralara gönderdi ve ona «Yabancı Memleketler Hakimi» unvanını verdi. Mısır saltanatını Nübe üzerine yaydığı gibi Yukarı Çağlayanlar'a kadar da vardı. Bu devirde Pont üzerine birçok saldırı yapıldı ve Mısır bu saldırılardan faydalar gördü. Mısır, eski büyüklüğünü ve gücünü devam ettirdi.

II. Papi öldükten sonra Mısır'da kargaşalıklar çıktı. Kendisinden sonra birtakım hükümdarlar gelmişlerse de tarihleri karanlıktır. Yerine geçen Mentemsav, saltanatının birinci yılında bir isyan sonunda öldü. Kızkardeşi Nitakrit (adı masallarda Nitokris, kelime tahripçisi Yunanlılarca Rodopis) adetleri gereğince kardeşi Mentemsav'ın karısı idi. Nitakrit, «Pembe Yanaklı Güzel» adıyla meşhurdu. Kardeşi ve kocasının intikamını almak için tahta çıktı. Yeraltında büyük bir salon yaptırıp o isyanın ileri gelenlerini açılış töreni bahanesiyle oraya ziyafete davet etti. Ziyafet sırasında önceden gizlice yaptırmış olduğu bir kanal vasıtasıyla Nil'in suyunu oraya akıttı. Nitakrit Menkera'nın tamamlayamadığı büyük piramitlerin üçüncüsünü bitirdi. Dışını sivan Syéinte (bir nevi granit) taşıyla döşetti. Bu yaptığı iş Yunan, Romalı ve Arap gezginlerin takdirini çekti. Kendisi de bu piramide gömüldü.

Yunan'ın masalcı tarihçilerine göre «Pembe Yanaklı Güzel» bir fahişedir. Bir gün Nil'de yakınırken terliğini bir kartal kapmış, Menfis'te bir meydanlıkta bir mahkemeyi yöneten firavunun kucağına düşürmüş, firavun bundan ve terliğin güzelliğinden hayrete düşüp sahibini buldurmuş, işte bu güzel böyellikle kraliçe olmuş imiş.

Bu firavunların zamanlarında hükümdarların iktidarları o derece zayıfladı ki, valileri yönetmekten aciz kaldılar. Valiler kendi işlerini kendileri görür ve aralarında savaşırlardı. Bundan sonra memleket bir hükümdarın eli altına girdiyse de yine birçok bey, bağımsız kalıp ara-

larında ki savaşı sürdürdüler. İşte böylelikle Mısır yine Mena'nın kurtarmış olduğu 1000 yıl önceki durumuna düştü. Altıncı Aile'nin son yüzyılı tamamıyla karanlıktır. Ancak bu yüzyıl iç fitne ve savaş yüzyılıdır. Bunun da sebebi beylerin fazla etkenlik kazanmasıdır. Nihayet bu durum Altıncı Aile'nin mahvına da sebebiyet verdi.

Altıncı Aile'nin Firavunları

Teta
Ozurkati (Ozur-Ka-Ra-Ati)
I. Merira Papi
Merenra
II. Merenra
Nitakrit

İşte gerçekte bu aile ile ilk tabaka nihayet bulursa da bundan sonra Mısır'a hükmeden Yedinci ve Sekizinci Aileler de ilk tabakaya girerler. Ancak bunların hükümdarlarının adlarından başka hiç bir şeyleri bizce belli değildir. Bu devreye ait tam beş yüzyıl bize meçhuldür. Bu zaman sürekli iç kargaşalıklarla geçmiş, Mısır gerilemiştir. Menfis aileleri, bununla beraber Menfis devri bitmiş, artık Herakleopolis (asıl adı Hahinen-Suten) aileleri firavun olmuşlardı. Bu şehir Menfis'in 30 fersah güneyinde eski ve bayındır bir şehirdir. Araplar bu şehre «Ahnasü'l-Medine» derler. Hepsi de Ha-Hinen-Suten aslından bozulmadır. Ahneus dedikleri biri burada egemenlik sürüp çok zulmetmiş ve bunayıp bir timsah tarafından parçalanmıştır. Ondan sonra Dokuzuncu ve Onuncu Aileler de burada egemenlik sürmüşlerdir. Nihayet bunlar Maneton'un On birinci Aile'sini oluşturan ilk Teb Ailesi tarafından uzun ve kanlı savaşlardan sonra mahvedilmişler, yerlerine başkenti Teb'te ve birleşik bir büyük devlet kurulmuştur. Artık tarihin «Teb Devri» başlamıştır.

Orta Tabaka
(Teb Devri)

Buna Ortanca Devlet yahut İkinci Devlet de derler. Dokuzuncu Aile'den On yedinci Aile'nin nihayetine yani Hiksoslar'a kadardır. Yani bu tabakada dokuz aile vardır.

Bunlar M.Ö. 2160-1788 tarihleri arasında yaşamış ve saltanat sürmüşlerdir. Bu zamana «Derebeylik» (Adem-i Merkeziyet) zamanı da derler. Sekizinci Aile'nin çökmesiyle başkenti Menfis olan devre yani Menfis Devri diye tarihte meşhur olan devir bitti, Herakleopolis devri başladı. Vilayetlerde oturan beylerin kuvvetleri arttı. Başkenti Feyyum'un güneyinde Herakleopolis şehrine naklettiler. İşte Dokozuncu, Onuncu Aileler buradan türediler.

Bu iki ailenin kurucusu I. Heti yahut Ahtuvis'dir. Bu ailenin hükümdarları zayıf idiler. Arkalarında adlarını ölümsüz kılacak eser bırakmamışlardır. Zamanlarında valilerin iktidarları son derecede güç-

lenerek devam etti. Bunların bir kısmı hükümdara hasım, bir kısmı dost olup hasıma karşı yardımcı olmak üzere iki takıma ayrılmışlardı. Asyut beyleri hükümdarlara en çok bağlı olanlarıydı. Bunlardan biri Orta Mısır'a komutan atanmıştı.

Bu anlaşma ile Güney beyleri şimdiki Luksor (El-Aksar)un bulunduğu Teb şehrinde bağımsızlık elde edip On birinci Aile'yi oluşturdular. Bunlar güneyden kuzeye doğru ilerleyerek bütün Mısır'ı hükümleri altına aldılar. İşte bununla da tarihte «Teb Devri» diye meşhur olan devir başladı. Bu vakte kadar Güney Mısır sönüktü. Onlardan kalan o zamana ait eski eserler üzerindeki resimler, pek kaba ve acemicedir. Dine, ilahlara varıncaya kadar herşeyi Menfistek'inden ayrıdır. Orada en çok itibarda olan Oziris ile Ammon idi. Bu hükümdarların bazısı Antev, bazısı Mentuhuteb (Mentevhuteb) adlı idiler. Bu ailenin birinci firavunu I. Antev (Anteu)Dir. Beşinci Antev «İyi İlah ve İki Memleket'in (Kuzey ve Güney Mısır) Sahibi» unvanını aldı. Bunların sonuncusu olan Sinihra Mentuhuteb Kızıldeniz vasıtasıyla Pont üzerine bir ordu gönderdi. Bu aile M.Ö. 2000 tarihinde dağıldı. Bunlardan 16 hükümdar geldi. İki kısım Mısır'a birden ancak yarım yüzyıl kadar egemenlik sürdü.

Hükümdarları az eser bırakmıştır. Bıraktıkları o az eserlerin birçoğu da zamanımıza kadar dayanamamıştır. Kalan bir iki önemsiz piramitlerin içinde mezarları ve başka şeyler çalınmıştır. Bu ailenin yaptığı önemli işlerden biri Mısır'ın başkentini Kuzey'den Güney'deki Teb şehrine nakletmek olmuştur.

Bu da Teb şehrinin ugarlık alanında ilerlemesine yardımcı olmuştur. Bu sebeptendir ki Teb bugün antika bakımından diğer şehirlerden daha zengindir.

Bunlar, zamanlarındaki iç düzensizlikler, isyanlar ve savaşlara rağmen Mısır'a komuş milletler üzerine başarılı seferler yaptılar. Bunlardan Mentuhuteb (Ra-Teb-Tauvi) Fila (Philae)'da kendisini 13 vahşi milletin galibi diye ilan ettirmiştir. IV. Antev (Ra-Nub-Hoped) (Ra-Teb-Hoped) Zenciler'i ve Asyalılar'ı mağlup etmiştir. Sanc-Kara bütün milletlere korku verdiğini iddia ediyor; fakat bütün bu övmelere rağmen Mısır Sina'yı ve güneyden birçok araziyi terke mecbur olmuştur.

On birinci Aile kendi zamanına ait derebeylerin etkilerinin artmasıyla meydana gelmiş, onların düşmesiyle bitmiştir. Bu devirde Mısır her biri bir prensin egemenliği altında küçük küçük vilayetlere ayrılmıştır. Bu valiler hükümdar'ın emriyle atanmıyor, verasetle babalarından intikal yoluyla memurluklara sahip oluyorlardı. Firavuna bağlı olup savaş çıktığı zaman mal ve asker bakımından kendisine yardım ederek Mısır'ın zaferlerine yardımcı oluylardı.

Böylece uzun zamanlar geçti. Bunlardan bir tanesi kendi vilayetinde ufak bir firavun bile oldu. Sarayında büyük firavun gibi mabeynciler, vezirler, hazinedarlar, mahkeme hakimleri, kalemler, katipler vardı. Her bey kendi işinden kendi sorumluydu. Emelleri kendilerinden sonra iyi bir ad bırakmaktı.

Bu devrenin beylerinin hükmettikleri arazinin hepsi birden beylerin babasından kendisine ve kendisinden oğluna kalan malikaneleri değildi. Firavun onlara yaşadıkları sürece bir kısım hediye ederdi. Bu

arazi, derebeylik suretinde hediye olunurdu. İşte bu devreye bundan dolayı «Derebeylik Yüzyılı» adı verilmiştir.

İşte bu sayede firavunlar bunlar üzerinde etkilerini devam ettirebilirler, onların vilayetlerinde vekiller, sefirler bulundurmak suretiyle memleketin durumunu öğrenebilirler, memleketin işlerine bakabilirlerdi. Ancak bu vekil ve sefirlerin iktidarı kontrol etme derecesinden etkileri olamazdı.

Firavuna vergiyi beyler bizzat gönderirlerdi. Firavunlar bu durumlardan dolayı kendilerini muhafazaya mecbur olur, civarlarına muhafız asker koyarak büyüklüklerini korur ve hükümlerini yürürtürlerdi. Bu durum Mısır'da paralı askerî örgüt kurulmasını gerektirmiştir.

Bu beylerin de böyle askerleri vardı. Kendileri savaşlarda bu askere komutanlık ederlerdi. Firavun arzu edince de bu askerlerle ona yardımda bulunurlardı.

Bu zamanda orta tabaka halkının sayısı ve önemi çok fazlaydı. Çünkü memleketin her tarafında beylerin kuvvetinin artması ve debdebeyle yaşamak ihtiyacı yüzünden onların piyasası arttı. Bu suretle nakkaş, oymacı, doğramacı gibi ince sanat ustaları, aynı zamanda tüccarlar ve memurlar çoğaldı. Bu tabaka yazıp okuma bilmekle de aşağı tabakadan ayrılırdı. Bu zamandan itibaren arttı. Bunlar bilimleri ve sanatları ile övünürlerdi.

Ancak ufak sanatlarla, memleketin servetinin esası olan tarımla uğraşan aşağı tabaka ümmi idi ve toplumda çok aşağılık görülürlerdi. Anlaşıldığına göre bu tabaka bulundukları vilayetin valisinin köleleri gibi, onun işlerinde kullanılır kimselerdi. Bunlardan pek az sokakta ticaret yapabilirdi.

İşte bu devre Avrupa'nın Orta Çağ'ına benzer.

On ikinci Aile

Orta Tabaka'dan On ikinci Aile M.Ö. 2000-1788 yılları arasında egemenlik sürmüş olup, zamanları, Orta Tabaka'nın en parlak zamanı olmuştur. Mısır, mutluluk ve refahın en son derecelerini bulmuştur. Bilim ve teknik gelişti. Mimarlık öyle dikkate değer dereceleri buldu ki, Yunanlılar bu devredeki Mısır eserleri gibi güzel eserleri ancak 2000 yıl sonra yapabilmişlerdir. Nil Vadisi'ndeki malikaneler genişledi. Tarım ilerledi. Bayındırlık çoğaldı. Tarih bakımından kesin olarak bilinen devir de bu devirdir.

Bu ailenin kurucusu olan Teb'li I. Amenemhat (M.Ö. 2000-1980) uzun savaşlardan sonra bu aileyi kurabildi. Saltanatının ilk devresinde valiler son derece etkendiler. Ayrıca büyük servete sahip idiler. Onların kuvvetleri ve verdikleri zahmetler çekilmez bir duruma gelmişti. Bu firavun bunu anlamış, onlara kıymetli hediyeler vermiş, güzel vaadlerde bulunmuş, bu sayede onları fetihlerde ve memleketin bayındırlığında kullanmıştır.

Memlekette bir süre fitne ve iç savaşlar sürüp gittikten sonra işte böylece bu kişi memleketin tanzim ve ıslahındaki güçlükleri yendi. Bir

papirusta bütün bunlar tasvir edilmiştir. Bunlar Doğu milletlerinin eski tarihi, Maspero, sayfa 101'de mevcuttur:

İşte yaptıklarını şöyle özetliyor:

«... Memleketi Abu'ya kadar ektirdim. Adhu'ya sevinç yaptım. Üç çeşit tohumun mucidiyim. Dilekleri dinleyip Nil bütün tarlaları suladı. Zamanımda hiç kimse ne aç ve ne de susuz kaldı. Çünkü emirlerim tutuluyordu. Her dediğim yeni bir sevgi sebebiydi. Arslanı devirdim. Timsahı yakaladım...»

Mısır tahtını eline geçirdikten sonra başkentini Teb'den Menfis'in 25 mil güneyinde olan «Leşt» adlı yerin çevresine nakletti. Kendisinden sonra Mısır'ın her tarafında gayretinin tanığı olan birçok eserler bıraktı. Yaptığı işler; çölde Sina Yarımadası'nda bulunan madenleri işletmek, özellikle Hamamat'daki ocaklardan taş çıkarmak, Nübe'ye ordu göndermek, Vavat beldesini (Nübe'nin kuzeyinde Vavaylar'ın oturduğu yer) itaat altına almak, altın madeni bulunan Krusku'ya sefer açmak olmuştur.

19 yıl egemenlik sürdükten sonra birinci oğlu Ozortezen'i saltanat işlerine alışsın diye saltanatına ortak etti. Oğlu da kendi de «firavun» adını taşıdılar. Yaşlanıp ölümünün yaklaştığını anlayınca oğluna devlet yönetimine dair birtakım öğütler bıraktı. Bu öğütlerin memlekete çok faydası olmuştur.

Bu kişinin akıllılığı o kadar şöhret almıştı ki, bir risalede tanrı gibi gösterilmiştir. Öğütlerinin bulunduğu bu risale üç sayfadan ibaretse de 1000 yıl kadar itibardan düşmemiştir. Yüzyıllar boyu okullarda okutulmuştur. Bu öğütler Salliye (Sallier) papirusunda mevcuttur. Onda tebeasına bakmasını, dostluğu tecrübe edilmemiş olanları çevresinde tutmamasını vasiyet etmiştir. Bu uyarısına misal olarak, farkına varılmasaydı, sarayın hizmetçilerden bir kısmının kendisini öldüreceklerini belirtmiştir.

Aynı zamanda «... Atalarından daha iyi hareket et. Uyruğunla aran iyi olsun. Halkını korkutup da kendinden kaçırma. Onlardan ayrı yaşama. Gurur getirme. Yalnız zenginlerden, soylulardan kendine dost edinme...» demiştir.

I. Amenemhat 10 yıl da oğluyla ortak yani toplam olarak 30 yıl kadar saltanat sürdükten sonra öldü. Yerine oğlu I. Ozortezen geçti (M.Ö. 1980-1935). Ozortezen on yıl süren babasına saltanatta ortaklığı sırasında tecrübe kazanmış, o sırada Nübe'nin cezalandırılmasında bizzat askere komutanlık etmiş, küçük yaşından beri memleketin iyi yönetimiyle ve kuvvetle ün kazanmıştır. Babasının yolunda gidip ailenin büyüklüğünü muhafaza etmiştir. Babasının iktidarına ortak olduğu 10 yıl da hesaba katılırsa toplam 45 yıl saltanat sürmüştür. Bunun en meşhur eseri Ayni-i Şems Dikilitaşı'dır. Bu dikiltaş halen orada mevcuttur.

Moris Gölü'nde su hazineleri yapmaya başlamışsa da bu inşaat III. Amenemhat zamanında tamamlanmıştır. Aynı zamanda Vadi-i Halfa yönünde bir tanıpak yaptırıp duvarlarına Nübe kabileleri üzerine olan zaferlerini yazdırdı. Beni Hasen yönü yakınlarında Ameni'ye ait güzel bir

mezar vardır. Kendisinin ve babasının piramitleri Leşt yönünde bulunmuştur. Teb'de Ammon tapınağına başlamış, Abidus'da Oziris tapınağını tamir etmiştir.

Yerine II. Amenemhat geçti (M.Ö. 1935-1903). Atalarının fetihlerinin meyvesini topladı ve rahatlık içinde 32 yıl egemenlik sürüp hayatında oğlu II. Ozortezen'i saltanatına ortak etti. Öldüğü zaman Dehşur piramidine kondu. II. Ozortezen'in Feyyum'da Lahün'de bir piramidi vardır. Bu piramitte birtakım ziynet eşyası bulunmuştur. Eski devirlerden kalan bu ziynet eşyası benzerleri arasında sanatça en güzellerindendir. Sonra III. Ozortezen geçti (M.Ö. 1887-1839). Bu hükümdar cesaretli ve cengaver bir kimse olup Suriye'ye karşı sefer açtı. Nübe'nin fethini tamamladı, Mısır'ın sınırını İkinci Çağlayan'dan öteye götürdü. Buraların muhafazası için Semne ve Kumma noktalarında birer kale yaptı. Sudanlılar'a bu sınırı ancak ticaret maksadıyla geçebileceklerini emretti. Yalnız bu suretle kendilerine iyi muamele edileceğini bildirdi. Bunun için de sınır üzerine bir taş diktirip üzerine, «Zenciler'in bu taştan kuzey cihetine geçmeleri yasaktır.

Ancak sığır, davar, merkep yüklü bir tüccar iseler serbesttir» yazdırmıştır. Çağlayanlar'ın Nil'de sefere engel olduklarını düşünüp graniti oydurarak büyük gemilerin geçmesine uygun bir kanal yaptı. Bu sayede büyük gemiler Birinci Çağalayan'ın arka tarafına geçebildiler. Yine bu kişi Sezostris adıyla bilinen kanalı açtırarak Nil ile Kızıldeniz'i birleştirdi.

Bu kişiye III. Ozortezen denildiği gibi «Sezostris» de derler. Bu sebeple bu kanala bu ad konmuştur. Bu hükümdar pek saygıdeğer olduğundan Maneton onu Yunan'ın dünyayı fetheden Sezostris'iyle aynı bir şahıs saymıştır. Zamanı Eski Mısır dilinin en parlak devridir. Hükümdarlığı sırasında ülkenin ileri gelenlerinin güçleri son buldu. Bu firavunun piramidi Dehşur'dadır. İçinde bu ailenin prenseslerine ait birtakım güzel ziynet eşyaları bulunmuştur.

Elefantin şehrinin biraz güneyinde Herurhakera adıyla bir şehir yapıp onu bayındır duruma getirdi. Aynı zamanda orada bir tapınak yaptırdı. Bu tapınak On sekizinci Aile zamanında harap olmuşken III. Totmes (Thomès) tarafından tamir edilmiş, zamanımıza kadar kalmıştır.

Bu da ölünce yerine III. Amenemhat geçmiştir (M.Ö. 1849-1801). Tarihte adı barış içinde yapılmış faydalı işlerle anılır. Zamanında Orta Tabaka devleti büyüklüğünün ve güçlü oluşunun son devrini bulmuştur. Aynı zamanda halkın ileri kesiminin gücü mahvolmuştur. Memleketin serveti artmış, Sina'daki madenler işletilip Mısır için sürekli bir servet durumuna getirilmiştir.

Semne'de bir ölçü yapıp bununla taşkının durumunu anlar, ona göre vergi tarhederdi. Bu kişi Mısır'ın mutluluğunun arazi sulama işlerinin mükemmelliğinde olduğunu anlamış, taşkın zamanındaki suları mahzenler yaparak saklayıp suların azaldığı zamanda kullanılmasını akıl etmiştir.

Bunun için de Feyyum arazisinin Nil'in sathından aşağı çukurlatılmasını, taşkın anında suların gelip orasını göl haline çevirmesini düşünmüştür. Büyük bir sur inşa ederek bir büyük havuz yapmış ve

suyun taştığı zamanlarda buraya dökülmesi için de bir kanal açmıştır. Bu havuza Hunt, Hount (taşkın) Meri, (göl) Fiyum (Deniz) gibi adları vermiştir. «Meri»yi Yunanlılar «Mevris» (Moris?»), «Fiyum»u Araplar «Feyyum» yapmışlardır. Bugün bu araziye Feyyum, göle Moris Gölü, bu kanala da Bahr-i Yusuf denmektedir.

Nil'de sular azaldığı zaman sular bu gölden başka bir kanalla çıkıp deniz yönünü sular. Bu sayede Feyyum'da taşkın sonucu harap olan birçok arazi de kurtulmuş ve tarıma uygun duruma gelmiştir. Bu gölün ortasında biri kendisine, diğeri karısına ait iki piramit de yaptırmıştır. Bu zamandan itibaren Feyyum bu ailenin başkenti olmuştur. On ikinci Aile firavunlarından birkaçı bunu daha önce anlamışlarsa da gerçekleştirmek şerefi bu büyük firavuna aittir. Bu kişi ta küçüklüğünden beri Nil'in yükselme ve azalma keyfiyetlerini incemiştir.

Aynı zamanda Semne'de Nil'in seviyesine yükseltmek çarelerine teşebbüs etmiştir. Bu hususta civardaki taşlara oydurduğu yazılar zamanına dair olan önemli gelişmeleri bildirir.

Yine bu kişi Bahr-i Yusuf kenarına «Lopero-Hunt» adıyla güzel bir saray inşa ettirmiştir ki, eski zamanlarda güzelliği ile şöhret almıştı. Halen Lahun Piramiti yanında bulunan birkaç taşından başka bir eser kalmamıştır. Sonradan tapınak olmuş ve Yunanlılar da buna «Labirent» adını vermişlerdir.

200 metre boyunda, 170 metre enindedir. Bina mermere benzer kireçli bir beyaz taşla granitten yapılmıştır. Herodot bu binayı şöyle anlatır: «Yarısı yer altında, yarısı yer üstünde olmak üzere üç bin odası, ortada sekiz salonu vardır. Kapıların karşısında tavanlı sekiz bölme de vardır. anlaşıldığına göre burası memleketi yöneten hükümetin merkezi idi...»

İnsan bugün kılavuzsuz gezerse içinde kaybolup dışarı çıkamaz. Aynı zamanda odalar karanlıktır. Böyle yapılmasının sebebi de dini birtakım şeyleri böceklerden muhafaza içindir. Yine bu kişinin zamanında ticarete bir çeki-düzen verildi. «Deben» adında bir ağırlık ölçüsü ihdas edildi.

Kısacası zamanı Mısır'ın refah ve mutluluk zamanı oldu. Ölüsü Dehşur Piramidine konuldu. Bu büyük firavun 40 yıl saltanat sürdü.

Orta Tabaka firavunları zamanındaki Mısır mutluluğu da kendisiyle beraber gömülmüş oldu. Bundan sonra Firavun IV. Amenemhat, sonra Kraliçe Sevekinovere (Maneton buna «Miyofris» der) firavun tahtına geçmişlerse de, zamanları kısa olduğu gibi, hızlı bir gerileme başlamış ve Onikinci Aile bu kraliçe ile yakılmıştır. Bu aile 213 yıl, bir ay, 27 gün firavunluk yapmıştır.

Bu ailenin birbirini takip eden sekiz hükümdarının hayatları bir kısmı Maspero, «Doğu Milletleri Eski Tarihi»nde, sayfa: 109'da vardır), I. Amenemhat'ın öğütleri gibi birtakım eserler bize kadar gelmiştir. Bunlar mühendis, asker, tarım ve sanat hamisi olup Mısır'ın büyüklüğü için çalışmaktan bir dakika bile geri durmadılar. Mısır'a saldıran vahşileri terbiye ettiler.

Dördüncü Çağlayan'a kadar etkili oldular. Memlekette kanallar açtılar. Moris Gölü gibi bir başka su hazinesi yaptılar. Teb, Tanis, Hel-

yopolis gibi yüzlerce şehirleri binalarla süslediler. Zamanlarında Mısır Nübe fethiye arazi bakımından büyümüş, uzun bir barıştan ve güzel yönetimden dolayı eşsiz bir mutluluk bulmuştur. Sonraları Mısır Asya'daki fetihleriyle bütün dünyada daha çok bir şöhrete sahip olmuşsa da gerçekte ise bu Ozortezen'ler zamanında daha mutlu olmuştur.

Beni Hasen mezarlarının kapıları o zaman Mısır'da şaheserler meydana geldiğini ispat eder.

Mısır biri Sina yönünden, diğeri Nübe tarafından saldırıya uğradığından, daha önceki Mısırlılar Nil'den Şah Denizi'ne kadar bir sıra kaleler yaparak bu yönden Mısır'ı güvence altına almışlardı. I. Amenemhat ve torunları bunları dikkatle korudular. İşte bu hat, bu zamanki Mısır'ın sınırı idi. Sınırın ötesi de çöldü. Mısır bu çölden öteki dünyayı pek iyi bilmezdi. Bilgileri bazı göçmenlerin, siyasi kaçakların, bazı gemicilerin söylentilerinden ibaretti. Mısır bu devirde de servi gibi kokulu ağaçları, güzel kokuları değerli kumaşları ve cariyeleri hep Asya'dan getirtirdi.

Bu aile firavunları Asya'dan yalnız Sina toprağına geçmişlerdi. Bunun da sebebi bakır ve firuze madenleriydi.

Nübe yönünden gelen saldırıya Sina sınırındaki gibi bir çember yapmak mümkün değildi. Yani Mısır bu yönden saldırılara daha çok açık idi. Mısırlılar üzerlerine varmaları halinde Nübeliler boyun eğeceklerine, vatanlarını terkedip çekilirler, fırsat bulunca yine yerlerini geri alırlardı.

Bu aile firavunları birçok imkanlarla bu kabileleri mahvederek ya da uzaklaştırarak yerine Mısır Fellahını yerleştirdiler. Bu suretle Zenciler'in saldırılarını önlemek için Habeşistan'dan Akdeniz'e kadar Nil Vadisi aynı dili konuşan bir Mısır ülkesi oldu. Ve yine Semne'de III. Ozortezen Granit Dağı'nın Nil Vadisi'ni dik olarak kesip çağlayan yaptığı ve gemilerle geçilmesi güç olan yerde kerpiçten bir kale de yaptı. Bu kale mazgal, burç, hendek gibi bir kalenin en yeni kısımlarını üzerinde bulunduruyordu.

Bu zamana ait Beni Hasen mezarlarında insan ve öküzle çift sürüldüğü, koçlarla toprakta tohumların örtüldüğü, mahsulün dövülmesi, eşekler ve gemilerle taşınması üzümün sıkılıp şarap yapılması, resimleri vardır. Aynı zamanda taşçıların taş yontması, camcıların şişe üfürmesi, kunduracıların ve doğramacıların çalışması, hadımağalarının gözetimi altında kadınların bez dokumaları resmolunmuştur.

Kısacası bu aile firavunları o kadar güzel şeyler, bayındırlık işleri ve yapılar meydana getirmişlerdir ki, binalar için Herodot, «Labirent'i gördüm. Şöhretinden daha güzel buldum. Yunanistan'ın bütün binaları biraraya gelse sanatça bunun kadar olamaz. Piramitler de de böyledir. Yalnız bunlardan bir tanesi Yunanistan'ın bütün binalarına eşittir» diyor.

Benî Hazen (Kunu-Muptu) Mezarı: On ikinci Aile zamanındaki sosyal hayatı, sanatı anlamak için derebeylerin mezarlığı incelenmelidir. Oradaki resimler ve yazılar çift sürmek, biçmek, bağ bozumu, şarap yapılması, heykeltraşlık, camcılık, kunduracılık, saraçlık, dokumacılık sanatlarını gösterir.

İşçilere dair şu söylenti vardır:

«... Demircinin parmakları timsah derisi gibi olmuş, balık yumurtası gibi kokuyor. Sanki bunlar çiftçilerden rahat mı? Heykeltraş sert taşları işler. Sabahtan akşama kadar çalıştığı için dizleri, topukları ezilir. Bez dokuyan kadınlar da bedbahttır. Dizlerini midesine dayar, temiz hava yüzü görmez. Bir günde dokuması lazım olan kadar kumaş dokumasa bataklıklardaki lotüsler gibi bağlanır. Kapı bekçilerine ekmek vermek sayesinde biraz gün görmeye muvaffak olur...»

Demek bu devirde şimdiki gibi fabrikalar varmış, içlerinde birçok işçi çalışırmış, yani Mısır gelişmiş ve mutlu bir ülke imiş, işçi dert çekermiş, köle gibi imiş.

Orta Tabaka'nın Çöküşü:

On ikinci Aile'den sonraki zaman gerçek bir karanlık içindedir. Bu durum Üçüncü Tabaka firavunlarına kadar devam etmiştir. Bu zaman hakkında bilinen şeyler birtakım dini hikayeler ve söylentilerdir.

On ikinci Aile'nin sonunda IV. Amenemhat ve kızkardeşi Sevkinovere saltanat sürmüşlerdir. III. Amenemhat'tan sonra on üç yıl geçmişti ki, bu aile yıkılıp Teb'li I. Seve Kemotep (Rahu Tavi) tahta çıkmış ve bununla On üçüncü Aile başlamıştır.

Onüçüncü Aile rahat bir zamanda saltanata geçmiş, 453 yıl saltanat sürüp 60 firavun yetiştirmiştir. Zamanlarında Mısır'da bayındırlık işleri ve refah devam etmiştir. Ancak bu zamanın heykelleri sanatça On ikinci Aile zamanındakiler kadar güzel değildir. Nihayet her tarafta isyanlar çıkmış, beyler birbirleriyle savaşa başlamışlardır. Biri diğerlerini yener, tahta geçer, sonra bir diğeri onu indirir, yerine otururdu. Bunların bazıları uzun süre egemenlik sürmüşlerse de çoğu birkaç gün, birkaç ay, en çok bir-iki yıldan çok tahtta oturamazlardı.

Bu devir firavunları hiçbir eser bırakmamışlardır. Yaptıkları şeylerin hemen hepsi meçhulümüzdür. Bir memleket böyle iç karışıklık içinde bulununca sanat ve kültür alanlarında çöküş kaçınılmaz olmaktadır. Yabancı fatihlerin durumuna geldiği için, bu ailenin son zamanlarında (M.Ö. 1657) Asya fatih kavimlerinden olan ve kaynakları iyice bilinemeyen ve Hiksos denilen kavim Mısır'ı ele geçirdi. Bunlara «Çoban Hükümdarlar» derler. Arapça kitaplarda «Amalika» adıyla anılmaktadırlar. Çoban denilmesinin nedeni Mısırlılar'ın, galebe çalıp memleketlerinden uzaklaştırdıktan sonra bunları hakaretle anmaları, onlara vahşi, kâfir ve çoban lakabını vermeleridir.

Bazılarının kanaatine göre bunlar Araplar'la Suriyeliler veya Fenikeliler'in karışmasından doğma bedevi bir kabile idiler. Bazıları Arap, bazıları Filistinli, bazısı İbrani zannetmişlerdir. Ancak bunların eski eserlerdeki şekilleri asla bunlara benzemez. O eserlerde bunlar koyun derilerine sarılmış gösterilmiştir. Maryet Paşa'nın zannına göre Arap, Şamlı ve Filistinlilerden karışma bir millettir ki, Maneton'un söylediği gibi bunlara «Hıtav» derler. Tevrat Hıtav'a «Haysin», Araplarsa «Amalika» derler. Belki de bunlar Hitit'lerdir. Bir Turan neslidirler. Bunlar Kadeş hükümdarlarının müttefikleri olup Mısır sınırını genişletmek isteyen III. Tohtumus'a mukavemet edenlerdir.

Hiksoslar'ın Mısır'a girmesine soylular arasındaki fitne, sulama keyfiyetinin bozulması, ağır vergiler konması ve soyluların baskı ve zulümleri sebep olmuştur.

Hiksoslar Mısır'a girince deniz yönünde Avaris adıyla kendilerine bir başkent yapmışlardır ki, halen yeri bilinmemektedir. Hıtav «Hıtay» kelimesine benzediği gibi Avaris de sonundaki Rumca edat atılınca «Avar»dır. Bunların bir de Peluz (Peluse) adıyla bir kaleleri olduğu öne sürülmektedir.

On üçüncü Aile'nin çökmesiyle Teb önemini kaybetti. Bu önem Delta yönüne geçti. İşte bu suretle tarihte meşhur olan «Teb Devri» de bitti. Bununla beraber Teb sonradan yine parlamıştır.

On üçüncü Aile bitince On dördüncü Aile geçti. Bunun firavunları Mısırlı idi. Başkentleri yine Delta'da Ksois (Süha) şehri idi. Fakat bunlar Hiksos valilerinden başka birşeye benzemezlerdi. Hiksoslar'ın etkisi hiç durmadan arttı. Ve bütün Mısır'ı egemenlikleri altına alıp cizye topladılar. On dördüncü Aile 484 yıl egemenlik sürmüş, 75 hükümdar yetiştirmiştir. Torina Papirusu'nda adları varsa da, olayları bilinmemektedir. Bu aile yıkılınca Hiksoslar'dan On beşinci ve On altıncı Aileler saltanat sürdüler.

Hiksoslar önce Mısırlılar'a zulmederken ve mağlup olmak korkusuyla kaleleri, şehirleri, binaları yıkarken, sonraları bundan vazgeçtiler ve Mısırlı tabiatını alıp Mısır dilini öğrenip Mısırlılaştılar. Birçok tapınak ve bina yaptılar. Mısır'ın o muhteşem binaları arasında hiksoslar tarafından da birçok önemli eser yapıldı. Önce kendi ilahları «Sevinc»i Mısır ilahlarının üst başına geçirmişlerse de sonra kendi ilahları ile Mısır ilahı arasında olmak üzere, kendilerine ayrı bir ilah yaptılar. Bunlar zamanında Mısır'a birçok asya halkı geldi. Bunlar asker olurlardı. Bilim ve eğitimi yaydılar, uygarlığın gelişmesine çalıştılar. Eğer bunların eserleri günümüze kadar kalsaydı kendileri hakkında bugün birçok bilgimiz olurdu. Ancak Mısırlılar bunları uzaklaştırdıktan sonra bütün eserlerini, binalarını, binalarının üzerindeki nakış ve yazılarını mahvetmişler ve harap etmişlerdir.

Bir kıtlık sebebiyle Hz. İbrahim'in Mısır'a gelmesi Hiksoslar zamanında olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda sonraları Hz. Yusuf'un Mısır'a gelmesi ve Firavun'un veziri olması, sonra Beni İsrail'in Mısır'a göç etmesi ve yerleşmesi bu On altıncı Aile'den Apupi zamanında olmuştur. Yusuf'un hikayesi, Yusuf ile Züleyha aşkı bilinmektedir. Sakkara'da halen «Yusuf Zindanı» denilen bir yer vardır.

Hiksoslar Delta yönünü ele geçirince kendilerinden salati adında birini hükümdar yapmışlar, muntazam bir hükümet teşkil edip halktan vergi almışlardır. Hiksoslar iki taraftan tehlikeye hedef bulunuyorlardı. Biri güneydeki Teb'de hükümet eden Mısırlı Beyler, diğeri Sina tarafındaki Filistinliler ve Keldaniler'den «Elam» aşiretleri idi. Bunun için Salati (Salatis) Süveyş geçiti yönüne Hao-Ara kalesini yapmıştır. Bu kale 240 bin asker alırdı. Salati her yıl buraya gelir, talimler yaptırır, askere maaş verirdi. İşte bu suretle kuvvetli Mısır o yönden güvence altına alınmıştır.

Hiksoslar nihayet birçok yıllar uğraştıktan sonra Teb yönünü de egemenlikleri altına almışlardır.

Hiksoslar ilk önce kendilerinin uygarlıkça Mısırlılar'dan aşağı olduğunu anlayıp onları hükümet ve bayındırlık işlerinde kullanır, askerî makamlarla büyük siyasi ve idari işleri kendi ellerinde tutarlardı. nihayet bilim bakımından, uygarlık bakımından Mısırlılar derecesini buldular. Tanis şehrini başkent yapıp saraylar ve tapınaklarla süslediler. İkinci Hiksos ailesi yani On altıncı Aile zamınında uygarlık alanındaki gelişmeleri daha yüce bir mertebeyi buldu.

Zamanlarında bunlar tarafından iyi kabul gördükleri için Asya'dan birçok göçmen geldi. Bu da Hiksoslar'ın saltanatı için bir nimetti. Bunlar çoğunlukla asker olurlardı.

Hiksos Firavunlarının Adları ve Saltanat Müddetleri Şöyledir:

Salati	19 yıl
Benon	44 yıl
Encinas	26 yıl
I. Apapi (Ababi)	61 yıl
Pana	50 yıl
Ases	49 yıl

Hiksos firavunları çökmeye yüz tutunca, On yedinci Aile zamanında Mısır küçük küçük vilayetlere ayrıldı. Bu vilayetlerin en meşhuru Teb oldu. Teb beyleri Hiksoslar'ın zaafından istifade edip isyan ettiler ve onları Mısır'dan çıkarmaya muvaffak oldular. İşte bu suretle On sekizinci Aile kuruldu. Bu da Üçüncü Tabaka'nın başlangıcıdır.

Hiksoslar'ın Mısır üzerine büyük etkileri olmuştur. Mısır'a atı bunlar getirdiler. Savaş tekniğini Mısırlılar bunlardan öğrendiler. Önce Mısırlılar bunlardan zulümler görmüşlerse de, buna karşılık faydalı birçok şey de öğrenmişlerdir.

Hiksoslar Oğuz Han Neslidir

Hiskoslar üzerine incelemelerden sonra bende bunların Oğuz Han nesli Türkler olduğu kanısı doğdu.

Türkler'den Oğuz Han bütün Asya ve Suriye'yi ele geçirdikten sonra Mısır'ı da fethedip cizye almıştır (Şecere-i Türk, Hiyve Hanı Ebul-Gazi Bahadur Han). Bu kişi, kitabında Oğuz Han'ın Suriye'yi fethedip oğullarına Doğu ve Batı çöllerine gömdürdüğü altın yay ve okları aratıp buldurduktan sonra aralarında taksim ettiğini, Mısır'ı feth ile cizye aldığını bundan üç yüzyıl kadar önce yazdığı kitabında ve tabii hiçbir garez ve maksatsız anlatmaktadır. Aynı zamanda Orenburg'da basılıp Arapça yazılmış olan «Telfikü'l-Ahbar fi-Vekaâyî-i Kazan ve Bulgar ve Mülûkü'l-Tatar» adlı eserin yazarı M.M. Remzi adlı kişi eserinin birinci cildinin 338'inci sayfasında Asya ve Avrupa'nın büyük bir kısmını zapteden Oğuz Han, bu büyük Türk fatihi için şöyle diyor:

«... Hazar Denizi'nden Anadolu'ya inip orayı, oradan Şam'ı, sonra Mısır'ı ele geçirdi. Bu memleketlerin yönetimini düzenleyip oraları adamlarıyla doldurduktan sonra kendisi döndü...» Oysa Mısır üzerine Arapça ve Avrupa dillerince yazılmış eserlerde Türklerin o zamanlarda

Mısır'ı fethini gösterir hiçbir kayda tesadüf etmedim. Bahadur Han ise Oğuz Han'ın Mısır fethini hangi tarihte olduğunu göstermiyor. Bu tarih de meçhul; fakat bu Hiksoslar'ın kim olduğunu da bilen yok. Kimisi Şamlı, kimisi Hitav olduğunu zan olarak söylüyorlar. Zaten Mısır'daki uygarlık eserleri de tamamen tahrip edilmiş. Ancak bilinen şey Asya'dan gelmeleri, koyun derisinden elbise giymeleri, Mısır'a atı bunların getirmesi, Mısırlılar'a savaş tekniğini bunların öğretmesidir. Şimdi, şu vasıflara bakarsak, bunların Türkler olması fikri bütün yazarların zanlarından pek çok kuvvetlidir. Çünkü o zamanlar savaş sanatı Türk'ün geçim kaynağı idi. Türk attan inmez, onun en kıymetli malı atı ve silahıydı. Sonra da Arap kürk giymez. Kürk giyen Türk'tür. Sonra Asya'dan gelmişlerdi. Arabistan'dan gelselerdi, o zamanki Mısırlılar'ın buna yakınlık hesabıyla pek güzel bilmeleri gerekirdi. Hele bunlara Hitav (Hitit) deniyor ki, bu millet Suriye'nin kuzeyinde oturan Turani bir milletti. Hitav belki de «Hıtay»dır. Diğer bir şey daha var ki, o da Hiksos isminin «Oğuz» ismine uymasıdır.

Etimoloji ile meşgul olan Nureddin Mustafa Bey'e Hiksoslar'ın Oğuz olması gerektiğini söyledim. O da «Hiksos»un «Oğuz» kelimesinden bozulma olması gerektiği görüşünde bulundu. Gerçekten Yunanlılar isimleri çok fena biçimde bozar ve sonuna da kelimede hiç olmayan bir –is veya -as getirirler. «A»nın «H» olmasının de pek çok misalleri vardır. Yani «Hiksos» da «Oğuz»un harfleri mevcuttur. Yani «A» (Elif) «H»; «K» «Ğ»; «Os» «Oz» (Uz). Sondaki «-os»u da atınız. Şu halde «Hiksos» kelimesinin aslı «Oğuz»dur.

Bir de tuhaf birşey vardır ki, Orta Asya'daki Türk suyu olan Amu Irmağı'na Avrupalılar «Oksus» (Oxus), o taraflara da «Transoksiyan» (Tarnsoxiane) demektedirler. Yunanlılar vasıtasıyla onlara gelmiş olması muhtemel olan bu kelime de «Oğuz»a benziyor. Gerçi «Oksus»un «öküz»den geldiğini Leon Kahun söylüyorsa da bu, benzeyişe engel değildir. «Şeybaniname» de de «Öküz» deniyor. Tuhaf benzeyiş. Diğer tuhaf birşey de Arapça eserlerde ve Mısır'da halen Türkler'e «El-Guz» bile denmesidir. Bu halde «Oğuz» adı Türk'e milliyet adı olmuştur. Oğuzlar'ın Türklerin en eski bir nesil olması da bu fikri kuvvetlendiren şeylerdendir. Arap kamus ve tarihleri ise, Guz bir cins Türk'tür diyor. Şu halde «Oğuz» kelimesini Araplar «Guz» ve «El-Guz» şekline sokmuşlardır. Bunun gibi Yunanlılar'ın da bu kelimeyi «Oksus» ve «Hiksos» (Hiksus) yapmış olmaları pek muhtemeldir. Selahüddin Eyyubi Mısır'da Şiileri perişan ettiği zaman kardeşi olan Takiyüddin Menazil **El-Guz** adındaki bir binayı Şafiiler'e medrese yapmıştır. Demek o zaman bile Mısır'da Guz kelimesi mevcutmuş.

Mirhond Sasaniler tarihinde Oğuz Türkleri'nden söz ederken «Guzlar yerlerine döndüler. Artık Halife El-Muntasır'a kul (asker) vermediler. İlig Han'a karşı savaştıklarına pişman oldular» diyor. İşte burada «Oğuz»a açıkça «Guz» deniyor. İşte bütün bu sıfatların Türklük sıfatlarına uymasına, Türkler'in eski devirlerde Mısır'ı fethettikleri halde Mısır'la ilgili kitaplarda bir kayıt olmamasına, Hiksosların bütün eserlerinin mahvedilmesine, hatta Hiksos'la Oğuz adlarının birbirine benzemesi karşısında bu Hiksoslar'ın Türk olması pek muhtemeldir. Zaten bun-

lann bir de «Avaris» adıyla bir şehir kurmaları da yine bu fikri doğrular. Çünkü «Avar» da Türk uruklarından birinin adıdır. Aynı zamanda Kab mezarlarındaki oyma resimler ve yazılarda Yusuf zamanında yaşamış Anata heykeli ve Baba adlı biri vardır. Bu kelimelerden ikisi de Türkçe'dir.

Bu arada bunların «Sevinç» adlı bir ilahları vardır. Bu da Türkçe'dir. Bu sülale zamanındadır ki Hz. İbrahim Mısır'a gitmiştir. Hz. İbrahim'in «Or» şehrinden olması, Mezopotamya'dan Suriye ve Mısır'a gelmesi, muhakkak olduğundan ve o zamanlarda oralarda Sümerler ve Elamlar gibi Türkler bulunduğundan Hz. İbrahim'in Türk olması dolayısıyla Mısır'a soydaşlarının yanına gitmiş olması doğru olabilir. Bu da Hiksoslar'ın Türklüğü lehine birşeydir. «Mukaddes Lugat» da «hik» «hükümdar», «sos» «çoban» demekmiş. Hiksos kelimesi bazılarına ve bizim «Kamus-ı A'lam» a göre de «çoban» demekmiş. Tarihçilerin çoğu bu manayı reddetmişlerdir. «Dictionnaire generale de liographie et d'histoire» sahibi Dezobri (Desobry) «saf değil» manasına geldiğini söylemektedir. «Büyük Tarih-i Umumi» sahibi Ahmet Refik Bey'e göre «Mısırlılar Suriye'de oturan kabilelere 'Sus' yani yağmacı, hırsız derlermiş. «Hik» ise kral demektir. «Satiyu» da yabancı manasınadır. Şu halde «Yabancı Kral» manasında Mısırlılar Hiksoslar'a «Hik Satiyu» demişlerdir.

Sonra bu deyim halkın ağzında «Hırsız Kral» manasını alarak «Hik Sus» olmuş, bunu da Yunanlılar «Hiksus» (Hiksos) yapmışlardır. Gerçekten «nom»lardaki valilere Mısırlılar «Hik» derlerdi ama bunun hükümdar manasına da gelip gelmediğini bilmem. Bir sölentiye göre de bunun aslı ve «Day (Tay) hırsızı» manasına «Hikşasu» imiş, bunu Rumlar «Hiksos» yapmışlarmış.

Bilmem bunların hangisi ve ne dereceye kadar doğrudur. Zannımca Nureddin Bey'in yorumu hepsinden akla yakındır. Tarihin bu hususlaki beyanları da bunu doğrulamaktadır. Kısacası bu konu incelenmeye muhtaç olup kelimenin kaynağını bulmak gerektir.

Hiksoslar M.Ö. 1657 tarihinde Mısır'ı zaptedip M.Ö. 1580 tarihinde oradan çıktılar. Demek Türkler bu devirde de bir yüzyıl kadar, bu firavunlara dair olan cetvele göre 250 yıl Mısır'da saltanat sürmüşlerdir. Bir söylentiye göre Hiksoslar'ın müddeti altı yüzyıldır.

Yukarıdan beri açıkladığımız nitelikler, ad benzeyişleri, «Hiksos»un tahlilinin «Guz»a varması, bunların askerlikleri, Asya'dan gelmeleri, o zaman Irak'ta Sümerler'in, Anadolu'da Hititler'in bulunması, Hazreti İbrahim'in Mısır'a seyahatı, bazı tarihlerde Oğuz Han'ın Mısır'ı zaptetmiş olması bana Hiksoslar'ın Oğuz Türkleri olduğuna adeta tam bir kanaat vermiştir.

Ve yine o söylentiler içinde görüyoruz ki, bunlar zamanında Mısır'a Asya'dan insanlar gelmiş ve bunlara askerlik etmiştir. İşte bu adeti biz Hindistan'da gördüğümüz gibi, sonra İslam devrinde de Mısır'da göreceğiz. Hindistan'daki Müslüman Devletler, askerlerini Türkistan'dan getirirlerdi.

Hiksoslar da demek askerlerini kendi memleketlerinden, kendi cinslerinden getirmişlerdir. Şu olaya, değerli asker olan Türk'ün birçok yerde arandığına tarihin birçok sayfalarında tesadüf ediyoruz.

Son Tabaka yahut Yeni Devlet

Bu tabaka On sekizinci Aile ile M.Ö. 1580 tarihinden başlar. Bütün firvunların sonu olan Otuzbirinci Aile'ye kadar devam eder. Yani Büyük İskender'in Mısır'ı fethi tarihi olan M.Ö. 332 tarihine kadar sürer. Bunlar da Teb'lidirler. Bu tabakada 14 saltanat hanedanı vardır. Mısırlılar Hiksoslar'dan savaş tekniğini öğrendiklerinden bu devre sırasında artık büyük fetihlere başlayıp civar memleketleri ele geçirdiler. Artık Mısırlılar'da asker ruhu uyanmış, firavunları fetih hırsı kaplamıştı. Nübe taraflarını boyunduruk altına aldıktan sonra asıl Asya yönüne göz dikmişlerdi. Bir gün Sudan zencileri üzerine yapılan galebeden haber geliyor, biraz sonra da zürafalar, parslar, kaplanlar arasındaki komutanlar zafer alaylarıyla şehre giriyorlardı.

Bir gün de Libyalılar'ın mağlubiyeti haber alınıyordu. Kısacası sokaklarda boru, davul sesleri, alkış, dua eksik değildi. Bu fetihler Onsekizinci Aile'den III. Totmes ve III. Amenhuteb zamanında son raddesini buldu. Ancak bu ailenin son firavunu siyaseti zayıf, dini şeyleri devlet işleriyle bir tutar olduğundan her bakımdan devlete zayıflık getirdi. Bereket versin ki On dokuzuncu Aile'de ortaya çıkan becerikli hükümdarlar devletin düşmesine engel olmuşlardır. Ancak yine de II. Ramses'den sonra bu parlak devir bitip Mısır çökme devrini girmiş, dışarıdan saldırılara uğramıştır. Bu durum ta Makedonyalılar devrine kadar böyle gitmiştir.

On sekizinci Aile:

Bunlar M.Ö. 1580-1350 tarihleri arasında egemenlik sürmüşlerdir.

Bu aile zamamında Mısırlılar Suriye ve Irak'ı defalarca ele geçirmişlerse de, bunların fetihleri Romalılar'ınkine benzemezdi. Bunlar ele geçirdikleri memleketin hiçbirşeyini değiştirmezlerdi. Hükümdarlarına varıncaya kadar dururdu. İç işlerinde bağımsız oldukları gibi başka devletlerle de anlaşma yapabiliyorlardı. Yalnız Mısır'ın müfettişleri gelir, vergiyi alırdı. Böyle bir yönetim tabii pek adi, pek hatalı bir biçim olduğundan, Mısır'da meydana gelen ufak bir kargaşalık, ufak bir zayıflık ve sömürgelerinden Mısır aleyhine ayaklanmalarına sebep oluyordu. Haydi, yeniden Mısır bunların üzerine asker sevk ediyor, ortalık kana boğularak, tarlalar, bağlar, şehirler harap edilerek yine boyunduruk altına alınıyordu. Mısır büyük zahmetlere, masraflara giriyordu. işte bir memleketi özümlemek, (assimile etmek) asker kuvvetiyle yönetmenin ne kadar yanlış yol olduğuna bu, en eski delillerdendir.

Mısırlılar Asya fetihlerini Gazze'den geçen Karmel-Aravna yomundan yürüttükleri orduları ve Fenike sahiline sevkettikleri donanma ile yaparlardı. Bu aileyi kuran Ahmes, ilk iş olarak Hiksoslar'ın başkenti olan Avaris'e hücum edip onları kovduktan sonra geçip Filistin'in güney batısındaki Şaruhin (Şarevhin) şehrini üç yıl kuşatmadan sonra ele geçmiştir. Sonra Suriye ve Nübe üzerlerine de sefer açmıştır. Bu firavun azmış olan beylerin hepsini tepelemiştir. Kab beyleri kendisine bağlı ol-

duklarından ancak onlar kalmış ve bütün Mısır hükümdara bağlı olmuştur.

Yerine geçen I. Amenhuteb de Suriye üzerine sefer yaptı. M.Ö. 1540 yılında yerine I. Totme (Thotmés) (Tutmozis) geçti. Bu kişi Suriye, Irak ve Nübe üzerine açtığı seferlerde muzaffer oldu. bu sırada Mısır'da otuz yıldan beri fitne ve fesat olmuyordu. Hükümet kuvvet ve servet kazanmıştı. Beyler zayıflayıp firavunlar kuvvetlendi. İşte bu devredir ki, Mısır'ın büyük fetihlerine yol hazırlamıştır.

I. Totmes «Kuş Beldesi»ni yani Nübe'yi itaat alınta almakla işe başladı. Bu memleket Kab şehrinden itibaren başlardı. Nübe'den sonra Suriye üzerine saldırıp Mısır askeri Fırat'a kadar dayandı. Totmes orada bu zaferin hatırasını bir taşa yazdırdı. Büyük ganimetlerle geri döndüler.

Karnak Tapınağı.

Totmes binalar da yaptırdı. Karnak tapınağına birçok eser ilave etti. Karnak, Teb şehrinde olup içinde muhtelif zamanlarda yapılmış birçok eser bulundurur. Öldükten sonra Teb'e gömüldü. Buraya gömülen firavunların birincisi budur. Son günlerde tahtına oğlu II. Totmes oturduysa da saltanatı çok sürmedi. Yerine Totmes'in diğer bir karısından olup oğlu II. Totmes ile evlendirdiği kızı Hateşebsüt (Hazüb-Suitu) yahut Hatşu geçti ve II. Totmes ile ortaklaşa saltanat sürdü. Hataşu becerikli bir kadındı. Bir süre sonra ortağının küçük yaşta olmasından yararla-

narak onu tahttan düşürdü. Saltanatta yalnız kaldı. Halk bu kadına meşru bir hükümdar gözüyle baktı. Büyük debdebeler içinde yaşar, erkek elbisesi giyer, sakal takıp gezerdi. Ülkesini barış içinde yaşattı. Birçok bina, resimler, nakışlar yapıp olayları ve kendisine arz olunan davaları kayıt ve tesçil ettirdi. İnşa ettirdiği binaların en önemlisi Teb'de Nil'in batı kenarlarındaki «Deniz Tapınağı» (Deyrü'l-Bahri) denilen tapınaktır. Karnak Tapınağı'nı büyültüp girişine iki dikili taş diktirdi. Pont (Gardafui) üzerine bir ordu gönderip oradan tapınağına dikmek üzere ağaçlar ve başka güzel şeyler getirtti. 22 yıl saltanat sürdükten sonra gümnam olarak ölüp yerine III. Totmes geçti. II. Totmes'in İzis adındaki odalığından olan oğluna Hateşebsüt «Miriri» adındaki kızını vermişti. Bu kadın becerikli, iktidarlı bir kadın olup eski devrin en büyük fatihleri arasındadır.

III. Totmes:

M.Ö. 1479-1447 yılları arasında egemenlik sürmüştür. Bu sırada Suriye ufak derebeyliklerden ibaret ve Mısır'ın yönetimine bağlıydı. Ancak çoktan beri Mısır askeri görmediklerinden isyan bağrağını kaldırmışlardı. Bunların Başı Kadeş adındaki hükümdardı. Tahta geçmesinin 22'nci yılı sonunda Totmes büyük bir askerle yürüyüp 20 günde geçidi pek dar olan ve askerin ancak teker teker geçebildiği Karmel Dağları'na ulaştı ve Kadeş'i perişan etti.

Mısırlılar seferlerinde bu kısa yolu yani Karmel-Aravna (Aruna) yolunu tutar, daha tehlikesiz olan fakat biraz uzun bulunan Hakvan (Hakun) yolundan gitmezlerdi. Bu sefer sırasında Mısır ordusu Gazze civarına geldiği zaman Kadeş Hükümdarı'nın Maceddu'yu tahkim etmekte olduğu haberi geldi. Totmes bir savaş meclisi topladı. Generalleri Karmel-Aruna yolunun tehlikesini, diğer yoldan gitmek gerektiğini söylediler. Totmes, «Beni seven 'Ra'ya, babam 'Ammon'a sığınır, mutlaka Aruna'dan geçerim. İsteyenler benimle gelsin, istemeyenler ayrı yoldan gitsin. Ra'nın nefretini kazanmış olan bu adi adamlar, 'Bak firavun bizden korkuyor da başka yoldan gidiyor' derler» dedi. Komutanlar bunun üzerine, «Ammon seni saklasın. Peşinden ayrılmayız. Kulun efendisine itaatı gerekir» cevabını verdiler. Üç gün süren zorlu bir yürüyüşle geçide gelip kolayca geçti. Sabahleyin ordusunu savaş düzenine koyup kendisi merkezde durarak düşmana süvari ve savaş arabalarıyla hücum etti. Düşman korkup Maceddu'ya (şimdiki «Celyun») kaçtı.

Kadeş milletine mensup Kadeş şehri Lübnan ile Halep arasında, şimdiki Humus'un biraz güneyinde bir şehirdi. Totmes'in aldığı ganimet pek çok ve gayet güzeldi. Bu ganimetler arasında Hükümdar Kadeş'in mükellef çadırı, 924 savaş arabası -ki biri Kadeş'in ve diğer biri de diğer bir hükümdarın şahsına mahsustu-, 2 bin 238 at, ikisi yine bu iki hükümdara ait olmak üzere 200 zırh giysi vardı. Lübnan'ı da çiğneyip orada bir kale yaptı. Eski hükümdarların yerlerine yeni hükümdarlar atadı. Hükümdarların oğul ve kardeşlerini rehin alarak Mısır'a döndü. Bu işleri hep altı ayda gördü. Mısır'a girişi büyük şenliklerle oldu. İlah Ammon'a kurbanlar kesildi. Suriye hükümdarlarının bütün hazinelerini

Ammon'a getirdi. Bir süre sonra ihtilal çıktığından tekrar Suriye'ye dönüp isyanı bastırıp yine Mısır'a döndü.

Bu firavunun adı ve fetihleri her tarafa yayılıp ta Babil'e kadar ulaştı. O zaman Babil yeni ortaya çıkmaktaydı. Hükümdar en iyi siyasetin firavuna dostlukta olduğunu hesap edip hediye olarak Totmes'e kıymetli taşlar, güzel, besili Babil atları göndermiştir. Totmes Mısır'a dönünce Karnak Tapınağı'nı, kurulmasını çok arzu ettiği bir büyük devletin şanına uygun biçimde, genişletmeye başladı.

Saltanatının 25'inci yılında Suriye'ye üçüncü defa ve biraz sonra dördüncü defa sefer açtı. Bu memleketlerin işlerini düzene koydu. Sonra beşinci defa yine Suriye üzerine yürüyüp Fenikeliler'in Arvad ve öteki şehirlerini ele geçirdi. Ganimet olarak birçok zahire getirdi. O zaman Arvad zahire ve şarap deposu durumundaydı. Hasat vakti gelmeden, meyveler toplanmadan oraya hücum etti. Ürünleri, hayvanları, evleri, bağları, kısacası herşeyi yağmaladı ve harap etti. Firavun'un askerleri burada bol bol zeytinyağı içip keyiflendiler. Çünkü Mısır'da zeytinyağı bulamazlardı. Orada halk ancak bayramlarda zeytinyağı içebilirdi. Altıncı seferinde Kadeş şehrini kuşattı. Kadeş sarp bir yerde kurulmuş olduğu için kuşatmaya uzun süre direndi. Kuşatmanın o çevre halkını ümide düşürdüğünden Mısır'a karşı isyan ettiler. Fakat Totmes bir yıl sonra tekrar Suriye üzerine yürüyüp halkı cezalandırarak bütün Suriye'den cizye aldı.

Bu sırada Firavun Totmes Irak seferine hazırlanmaktaydı. saltanatının 33'üncü yılında ordusuyla Kadeş'ten geçip Karkamış'a doğru yürüdü. Karkamış Fırat üzerinde ve Haleb'in kuzeydoğusunda bir şehirdir. Yoluna durmak isteyenlerin hepsine galebe çaldı. Sonra Fırat'ı geçerek Totmes'in diktiği taşın yanına bir taş dikip üzerine oraya ulaştığını yazdı. İki şehrin de Türkçe kelimelere benzemelerinden Firavun'un oralarda Hatti (Hitit) ve Tobalar gibi Turan devletleriyle savaşmış olduğunu gösterir. O sıralarda ve ondan daha yüzyıllarca önce oralarda yerli ve asıl halk olarak bulunanlar Turanlılardı. Zaten Suriye'de Oğuz Han soyunun hükümleri devam etmesi gerekir. İhtimal bunlar Türkler'den Oğuz Han'ın nesliydiler. Sonra güneye dönüp Dicle'yi takip ederek Ninova'ya vardı. Burayı zaptettikten sonra fil avlamakta beceri kazanmak için orada biraz oturdu. Bu sırada Irak beyleri çadırına gelip haraç verdiler ve itaatlerini bildirdiler. Firavun'un kahramanlığının korkusu bütün bu çevre halkına yayıldı. Babil Hükümdarı kendisine kıymetli hediyeler gönderdi. O zaman Anadolu ortalarına kadar egemenlik sürmekte olan Hititler de hediyeler gönderdiler. Sudan'daki Zenciler de Mısır'ın gönderdiği ufak bir birliğin önünden, koyun, sürü gibi, ne kadar eşyaları varsa bırakıp dağlara, bataklıklara kaçtılar, Mısır askeri de ganimetleri, esirleri alıp Mısır'a döndü.

Firavun III. Totmes'in karadaki şöhreti böyle olduğu gibi, denizde donanması zaferler kazanmaktaydı. Kıbrıs Hükümdarı onun bir valisi gibi olmuştu. Mısır'ın etkinliği Akdeniz'in doğusundan Ege Denizi'nin kuzeyine kadar vardı. Bu donanma Suriye'nin fethini kolaylaştırdı. Donanma Fenike sahilini ele geçirip Kadeş gibi içerdeki şehirlerin fethine kapı açardı. İşte bu, deniz kuvvetinin ne kadar faydalı birşey olduğunu gös-

terir en eski bir örnektir. Nitekim yeni örneğini de Dünya Savaşı'nda (1914- 1918) gördük. İngiltere'nin mağlubiyetten kurtulmasına donanması sebep olmuştur. Bu kişi seferlerinde çölü ve denizleri 20 gün gibi çok kası sürede geçmiş, gayet hızlı ve becerikli bir komutandı. Son günlerinde Nübe üzerine bir-iki hareket yaptı. Saltanatının 54'üncü yılında şöhreti bütün Doğu'yu tutmuş olduğu halde öldü.

Bu kişi seferler arasında memleketinin iç işlerini düzenlemeye de fırsat bulurdu. Memleket yönetiminde büyük bir iktidar göstermiştir. Ayn-i Şems'de diktiği iki dikili taş eserleri arasındadır. Bunları Kelopatra İskenderiye'ye götürtmüştür. Bu sebeple sonradan Kelopatra Obelisk (Dikilitaş)'i adıyla şöhret salmışlardır. Bunlardan biri halen Londara'da, diğeri Newyork'dadır. III. Totmes'in mumyalanmış cesedi halen Kahire Müzesi'nde mevcut olup hâlâ bozulmamıştır. Bu kişi Son Tabaka'nın hatta bazı tarihçilere göre bütün firavun devrinin en büyük hükümdarıdır. Halk kendisine «Büyük» unvanını vermiştir. Zaferleri, iyi yönetimi ile halkın gönlünde bir büyük yer tutmuştur. Bunun kahramanlık menkıbeleri kendisinden sonra yüzyılarca dilden dile dolaşmış, roman konusu olmuştur. zaferleri için zamanın şairleri manzumeler yapmışlardır.

Öldükten sonra yerine II. Amenhuteb geçti. Buna II. Amenofis de derler. Babası son günlerinde kendisini saltanata ortak etmişti. İlk işi isyan eden Suriye üzerine yürümek olmuştur. Fırat'a kadar ilerledi. Birçok ganimet ve yedi esir hükümdarla Teb şehrine döndü. Orada bunların önce ellerini kesip altısını şehrin kalesine astı. Yedincisini Habeşliler'e dehşet vermek için Napata'ya gönderip orada astırdı. Bu kişi 26 yıl egemenlik sürdükten sonra tacını oğlu IV. Totmes'e terk etti. Bunun yaptığı en meşhur iş İsfinks (Sfenks) in etrafından kumları aldırmak, Suriye'ye ve «Kuş Memleketi»ne karşı savaş açmaktır.

M.Ö. 1400 tarihinde oğlu III. Amenhuteb (III. Amenofis) tahta geçti. Bu kişi en çok bina yapan firavundur. Her tarafta binalar yaptığı gibi özelikle Teb'de anıtlar yapmıştır. Luksor Tapınağı'nı yaptıran ve Karnak Tapınağı'nı genişleten odur. Bunların arasını güzel ve bir bahçe ile birleştirmiş, bahçede bu tapınakların birinden diğerine giden, iki tarafı isfinks putlarından birer safla süslenmiş bir yol yapmıştır. Bu isfinkslerin bedenleri arslan, başları koçtur. Bu sebepten bu yol «Koçlar Yolu» adıyla bilinir. Luksor'daki en güzel binası 14 direkli harabedir. Bu binanın güzelliği halen bellidir.

Habeşistan üzerine de yürüdü. Egemenliği Napata'dan Fırat'a kadar yayıldı. Asur, Babil, Kıbrıs hükümdarları kendisine hediye gönderir, iyi niyetlerini bildirirdi. Suriye'deki valileri kendisine tam bir iteatle bağlıydılar. Zamanında büyük savaşlara sebebiyet verici olaylar olmamıştır. Bütün kuvvetini iç işlerin düzenlenmesine sarfetmiş, Mısır'ın ticareti evvelce hiçbir vakit varamadığı gelişme noktasına ulaşmıştır. Mısır'a bütün dünyadan faydalı şeyleri alırdı. Kara kervanları ve gemiler kokulu ve nefis ağaçlar, doğu'dan ve Suriye'den türlü baharat, meyve ve sebzeler, Fenike'den silah ve alet getirirlerdi. Bunları Mısır, Kıbrıs, Ege Denizi adaları ve Suriye arasında Fenike (Finike) gemileri taşırlardı.

Yunanistan'da ve Ege Denizi adalarında bu yüzyıla ait bazı Mısır

eserleri bulunmuştur. Oralarla Mısır arasındaki ulaşım işleri Mısır halkının bu yerlerde de etkili olmasına yol açmıştır. Bu durum onların Mısırlılar için yaptıkları resimlerde açıkça görülür.

Bu firavun zamanında mimarlık, nakkaşlık, ressamlık pek gelişti. Teb şehri çok büyüdü. İçinde bir çok büyük saray yapıldı. Bu devrin binalarında bir tekdüzelik vardır. Bu yüzyılda birçok mühendis yetişmiştir. Hatta bunlardan Amenhuteb adında bir mühendisin şöhreti o kadar yayılmıştı ki, ölümünden 1200 yıl sonra Makedonyalılar Mısır'a geldikleri zaman bu mühendisi ilahlar makamına çıkarmak suretiyle anmış ve kutlamışlardır.

Bu hükümdar Teb'de batı yönünde bir tapınak yaptı. Bu tapınaktan halen bir eser kalmamıştır. Ancak tapınağın girişi önüne koymuş olduğu iki büyük heykel mevcuttur. Bu heykellerin boyları yirmibeş metredir. «Memnon Heykelleri» adıyla meşhurdurlar. Bu heykeller yıkılmıştı. İçlerinden sabahları bir ses çıkardı. Buna o zaman türlü manalar vermişler, bu sesi ilahi saymışlardı. Romalılar'dan Kayzer Septiemsever bu heykelleri tekrar diktirdi ve ses de kesildi. Bu ses sabah havanın güneşin etkisiyle ısınıp harekete gelerek heykelin boş olan içinden geçmesiyle hasıl olurdu. Tapınağın güneyinde kendisine bir saray da yapmıştı. Sarayın yanında haremi için büyük bir havuz da yaptırmıştı. Gezinmek istedikçe orada bir sandala biner, gezerdi. Bu hükümdar bu devreyi iç ve dış güvenliği sağlayarak geçirmiştir. Ancak son zamanlarında Suriye'ye iki taraftan birden hücum vuku bulmuştur. Kuzeyden Hititler, doğudan da Sami kavimleri Suriye'ye bir kısmı da Mısır'a bağlı kaldı. Bu sırada bu firavun yani III. Amenofis saltanatının 36'ncı yılında öldü.

Devletin sarsılmaya başladığı bir zamanda yerine tedbirli ve şiddet yanlısı bir hükümdarın geçmesini isterken oğlu, İnhanaton adıyla bilinen IV. Amenhuteb (M.Ö. 1375-1358) geçti. Bu hükümdar dini kurallarla meşgul olan ve felsefe incelemelerine dalan bir kişiydi. Memleketin büyüklüğünün devamını sağlamak bir yana, o büyüklüğün çökmesine sebep oldu. Öldüğü zaman hepsi birden gitti. Bütün hayatında Mısır dinini birleştirmeye, bütün milleti bir ilaha taptırmaya çalıştı. Bu ilah da Güneş idi. Mısırlılar, bunun zamanında birkaç ilaha inanırlardı. Bu ilahların en büyüğü Teb'deki özel tapınağında duran Ammon idi. Bu kişi bütün aleme hükmeder bir tanrının varlığına inanmıştı. Onunda güneş olduğunu sanıyordu. Ve bütün yaratıkların hayatı ona bağlıydı. Bunun adına da Aton demişti. Diğer mezhepleri kaldırıp kendi mezhebini yaymaktaki şiddetli arzusunu yerine getirmek için başkenti Ammon'un yeri olan Teb'den kaldırıp «Kelü'l-Emarne»de Aton ilahına nisbetle Ahitaton adıyla bir şehir bina etti. Bu Telü'l-Emarne'de Babil yazısı çivi yazısıyla tarih bakımından gayet önemli yazılar bulunmuştur. Bu kişi adı olan «Amenhuteb» kelimesinde Ammon bulunduğundan, kendi adını değiştirip İnhanoton koymuştur ki, manası «Aton'un ruhu» demektir. Üzerinde Ammon yazılı ne kadar eser varsa hatta babasının adına kadar hepsini mahvetti. İşte bu şeyler İnhanaton'un bütün zamanını doldurmuş, devlet işlerine bakmaya zaman bırakmamıştır. Devletin çöküşünü görenlerle Ammon şamanları ve din değiştirmek isteme-

yen halk İnhanaton'a diş bilemişlerdir.

Bu sırada ölüp yerine kendi neslinden birkaç hükümdar şah geçti. Onlar da kısa süren saltanatları sırasında İnhanaton'un mezhebini yaymaya çalıştılar. Ancak başarılı olamadılar. Bu firavunların sonuncusu Hüros M.Ö. 1350'de öldü. Böylece eski dine dönüldü. İnhanaton'a karşı halkın nefret ve kini o kadar fazlaydı ki, ölümünden sonra ona «Günahkar İnhanaton» adını vermişler, bütün eserlerinin nakışlarını bozmuşlar ve Ammon adını her yere yazmışlardır. İşte bu suretle On sekizinci Aile de yıkılmış oldu.

On sekizinci Aile'nin ilk devresinde bütün Mısır'a egemen olan şehir Teb, ilah da Ammon idi. Savaşlardan getirilen ganimetler hep Ammon'a hediye edilir. Bu suretle Ammon Tapınağı şamanları da pek zengin olup firavunlar kadar etkinlik kazanmıştır. Yani Mısırlılar canlarını onun için feda etmişlerdir. Bu ailenin ilk devri güzelken, son devri kanlı ihtilallere sahne olmuştur.

On dokuzuncu Aile:

Bunlar M.Ö. 1350-1205 yılları arasında egemenlik sürmüşlerdir. Bu ailenin kurucusu Harmahab'dır. M.Ö. 1315 yılına kadar egemenlik sürmüştür. Önce orduda bir komutandı. Tahta çıkınca İnhanaton'dan beri hükümetin düştüğü zayıflığı gidermeye çalıştı. İç düzenlemeler ve yenilikler yaptı. Mısır'a komşu memleketlere ordular gönderdi. Suriye isyanlarını bastırdı.

Ölünce yerine oğlu I. Ramses geçti (M.Ö. 1315-1314). Bunun Harmahab'la ilişkileri hakkında bilgi olmadığından bazı tarihçiler On dokuzuncu Aile'nin kurucusu bunu gösteriyorlar. Tahta ihtiyar yaşında iken çıktığından az hüküm sürmüş, büyük emellerinden hepsini yapamamıştır. En büyük işi Karnak Tapınağı'nda «Direkler Salonu» adıyla bilinen ve saf saf büyük direkler bulunan bir salonun yapılmasıdır. Bu salon Mısır'ın en güzel eserinden biridir.

Öldükten sonra yerine oğlu I. Seti geçti. Filistin'e musallat olan Bedeviler üzerine yürüdü. Lübnan'a kadar vardı. Fenikeliler'i egemenliği altına aldı. Suriye hükümdarları kendisine Lübnan servisi tahtaları hediye etmişlerdir. Ta Hititler'e kadar ulaşmış, onlarla da savaşmışsa da, nihayet bu kavmin cengaverliğini anlayıp Hititler'le barış yaparak ve aralarında birlik oluşturarak Mısır'a dönmüştür. Parlak bir karşılama ile Mısır'a girmiştir. Hititler o zaman Harran yani Halep civarıyla Karkamış, Kudsu ve Kadeş arasıdaki arazide saltanat sürüyorlardı. Artık bir yüzyıldan beri Suriyeliler Mısırlılar'a mukavemet etmiyorlardı. Fenikeliler Mısır'a vergi vermeyi kendileri için daha uygun görmüşlerdi. Mısır'a dönmesi saltanatının dokuzuncu yılı idi. O zamandan itibaren iç düzenlemelere ve yenilikler başladı. Nübe'deki altın madenlerine giden yolu tamir etti. Karnak Tapınağı'nda babasının başladığı binayı tamamladı. İnhataton'un bozduğu şeyleri tamir ve kendisine Abidos'da bir tapınak, hükümdar mezarları çölünde (Vadi-i Mekaabirü'l-Müluk) bir mezar yapmıştır.

Bunların ikisi de mimarlık ve güzellik yönleriyle bu çeşit binaların en

güzellerindendir. Nil'in doğu kolu vasıtasıyla açtığı kanalla Akdeniz'i de Kızıldenizi'ne birleştirmiştir. Daha sağlığında saltanatı 10 yaşındaki oğul II. Ramses'e terk edip bir köşeye çekilmiştir.

II. Ramses:

M.Ö. 1292-1225 tarihleri arasında saltanat sürmüştür. Küçük yaşta babası I. Seti'nin yerine geçmiştir. Buna «Sezostris» de derler. Sebebi de Mısırlılar'ın Ramses'e «Sesturi» veya «Sesur» demeleridir. Yunanlılar bunu «Sezostiris» şekline sokmuşlardır. Bu kişi «Büyük Ramses» lakabıyla meşhurdur. Bütün dünyada pek büyük şöhret kazanmış bir kişi olup Mısır'ın birçok kısımlarında inşa ettiği birçok binalardan, bu binalar üzerine savaş ve zaferlerini yazdırmış olmasından ve bu sayede bu eserlerin günümüze kadar kalarak o olayları bize bildirmesindendir. Bu firavun kendi adını kendi yaptırdığı binalar üzerine yazmakla yetinmeyip kendinden öncekilerin binalardan adlarını sildirip, onların yerlerine de kendi adını yazdırmıştır. Şöhrete, adını bırakmaya hırslı bir firavundu.

Tahta çıktığı zaman soyunun kurduğu büyük devletin tehlike içinde olduğunu gördü. Hükümdarları Mutalu ve onun oğlu Hatisaru (İhtimal bu kelime «Katı-Sarı»dır. O zamanki şivesi öyle olmak gerekir. Zaten bu şive Anadolu Türklerinde halen vardır) adlı hakanları olan Hitit Türkleri Suriye'nin büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi. Mısır aleyhine diğer milletlerle ve Turanlılar'la ittifak etmişlerdi. Ramses bu tehlikeleri ortadan kaldırmaya teşebbüs edip III. Totmes'in tuttuğu savaş planının takip ederek önce Suriye sahilini ele geçirdi. Böylece Mısır'la Suriye arasındaki ulaşımı kolaylaştırdı.

Saltanatını dördüncü yılında Suriye üzerine sefer etti. Nehrü'l-Kelb üzerinde bir taşa oraya geldiğini kazdırdı. Bu sırada Hititler Suriye'nin her tarafında büyük bir ordu toplamakla meşgul oluyorlardı. Mısır'a düşman olan hükümdarlar, Arvad, Kadeş, Irak, Halep, Anadolu hep onlara katılmıştı.

Saltanatının beşinci yılında (M.Ö. 1288) tekrar Suriye üzerine yürüdü. Ancak Turanlılar'ın asker ve paraları pek çoktu. El-Asi Nehri'ni geçip kuzeye doğru yürüyerek Kadeş ovasına kadar vardı. Orada ordu kurdu. İzcilerini ileri sürdü; fakat düşman ordusundan bir kişiye bile rastlamadılar. Bu sırada Mısır ordugahına iki Bedevi gelip Hitit ordusundan kaçtıklarını ve Hitit Hakanı'nın Halep'in kuzeyine doğru çekildiğini söyledi. Ramses bunu izcilerinin haberini doğrulayan bir gerçek sandı. Askerinin bir kısmını alıp büyük çoğunluğunun kendisine katılması emrini vererek hızla ilerledi. Bu Bedeviler Ramses'i aldatmak için gönderilmişlerdi. Müttefikler ordusu Kudsu'nun kuzeybatısında toplanmış, Mısırlılar'a yürüyüş kolundayken hücum etmeyi tasarlamışlardı. Ramses düşman memleketinde yürüyor, birşeyden haber alamıyor; oysa Turanlılar hem haber alıyor, hem de Ramses'i aldatıyorlardı. Ramses'in aldandığını gören Hititler hazırlıksız bulunan Firavun'u ansızın bastırdılar. Kendisiyle askerini büyük kısmının arasını açtılar. Eğer Firavun Ramses'in şahsi kahramanlığı olmasaydı düşmanın 2 bin 500 savaş arabasından oluşan arabalı tümeni Mısır or-

dusunun işini bitirecekti. Ramses'in kahramanlığı sayesinde diğer askerine yol açıp kendisine katılıncaya kadar mukavemet etti, kuşatılma tehlikesinden kurtuldu. Fakat kendisi düşmandan fazla kayıp verdi. Bunun üzerine askerinin sağ kalanlarıyla geri çekilerek Mısır'a döndü.

Kadeş'i kuşatamaması ve bu suretle geri dönmesi Suriye'de olumsuz bir etki yarattı. Bunun üzerine valiler Mısır aleyhine isyan ettiler. Bu isyan asıl Mısır sınırına kadar dayandı. Bu sebepten Ramses yeniden Suriye'yi fethe başladı. Üç yıl uğraşıp Filistin'i boyunduruk altına aldı. Saltanatının sekizinci yılında ordusuyla Asi Irmağı'na vardı. Hititler yine casus göndermişlerse de, bu sefer Ramses dayak atarak heriflere Mısır ordusunun hareketini öğrenmeye geldiklerini söyletti. Hititleri bozguna uğrattı. Turanlı hükümdarının Mirahur'u, piyade komutanı, başharemağası, vakanüvis'i savaşta öldüler. Hükümdar'ın kardeşi Mısraim kaçıp kurtuldu. Sonra Irak üzerine yürüyüp büyük bir kısmını fethetti. Irak'da bir heykelini diktirdi. Hititler durmayıp tekrar o çevre halkını ayaklandırdıklarından gelip onları da bozguna uğrattı. Ancak Hititler durmayıp yine savaşa devam ettiklerinden Mısır ile onlar arasında Ramses'in saltanatının yirmi birinci yılına kadar savaş sürüp gitti. Bu sırada Turanlı Hakan öldü. Yerine geçen kardeşi Mısır'la bir anlaşma yaparak barışı sağladı. Artık aralarındaki sınırı tayin edip, dost olarak yaşadılar.

Bir Türk devleti ile Mısır arasında yapılan bu anlaşma milletlerarası ilişkilerin en eski örnek ve anıtıdır. Bu anlaşma bugünküler kadar teknik ve güzeldir. İçinde ticaret, sanat meselelerine de çözüm getiren maddeler vardır. Bir maddede Hitit Hakanı'nın gerektiğinde Mısır'a asker vereceği, diğer bir maddesinde iki taraf da kendilerine sığınan suçluların birbirine teslim edilmesi, zorla esir alınan halkın ve işçilerin iadesi, diğer bir maddede savunma ve saldırma konusunda ittifak şartları vardır. Bir maddede adaletten bahsolunmuş, memleketten çıkarılacak suçlulara verilecek cezalar ve karısı, evi, çocukları mahvedilmemesi, gözlerine, ağızlarına, tabanlarına vurulmaması şart koşulmuştur. Uzun uzadıya anlatmaktan vazgeçtiğimiz bu anlaşma iki elçi tarafından gümüş levha üzerine yazılı olarak Ramses'e verilmiştir.

Yunan tarihçilerine göre, Ramses, ta Hindistan'ı, Çin'i ele geçirmişse de, bunlar hurafelerden ibarettir.

Hükümdarlığının 34'üncü yılında yani M.Ö. 1250 tarihinde Hitit Hükümdarı Mısır'a gelip meşhur binaları gördü ve Ramses'in kızlarından biriyle evlendi.

Bundan sonra artık Ramses savaşa gitmedi. Libyalılar ve Nübeliler ile olan ufak tefek çarpışmalarla yetindi. Savaşlara komutanlarını gönderdi, kendisi memleketin iç işleri ile uğraştı.

Kısacası Ramses'in savaşları Mısır'ın Asya'daki ve Nübe'deki sömürgelerinin tekrar alınmasını sağladığı gibi, Mısır sınırı güneyden ve Dördüncü Çağlayan'a kadar yaklaştı.

II. Ramses pek çok eser bırakmıştır. Binalar, tapınaklar, kanallar, su hazineleri gibi birçok şeyler yapmıştır. Nübe'deki madenleri işletmiştir. Teb'de babasının yaptığı tapınağı tamamladı. Yine orada kendisi için «Ramseum» adıyla bilinen güzel bir tapınak yaptırdı. Karnak'ta I. Ram-

ses'in başladığı «Direkler Salonu»nu da bitirdi. Ramses çok dikilitaşlar dikti. Binalarını heykellerle süsler, özellikle heykellerini büyük hacimli yapardı. Bunların en önemlisi Delta kısmında Tanis (San) denilen şehirdeki heykeldir. Bu heykelin yüksekliği 27 metre, ağırlığı 900 tondur. Dikilitaşlarından birisi halen Paris'in «Konkord Meydanı»ndadır. Ramseseum (Ramseum)'da bir bölümü kalmış olan heykeli ise bin ton ağırlığındadır. Son zamanda «Bedreşin» de bu Ramses'e ait bir heykel bulunmuştur. Bu heykel güzellikte birincidir. Halen İtalya'da Torino şehri müzesinde yine bu firavuna ait bir heykel vardır ki, güzelliğini muhafaza etmektedir.

II. Ramses Asya'daki arazisinin yönetimini yoluna koyduktan sonra payitahtını Aşağı Mısır'a nakletti. Teb dini bir başkent olarak kaldı. Yeni başkenti olan Tanis büyük bir şehir olup az zamanda parladı. Bu kişi orada da gayet güzel tapınaklar yaptırdı. Bundan başka deniz kısmında başka şehirler de yaptırdı. Bunlardan biri de Ayn-i Şems'in kuzeyindeki şehirdir ki, eserleri halen «Tel El-Yahudiyye» adıyla meşhurdur.

Zamanında Mısır'da edebiyat da gelişmiştir. Bir şair Hititler'le olan savaşını şöyle tasvir eder: «Haşmetmaab silahlarını aldı, zırhını giydi. Arabasını çeken atların adı Teb Muzafferiyeti idi. Firavun ileriye atılarak o ahlaksız Heta (Hitit)lerin saflarına saldırdı. Yapayalnızdı Arkasından gelenlerin gözünden koybolunca 2 bin 500 savaş arabasının saldırısına uğradı. Her tarafı kuşatıldı. Her arabada üç kişi vardı. O zaman haşmetmaab, Ey babam Ammon nerdesin? Bir baba oğlunu unutur mu? Sana binlerce kurban hediye etmedim mi? Meskenini eserlerimle doldurdum, Toprağını zenginleştirmek için bütün dünyayı sana armağan ettim. Ey babam Ammon, sana yalvarıyorum. Bak düşmanlar içindeyim. Askerim de beni bıraktı. Süvarilerimden bana bakan yok. Fakat Amnmon bence milyon piyadeye, yüz bin süvariye, on bin süvariye değer, İnsanın gücü kuvveti hiçtir. Ammon bütün insanları yener. Bu ses Hermontis'e kadar gitti. Ammon yetişti, elini bana doğru uzatıp şöyle söyledi: «Ramses Meyamon! İşte geldim. Benim, baban Ammonum. Kuvvet ilahı, kahramanlık meftunuyum. Seninle beraberim. Bahadır bir yürek gördüm, pek memnun oldum. Arzum mutlaka yerini bulur.» Bunun üzerine sevincimden haykırdım. Sağa, sola ok yağdırdım. Solumdaki düşmana saldırdım. Beni saran 2 bin 500 arabayı parça parça ettim. Darbeme kimse dayanamadı. Düşman korkudan tir tir titredi. Ok atmasını şaşırdılar. onlar timsah gibi sulara yolladım.»

67 yıl egemenlik sürdükten sonra öldü. Halefleri kendisine o kadar hayran olmuşlardı ki, bunlardan on tanesi kendilerine aynı adı koymuşlardır. Ramses'in mumyası iyi muhafaza olunmuştur. Halen Kahire Müzesi'nde mevcuttur.

Son Tabaka'nın Çöküşü:

Artık bu tabaka da çökmeye başladı. Bunların çökmesi bütün Firavunlar Devri'nin, hatta bütün Mısır'ın sonu olmuştur.

Mısırlılar yavaş yavaş savaş sanatını kaybeder ve memleketlerinin

müdafaası için -bir memlekete bela olan -ücretli yabancı askeri kullanır oldular. Artık fetih değil, ancak savunma vaziyetini aldılar. Bu çöküşün sebebi hem iç ve hem de dış olaylardı. İç sebeplerin biri şamanların büyük servetlere kavuşmaları, hükümette büyük ölçüde etkili olmaları, bir de ücretli askerin hükümet işine karışmasıdır. Dış sebep ise Mısır'ın civarında memleketlerden gelen halkının artması ve bu sebepten rızık bulabilmek için fetihler yapmak, kendilerine koloni kazanmak gereğinin ortaya çıkmasıdır. İşte bu yüzden Mısır dışarıdan hücuma uğramaya başladı.

Batı'dan Libyalılar, doğudan Suriye'liler, kuzeyden Akdeniz adaları halkı Mısır'a hücum ediyorlardı. II. Rames bunların hücumlarını defetmekle uğraşmışsa da öldükten sonra soyu bu hücumları püskürtememiş, Mısır zayıflamaya, küçülmeye başlamıştır.

II. Ramses'in yerine oğlu Meneftah geçti. Bu da hemen hemen babası kadar ihtiyardı. Memleketi kurtarmak için savaşlar yaptı. Filistin ve Suriye isyanının bastırdı. Akdeniz adalarından bazılarının halkı ile ittifak etmiş olan Libyalılar'ın hücumunu durdurup kendilerini püskürttü. Bunlardan esirler, ganimetler aldı. Bu kişi de bina yapmasını severdi. Yalnız bina yapmakla durmayıp babası gibi eski firavunların yaptıkları eserlerden onların adlarını sildirip yerlerine kendi adını yazdırırdı. Babasının eserlerinin çoğuna bile bu oyunu oynamıştır. Babası gibi bu da Mısır'da ki İsrailliler'e fena muamele etmiştir. İşte Musa'nın firavunun bu Meneftah olduğu söylenmektedir. İsrailliler bunun zamanında, yani Miladdan önce 14'üncü Yüzyıl nihayetlerinde Mısır'dan kaçmışlardır. «Abbate Paşa»nın «Mısrıyyat» adındaki kitabında zikrettiği «Brugse» (Brugsets)nin verdiği konferansa göre, Tevrat'ın dediği gibi Musa ile Yahudiler Kızıldenizden değil, Akdeniz kenarından Peluz civarından geçmişlerdir. Çünkü denizin suyu gel-git olayından dolayı orada çekilip Sirbonis Gölü ile deniz arasından geçit verir. Meneftah'ın mumyası 1898'de Deyrü'l-Bahri'de bulunmuştur. Halen Kahire Müzesi'ndedir. Mumyanın boyu Müze'nin Maspero Kataloğu'na göre, 1.75 metredir.

Bu firavundan sonra II. Seti geçti. Zamanında büyük birşey olmamıştır. Bundan sonra soylular ile valiler arasında iktidar için kavgalar başlamış, anarşi ve açlık çoğalmıştır. Bunun yerine süreleri kısa birkaç firavun gelip geçmiştir. Bunu fırsat bilip Libyalılar tekrar Aşağı Mısır'a girerek yerleşmişlerdir. Sonra bunları oradan Setnahiti adındaki kuvvetli bir firavun kovmuş ve orada güvenliği sağlamıştır. Bir yahut iki yıl sonra ölmüştür. Yerine oğlu III. Ramses geçti ki, birçok tarihçiler bunu Yirminci Aile'nin ilk firavunu sayarlar.

III. Ramses pek kötü bir zamanda tahta çıktıysa da gayreti ve şiddeti sayesinde tehlikelerin önünü alıp Mısır'ın eski büyüklüğünden bir kısmını iade etmiştir. Bu Mısır'da Girit ve Sicilya gibi Akdeniz adalarında oturan halka Mısırlılar «Deniz halkı» derlerdi. Bu halk Libyalılarla ittifak edip Aşağı Mısır'a hücum etti. Firavun bunları denizde ve karada bozguna uğrattı. Bu deniz halkından bir kısmı da savaş arabalarıyla Suriye üzerine yürüdü. Bunlar karıları, çocukları, eşyaları ve hayvanlarıyla beraber gelmişlerdir.

Hititler'i yenip memleketlerini harap ettikten sonra Fırat'a vardılar ve

oradan Mısır üzerine yürümeyi tasarladılar.

Ramses saltanatının sekizinci yılında bir ordu ve dononmayla çıkıp bunları karşıladı. Kara'da Asi Irmağı üzerinde, denizde Fenike sahilinde perişan etti. Kendilerinden cizye aldı. Bundan sonra bu adamlar bir daha Mısır'a karşı isyan etmediler. Saltanatının on birinci yılında Libyalılar yine batıdan Mısır'ın kuzey kısmına taarruz ettiler. Ramses bunları da büyük hasar verdirerek püskürttü. Bir daha bunlar da Mısır'a musallat olmadılar.

Hükümdarlığının on üçüncü yılında Suriye'ye gidip oraların kendisine boyun eğmesini sağladı ve işleri yeniden düzene koydu.

Döndükten sonra istirahat içinde iç işlere baktı. Zamanının on üç yılını savaş ile geçirdi. Yirminci Aile'nin en meşhur firavunu olan III. Ramses komutan olduğu kadar, iyi bir yönetici değildi. Kendi üzerinde şamanların etkisi büyüktü. Tapınaklara önemli servetler, büyük arazi hediye etti. Hatta bu arazinin miktarı bütün Mısır arazisinin yüzde 15'i idi. Tapınakların adamları da Mısır halkının yüzde 2'sini teşkil ediyordu. Bu tapınakların Mısır, Suriye ve Kuş Diyarı'nda tam 169 şehirleri vardı. Bu şamanların zenginlikçe en büyükleri Teb şehrindeki Ammon Şamanları idi. Bütün şamanların servetinin üçte ikisi bunlarındı. İşte bu sayede III. Ramses'in zamanında bunların etkisi pek çok artmıştı. Nihayet bunlardan da, ilk tabakada olduğu gibi, «Ra» Şamanları'ndan bir firavun ailesi meydana gelmiştir. Şamanların etkisinin artması hükümdarlarınkinin azalması sonucunu doğuruyordu. Şamanlar kendilerine ücretli asker de tutmuşlardı. İşte bu şamanlar ve bu askerler, bundan sonra Mısır'da ortaya çıkan fitnelere sebep olmuşlardır.

Mısır düşerken bir aralık kalkınaya, kurtulmaya başlamışsa da, bu durum çok devam edemeyip yine şamanlar yani din memurları yüzünden tekrar çökmeye yüztutmuştur.

III. Ramses Teb'de büyük binalar yaptırmıştır. Bunların duvarlarına zaferlerini ve kendi adetlerini kazdırmıştır. Bir resimde karısı ile dama oynadığı görülür.

Donanması ile Arabistan sahillerinden kokulu ağaçlar getirtmiştir. Kendisine elçiler gelip birçok hediyeler getirmişlerdir. III. Ramses'in hazineleri altın, gümüş ve mücevher ile dolmuştu. Bunların hepsini de Ammon Şamanlarına vermişti.

Saltanatının son zamanlarında kardeşlerinden birini tahta geçirmek için kurulan bir cemiyetin üyelerini yakalayıp cezalandırmıştır.

III. Ramses 32 yıl saltanat sürmüştür. Yerine yine Ramses adlarıyla birtakım hükümdarlar daha gelmişlerse de anlatılmaya değer bir şeyleri yoktur.

Şamanlar (Kahinler)le Tanis Beylerinin Hükümete Karışmaları:

İşte bu devre içindedir ki, Firavunlar Tarihi'nin Sayis (Sais) Devri başlamıştır. Bu durum M.Ö. 1090'dan M.Ö. 945 yılına kadar devam etmiştir. XII. Ramses zamanında firavunun etkisi o derece zayıflamıştır ki, Semendes adında Tanis beylerinden biri Mısır'ın bütün kuzey

kısmını eline geçerip kendisini oraya firavun atamıştır. İşte böylece, Yirmibirinci Aile meydana gelmiştir. Bu devre Mısır'da Suriye dili konuşmak moda olmuştur. Mısırlılar Hz. Süleyman ve Hz. Davud ile iyi ilişkilerde bulunmuşlar, beyler, prensler birbirleriyle kız alıp vermişlerdir.

Artık Mısır halkı askerlikten soğumuş, rahata alışmıştır. Öğretmenler öğrencilerine bir subayın bir katipten mutlu olmadığını, subayların yüzünde ve her yerinde yaralar olduğunu, sefalet içinde yaşadıklarını, çocukken daha kışlalara kapandıklarını söylerlerdi. Herkes sivil memurlukları tercih ediyordu. Halk fakir düşmüştü. Eskiden Asya'da fetihlere uğraşıp yalnız Şamanları zengin eden ve yalnız onun için kanını dökmüş olan bu halk şimdi o servet içine batmış olan Ammon'a açlıktan kurtulmak için dua ediyordu. Nihayet halk mumya hırsızlığına koyulmuştu. Sürü sürü dolaşıyor, mumyaları bulup yanındaki mücevherleri, değerli taşları alıyordu. Bu durum karşısında XII. Ramses Teb'e çağrıldı. Bu da tabii Şamanların etkisinin artmasını gerektirecekti, sonuçta da bu durum ortaya çıktı. Zamanında bu firavun bir addan ibaret kaldı.

Şamanlar o kadar büyümüşlerdi ki, ölümünde yerine Baş-şaman Hırhur (Hırı Huru) I. Ammon Peygamberi adıyla Said tarafına firavun oldu (M.Ö. 1090). Artık Mısır, sömürgelerinde egemenliğini kaybetmişti. Ancak Nübe'de egemenliğini yürütebiliyordu. Hatta servi tahtası almak için Lübnan'a gönderdiği memurlara iyi muamele edilmemiş ve Mısır'dan güzel hediyeler getirilirse kendilerine istedikleri verileceği söylenmiştir.

Bu sırada Tanis hükümdarları Teb'deki Baş-şaman'ın önderliğini tanırlardı. Bunlardan biri Hırhur'un yerine geçenle evlendi. Bu suretle resmi lakaba sahip oldu. Bunlardan bazısı da bütün Mısır'ı egemenlikleri altına aldılar.

Bu ailenin en önemli işi eski firavunların mumyalı cesetlerini muhafazaya çalışmak oldu. Bunları bir mezardan diğerine nakletmek bahanesiyle Deyrü'l-Bahri civarında bir mahalle koydular. Orada bunlar 3000 yıl kadar hırsız ve başka saldırılardan uzak olarak kaldılar. Nihayet zamanımızda keşfolunup Kahire Müzesi'ne naklolunmuşlardır.

Libyalılar'ın Saltanatı:

Mısırlılar çökme devresinde ordularında Libyalı askerler kullanırlardı. Bu askerin komutanları da Libyalı'ydı. Bu askerler büyük şehirlerde otururlardı. Kendilerine büyük miktarlarda servet yapmışlardı. Bunların kuvveti, serveti artar, firavunlarınki azalırdı. Bu ücretli Libya askerinin komutanlarından Seşak, hükümeti ele geçirip I. Şeşunk adıyla firavun oldu ve Yirmi ikinci Aile'yi kurdu. Şeşunk Suriye'deki ayrılıktan istifade ederek Rıhbaam'a saldırdı. Hz. Süleyman'ın bütün hazinelerini ele geçirdi. İşte bu sefer Mısır'ın Suriye'ye yaptığı son savaş olmuştur. Ancak bu savaşın kısa bir sürede hükmü ve neticesi bitmiştir. Bu aile M.Ö. 945'de başlayıp M.Ö 712 yılında çökmüştür. Başkentleri Aşağı Mısır'ın doğu kısmında Bubasta (Tel-Basta) idi. Bun-

lar şamanların tahta tekrar gelmesinden korkarak Teb valiliğine, Ammon şamanlığına hep firavun ailesi prenslerini atarlardı. Fakat bu da zararlı olmuştur. Bu sefer bu prensler bağımsızlık peşine düşmüşlerdir. Bu hükümdarlar komutanların bir kısmını boyundurukları altına alamadılar. Böylece bu komutanlar Mısır'ın kuzey kısmında çeteler oluşturdular. Güneyde prensler, kuzeyde komutanlar, beyler birbirine girdiler. Bu suretle Mısır birbiriyle savaşan çeşitli vilayetlere ayrılmış oldu. IV. Şeşunk'la Yirmi ikinci Aile de yıkıldı. Bu aile yıkılıncaya kadar Mısır anarşi içinde Nübeliler'in saldırıları altında kalmıştır.

Mısır'ın bu durumu sırasında Yirmi ikinci Aile gibi Yirmi üç ve Yirmi dördüncü Aileler de yıkıldılar. Sayis Devri bu Yirmi dördüncü Aile ile başlar.

Nübeliler'in Saltanatı

Son tabaka sırasında Nübe'nin zaptı tamamlanmış ve Nübeliler Mısırlılaştırılmıştı. Artık bu devrede Nübeliler haklarını anlamışlardı. Mısır'dan kovulup Nübe'ye iltica eden şamanların bunda büyük etkisi olmuştur. Bu şamanlar tapınaklarla, ilahlarla Napata'yı bir ikinci Teb durumuna getirmeye çalışıyorlardı. Bunların teşvikiyle bağımsızlık kazanıp kendilerine bir hükümdar seçip ve Dördüncü Çağlayan yanındaki Napata'yı başkent yaptılar. Bunların hükümdarları tıpkı Mısır firavunları gibi hareket edip Mısır tarzında binalar, resimler yaptılar. Gittikçe güçleri ve büyüklükleri arttı. M.Ö. 721'de hükümdarlarından Piyanhi Feyyum'un güneyindeki Heraklopolis'e Said'e kadar olan araziyi ele geçirdi. Bu sırada Mısır'ın Yirmi üçüncü Aile'si vardı ve zayıflamakta devam ediyordu. Bu aileden firavun III. Osorkun adındaki hükümdara Basta mıntakasından başka bir yer kalmamıştı. Deniz tarafında her şehirde bir bey vardı ve beyler birbiriyle savaşıp dururlardı. Bu beyler arasından Tonehat (Taynehat) adıyla kuvvetli biri ortaya çıkmıştı. Bu kişi Sayis (Sais) (Sa-El-hacer) denilen ve Tanta ile Küfrel-Zeyyat arasında bulunan yerin beyi idi. Aşağı Mısır'ın batı kısmının bütün beylerini kendisine itaat ettirdi. Sonra Said üzerine yürüdü, şimdiki Meyniye (Minih) şehri yakınlarındaki Hermopolis şehrini bile ele geçirdi. Ancak Nübe hükümdarı Piyanhi asker gönderip bu şehri geri aldı, daha da ilerleyip Menfis'e kadar geldi ve şehri Nil'den ve karadan sıkıştırıp ele geçirdi. Bunun üzerine Mısır'ın derebeyleri gelip kendisine boyun eğdiler. Bunların arasında III. Osorkun da vardı. Ancak Tavnehat önce itaat etmemişse de sonra o da itaat ettiğinden, bütün Mısır'a bir Nübeli firavun olmuştur. Tavnehat kahramanlığı ve Nübeliler'e karşı gösterdiği mukavemetle Mısırlılar'ın sevgisini ve güvenini kazanmıştı.

Piyanhi bütün askeriyle Nübe'ye döndükten sonra Tavnehat'ın oğlu Buhuris Yirmi ikinci Aile'nin elinde kalmış olan ufak bir iktidarı da kendi eline aldı. Piyanhi ölüp Nübeliler geriye çekildiğinden Buhuris bu fırsatı kaçırmayıp M.Ö. 718'de Aşağı Mısır'ın tahtını da zaptetti. İşte bu Bururis Yirmi dördüncü Aile'nin kurucusu oldu. Ancak bu aileden bundan başka hükümdar bilinmemektedir.

Piyanhi çekildikten 10 yıl kadar sonra Nübeliler tekrar Mısır'a ege-

men oldular. Firavunları Şabak (Şabakon) ile artık egemenlikleri devam etti. Buna bazı tarih yazarları Habeşli Aile dediler. Bu aile, Yirmi beşinci Aile'dir.

Asurilerin Hücumu:

Bu sırada Asuriler (Assyrien, Aşuriler, şimdiki Süryaniler) kuvvetlenmiş, hükümdarları Salmanasar'la Suriye ve Filistin'i ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bu suretle Mısır sınırı tehdit altına girmişti. Sabakon (Şabaka) tehlikeyi anlamış, Suriye hükümdarlarını Asuriler aleyhine isyana kışkırtmış ve başarılı da olmuşsa da Asur Hükümdarı Sargon Babil ve Suriye isyanlarını bastırmıştır. Asur devletinin büyüklüğü, gücü ve zenginliği pek artmıştır (M.Ö. 705). Şabaka Suriyeliler'e yardım için bir orduyla Asuriler üzerine yürümüşse de Gazze'nin güneyinde Rapiya mevkiinde Sargon'a yenilmiş, kaçarken Filistinli bir çoban tarafından kurtarılmıştır. Bu iki hükümdar bir anlaşma yapmışlar, Asuriler çekilmişlerdir. Ninova'da Sahribey sarayının harabesinde bu iki hükümdarın mühürlerini ihtiva eden bir taş bulunmuştur.

Fakat bu andan itibaren Mısırlılar'la Asuriler arasında, Mısırlıların Suriyeliler'e yardımından dolayı savaşlar çıkmaya başladı.

Şabaka ölüp yerine oğlu Şabakaka geçti. Şabaka mağlup olunca aşağı Mısır'daki prensler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi: fakat Şabakaka zamanında Sargon katledilmişti. İşte bunu fırsat bilip Mısırlılar Sargon'un yerine geçen Sanaharib (M.Ö. 705) aleyhine Suriye Prensesleriyle birleştiler. Bu sırada Mısır tahtına geçen Nübeli Tahiraka da bütün Mısır prenslerini itaât altına alıp Mısır'ı yine birleştirmişti. Durum iki bakımdan da uygun olduğundan, Tahiraka Asuriler üzerine yürüdü. Fakat Sanaharib'e mağlup olmuştu. Asuriler nedense Mısır'a girmemişlerdir. Mısır şamanlarının Herodot'a söylediklerine göre, bir gece kır fareleri Asuri askerlerinin bütün ok kınlarını, yay iplerini, kalkanlarını kemirmiş, böyle silahsız kalarak geri çekilmişler (M.Ö. 701). Nihayet (M.Ö. 670) yılında Asur Hükümdarı Assur-İdin-Ahe (Asarhadun) Mısır'a girip Menfis şehrini ele geçirdi. Tahrika Habeşistan yönüne kaçtı. Bu da Asurilerin Mısır fethini tamamladı. II. Ramses'in zafernamesi üzerine kendi zaferini de kazıtarak yazdırdı. Asuriler Mısır'a yerli valiler atadılar.

Tavnehat neslinden Nehau (Nehav) bu valilerin ileri gelenlerindendi. Bu valiler üzerine Asurlu bir Genel Vali de koyup Asuriler memleketlerine döndüler. Bunlar geri gelince Tahiraka büyük bir askerle dönüp Teb'i şiddetli bir kuşatmayla aldı, Asuriler'i bitirdi. Bunun üzerine Asuri Hükümdarı Assur-Banapal Mısır'ı tekrar ele geçirdi. Tahiraka yine güneye kaçtı. Yalnız Said yönünde egemenliği geçerli kaldı. Bu sırada bütün Mısır Beyleri Asuriler'den kurtulmak ve Tahiraka'yı firavun yapmak istemişlerse de Asuri valisi bu beyleri yakalayıp Ninova'ya göndermiştir. Nehau da bu beyler meyanında idiyse de sonradan Assur-Banapal tarafından affolunup Sayis'e gönderilmiştir.

Tahrika öldüğü zaman yerine kardeşinin oğlu Tandaman (Tanutamun) geçti. Yukarı Said'de kendisine çok iyi davranıldı. Sonra Menf

(Menfis) şehrini ele geçirdi. Asuriler kendisini Aşağı Mısır'dan çıkarıp ta Said'de Teb'e kadar uzaklaştırılıncaya kadar orada kaldı. Bu sefer Assur-Banapal pek kızıp son ve büyük bir orduyla Teb'e varıp şehri yıkmış ve halkını esir almıştır.

Mısır'ın Yeniden Kurtuluşu:

Sa-el-Hacer ve Menfis beyi Nehau ölünce yerine oğlu I. Psammetik (Psammetit) geçti. Bu kişi de babası gibi Asuriler'in egemenliği altında bir vali idi. M.Ö. 636'dan M.Ö. 609 yılına kadar saltanat sürmüştür.

Bu sırada Asuriler Babil, Aylam (Elam) ve Arabistan'daki isyanları bastırmakla meşgul oluyorlardı. Büyüklükleri ve güçleri günden güne azalıyordu. Bunu gören bu Asur'a bağlı vali kuvvetini artırmaya başladı ve Anadolu'daki Lidyalılar'ın yardımıyla Asuriler'den kurtuldu (M.Ö. 645). Sonra da bütün Mısır'da egemenlik süren 12 beye üstün gelip Yirmi altıncı Aile'yi kurdu. Mısır'ın Psammetit'in yönetimi altına geçmeden önceki durumuna Yunanlılar On iki hükümdar Devri demişlerdir. Herodot tarihinde bu sülalenin kaynağının ortaya çıkışına dair bir masal vardır. Bu masalda, «fitaha, kim tunç kabla ibadet ederse Mısır tamamen onun olacak» diye gaibden bir ses gelmiş! Şaman 12 beye altın kablar hazırlayacağını unutup 11 tane hazırlamış, Psammetit kabsız kalınca başından miğferini çıkırıp kab yerine kullanmış. Bunu gören beyler gaibden gelen sesin sözünü hatırlayıp Psammetit'e düşman olmuşlar, firavun olamasın diye onu bir bataklığa göndermişler. Bu sırada bazı Yunan korsanları fırtına sebebiyle Mısır sahiline düşmüşler. Bunlar tunçtan zırh giyerlermiş. Oysa gaipten gelen ses Psammetit'e intikamını denizden gelecek tunçlu adamların alacağını söylemiş imiş. Bunlarla görüşmüş, birleşmiş, bu sayede diğerlerini alt edip, bütün Mısır'a firavun olmuştur.

Şabaka'nın kız kardeşi Amenerda'nın kızıyla evlenerek firavunluğunu da meşru kılan bu kişi en kuvvetli firavunlardan sayılmaktadır. Zamanında Mısır, düştüğü çöküntüden kurtuldu. Gücü ve zenginliği arttı. Ancak bu sefer elde edilen güç ve zenginlik eskisi gibi olmadı. Çünkü bu devrede halk eskisi gibi savaşa ilgi göstermedi. Hiksosları uzaklaştırdıkları zamandaki gibi askerî bir ruh Mısır'da doğmadı. Oysa bu firavun soyunun büyüklüğünü ve gücünü iade etmek emelindeydi. Bunun için ücretli asker usulüne müracaat edip kuvvetli ordular kurdu. Bu askerleri Yunanistan ile Ege Denizi adalarından getirtti. Bu sayede Asuriler tarafını güvence altına aldığı için, Filistin'in bazı yerlerini de ele geçirdi.

Bu kişi memleketin uygarlığını da geliştirmek amacındaydı. Tahta geçtiği zaman Teb ve Menfis harabe halindeydiler. Yollar, kanallar bozulmuştu. Bunların ihyasına çalıştı. Yalnız soyunun uygarlığını ihya etmekle yetinmeyip civarda ortaya çıkmış ve Mısırlılar'a üstünlüğü anlaşılmış olan başka uygarlıklardan da istifade etti. Bu suretle fen ve sanatta o zamana kadar görülmemiş olan bir güzellik ve incelik ortaya çıktı. Eski devirde resimlerin güzelliğini gideren resmî kayıt ve semboller heykeler ve nakışlardan kalktı.

Yunanlılar'ın Mısır'a İlk Yerleşmesi:

Psammenit (Psammetit, Psammetik) Mısır'ın Akdeniz sahiline gelen uygarlık, ticaret ve sanatta ilerlemiş olan deniz milletleriyle karışmayı gerekli gördü. Bunun için başkenti Kuzey Mısır'da bulunan Sayis (Sais; Sa-el-hacere) şehrini yaptı. Bu suretle Mısır'da ticareti kolaylaştırdı. Artık deniz yönü Fenike, Suriye ve özellikle Yunanistan'dan tüccarın getirdiği mallara depo oldu. Mısırlılar'dan geniş bir ticaret politikası tutan kişi işte ilk bu firavundur. Gerçi M.Ö. Sekizinci Yüzyıl'da da Yunanlılar ticaret amacıyla gelirlerdi. Ancak bu seferki gibi ne çoktular, ne de böyle iyi kabul edilirlerdi. Bu sırada Yunanistan gelişmekteydi. Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki adaları ele geçirdikten sonra Anadolu sahilerine de inip sömürgeler yapmaya başlamışlardı.

Yunanlılar gittikleri yerlere fabrikalar yapar, ticareti ilerletirlerdi. Bu firavun bunları Mısır'a getirip yerleştirmenin memleket için faydalı olacağını düşündü. Yunanları Mısır'a getirtti ve Basta ve Peluz civarında kendilerine oturmaları için arazi verdi. Menfis'te de bir mahalle tahsis etti. Bunlar Mısır'da ticareti yaydılar, fabrikalar kurdular. Bunlarla beraber ücretli Yunan askeri büyük bir miktara ulaşmış olduğundan memleket üzerinde Yunan etkisi görülmeye başlandı. Hem de etkileri en fazla firavunlar üzerinde görüldü. Milleti ise o kadar etkileyemediler. Çünkü millet soyunun büyüklüğü ve gücü ile tutucu bir biçimde iftihar eder, bunlara meyletmezdi. Bu Yunanlılar'ın kuvvetleri gittikçe artmış, bu durum firavunların kuvvetlerini zayıflatmıştır. Bununla beraber Mısırlılar'ın da Yunanlılar üzerine büyük etkileri oluyordu.

Bu devrede de Yunanlılar Mısır'dan Yunanistan'a resim, heykel usullerini, bilim, felsefe, özellikle ilahiyattan birçok şeyler nakletmişlerdir. Psammenit Suriyeliler ve Yahudiler'le de büyük ölçüde ticaret ilişkilerinde bulunmuş aydın bir hükümdardır. Suriye sınırındaki eski istihkamların yanına Dafne istihkamını yaptı. Elefantin Adası ile Moris Gölü civarına sürekli asker oturttu. Ancak Mısır'ı böyle Suriyeli, Yahudi ve Yunanlı ile doldurması hata idi. Bunu halk hoş görmüyordu. Hele Yunanlılar'a bir türlü alışamamışlardı. Yunanlılar'ı vahşilikten kurtulmaya çalışan açgözlü insanlar olarak görürlerdi. Bu devirde de Yunan büyüklerinden çoğu bilim tahsili için Mısır'a gelmiştir. Bu devirde gerçekleşen fena şeylerden biri de Yunan tarihçilerinin Mısır'a gelmeleri olmuştur. Doğunun tarihini hatır ve hayale gelmez hurafeler ve masallarla dolduran Yunan tarih yazarları Mısır tarihini de masallara boğmuşlar, kitaplarında herşeyi bozup Yunanlılaştırmışlar, Mısır tarihini Yunan tarihiyle karıştırmışlardır.

Yunanlılar'ın askerî ve sivil büyük mevkileri işgal etmelerinden gücenen Mısır askeri çekilip Habeşistan'a gitmiş dönmeleri için arkalarından gelerek yalvaran Psammenit'i dinlememişlerdir.

Bu firavunun yerine oğlu II. Nehau geçti (M.Ö. 609-593). Bu da babasının yolunu tuttu. Mısır'ın III. Totmes ve II. Ramses zamanlarındaki büyüklüğünü ve gücünü yeniden sağlamak ve kaybedilen memleketleri geri almak için çalıştı. Yunanlılar'ı Mısır'a getirmek tedbirine, Mısır'ı teknik ve sanat bakımından geliştirmeye devam etti. Ordunun adedini

çoğaltti. Biri Akdeniz, diğeri Kızıldeniz için Yunan denizcileri vasıtasıyla iki donanma kurdu. Donanmanın gemileri üç sıra kürekçileri olan uzun kayıklardı.

Tahta geçtiğinin ilk yılından itibaren Suriye'deki Mısır sömürgelerini geri almaya başladı. Bu sırada Asuriler pek zayıflamış olduklarından Suriye ve Asya'da soyunun fethetmiş olduğu araziyi aldı. Ancak bu arazi elinde iki yıldan fazla kalmadı.

Babilliler (Keldaniler) ile Meydiye (Midya)liler Asuri devletini yenip memleketini taksim ettiklerinden Suriye, Babil Hükümdarı ve meşhur I. Nabuhodorozor (Buhtnasar)un babası Nabopolassar'ın payına düşmüştü. Oğlu'nu Nehau'nun üzerine gönderdi. Buhtnasar Mısırlılar'ı Karkamış'da bozguna uğrattı. Eğer bu sırada babası ölüp de Babil'e dönmemiş olsaydı Buhtnasar Mısır'a girecekti. Bundan sonra Nehau bir daha Suriye'yi geri almak hevesinden vazgeçip iç içleri ile ve yenileşme hareketleriyle uğraştı. I. Seti ile II. Ramses'in başlayıp bitiremediği Akdeniz'i Kızıldeniz ile Bubast'ın kuzeyinde Nil'in doğu kolu vasıtasıyla birleştiren kanalı temizletmeye, derinletmeye teşbbüs etti. Bunu donanmasını bir denizden diğer denize kolaylıkla nakletmek için yaptırıyordu. İşçiler hastalıkla çok kırıldığından meyus olup tamamlanmasından vazgeçti.

Fakat vazgeçmesinin asıl seebi bu kanalın Mısırlılar'dan çok vahşilere yarayacağıydı. Bunu da, masallara göre, danıştığı şaman söylemiş imiş. Aynı zamanda bu kişi Afrika sahilini keşif için Fenike gemicileri göndermiştir. Fenikelililer, üç yıl bu seyahata devam ettiler. Çünkü gemileri küçük olduğundan çok zahire alamamışlardı. Bu sebeple her yıl ekin vaktinde bir yere iniyor, buğday alıyor, hasada kadar bekleyip sonra yola çıkıyorlardı.

Ölünce yerine II. Psammenit geçmiştir. Zamanına ait önemli bir şey bilinmemektedir. Ancak Nübe üzerine yürüyüp III. Çağlayan'a kadar ilerlemiştir. Bunun da yerine Apriyes geçti. Bu kişi eski eserlerde Harura (Hav-ra) adıyla bilinen kişidir. Cesur, yardım yapan, güzel sanatları seven bir hükümdardı. Sayis şehrinde bir tapınak yaptırdı ki, en güzel tapınaklardandır. Bu Tapınağın önüne büyük heykeller ve isfenks putları diktirdi. Saltanatının ilk zamanlarında Babilliler üzerine sefer açtıysa da, bundan bazı Fenike şehirlerini ele geçirmekten başka bir fayda kazanamadı. Son zamanlarında Yunanlılar'ın Afrika'nın kuzeyinde Krankıya (Bürka, Trablus civarı) deki sömürgelerine karşı sefer yapan Libyalılar'a yardım etti. Bu sefer ücretli Yunan askeri göndermemişti; Mısır askeri fena halde bozguna uğradı. Bu bozulan asker, firavunun kendilerini mahsus bu felakete sevkettiğini zannederek isyan etti. Apriyes bu kaçan asi askeri yatıştırmak için sarayından Mısırlı Ahmes adında başarıları ile meşhur bir komutanını gönderdi. General askeri yatıştırmaya uğraşırken, askerler bunun başına bir miğfer koyup hükümdarlığını ilan ettiler. Ahmes bu askerle Apriyes üzerine yürüdü. Apriyes'in teslim olması için gönderdiği adama Ahmes kendiliğinden geleceğini söyledi. Apriyes gazabından bu haberi getiren adamın burnunu ve kulaklarını kestirdi. Ahmes'in askeri ve halkı bu durumdan daha çok nefret edip, herkes Ahmes tarafına geçti. İki taraf arasında yapılan sa-

vaşta Apriyes'in Yunanlı askeri ortaya koyduğu bütün gayretine rağmen bozguna uğradı. Apriyes esir düştü.

Ahmes, Apriyes'e gayet iyi davranmış, yine sarayına göndermiş ve ortaklaşa saltanat sürmüşlerse de halk Apriyes'den pek iğrendiğinden bir süre sonra onu Ahmes'in elinden alıp işkence ederek boğmuştur.

Nihayet II. Ahmes (Amses; Amazis) bağımsız olarak Mısır'a firavun yapıldı (M.Ö. 569). II. Ahmes tahta geçince bu Yunanlı askere kin bağlayacağına tersine Menfis'e götürüp kendisine onları muhafız asker yaptı. Ticarete hız verip Yunan tüccarına Nukratis (Nukraş) şehrinde yerleşmeye izin verdi. Yunanlılar akın akın buralara göç ettiler. Peluz taraflarındaki Nukratis şehirini bina ettiler. Artık oralar Yunanlılar'ın sömürgesi gibi oldu. Fırtınadan, korsandan kaçan gemiler artık hep Nukratis'e sığınırlardı. Buradan da Mısır'ın her tarafına yayıldılar. Akdeniz sahilindeki şehirlerle ticaret yaptılar.

Keldaniler'le arası bozulmuştu. Ancak daha sonra onlarla arasını düzeltti. Keldaniler, Lidyalılar ve batıdaki milletlerle Acemler'e karşı ittifaklar yaptı (M.Ö. 547). Bu sırada Acemler'in doğuda ve batıda fetihleri ilerlemişti. İttifaklar işe yaramayıp Acem Şahı I. Keyhüsrev (Kirus, Mısırlı tarih yazarlarına göre Kurş) Keldani devletini ve Libyalılar'ı egemenliği altına aldı. M.Ö. 525'de ölüm Ahmes'in imdadına yetişmeseydi, Acem askerinin Mısır'ın kapılarını çalmakta olduklarını gözleriyle görecekti.

Bu kişi Mısır'ın gayretli firavunlarındandı. Zamanında Mısırlılar Kıbrıs'ı ele geçirip haraca bağladılar. Mısır refaha kavuştu. Tapınaklar yaptı, kanalları tamir etti, yeni taş ocakları açtırdı. Yaptığı en büyük tapınak Sayis'dedir. Bu tapınak büyük direklerle süslenmişti. Girişinde bir metre yüksekliğinde ve yedi metre eninde pembe ve tek parça granit taşından bir mihrap yapılmıştı. Bu taş 500 ton ağırlığında olup Elefantin'deki taş ocağından çıkarılmıştır. Taşı nakletmek için 2 bin kayıkçı tam üç yıl uğraşmıştır.

Halk Amazis'e (Ahmes) Yunanlılar'a yüz verdiğinden kendisine kırılıyor, içkiye, eğlenceye dalıp işlere bakmadığına kızıyordu. Birgün dostları kendisine, «Siz tahtınızı muhafaza etmenin yolunu bilmiyorsunuz. Her gün tahtınıza gelip halkınızın işlerini görmelisiniz. O zaman Mısırlılar sizin hükümdar gibi hareket ettiğinizi anlar» demişlerdir. Amazis de şöyle cevap vermiştir: «Bir yay ancak kullanılacağı vakit gerilir. Kullanıldıktan sonra gevşettilir. Eğer boyuna gergin durursa kopar. Bunun gibi bir insan da dinlenmeden bir düziye çalışır, ciddi işlerle uğraşırsa ya deli, ya ahmak olur. Bundan dolayıdır ki, ben vaktimin barış kısmını iş, bir kısmını eğlence ile geçiriyorum.»

Halk, bir de aşağı tabakadan olduğunu ileri sürerek Ahmes'in aleyhinde bulunurmuş. Bir gün, kendisiyle beraber bütün misafirlerinin yemekten önce ayaklarını yıkadıkları bir altın leğeni bozdurup bir ilah yaptırmış ve ilahı şehrin kalabalık bir mahalline koydurmuştur. Halk gelip bu puta tapmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Ahmes halkı toplayıp onlara, «Bu taptığınız ilah en adi işlerde kullanılan bir altın leğendi. Şimdi put oldu; ona ilah gibi tapıyorsunuz. Ben de onun gibi adi bir adamdım. Ancak şimdi hükümdar oldum. Demek, bana da bir

hükümdar gibi itaat ve hürmet etmelisiniz! saygı göstermelisiniz» demiş, onlara güzel bir ders vermiştir.

Herodot'a göre o zaman Mısır'da 20 bin şehir vardı. Bu kişi Mısır kanunlarını da düzeltti. Zamanında meşhur Yunan kanun yapıcısı Solon Mısır'a gelip Mısır kanunlarından bir takımını aldı ve Atina'da uyguladı.

Acemler'in Mısır'ı Fethi:

Ahmes ölünce yerine oğlu III. Psammenit geçti. Bunun zamanında Acemler Mısır'ın üzerine yürüdüler. Keyhüsrev Mısır'a yürümeye zaman bulamadan ölmüştü. Acemler Mısır hücumuna başlamadan önce önemli bir hazırlıkta bulundular. Keyhüsrev'in yerine geçen hükümdarları I. Keykavus (Kambir, Kamboçya) soyunun fethetmek istediği ülkeleri ele geçirmek için büyük bir askerle Mısır üzerine yürüdü. İsmi aşağıda zikredilecek olan Fanez'in tavsiyesiyle Sina'daki şeyh ile uyuşup su meselesini çözümleyerek Mısır sınırına geldi. Mısır'ın sınırları bu sırada sıkı korunuyordu. Mısırlılar çoktan beri bu hücuma karşı tedbirli bulunuyorlardı. Yunan tarihçilerinin itiraf ettikleri gibi, ücretli Yunan askerleri Mısırlılar'a hıyanet edip, Mısır'a girmek için en kolay yolu Acemler'e gösterdi. Bir söylentiye göre de firavuna kırgın ve küskün olan ve İran'a firar etmiş bulunan Mısır'daki Yunanlı ordu komutanlarından Fanez adında biri İran ordusunun tedbirlerini bu sefere gerektiği gibi düzenlettirip, gerekli yolları göstermiştir. Bazı tarih yazarları da Acemler'in ordularını önüne Mısırlılar'ın tapındıkları kedi ve başka hayvanları koymalarından, Mısırlılar'ın da bunlara gelir diye ok atamadıklarından ve sonuçta savaşamadıkları için Mısır ordusunun mağlup olduğunu söylerler. Acemler denizden Peluz (Farama) şehrine hücum ettikleri gibi Acem ordusu karadan da Mısır'a saldırdı. Mısır'ın müttefikleri hep İranlılar'la birleşmişlerdi. Mısır yalnız kalmıştı. Karadaki iki ordu Peluz'da çarpışmıştır. Fanez'in Mısır'da kalmış olan oğullarını Fanez'in gözü önünde Yunanlı asker öldürmüş, kanlarını kupalara koyup şarapla içmiş ve Acemler'e kudurmuşçasına saldırmışlardır. Akşama doğru Mısırlılar geri çekilmeye başlamıştır.

Psammenit kanalları savunacak yerde Menfis'e kapanmak hatasını işledi. Teslim olması için gönderilen elçileri kesti. Acemler bunun üzerine kuşatma ile Menfis'i aldılar. Gerçi Peluz ve Menfis'te şiddetli bir mukavemet görmüşlerse de Acemler bu suretle Mısır'ı ele geçirmekte başarılı olmuşlardır. Keykavus Psammenit'i esir aldı. Bu olay ile Yirmi altıncı Aile de yıkılmış oldu (M.Ö. 525). Bu tarih, Sayis Devri'nin birinci kısmının sonudur.

Keykavus Psammenit'in direncini denemek için Menfis'in düşmesinden on gün sonra oğul ve kızlarını idam edilmek üzere götürülen esir kıyafetinde önünden geçirmiş, firavun asla müteessir olmamıştır. Fakat eski zevk arkadaşlarından birinin bir dilenci kıyafetinde önünden geçtiğini görünce hıçkıra hıçkıra ağlamaya ve başını dövmeye başlamıştır. Çocuklarına acımayıp dostu için ağlamasına hayret eden Keykavus bunun sebebini sormuş, o da şu cevabı vermiştir: «Benim felaketim o kadar büyüktür ki, ağlamak ma-

nasızlıktır. Fakat dostumun felaketi böyle değildir. Bir insan ihtiyarlığında sefadan sefalete düşerse ona ağlanır.» Keykavus kendisine hak vermiş, hatta İran'a bağlı olmak üzere yine tahta geçirmek istemişse de, aleyhinde bir hareket hazırlandığını haber almış, fikrinden vazgeçip Firavun'u Suz şehrine gönderip, Mısır hükümetini beylerinden Arpiyandez'e vermiştir.

Herodot'a göre Keykavus'un Mısır üzerine yürümesini sebebi Ahmes'in kızını isteyip yerine Ahmes'in kardeşinin kızını gönderilmesine hiddet etmesidir.

Acemler Mısır'ı ele geçirdikten sonra üç ordu kurup birisini Kartaca'ya, ikincisini Amon vahasına (Seve, şimdiki Mısır tarihçilerine göre Seyve), üçüncüsünü Nübe'ye gönderdiler. Acem dononmasının büyük memurları Fenikeliler'di. Bunlar bu seferi uygun görmediklerinden Kartaca Seferi mümkün olamadı. İkincisi olan 5 bin kişilik ordu çölde kılavuzların kasden yanlış götürmelerinden tamamıyla mahvolup, kendilerinden hiç bir haber alınamadı. Üçüncü ise Nübe'yi fethetmişse de Birinci Çağlayan yakınlarında bir kum fırtınasına tutulup mahvoldu. Bu üç sefer Acemler'e felaketinden başka bir fayda sağlamadı.

Keykavus önce Mısırlılar'a iyi muamele eder; dinlerine, adetlerine saygı gösterirken, bu felaketten Mısırlılar'ın memnun olduklarını görünce kızıp birden muamelesini değiştirdi. Ağır vergiler koydu, tapınakları ve binaları yıktı. Menfis'e girdiği gün Apis'e büyük bir tören yapılıyordu. Keykavus hemen şamanları öldürttü ve apis danasını da kendi eliyle ve hançeriyle öldürdü. İleri gelenler arasında oniki kişiyi diri diri yere gömdürdü. M.Ö. 521'de dönerken yolda öldü.

Yerine geçen I. Dara (Daryüs; Darius) Mısır'ı ziyaret edip Keykavus'un yaptığı fenalıkları düzeltmeye çalıştı. Mısırlılar'ın dinlerine büyük bir saygı gösterip Seyve'deki Ammon Putu için büyük bir bina yaptı. Birçok okul açtı. Ticarete önem verdi. Nil ile Kızıldeniz arasında bir kanal açtı ki, bu suretle Hindistan'la Akdeniz arasında bir yol yapmış oldu. Bu yol ticaret bakımından pek önemli oldu. Vadiü'l-Hamamat'dan Kift ile Kızıldeniz arasındaki yolu tamir etti. Ağır vergiler koyduysa da memleketin zenginliği hasebiyle bu vergiler kolaylıkla verilebilirdi. Dara'nın son zamanlarında Yunanlılar'la yaptığı Maraton Savaşı'nda uğradığı hasarları gören Mısırlılar isyan edip M.Ö. 486'da yerli beylerden birinin komutasıyla Acemler'i Mısır'dan çıkardılar.

Acem İmparatorlarından Serhes (Xerxés; Kserkses) (Mısırlı yazarlara göre Eczersis; telaffuzu Egzerses) yeniden Mısır'ı ele geçirdi. Mısırlılar yeniden isyan ettiler. Bunun yerine geçen Erdeşir (Artakserhes; Mısırlı yazarlara göre Arteczersis; telaffuzu Artagzerses) zamanında yine ve bu sefer Libyalılar ve Yunan dononmasının yardımıyla isyan etmişlerse de isyanları uzun bir savaştan sonra bastırılmıştır. Bundan sonra Mısır II. Serhes zamanında ve II. Dara'nın zamanının büyük kısmında rahat durdu. II. Dara ölünce Mısırlılar Makedonyalılar'ın yardımıyla Acem hükmünden kurtuldular (M.Ö. 405). işte Yirmi yedinci Aile'yi Acem Valileri kurmuşlardır.

Yirmi sekizinci Aile'nin kurucusu olan Amertus (Amenrut) Acemler'i Mısır'dan çıkarıp Mısır tahtını ele geçirmiş, altı yıl egemenlik sür-

müştür. Yerine neslinden biri geçmiş, Yirmi dokuzuncu Aile kurulmuştur. Bu aileden dört kişi gelmiş, hepsi 21 yıl hüküm sürmüştür. Bunun yıkılmasıyla da I. Nehtanebu (Naktaneb) üç firavun yetiştirip 38 yıl devam eden Otuzuncu Aile'yi teşkil etmiştir. Mısır, Acemler'in çıkıp da bu ailelerin hükmettiği zamanda eski kuvvetini toplayamamışsa da biraz uykudan uyanmıştır; fakat bu uyanma ölüm uyanması, sönecek lamba parıltısı çeşidinden birşey olmuştur. Çünkü bu ailenin son hükümdarı olan II. Nehtanebu zamınında ve M.Ö. 340'da Acemler 65 yıl kadar kayıplara karıştıktan sonra yeniden Mısır'a girmişlerdir. Saltanatlarına Otuz birinci Aile denir. Bunlardan üç firavun gelmiş ve 8 yıl saltanat sürmüşlerdir. Kısa bir süre sonra ise Mısır büyük İskender'in eline geçti. Bu suretle birilerce yıldan beri Nil Vadisi'nde egemenlik süren, bazen kavvetlenip yabancı memleketlerini zapteden, bazen zayıflayıp yabancı hükümdarların egemenliği altına giren, bazen Mısırlı ve bazen yabancı cinsinden olan firavunlar, onların yüzyıllarca çalışma ve emekle meydana getirdikleri akıllara hayret veren o muhteşem uygarlık batıp bitmiş ve tarihin bu devresi kapamıştır. Meydanda kalan şey ancak yıkılmak bilmeyen, ölmekten usanmayan, çöllerin kumları üstünde egemen bir temelle, türlü güngörmüş granitten bir sert yüzle dimdik duran piramitlerle zamanını çökertip yerlere yıktığı tapınakların yerle bir olmuş enkazı ve henüz dirilmemiş olan mumyalardır.

FİRAVUNLARIN UYGARLIĞI

yani

ESKİ MISIR UYGARLIĞI

Mısır Firavunlar zamanına ait olmak üzere büyük bir uygarlık geçirmiştir. Bu uygarlık pek eskidir. Hiçbir millet uygarlık meydana getirmede Mısırlılar'dan önce davranmamıştır. Şöhret bulmuş olan Yunan uygarlığı çoğunlukla Mısır'dan alınmıştır. Meşhur Solon bile Mısır'dan kanunlar alıp Yunanistan'da uygulamıştır. Mısır bu uygarlıkla iftihar etse yeridir.

Tarım

Mısır'ın şimdi olduğu gibi eskiden de can damarı Nil; geçimi, hayatı ve mutluluğu tarım idi. Bu sebepten firavunlar tarım konusunda büyük başarılar göstermiş, gayretler göstermiş, önemli şeyler yapmışlardır.

Toprakları yarıp kanallar açmışlar, Nil suyunu her tarafa akıtıp geniş toprakları sulamışlar, bunun için granit dağlarını bile delmişler, setlerle büyük göller derecesinde büyük su hazineleri yapmışlardır. Bunlar bugün bile büyük işlerdendir. Soylular tarım işlerine nezaret eder, toprağın ıslahına ait şeyleri kendi elleriyle yaparlardı.

Şimdiki gibi buğday, mısır ve başka ürünlerle, keten ekerlerdi. Yetiştirdikleri meyveler arasında üzüm ve hurma en saygın yeri tutardı. O zamanlar Mısır bu meyvelerle şöhret bulmuştu.

Sulama usulleri ya havuzlarla suyun sathını yükselterek araziyi sulamak, yahut şaduflar, bostan dolapları ve başka yollarla suyu kanaldan yukarı çıkarıp tarlaya dökmekti. Tarlalarını öküz koşulmuş sapanlarla sürerlerdi. Aralık ayında sular çekilince yaş toğrağın üzerine tohumu atarlar, üzerini koyun ve keçilere çiğnetip örterlerdi. Mart'ta ekin enli oraklarla biçilir, harmanda dövülürdü.

Kara Sığır, davar, domuz, kaz ve tavuk sürülerle mevcuttu. Bunları güzel bir usulle beslemeyi bilirlerdi. Binek hayvanları o zaman da eşekti.

Hiksoslar'dan önce Mısır'da atın varlığı bilinmiyordu. Eski Mısırlılar'ın sanayi yolu ile piliç çıkarma sanatları pek eskidir. Bunu hem bulmuşlar ve hem de büyük çapta uygulamışlardır. Hem de ta o zaman keşfettikleri usul bugün var olan bilimsel usullerin en güzelidir. Mısır'da hâlâ kullanılır.

Sanat

Firavunlar zamanında ince ve kalın keten bez dokumak, kumaşları boyamak, toprak desti, mineli çanak cam, şişe yapmak, bakır, tunç, gümüş altın işlemek, sanayi yoluyla çiçek, oyuncak yapmak sanatları vardı. Ancak demir yoktu. Hele kuyumculuk On ikinci Aile zamanında o kadar ilerlemişti ki, bugün Mısır müzesinde bulunan o zamana ait birtakım ziynet eşyaları güzellikçe bu yüzyılda imal olunanlardan hiç de aşağı değildir. Marangozluk mevcuttu. O zamanların marangozlarında şimdikilerin aletlerinden çok şey eksik değildi. Firavun inciri (yahut Arabistan inciri) tahtasından büyük binalar, yabancı memleketlerden getirilen Sudan abanosu ve Lübnan servisi gibi kıymetli ağaçlardan güzel ev eşyası (oyma kaşıklar ve başka eşyalar) yaparlardı. Derileri dağlamak sanatını iyi bilirler, bunlardan yastık ve minder gibi ev eşyası yaparlardı. Aynı zamanda mumyaları bağlamak için üzerlerinde güzel nakışlar bulunan kayış ve sırımlar yaparlardı. Renkli meşinlerle o eşyaları ve başka şeyleri süslemek adeti şimdikinden az değildi.

Firavunların en büyük ustalık gösterdikleri şey papirus'dan kağıt yapmak sanatıdır. Kağıdı ilk icat eden Mısırlılar'dır. Avrupalılar buna «papirus» derler. Araplar ise «El-Berdi» derler. Lotüsün sapını parça parça ayırırlar. Bu parçaları yanyana korlar. Sonra bunun üzerine başka parçaları diğer tabakanınkine dik olarak diğer bir tabaka halinde dizerler ve bu iki tabakayı tutkalla yapıştırıp tazyik altına korlardı. bu usul hicret'in üçüncü yüzyılı başlangıcına kadar devam etti. Bu kağıda Mısır Kağıdı adı verilirdi. Mısırlılar birçok sanatlarda ehliyet gösterdiler. Gemi, sandal, ağaçtan, taştan, çamurdan, kireçten heykel, put yaparlar, müzik aletleri, mermerden, madenlerden ev eşyaları, silah yaparlardı. Mısır'ın bu sanatları Yunan sanatının ilerlemesine pek çok yardım etmiştir.

Ticaret

Mısırlılar eskiden beri ticarete alışıktılar. Nil ve kanallar çeşitli mallar ve eşya yükletilmiş gemilerle doluydu. Pazar mahallerine toplandıkları zaman hasıl ettikleri kalabalık şimdikinden az değildi. İlk önce para bilmezlerdi. Eşyayı birbiriyle değiş-tokuş edererdi. Sonra altın ve gümüşten halkalar, parça ve çubuklar yapıp para yerine kullandılar. İşte ilk önce para Mısır'da yapılmış ve bu suretle kullanılmıştır. Ticaretleri Nil'e münhasır kalmayıp sonraları Nil'i Kızıldeniz ile birleştirdiler. Denizlere çıktılar. Bilinmeyen memleketlere keşfe heyetler gönderdiler. Son zamanlarda Fransızlar bundan ilham alarak Süveyş Kanalı'nı açmışlardır. Gemileri bir taraftan Ege Denizi'nde, bir taraftan Hint denizlerinde dolaşırdı. Sudan ve Nübe'den altın, devekuşu tüyü, abanos, fildişi ve deri; Pont'dan kokulu zamklar, kokulu ağaçlar; Suriye'den Lübnan servisi; Sina'dan maden ve bazı kıymetli taşlar getirirlerdi. Yaptıkları testi, çanak, cam, keten, kağıt gibi şeyleri de yabancı memleketlerine götürür, satarlardı. Bu eserlerden Kıbrıs ve Rodos'ta bazı nümuneler bulunmuştur. Ticarette defter tutar, hesaplarını yapar, kontratlar akdeder, senetler yazarlardı. Kısacası ticareti bilir ve yaparlardı.

Binalar

Firavunların yaptıkları binaların büyüklüğü ve süsleri bunların kudretlerinin büyüklüğüne, uygarlıklarının yüceliğine, bilim bakımından ve özellikle mimarlık alanındaki yüksekliklerine delildir.

Binaları önceleri sade idi. Kerpiç ve kiremitten yapılırdı. Sonra taş ocaklarından büyük taşlar çıkarıp onlarla piramitlerini, tapınaklarını yaptılar, mezarlarını yonttular. Bugün bunların harabeleri mevcuttur. Binalarında özel olan şey kaidelerinin çoğunlukla dikdörtgen veya kare biçiminde olup daima tepelerinden geniş olmasıdır. Köşeleri yuvarlak yapmak, kubbe, minare ve burçlar yapmak suretiyle binalarını güzelleştirmeyi bilemediler. Bununla beraber bu binalar azametli, sanatı olan binalardır.

Bilim ve Eğitim

Eski Mısırlılar bilim ve teknikte pek ileri gitmişlerdi. Zaten o mühim binalar bilimin sonucudur. İlk önce kozmografya ile uğraşanlar Mısırlılar'dır. Bu bilim onların dünyalarınca gerekli olan bir bilimdi. rahipler bu bilimi bilirlerdi. Tapınaklarının damlarını gözlemevleri haline koymuşlardı. Ancak onların söyledikleri şey bu bilimin bugünkü gelişmesine uygun değildir. Genellikle Yunan tarihçileri Yunanlılar'ın bu bilimi Mısır'dan aldıklarını yazarlar. O zaman Keldaniler'den başka kendileriyle rekabet eden bir millet yoktu. Mısır'da bazı mezarlarda gözlem aletleri, Gök'ün şeklini ve yıldızların yerlerini gösteren acayip resimler, takvime dair bazı ince hesaplar da bulunmuştur. Bir yılın süresini ilk hesaplayanlar yine bunlardır. M.Ö. 4241 yılı bir araya toplanan tarihin başlangıcıdır. Yıldızların hareketlerinin hesabı için büyük piramidin işlerine yaradığı söylenmektedir.

Aritmetik, geometri gibi bilimlerin nazari kısımlarında gelişme gösteremediler. Fakat bu tekniklerin ameli kısımlarında pek ilerlediler. İşte buna delil de Mena'nın Milad'dan 3400 yıl önce büyük bir set yaparak Nil'in yatağını değiştirmesi, firavunların granit taşlarını kırıp kanallar açmaları, su mahzenleri olmak için duvarlarla suni büyük göller yapmalarıdır. Bunlar ve piramitlerin yapımı o zamanki Mısır mimarlarının her halde satıhları, hacimleri ve başka şeyleri ölçmeyi bilmelerini gerektirir. Maalesef bunların geometri bilimine dair bize bir eser kalmamıştır. Gerçi böyle bir eser varsa da o piramitlerin yapımından yirmi yüzyıl sonraki zamana aittir.

Mimarlık

Mısır'da en ileri gelen sanatlardandır. Gayet usta mimarlar yetişmiştir. Şimdiki tapınak harebeleri, piramitler bunun delilidir. Taşlar biri kireçli ve yumuşak, diğeri sert granit idi. Birinciler Vadiü'l-Hamamat ve Halvan, Tavre civarı taş ocaklarından, ikinciler Assuvan'daki taş ocaklarından çıkarılırdı. Granit'in cinside pembedir. Taşlar yükletilip nakledilirdi. Taşları gayet güzel ve düzgün biçimde yont-

muşlar, hafif harçlarla belirsiz olarak olarak yapmışlardır.

Binalarını gayet sağlam yaparlardı. Kubbe yerine düz tavanı tercih ederlerdi. binalarını kabartma resimler ve heykellerle, bir de özellikle direk başlıklarını kutsal bitki olan lotüs yapraklarıyla süslerlerdi.

Eski Mısır'ın mimarlık tekniğini anlamak için piramitleri, Teb'deki Luksor ve Karnak tapınakları harabelerini, Libya Dağı üzerindeki Ramsesium denilen yeraltı mezarlarını, Medietü'l-Abu harabesini ve başkalarını görmek gerekir.

Tapınaklar şu tarzda yapılırdı: Tapınağın etrafında hırsızların girmesini önlemek için kalın tuğla duvar örülürdü. Bu duvarlara bitişik zahire ambarları, fırınlar, şaman ve aileleri ve hizmetçiler için evler yapılırdı. Fırınlarda şamanlar, ilahlar için ekmek pişirirlerdi. İki tarafı isfinks ile süslü bir yoldan tapınağın kapısına varılırdı. Bu kapının iki tarafında üzeri kabartma resimlerle süslü iki kule vardı. Bu burçların önlerinde iki dikilitaş (Obelisk) ve yanlarında tapınağı yaptıran firavunun heykeleri dururdu. Bu kapıdan avluya girilirdi. Asıl tıpanak bu avludaydı. Bunun kapısı altın levhalarla süslenirdi. Bu kapıda lotüs ve hurma yapraklarıyla süslü direkler vardı. Tapınağa ışık tavandan gelirdi. Bunun da dip tarafında karanlık bir yer vardı. İşte asıl tapınak bu bölümdeydi. Yaldızlı bir kayık içinde olan ilahın heykeli, kutsal hayvanlar burada saklanırdı. Tapınağın her tarafı mavi, kırmızı renkler ve yaldızlar içinde türlü resimlerle süslenirdi.

Mezarlar önce piramitler iken sonraları yer altında yapıldı. Bir dağda kayaları oyar, içinde mezar yaparlardı. Bunlar da büyük imkanlarla meydana gelirdi. Bu mezarların da içleri kabartmalar, hiyerogliflerle doludur. Bunların eski örneği Beni Hasen mezarlarıdır. Yukarı Mısır'da Teb ve Assuvan cihetlerinde de bunlardan birçok vardır. Bazen bu granit kayaları 125 metre derinliğe kadar oymuşlar, odalar yapmışlardır.

Kimya ve madencilikte de becerileri vardı. tunçtan aletler yapıp garintleri kırmışlardır. Aynı zamanda mumyaladıkları cesetlerin günümüze kadar binlerce yıl dayanmaları, yaptıkları sabit boyalar kimyadaki gelişmelerine işaret eder.

Tıp

Tıpda bile her ne kadar dinleri anatomiyi yasaklıyorsa da yine Yunanlılar'dan yüzlerce yıl önce gelişme gösterdiler. Tıbba dair On sekizinci ve On dokuzuncu Aileler zamanına ait iki eser bize kadar gelmiştir. Bu eserler Romalılar zamanında Menfis'deki İmhoteb Kütüphanesinde duruyordu. Romalılar'la Yunanlılar bundan ilaç formülleri alırlardı. Bu eserler Firavun Huvu ile Menkera'ya dayandırılmaktadır.

Herodot'a göre Mısırlılar sağlam insanlardı ve sağlıklarına dikkat ederlerdi. Her ay birbiri üstüne üç gün maki ve müshil alırlarmış. Çünkü bütün hastalıkların yemekten geldiğine inanırlarmış. Şimdi de bu adet vardır. Mısır'da hekimler bütün hastalıklara bakmayıp kimi göze, kimi başa, kimi karına bakarmış. Yani şimdiki gibi uzmanlar varmış. Hekimler tedavilerini ilahi sayılan birtakım kurallar üzerine yaparlardı. Aksi takdirde hasta ölürse katil gibi ceza görürlerdi. Bunlar insanın be-

denin hiçbir uzvunu kesmezlerdi. O zaman tıbbın nazari esası canlı ruhlar (Esprits vitaux) idi. İşte tıbın nazariyet kısmı yalnız bundan ibaretti. Bu ruhlar damarların içinde yürürlerdi.

Başta 32 damar varmış. Bunlar güzel kokuları bedenin içine götürürlermiş. Gövdede iki damar varmış, sıcaklığı içeriye götürürmüş. Burun, kulak, göz gibi yüzdeki kısımlarda ikişer damar olup hayat kokusu bunlar vasıtasıyla bedene girermiş. Bu güzel kokulara kuzeyin nefis kokuları derlermiş. Kan vasıtasıyla yürürlermiş. Ölündüğü zaman canla beraber çıkıp giderlermiş ve böylece kan pıhtılaşırmış.

Bu konuda mevcut papiruslardaki hastalıkları anlamak güçtür. Ancak göz hastalıkları, damar, bacakta yaralar, yılancık, bağırsak kurtları ve sara adları anlaşılmaktadır. Gebelik ve doğurma hakkında da bazı bilgiler vardır.

İlaçları dört çeşittir: Merhem, sıvı, yakı ve müshil. İlaçlarını bitkilerden ve hayvani maddelerden yaparlardı. Bir ilacın terkibine 2/5 devayı birden korlardı. İlaç olarak hayvanların ciğer, kalp, kan gibi organları çok kullanılırdı. İlaçları su, süt, arpa suyu, zeytinyağı, hatta insan ve hayvan sidiği ile birbirine karıştırırlardı. Hastalıkların kötü ruhlar tarafından insanlara bulaştırıldığı sanılırdı. Bu sebepten ruhların bedenden çıkarılması için deva olarak dualar edilmesi de gerekirdi. Demek hekimler iki türlü ilaç yaparlardı. Biri dua, diğeri maddi deva idi. Baş ağrısı ilacıyla beraber ayrı bir dua, maki ilacıyla beraber yine ayrı bir dua vardı.

Mumya Sanatı

Mısır'da cesetleri mumyalamak en gerekli sanatlardandı. Bu suretle mumyacılık iyi bir sanat haline almıştı. Mısırlılar ruhun tekrar bedene gireceği, bunun için bedenin bozulmamış olması gerektiğine inanırlardı. Bu inanç, bu sanatın ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına sebep oldu. İnsan ölürken ruh ağzından çıkar giderdi. Bu ruhu tepeli bir turna veya insan başlı bir atmaca suretinde tasvir ederlerdi.

Herodot'a göre Mısır'da özel mumyacılar ve mumya tezgahları vardı. Verilen paraya göre üç türlü mumya yaparlardı. En pahalısı Oziris'i gösteren suret idi. Halk ölüleri mumyacıların dükkanlarına götürür, bırakırlardı.

Birinci çeşit mumya için önce cesedin başına bir sıvı akıtılır, sonra tepesinden sokulan eğri bir demirle beyni burnundan çıkarılırdı. Sonra böğürleri delinip bağırsakları çıkarılır, içleri hurma şarabıyla yıkandıktan sonra ceset kokulara konurdu. Nihayet ölünün karnına zamk, tarçın ve başka kokulu şeyler konur, dikilir, soda içine konur, yetmiş gün sonra sodadan çıkarılıp yıkanır ve zamka batırılmış bağlarla bağlanırdı. artık ceset mumyalanmıştı. Sahipleri gelip alır, bedeni biçiminde yaptırdıkları bir tabuta koyup salonun bir duvarına dayarlardı.

İkinci çeşit mumya için ölünün karnına «sedre» (cédre) denilen ağacın reçinesini şırınga ederler, cesedi 50 gün sodada bırakırlardı. Sodadan çıkarınca karın deliği açılır, içindeki mayi çıkar, bağırsaklar da erimiş olup bu sıvıyla beraber akardı. Sargı sarılmadan ceset sahibine verilirdi.

Üçüncü çeşit mumya için cesede yalnız bir mayi akıtılıp sodada bırakılırdı. Bu, fakir halkın mumyasıdır.

Bu mumyalar dayanmış olsaydı Mısır şimdi diriden çok ölülerle dolu olurdu. Ancak hükümdarlarınki, bazı büyük beylerinki muhafaza olunabilmiştir.

Mumyalama hakkında gerçi şu bilgi mevcut ise de, bu usul bedeni yüzyıllarca muhafazaya yetecek birşey değildir. Herhalde mumyalamak usulü ve kullanılan maddeler henüz tamamen bilinmemektedir.

Felsefe

Özellikle felsefe, kanun ve yönetim usulü bilimleri Mısır'da doğmuş, diğer milletlere Mısır'dan gitmiştir. Yunan kanun yapıcılarından Likurg, Solon ve filozoflarından Pitagor, Eflatun, İklidis (Öklides) eğitim ve araştırma için Mısır'a gönderilmişlerdir. Mısır felsefesine dair mevcut olan kitap Paris'in Milli Kütüphanesinde (Bibliottèque Nationale) saklı olan papirustur. Bu eser dünyada mevcut olan en eski kitapdır.

On ikinci Aile zamanında yazılmışsa da Üçüncü Aile ile Beşinci Aile zamanlarına ait iki yazarın eserlerini içine almaktadır. Bu eserin son 15 sahifesi Pitahmoteb adında birinin bir risalesini ihtiva etmektedir.

Burada hayat için gerekli birtakım öğütler verilir. Bilim ve insan tabiatı övülmüştür. Bu eser «Pitahmoteb Talimatı» adıyla meşhurdur.

Cize mezarlarından birindeki yazılarda İkinci Aile'nin büyük memurlarından birinin birtakım resmi unvanları arasında Kütüphane Valisi unvanı da vardır. Demek o zaman Mısır'da kütüphaneler vardı.

Bu kişi kral kütüphanesi hafız-ı kütüb'i (kütüphane müdürü) idi. Burada tabii en önce dini kitaplar ve ölüler kitabı saklanırdı. Aynı zamanda her firavunun saltanat müddeti ve zamanındaki olaylar yazılırdı.

Bunlar da tarih kitabı demekti. Sonra geometri, astronomi, felsefe gibi bilimlere ait kitaplar vardı. Eğer bunlar bize kalsaydı şüphesiz İskenderiye Kütüphanesinden daha kıymetli bir hazine olurdu. Üzücü olan birşey varsa bu kadar zenginlikten bize ancak bir felsefe kitabından birkaç sayfa kalabilmiş, bu eserlerin hemen tamamı mahvolmuştur. Kitap olarak ancak ölüler kitabıyla Avrupa müzelerinde saklı birkaç papirus ve Pitahmotep Talimatı kalmıştır.

Astronomi

Mısırlılar bu bilime çok önem vermişlerdir. Sebebi de dinle karışmasıdır. Mısırlılar sabit ve gezgin yıldızları görüp diğerlerinden ayırdılar. Gök onlara göre rüzgar üzerine dayanan bir sıvı idi (Din konusuna bakınız.) Yıldızlar bu gökte açılmış lambalardı ve her akşam kudret-i ilahiye yeri aydınlatmak için onları yakıyordu. En meşhur yıldızları İzis'e ait olandı. Buna Sopt derlerdi. Rumlar bunu Sotis yapmışlardır. Yıl başı bundan başlardı.

Bir yıl 12 aydı. Her ay 30 gündü. Bir yıl üç mevsimden ibaretti. Biri başlangıç, bahar yahut yıl taşkın mevsimi (Sa), diğeri tohum mevsimi

(Peru; Prev), üçüncüsü kış mevsimi olarak nitelenebilecek olan biçme mevsimi (Sumu) idi. Birgün 12, bir gece 12 saat idi. Öğle ve gece yarısı saat altıya tesadüf ederdi. Bu usul ile sabit usul arasında yılda beş ve çeyrek gün fark olduğundan bir müddet sonra mevsimler adlarına uygun düşmemiştir. Mısırlılar da bunu görmüşler, her yılın sonuna beş günlük farkı ilave etmişlerdir. Bu da çeyrek günden dolayı sağlıklı değilse de o zamana göre takvimde önemli bir gelişmedir. Bunlar yeni değil, tersine pek eski devirlere aittirler.

Güneş ve ay tutulmasını hesap eder, tutulmalardan önce haber verirlerdi.

Mısırlılar'ın bilimlerini, sanatlarını çoğunlukla ameli olup, ender olarak yazılmış olması, genellikle babadan oğula intikal etmesi dolayısı ile bu sanatlardan da pek az şey muhafaza olunabilmiştir. O da bozulmuş bir şekildedir.

Menf, Teb ve Ayn-i Şems (Rumlara: Helyopolis) şehirleri bilim ve tekniğe beşik olmuşlardır. Ancak bu bilimler bütün halk için olmayıp hükümdarlarla beylere ve bunların oğullarına, şamanlarla öğrencilerine özgü idi. Helyopolis'deki ilahiyat okulunun şöhreti bütün dünyaya yayılmıştı. Solon, Pitagor, Eflatun ve öteki Yunan filozofları gelip burada yıllarca ders almışlardır.

Yazı ve Dil

Mısırlılar'ın yazısı dünyada en eski yazıdır. Yazıyı Mısırlılar'dan bazı değişikliklerle Fenikeliler, onlardan da diğer milletler almışlardır. İlk Mısır yazısına «Hiyeroglif Yazısı» derler. Önceleri taşlar üzerine yazılmıştır. Bu yazı önce hayvan, bitki, cisim ve elde dolaşır eşyanın resimlerinden ibaretti. Her resim bir, iki veyahut daha çok manayı belirten bir semboldü. Bu yazı sonra bazı kısaltmalara uğramıştır. Mesela bir evi bir kare halinde gösterirlerdi. Semboller şöyle idi: Su, bir iki çizgi; orman, bir ağaç ile gösterilirdi. Sonra bir binayı gösteren karenin yanına da ilahlara ait bir işaret konunca bu tapınak olurdu. İnsanın hareket ve işlerine gelince bunlara mahsus da belirli resimler konmuştu. Mesela elinde ekmek tutan bir kol vergiyi hatıra getirirdi. Açmak işini bir kapı gösterirdi. Yol ise yürümek işareti idi. Kuş seyahat bildirirdi. Silahlı bir el, savaş demekti. Yere yatmış adam resmi düşmek fiilini gösterirdi. Bu yazıda duygulara ilişkin şeyleri bildirmek meselesi pek güçtü. Gerçi yenilmeyen bir balık fenalığa, deve kuşu tüyü gerçeğe, akbaba korumaya işaret olmak üzere konulmuş idiyse de bunlar bir meramı açık bir surette ifadeye yeterli değildi. Sonradan ses taklit ederek daha birtakım işaretler ilavesiyle bu yazı daha mükemmel bir duruma getirilmiştir.

Hiyeroglif sonraları kısaltmalar ve başka biçimlerle yenilendi. Bu yenilenmenin sonucu olarak 'Heratik' yazısı ortaya çıktı. Bu yazı adeta hiyeroglif yazısının kısaltılmışıydı. Mesela arslan yerine bir arslan resmi konacak iken, arslanın yalnız bir kısmı resmedilirdi. Sonra bu da yine ıslah edildi. Bu suretle de «demotik» yazısı vücuda geldi. Bu da heratik'in bir kısaltılmışıydı. Hiyeroglif yalnız binalar ve tapınakların

taşlarına mahsus kaldı, diğer iki yenisi ticaret, telif ve çabukluğa ihtiyaç duyulan şeylere tahsis olundu. Heratik yazısı daha çok yüksek tabakalar, demotik yazısı ile halk yazısıydı.

Hiyeroglif yazısı üç unsurdan meydana gelmiştir: Harf işareti, kelime işareti, hece işareti.

Harf işaretleri: Bir harfe delalet eden işaretlerdir.

Kelime işaretleri: Bir maddeye delalet eden resimlerdir. Mesela timsah resmi «timsah» demektir.

Hece İşaretleri: Bir maddeye ve manaya delalet etmeksizin kendi başındaki heceye delalet eden resimlerdir. Mesela Ahirem eski Mısır dilince «kartal» demekti. Bunun başında A hecesi vardır. Bu halde bir kartal resmi «A» hecesi demekti.

Bu yazının başlıca işaretleri Ahmet Refik Bey'in «Tarih-i Umumi»sinde 143'üncü sayfada mevcut olduğundan, buraya almaya gerek görmedik. Hiyeroglif, heratik ve demotik yazılarını gösterir bir cetvel de «İntişar-ı Hatt'ı Arabi» adındaki eserde bulunduğundan arzu edenler oraya müracaat edebilirler.

Hiyeroglif sağdan da, soldan da başlanarak iki türlü yazılabilirdi. Heratik yazısı ise daima sağdan yazılırdı.

Eski Mısır dili birçok değişmelere uğradıktan sonra nihayet Kıbti dilinde karar kılmıştır. Kıbti dili Miladi On dördüncü Yüzyıl'a kadar devam edip, o yüzyılda ölü diller arasına girdi. Mısır'daki dillerin çeşitliliğine rağmen onların her yüzyılda kullanılmış ve binaların çoğuna yazılmış olan resmi bir dilleri vardı. Ele geçen binlerce papiruslardan ve Mısır binalarındaki resimlerden anlaşılıyor ki, Mısırlılar'ın dileri gelişip incelenmiş, bu dille güzel şiirler yazılmıştır. Yine bu dille kıssalar, şarkılar, çeşitli kitaplar meydana getirilmiştir. Ancak bunların çoğu kaybolmuştur. Ancak bazı perakende parçalar bize kadar gelebilmiştir.

Bize kadar gelen şeylerin en önemlisi «Ölüler Kitabı»dır. Bu kitap onların inançlarına, ilaheler hakkında bilgilere, vaazlarına ve yasaklarına dairdir.

Eski Mısırlılar da şimdiki gibi iyi ahlaka uymayı, insanlar arasında iyi muameleyi tavsiye etmişlerdir.

Şiir ve Mızıka

Mısır'da şiir ve mızıka erken başlamıştır. Nedeni de dini ayinlerde bu iki şey vardı. Her tapınakta şarkıcılar bulunurdu. Oralarda harp ve başka çalgı çalınırdı. Şarkıcılar ilahlara dair yazılan şiirleri okurlardı. Şiir gelişmişti. Firavunların zaferleri şiirlerle kutlanırdı. Pentaur'un II. Ramses hakkındaki şiiri Nil Manzumesi yüce, ince ve parlak his ve tahlile örnektir. Anıtlar üzerindeki yazılar arasında milli şarkılar da vardır.

Ressamlık

Eski Mısırlılar resme pek düşkündüler. Parlak boya ve renkleri severlerdi. Bu renklerin biraraya gelmesinden hasıl olan güzellik göze çok

hoş görünür, insanı kendisine çekerdi. Bina ve hayvan resmi yapmakta ince bir zevkleri vardı. Resimleri olsun, heykelleri olsun son derece güzellikle yapılırdı. Beşinci Aile'den sonra bu sanatlara birtakım semboller girerek güzelliklerini bozmuştur. Ressamlar fırçaları ve paletleriyle boyalı resimler yaparlardı. Boyayı su ve zamk ile ezerlerdi. Bu sebepten resimler sabit ve sağlam olurdu. Mısır ressamları en çok mavi, kırmızı, sarı, yeşil, siyah ve ak renkleri kullanmışlardır. Renkler pek parlaktı. Resim de heykeltraşlık gibi, bir takım dini kurallara bağlı idi. İnsan resimlerini hep birbirine benzer surette yaparlar, gölge ve manzaradan anlamazlardı. Resim en çok On ikinci Aile zamanında gelişmiştir. II. Ramses zamanında savaş resimleri büyük ilgi çekmiştir.

Heykeltraşlık

Mısır'da pek gelişmiş olan sanatlardandır. Kahire Müzesi'ndeki «Şeyhü'l-Beled» heykeli ile Paris'de «Luvr» Müzesi'ndeki bağdaş kurmuş katip heykeli bu gelişmenin örnekleridir. Hamur yoğuran kadınları gösteren heykeller de en güzel heykellerdendir. Mısırlılar'ın tapınakları ilahlar adına yapılmış heykellerle dolu ve bütün bu tapınakların duvarları dini ve toplumsal hal ve hayatı tasvir eden kabartma resimlerle süslüydü. Bu heykellerin bir kısmını gayet büyük ölçüde yaparlardı. Memnûn heykeli bu çeşide bir örnektir.

Ancak Mısır sanatkarlarının bir kusuru vardı ki daima birbirinden kopya ederler, tabiattan ders almaz, onu taklit etmezlerdi.

Beşinci Aile'den bize kalan ve halen Kahire Müzesi'nde saklı olan en güzel eserler şunlardır:

1- Ahşapdan oyma Şeyhü'l-Beled (Köy muhtarı) heykeli.
2- Menfis şamanlarından «Ranover» (Ranu-fir)in heykeli.
3- Mısır beylerinden «Neveret» (Nifirit)in heykeli.
4- Bir katip heykeli.

FİRAVUNLARIN ADET VE AHLAKI
yani
ESKİ MISIRLILAR'IN ADET VE AHLAKI

Mısırlılar her yıl taşkına yakın bir zamanda Nil'e bir kızı kurban olarak atarlardı. Araplar bu adeti Mısır'dan Amr İbnü'l-As'ın, Fransızlar Napolyon'un kaldırdığını iddia ederler. Halen bunun yerine kız şeklinde bir maddeyi atarlar ve buna «Vefaü'l-Nil» derler. Bu tören halen Mısır'ın önemli törenlerindendir.

Mısırlılar kızkardeşleriyle evlenirlerdi. Ayda bir mideyi temizleyecek şeyleri yerlerdi. Mısırlılar hâlâ ayda bir müshil içerler. Sanatı irsen öğrenmek usulleriydi. Bolluk ve debdebe ile yaşamaya son derece düşkünlük gösterirlerdi. Hem iyi yemekler, hem de kötü yemekler yerlerdi. Mevsimler, bayramlar ve bu gibi günlerde öğle vakti ziyafetler çekerlerdi. Kadın erkek ziyafette bulunur, kadın ve erkek söyledikleri şarkı ve çaldıkları muzıka ile yer içerlerdi. Sonra kadın ve erkek oyuncular gelir, mızıkalar bunları selamlar, hazır bulunanlar bunları el çırparak alkışlar, durum oyun bitinceye kadar devam eder.

Mısır zenginlerinin evleri bir-iki kattan ibaretti. Sayfiyelerinin etrafında bahçeler, havuzlar yaparlardı. Zenginler zamanlarını ak ve kara esirler arasında buralarda geçirirlerdi. Kadınlar erkekten kaçmazdı. Kadınların odaları süslü olurdu. Ev hayatlarında iyi yemekten yararlanma yolunu tutmuşlardı. Sofralarını pek süslerlerdi. Sofraya meyve dolu sepetler korlardı. Katı şeyleri el ile, sulu şeyleri kaşıkla yerlerdi. Herodot'a göre yemek yerken sofranın etrafında tahtadan bir mumya dolaştırır «Bak buna! Eğlen, ye iç, Ölünce sen de böyle olacaksın» derlerdi. Yemek sırasında harp, gitara, düdük ve darbuka çalarlardı.

Yataklarını güzel kumaş ve kıymetli maddelerle süslerlerdi. Çoğunlukla sakal ve bıyaklarını tıraş ederlerdi. Yalnız firavunlar ve beyler çenelerinde bir parça sakal bırakırlardı; fakat bu Avrupalılarınki gibi olmayan yalnız cenenin ucunda az ve uzunca olurdu. Aynı zamanda firavunlar ve ileri gelenler başlarına takma saç takarlardı ve bu saçları bükmek konusunda özen gösterirlerdi. Komutanlar ve ruhani reisler halktan fark edilmek için başlarına devekuşu tüyü takarlardı. Halk ise, bir kısmı başını tıraş eder ve bir takke giyer, bir kısmı da saçını omuzlarına kadar uzatırdı.

Mısırlılar muhafakar mizaçtaydılar; oğul babasının yolunda giderdi. Görene uyardı. Cefaya, baskıcı yönetimlere tahammülde büyük dayanıklılık gösterirlerdi. Her Mısırlı mutlu idi. Hayatını firavun uğrunda feda etmeye alışmıştı.

Mısırlılar'ın gözünde en iyi adam cesur, irade sahibi, doğru, kendine saygısı olan, fena arkadaşlardan çekinen, kuvvetli ve çalışkan olan, sahtekar olmayan, uyanık olan, kibir göstermeksizin şerefini muhafaza

eden kimselerdi. Kendilerine güvenleri tamdı. Büyük adamları sever ve onları taklit ederlerdi. Özellikle hasedi çirkin bulurlardı.

İlahların ve hükümdarların taçlarını bir cins zehirli yılan resmiyle süslerlerdi.

Terbiye

Çocuklarını analar terbiye ederler, büyüyünce öğretmenlere ve ustalara verirlerdi. Çocuklara nasihatları şöyleydi: «Bilim öğrenmeğe gayret et! Bilimi anneni sevdiğin gibi sev! Çünkü bilimden kıymetli birşey yoktur. Gününü tembellikle geçirme. Yoksa kamçıyı yersin... Senden yaşlı veya terbiyesi yüksek olana saygı göstermeyi unutma! Onlar ayakta iken oturma!»

Firavun oğulları ile beyler ve ileri gelenlerin oğulları evlerinde yapılan okullarda okutulurlardı. Bunların yanına kendi adamlarının aynı yaştaki çocukları da konurdu.

Kadın sahip olduğu haklar, eğitim bakımından ve gördüğü özen itibarıyla aşağı yukarı erkeğe eşit idi. Bunun delili şudur: Kadınlardan firavun olduğu gibi Amon şamanlarının reisliğini bile üzerine alan olmuştur. Ancak kadınlar serbestlikten men olunurdu.

Bir firavun öldüğü zaman halk, hiç olmazsa çoğunlukla uygun görmezse yaptırdığı mezara konmazdı. Bu, firavunların halka, memlekete iyi bakmaları için güzel bir usuldü.

Eski Mısırlılar beden eğitimlerini de ihmal etmezlerdi. Büyük, küçük top oynarlardı. Çocuklar için özel oyunlar vardı. Büyükler av ve güreşi severlerdi. Ok ile ceylan, su aygırı ve başka hayvanları vururlardı. Beni Hasen mezarlarında bunların resimleri vardır.

Firavunlar zamanında da hitan (sünnet olma) mevcuttu. Bu adet onlara Afrika ortalarından gelmişti. Hatta Tevrat'ın hikayesine göre Hz. İbrahim de Mısır'dan dönüşünde, yani orada öğrendikten sonra kendisini sünnet etmişti. «Fenn-i Hitan» adındaki eserimizde bu konuda geniş açıklamalar vardır.

Firavunların hükümetleri otokratik olup hiçbir zaman meşruti olmamıştır. Firavun, mülkünde pek yüce ve pek muhteremdi. Millet firavunların kendileriyle ilahlar arasında vasıta olduklarına inanırdı. Bizzat yarı-ilah, hatta tam ilah olduklarına inanmışlardı. Önlerinde secde ederlerdi. Firavunlar aynı zamanda «Ra»nın ve «Ammon»un da oğlu idiler. Kendilerine esirler değil, şamanlar hizmet ederlerdi. Firavunlar hem istedikleri gibi hareket eden hükümdar ve hem de ruhani reis idiler.

Firavun sabahleyin kalkınca gelen evrakı okur, sonra yıkanır, sonra giyinip süslenir ve takacağı şeyleri takar, mihraba gidip kurban sunar, şaman bir dua ve sonra da eski büyük firavunların sözlerini ve işlerini okurdu. Törenden sonra akşama kadar gezer, sonra yıkanıp karısıyla yatardı. Firavunların yedikleri pek sade idi. Yemekleri dana ve kaz etinden ve biraz şarapdan ibaretti.

Firavunun en önemli işi Mısır'ın temiz olmasıydı. Buna muvaffak olmak için ilk önce kendi vücudunun temizliğine dikkat ederdi.

Debdebeleri pek büyüktü. Sokakta önünde şamanlar, subaylar, memurlar gider, 22 şaman Amon ilahını taşır, sonra biri buhurdan götürür, daha sonra katipler giderdi.

Firavunun oturduğu tahtırevanı 12 kişi taşır, en büyük tahtırevanın etrafında yürüyerek ellerindeki yelpazelerle firavunu yelpazelerlerdi. Arkasından komutanlarla hassa askeri yürürdü. En arkada rahiplerin yönetimindeki boğalar vardı. Firavunların saray halkı kalabalıktı. Sağ, sol ve yelpazecileri, saray nazırı, inşaat nazırı, davar müfettişi, saray katibi, saray vekilharcı, gibi daha birçok görevli vardı. Sarayları pek süslü idi. Öldükleri zaman yetmiş gün yas tutulurdu. Bu yaslar Apis'e yapılan yaslar gibidir. Yeni firavun seçilinceye kadar kimse yıkanmaz, şarap da içmezdi. Hakim-i Mutlak olan firavunlar kanunları kendileri yapar, vergileri istedikleri gibi kendileri tarh ederlerdi. Devlet adamları arasından vezir atar ve bütün işlere bakmak için onu vekil yaparlardı.

Bazı zamanlar oldu ki, komutanlar ve ileri gelenler firavunların bu kuvvetlerinin bir kısmını kendi ellerine aldılar. Nitekim derebeylik zamanı bunun örneğidir. Ancak bunlar çok sürmemiş, yine bütün kuvvet firavunların eline geçmiştir.

Eski Mısır yönetim bakımından bazen irsi, bazı zamanlar firavunlar tarafından atanan ve «Hik» adını taşıyan valilerle yönetilirdi. «Nom» (Nome) adını verdikleri vilayetlerden ibaretti. Eski tarih yazarlarına göre Mısır'da 36 nom varmış. Bunlar bazı zamanlar 42'ye kadar çıkmıştır. Bunların merkezlerine «Nut» (Nout) derlerdi.

Ruhani işler tapınağın ulu şamanı elindeydi. Bu şamanlar da bazen seçimle, bazı irsi olarak bu mevkilerine geçerlerdi. Nomların halkı firavunlara ve memurlarına vergi verirlerdi. Verginin bölüşümü için ikide bir nüfus yazımı ve kadastro yapılır. Halk askerlik, piramit binası, kanal açmak, set yapmak ve yol yapılması gibi işlerde kuraya ve angaryaya bağlı idiler.

İşte Homer'in «Yüz kapılı Teb» dediği (T-Ape) (Thèbes) Tap şehri de önce bu vilayetlerden birinin merkeziydi. Dünyayı yaratan ve ilahlar hükümdarı olan ilah «Ammon-Ra»nın yeri bu şehirdi. Libya Dağı'nın eteğinden Batı Dağı eteğine kadar uzanır, ortasından Nil geçer ve orada bütün Nil Vadisi'ni işgal ederdi. Bilindiği gibi sonradan bütün Mısır'ın başkenti olmuştur.

Her Nom'da bir veya daha çok şehirle bir ekilir arazi, bir de bataklık halinde olan ve kolaylıkla kuruyup otlak haline konan arazi vardı. Bu ikinci takım arazide papirus, lotüs yetiştirilir ve kaz, ördek gibi hayvanlar beslenirdi. Eski Mısırlılar'ın silahları gürz, ok-yay, kılıç ve özellikle kargıydı. Bunların uçları çakmak taşından yapılırdı.

Halkta Tabakalar

Eski Mısırlılar'da halk üç tabakaydı. Birincisi ileri gelenlerdi. Firavun hükümet makamlarını bunlara verirdi. Bunlar bolluk ve debdebe içinde yaşarlardı. O kadar ki bazılarının firavunlardaki gibi kendine bağlı olan insanları vardı. Aynı zamanda sarayları da olurdu. İkincisi orta tabaka idi. Bunlar ilk yüzyıllarca kuyumcu, camcı ve benzeri gibi sanat ehlinden oluşurlardı. Orta ve Son devletler zamanında bu tabakaya katipler de dahil oldu. Adetleri çoğaldığı gibi zenginlikleri de arttı. Üçüncüsü adi tabaka idi. Bunlar köylerdeki kölelere benzerlerdi. Tarımı diğer tabakadaki halk adına bunlar yapardı. Firavunlar piramit yaptıracakları, ka-

nal açtıracakları zaman tellallar firavundan valiye gelen emri sokaklarda bağırarak söyler, bu halk sürü sürü toplanıp giderdi. Bununla beraber milli serveti fiilen hasıl edenler, piramitlerin gerçek yapımcıları onlardı.

Bu tabakalar tamamıyla birbirinden ayrı değildi. Bir insan bir tabakadan diğerine geçebilirdi. Hatta rütbesiz adi bir şahsın büyüye büyüye tahta kadar geçtiği vaki olmuştur. Son devlet zamanında orta tabaka halktan çok kimse orduya girmiş, büyük makamlara oturmuşlar ve servetler kazanmış, saygın aileler kurmuşlardır.

Aşağı tabaka halkının durumuna gelince evleri şimdiki gibi çamur ve kerpiçten yapılmıştı ve bir odadan ibaretti. Ev eşyası şimdiki gibi toprak çanak, çömlek ve testiden, bir hasır, buğday öğütmeye mahsus iki taştan oluşan bir değirmenden, bir iki iskemleden ibaretti. Yatakları ise şimdiki gibi bir hasır ile tahta bir yastıktan ibaret bulunurdu.

Çanakları sarı renkte olup üzerine kırmızı çizgilerle hurma ağacı, devekuşu, çaylak, kayık ve çiçek resimleri yaparlardı.

Bunlar dilini ve boğazını siyaha boyarlardı. Ayakları çıplaktı. Üstlerinde de yalnız bir peştemal bulunurdu. Vücutlarına yağ sürerler, yüzlerini ve bedenlerini dövmelerle süslerlerdi. Bugün olduğu gibi eskiden ve Mısırlılar düzgüne, rastığa, kokulu şeyler sürünmeye pek düşkündüler. Kadınlar boyunlarına, bileklerine, ayaklarına çakıltaşı, fildişi, çakmak taşı gibi şeyler takarlardı.

Eski Mısır'da şimdiki mevcut ehli hayvanlar arasında sürü sürü domuz bile mevcuttu. Bataklıklar civarında bunları ve davarları güden çobanlarla göçebeler Mısır halkının en adi tabakasını oluştururlardı.

Firavun Orduları

Mısır ordusunu soylular oluştururdu. Bunlara hükümet silah ve arazi verirdi. Vergiden muaftılar. Miladdan beş yüzyıl önce Mısır ordusunun miktarı 400 bin kişiydi. Mısır askerlikçe de Aşağı ve Yukarı Mısır adıyla ikiyle ayrılmıştı. Her kısım hassa ordusu için yılda bin kişi verirdi. Seti ile II. Ramses zamanında Mısır ordusunun miktarı 700 bin kişiye ulaşmıştır. Hiksoslardan kalan askerlik o zamanlar gelişmiş, sanat halini almıştı. Sürekli asker beslenmiş ve askerlere talimler öğretilmiştir.

Silah fabrikaları kurulmuş, piyade için eğri kılıç, kargı, tolga, kalkan, ok, yay yapılmıştır. Piyadeler muhtelif kısımlara ayrılmıştı. Her kısmın bir işareti vardı. Ağır piyade trampete çalarak yürürdü. Kuşatmada duvarlar «koçbaşı» denilen aletle vura vura yıkılırdı. Savaş arabaları vardı. Fakat süvarileri yoktu. Arabadan savaşanlar düşmanlarına okla saldırırlardı. Bu asker daima nişan talimleri yapardı. Mısır'ın donanması da vardı. Nehau zamanında bu donanma 200 gemiye çıkmıştır.

Şamanlar

Mısırlılar dindar olduklarından şamanlara saygı gösterir ve pek iyi bakarlardı. Onlara yemek pişirir, kaz eti ve sebzeler verirlerdi. Mısır arazisi üç kısım olup biri firavunun, biri şamanların, biri de asker

takımınındı. Halk bunlarda işçi sınıfından sayılırdı. Öyle çalışırdı. Heredot'a göre şamanlar firavundan da maaş alırlardı. Kısacası şamanların geçimleri sağlandığından ömürlerini ibadet ve kutsal kitaplarla geçirirlerdi.

Her tapınakta bir baş-şaman, bir şaman, bir muhasebeci, bir müneccim, bir şarkıcı, bir de ayin sırasında ilahlara elbise giydiren bir memur vardı. Şamanlar gayet dürüst bir hayat yaşarlar, üç günde bir yıkanırlar, sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş ederlerdi. Hayvan derisinden ve tüyünden elbise haram olduğundan ketenden elbise giyerlerdi. Firavunun ve halkının birkaç zevce ve odalığı olduğu halde şamanlar ancak bir kadınla evlenebilirlerdi.

Hükümet Teşkilatı

Firavunlar, saraylar, ordu ve şamanlardan sözettik. Bundan sonra katipler sınıfı gelirdi. Araziyi, tarım ve sulama işlerini yöneten, vergiyi toplayan, firavunların inşaatına bakan, devlet hesaplarını yapan hep bunlardı. Bir katipden tahsildar, mühendis, mimar, vali, komutan ve şaman olabilirdi. Mülki bölünme daima Nom'lar idi. Bu nomların valileri firavun ailesinden, şamanlardan veya komutanlardan seçilirdi. Her valinin katipleri, hakimleri vardı. Valilerin askerleri de olurdu. Valiler savaş zamanında firavuna asker verir, barış zamanında nomları yönetip vergiyi firavunun hazinesine gönderirlerdi.

30 üyeden meydana gelen bir mahkeme vardı. Bunun on'u Menf'den, on'u Teb'den, on'u Helyopolis'den en erdemli ve tapınaklara mensup kimseler arasından seçilirdi. Bu üyeler de aralarından birini reis seçerlerdi. Reis boynuna bir altın zincire bağlı bir taş takardı. Buna Mısırlılar hak adını verirlerdi. Bu mahkeme başka işlerde adaletli bir mahkeme idiyse de, firavunu ilgilendiren işlerde adaletli davranamazdı. Mısır kanunları 8 kitaptan ibaretti. Hakimler bu kitaplarla karar verirlerdi. İlk kanun yapıcısı ilk firavun Mena idi. Kanunlar bir sivil, bir de dini idi. Bu kanunlar merhamet ve insanlık esasları üzerine yapılmıştı. Bir borcun faizi ana parayı geçemez, borçlu borcundan dolayı hapsolunamazdı. Çocuklar veraset hakkına eşit olarak sahiptiler.

Bir esiri öldüren, yeminini bozan, hayatı tehlikede olan hemcinsini kasten kurtarmayan idam edilirdi. Tartıları, yazıları değiştirenlerin, bozanların elleri, hükümetin sırrını düşmana açıklayanların dili, zina yapanların tenasül uzuvları kesilirdi.

Küçükler yaşlılara saygı göstermeye mecburdu. İlahlara boğa, kaz kurban etmek, ölüleri rahatsız etmemek, kutsal hayvanları sevmek ve ölülerini saygı ile gömmek, temiz olmak (onlara göre beden ve elbisenin temizliği ruhun temizliğine delalet ederdi), sünnet olunmak, yasaklanmış hububatı yememek, yabancı ile bir sofraya oturmamak, yabancının içtiği bardaktan su içmemek, temiz kapdan su içmek bu kanunun dini kısmının gereklerindendi.

FİRAVUNLARIN DİNİ

Bize Eski Mısır'ın dinini gösterir çok şeyler kalmıştır. Önünde secdeye varmış bir hükümdarın veya şamanın kendisine sunduğu kurbanı veya duayı kabul eden ilahların resimlerini ve türlü duaları ihtiva eden pek çok oyma veya kabartma resimler ve yazılar vardır. Birçok papirus bu konuda bize geniş bilgiler vermektedir. Eski Mısırlılar yaratılış ve eğitimin etkisiyle yobaz veya dinde tutucu insanlardı. Allah'ı her yerde görürler ve Allah için yaşarlardı. Gönülleri bu ilahların büyüklükleriyle doluydu. Edebiyatlarında bu konu çok geniş bilgiler vermektedir. Eski Mısırlılar yaratılış ve eğitimin etkisiyle yobaz veya dinde tutucu insanlardı. Allah'ı her yerde görürler ve Allah için yaşarlardı. Gönülleri bu ilahların büyüklükleriyle doluydu. Edebiyatlarında bu konu çok geniş yer kaplar. Tahrip olmaktan kurtulup geriye kalan kitapları hemen hep dini şeylerdir.

İnançlarınca ilk önce "Nu" dedikleri en eskiyle ilgili bir büyük deniz ile bir uzay vardı. Tanrı, ebediyetten akıcı olan kitlede doğdu. Mısırlılar'ın bu Tanrısı tek, olgun, bilgin, zeki ruh halinde bir var olup gökte ve yerde tek yaratıcıdır. Babaların babası, anaların anasıdır. Her yerde hazır, geçmişte de gelecekte de hazır, bütün evreni doldurur, her zerrede mevcuttur. Her yerde hissolunur, fakat yakalanamaz.

Bu tanrı ruhca tek olmasına rağmen, şahısca bir değildir. Kudreti öyledir ki, zayıflamaksızın, bitmeksizin ebedi bir surette doğurur. Gebe olması için kendisinden çıkmaya ihtiyacı yoktur. Doğurması için gerekli olan şeyler kendisinde mevcuttur. Aynı zamanda baba, ana ve tanrının oğludur. Tanrıdan çıkmaksızın, tanrıdan doğmuş, tanrı doğurmuştur. Bu üç kişi tanrıda tanrıdır ve tanrının birliğini ayırmadıktan başka o birliğe hizmet ederler.

Bu üçlü ve bir tanrı ebedi, her yerde hazır ve nazır, bağımsız herşeye kadir ve affedicidir. Her biri bir ilah olan kendi üyesini kendi yaratır. Bu üye de onun rahmetine iştirak eder.

Bu ikinci takım ilahlar birinci ve tek olan tanrının aynı gibi itibar olunur. Bu ikinci çeşit ilahlardan da yine aynı usulle üçüncü takım ilahlar çıkar.

İşte teslis (üçleme)den teslise, şahıslandırmadan şahıslandırmaya devamla hesapsız ilahlar meydana çıkmıştır. Bazen bunların şekillerinden bayağı, çoğunlukla acayip şeyler meydana gelmiştir. Fakat bir aydın dindar için bu sayısız adlar ve şekiller hep bir tanecik olan tanrının birçok adları ve şekilleriydi.

Firavunların ilahlarının bu niteliklerine bakınca Müslümanlığın bir Allah'ının, Hıristiyanlığın teslis'inin firavun din ve inancında mevcut olduğu kesin biçimde görülmektedir.(*)

Bu tanrı, ışığa gizli sebeplerin uyur kuvveti verince «Ammon» olurdu. Herşeyi kendisinde özümseyen bir ruh olunca «İmhotep» olurdu. Eğer herşeyi sanat ve gerçek ile tamamlayan tanrı olursa «Fitah» olurdu. Kudret sahibi rahim ve men'am olunca «Oziris» idi.

«Ammon» Gök'ün yaratıcısı idi. Kudret sahibi, ebedî, bizzat yaratılmış (mahluk-ı bizzat) ve yaratıcı idi. Diğer ilahları o yaratmıştı. Anıtlarda resmi başında iki büyük tüy, elinde egemenliğe ve manevi hayata dair işaretlerle resmedilir ve maviye boyanırdı. Yukarı Mısır'ın en büyük ilahı bu idi. Teb'in güçlü ve zengin olduğu zamanda bütün Mısır'da da büyük ilah bu olmuş, Suriye'den getirilen savaş nimetleri hep Ammon'a verilmiştir. Dünya karanlıktan bunun nuruyla kurtulmuş; hayat, ilahlar, yer ve insanlar bunun sayesinde meydana gelmişti. Fitah göç ilahı ve iki dünyanın hakimiydi. Baroliyeflerde çıplak cüce bir çocuk tasvir edilir ve yeşile boyanırdı. İleride adı geçecek olan «Ra» elinde bir asa, atmaca başı olan ve başında güneşi gösteren bir kurs ile tasvir olunur, kırmızıya boyanırdı.

Mısır'da genellikle bunlara tapılmazdı. Her «nom»un kendi millî «ilah»ı da vardı ki, o tek ilahın ad ve şekillerinden birini haizdi. İşte bu Nil Vadisi'ni nomlar ne kadar siyasi parçalara ayırmışlarsa bunlar da o kadar dini bölümlere ayırmışlardı. Bu suretle siyasi derebeyliğin yanında dini bir derebeylik de meydana gelmişti. Helyopolis'de «Ra», Abidus'da «Oziris», Teb'de «Ammon», Menfis'de «Fitah», Dendere'de «Hatur» hükümrandı. Fakat hepsi esasta bir oldukları inancı hüküm sürdüğünden bunların tapınaklarında yanlarında diğer ilahlar da yer bulabilirdi. Mesela Ammon'un yanında Fitah da durabilirdi. Yine bu fikirle bunlar birleşmiş Feyyum'da «Sevek» ve «Ra» olmuş, sonra bunlar da birleşip «Sevek-Ra» olmuştur. Adlar ve şekiller istendiği kadar çoğaltılabiliyordu; fakat Tanrı yine bir tane idi.

Ve Tanrı ilk uzayı zahmetsiz düzeltti. Güneşe, «Bana gel!» dedi. Güneş geldi ve gelince parladı. Emriyle «Şu» yer küreyi düzeltti. Suları ikiye ayırdı. Suların bir kısmı yerde kalıp ırmakları ve denizleri teşkil etti. Diğeri boşlukta durup göğü yaptı. Bu gökteki suyun üstünde ilahlar ve yıldızlar ebedî bir akıntı ile sürüklenip gider ve çalkalanırlar. Tek Tanrı evrenin düzenini korurken tabiatın fena kuvvetlerinin kendi aleyhine ayaklandığını gördü. Bu kuvvetlerin komutanı -ki eski eserler üzerinde büklümleri bulunan ve «Apap» adında bir yılan şeklinde tasvir olunan o yaratanın işini mahvetmek istedi. Nurlu ilahlarla nur ve hayat düşmanı olan asiler arasında savaş çıktı. Savaşı birinciler kazandı. Ancak asileri ezemediler. Dünya durdukça asiler zayıflayacak, fakat tamamıyla mahvolmayacaklar. Bir düziye isyan edecekler, Tanrı'nın kurduğu düzeni bozmaya uğraşacaklardır.

(*) Elinizdeki bu eserde bu ve benzeri İslâmî inançlarla ilgili konularda yazarımız Dr. Rıza Nur'un görüşlerine katılmak yanlıştır. Zira, Cumhuriyet devrinin ilk devrimcilerinden biri olan bu kişi, kendi anılarında da itiraf ettiği gibi, İslamiyet'e asla inanmaz bir kimsedir. (Toker Yayın Komisyonu.)

Bunların bu gayretlerine karşı koymak için Tanrı her gün sabahleyin dünyayı yeniden yaratmak zorundadır.

Mısırlılar bu inancı maddi hayata uygulamışlardır. Tanrı'yı besleyici Nil'e, yıkıcı kuvveti de Nil Vadisi'ni her taraftan kuşatan çöle benzetmişlerdir. O halde Nil bu çöl ile sürekli bir savaş durumunda ve «Hapi» adında bir ilah idi. Aynı zamanda Tanrı'yı Güneş'e bezetmişler, adına «Ra» demişlerdir. «Ra» Eski Mısır dilinde «Güneş» demektir. Onlara göre Güneş'in her gün doğması tanrının ebedi çoğalmasının en parlak deliliydi. Yıkıcı kuvveti de karanlığa benzetmişlerdi. Bazen «Ra» yani Güneş tek tanrının yarattığı en parlak yaratığı, uluhiyetin hayat veren bedeniydi. Bazen de bizzat Tanrı'nın kendisiydi. İşte bu Ra'ya karşı şöyle dualar vardı: «... Her gün kendi kendine doğan, ebedi bir surette tekrar gelen, gençlenen mumya sana saygı. Yarattıklarını canlandırmak için «Nu» (uzay)da parlayan, göğü yapıp ufkunu esrara ile örten sana saygı. Vaktinde görünen, anlayan yaratıklar için hayat ışınları serpen ey Ra, sana saygı. Bütün ilahları yapan, kendisi saklanan, şekli belli olmayan tanrı, saygı sana. Gökte yürürken bütün ilahların sevinçten bağırdıkları tanrı, sana saygı! Ebediyyet sultanı annen «Nut»a doğru yürü! Firavuna hayat ver. Karnına ekmek, boğazına su, saçlarına ıtır ver...» İşte tek tanrı bir defa Güneş'e benzetilince ve hatta tamamıyla onunla aynı sayılınca artık bütün şekillerin «Ra» (Mısırlı yeni yazarlar «Ra'» suretinde yazarlar) da birleşmesi tabii olduğundan Ammon, Oziris, Hor, Fitah, cümlesi Ra'nın hayat bahşeden ruhu ve hatta bizzat Ra addedildiler. Güneş'e doğarken «Aton», ufuktayken (doğuş ve batış) «Hor», yukarıdayken «Hoper», öğle zamanında «Ra», «Şu», «Anhur», batarken «Nover-tum», geceleyin «Oziris» adını verdiler. Her günkü durumu yüce tanrı hayatıydı. Karanlıkta savaşırdı.

Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Aile firavunları adlarında Ra ile birleştirilmiş birçok adlar vardır ki bunların ilah sayıldıklarına işaret eder. Mısırlılar'a göre tanrının en gerçek şekli addedilen Ra nasıl bütün dünyaya egemen ise, firavunlar da kendilerini öylece Mısır'a egemen addettiklerinden kendilerine «Ra'nın oğlu» unvanını bile verirlerdi.

Bu Ra'nın ışınları bu evrene hayat verir. Adı «Sekti» olan gemisinin içinde ayakta durur. Yürümesine işaret olan ve gemiyi muhafaza eden «Mehen» yılanının büklümleri ile kuşatılmış olan gemisi milyonlarca yıllıktır. Bu gemi ikinci takım ilahlardan oluşan bir ordu ile semavi suların ebedi cereyanlarında kayar, gider. Halen mevcut resimler bu takım ilahları acayip biçimlerde göstermektedirler. Hor, ayakta iffet'i gözler ve elinde mızrak olan düşmanın vücudunu haber verir. Diğer bir Hor, dümeni tutar. Uzun küreleri olan «Ahimu-ordu»lar dur-durak bilmezler. Kürekçiler en saf ruhlardan seçilir. Mısır firavunları bu tayfadan olmak şerefine yatkındılar. Süslemelerde ilahların başlarında bir kurs yaparlar, bunu ya maviye veya yeşile boyarlardı. Bunların sağ gözü Güneş, sol gözü Ay farz edilirdi.

Tanrı yalnız Yıkıcı Kuvvet'i yenmekle kalmamış, toprağı, altını, gümüşü de yaratmıştır. Hayvanlara çayır, insanlara sebzeler ve meyveler yaratmıştır. Yumurtada olan şeye bir üfürük vererek gökte kuşları, suda balıkları diriltmiştir. Delikte fareye yiyecek veren, dalda kuşu besle-

yen yine odur. İnsanlar onun iki gözünden çıkmışlardır. Bunlar Ra'nın sürüleridir. Bu insanlar dört ırktırlar. Biri «Retu»lar yani Mısırlılar'dır ki, en âlâ insanlardır. İkincisi «Nahsi»ler yani Zencilerdir ki Hor'un yönetimi altında bulunurlar. Üçüncüsü «Aamu» yani Asyalılar'dır. Dördüncüsü ak derili Kuzey insanları ki, arslan başlı olan ilahe yani «Sehet» onların koruyucusudur.

İnsan yaratıcının elinden çıktığı zaman hayatı için gerekli olan hiçbir sanatı bilmiyordu. Dili yoktu, hayvanların seslerini taklit ederdi. Tanrı yere indi ve insanlara muhtelif şekilerde göründü. Bu şekilerin adları zamana ve yere göre değişmiştir.

Menfis'de Fitah birinci mevkide idi, sonra şunlar gelirdi:

1-Ra	Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hükümdarı
2- Ra'nın oğlu Şu	Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hükümdarı
3- Seb	Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hükümdarı
4- İlahlar hükümdarı Oziris-On-Morve	Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hükümdarı
5- Set	Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hükümdarı
6- Hor	Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Hükümdarı

Helyopolis'de birinci mevki Ra ve Atum'un idi.

Teb'de Fitah ve Atum birinci mevki ilahlar hükümdarı Ammon-Ra'ya terk etmişlerdi.

Oziris «İlah-hükümdar»ların en tanınmış ve ünlüsü idi. Oziris hakkında bilgiler karışıktır. Bunun hurafeleri iyi ile kötünün, düzenleyici tanrı ile düzensizliğin kavgalarını tasvir eder. Son derece iyi olan Oziris lanetlenmiş Set ile yani tayfunla sürekli savaşır. Güneş ilahı ve Ra'nın cehennemi şekil olan Oziris gece ile karanlık ilahı olan «Set»in ebedi düşmanıdır. Set gidince gündüz hükümdarı hemen gelir. Ra durmaz yürür, batının esrarengiz yollarında ve cehennemin karanlıklarında gider. Oralardan hiçbir canlı yaratık gelmemiştir. 12 saatlık bir seyahattan sonra doğuya ve nura ulaşır. İşte Güneş'in nihayetsiz olan her günkü ölüp doğması Eski Mısırlılar'a Oziris hurafelerini ilham etmiştir. Bütün diğer ilahlar gibi Oziris de Güneş'tir. Ra siması altında gündüzün 12 saat gökte parlar, Oziris-On-Novere (On-Movere) şekli altında yeri yönetir. Ra gibi her akşam hücuma uğrar, geceye mağlup olur, gece onu ebedi bir surette yuttu zannolunur; fakat yine doğar. Oziris Set tarafından hıyanete uğrayıp parça parça yapılıp bir daha doğmasın diye her şeyi darmadağın edilmiştir. Buna rağmen Rada, Oziris de ölmezler. Güneş nasıl geceyi dağıtırsa Oziris de Set'i yener, babasının öcünü alır, ancak üstün gelişi düşmanını mahvetmeye yetmez. Böylece bu savaş her gün yenilenir. Bu durum ilahların ve insanların hayatını gösterir.

Diğer bir ilah da «İzis»dir. Bu, dişidir. Yine bu da Güneş'tir. Hatta şekli de baroliyeflerde başında iki inek boynuzu arasında bir kurs ile tasvir olunmuştur. Bu kurs iki boynuz arasından çıkan Güneş'tir. Bu kurs bazen atmaca başlı bir çocuk halinde tasvir edilmiştir. İzis'in ruhu «Sopt», «Sotis» dedikleri «Şüaray-ı Yemani» (Sirus) yıldızıdır. Mısırlılar'ın yıl başı bu yıldızla başlar.

İzis Oziris'in hem kızkardeşi, hem karısıdır. Firavunlarda kızkardeşle evlenmek mübah ve adet olduğundan ihtimal Mısır hurafeleri ilahları arasında da böyle birşeyi farzetmiştir; yahut inançlarınca ilahlar arasında bile böyle bir evlenme bulunduğundan kendileri de onları taklit edip kızkardeşleriyle evlenmişlerdir. Oziris Set tarafından öldürülüp bedeni parça parça atılınca İzis kocasının parçalarını aramaya çıkmıştır. Paris'in Milli Kütüphanesi'ndeki (Bibliothèque Nationale) «Oziris ilahisi» İzis'in Oziris'i durmaksızın arayıp dolaşmasını anlatmaktadır. İzis nihayet bu parçaları bulmuş, sevinmiş, birleştirip görmüş, Oziris dirilmiş, dirilen Oziris İzis'i emzirmiştir. Oziris dirilince «Horus» adını almış, o zaman İzis Horus'un anası da olmuştur.

İzis baroliyeflerde kucağında Oziris'i emzirir surette tasvir edilir, bazılarında Oziris'e ağlar, bazısında da onu kanatlarıyla örter surette resmolunmuştur. Assuvan'da «İzis-Sopt» adında bir tapınak yapılmıştı. Fila adasındaki tapınakta İzis, Oziris ve Horus bir üçleme (teslis, ekaanim-i selase) oluştururlar.

İzis ilahesi Mısır'ın en çok son devrinde şöhret almıştır.

Ra, Fitah, gibi birinci takım ilahlardan başka birçok ikinci takım ilahlar da vardı: Sayis' (Sais)de «Neit», Bubast'ta «Paht», Siyen'de (Sihen) «Senef», «Onepris», (Tifun), «Horus, «Hatur», «Harmahis» gibi... Neit ilahların kraliçesi, Güneş'in anası idi. Kutsal hayvanı akbaba idi. Paht, Fitah'ın sevgilisi, Menfis'in egemeni idi. Kutsal hayvanı kedi idi. Oziris'in kutsal hayvanı balıkçıl idi. Yılın çeşitli günlerinde birinci ve ikinci takım ilahların günleri olur, halk akın akın oralara toplanır, meşaleler yakar, ibadet eder, şarkı söyler ve mızıka çalıp oynarlardı. Zenginler cenazelerini bunlardan bazılarının civarına götürüp gömdürürlerdi. Oziris'in civarına gömülmek hevesinden dolayı Abidus'daki toprak pek pahalanmıştı.

Hayat yere tevdi edilmemiştir. Yerde doğan yaratık zaten evvelce yaşamıştı ve tekrar başka bir yerde yine yaşayacaktır. Yerde mevcut olması zamanı bir öğrencilik, öncesini ve sonrasını bilmediği oluşma zamanıdır. İnsanın doğması Güneş'in doğudan yükselmesiydi. Ölümü ise Güneş'in batıda batmasıydı. İnsan ölünce Oziris ölüyor, geceye dalıyordu. Hor-Oziris diğer bir günde doğduğu gibi Oziris olan insan da battığı gecede diğer bir hayatta doğuncaya kadar kalıyordu.

Yerdeki hayatı sırasında insan zeka (Hu) (Eş, Ka yani bedenin mer'i fakat hissolunmaz bir gölgesi veya hayalidir) ve bedenden meydana gelmiştir. Birinci ile insan tanrıya, ikinci ile maddeye bağlıydı ki, işte onun fenalıkları bu ikinci bağlılıktan doğuyordu. Nurlu olan zeka dünyaları dolaşır, yüzyıllar boyu etkiler onları düzene kor, meyvelendirir. Ancak bir toprak zindanına girince bu ateşten elbiseyi çıkarır, onun teması bizim yoğrulduğumuz unsurları harap eder, her ne kadar yine ilahi ise de az iyi bir madde içine kayıp girer. Bu madde ruh (Ba)dur.

«Ba» zekayı alır, onu parlaklığını azaltan bir örtü gibi örter. Ancak madde ile doğrudan doğruya evlenmek için pek saf olduğundan emirlerinin, arzularının yapılması için biraz aşağı olan diğer bir etkeni vasıta eder. Bu etken fikir (Esprit) yahut güzel koku («Nivu»)dur. Yalnız bu fikirdir ki, aşağılığı sebebiyle bedeni zedelemeden veya mahvetmeden ona

girebilir. Toplardamarlara girer, atardamarları şişirir, kana karışır, hayvanı baştan aşağı doldurur. Ruh zeka'nın zarfıdır. Fikir ruh'un, beden (Hat) de fikrin zarfıdır.

Muhtelif erdem ve kaynağa ait olan bütün bu kısımlar, hayat müddetince görünmez bir bağla birbirine bağlıdırlar. Bunların tamamı insanı meydana getirirler.

Beden, ruh, fikir insan ve hayvanda ortak, aynı şeydir. Ancak hayvanlarda idrak yoktur. Körü körüne hareket ederler. Onların ruhları bedenlerinin maddesinin içlerine sokulmuştur. Ötesini görmez. İnsanda fazla olarak zeka vardır. Ona yön verir, onu doğru yolda tutar, iyi ve kötüyü farketmeyi ona öğretir. İnsanın ruhuna girmiş olan zeka onu cismin zulmünden korumak ister. Ancak ateş elbisesinden soyunmuş olduğundan etin bize verdiği kaba arzuları, heveslerı mahvedecek kuvveti haiz değildir. Cisim arzularına karşı konduğunu görerek isyan eder, fena damarları uyanır, savaş başlar, bazen biri, bazen diğeri yener. Çoğunlukla zeka ruhtan hıyanet görür. Dünya ile bağlantısını kesmeyen veya kesmek istemeyen ruh savaştan çekilir, bir daha savaşa iştirak etmez. O zaman ilahi kıvılcımdan yoksun kalan insan artık makine gibi yaşar, hayvan seviyesine iner. Çoğunlukla da sabır ve cesaretle muzaffer olur, böylece erdemler fazlalaşır. Bağlarından kurtulmuş olan ruh iyiliği ister, nazarını karartan madde örtüsünün içinden sonsuz büyüklüğü görür.

Son gelince insan yerde ölür. Hemen fikir ruhtan çekilir. Kan pıhtılaşır, damarlar boşalır. Eğer bedenin, mumya ile imdadına yetişilmez, kendi haline bırakılırsa şekilsiz parçalara ayrılır. Kurtulan zeka tekrar kendi parlak zarfını alır ve Hu (Şeytan) olur. Kendisini yöneten zekadan yoksun olunca ruh kendisini ağırlatan bedenden kurtulup hafifler, Güneş'in battığı yere gider, Oziris oranın egemeni olup ruhu muhakeme etmedikçe kabul etmez. Ruh cesetten ayrılıp oraya varmak için yeraltında bir ırmak üzerinde bir kayıkla gider. Yolda yırtıcı devlerin saldırısına uğrarsa da çakal başlı «Anubis» ile leylek başlı kuş onu kurtarır, ruh mahkemeye varır. Oziris'le beraber 42 cehennemi hakim üyeden oluşan bu mahkemenin huzuruna çıkar. Üyelerden her biri 42 günahtan hangi birini işlediğini birer birer sorarlar. Ruh kalbi -elinde olmayarak- herşeyi doğruca söyler. Yaptıkları adalet ve gerçeğin yanılmaz terazisinde tartılır. Ağır ve hafif olduğuna göre heyet bir karar verir, zeka bu kararı uygulamakla görevlidir. Günahkar ruha ilahi bir ateşle silahlı olarak girer, ona evvelce vermiş olduğu ve dinlenmeyen öğütlerini, ricalarını hatırlatır, Günahının yılan ve çıyan şeklinde kırbacıyla onu döver, yasaklanan şeyler fırtınası, girdabına atar. Bir düziye gökle yer arasında çalkanan, kendisini bağlanan lanetlerden kaçamayan bu melun sığınmak için bir insan bedeni arar, bulur bulmaz, ona eza ve cefa eder, hastalıklarla ezer, onu deliliğe ve cinayete yöneltir. Yüzyıllardan sonra acılarının sonuna vardığı zaman ikinci bir ölüm acısını çeker ve yeniden uzaya düşer. Ancak dürüst ruh, muhakeme olunduktan sonra, yüce gerçekleri sevredemez. Şeref ve zafere varmadan önce birkaç defa daha denenmelidir. Ölümün açtığı sonsuzluk içine atılır. Zekanın koruması altında, yakın bir mutluluğun mutlak ümidi

içindedir. Bilimi artar, iktidarı çoğalır, o zaman keyfinin istediği her şekli almakta hürdür. Fenalık bin türlü çirkin şekilerde önüne dikilir; fakat beyhudedir. Tehditleriyle onu durdurmak ister. Oziris haline geçip onun gibi başarılı biçimde gökteki makamları dolaşır, «Aalu» meydanında ve tarım törenini tamamlar. Bu çilelerin sonu yaklaşır, gölgeler yavaş yavaş dağılır, mutlu ebediyyet günü doğar. Altın atmaca, anta ve lütüs şekillerine girer, nurlar ona ışıldar. İlahlar sürüsüne girer, onlarla beraber mükemel mevcudun idabedetine koşar. İlahlar'ın iki heyeti vardır: Biri gezginci, diğeri sabittir. Bu, ruhun öğrenişlerinin son derecesedir. Bu noktada ruh bütün zeka kesilir. Tanrı'yı yüzyüze gelip görür. Ağaç gölgeleri altında, serin rüzgarlar içinde Oziris'in sofrasında mutluluk içinde yaşar.

Dinin vaadettiği şeylere layık olmak, mezardan sonraki ölümden kurtulmak ve mahkemeye çıkınca Oziris'in huzurunda okumak için eski Mısırlılar bir dua yapmışlardır. Bu duanın her devrin binaları üzerinde bazı fıkraları mevcuttur. Beşinci Aile firavunları zamanının bir büyük memuru şöyle demiştir: «...Eşyayı görerek bu yerden (dünyadan) çıktım. Orada ben gerçeği söyledim, adalet yaptım. Benden sonra gelecekler bana iyi muamele edin. Atanıza saygılı olun. Şikayet etmedim. Öldürmedim. Ey yaratan ve adalet ilahı, hiç kimseye iftira etmedim. İnsanlara karşı hiçbir sahtekarlıkta bulunmadım. Hiçbir dul kadına zulmetmedim. Mahkemede yalan söylemedim. Dinin yasakladığı şeylerden hiç bir şey yapmadım. Hiç bir işçiye hiç bir gün yapabileceğinden çok iş gördürmedim. Tembel olmadım. İşsiz durmadım. İnsan öldürmedim. Tapınakların ekmeğini almadım. Ölülerin sargılarını, erzakını almadım. Hileli kazanç yapmadım...»

«Ölü Kitabı»nın 125'inci bölümünde bu insanlığa şefkat ve sevgi fikrinin parlak ifadeleri bulunur. «Ölüler Kitabı» ölülerin ahirette okuyacakları dualardan oluşan bir kitaptır. Her mumyanın yanına bundan bir nüsha korlardı. Oziris'in mahkemesine varan ruh bu dualarla ve onlardan sonra güzel ve hayırlı işlerini sayarak kendisini müdafaa etmek hakkına sahipti. Bunları 42 üyenin hepsine birer defa yani 42 defa söylerdi.

İnsanlara merhamet ve adalet fikirlerini yerleştirmek için Eski Mısır'lılar ilahlar toprağında onun yanına canlı şahitler korlardı. Tanrı'nın her yerde hazır ve nazır olması bu sebeptendir. Şu bilgilere göre, İslamiyet'de mecut olan Kıyamet günü, haşr ü neşr, mizan ve muhakemenin de İslam dininden birçok yüzyıl önce hüküm sürmüş olan firavun din ve inanışında mevcut olduğunu görmekteyiz.(*)

(*) Tabii ki herhangi bir din veya inanç manzumesinin yukarıdakine benzer şeyler vazetmiş olması, hatta bunların İslamiyet'in ortaya çıkışından önce söylenmiş olması, İslamiyet'in bildirdiği mahiyette olmasını gerektirmediği gibi, bunların etkisiyle İslamiyet'in bünyesine girdiği şeklinde de bir hüküm yürütmeyi kesinlikle haklı göstermez. Bu benzerlikleri, bizim dinimizle mukayese ederken «aynileştirmek» akıl ve inanç bakımından son derece yanıltıcı ve yanlışa götürücü olur. Dikkat edilmelidir. (Toker Yayın Komisyonu.)

Hayvan İlahlar

Sonraları «İlah»lar insan şeklinde çıkıp hayvan bedenine girerek oradan hiç bir şeye karışmaksızın olayları gözlemiştir. Tapınaklarda dip tarafta bir altın perde ile gizlenmiş bir yer vardı. Eğer bir Mısırlı Tanrı'yı görmek için oraya gelirse bir şaman ilahi söyleyerek ilerler ve perdeyi biraz açıp Tanrı'yı gösterir. Mısırlı burada bir kedi, bir timsah, bir yılan vesair tehlikeli hayvanlar görürdü. İşte Tanrı, uluhiyetinden bir parçayı bu hayvanların bedenlerine yerleştirmişti. Hor, bazen insan, bazen atmaca şeklinde yapılırdı. Ve çoğunlukla ikisini birden gösterebilmek için bir insan cismi üzerine bir atmaca başı yahut bir atmaca cismi üzerine bir insan başı koyarak bir şekil yaparlardı. Yani Hor bir insan başlı atmaca veya atmaca başlı bir insan olurdu. Tayfun, bazen deniz aygırı şeklinde resmedilirdi. Kısacası bu hususta bir karışıklık hüküm sürerdi.

Kutsal hayvanları süslerler, boyunlarına gerdanlıklar takarlar, en güzel şeylerle beslerlerdi. Bu hayvanlar timsah, öküz, koç, çakal, kedi, atmaca, arslan, böcek idi.

Her «nom»un kendisine mahsus bir kutsl hayvanı vardı. Teb ve Krukodile-polis (buna Türkçe «Timsah-kent» diyebiliriz) şamanları güzel bir timsahı besler, büyütür, kendi elleriyle yemek yedirmeye alıştırır, kulaklarına küpe, ön ayaklarına hâlhâl (ayak bileziği) takarlardı. Timsahlara çörek, kızartılmış balık yedirirler, ve bal ile yapılmış şerbet içirirlerdi. Strabon, şamanların böyle alıştırılmış, göl kenarında yatan bir timsaha yiyecek verdiklerini, hayvan bunları yedikten sonra suya daldığını gözüyle gördüğünü rivayet eder. Bu hayvanların ölümünde önemli cenaze alayları düzenleyen zenginler az değildi. Bunların ölümleri Nom, hatta bütün Mısır için genel bir yas olurdu. Bunları öldürmek idamla cezalandırılırdı. Halktan biri kaza sonucu öldürürse şamanlar ona başka cezalar verir, idamdan kurtarırlardı. Fakat çoğu zaman suçsuz katili halkın elinden alamazlardı. Miladdan önce birinci yüzyılın ortalarında tarihçi Diodor Mısır'da seyahat ederken İskenderiye'de yerleşmiş bir Romalı kaza sonucu bir kediyi öldürmüştü. Halk toplanıp Romalıyı yakalamış, Roma hükümdarının ricasına rağmen parça parça etmişti.

Bu kutsal hayvanların en meşhurları Helyopolis'de öküz (Menevis), kuş, (Bennu), anka (Feniks); Menfis'de Mendes tekesi (erkek keçi), Hapi öküzü idi. Mendes tekesi Oziris'in, Menevis öküzü de Ra'nın ruhlarıydılar.

Yunanlılar'dan gelen bir söylentiye göre, anka, her beş yüz yılda bir defa batıdan gelip Ra Tapınağı'na konarmış, Geldiği zaman babasının sarılı cesedini de getirtirmiş. Bir kısmına göre de gelir, kokulu ağaçlardan yapılmış ateşte kendisini yakar, sonra gölden yine doğup kanat açarak doğudaki vatanına doğru gidermiş. Pennu kuşu bir nevi kızkuşu olup başında sallanır iki uzun tüy vardır.

Hapi (Apis) öküzüne gelince, Mısırlılar'a göre uluhiyetin hayvan şeklinin en mükemmeli idi. Buna «Fitah'ın ikinci hayatı», «Oziris'in ruhu» derlerdi. Babası yoktu, ancak gökten inmiş bir nurun düve (genç

inek)yi gebe bırakmasından meydana gelmişti. Bu inek artık bir daha doğurmazdı. Bir inanca göre de bir şimşekten doğardı. Hapi'nin tüyü kara, alnında üçgen şeklinde bir ak leke, sırtında bir kartal veya akbaba, dilinde hamam böceği çeşidinden bir böcek resmi bulunması, kuyruğu iki çatal olması gerekirdi. Kartal ve böcek resmi gerçekte mevcut olamazdı. Ancak apis'in esrarına vakıf şamanlar bunları görebilirlerdi! Apis Menfis'de Fitah Tapınağı'na bitişik bir küçük tapınakta yaşardı. Şamanlar kendisine ibadet ederlerdi. İsteyenlere kerametler gösterir, yaklaşan çocukları korkuturdu. Ömrü dini kanunun tayin ettiği zamandan fazla olmaması gerekirdi. 25 yaşını geçince şamanlar onu Güneş'e tahsis edilmiş olan kutsal bir çeşmede boğuyorlardı. Romalılar devrinde mevcut olan bu kanun firavunlar zamanında yoktu. Çünkü Yirmi ikinci Aile zamanında yaşayan iki Apis 26 yıldan çok yaşamışlardır.

Hapi ölünce Oziris oluyor ve «Ozar-Hapi» adını alıyordu. Yunanlılar Sarapis adındaki ilahlarının adını bundan almışlardır. Bunlara büyük ve önemli mezarlar yapılmıştır. Halen «Serapeum»a adıyla meşhurdurlar. Hapiler'in cesetleri mumyalanmıştır. Halk bunların yanına gelir, dua eder ve adlarıyla bir dua yazılı birşeyi bırakırlardı. Bu adet İkinci Aile'nin ikinci firavunu zamanında ortaya çıkmış ve son zamana kadar gelmiştir. Halen Mısır'daki mezar ziyareti bu adetin devamıdır. Bu mezarlar sonraları kısmen açılmış, soyulmuş, daha sonraları kumlar altında kalmışsa da 1801'de Mariyet tarafından meydana çıkarılmıştır.

İlahlara hayvani bir şekil vermek isteyince İzis'i inek başlı bir kadın, Fitah'ı dana başlı bir insan, Horus'u atmaca başlı, Harmakis'i insan başlı bir arslan suretinde yaparlardı. İşte bunlar çeşit çeşit isfinks (Ebul-Havl)lerdir.

Mısırlılar'ın bitkilerden de ilahları vardı. Sarmısak soğan, mercimek v.b.

İlah'ın organlara bölündüğü inancından olacaktır ki, Eski Mısırlılar'da bir de «Ereklik Organı Mezhebi» vardı. Buna Avrupalılar «Culte phallique» derler. (Fallus kültü). «Fallus latince «erkeklik organı» demektir. Baroliyeflerde Erkeklik organını kaldırıp meydana çıkarmış insan resimleri vardır. Erkeklik organı resmi en çok Oziris'e yapılan törende taşınırdı, tabiatın üretim kuvvetini temsil ederdi.

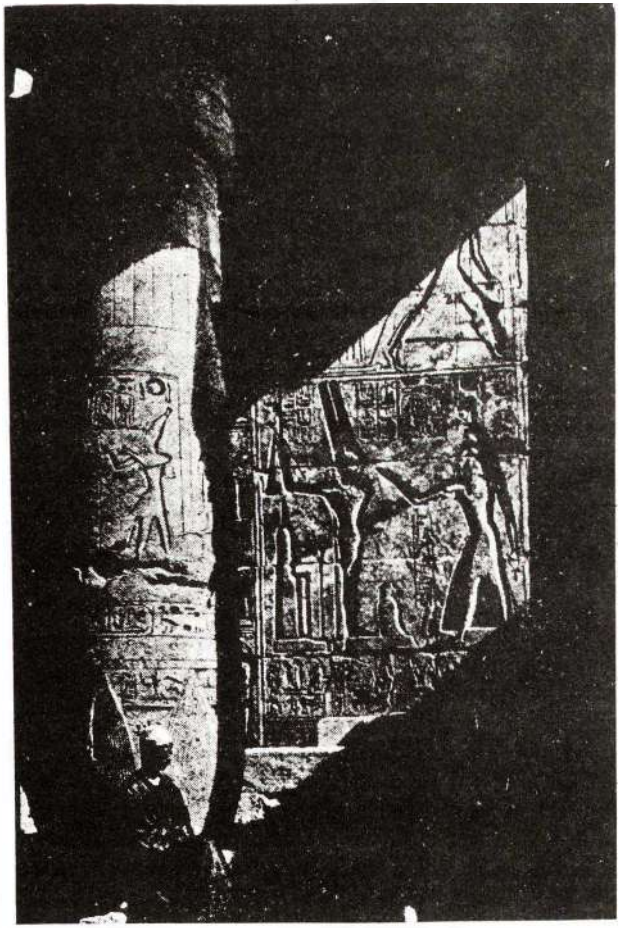
İşte Eski Mısır'ın dini genel yapısı ve felsefi ruhiyle böyledir ve başlangıcında bir yücelik ruhu vardır. Fakat sonraları bu yücelik gitmiş, tanrı yerde yaşayan et ve kemikten oluşan ilahlardan ibaret olmuştur. Krallar tanrı sayılmış, hatta vezirler bile ilah olmuştur. Batlamyuslar zamanında böyle birtakım ilah-hükümdarlar vardı. İşte bu tufeyli hurafeler eski hurafeleri boğup bitirmişti. Bu da yine aynı toprağın ürünüdür.

Mısırlılar'da dini inanç sayılan bazı hurafeler de vardı. Ramsesler döneminde yazılmış olan bir Zic'de bu hurafeler gösterilmiştir. Şöyle ki, Kıptice «Tut» (Tavt) ayının 21'inde koyun ve benzeri hayvanlar yenmez 22'sinde balık tuzlanmaz ve yenmez, 23'ünde hayvan kesilmez, bina yakılmaz, musika dinlenmez. «Baavne» ayının 13'ünde sebze yenmez, 23'ünde yıkanılmaz. 26'sında temel atılmaz. «Hator» ayının 5'inde [illegible]

yakılmaz, 19'unda Nil'de gezilmez. «Kehik» ayının 19'unda oruç tutmak gerekir. «Tuba» ayının 7'sinde kadına, 11'inde ateşe yaklaşılmaz, 24'üncü günü en mutlu gündür. Tut ayının 11'inde doğan mutlu yaşar. Babe ayının 9'unda doğan fısk-ü fücur «kafir» ile ömrünü geçirir. Tuba'nın dördünde doğan mutlu ve uzun ömür sürer. Tut'un 20'sinde doğan yaşamaz. Babe'nin 27'sinde doğan yılan ve akrep gibi bir şeyin zehiriyle ölür. Böyle birçok hurafeler Eski Mısırlılar'da geçerliydi.

Kısacası Eski Mısırlılar'ın dinleri bir kararda durmamış, her din gibi o da gelişmeye ve bozulmaya uğramış, zaman zaman değişmiştir. İlk önce Mısırlılar büyük, diri, ölümsüz, her yerde hazır ve nazır, her şeyi yapma gücüne sahip bir tanrıya inanırlardı. Bu konuda birlik halindeydiler. Her kabile bu tanrı için bir işaret kullanırdı. Bu işaretler sonraları onların putları olmuştur. Daha sonra Güneş, Ay, Yer, Nil gibi hayatlarına etkili olan tabiat varlıklarına taptılar. Bunlar için de işaretler, özel şekiler koydular. Nil'i tanrı addetmişler, adına «Hapi» demişlerdi. Demek Eski Mısırlılar kendilerine hayatı ve hayatta gerekli olanları veren şeyin ne olduğunu anlamışlardı. İşte bunlar da ötekiler gibi bir put olmuştur.

Nihayet puta tapınmak o kadar kökleşmiştir ki, tanrının birliğini unuttular. Tevhid sadece şamanlara münhasır kaldı. Sonra da ilahların hayvan cesetlerine girdiğine inandılar. Bundan da her kabilenin ilah ruhunun cesedine girdiğini farzettiği hayvana tapınması dini meydana geldi. Bu hayvanlar kedi, köpek, timsah ve «Apis» adını verdikleri öküz, dana veya boğadır. Bu Apis, en önemli ilahlardandır. İnançlarınca Apis «Fitah» adındaki ilahı temsil ederdi. Tüyü kara, alnı sakarlı bir dana buldukları gün Mısır genel bir sevin-

Abirus'ta "Sertus" mâbedinin kapısı

ce dalardı. Ve onun ölümü günü ise genel hüzün günü olurdu. Bu yas aynı vasıfları taşıyan diğer dana bulununcaya kadar devam ederdi. Apis'in cesedini büyük alaylarla gömerlerdi. Bu danalar için yapılan mezarlar halen Sakkara'da görülmektedir.

Bu ilahlardan bazısı bir yerde, bazısı da başka tarafta daha saygındı. Bunların saygınlığının birinin diğerine üstünlüğü ilahların yüzünden o taraflar halkı arasında kavgalar olurdu. Bu ilahların en büyüğünün yeri başkent idi. Bu ilahları muhtelif suretlerle tasvir ederlerdi: Bazen insan başlı, bazen hayvan başlı, bazen kuş başlı olurdu.

En büyük ilahlar Fitah, Ra, Ammon, Oziris idiler. Bunların herbiri için özel tapınaklar, putlar yapmışlardır. Ra'nın en önemli tapınağı «On» (Ayn-i Şems) şehrindeydi. Teb şehri Ammon putunun, Menf şehri Fitah putunun mevkii idi. Bu tapınakların yapılması, bunlara ait olayların yazılması firavunların en dikkat ettikleri şeydi. Firavunlar bunlarla övünürlerdi.

Eski Mısırlılar'da papirus ve lotüs (nilüfer) mukaddes bitkilerdi. Eski Mısırlılar tapınaklarını bu lotüs yaprakları resimleriyle süslerlerdi. Papirus Delta taraflarında yetişir ve oranın işareti, lotüs Teb yönünün işareti olmuştu. Mavi, ak ve pembe lotüslerin tohumlarının bulunduğu bitkiler tıpkı bahçe sulanan tenekelerin süzgeçleri gibidir ve deliklidir. Halen Mısır'da mevcuttur. Kendi gözümle görüp süzgece benzemesine hayret etmiştim. Sonra bir kitapta da bir iki bin yıl önce süzgece benzer diye anlatıldığını gördüm. Bunun tohumlarını ve sapını eskiden yerlerdi. Hem de firavun sofralarında bulunan kıymetli bir yiyecekti. Lotüs'ü Hint pagodlarında da gördük. Orada da kutsal sayılırdı. Mısırlılar cisimlerin aynıyla geleceğine inandıklarından cesetlerini mumyalamakta fazla gayret gösterirler ve mumyaları saklamak için de piramitler gibi sarp mezarlar yaparlardı. Sevap isterler, ahıret azabından korkarlardı.

Din bunların ahlaklarını, adetlerini, bilimlerini, binalarını, sanatlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Dine ve ahirete olan büyük ihtimamlarından dolayı her şahsın en büyük arzusu gömülürken büyük bir alayla gömülmesiydi.

Firavunların inançları incelenince görülüyor ki, onlar vahdaniyeti tasdik etmişlerdir. İslamiyet'in tavsif ettiği tanrı bütün vasıflarıyla onlarda da vardır. Cennet, Cehennem, Kıyamet, Haşr-ü-Neşr, Mizan ve Muhakeme-i Adalet mevcuttur. Aynı zamanda bunlarda «teslis» de vardır. Hiç şüphesiz ki «ekaanim-i selase» (teslis: Baba, Oğul, Ruhü'l-Kudüs şeklindeki üçleme) inancı Hıristiyanlar'a firavunlar dininden kalmıştır. İslamiyet'in birtakım esas inançları da onlardan intikal etmiştir. Firavunların dini de her din gibi insanlara merhamet, bağış, insanlık ve adalet tavsiye etmiştir.(*)

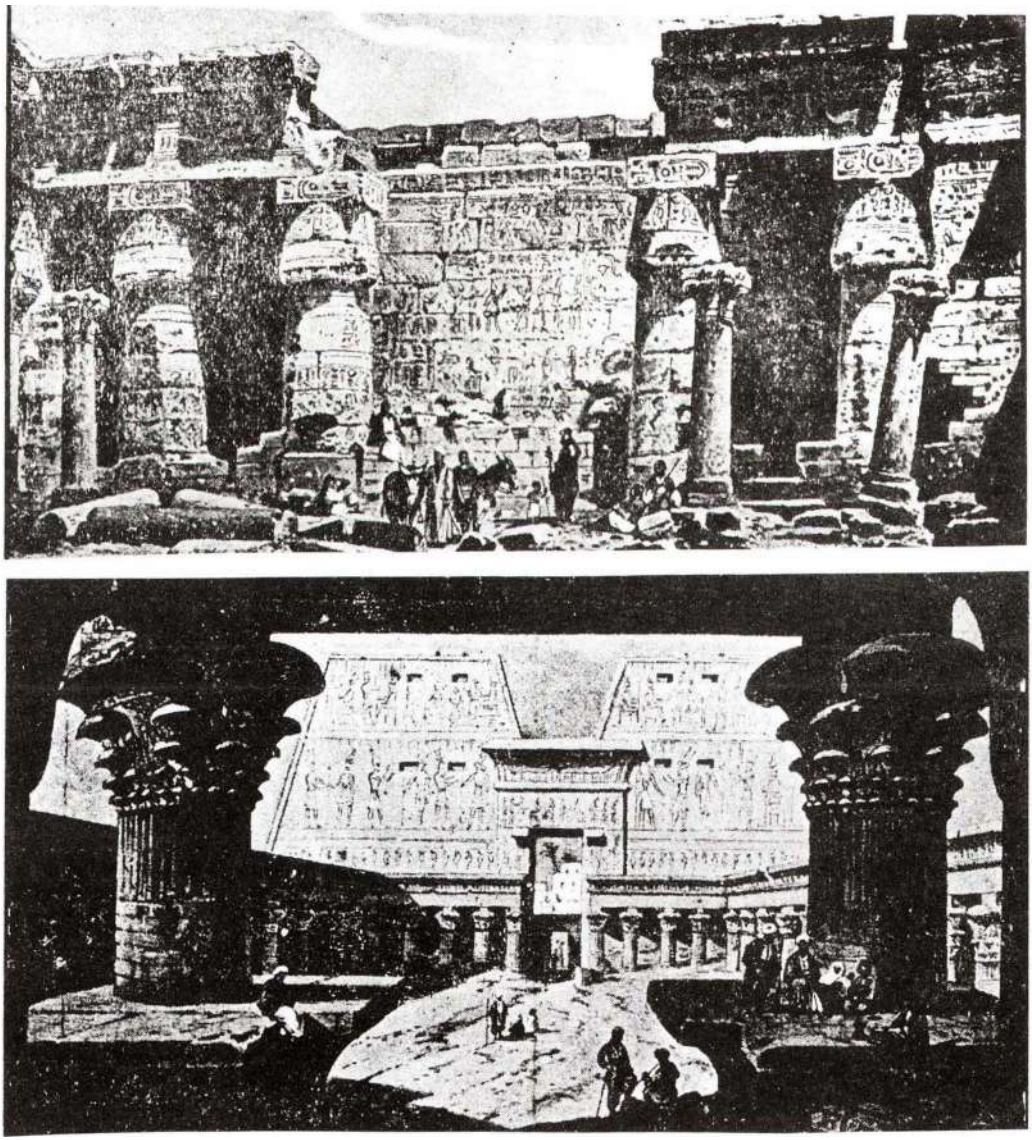
(*) Yazar burada da yanılmaktadır. İslamiyet'in telkin ettiği Tanrı, şimdiye kadar yeryüzünden bilinen bütün dinlerdeki Tanrılardan farklıdır. O, zamandan ve mekandan arınmış, şekle bağlı olmayan benzeri bulunmayan bir mutlak varlık olarak kabul edilir. İslamiyet'in bu Allah inancı, onun yeryüzündeki en büyük inkılabı; inanç, düşünce ve bilim tarihi bakımından son derece kapsamlı etkileri bulunan en esaslı ilkelerinden biridir ve **ilk defa İslamiyet'le insan vicdan ve tefekkürüne telkin edilmiştir.** Oysa Eski Mısır, Yunan ve Roma dahil, Orta ve Uzakdoğu toplumlarındaki bütün inançlar «Tanrı» te-

Eski Mısırlılar pek çok karıştırılmış, anlaşılmaz bir hale getirilmiş olan dinlerinde pek tutucu idiler. Savaşlarda su gibi akan kanlarıyla aldıkları bütün ganimetleri Ammon'larına verirlerdi. Fakat düşkün günlerinde ondan ekmek niyaz ettikleri zaman o kendi verdikleri servete batmış Ammon'larından bir paralık maddi bir sadaka değil, yalnız bir hiçten, bir put gibi durmaktan başka birşey almaz veya görmezlerdi!.. Koca piramitleri boş bir inanç için yapmışlar, ömürlerini hiç için geçirmişlerdi!. Ancak ruhun sonsuzluğu ve birinden ötekine geçme inancı sayesinde -ki piramitlerin, mezarların, tapınakların duvarlarına türlü resimler yapılıp, türü olaylar yazılmasına sebep olmuştur- bu Eski Mısır tarihi bugün bize uygarlık adına önemli bir şey kazandırmıştır. Bu milletin hayatı başka milletlerinki gibi meçhul veya eksik kalmamıştır. Onlar boş bir fikirle önemli bir hizmette bulunmuşlardır.

---

lakkisi olarak daima şekle bağlı, yani mekan ile sınırlı bir varlık tasavvur etmişlerdir. Bir çok tabiat kuvvetlerini veya beşeri hasletleri ve doğrudan doğruya tanrılaştırarak veya bir baş-tanrı'nın yanısıra ikinci derecede tanrılara izafe ederek teşekkül ettirilen çok tanrılı inanç sistemlerinin mensupları, tasavvurlarındaki tanrıları resim ve heykellerle ortaya koymuşlardır. Bu da Tanrı'ya mekandan münezzeh düşünemediklerinin en belirgin delilidir. Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki tanrı telakkisi de bu açıdan bakıldığında bunlardan farklı değildir. Yahudiler Tanrı Yahova'nın çocuklarıdır. Hz. İsa, «teslis»e göre, «Oğul»dur, yahut «Baba»dır, yahut «Ruhül-Kudüs»dür. Yani her iki kitabi dinde de Tanrı, insan şeklinde düşünülür.. Bu itibarla İslamiyet, bütün dinlerin ilk ilkesi olan «Tanrı» telakkisi bakımından, kendisinin dışındaki bütün inanç manzumelerinden bu son derece önemli mahiyet farkıyla ayrılmaktadır. Herşeyi bilen, herşeye hakim olan, herşeye gücü yeten... bir yaratıcı varlık bulunduğunu insanoğlu her devirde hissetmiş, bu varlığı idrak etmek için gayret göstermiştir. Fakat ya kendisine gönderilen peygamberlerin tebliğ ve telkinlerinin unutulmasından dolayı, veya «sonlu» (sınırlı) bir «varlık» olan «akıl» ile «sonsuzluk» ve «yokluk» kavramlarını -doğrudan doğruya Tanrı Elçisi'nin kılavuzluğu olmaksızın- insanoğlunun kendi kendine idrak etme gücünden yoksun bulunmasından dolayı, idrak edememiştir. Bir başka ifadeyle «tanrı» idraki konusunda insanoğlu, islamiyet'le karşılaşıncaya kadar, salim bir fikir ve kanaate, sağlıklı bir imana sahip olamamıştır. Bu yüzden de mahiyetini tam kavrayamadığı «Tanrı»ya karşı gerek bu dünyadaki faaliyetinde, gerekse ölüm ötesindeki dünyayla ilgili inanışlarında kendi sorumluluk ve görevlerinin ne olduğunu sağlam biçimde kavramamıştır. Böylece insanlığın kendi aklıyla bunları eksiksiz ve dosdoğru kavraması, kavradıklarını eksiksiz ve dosdoğru uygulaması, bu kavram ve tatbikatları kendinden sonrakilere eksiksiz ve dosdoğru nakletmesi, öğretmesi mümkün olamamıştır. Bunun için, herhangi bir insanın bütün vasıflarını taşıyan, fakat Tanrı'nın emirlerini ve vahiylerini eksiksiz olarak ve anlayabilecekleri şekilde insanoğluna nakleden, bunları açıklayan, tavır ve davranışlarıyla tatbik şeklini göstererek öğreten bir Tanrı Elçisi'ne ihtiyaç vardır. işte İslamiyet bu üç temel ilke bakımından, kendisinden önceki bütün dinlerden farklı, üstün ve sağlam temele oturtulmuştur. Allah inanışı, Kur'an ve Peygamber (Bütün sözleri ve hayatıyla). Diğer bütün din ve inanç manzumeleri, temel ilkelerindeki bu üç esas bakımından çok sakat oldukları için ve sakatlıkları tamamıyla mahiyet itibarıyla olduğu için, bu dinler tarafından vazedilen müesseseler olması zaruridir. O halde, kısaca şunu söyleyebiliriz ki, İslamiyet hiçbir dini tekamülü sebebiyle ortaya çıkmış bir din değildir. Mahiyet itibarıyla ve müesseseleri itibarıyla tamamıyla orijinal ve nev'i şahsına münhasır bir inanç ve ibadet manzumesidir... (Toker Yayın Komisyonu.)

Bu firavunlar Devri başlı başına bir tarihtir. Yalnız bu konu için ciltler dolusu yazı yazmak gerekir. Biz önemli noktalarını yazdık ki kitabımızdaki bilgiler bu konuda genel bir fikir alınması bakımından yeterlidir. Bu konuda Mısır-bilik (Egiptoloji) uzmanı derecesinde bilgi almak isteyenler meşhur Mısır-bilikçilerden Maspero, Mariyet ve Dö Morgon'ın fransızca muhtelif kitaplarına, Mısır'da seyahat ve tetkiklerde bulunarak heykeller ve harabelere müracaaat edebilirler.

Firavunlar döneminden kalan iki mâbedin dış görünüşü. Bu mâbedler, dönemin medeniyeti hakkında bize bilgi verdiği gibi, Mısır'ın ilk yazı örneklerini de zamanımıza getirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYALILAR, ROMALILAR, BİZANSLILAR, ACEMLER DEVRİ

Bu devir M.Ö. 332'den M.S. 641 yılına kadar yani 973 yıl sürmüştür.

Bu devreyi Madekonya, Roma, Bizans, Acem Devri diye dört kısma ayırmak gerekir. Makedonya Devri'ne birtakım yazarlar «Yunan Devri» derlerse de İskender Yunanlı değil, aksine Yunanistan'ı mahveden ayrı bir hükümdar, ayrı bir millete mensup bir cihangirdi. Ancak Yunan uygarlığı denilen uygarlığı Palajlar (Arnavudlar) ile beraber Makedonyalılar da meydana getirmiş olduklarından yani bu uygarlık onların da malı olduğundan bu şekilde hareket ederlerdi. İşte buna bakarak Avrupalı yazarlar onları Yunanlı saymak hatasına düşmüşlerdir. Bununla beraber şimdi bu hatayı düzeltenler yine Avrupalı tarih yazarlarıdır.

1-MAKEDONYALILAR

Bu devir de Büyük İskender'in «İssos»da Acemleri bozup bütün Suriye'yi ele geçirdikten sonra Mısır'a girip Yeluz (Veferema, Famara, şimdiki Mısırlı tarih yazarlarına göre El-Ferma)ı almasıyla başlar (M.Ö. 332). Mısırlılar Acemler'in zulmünden bıkmış, İskender'in adaletini işitmekteydiler. Bu sebeple İskender'i iyi karşılayıp ona Mısır'ın kapılarını açtılar. Bu sebeple İran valisi de karşı koymaya cesaret edemeyip Menfis'te kendisini karşıladı. Yani İskender Mısır'ı savaşmadan aldı.

Önce İskender Büyük Ammon yani Sive (Seyve) vahasına gidip Ammon tapınağına girdi. Şamanlar orada kendisine «Ammon'un oğlu» unvanını verdiler. İskender Mısırlılar'ın dinine fazlasıyla saygı gösterip ilahlarına kurbanlar sundu. Bununla beraber kendi adet ve göreneklerini de bırakmadı. Mısır'a Yunan usulünce muzika oyunlarını koydurdu.

İskender o zaman küçük bir Fenike köyü olan «Raku»'nun yanında kendi adına nisbetle şimdiki İskenderiye şehrini yaptı. Kara ile Farus

adası arasını doldurup adayı karaya birleştirdi. Bu suretle güzel iki liman hasıl oldu. İşte o zamandan beri İskenderiye dünyanın en meşhur şehirlerinden oldu, önemini günümüze kadar muhafaza etti. Yunan seyyahları bu şehre «güzel bir şehir», Romalılar «başkentimizden sonra en zarif ve azametli şehirdir» derlerdi.

İskender Mısır'dan dönüşünde Suriye'den geçip Irak'a vardı. Dara'yı Erbil'de bozup bitirdi.

İskender Babil'de, M.Ö. 323'de ve 32 yaşında ölünce Mısır Batalamius adında en mühim komutanlarından biri vali atandı. İşte bununla Batalamius, Araplar'a göre Batlamyus ve çoğul olarak «Batalise», Fransızlarca Ptolémées (Ptoleme) denilen devre meydana geldi. Bu aileye «Lagos»lar, Lajid (Lagides)ler de derler.

Batalamius (Batlamyus)lar

Bunlar M.Ö. 323'den M.Ö. 31 yılına kadar yani 292 yıl saltanat sürmüşlerdir.

I. Batalamius

Asıl adı «Soter» yahut «Lagos»tur. işte bu devleti kuran kişi budur. M.Ö. 323'de tahta çıktı.

İskender'in en sadık adamıydı. II. Filip'in sarayında ikisi aynı eğitimi görmüşlerdi. Filip Batalamius'u sürgüne yollamıştı. İskender babası ölünce Batalamius'u tekrar getirtmiş ve kendisini yedi komutanından birisi yapmıştı.

Bu kişi tedbirli, cesur ve hikmet sahibi olmakla meşhur idi. Mısır'ın yönetiminin kendisine verilmesi halk tarafından sevinçle kabul edildi. Ancak göreve başladığı ilk günden itibaren İskender'in yerine geçen küçük oğlu ile kardeşine vasilik eden Perdikas ile aralarında zıddiyet ortaya çıktı. Ancak göreve başladığı ilk günden itibaren Batalamius kuvveti ve dirayeti sayesinde onun etkisinden kurtulup Mısır'a bağımsız bir kral gibi hükmetmeye başladı. İlk iş İskender'in cesedini Babil'den Mısır'a getirmek oldu. Makedonya'ya götürmek arzusuyla Perdikas buna engel olmak istedi. Ancak Batalamius'un dediği oldu ve ceset büyük bir alayla Mısır'a getirilerek Menf şehrine gömüldü. Sonra bunun halefi İskender'in cesedini İskenderiye'ye nakletti. Zannolunduğuna göre «Danyal aleyhisselam'ın mezarı» denilen mezar İskender'in mezarıdır.

Perdikas pek hiddetlenmişti. Büyük bir askerle Mısır üzerine yürümüşse de Batalamius kendisini mağlup etmiştir. Bu mağlubiyet üzerine zaten kendisini fena muamelesinden dolayı sevmeyen beyleri onu öldürmüşlerdir. Bununla beraber İskender'in oğlunun ve kardeşinin saltanatını ve kendi üzerine hükmünü reddetmedi. Yaptırdığı binalara onların adlarını yazdırdı.

Birçok savaştan sonra Suriye ve Kıbrıs'ı alıp Mısır'a ilhak etti. M.Ö. 305'de «Mısır Kralı» unvanını aldı. Bundan böyle savaşlarla uğraşmayıp iç işlerin düzenlenmesiyle vaktini geçirdi. İskenderiye'de güzel binalar yaptı. Meşhur İskenderiye Kütüphanesi ile o zaman onların müze adını

verdikleri Darülfünun (Üniversite)un kurucusunun bu kişi olduğu söylenmektedir. Bazıları fikir bunun olup, bunları yapmak ise oğlu II. Batalamius'a aittir derler.

Batalamius, Mısır dinine saygı gösterdi ve kendi dini ile Mısır dinini birleştirdi. Bundan yeni bir ilah çıktı. Bu İlah'ın adı «Sirapis» oldu. İskenderiye'de «Sirapium» adıyla bir tapınak yaptı. Bu tapınak İskenderiye'nin en güzel binasıydı.

Bu kişinin büyük bir askerî kuvveti vardı. Bu kuvvet 200 bin piyade, 40 bin süvari, 300 fil, bin savaş arabası, 3 bin gemiden oluşan bir donanmadır. Zamanında Mısır'ın gelirlerinde her yıl yarım milyon liralık bir fazlalık vardı.

Ölmeden iki yıl önce 80 yaşında saltanattan çekilip yerine II. Batalamius adıyla Filadelf geçti (M.Ö. 285). 40 yıl saltanat sürdü.

II. Batalamius:

Adı «Filadelf»tir. M.Ö. 247 yılına kadar 38 yıl hüküm süren bu Batalamius zamanında savaş ve isyan olmadı. Zamanını bilim ve ticaretin gelişmesine sarf etti. Şamanlardan «Maneton»a o devir tarihine ait kitaplara kaynak olan «Firavunlar Tarihi»ni bu kişi yazdırdı.

Nil ile Kızıldenizi birleştiren kanalı temizletti. Vadiü'l-Hamamat'dan geçen «Kıft» ile Kızıldenizi arasındaki yolu tamir ettirdi. üzerinde askerî konaklar, konaklarda hanlar yapıp kervanların hareketlerini kolaylaştırdı ve güvenlik altına aldı. II. Batalamius'un sayesinde Mısır ticareti gelişti. Arabistan, Hindistan ve Habeşistan'a kadar ticaret yapma imkanları doğdu. Hele Akdeniz ticareti pek çok artıp Yunanistan ve başka ülkelerle ulaşım sağlandı. İskenderiye limanın önemi çoğaldı. Bu sebeple gemilere kolaylık olmak için Farus adasının doğu tarafına büyük ve yüksek bir fener yaptı. Geceleyin bu fenerin ışığı 30 millik mesafeye kadar ulaşırdı. Fener tarihte pek şöhret almış ve Dünyanın yedi harikasından (Acaib-i Seb'a-i Alem) biri sayılmıştır. Halen yerinde Kaytbay İstihkamı vardır (Mısır'da Antikaları Ziyaret bölümü'ne bakınız).

30 bin Yahudi esirini serbest bırakıp memleketlerine gönderdi.

II. Batalamius bilim ve eğitimin yayılmasını sağladı. İskenderiye Kütüphanesi ile Müzesini (üniversitesini) genişletti. «Tevrat»ı 70 bilgin haham vasıtasıyla İbranice'den Rumca'ya tercüme ettirdi. Maneton'a yazdırdığı Firavunlar hakkındaki meşhur kitabı ile «Tevrat»ın tercümesi uygarlık bakımından önemli çalışmalarından, hizmetlerden olmuştur. «Tevrat»ın bu tercümesi «Yetmişler tercümesi» (Version des septantes) adıyla meşhurdur. Bunlarla beraber birçok bina ve heykel yaptırmıştır. En önemli eseri Fila adasında (Ceziretü'l-Bürye)ki halen «İnsü'l-Vücud Sarayı» adıyla meşhur olan tapınağın büyük kısmının inşasıdır. Bu kısım bu tapınağın en güzel kısmıdır. Assuvan su hazineleri yapıldığından beri bu tapınağı su basmıştır.

II. Batalamius birçok Yunan göçmeni getirip Mısır'a yerleştirmiş, onlara arazi vermiştir. Zamanında Feyyum Mısır'da Yunanlılar'ın en önemli merkezleri olmuştur.

M.Ö. 246'da öldü. Yerine oğlu III. Batalamius geçti.

III. Batalamius:

Asıl adı «Everjet»dir. M.Ö. 247'de tahta çıktı. Zamanında Mısır arazisi firavunlar zamanında olduğu halde kaldı. Tahta çıkar çıkmaz Bürka (Krinkiya)yı Mısır'a kattı. Suriye Hükümdarının İkinci karısı birinci karısını öldürmüştü. Bu ölen kadın ise Batalamius'un kız kardeşiydi. Bu olay Suriye ve Mısır arasında savaş çıkmasına sebep olmuştu. Batalamius büyük bir ordu ile Suriye üzerine yürüdü. Bir taraftan da donanması Suriye sahiline saldırdı. Kısacası ordusu karadan, donanması denizden şehirleri sıkıştırdılar. Bu suretle bütün Suriye Batalamius'un eline geçti. Mısır askeri firavunlar gibi, Fırat'a kadar dayandı.

Bulunan bazı eserlere göre oradan ilerleyip Babil, İran ve Meydiye'yi de ele geçirmiştir. Hatta Mısır'a birçok ve nefis ganimet ile dönerken, zamanıyla Keykavus, diğer İran hükümdarları ve başka yabancı hükümdarların Mısır'dan aldıkları heykelleri de beraber getirmiş ve böylece halkın kendisine olan sevgisini artırmıştır.

Kısa bir süre içinde Mısır'ı, firavunların en geniş zamanından daha büyülttü. Mısır'ın sınırları batı tarafından Bürka yani Trablus-i Garb (Batı Trablus), doğudan Hindistan, kuzeyden Yunan memleketleri oldu, güneyden Habeşistan'a kadar ulaştı. Mısır hiçbir zaman ne bundan önce ve ne de bundan sonra gümüze kadar böylesine büyümemiştir.

Bu arazinin doğudakileri çok zaman III. Batalamius'un elinde kalmayıp Sina'ya kadar hepsi elinden gitmiş, yalnız batı ve güney sömürgeleri Mısır'ın olmuştur.

III. Batalamius yalnız kuvvetli bir cengaver olmayıp aynı zamanda bilime, sanata aşık idi. Tapınaklar ve başka binaların yapılmasından çok hoşlanırdı. Batalamiuslar'dan pek büyük binaları ilk inşa eden bir kişidir. Yaptırdığı «Adfu» Tapınağı halen şeklini ve güzelliğini muhafaza etmektedir. Bu tapınak tarihçe ölmez bir eserdir. İşte bu Adfu Tapınağı ile Dendere Tapınağı Mısır tapınaklarının iki güzel diri örnekleridir.

25 yıl saltanat sürdükten sonra M.Ö. 222'de öldü.

Sonra cetvelde gösterildiği gibi Batalamiuslar gelmişlerdir:

Lakap	**Ad**	**Saltanat müddeti**
IV. Batalamius	Filopator	M.Ö. 222-205
V. "	Epifan	M.Ö. 205-181
VI. "	Filometor	M.Ö. 181-146
VII. "	Eöpator	M.Ö. 146
VIII. "	II. Everjet	M.Ö. 146-117
IX. "	II. Soter	M.Ö. 117-107
X. "	I. İskender (Aleksandr)	M.Ö. 107-88
XI. "	II. İskender	M.Ö. 88-80
XII. "	Olet	M.Ö. 80-52
XIII. "	Dionizos	M.Ö. 52-51
Kleopatra (Clépâtre)	.....	M.Ö. 51-30(*)

(*) Bu tarih, Romalı Antuan'ın hezimeti ve Kleopatra'nın kendisini zehirleyip ölmesine sebep olan Actium Vakası ve Batalamius Sülalesi'nin sonu tarihidir.

XIV., XV., XVI. Batalamius'lar da vardır. Ancak bunlar Kleopatra'nın kardeşleri, kocaları ve zamanında hükümete iştirak etmiş kimselerdir.

Bu cetvelde yalnız adlarını zikrettiğimiz Batalamiuslar zamanında o kadar önemli olaylar olmadığı için şimdi Kleopatra dönemine geçiyorum. Bu Batalaminuslar döneminde yalnızca isyanlar, tahtan indirmeler olmuş ve hükümdarlar biribirini, akrabasını, baba oğulu, kardeş kardeşi zehirlemiş ve öldürmüştür. Bu bakımdan bu kişilerin dönemi hakkında geniş bilgi vermeye gerek görmedim. Kleopatra ise bu devletin ve hatta bütün dünyanın önemli bir tarihî simasıdır. Bu sebeple bu kadın hakkında geniş açıklamalarda bulunacağım.

Kleopatra:

Batalamius Olet'in kızıdır. Babasının ölümünden sonra M.Ö. 51'de tahta çıktı. Miladdan 69 yıl önce dünyaya geldi. Tahta geçtiği zaman henüz 18 yaşında bir genç kızdı. Olağanüstü güzel ve çekici bir dilber idi. Bu güzelliğe şıklık, oynaklık ve aşüftelik de katılmıştı. Aynı zamanda gayet akıllıydı. Çok okumuş, iyi öğrenim görmüş, iktidarlı bir kişi idi. Birçok dil bilirdi. Babasının vasiyeti gereğince bir kardeşi XIV. Batalamius adıyla saltanata iştirak etti. Böylece dört yıl geçmişti. Kardeşi henüz 14 yaşına gelmişti.

Kleopatra Romalılar'ın himayesiyle kuvvetlenmek, Roma'nın uygarlığını ve tekniğini İskenderiye'ye nakletmek fikrindeydi. Kardeşi kendisini hükümetten yoksun bıraktı. Babası oğlu Dionizos ile Kleopatra'nın birbirleriyle evlenip ortak olarak devleti yönetmelerini vasiyet etmişti. Bu kişi bu iki çocuğuna da Roma Devleti'ni vasi yapmıştı. Bu sebepten Roma Senatosu (Millet Meclisi) İskenderiye'ye bir vasi gönderdi. Vasi, Roma askerleriyle Kleopatra'yı müdafaa etti.

Dionizos reşid olunca Romalı vasi onu Menfis'de büyük bir törenle tahta çıkardı.

Bir süre sonra Romalılar bu anlaşmayı Mısır'ın Romalılar'ın himayesi altında olduğu suretinde yorumladılar. İskenderiye'deki Roma askerlerinin masrafını Mısır'a yüklettiler.

Bu sırada Roma'da «Sena» ve Pompe» ile Demokrat'lar ve «Sezar» arasında husumet başladı (M.Ö. 50). Sezar Roma üzerine yürüdü. Sena ve Pompe her taraftan asker topladılar. Roma'nın himayesindeki devletlerden de ve bu meyanda Mısır'dan da asker ve çok miktarda para istediler. Bu iş için de Pompe'nin oğlu Çineyus'u Mısır'a gönderdi. Mısır bu teklifi pek soğuk karşıladı. Asker ve para vermek istemedi. Hatta Romalılar'ın bu anarşilerini, Roma himayesinden kurtulmak için vesile bildiler.

Oysa Kleopatra Pompe'nin oğluna çok iyi davrandı. Bu kadın bu devletin yalnız Roma lejyonlarına dayanabileceğini, Kıptiler'den ve İskenderiye'nin Madekonyalı halkından bir fayda gelmeyeceğini biliyordu. Kendi saltanatının da bununla mümkün olabileceğini kavrıyordu. Sarayda çoğunluk da kendisine düşmandı. Pompe'nin oğlunu, güzelliği ve zakesı sayesinde büyük ölçüde etkiledi. Mısır'da Roma için yararlı bir iş göremeyeceğini anlamasına rağmen Çineyus Mısır'da aylarca oturmaktan kendini alamadı.

Çineyus gittikten sonra İskenderiye sarayının yalnız düşündüğü şey Kleopatra'ya gem vurmaktı. Kral olan kardeşi mevkiini Kleopatra'ya kaptıracağından korkuyordu. Saray ileri gelenleri halkı ve Roma askerlerini teşvik edip ayaklandırdılar (M.Ö. 49). Bu asker Romalı komutanlarını öldürdü. Kleopatra'yı da öldüreceklerdi. Kleopatra erken davranıp bir gemiye bindi. İlk önce Fenikeliler'e, oradan Suriye'ye gitti.

Kleopatra Mısır'a gidip tahtını almak için Suriye'de bir ordu topladı. Arap kabilelerinden yardım istedi. Ve güzeliği, zekası sayesinde bu yardımı sağladı. Romalılar birbirleriyle uğraştıklarından oradan bir yardım alamayacağını biliyordu. İstemedi. Kısacası bir yıl sonra büyük kısmını Araplar'ın teşkil ettiği ordusuyla Mısır üzerine yürüdü. Mısır'dan kendisine karşı bir ordu gönderildi. İki ordu sınır üzerinde Peluz'da karşılaştı. Bu orduların ikisi de yirmişer bin kişilik idiler.

Savaşa hazırlandıkları sırada Pompe ordusunun donanma ile yaklaştığı haberi geldi. Pompe'nin Farsela'da bozguna uğradığı ve Mısır'a yerleşmek üzere geldiği anlaşıldı. İki taraf da şaşırdı. Pompe'den bir elçi gelip Krala babasıyla olan dostluğundan sözederek İskenderiye'ye yerleşmesine müsaade istedi. Kral fena bir vaziyete düştü. Kabul ederse İskenderiye'de Romalılar'ın bulunması gibi bir tehlike ortaya çıkacaktı. Sonra Sezar'ın öfkesini de üzerine çekecekti. Etmezse, Pompe'nin Kleopatra tarafını tutacağı şöphesizdi. Mısır ordusundaki Roma askerleriyle evvelce Pompe'nin komutası altında zaferlerde hizmet etmişlerdi. O tarafa geçebilirlerdi. Bir meclis kurup en iyi çare olarak Pompe'yi öldürmeye karar verdiler. Bunun için Mısır ordusundaki Roma askerlerinin büyük subaylarından evvelce Pompe'nin maiyetinde bulunmuş ve kendisini tanıyan iki subayı kullandılar. Bunları Pompe'nin gemisine gönderdiler.

Subaylar Pompe'yi birkaç maiyetiyle karaya çıkmaya davet etti. Pompe aldanıp bunların kayığına bindi. Kayık biraz açılınca arkasından bir kılıç sokarak Pompe'yi öldürdüler. Kafası kesilip İskenderiye'ye XIII. Batalamius'a gönderildi.

Birkaç gün sonra Sezar (Jül Sezar) (Kayser Yulyus) bir donanmayla geldi. Daha gemiler demir atmadan Batalamius Pompe'nin kafasını ve mührünü Sezar'a gönderdi. Zannediyorlardı ki, Pompe'nin kafasını görünce Sezar dönüp gider. Oysa Sezar derhal karaya çıktı. Karaya çıkmak için izin almaya bile gerek görmedi. Karayı çıkıp büyük bir törenle saraya doğru ilerledi. Kızan halk ve yetişen askerler önüne durmak istemişlerse de yapılan savaşta her iki taraftan yaralanan ve ölenler olmasına rağmen, Sezar saraya girdi.

Sezar bu sırada genç bir adam değildi, 52 yaşındaydı. Büyük, mütenasip cüsseli, çevik, pek zeki, iyi yürekli, çok iyi öğrenim görmüş, çok cömert, çok cesur, soğukkanlı ve pek sessiz bir hükümdardı. Fazla nezaketi ve pek sevimliliğiyle herkesin teveccühünü, saygısını kazandı. Ancak Mısır'a geldiği zaman dazlaklaşmış olan kafasını örtmek için saçlarını arkasından önüne doğru yayardı. 18 yaşında evlenmişti. Roma'dan kaçmaya mecbur olmuş, uzun zaman Asya'da kalmış, bu sırada karısı ölmüştü. Romaya tekrar geldiği zaman yeniden evlenmişse de, karısının Klodius ile ilişkisi olduğu herkes tarafından duyulunca, onu

boşamıştı. Sonra bir daha da evlenmişti. Bu üçüncü evlenişi sırf politik bir gaye ile idi.

Sezar ömürünü savaşlarda, zafer törenlerinde geçirmişti. Ele geçirdiği memleketlerin kadınları onun arzusuna bağlı idiler. Arzu eden kadınları derhal kabul ederdi. Kısacası savaş yorgunlukları ve sayısız kadın zevkleri onun yüzünde izlerini bırakmışlardı. Yüzü adeta buruşmuştu.

Kleopatra ile XIII. Batalamius arasında aracı olmak, kendisine savaşa devam için pek gerekli olan parayı bulmak için Mısır'da kaldı. XIII. Batalamius ile Kleopatra'ya ordularını dağıtıp davalarının hallini kendi hakemliğine bırakmalarını bildirdi. Aynı zamanda gizlice genç Kraliçe'ye de İskenderiye'ye gelmesi için haber gönderdi.

Kleopatra'nın vaziyeti de müşkülleşti. Gelmese asi sayılacak, Mısır ordusundan başka Sezar ile uğraşmak mecburiyeti de ortaya çıkacaktı. Zeki Kleopatra Sezar'ı bildiğinden ve kendi güzelliğine de güvendiğinden Sezar vasıtasıyla gayesine varacağını tahmin etti ve Sezar'ın kucağına atılmaya karar verip İskenderiye'ye gitti. Genç Kleopatra Sezar'ın ihtiyarlığına hiç bakmadı. Onunla Mısır tahtı, hatta ondan bir çocuğu olursa bütün Roma Devleti hesapta vardı.

Kleopatra komutanlarına hiç bir şey söylemeden bir iki sadık adımıyla yaya olarak deniz kıyısına geldi ve bir ufak gemiye binip İskenderiye'ye vardı. Değişik bir elbise ile saraya girip gizlice Sezar'ın odasına kadar gitti.

Şüphesiz ki Sezar Kleopatra'nın güzelliğinin medhini çok işitmişti. Onun çağırmasının başlıca sebebinin de bu olduğuna hükmetmek yanlış olmaz. Sezar odasında Nil'in şehvet perisini görür görmez ona hayran oldu.

Kleopatra'nın hayatını yazan son yüzyıl yazarlarından Ad. İstahr saraydaki bu görüşmeyi şöyle tasvir ediyor:

«Sezar kadınlarla düşüp kalkmaktan hoşlanan biriydi. Ordugahlarda her bulduğu kadını alırdı. Şimdi kadınlık tacının, ömründe rüyasında bile görmediği bir yaradılışın önündeydi. İşte kadınların en güzeli, o yüzyılın en dikkate değer adamının huzurundaydı. İlk gençliğinin en göz kamaştırıcı devrinde olan bu kadın kendisine yardım ve himaye rica etmek için gelmişti.

«Kederiyle güzelliği katmerlenmişti. Aynı zamanda mağrur kraliçe Sezar'a doğru ilerlediği zaman, yarı-Dünya'nın fatihinin mukavemet gösterememesine şaşılabilir mi?.. Gönül okşayan sesini işittirdiği zaman Sezar'ın elbet bütün gücü elinden gitmiştir. Öyle ses ki kendisinden sonra yüzyıllarca dillerde söylenmiş durmuştur.»

Sezar Kleopatra'yı yanında alıkoydu ve bütün İskenderiye savaşları sırasında onu yanından ayırmadı.

Kleopatra Kayser'in gönlünü çelmiş ve böylece bu iş bitmişti.

Sezar'ın taht davası hakkındaki hükmü artık bilinmektedir. Derhal kralı çağırıp kız kardeşi ile beraber saltanat etmesini, halen uygulanmakta olan Eski Mısır adeti üzere onunla evlenmesini ve iyi geçinmelerini tebliğ etti.

Kral ve maiyeti bu karardan memnun olmadılar. Kral sokağa çıkıp

tacını atarak «tahtımı elimden aldılar» diye bağırdı. Askerler Kralı tutup zorla saraya getirdiler. Fakat Romalılar'ı sevmeyen halk toplanıp saraya hücum etti. Sezar durumun kötüye gittiğini görerek Kral ve Kraliçe'yi alarak balkona çıktı. Halka bu işi bunların babalarının vasiyeti üzerine yaptığını, vasiyet ve beldenin adeti gereğince karı-koca olarak yaşamalarının gerekliliğini anlattı. Bu suretle halk uysallaştı ve bir müddet hiç olmazsa görünürde bir sessizlik sağlandı.

KLEOPATRA
(Dandere Tapınağı «hureliyef»inden)

Kral ve maiyeti bunu kabul eder gibi göründüler, o gidince yapacaklarını tasarlamaya karar verdiler. Sezar da gelecek olan yardım kuvvetlerini bekliyordu.

Kral'ın adamları Sezar'ın İtalya'ya dönmesi için her ne yaptılarsa olmadı. Baktılar ki Sezar gitmiyor, Kleopatra'dan ayrılamıyor. En iyi çareyi Sezar'ı öldürmekte buldular. Kral'ın yakınları bir suikast düzenlediler. Ancak Sezar'ın berberi işten haberdar olup efendisine suikasdı anlattı.

Sezar bunlardan para istedi. Kral'ın veziri sarayda ne kadar değerli taş, tapınaklarda ne kadar süs eşyası varsa toplayıp verdi. Bu arada halk arasına Sezar'ın Mısır'ı soyduğunu, Kral'ı tahtından indirmek istedğini yaydı. Aynı zamanda Peluz'daki orduya da zaman kaybetmeden İskenderiye'ye gelip Sezar'ı tepelemesi için haber gönderdi.

Kadınlık, kadın güzelliği, bir mevki sahibi adamın şehveti, kadın düşkünlüğü ortalığı karmakarışık ediyordu. Bunlar bir sürü zavallı masum insanların kanlarını akıtacaktı. Kleopatra'nın Arapları da Peluz'dan artık çekilmişlerdi. Batlamyus'un ordusu İskenderiye üzerine yürüdü ve hızla yetişti. Olay ansızın olduğundan tedbirsiz yakalanan Sezar şaşaladı. derhal sarayı müdafaa haline koydu. Ve işi barış görüşmeleriyle ve bugün, yarın diyerek oyalamayı düşündü. Fakat Mısır ordusu Komutanı böyle şeylere kulak asmadı. Bunun üzerine Sezar da Kral'ı yakaladı.

Bütün şehri işgal eden Mısır Komutanı ansızın karadan ve denizden saraya hücum etti. Sezar bu saldırıyı püskürtmeyi başardı. Deniz savaşı da bir sonuç vermedi. Sezar'ın donananması da bu ateşle tamamen

yandı. Yakılan gemiler rüzgarla rıhtıma düşmüş, yangın şehre sıçramıştı. Müze, zahire ambarları, meşhur kütüphane tamamen yandı. İşte ileride göreceğimiz ve Hz. Ömer tarafından yakıldığı söylenen kütüphane budur. Bu yangında nice kıymetli kitaplar gitmiştir. Bu insanlık için büyük ve giderilmesi mümkün olmayan bir zarardır.

Bu savaşta Sezar 30, Mısırlılar 52 gemi kaybettiler ve Sezar Farus adasını işgal ederek vaziyete hakim oldu.

Mısır ordusu bütün İskenderiye halkını silah altına davet etti, yeniden donanma yaptı ve uzun bir kuşatma için tedbirler aldı.

Bu sıralarda Kleopatra hep Sezar'ın yanındaydı. Kayser, yalnız aşkından değil, bu yüksek kadının tedbirlerinden de istifade ediyordu.

Bir aralık hanedandan bir kız saraydan kaçıp Mısır ordusuna gitti ve kraliçe ilan edildi. Bunun üzerine Sezar asıl bütün bu işlerin başı olan Kral'ın adamını öldürttü. Bu arada kraliçe ilan edilen kız Mısır ordusuna fesat verdi. Bu kraliçe bütün orduya komutan olmak istedi. Mısır ordusundaki Romalı askerlerin komutanı buna razı olmadı. Kraliçe sadık enüğü (hadımağası) Ganimet vasıtasıyla bu kahraman komutanı öldürttü. Ganimet'i komutan yaptı.

Savaşın bir fayda vermediğini gören Ganimet şehri susuzlukla almak çaresini düşündü. Su bendlerinin bir kısmında da suları zehirletti. Kuşatılmış durumda olanlar zaten yiyecek ve levazım bakımından müşkil bir vaziyetteydiler. Bununla daha müşkil bir duruma düştüler. Askerin yarısı kuyu kazmakta çalıştırıldı. Nihayet yeterli miktarda iyi su bulundu.

Bu sırada Sezar'a yardım gelmeye başladı. Gelen donanma limana girdi. Yeni bir deniz savaşı oldu. Bu savaşta Roma donanması mahvedildi ve Farus adası da Mısırlılar'ın eline geçti.

Sezar yine barışa başvurup yeni yardım beklemek istedi. Mısırlılar ise krallarını öldürmeden kurtarmayı düşünüyorlardı. Halk Sezar'a eğer orduya gider, savaş istemediğini bildirise, savaşın biteceğini söyledi. Kral da bunu doğruladı ve ağlayarak bağlılığını yeniden gösterdi. Roma'nın koca ihtiyar komutanı, saflık edip bu 15 yaşındaki çocuğun gözyaşlarına inandı ve Kral'ı Mısır ordusuna gönderdi.

Kral orduya gider gitmez komutayı elinde aldı. Sezar'ın durumu perişan oldu. Bereket versin bu sefer Suriye'den Sezar'a acele yardım geldi. Bu orduya Kleopatra'nın Araplar'ı da katılmıştı. Kral ordusunu alıp gelen yardım kuvvetine karşı gitti. Bunu haber alan Sezar da gelen kuvvete katılmak için İskenderiye'den çıktı. Batlamyus'un ordusuyla savaştı. Batlamyus bozguna uğradı, Yunanlılar'dan ibaret olan paralı askeri dağıldı. Kendisi Nil'de bir gemiye kaçtı. Fakat gemiye o kadar insan dolmuştu ki, gemi battı. Kral boğuldu. Kralın cesedi altın zırhıyla beraber bir süre sonra Nil'in çamurlarında bulunmuştur.

Sezar başarılı bir biçimde ve gösterişli bir törenle İskenderiye'ye girdi. Roma'ya esirler gönderdi.

Bu zaferle Sezar ve Roma bütün Mısır'ı ele geçirmiş oldu. Eğer Sezar isteseydi Mısır'ı bir Roma vilayeti yapardı. Fakat Kleopatra için bunu yapmayıp güzel sevgilisini tahta oturttu ve Kleopatra'ya en küçük kardeşi 12 yaşında olan Dionizos'u XV. Batlamyus adıyla koca olarak ver-

di. Mısır hazinesinden istediği paraları da aldı.

Artık Sezar'ın her istediği olmuştu. Kleopatra ile aşkını da yaşamıştı. Artık Roma'ya dönmesi gerekti. Fakat bir türlü İskenderiye'yi bırakamadı. Kleopatra'nın aşkı o dünya fatihini İskenderiye tahtının ayağına bağlamıştı. Bu 52 yaşındaki ve birçok aşklar elinde yıpranmış gönlü bir türlü Kleopatra'dan ayrılamadı. Sezar bu Nil perisinde gördüğü güzellik ve ince ruhu şimdiye kadar ilişkilerde bulunduğu ve sayısı pek çok olan hiçbir Roma kadınında görmemişti.

Kleopatra Sezar'ın şerefine büyük bir şenlik tertibetti. Aşıkını gayet güzel süslenmiş, gelin odası haline konmuş bir gemiye aldı. 400 parça gemi de kendilerini takip etti. Nil'de Birinci Çağlayan'a kadar çıktılar. Halk her yerde kendilerini büyük gösterilerle karşıladı. Yine büyük bir şenlikle İskenderiye'ye girdiler.

Sezar'ın Mısır'da hiçbir işi yoktu; fakat Kleopatra her gün yeni bir vesile, aşk, eğlence buluyor. Sezar'ı Roma'ya dönmekten alıkoyuyordu.

Nihayet Anadolu'da çıkan bazı olaylar Sezar'ın hareketini zorunlu bir duruma getirdi. Sezar gitmeye karar verdi. Kleopatra aşıkının çok dayanamayıp tekrar geleceğini inanıyordu. Sezar giderken az bir asker alıp askerini çoğunu Mısır'da bıraktı.

O gidince Kleopatra milletin sevgisini kazanmaya gayret etti. Maliye'yi, yönetimi düzeltti. Yanan mahalleyi, Müze (Üniversite)yi, kütüphaneyi, limanı tamir ettirdi.

Donanmayı yeniden meydana getirdi. İskenderiye limanının ticaretini eskisi nasılsa o duruma yeniden sağladı. Kleopatra Jimnaz'daki duruşmalarda bulunuyor ve hükümler veriyordu. Kendisinde «Devletin büyük babası» sıfatı olduğundan İzis Tapınağı'ndaki törene başkanlık ediyordu.

Tapınak'ta İzis'in türlü renkteki heykeli mücevherlerle süslüydü. Türlü süslü putlar, süslü papaslar, ilahiler ve flüt (düdük) sesleri içinde kutsal ateşler arasında, dini ayinin duygusal ilhamlarının etkisi altında Kleopatra tapınakta makamında duruyordu. Omuzlarında büyük bir manto vardı; sinesi, kolları, ayakları çıplak ve bütün devletin kıymeti değerinde olan değerli taşlar içinde, başı altından ve ke'sinden (Ke's: İçi dolu çanak) değerli taştan yapılmış bir yılan başı çıkan bir su zambağı ile süslüydü. İnce belini bir kemer sıkmıştı. Bunlar güzelliğin, gençliğin ve sevimliliğin canlı bir görünümü halinde olan Kleopatra'nın güzelliğini artırıyordu. Millete onu tabiatüstü bir varlık gibi gösteriyordu. Artık halk tarafından seviliyordu.

Kleopatra ayinin sonunda şahane yürüyor, bu sırada trampetler ve sistri (çevgan)ler çeliyordu. İzis putunun önünde kollarını kavuşturup secde ediyor ve bu sırada papaslar melodiler söyleyerek üzerine güzel kokular serpiyorlardı. Kalkıp kutsal ateşe adaklar koyuyordu. Bunlar yanarken Kleopatra alevlerden devletin falına bakıyor, sonra dönüp halka falı söylüyordu. Sonra ellerini göğe kaldırıp devleti ve milleti için mutluluk diliyordu. Bundan sonra tapınaktan çıkıyordu.

Bu aşk perisinin Tanrı'ya ibadeti de böyle aşıkane ve perice idi.

Bir müddet sonra Kleopatra bir oğul doğurdu. Çocuğun adını, Sezar'ın iznini alarak «Sezeriyon» koydu.

Sezar büyük bir çabuklukla Suriye'yi fethetti. işte bu fethin sonundadır ki, şu mehur sözünü söylemiştir: «Veni, vidi, vici.» (Geldim, gördüm, yendim). Roma'da karışıklık vardı. Derhal Roma'ya gitti. Kleopatra'yı Roma'ya zafer alaylarına davet etti. Bu davet onun Mısır'ı terkinden bir yıl sonraydı. Kleopatra kocası XV. Batlamyus ve Sezariyon'u da alarak gemilere bindi. Bütün Mısır donanmasıyla beraber Roma'ya gitti.

Sezar zaferlerinin mükafatı olarak Senato tarafından «Yarı-İlah» tanınmış, kendisine millet hukukunun ekserisi verilip müthiş ve müstebit bir hükümdar durumuna koymuş, şerefine büyük zafer alayları düzenlenmişti.

Bu sırada Kleopatra Roma'ya vasıl olup Sezar tarafından büyük ve gösterişli bir törenle karşılandı.

Zaferlerde esir edilen krallar ve kraliçeler zincirler içinde ve zafer arabalarının arkasında geçirildi, sonra kesildi, büyük ziyafetler verildi. Sezar yeni bir «Zühre» tapınağı yaptırdı. Orada «Zühre»nin resminin yanına Kleopatra'nın da resmini koydurdu.

Romalılar, özellikle Roma kadınları Kleopatra'yı sevmiyorlardı. Bunun gerçek sebebi de niçin Sezar'ın karısı olduğu idi. Kleopatra ise resmen ve Roma kanunları gereğince Sezar'ın karısı olmak istiyordu. Oysa böyle birşey Romalılar'ı fena halde kızdıracaktı. Romalılar Kleopatra'nın aleyhindeydiler. Fakat aynı zamanda herkes bir memurluk, başka birşey kapmak için gelip Kleopatra'ya dalkavukluk da ediyorlardı. Romalılar onun Sezar'la aşkına kızıyorlardı. Ama o zamanki Roma ahlakına göre Roma kadınları fuhuşu bile ayıp saymıyorlardı. Kızlarda bekâret bir çirkinlik sayılıyordu. Hiç olmazsa Roma'nın en büyük adamlarının karılarının bile yaptıkları gibi o Sezar'ı aldatmıyordu.

Kleopatra istediğinin Roma'da olamayacağını anlayıp Sezar'ı tekrar Mısır'a götürmek fikrine kapıldı. Sezar İspanya'daki isyanı bastırmaya gitmişti. Orada büyük zaferler kazandı. Senato kendisini hayat boyu Diktatör ve Daimi İmparator olarak atadı.

Bu Sezar'ın hayatı ve Roma Senatosu'ndan aldığı olağanüstü yetkiler pek meraklı, ibret dolu olaylardır. Konumuz Roma tarihi olsayda bunları anlatırdık.

Sezar İspanya'dan döndü. Yine büyük bir zafer alayı ile karşılndı.

Sezar'ın bu olağanüstü mevkii kendisine karşı kıskançlık ve düşmanlık uyandırdı. Kleopatra zekasıyla bunları görüyordu. Sezar ise kendisine durum anlatıldığı halde önem vermedi. Hatta Romalılar'ın Kleopatra'yı sevmediklerini bildiği halde, onlara rağmen, ona daha çok saygı gösterirdi. Onu beraberinde tiyatroya ve başka yerlere götürdü. Herkese oğlu Sezariyon'u meşru bir duruma kavuşturmak istediğini anlattı. Oysa Roma adetince onun yabancı bir kadınla evlenmesi fena birşeydi. Buna rağmen karısını boşayıp Nil perisini almaya kalktı. Senato'ya kendisinin neslinin kesilmemesi için Kleopatra ile evlenmesini, oğlunun meşru olması hakkında bir kanun yapılmasını bir «tribun» (milletvekili) vasıtasıyla teklif ettirdi. Bir de zaptolunan yerlerden Senato'ya milletvekilleri getirmek istedi. Bu da Romalılar için pek ağırdı. Onlar yabancıları hiç sevmezlerdi. İktidarı bunlarla bölüşmeye tahammül edemezlerdi. Bu da Romalılar'ı kızdırdı. Roma soyluları

kızgınlıklarını meydana vurmuyorlardı ama Sezar'a karşı hoşnutsuzluk için için ilerliyordu.

Bunları gören Kleoptara Mısır'a dönmek için vesileler aramaya başladı. Zaten Mısır'a gidince aşıkının da arkasından derhal geleceğinden emindi.

Sezar Partlar ile savaşa hazırlandı. Partlar'dan intikam almak Romalılar için pek istenen bir şeydi. Sezar bizzat ordunun başına geçti. Sezar'ın Roma'dan ve oranın entrikalarından uzak olması, Doğu'ya sefere gitmesi Kleopatra'ya onu Mısır'a getirmek için bir kolaylıktı.

Bu sırada Mısır'dan çok kötü haberler geldi. Kendisinin XIII. Batlamyus olup Delta savaşında ölmediğini ve tahtını almaya geldiğini söyleyen biri etrafına epeyce asker toplamıştı. Bu adamın çıkardığı isyan bastırılmışsa da Kleopatra'ya da acele gelmesi yazılmıştı. Sezar'dan önce hareket etmek için donanmasını topladı.

Sezar'a bütün bir zorba ve zalim hükümdarın gücü ve yetkileri verilmişti. Bu yetki ve güçle o kendi kendine mutlak bir hükümdar olan hükümdarlardan daha da zalim olmuştu. Bunu da Cumhuriyet ve Senato vermişti. Fakat gerçek böyleyken, şimdi de onu «kral olmak istiyor» diye itham ediyorlardı. Bu insanlar böyle tuhaftır!.. Sezar'ın aleyhindeki hoşnutsuzluk bir tehlike durumuna gelmişti. Düşmanları onun Part seferi vesilesiyle Roma'nın bütün kuvvet ve askerini alıp giderek İskenderiye'ye nakletmek fikrinde olduğunu da yaydılar. Bu propaganda çok iyi biçimde düzenlenmiş bir dedikodudan ibaretti. Derhal etkisini gösterdi. İnsanlar sevmedikleri adamı ister haklı, ister haksız olsun, böyle düzenlerle yerden yere vururlar. Hem bunları pek yakışıklı bir surette düzenlemekte de ustadılar.

Bu yalanlara Nil perisiyle olan aşk yol açıyordu. Şu aşklar, fuhuşlar büyük insanlar ve yönettiği devletler için ne büyük tehlikelerdir... Tarihin bu sayfalarında bunu pek güzel görüyoruz. Sezar tehlikeyi anlıyordu. Bir kadın bu büyük adama nasıl bir son hazırlıyordu, o da onu görüyordu. Ancak yine kendini bu kadının etkisinden kurtaramıyordu. Nihayet tehlikeyi gören Sezar acele yola çıkmak istedi. Oysa düşmanları onu gitmeden öldürmek istiyorlardı. Nihayet Senato'ya geldiği zaman hançerleyip öldürdüler.

Ona yıllardan beri o kadar yaltaklanmış olan halk, devlet adamları, hiç kimse şimdi ölümüne acımadı bile!.. Hey gidi dünya!.. Yalnız acıyan Kleopatra oldu. O da kendi çıkarı için acımıştır!.. Çünkü onun bütün ümitleri Sezar'la beraber gitmiştir. Kısaca diyebiliriz ki, Sezar'ı aşkı, fuhuşu yemiştir.

Kleopatra, kendisi de öldürülmeden, Roma'dan savuşup İskenderiye'ye geldi (M.Ö. 44).

O gelir gelmez Batlamyusluk iddia eden adam Mısır'dan kaçtı. Yeni kocası olan kardeşi XV. Batlamyus (Batalamius) çok hastaydı. Ona tahta çıkma töreni yaptı.

Anadolu ve Fenike sahilleri için Kıbrıs önemli bir stratejik nokta olduğundan, Roma'da iç savaşlar alevli bir halde bulunduğundan ve iki partiden hangi tarafın Kıbrıs'ı alacağı şüpheli göründüğünden Kleopatra oraya en değerli adamlarından birini gönderdi ve ona Akdeniz donanmasının komutanlığını da verdi.

Mısır birkaç yıl barış içinde yaşadı. Bundan istifade eden Kleopatra kanallar açtırtı, tarımı, ticareti, artırdı. İskenderiye limanını dünyanın en işlek limanı yaptı. Yönetimi bir düzene koydu. Aynı zamanda debdebeli törenler ve bunlar için büyük masraflar da yapıyordu. Yolsuzlukları, zulümleri kaldırdı. Hazine doldu. Sezar adına bir tapınak yaptırdı. Halkı hoşnut etti. Halk kendisini sevdi, Mısır refaha kavuştu.

Bir yıl sonra bu kocası da öldü. Bu kardeş-kocasını Kleopatra'nın zehirlediği söylentisi varsa da bu iddia doğrulanamamıştır. Bu adamla Batlamyusların erkek nesli söndü.

Yalnız iki kadın kaldı ki biri Kleopatra, diğeri İskenderiye'nin kuşatması sırasında Sezar'ın yanından kaçıp Mısır ordusuna giden ve kendini kraliçe ilan eden, sonra Sezar tarafından esir alınıp Roma'ya götürülen, zafer alayı sırasında idam edilirken Kleopatra tarafından kurtarılan ve Sezar öldürüldüğü zaman Roma'dan savuşup İskenderiye'ye gelen kız kardeşi Arsinue'dir.

Kleopatra kocasız kalmıştı. Çünkü Mısır'ın kuralları uyarınca evlenecek bir erkek kardeşi veya akrabası yoktu. Arsinue ablası Kleopatra'yı çekemiyordu. Onun yerine geçmek istiyordu. Roma'ya Sezar'ın katillerine kendisi tahta geçirmeleri için müracaat etti.

O yıl Mısır'da kıtlık ve arkasından veba salgını başgösterdi.

Roma'da Sezar'ın öldürülmesinden sonra iç savaş imparatorluğu ateş ve kana boğdu. Nihayet Mark Antuvan üstün geldi. Fakat bu sefer de Antuvan'a karşı Oktav çıktı. Bunlar birkaç defa birbirini mağlup ettikten sonra aralarında bir «Triyumvira» kurdular, düşmanlarını birbirine teslim ettiler. Herkes kendi düşmanını kesti. Bu olayda 300 Senato üyesi ve 2 bin şövalye kesildi. Bunlardan ve halktan birçokları, paraları alınmak için kesilmiştir.

Şu olaylara bakınca hükmedilir ki tarih böyle bir alçaklığı hiç bir yerde, hiç bir zaman kaydetmemiştir. İki adam uyuşsun, sonra kendileri için canla, başla çalışan dostlarını düşmanlarına kesilmek üzere teslim etsin! Alçaklık deyiminin bile pek az geldiği bir şey. Bu kurbanlar arasında meşhur hatip Çiçeron da teslim ve idam edilmiştir. Ne olduysa alet edilen zavallılara oldu.

Nihayet Antuvan ve ortağı Oktav ile henüz kalmış olan muarızları birbirine karşı durdular. Her iki taraf da birer birer Kleopatra'ya müracaat edip yardım ve para istedi. Mısır'ın talihi daima her millete ve devlete yemlik olmaktır. Onu her millet soymuş ve soyuyor. Romalılar da bir düziye oradan para ve zahire alıyorlardı. Kleopatra Antuvan'ı çocukluğundan tanıyor ve seviyordu. Aynı zamanda Antuvan Sezar'ın taraftarıydı ve Senato'da Kleopatra'yı da müdafaa etmişti. Bu sebeple Kleopatra onun tarafını tuttu; fakat Kleopatra'nın Antuvan ile Oktav'a yardım için Suriye'ye gönderdiği ordu düşman tarafına geçti.

Şimdi Antuvan ve Oktav bu düşman üzerine yürüyorlardı. Bir donanma ile Makedonya'ya geçtiler. Bunların ve Kleopatra'nın düşmanı yardım için acele Makedonya'ya gitti. Serbest kalan Kleopatra bütün donanması ve birçok cephane ile Antuvan'a katılmak için yola çıktı. Ancak fırtınadan ilerlemeyip geri döndü. uygun rüzgar bekliyordu. O sırada Antuvan'ın zaferi ve düşmanlarının yaralanıp öldükleri haberi geldi.

Antuvan İmparatorluğun doğu kısmına sahip oldu. Artık Partlar'la savaşa gidiyordu. Balkan'da ve Anadolu'da her yerin kralları, kraliçeleri, prens ve prensesleri ayağına geldiler. Müthiş bir kadın düşkünü olan Antuvan bütün yüksek ve güzel kadınlarla eğlendi. Bütün güzeller kendisine geldiler. Fakat bunlar arasında yalnız Nil güzeli yoktu. O yalnız tebrik için bir heyet göndemişti. Tarsus'a giden bu heyet Kleopatra'ya söyledi. Yine gitmedi. Antuvan'dan mektup mektup üstüne geldi.

Kleopatra Antuvan'ın ruhunu tanıyordu, fuhuşa düşkünlüğünü ve kendisini sevdiğini biliyordu. Antuvan Sezar'ın hem politika ve hem aşk varisi olmuştu. Kleopatra da bu güzel ve kahraman adamı seviyordu; Fakat yine gitmiyordu. Bu sırada Nil perisi 26 yaşındaydı.

Nihayet Antuvan bir adam gönderdi. Bu sefer Kleopatra gitti. Şimdiye kadar gitmemesinin sebebi hep nazdı, hep kendini ağır satmaktı. Gerçekten bu sayede Antuvan onun üstüne düştükçe düşmüştü.

Bir söylentiye göre de Antuvan'ın Suriye'de yaptığı savaşta Kleopatra onun düşmanlarına yardım etmişti. Şimdi Antuvan ona hesap sormak için çağırıyordu. Oysa gerçek Kleopatran'ın emrini dinlemeyerek komutanının Antuvan'ın düşmanları tarafına geçmesiydi.

Kleopatra yanına büyük hediyeler, birçok para alıp donanma ve büyük bir debdebe ile ve haber vermeksizin Tarsus'a Antuvan'ın yanına gitti. Oraya kadar ırmakta da donanmasıyla ilerledi.

Kleopatra'nın bindiği geminin arkası yaldızlı, kürekleri gümüş, yelkenleri erguvani ipek idi. Kürekçiler içerde çalan müziğin havasına uydurarak kürek çekiyorlardı. Kendisi «Zühre» (Venüs) tarzında ve pek güzel giyinmiş, sırma içinde bir çadır altında oturuyordu. Ressamların aşk olarak tasvir ettikleri şekilde, yani «Amor» tarzında giyinmiş olan genç çocuklar onu yelpazeliyorlardı. Süslenmiş ve peri halinde giyinmiş birçok ve pek güzel kız ve kadın kimi dümende, kimi halatları tutuyordu. Gemilerde yakılan ıtırların kokusuyla ırmağın iki yakası güzel kokular içinde kaldı. Adamları kıyılara çıkıp yürüdüler. Bunlar o kadar çoktu ki oraları doldu. Bunu işiten şehir halkı koşup geldi. Şehir'de Antuvan adeta yalnız kaldı.

Kleopatra bu gönül avcısı düzenle ve tören alayı ile Yunan mitolojisindeki «Zühre» (Venüs)ün «Bakküs»ü aramaya gidişini sembolize ediyordu. Antuvan Nil perisini akşam yemeğine davet etti. Nil perisi ise onu yanına istedi. Antuvan gitti. Yani bu peri aşıkını ayağına getirdi. Her süsü o kadar yolunda idi ve her tarafta meşaleler o kadar çok yakılmıştı ki, tarih bu kadar debdebeli bir ziyafet görmemiştir. Ertesi günü o, Kleopatra'yı yemeğe davet eti ve büyük hazırlıklar gördüyse de Kleopatra'nın derecesine erişemedi ve mağlubiyetini bizzat itiraf etti.

Şu kurulan süslü aşk ağı Antuvan'ın gönül kuşunu da kesin biçimde yakaladı. Deriz ki, şu avcı ve acı geçmişi olan peri Jül Sezar'ı vurduğu ateşli ve zehirli okuyla Antuvan'ı da avladı. O da aynı akıbete hazır olsun!

Mısır perisi Antuvan'ın komutanlarını ve devlet adamlarını hediyelere boğdu. Bununla onları kazanmak istiyordu. Antuvan'ın kendisine çılgınca bağlı olduğunu gördü. Teslim olmayıp naz etti ve her şeyden

önce devletinin devamlılığını, oğlunun varisliğinin resmen tanınmasını istedi. Bunlar derhal yapıldı. Sahte Batlamyus yakalatılıp öldürüldü. Kız kardeşi Arsinue'yi de öldürttü. Kıbrıs üzerine egemenliğini tanıttı. Antuvan'dan kışın İskenderiye'ye gelmek vaadini aldı ve ona orada teslim olacağına söz verdi. Birkaç gün sonra gemilerine binip döndü.

Antuvan kışın Part seferini tehir edip Suriye'den geçerek Mısır'a geldi. Nil perisi onun şerefine büyük törenler ve ziyafetler düzenledi. Her taraf süslendi. Ziyafetlerin, düğünlerin ardı-arkası kesilmedi. İskenderiye sarayı dünyanın en güzel ve süslü sarayıydı. Bu süsler ve debdebeler içinde eğlenildi.

Kleoptara artık hiç üzmeksizin Antuvan'ın kucağına atıldı. Ona türlü gönül alıcı birçok iltifatlarda bulundu. Mısır uygarlığının, İskenderiye eğlencelerinin bütün inceliklerini tattırdı. Antuvan Yunan kadınlarını severdi. Bu sebeple Kleopatra mükemmel bir Yunan kadını rolünü oynadı. Kleopatra'nın aşk sanatında böyle incelikleri vardı.

Eğer Kleopatra yalnız zeki bir kadın gibi iş görüp aşka düşmüş bir kadın gibi hareket etmeseydi şüphesiz her istediğini alacaktı. Fakat o da Antuvan'ın aşkına düştü; kadın zaafı zekasını yendi. Aşıkına düşkünlük gösterip bütün sevgilerini bol bol vererek aşıkını şımarttı.

Artık Antuvan onsuz birşey yapamıyordu. Bunun gibi Antuvan bir dakika ayrılsa Kleopatra mümkün değil duramıyordu. Gece ve gündüz birbirlerinden ayrılamıyorlardı. Tiyatroya, her yere beraber gidiyorlardı. Müze'nin bilginlerinin derslerini beraber dinliyorlardı. Kleopatra Cimnaz'da hükümet işlerini görürken Antuvan da yanında bulunuyordu. Beraber balık avına çıkıyorlardı. Nil perisi ziyafetlere İskenderiye'nin bütün düşünürlerini, artistik heyetini çağırıyor, ziyafetler pek tatlı oluyordu. Kleopatra türlü eğlenceler icat ediyordu. Bir gün Antuvan'a 10 milyon «sesters» sarfederek kendisine bir yemek yaptırdığını söyledi. Bu miktar 400 bin altın Türk lirasıdır (sarı lira). Antuvan bunun mümkün olamayacağını söyledi. Bahşe tutuştular. Oysa sofraya her zamanki gibi bir yemek geldi. Bunu gören Antuvan, «Bahsi kazandım» diye bağırdı. Nil perisi, «Hayır, bekle!» dedi ve emir verdi, bir yemek getirdiler. Bu gelen yemek keskin bir sirkeydi. İçine kulağından inci küpesini çıkarıp koydu. İnci eridi. Sirkeyi içti. Diğerini de koyuyordu. Hakem elini tuttu ve bahsi kazandığını söyledi. Bu inciler pek kıymetliydi. Sonra tekini Roma'ya götürüp ikiye keserek Zühre heykelenin kulaklarına takmışlardır.

Böylece cennet hayatı içinde aylar geçti. Fakat her taraf fenalaşıyordu. Partlar Suriye'ye kadar ilerlemişlerdi. İtalya'da isyanlar olmuştu. Bunlara rağmen Antuvan aşktan bir türlü ayılamıyor, İskenderiye'den gitmek istemiyordu.

Bir gün balık avında Antuvan balık tutamıyor, Kleopatra tutuyordu. Canı sıkılan Antuvan balıkçılara Kleopatra görmeden denize dalarak tuttukları balıklardan kendi oltasına takmalarını söyledi. Yaptılar. Zeki kraliçe bunu anladı; fakat bilmemezliğe geldi. Ertesi gün balıkçılara Antuvan'ın oltasına «Pont» (Sinop tarafları)dan gelen bir tuzlu balık taktırdı. Antuvan bu sefer de balık tuttuğunu söyleyerek oltasını çekti. Oysa oltadan taze balık yerine bir tuzlu balık çıktı. Kleopatra, «General!

Siz balık avını bize bırakın! Size şehirler, kaleler, krallar avlamak düşer» dedi.

Bununla Milad'dan önceki zamanlarda bile Sinop'un balık yeri olduğunu, tuzlu balık yapıp Mısır'a kadar bile sevkettiğini anlıyoruz. Bu bize Sinop'da balıkçılığı ihya etmeyi ve bundan büyük bir servet elde edileceği dersini verir.

Nihayet yeniden ve yakın bir zamanda buluşmak vaadiyle Antuvan ayrıldı. Kraliçe onu kendi donanmasıyla Sayda'ya yolladı.

Bu ayrılık üç yıl sürmüştür. Bu sırada Antuvan'ın karısı ölmüş, Roma'da türlü isyanlar, vuruşmalar olmuş, Antuvan'dan da gebe kalan Kleopatra biri oğlan, biri kız ikiz çocuk doğurmuştur.

Antuvan ile Oktav yeniden birbirine girmişlerdi. Bunlar arasında savaştan fırsat bulan Partlar Suriye'ye girip bazı birliklerini Mısır sınırlarına doğru ilerletmişlerdi. Bu durum oralarda birtakım isyanlara fırsat vermişti. Özellikle Arap aşiretleri Sina'yı alıp Mısır'a dalmışlardı. Oysa Araplar Kleopatra'nın dostu idiler. Ne var ki bu millet dostluk falan bilmez. Bildiği çıkar, hıyanet ve vurgundur. Fırsat ortaya çıkınca babası olsa vurur. Kleopatra bunlara karşı büyük bir ordu gönderdi.

Partlar Şam'a kadar ilerlediler. Romalılar Partlar'ı Suriye'den, Kleopatra'nın ordusu Araplar'ı Sina yarımadasından çıkardılar. Bu zaferler Mısır'ın çöl yoluyla İran ve Hindistan'la olan ticaretini güvence altına aldı.

Antuvan Roma'da Oktav'ın kızkardeşi ile evlendi. Karısını sevdi, Atina'da onunla mutlu olarak yaşadı. Kleopatra bu duruma çok üzüldü, fakat yine ümidini kaybetmedi. Oraya memurlar gönderdi. Onlar laf arasında Antuvan'a Mısır'ın tatlı günlerini, Kleopatra'nın güzelliğini hatırlatıyorlardı. Böylelikle Antuvan'ı karısından soğuttular.

Kleopatra artık sabredemiyordu. Aşkının zaferi için her saat çareler arıyor, bazen ümitsizlenip baygınlıklar, müthiş bunalımlar geçiriyordu. Artık işlere bile bakmıyordu. Devleti enük'üne (hadımağası) teslim etmiş gibiydi.

Kleopatra'nın Antuvan'a aşkı gerçek midir, yoksa siyasi gayelerine varmak için oynadığı bir oyun mudur, iyice anlaşılamamıştır. İkinci türlü ise oyun pek ustaca oynanmıştır. Öyle anlıyorum ki ve gerçek şu olmak gerektir ki, Kleopatra önce onu siyasi gayeleri için sever gibi yaptı, sonra güzel vücudu ve seçkin davranışları olan Antuvan'a aşık olup bitti.

Antuvan Partlar'a kesin darbeyi vurmak için büyük bir ordu topladı. Fakat parası yoktu. Roma'dan rakibi Oktav kendisine yardım etmedi. Anadolu halkından bu parayı almak mümkün değildi. Bir yılda iki defa vergi almaya kalktı. Anadolulular ona, «Sen bizden yılda iki vergi almak istersen, biz de senden iki yaz ve iki kış istemek hakkına sahip oluruz» dediler. Bunun üzerine Kleopatra'dan para istedi. Nil perisi vermedi. Bu sefer Kleopatra'yı yanına çağırdı. Kleopatra'nın da istediği bu idi.

Nil perisi Antuvan'ın yanına varınca üç yıldan beri çektiği hasretin etkisiyle ona türlü serzenişler, türlü kıskançlık sahneleri yaptı. Sevgilisini yeniden kendisine bağlamaya çalıştı. Kadın her zaman kadındır; Antuvan da ne olsa bir erkekti. Kendisini affettirmeye çalıştı. Sonunda

Nil perisi Antuvan'ı eşsiz güzelliği ve saçlarıyla iyice bağlayarak aşk pınarına atarak boğdu.

Antuvan Kleopatra'yı nikahladı. Onunla bir de anlaşma yapıp Fenike ile Filistin taraflarını Mısır'a bıraktı. Kleopatra da anlaşma gereği, Part seferinin masraflarını karşıladı.

İnsanlar ne gafil yaratıklardır. Daha dün geçen bir dersten bile ders almazlar. Şu koca Antuvan, bu yüksek şahsiyet sanki Sezar'ın başından geçen olayları, felaketini, o felaketin sebebini bilmiyordu. Onu bizzat gözleriyle gördüğü halde, aynı sebebi kendi kendisi için yaratıyordu!.. Demek kendi eli ve iradesiyle aynı akıbeti de alnına yazıyordu...

Bu anlaşma Roma'da kıyameti koparttı. Önce anlaşmanın şahsi kısmına, yani Kleopatra ile evlenmesine karısı ile karısının kardeşi Oktav kızdılar. Genel kısmına da Oktav ve Romalılar kızdılar. Oktav bundan istifade etti. Propagandaya başladı. Anlaşmayı halka, Antuvan'ın bütün imparatorluğu Kleopatra'ya verdiği biçiminde anlattı. Oysa toprak bakımından Kleopatra'nın aldığı şey çok önemsizdi. Oysa Kleopatra, Part seferinin masrafını veriyordu ki, bu önemli bir tutardı. Yani suçlamalar haksızdı. Fakat siyasette namussuzluk o devirde de geçerliydi. Haklıyı, haksızı kim düşünür?.. Elverir ki, çıkarlara dokunulmasın!.. İşte zavallı ve masum halk bu işte de böyle tepelendi. Halk, Antuvan aleyhine köpürdü.

Antuvan Partlar üzerine hareket etti. Kleopatra onunla Fırat'a kadar gitti. Sonra dönüp yeni arazisinden Şam'a geldi. Bir süre kaldıktan sonra karadan İskenderiye'ye vardı. İskenderiye'ye gelir gelmez bir oğlan daha doğurdu.

Nil perisi artık keyifliydi. Antuvan'ı sürekli bir biçimde kendisine bağlamıştı. Ülkesi genişlemişti. Memleketinde barış vardı, nüfus artıyor, memleket zenginleşiyordu...

Ancak Roma'dan aldığı haberler Kleopatra'ya üzüntü veriyordu. Halk tamamıyla Antuvan'ın aleyhine dönmüştü. Oktav ateşi hem yakmış, hem de şimdi körüklüyordu. Aynı zamanda Antuvan'dan gelen haber de üzüntüsünü artırdı. Ermeni Kralı Artavast Antuvan'a hıyanet edip, onun bütün hareketini Partlar'a gizlice haber vermişti. Kral Artavast getirdiği süvarileri alıp Antuvan'ın yanından çekilmiş, Partlar Roma ordusu dümdarının (artçılarının) bütün erzak ve cephane ile geride kaldığını bu Ermeni'den öğrenip, dümdarı vurarak bütün ağırlıkları almışlar ve 10 bin kişiyi de kılıçtan geçirmişlerdi. Oktav da göndermesi gereken orduya göndermediğinden çaresiz kalan Antuvan çekilmişti.

Savaş tarihi bakımından pek meşhur olan bu geri çekilme sırasında Antuvan 28 bin kişi kaybederek Suriye'ye gelebilmiştir.

Antuvan, Kleopatra'dan yardım istedi. Roma'da olup bitenleri, Oktav'ın askeri zaferlerini, Antuvan'ı bitirmek istediğini pek iyi bilen Kleopatra kocası için endişedeydi. Bu sebeple bizzat geleceğini bildirdi ve Suriye'ye gitti. Para götürdü. Antuvan askerine para verdi, onlara paraları Kleopatra'nın verdiğini de söyledi.

Antuvan Roma'dan yardım göremeyeceğini, tersine Mısır'dan bunu umabileceğini, karısı Nil perisinin kendi tabii müttefiki olduğunu an-

ladı. Artık iki meşhur şahsiyetin talihleri tamamıyla birleşmişti.

Roma'da Antuvan, aşk yüzünden görevlerini terketmiş, askerliğini, şerefini, her şeyi bir kadın için unutmuş sayılıyordu. Bu da doğruydu. Unuttuğu şeyler arasında ailesi ve Oktav'ın kız kardeşi olan karısı da vardı. Roma halkı özellikle buna kızıyordu. Hele Sezar gibi koca bir imparatoru azdırıp sapıttıran, onun hayatını bile kaybetmesine sebep olan güzelliği tehlikeli bir kadına köle olup uymasını hazmedemiyorlardı.

Dava da, suçlamalar da yine aynıdır.

Antuvan askerini kışlamaya bırakıp Kleopatra ile Mısır'a gitti. Antuvan Oktav ile savaşacaktı. Fakat önce Partlar'ı cezalandırıp şanını artırmak fikrindeydi. Mısır artık onu kraliçelerinin kocası ve memleketin gerçek egemeni olarak görüyordu. Bu da kendisine kuvvet verdi.

Bu sırada Meydiyeliler ile Partlar'ın arası bozulmuştu, Meydiyeliler Antuvan'la ittifak istediler. Fırsattan istifade ederek Antuvan yola çıktı. Kleopatra da Antakya'ya beraber gitti. Fakat Artavast'ı hile ile Suriye'ye getirip yakalamak girişimi başarılı olmadığı gibi Anadolu ve Suriye'de de isyanlar çıktı. Bunlar Part seferini bir yıl daha ertelemeye sebep oldu. Yine kışı geçirmek üzere Mısır'a dönmeye karar verdiler. Tam bu sırada Roma'da önemli bir haber alındı. Bu haber Oktav'ın Part seferi sırasında kendi aleyhinde olması dolayısıyla, Antuvan'a Roma'da büyük bir sevgi uyandırdığı, Oktav'ın bunu gidermek için kendisine karısı Oktavi ile 2 bin kişilik bir kuvvet gönderdiğiydi. Oysa Oktav'ın 20 bin asker göndermesi lazımdı. Bunu da halkın gözünü boyamak ve aynı zamanda kızkardeşine fena muamele edeceğini bildiğinden kendisine Antuvan aleyhine savaş vesilesi hazırlamak için yapmıştı.

Kleopatra bu haberden telaşa düştü. Bu, kocasının elinden uçup gitmesi demekti. Hiç olmazsa bu buluşmayı uzatmak için Antuvan'ı kandırıp acele Mısır'a götürdü. Antuvan hareketlerinden önce Oktavi'nin Atina'ya gelmiş bulunduğunu öğrendi. İlerlememesi için haber gönderdi. Bu haber üzerine Oktavi paraları, askerleri, malzemeyi ve hediyeleri bir subaya teslim edip Suriye'ye gönderdi. Kendisi Roma'ya döndü.

Sektus Pompe Anadolu'daydı. Antuvan aleyhine Partlar'la birleşmek istedi. Antuvan'ın generali onu birkaç defa bozguna uğrattı. Sonunda da yakalandı ve öldürüldü. Oktav buna pek sevindi. Çünkü en mühim düşmanından kurtulmuş oldu. Küçük Asya da sükunet buldu.

Antuvan, Part seferi için Suriye'ye geçti ve Ermenistan sınırına kadar vardı. Bunu gören Artavast çaresiz Antuvan'ın yanına gitti. Bu sefer oğlu Artaks yerine geçti. Ermeniler isyan ettilerse de Antuvan onları tepeledi. Artaks Partlar'a kaçtı. Antuvan bütün Ermenistan'ı ele geçirip Roma'nın bir vilayeti olduğunu ilan etti.

Antuvan zaferlerini raporlarla Senato'ya bildiriyordu. Fakat Oktav bunları okutmuyordu bile. Çok uğraşarak Antuvan'ın Roma'ya dönmesine ve kendisine zafer alayı yapılmasına engel oldu. Antuvan da zafer alayını İskenderiye'de yaptı. Kleopatra muzaffer kocasına işitilmemiş derecede bir zafer alayı düzenledi. Bu zamana kadar Roma'nın zafer alayları henüz doğuda görülmemişti.

Antuvan arabasıyla İskenderiye'ye girdiği zaman Ermeni Kralı ve bü-

tün ailesi gümüş zincirlerle bağlı olarak arabasının arkasından yürüyorlardı. Antuvan esirler ve ganimetlerini Nil perisine sundu. Kleopatra'yı «Kraliçeler Kralı» ilan edip Sezariyon'u da kendisine ortak yaptı. Bergama Kütüphanesi'ni İskenderiye Müzesi'ne hediye etti. Bunlar 200 bin cilt kitaptı ve çok kıymetli idi. Bu suretle Sezar zamanında yanan İskenderiye Kütüphanesi yeniden zenginleşti. Bu kütüphane ileride büyük bir şöhret alacaktır. Bu devre Kleopatra ve Antuvan'ın en parlak devresidir. Nil perisi bu sırada tam olgunluğuna erişmiş, Homer'in şiirlerinin Güzel Helen'inden güzel olmuş, zekaca olağanüstü, fikirce son derece yükselmiştir. Antuvan, Herkül gibi zaferler içinde yüzüyor, kaleler, ülkeler alıyordu. Keyfi istediği gibi kralları atıyor, ya da yeni kralları tahta oturtuyordu. Elde ettiği bu şahane esirleri gönlünün sultanına veriyordu. Nil perisini candan seviyor, bazen onun tahtırevanını yaya olarak omuzunda götürüyordu. İkisi beraber bir resim yaptırdılar. Mermerden heykellerini yaptırıp yanyana bir meydana diktirdiler.

İskenderiye'de olan bu işler Roma'yı büsbütün kızdırdı. Halk kendi hakları olan zafer hediyelerinin yabancı bir halka dağıtılmasını çekemedi. Roma halkı Doğu'nun parası ve askeriyle kazanılan ganimetleri Roma'nın süslenmesine, Roma halkının zenginleşmesine sarf etmek gerektiği görüşündeydi. Kleopatra aleyhine köpürdüler. Bunlar bütün bu fenalıkların sebebinin Kleopatra olduğu kanısındaydılar.

Antuvan bunlardan haberdardı. Cevap olmak üzere Triyumviralıktan istifa etti. Böylece Oktav'ın da istifası geldi. Çünkü artık triyumviralık kalmıyordu. Kendisi Mısır ve Suriye'ye fiilen sahipdi, buranın kralı olmuştu. Mısır elbisesi giydi. Halka kendisini ilahları arasına koymalarını söyledi. Roma'ya vasiyetnamesini gönderdi. Bundan Kleopatra'yı karısı, ondan olan çocuklarını evladı tanıyordu. Bütün servetini, herşeyini bu oğullarına veriyordu. Roma'da ölürse cenazesinin Kleopatra'ya teslimini de vasiyet ediyordu.

Bu vasiyetin Antuvan'ın Roma'da etkisini bitirdiğini gören dostları, senatörler akın akın kaçıp İskenderiye'ye geldiler. Senatörlerin bir kısmı da Oktav'a katıldılar. Bunların arasında Oktav'ın birkaç hafiyesi de Mısır'a geldi.

Antuvan'ın Romalı askerleri vardı. Subaylarının çoğunluğu Romalıydı. Diğer askerleri Yunanlı ve Suriyeli'ydiler.

İskenderiye bu göç sonunda parladı. Yanında yeni bir şehir yapıldı. İki şehir birleşti. Şimdi sarayda Yunanlılar azınlıkta, Romalılar çoğunlukta oldu. Kıbtiler ise yalnız tarımla meşgul oluyorlardı. Kleopatra'nın Kıbtiler'den yalnız bin enüğü, bir berberi, birde oda hizmetçisi vardı. Gelen senatörlere ve generallere hükümet hazinesi bakıyordu. Bu da pek pahalıya maloluyordu. Gelen Romalılar para çekmekten başka birşey düşünmüyorlardı.

İskenderiye sarayı debdebe ve zevkin en yüksek devresindeydi. Tarih binbir örneğini burada da gösteriyordu. Yani kuvvet ve servetin olduğu bir saraya da birçok asalak dolmuş, kuvvet sahiplerine türlü dalkavukluklar ve her türlü hizmeti yapıyor, kazançlı ve keyifli bir hayat sürüyorlardı.

Roma'da Oktav, kamuoyunu Antuvan ve özellikle Kleopatra aleyhine

büyük bir başarı ile çevirmişti. Ancak henüz Antuvan'ın taraftarları da vardı. Bu iki adamın taraftarları sokaklarda kanlı çarpışmalar da yapıyorlardı. Roma'da savaşa hazırlanıyorlardı. Hatta çocuklar bile sokaklarda savaş oyunu oynuyorlardı. En aklı başında olanlar bile Kleopatra'nın Antuvan'ı sihir yapıp yoldan çıkardığını, onu Cumhuriyet aleyhine sevkettiğini söylüyorlardı. Zaten işin en fenası Antuvan'ın Roma Cumhuriyeti aleyhinde bir kişi olarak kabul edilmesiydi. Oktav davasını meşru bir hale sokmaya muvaffak olmuştu. Şahsi rekabeti cumhuriyet düşmanlığı şeklinde göstertmiş, Antuvan'ı vatan haini durumuna düşürmüştü. Pek tuhaftır ki bu sırada Roma'da ağızlarda hep cumhuriyet vardır. Oysa o çoktan ölmüş; Roma'nın o azametli hükümeti, geniş ülkesi en zalim hükümdarların olamadıkları kudrete sahip birkaç açgözlü zorbanın elinde oyuncak olmuştu.

Bunları öğrenen Kleopatra İskenderiye'deki senatörlere büyük bağışlarda bulunarak onları kazanmaya çalıştı.

Artık iki rakip arasında, Cumhuriyet'le Mısır arasında savaş başlamak üzereydi. Roma hazırlık içindeydi. İskenderiye'de herkes geleceğe güvenle bakıyordu. Yalnız Kleopatra her ihtimali düşünüyordu. Türlü zehirler tedarik edip esirler üzerinde tecrübeler yapıyordu. Buna rağmen yine sevimli, şen olmaktan geri durmuyordu. Hatta korkaklara cesaret veriyordu.

Oktav gönderdiği adamlarla Antuvan'ı, Oktavi'yi ihmal ettiği ve Kleopatra ile yaşadığı için suçladı. Antuvan aleyhine şiddetli bir nutuk söyledi. Onu Kleoptara tarafından sihir yapılarak aklını tamamıyla kaybetmekle itham etti. Ve zararının bertaraf edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Birkaç gün sonra da Mısır Kraliçesi Kleopatra aleyhine savaş ilan etti. Bunda Antuvan'dan hiç sözetmiyordu. Yalnızca Mısır sihirbazı söz konusu idi. Buna da Roma'da herkes sevindi. Oktav çok iyi biliyordu ki, bu savaşta Antuvan Kleopatra'ya yardım edecek, böylece onu kolayca vatan haini yapacaktı. Bunlara rağmen yine Antuvan'ın Roma'da epeyce taraftarı vardı. Yalnız hiç kimse Nil perisini sevmiyordu.

Bu sırada iki konsül Roma'dan kaçıp İskenderiye'ye geldi. Oradaki senatörlerle usulü dairesinde bir toplantı yapıp Oktav'ı mevkiinden, uzaklaştırıp, unvanlarını aldılar ve aleyhine savaş ilan ettiler.

Mısır'da da hazırlıklar başladı. Kleopatra donanmayı düzene koydu. Antuvan bazı tertipler için Küçük Asya'ya gitti. Meydiye'ye gidip onlarla ittifakı yeniledi.

Şimdiki Roma İmparatorluğu'nun Doğu'su Batı'sıyla tutuşuyordu. Antuvan'ın yanındaki adamlardan bazıları onu Nil perisinden ayırmaya, bu suretle Roma'daki etkisini iadeye çalışıyorlardı. Bunu Kleopatra işitiyordu. Antuvan'ın değişici tabiatını da bildiğinden hem sevgili kocasından ayrılmak, hem de Roma'nın bütün kuvvetlerine karşı yalnız kalmak korkusuyla titriyordu. Bunun için iki rakibin barışmalarına her vasıtayla engel olmak için çalışmaya ve her ihtimale karşı kocasının yanından ayrılmamaya karar verdi.

Antuvan'ın Oktav'a galebesi için şu edilen nasihat pek güzeldi. O takdirde başarı mutlak gibiydi. Hiç olmazsa bunu geçici olarak ve görünüşte yapmalıydı. Ancak yapamadı. Veya kadın engel oldu. Güzel bir

fırsat kaçtı.

Antuvan Meydiye'den döndü. Yolda Roma'da olan şeyleri ve aleyhindeki hakaretli kararları işitince derhal Yunanistan'a gitmek üzere yola düştü. Bunu haber alan Kleopatra kocasını yalnız bırakmamak için acele «Efez» (Efez: Efes)e gitti. Antuvan da oraya geldi. Antuvan'ın donanması da her taraftan toplandı. Bu donanma 800 yelkenli olup bunun 200 tanesi Mısır donanmasına aitti. Nil perisi bütün savaş masraflarını, yiyecek ve levazımını da yanında getirmişti.

Antuvan Yunanistan'a geçip Adriyatik Denizi sahiline vardı. Donanması da orada Açtiyum'a toplandı. Kleopatra Sisam'a geçti. Antuvan kuvvetlerini yeterli görmeyip saldırıyı erteledi. Ve bütün adamlarıyla beraber Sisam'a Kleopatra'nın yanına geldi. Oraya Küçük Asya, Ermenistan, Meydiye, Suriye ve Afrika'nın bütün krallarını, elçilerini topladı. Bunlara bağlılık yemini ettirdi. Oğul ve kızlarını rehine olarak aldı.

Yazık ki burada savaş için çalışacaklarına bu iki sevdalı Mısır'ın, Yunanistan'ın bütün çalgıcı, oyuncu, soytarı ve cambazlarını toplayıp devlet adamları ve komutanlarıyla beraber eğlencelere daldılar. Tiyatrolar doluyordu. Hediyeler, insanlar yağıyordu. Flüt sesleri Sisam'ın havasını yerinden oynatıyordu. Güya bunlarla iki aşık zaferden tamamıyla emin olduklarını, oraya topladıkları krallara göstermek istiyorlardı. Boş şeydi. Bu fırsat da kaçtı. Ve yine Kleopatra yüzünden kaçtı.

Antuvan'ın dostları hiç olmazsa Kleopatra'nın savaşta bulunmayıp İskenderiye'ye dönmesini söylediler. Her ne yapıldıysa Kleopatra dinlemedi. Bu gerçeği Antuvan da anladı. Karısın İskenderiye'ye göndermek istedi. Oktavi'yi almayacağına dair türlü güvenceler verdi. Her ne yaptıysa olmadı. Antuvan'ın dönek huyunu bilen Kleopatra, kocasını bir türlü bırakmadı. Hatta Antuvan Roma'ya adamlar gönderip Oktavi'yi evinden kovdurdu. Yine olmadı. Oysa bu durum Roma'da büsbütün fena bir etkiye sebep oldu. Kleopatra kadınlığın bütün taktiklerini uygulayıp nihayet Antuvan'ı beraber kalmaya razı etti.

Şu kadınlık ne zayıf, ne geleceği görmez bir varlıktır!.. Hatta Kleopatra gibi en zeki, en okumuşu bile böyledir!.. Kendi eliyle kendi çukurunu kazıyor, hem de farkına varmıyordu!...

Erkekler kadın yüzünden ne felaketlere düşerler!.. Hatta Antuvan gibi en kahraman, en değerlileri bile bilerek bu çukura düşerler. Erkekler kadına esir ve onun oyuncağı olup bitiyorlar. Bu uğurda herşeyi, hatta kafalarını bile, basiretleri bağlanarak bile bile, veriyorlar!..

Sisam'dan Atina'ya geçtiler. Atinalılar Antuvan'a büyük bir karşılama töreni yaptılar ve kendisini ilahları arasına kabul edip resmini tapınaklarına koydular.

Bu sırada Kleopatra 38 yaşlarındaydı ve yine pek güzeldi. O en büyük hazinesinin güzelliği olduğunu biliyor, onun muhafazasına pek dikkat ediyordu. Zaten her kadın böyledir. Çoğunlukla erdem ve beceri adına yalnız bu hazine ile öğünürler. Kleopatra burada da güzelliği, sevimliliği, bilime ve güzel sanatlara saygısının şöhreti ve cömertliği ile kendisini Atinalılar'a sevdirdi. Onlar kendisinden maddi çıkarlar görecekleri ümidine düştüler. Bu yüzden Kleopatra'yı sevdikçe sevdiler. Kısacası bir fırsat daha kaçtı. Sisam'daki hayat aynı biçimde Atina'da

da başladı. Doğu'nun her tarafından, Mısır'dan Adriyatik sahiline asker geliyordu. Antuvan'ın genel karargahı Petras'daydı. Donanma da Açtiyum önünde demirlemişti.

Antuvan ilkbaharda gidip İtalya'yı istila etmek istiyordu. Eğer bunu yapsaydı başarılı olurdu. Çünkü Oktav henüz hazırlığını bitirmemişti. Parası da, cephaneside yoktu. Herkesin malının dörtte birini zorla alıyordu. Herkes şikayet ediyordu. Bu yüzden İtalya'nın her tarafından isyanlar çıkmıştı. Antuvan bu güzel fırsatı da kaçırdı. Bunun da sebebi Kleopatra'nın onu yalnız olarak İtalya'ya bırakmamasıdır. Oktav'a gayet kıymetli bir zaman vermiş oldu.

Nihayet Kleopatra'nın türlü güvenceler vererek gönlünü edip donanmasının başına geçti. Fakat donanmanın bir kısmı kışın hasara uğramış, uzun beklemeden usanıp subaylarının çoğu savuşmuştu. Artık vaziyet pek uygun değildi. Buna rağmen yelkenleri açtı ve İtalya'ya doğru açıldı. Yolda Oktav'ın kuvvetli bir donanmasının beklediği haberini aldı. Ve bunu araştırmadan tekrar Yunanistan'a döndü. Oysa bu haber yalandı ve aldatılmıştı. Oktav'ın donanması henüz isyanı bastırmakla meşguldü. Denizdeki gemiler birkaç işe yaramaz tekneden ibaretti. Bu sefer de kendi saflığıyla fırsatı kaçırdı.

Antuvan'ın 100 bin piyade, 10 bin süvarisi vardı. Fakat o yıl mahsul fena olduğundan bunları bir araya toplayamıyordu. Mısır donanması Mısır ve Fenike'den erzak getirmek mecburiyetindeydi. Antuvan'ın dostlarından Oktav'dan kaçtıklarını söyleyen bir sürü adamlar geliyordu. Oysa bunlar Oktav'ın casuslarıydılar. Antuvan'a kadar sokulup entrikalar yapıyorlardı. Bir de Antuvan'la Atina'ya gelmiş olan senatörler vardı ki, bunlar da hayatlarının fenalığından şikayet ediyorlardı. Bir taraftan da Oktav, Antuvan'ın müttefiklerini kendi tarafına alıyordu. Bu suretle «Yuda Kralı» Mısır ordusuna taarruz etti. Bu sırada büyük bir deprem oldu ve Fenike'de, Anadolu'da, Makedonya'da, Yunanistan'da birçok şehir tamamen yıkıldı. Aynı zamanda Atina'da büyük bir fırtına Antuvan'ın adına kaydedilen tapınakları yıktı. Bir yıldırım Patras'da Herkül tapınağını yaktı. Antuvan'ın Herkül sülalesinden sayıldığı biliniyordu. Halk bunları Tanrı'nın Antuvan aleyhine gazabı sandı. Birçok komutan Antuvan'ı bırakıp kaçtı. Bunlar bu işlerini halkı göstermek için, sebep olarak Kleopatra'nın kaprislerini, fena muamelesini çekemediklerini ileri sürüyorlardı.

Antuvan şaşırdı. İşler fena gidiyordu. Deprem, fırtına gibi tesadüfler de aleyhinde işliyordu. Bir taraftan da Nil perisi Kleopatra'ya muhkum olup bitmişti. Nasıl hareket edeceğini bir türlü belirleyemedi. Bütün Yunanlılar ve Romalılar gibi hurafelere inanan Antuvan da bizzat akıbetinden emin olmamaya başladı. Maneviyatı sarsıldı. Hele zaman geçtikçe bütün ümidini kaybetti. Herkesin de maneviyatı kırıldı. Oysa Oktav isyanları bastırmış, durumu'nu düzeltmiş bulunuyordu. Donanma kurmuş, amiralliğini Agrippa'ya vermişti. Savaşın yaklaştığı anlaşıldı. Saray kalabalığını İskenderiye'ye gönderip Antuvan Kleopatra ile Patras'a gitti.

Oktav'ın 80 bin piyade, 12 bin süvari ve 250 gemisi; diğerinin 200 bin piyade, 12 bin süvari ve 500 gemisi vardı. Fakat birincinin kuvvetle-

ri bir yerde, ikincininkiler her tarafa da dağılmıştı.

Antuvan'ın generalleri askeri donanmadan çekip kesin savaşı karada vermek istedilerse de hazineleri gemilerde bulunan ve donanmasına güveni tam olan, savaş denizde olursa kocası yanında bulunabilecek olan Kleopatra bunu da engeledi. Akılsız kadın! Yahut kadınlığın zavallı zihniyeti!.. Kleopatra savaş meclislerine iştirak ediyor ve görüşleri üstün geliyordu. Bunu gören komutanlar da ümitsizliğe düştüler. Sonra çarpışırken bunlar düşman tarafına geçmişlerdir. Trakya'da bulunan onun Romalı kuvvetleri de Oktav tarafına geçtiler. Bir kadın yüzünden neler oluyordu da yine Antuvan kendisini toplayamıyordu.

Antuvan karısıyla Patras'dan ayrıldı. O anda Agrippa gelip karaya asker çıkardı. Antuvan'ın generalini fena halde bozguna uğrattı. Patras ve Korent'i ele geçirdi. Bu donanma, fetihlerine devam edip Yunanistan'ın sahillerini ve civar adaları aldı. Artık Antuvan'ın donanması Açtiyum'dan kımıldayamıyordu.

Bu sırada Oktav da karadan bütün kuvvetiyle ilerliyordu. Bunları yandan vurmak için Antuvan'ın gönderdiği tümenler de düşman tarafına geçtiler. Nihayet iki ordu Açtiyum'da karşılaştı. Agrippa bir kısım donanmasını bırakıp diğer kısımla gitmişti. Antuvan'ın donanması bu fırsattan istifade edip ansızın hücum etti. Zaferi kazanmak üzeyerdi. Fakat tam bu sırada Agrippa yetişti. Antuvan'ın donanmasını püskürttü. Antuvan bu sefer yine donanmayı terkedip savaşı karada yapmak istedi. Çünkü şimdiye kadar bütün savaşlarını karada yapmıştı. Denizde hiç savaş yapmamıştı. Kleopatra yine engel oldu. Sevgilisi adi savaş çadırında rahat edemediğinden ona süslü bir çadır yaptırdı. Yine olmadı. Hem de bu subaylar arasında dedikoduya yol açtı. Erzak da gelmiyordu.

Antuvan son derece üzüntüye düştü. Artık kimseye, hatta Kleopatra'ya bile güveni kalmadı. Yemekleri Kleopatra yemeden önce kendisi yemedi. Buna da Nil perisinin canı sıkıldı. Bu konuda güvenceler verdi, ama bir türlü Antuvan'ı inandıramadı. Nihayet onu inandırmak için bir gün şarap dolu bir bardağa saçlarındaki çiçekleri çıkarıp attı. Ve beraber içelim dedi. Antuvan içiyordu. Nil perisi hemen kolundan yakalayıp içirmedi ve, «Görüyorsun, sensiz yaşayabilseydim seni kolaylıkla öldürdüm». Gözünün önünde bu şarabı idama mahkum bir askere içirdi. Asker içer içmez öldü. Bu suretle kocasının güvensizliğini giderdi.

Fakat Antuvan'ın Kleopatra'ya güvenmemekte yerden göğe kadar hakkı vardı. Çünkü Kleopatra'nın işleri şüphelenilmeyecek şeyler değildi. Ancak bunlar kasıtlı değil, kadınlık ve aşk zaafı ve deliliklerdi.

Durum her gün fenalaşıyordu. Antuvan bir savaş meclisi topladı. Bu mecliste savaşın kara veya denizde olması konusu görüşüldü. Türlü fikirler söylendi. Fakat generallerin çoğunluğu Kleopatra'yı göndermesi, Trakya'ya çekilmesi görüşünü ileri sürdüler ve bu kadar kara muharebelerinde tecrübe yapmışken talihi denize, suya bırakmanın, kahraman lejyonları gemilere dağıtmanın akıl karı olmadığını söylediler. Bütün bu mantıklar ve gerçekler Kleopatra'nın Antuvan ile beraber hazinelerini taşıyan donanmadan ayrılmaması hakkındaki fikri önünde hiç olup gitti. Kleopatra'yı şahsen savaşta bulunmak fikrinden de vazgeçiremediler.

Onun vücudu doğal olarak Antuvan'ı savaşın ihtiyacına göre istediği gibi gerekli hareketler yapmasından alıkoyacaktı.

Kleopatra'nın planı Antuvan'ı ve birkaç lejyonu da alarak en iyi gemiye binmek, Antuvan'la kuşatmayı yarıp Mısır'a kaçmaktı. Mısır kurtuluş yeri olabilir miydi, onu da düşünemiyordu. Oysa bizzat gördüğü ders de vardı. İlk sevgilisi Mısır'a kaçmış, rakibi arkasından oraya yetişmişti. Ne yapıp edip bu planı kabul ettirdi. Güya büyük bir deniz savaşına hazırlanıyorlarmış gibi yapıp kaçmayı tasarladılar. Zavallı koca kahraman şimdi şu kadın yüzünden bütün askerlerini de habersiz terkedip kaçmak gibi bir adiliğe kadar tenezzül etmişti. O pek zeki olan şu kadının aklı da bu idi!..

Bu adiliği yapan bir general bir daha kendisine adam bulabilir mi? Mısır'da ne yapacaktı? Düşman oraya gelmez miydi?!.. Gemilerin çoğu tayfaları kaçmış, boş olduğundan yakıldı. Yalnız 60 tane ve en iyi Mısır gemisi alındı. Bunların tayfaları, levazımı düzüldü. İçlerine 20 bin Roma askeri ve 2 bin yaycı alındı. Yelkenler açıldı. Hareket edildi; fakat şiddetli bir rüzgar engel oldu. Bu sırada Oktav plandan haberi oldu. Bütün donanmasını buraya topladı. Rüzgar kesilince Antuvan'ın gemileri yürüdü. Düşmanın vaziyetini görünce Antuvan satıldığını anladı. Antuvan Mısır donanmasını bırakıp kendi donanmasıyla kesin bir savaşa girdi. Bu sırada Kleopatra çıkan Rüzgardan istifade edip Mısır donanmasıyla kaçtı. Bu olaya bakılırsa Kleopatra'nın kaçmak planından Antuvan'ın haberi olmadığına hükmetmek gerekir. Bunu gören Antuvan Mısır donanmasının Kraliçe'nin emri olmaksızının kaçtığını düşünerek, onu geri getirmek için derhal kürekleri beş sıralı bir kadırgaya binip arkalarından gitti. Bu olaya da bakılırsa Antuvan'ın Kleopatra'ya kaçmak fırsatını vermek için savaşa giriştiğine, maksat hasıl olunca kendisinin de kaçtığına, demek ki kaçmak planından haberli olduğuna hükmetmek gerekir.

Onun bu ayrılması donanmasının mağlup ve mahvolmasına yol açtı. Mısır donanmasının kaçması zaten Antuvan'ın donanmasına şaşkınlak vermişti. Askerler tam bu sırada Antuvan'ın da kaybolduğunu işittiler. Donanma yandı, mağlup oldu. Akşam olmuştu. Yanan gemilerin ışıkları sahilleri aydınlattılar. İçindeki askerler şu kadının ve komutanlarının hıyanetiyle ya yandılar, ya denizin dibini boyladılar.

Kendileri için can fedasına hazırlanan insanlara nasıl böyle hıyanet yapılır!.. Antuvan'ın karadaki terkedilmiş zavallı askerleri 120 bin kişiydi. Antuvan gitmese belki donanması da galip gelecekti. Sabah olunca bu ordunun da çözülmüş olduğu görüldü. Çünkü Antuvan'ın kaçtığı karada da işitilmişti. Kalanlar da galip gelene boyun eğdiler (M.Ö. 31).

Artık Oktav bütün imparatorluğa sahip olmuştu. Kleopatra'nın bütün Roma ülkesine sahip olmak hırsı yeniden yanmıştı. Antuvan'ın yıldızı sönmüş demekti.

Oktav Atina'ya, oradan Anadolu'ya gitti. Suriye ve Mısır'ı almak istedi. Fakat asker hiçbir ganimet ve hatta kalmış maaşlarını alamışlardı. Yürümediler. Roma'da da Kleopatra'nın hazinelerinin gelmesi bekleniyordu. Onu hazineleriyle kaçtığı, savaş için Oktav'ın yeni vergiler koya-

cağı haberleri Roma'da da isyan çıkarmıştı. Bu sebeple Oktav Suriye ve Mısır'a doğru ilerleyemeyip, Roma'ya döndü.

Yeni tarihçilerin çoğu Kleopatra'nın kaçışını daha önceden düşünülmüş bir hıyanete vermektedirler. «O, Antuvan'ı düşmanına teslim edip galip gelenle daha yararlı bir barış yapmak niyetindeydi» diyorlar. Oysa eski tarihçiler arasında bu fikirde olan hiç kimse yoktur. Bu olay üzerine, ince araştırmalar yapıp, başlıbaşına bu konuyu işleyen bir eser yazan Adolf Staher de bu işte bir hıyanet bulmamaktadır. Bu kişiye göre böyle savaşlara alışkın olmayan ince ve hassas bir kadının korkup kaçmasından başka bir şey yoktur. Asıl aranacak şey, Antuvan'ın hareketidir.

Savaşlarda pişmiş, mağlubiyetler ancak gayretini artırmış bir kahraman niye böyle yaptı?

Genel söylentilere göre Antuvan savaşmak niyetindeydi. Kaçan Mısır donanmasına yetişip onları dönmeye zorladı, fakat başarılı olamadı. Bu sırada Kleopatra gemisini durdurup Antuvan'ı aldı.

Dün dünyanın yarısına egemen bulunan ve krallara kral olan Antuvan, şimdi basit bir kaçak halindeydi. Geminin kıçında başı avuçları içinde oturdu. Ve üç gün Kleopatra'yı bile görmek istemedi. Kadın ve sevda yüzünden eşsiz bir felakete uğramış, herşeyi kaybetmişti. Eğer doğru ise, üste bir de hıyanet görmüştü. Nihayet Kraliçe'nin kadınları gelip kendisini karısı ile yemek yemeye ve geceyi beraber geçirmeye ikna ettiler.

Antuvan yolda ayrılıp bir iş görebilmek için gittiyse de, her tarafta askerleri düşmanının tarafına geçmişti. Hatta kendisini de yakalayacaklardı. Üzüntüsünden dolayı intihar etmek istedi. Dostları engel oldular. Çaresiz Mısır'a döndü.

Kleopatra İskenderiye'ye geldi. Yokluğunda Oktav'ın adamları gelip halkı Kleopatra aleyhine kışkırtmışlardı. Kleopatra Mısır'ın her tarafına dağılmış olan askerlerini topladı. Yeni ordular kurdu. Yeni bir donanma meydana getirdi. Elindeki donanmayı kullanamayan bu kadın acaba yeni bir donanmayı ne yapacaktı? Bunlar para istiyordu. Yeni vergiler koyduğu gibi tapınakların servetini de aldı. Bunun üzerine hoşnutsuzluk büyüdü ve bu durum kısa bir süre sonra isyan halini aldı. Kleopatra isyanı hızla ve şiddetle bastırdı.

Bu sırada Antuvan da İskenderiye'ye geldi, fakat bitik bir haldeydi. Cesareti tamamıyla bitmişti. Bir tapınağa kapanıp kimseyle görüşmedi. Oysa henüz Suriye ve Anadolu'daki Roma askeri kendisine bağlıydı. Birşey yapabilirdi. Kleopatra'nın hazırlıklarına yardım edebilirdi. Bu sefer de kıymetli bir zamanı boşu boşuna kaybetti. Bu durumunu gören dostları da İskenderiye'yi terkedip gittiler. Kleopatra da onun bu davranışına kızdı.

Görülüyor ki Antuvan bu kadar şöhret ve zaferlerine rağmen sinirleri pek zayıf bir adammış.

Kleopatra hazırlıklarına hızla devam etti. Kızıldeniz'deki donanmasını kızaklarla çölden Akdeniz'e geçirmek istediyse de ilk gemiler kuma saplanıp kalınca, başarılamayacak olan bu işten vazgeçti. Kuma batan bu gemileri Araplar yaktılar.

Bir taraftan da Oktav'ı barışa razı edebilmek için birçok hediye ve elçiler gönderdi. İsterse tahtı da Sezaron (Sezariyon)a terkedeceğini bildirdi.

Oktav hediyeleri kabul ettiyse de barışı reddetti. Oktav gizli bir mektubunda Kleopatra'ya Antuvan'ı öldümesini veya ülkesinden kovmasını teklif etti. Mektubu getiren adam aynı zamanda Oktav'ın kendisiyle evlenmek istediğini söyleyerek Kleopatra'nın Antuvan ile arasını açmak için de görevlendirilmişti. Kleopatra bu teklifi şiddetle reddetti. O, kocasını seviyordu.

Bundan da ve bundan sonraki bilgilerden de anlaşılır ki, Nil perisi Antuvan'ı seviyordu. Savaş yerinden kaçması verilmiş bir karar veya hıyanet sonucu değil, sırf bu hassas kadının savaşın dehşetine dayanamayıp o sırada kendisini yakalayan bir sinir bunalımından kaçmasından ibarettir. Antuvan'ın ise kaçan Mısır donanmasını geri çevirmek için gittiğini, Kleopatra tarafından gemiye alınarak götürüldüğünü ve belki de bu teklifin kabulüne aşıkının etkisi olduğunu da kabul etmek gerekir.

Kleopatra'nın Oktav ile ilişkiye girdiğini haber alan ve her adımda bir hıyanet gören Antuvan karısından yine şüphelendi. Oysa karısını delice seviyordu.

Bu sırada Anadolu kralları birer birer galip gelen tarafa geçiyorlardı. Bu durum Suriye'de de görüldü.

Oktav Mısır üzerine yürüyecekti; fakat İtalya'da isyan çıktığından oraya gitmeye mecbur olmuştu.

Bunun üzerine Antuvan canlandı. Tapınağı terk ederek saraya geldi. Kleopatra onu büyük bir sevgiyle karşıladı. Doğum günü için büyük şenlikler yapıp ziyafetler verdi. Plutark'a göre, bu ziyafete gelen fakirler, zengin olup gitmişlerdir. Karı-koca arasında yeniden uyumlu bir hayat başladı.

Artık Antuvan da savunma hazırlıkları yapıyordu. Oktav donanmasıyla savaşabilecek güçte mükemmel bir donanma meydana getirdiler.

Bunlara rağmen ikisi de üzgündü. Son günlerinin geldiğine inanıyorlardı. Kızıldeniz'de hazineleriyle kaçabilmek için bir donanma hazırladılar. İskenderiye halkı da çok üzgündü.

Kleopatra zamanında Mısır'daki mal ve can güvenliği dünyanın hiçbir köşesinde yoktu. Bu sebepten her taraftan zenginler hazineleriyle oraya gelmişlerdi. Bankerler her taraftan paralarını İskenderiye bankalarına göndermişlerdi. Hem de İskenderiye halkı gemicilik ve ticaretle pek çok zenginleşmişti. Son gelişmeler bütün ticareti birden durdurdu, zenginleri telaşa düşürdü.

Antuvan ve Kleopatra herşey mahvolursa beraber ölmeyi kararlaştırdılar. Antuvan eğer diri yakalanması ihtimali olursa vereceği emir üzerine kendisini öldürmesini sadık kölesine vasiyet etti. Kleopatra henüz nasıl kendisini öldüreceğini belirlememişti. O ölürken de ağrıların güzel yüzünü buruşturmamasını istiyordu. Bütün zehirlerin etkisini biliyordu. Kimi zehir çabuk, fakat ağrı içinde; kimi zehir ağrısız, fakat yavaş öldürüyordu. Bu sebeple çeşitli zehirleri hayvanlar ve idama mah-

kum esirlere uyguladı. Nihayet doktorunun tavsiyesiyle «Aspık» denilen yılanı tercih etti. Bu yılanın soktuğu insan ağrı ve kıvranmaya uğramıyor, uyuşuyor, sonra derin bir uykuya dalarak ölüyordu. Kleopatra kendisine İzis Tapınağı'nın yanında gayet güzel bir mezar da yaptırdı. Nihayet Oktav İtalya'dan hareket edip Rodos'a geldi.

Karı-koca Oktav'la savaşa girdiler. Antuvan Oktav'a yazdığı bir mektupda eğer ölümü Kleopatra'nın hayat ve tahtını kurtarırsa, onu da yapacağını bildirdi. Rica etti. Hatta yanında ve kendisine bağlı kalmış senatörü de Oktav'a teslim edeceğini söyledi.

Oktav rica, alçaklık ve her ne olursa olsun gayesinden dönen adam değildi. Antuvan'ın bu aşağılık mektuplarına cevap bile vermedi.

Rodos'tan ordusunun bir kısmıyla donanmasını İskenderiye'ye gönderdi. Kendisi de karadan Suriye üzerinden Mısır'a yürüdü.

İskenderiye'de Romalı 40 bin, Gazze ve Peluz'da da çok sayıda asker vardı. Donanma kuvvetli idi. Kısacası başarılı bir savunma yapmak için her türlü imkan vardı. Oysa bu iki insan asla savaş düşünmüyorlardı. Her ne pahasına olursa olsun barış istiyorlardı. Oktav da böyle bir serap göstererek onları oyalıyordu. Bunlar Oktav'a yine elçi ve para gönderiyorlardı. O da paraları alıyor, yine fikrinden vazgeçmiyordu.

Son elçi olarak Antuvan oğlunu göndermişti. Oktav bunun getirdiği hediyeleri de aldı, yine bir cevap vermedi. Bunun üzerine bu yolun başarı sağlayacak bir yol olmadığını anladılar.

Bu sefer Antuvan'ın kahramanlığı uyandı. Mısır'ın batı sınırında Oktav'ın generalinin eline geçen kaleyi almaya çalıştıysa da alamadı. Mısır donanmasını da Roma donanması mahvetti. Bu sırada Oktav da Mısır'ın Doğu sınırlarından girip Mısır ordusunu önüne kattı. Gelip Peluz kalesini de aldı. Antuvan İskenderiye'ye geldi.

Mısır aynı zamanda Doğu ve Batı sınırlarından istila edilmişti. İki ordu İskenderiye'ye doğru yaklaşıyordu.

Kleopatra oğlunu büyük bir para ile ve Nil yoluyla Kızıldeniz sahiline yollayıp oradaki Mısır donanmasıyla Habeşistan'a gönderdi. Kendisi de gidecekti; fakat Antuvan'ı bırakmadı.

Bu haberler üzerine İskenderiye'nin içi karıştı. Herkes şaşırdı, bazı kimseler paralarını bile almadan kaçtı. Müze'nin bilginleri ve Kleopatra'nın sevdiği düşünürlerin hepsi kaçtı. Hatta bu bilginlerden bir kısmı Oktav'ın yanına gidip İskenderiye'nin yani vatanlarının zaptı için ona yardım bile ettiler. Kısacası herkes savuştu. Düşenin dostu olmaz! İskenderiye'de ancak türlü sebeplerle gidemeyenler, kaçamayanlar ve yağmacılar kaldı.

İskenderiye askerle doluydu. Fakat subayların çoğu kaçtıklarından asker başıboş kalmış, her fenalığı yapıyordu.

Kleopatra altından, değerli taşlarından, kısacası kıymetli şeylerden nesi varsa hepsini yaptırdığı mezarına götürdü. Oraya meşaleler ve üstüpü doldurdu. Burılardan haberi olan Oktav, hazineleri yakar korkusuyla her gün kendisine iyi muamele edeceği haberini gönderiyordu. Gerçekten Kleopatra'nın fikri hazineleri yakmaktı. Bütün hazineleriyle beraber kendisini mahvedecekti. Oktav hileyle bunun önüne aldı.

Peluz da savaşla değil, hıyanetle alınmıştı.

Kleopatra şehrin meydanına gidip halkı savaşmaya teşvik ettiyse de dinleyen olmadı.

Nihayet doğudan ve batıdan gelen ordular İskenderiye'yi kuşattılar.

Antuvan, Oktav'a teke tek savaşmayı teklif etti. Oktav ona, «Ölmenin çok yolu vardır» cevabını gönderdi. Antuvan denizden, karadan Oktav'a bir hücum yaptı. Mısır donanması düşman donanmasına yaklaşıp onu kürekleriyle selamladı. Birleştiler ve provalarını şehre çevirdiler. Bunu gören Antuvan'ın ordusundaki süvariler derhal çil yavrusu gibi dağıldı. Antuvan piyadeyi ilerletti. O da dağıldı. Hiç bir ümit kalmadığını gören Antuvan altına binip kalan az bir askeriyle İskenderiye'ye geldi.

Artık her şey bitmişti. Yalnız şeref kurtulabilirdi. O da ölümle.

Donanmasının düşman tarafına geçtiği haberini alan Kleopatra kaçmak imkanı da kalmadığını anladı, bir iki saat sonra da Antuvan ordusundan eser kalmadığını öğrendi. İki sadık hizmetkarını alıp hazinelerle dolu olan mezara gitti ve Antuvan'a da kendisini öldüreceği haberini gönderdi. Antuvan saray kapısından henüz girmişti. Bu haberi alınca üzüntüsünden deli gibi oldu. Hemen odasına çıktı. zırhını çıkarıp sadık kölesine kendisini öldürmesini söyledi. Köle kılıcını çekti. Fakat efendisini vuracak yerde kendisini vurup ölü olarak yere düştü.

Antuvan, «Kahraman! Bana yapmaya cesaret edemediğin şeyi kendine yaptın. Fakat bana ders verdin» dedi ve kılıcı göğsüne saplayıp bir yatağın üstüne düştü. Yara onu öldürmemişti. Bir müddet sonra aklı başına geldi. Etrafında gördüğü insanlara işini tamamlamalarını rica etti, fakat bu adamlar kaçtılar.

Antuvan bağırıyor, çırpınıyordu. Bu sırada Kleopatra'nın katibi Antuvan'ı mezara götürmeye geldi. Antuvan karısının henüz sağ olduğunu öğrenince bu dünyada gerçek olarak sevdiği insanı bir daha görmek istedi. Köleleri onu omuzlarında mezara götürdüler. Mezarın kapısını açmak mümkün değildi. Çünkü içerden iyice kilitlenmişti. Kleopatra bir pencereden zincirler, halatlar indirtti. Ve Antuvan'ı bağlatıp hizmetçilerinin yardımıyla yukarı çekti. Antuvan kanlar içinde yukarı çekilip içeri alındı.

Yukarı çıkarken ellerini Kleopatra'ya uzatıyordu. Kleopatra yaralı sevgilisini yatırdı. Elbisesini yırtarak, göğsünü döverek, kah yüzüne yüzüne koyarak kanlarını siliyor, «Kocam, sevgilim! Efendim! İmparatorum!» diye bağırıyordu. Kocasının derdine yanıyordu. Kendi acısını, akıbetini unutmuştu. Bunlar gösterir ki Kleopatra Antuvan'a hıyanet etmemişti. O, kadındı. Sevmesini bilmişti. Önce de, şimdi de yaptıkları hep kadınlıktı.

Antuvan da kendi yarasının, acısını unuttu; karısının derdine düştü. Kleopatra'yı okşadı, onu yatıştırdı. Sonra şarap istedi. İçtikten sonra karısına, «Kendi güvenliği için çalışmasını, bu son felaketten üzülmemesini, aksine hayatını hoş geçirdiğinden, insanların en kuvvetlisi ve meşhuru olduğundan özellikle son anında bir Romalı sıfatıyla ancak bir Romalı tarafından mağlup edildiğinden kendisini tebrik etmesini» söyledi.

Bu sözleri biter bitmez Antuvan Nil perisinin kucağında son nefesini verdi. Bu levha birçok romanlara, hikayelere konu olmuştur.

Roma ve dünya tarihinin önemli bir siması böylece ve kahramanca, kendisini bunalımlı bir vaziyetten şerefle çıkarmak için intihar ederek uçup gitti.

Antuvan şöyle derdi: «Talih, şeytanım beni bu kadına rast getirmese idi?..» Demek ki işin farkındaydı. Demek ki kendini alamamış, bile bile bu akıbete sürüklenmişti. Bazen insan bile bile ve kendi ayağı ile uçuruma gider. Gitmemek elinde olmaz. Gerçekten Antuvan bu şeytana rast gelmeseydi belki de tahtında daha çok durur, taht üstünde şerefler içinde ölür, bütün Roma İmparatorluğu ölümüne ağlardı. Fakat düşünürsek acaba ne farkı vardı?... İkisi de ölüm!... Hiç olup gitmek!... Ha öyle, ha böyle!... Yok, yok!.... İnsan ölünce milleti, vatanı yolunda erdemler içinde ölmelidir. Bir kadın yoluna mevkii, millete hizmet yolunu bahşeden kudreti, zamanını, sonunda canını ve kanını da fena kullanmak ve vermek insan işi değildir. Ölümler arasında çok büyük farklar vardır. Antuvan'ın hayatı insanlara derstir. O, kadın yüzünden her şeyini kaybettiği gibi vatanına, askerlerine karşı hain, alçak bile olmuştur.

Kısacası bu koca kahraman aşk elektriğine çarpılıp gitmiş, kadına uymanın tabii sonucu ile karşılaşmış ve hatasını hayatıyla ödemiştir.

Antuvan ölümle çarpışırken muhafızlarından biri kanlı kılıcı alıp elbisesinin altına sakladı. Gizlice saraydan çıkıp Oktav'a gitti. kanlı kılıcı göstererek Antuvan'ın intihar ettiğini söyledi. Oktav derhal Kleopatra'ya adamlar gönderip söyleyeceği şeyler olduğunu bildirdi. Amacı hazineleri kurtarmak ve Kleopatra'yı da diri yakalayıp zafer alayına süs yapmaktı.

Bu adamlar mezara geldiler. Kleopatra içerden bunlardan biriyle görüştü. Mısır'ın ordularına verilmesini istedi. Gittiler. Yeniden birtakım adamlar geldi. Bunlardan biri Kleopatra'yı lafa tuttu, diğerleri bir merdivenle pencereden içeri girdiler.

Kleopatra'nın yanındaki kadın bunları görünce «Eyvah canlı yakalandın, zavallı!» diye bağırdı. Bunu işiten ve Oktav'ın adamlarını gören Nil perisi daima belinde taşıdığı hançerini çekti. adamlar kolunu yakalayıp elinden aldılar. Ve üzerinde zehir olup olmadığını araştırdılar.

Bu suretle Oktav Kleopatra'yı ve hazinelerini ele geçirdi.

Akşam olup artık karanlık çökmüştü. Gündüz gibi Batlamyuslar'ın devleti de karanlıklar içine göçüp gitmişti.

Ertesi günü Oktav İskenderiye'ye girdi. Saraya yerleşti.

Bazı generalleri tören yapmak için Antuvan'ın cenazesini istediler. Kleopatra'nın da törende bulunmasına müsaade edildi. Nil perisi kocasını kendi eliyle toprağa koydu.

Bundan sonra Kleopatra açlıkla intihar etmek için hiç bir şey yemedi; fakat sonra aklı başına gelip Oktav'dan bir görüşme istedi. Oktav'ı kabul etti. Her tarafa halılar döşetip Jül Sezar'ın heykelleri arasında Oktav'ı kabul etti. Kleopatra süslenerek onun karşısına çıktı. Bu görüşmede Oktav'ı kendisine aşık etmek için her şeyi yaptı. Oktav bu tehlikeli kadının önünde gözlerini yere dikip put gibi durdu. Bu gönül avcısı perinin yüzüne bakmaktan korkuyordu. Büyük bir direnç gösterdi. Ona baksa gözleri onun sihrini can evine kadar girmesine açık bir kapı olacağından telaş ediyordu. Oktav onun yüzüne bakmamakta inat

etmiş ve Kleopatra da onun gözlerini kendi gözleriyle karşılaştırmaya başarılı olamamıştı. Bunun üzerine ümidini kesti. Oktav'ın bir defa bile kendisine bakmadığını görüp ümidini kesince bu sefer yalandan ağlamaya, yalvarmaya başlayıp af istedi. Bunu kendisini öldürmek fikrinde olmadığını göstermek için yapıyordu. Oktav'ı inandırdı. Oktav da Kleopatra'ya iyi muamele edeceğine dair güvence verip aldattım diye gitti; fakat kendisi aldanmıştı.

İskenderiye'den Roma'ya büyük bir servet gitti.

Kleopatra'nın etrafındaki gözetleme azalmıştı. Muhafızı olan subay da onu sevmişti. Kleopatra'ya her haberi veriyordu. Artık Oktav gidiyordu. Bu muhafız subay Kleoptara'ya üç güne kadar Roma'ya gönderileceğini haber verdi. Bu haberi alan Nil perisi gemiye bindirilmeden önce ölmeye karar verdi. Oktav'dan Antuvan'ın mezarını ziyarete izin istedi. Gitti. Mezarın üstüne atılıp şöyle konuştu:

«Kıymetli Antuvanım! Henüz birkaç gün oldu ki seni buraya elimle koydum. Sana bu son ziyareti yapıyorum. Artık bekleme! Beni senden ayırıyorlar. Sana gösterebildiğim saygı bundan ibaret!.. Ben esirim, bir uğursuz alay için saklanıyorum. Biz yaşadıkça hiç bir şey bizi birbirimizden ayıramadı. Ölümle doğduklarımız yerlerden ayrılıyoruz. Sen Romalısın, bu Mısır toprağında kalacaksın; ben bedbaht ise Mısırlıyım, İtalya'da gömüleceğim. Bununla beraber senin doğduğun yerde kalacağım için az bedbahtım. Eğer senin memleketinin ilahlarında bir kuvvet ve kudret varsa karını canlı bırakmasınlar. Bizimkilerde ümidim kalmadı. Onlar bize hıyanet ettiler. Beni bu toprakta seninle sakla! Mezarını benimle paylaş! Beni öldüren sayısız dertler içinde en büyüğü seninle yaşadığım zamanın azlığıdır.»

Daha sonra mezara çiçekler, çelenkler koydu ve öptü. Sonra saraya gelip yıkandı. Yemek yemeye başladı. Bu sırada bir köylü bir sepetle geldi. Muhafızlar ne olduğunu sordular. Köylü yaprakları kaldırıp incir olduğunu gösterdi. İçeriye bıraktılar. Yemekten sonra bir mektup yazıp kapattı ve acele Oktav'a gönderdi. Uyuyacağı bahanesiyle herkesi çıkarıp kapıyı kapattı. İçeride yalnız iki sadık hizmetçisini bıraktı.

Mektupta kendisinin Antuvan'ın yanına gömülmesini rica ediyordu. Oktav mektubu alır almaz adamlar gönderdi.

Bu adamlar odasına girdikleri zaman Kleopatra'yı bir altın yatak üstünde ölmüş buldular. Kleopatra gayet çabuk ölmüştü. Hizmetçilerden biri de ölmüştü. Diğeri de henüz can çekiyordu. O da öldü. Bu sırada Oktav da geldi. Hekimler çağırttı. Nil perisinin sol kolunda iki ufak yara vardı. Hekimler bu yaraları emdiler. Fayda vermedi. M.Ö. 30'da 39 yaşında öldü.

İşte bu iki ufak yaradan ve bir köylünün incir getirmiş olmasından bu köylünün yılan getirdiğini zannetmişler, Kleopatra'nın kendisini yılana sokturarak intihar ettiğini söylemişlerdir. Oysa derhal odada ve binada yılan aranmış bulunamamıştır.

Bir başka söylenti de saçında bir içi boş filkede sakladığı yılan zehirini memesine sokarak intihar ettiği şeklindedir.

Oktav Kleopatra'yı Antuvan'ın yanına gömdürdü.

Kleopatra ile Batlamyuslar Devleti de gömüldü.

Nil perisi Roma'nın büyüklüğünü, şanını görmüş, ona karşı direnmenin ve kuvvetle memleketini kurtarmanın imkanı olmadığını anlamış, başka yol tutup güzelliğini alet ederek devletini kurtarmak istemişti. Fakat bütün Roma tahtına oturmak gibi büyük bir hırsa da düştüğünden helak olup gitmişti.

Onun bu akıbetinde kadınlığın, çılgınca aşkının büyük bir rolü vardır. Kadın zaafı ve karakteriyle Roma'nın önemli iki kahramanının başını yemiştir.

Bu kadının Semiramis ile beraber dünya güzeli diye bütün dünyada adı vardır. Pompe'nin oğlu ile beraber Jül Sezar ve Antuvan gibi en kudretli üç Romalı'yı saçlarının teline bağlamış, esir gibi kullanmış ve iki Romalı devlet adamının başını yemiştir.

Kleopatra aşk ve kadın yüzünden erkeklerin ne akıbetlere uğradıklarına dair en canlı bir örnektir. Onun hayatı erkekler için baştan başa ders ve ibrettir.

Diyebiliriz ki bu kadın kendisini öldürttüğü yılandan daha zehirliymiş. Gerçekte Kleopatra, bir zakkum çiçeğiydi. Aşkı bir zehir madeni imiş, onunla hem aşıklarını, hem kendisini helak etmiştir.

Kleopatra Mısır'da birçok eser ve bina yapmıştır. Bunların en önemlisi Dündere Tapınağı'dır. Kendisinden sonra bu tapınak genişletilmiştir. Halen şeklini ve güzelliğini muhafaza etmektedir.

Bu tapınak ile III. Batlamyus'un yaptığı Edfu Tapınağı Mısır'ın Batlamyuslar devri anıtlarının en güzel örneklerindendir.

Batlamyuslar (Batalamiuslar)ın Çöküşü

III. Batlamyus'dan sonra dördüncü, beşinci ve altıncı Batlamyuslar zamanında bu devlet zayıflamaya başladı. Kıbrıs ile Bürke (Berka'den başka bir sömürgesi kalmadı. Eğer Romalılar himaye etmeseler mahvolup bitecekti.

Roma o zaman kuvvetliydi. Mısır'ın himayesini çıkarlarına uygun görmüştü. Bu himaye bir süre devam etti. Ancak daha sonra Mısır tamamen Romalılar'ın yönetimine geçti. Bu fetret sırasında Mısır'ın dünyada siyasi bir mevkii kalmamıştı. Hükümdarlar post kavga ve korkusundan kardeşlerini, akrabasını öldürüyorlardı. Bununla beraber bu olaylar bilim ve eğitimin gelişmesine, binaların yapılasına engel olamıyordu.

Romalılar'la Batlamyuslar'ın ilişkileri daima vardı. Roma devleti parlar parlamaz Batlamyuslar'la aralarında ilişki kurmaya başladı. Batlamyuslar'ın güçlü oldukları zamandan çökmelerine kadar bu ilişki devam etti. Bu ilişkiler önceleri dostluk, sonra Roma'nın himayesi, sonra yönetime müdahalesi, en sonra zapt ve istila etmesi ile nihayet bulmuştur.

İlk ilişkiler II. Batlamyus'un Roma (Araplara göre Rumiye)ya dostluk talebi için bir heyet göndermesiyle başlar. Roma bu isteği iyi kabul etti. Bu suretle İtalya ile İskenderiye arasındaki ticaret genişledi. Bir süre sonra Batlamyuslar zayıflamaya başlayınca Suriye Kralı Antiyohus henüz 15 yaşında olan VII. Batlamyus'un küçüklüğünden istifade ederek M.Ö. 173'de Mısır'a girip İskenderiye'yi kuşattı. Romalılar işe müdahale

edip Antiyohus'u geri gönderdiler ve VII. Batlamyus'u tahtında bıraktılar.

Biraz sonra bu Batlamyus kardeşini Mısır'dan kovmuş, o da perişan bir halde Roma'ya gidip yardım istemiş, Roma'nın Senatosu da tahtının kendisine iadesini ve kardeşine Bürke'nin verilmesi kararlaştırmıştır. Bu karar iki kardeşten hiçbirisinin arzusuna uygun olmadığı halde ikisi tarafından da kabul edilmiştir.

M.Ö. 87 yılında Roma tarafından Silla Mısır'a gönderilip X. Batlamyus'dan Mısır'ın Roma Cumhuriyetine yardımı istendi. Batlamyus her ne kadar bu elçiye fazla ikramlarda bulunduysa da isteği kabul etmedi. XIII. Batlamyus hakkı olmadığı halde Mısır hükümdarlığını istedi. Bu sırada Roma'nın büyüklüğü ve gücü son derecesindeydi. Her kimi himaye ederse onun arzusu mutlak olurdu. Jül Sezar Mısır'ı almak niyetindeyken Batlamyus Roma devlet adamlarına bol bol rüşvet vererek isteğine sahip oldu. Ancak bir süre sonra halk bu Batlamyus'un aleyhine başkaldırdı ve onu Mısır'dan kovdu. Meşhur hatip Çiçeron onun müdafaası için nutuklar söyledi. Roma bu Batlamyus için uğraştı. Pompe ile Roma'nın Suriye valisi Mısır üzerine gönderildi. Mısır askeri mağlup oldu. Batlamyus yine tahtına geçirildi. Bununla artık Roma'nın Mısır üzerindeki etkisi pek çok artmıştı. Artık Batlamyuslar Roma'nın hoşgörüsü olmaksızın hükümdarlık yapamıyorlardı.

Klepotra'nın ölümüyle ise Batlamyuslar bitmiş, Mısır bir Roma vilayeti olmuştur (M.Ö. 30).

BATLAMYUSLAR'IN UYGARLIĞI
v e
ZAMANLARINDA MISIR

Batlamyuslar Mısır'da parlak bir uygarlık devresi yaşatmışlardır. İlk zamanlarında Mısır eski firavunların en büyüklerinin döneminden bile daha büyümüş, daha geniş topraklara sahip olmuştur. Memleketin serveti son derece artmıştır. Batlamyuslar büyük servetler yığmışlardır. Mısır'ı zengin ve ihya etmişlerdir. Bu devrin en parlak zamanı IV. Batlamyus'un dönemidir. Filadelf zamanındaysa Mısır dünyanın en zengin memleketi olmuştur. O zamana kadar henüz dünya İskenderiye hükümdar sarayının süsünün, debdebesinin bir eşini görmemişti.

Batlamyuslar sonraları çok arazi kaybetmişlerse de Kıbrıs, Suriye, Filistin, Berka (Bürke) uzun zamanlar Mısır yönetiminde kalmıştır.

Batlamyuslar devrinin en önemli yönü, Mısır'a Yunanlılar'ın iyice girmeye ve yerleşmeye başlamalarıdır. Yunan uygarlığı ve dilinin Mısır'a etkisidir. Gerçi Batlamyuslar Yunanlı değil, Yunan'ın hasmı olan Makedonyalı idiler. Ancak, Makedonyalılar kendilerine uygarlık olarak Yunan uygarlığını kabul etmişlerdir. Yunan dilini de resmi dil olarak almışlardır. Böylece Makedonyalılar'la ve onların getirdikleri Yunanlılarla beraber Mısır'a Yunan uygarlığı girmiştir. Bu uygarlık Eski Mısır uygarlığı ile kaynaşıp, iki tarafa da benzer ayrı ve özel bir biçim almıştır. Fakat artık firavun uygarlığı eskimiş, modası geçmiş bir duruma gelmişti. Yunan uygarlığı ise firavun uygarlığından kök aldıktan sonra serpilip daha genç, daha ince ve daha güzel bir uygarlık halini almıştır. Böylece ona ilgi daha çok gösterildi. İşte bu yüzden Mısır'ın yeni uygarlığında Yunan boyası ve kokusu daha çok hissedildi.

Batlamyuslar'ın resmi muameleleri, öğrenim ve yazıları hep Yunan diliyleydi. Hükümetlerinin düzeni, asker teşkilatı, kendi özel hayatları Yunan usulüne göreydi. Aynı zamanda eski firavunlar gibi de giyinirlerdi. Mesela Kleopatra'nın tanrıça İzis tarzındaki boynuzlu resmi bunun delilidir. Bu kadın kendini tanrıça İzis zannederdi. Resmi günler ve alaylarda da Batlamyuslar firavunlar gibi giyinirlerdi. Bunlar da firavunlar gibi Mısır ilahlarına kurban sunarlardı. Yine onlar gibi ve Firavun tarzında binalar, tapınaklar yaparlardı. Ancak bu tarzda firavunlar derecesinde ustalık göstermişlerdir. Firavun tarzındaki binalarına örnek Karnak'daki «Hunsu Tapınağı»nın kapısıyla, Edfu ve Dündere

tapınaklarıdır. Bunlar bu tarzdaki eserlerinin en güzelleridir. Aynı zamanda Yunan tarzında da binalar inşa ederlerdi. Bu arada eski firavunların hükümdar sülalesine başka kan karışmasın diye kendi kızkardeşleriyle evlendikleri gibi, bunlar da o adeti sürdürerek kendi kız kardeşleriyle evlenirlerdi.

Mısırlılar önce bunlara yabancı durmuşlarsa da Mısır'da Yunan göçmenleri çoğalıp tacirleri köylere kadar varınca, her yere yerleşince aralarında karışma olmuş, birbirleriyle kız alıp vermişler, Mısırlılar'ın çoğunluğu Yunanca'yı öğrenmiş, bu suretle Yunanca Mısır'ın resmi dili olmuştur.

Batalamius «Batlamyus'lar bilim ve tekniğin gelişmesine pek büyük hizmet etmişlerdir. Bu amaçla İskenderiye'de büyük ve çok güzel bir kütüphane ile onlarca «Müze» adıyla anılan bir büyük darülfünün «fenler evi» (üniversite) yapmışlardır. Bu iki bilim kurumu sayesinde o zaman İskenderiye'nin şöhreti dünyayı tutmuştur.

Oraya dünyanın her tarafından öğrenci gelirdi. Ve yine dünyanın her tarafından bilginler, düşünürler gelir, bu kurumlarda incelemeler ve araştırmalar yaparlardı. Yunan bilginlerinin meşhurlarından bir kısmı burada bilimlerini artırmış, şöhretlerine ve Eski Yunanistan'ın şerefine sebep olan eserlerini burada yazmışlardır.

Bu bilim kurumlarının düzenleri çok iyi olup adeta şimdiki Avrupa kurumları tarzındaydı.

Darülfünun'un hangi Batlamyus tarafından kurulduğu hakkındaki bilgilerde birlik yoksa da galip olan görüş şöyledir: I. Batlamyus bu fikirle Yunanistan'a gidip oradan birçok bilgin ve düşünür getirmiş, herşeyi hazırlamış, fakat oğlu II. Batlamyus Darülfünun'u bitirip açmıştır.

Eski milletlere ait ne kadar kitap ellerine geçebildiyse Batlamyuslar bu kütüphaneye yığmışlardır. Bu suretle zengin, tarih bakımından pek meşhur, uygarlık bakımından pek kıymetli bir kütüphane meydana gelmiştir. Bu kütüphane iki bölümdü. Bunun birisi Müze'ye, yani Darülfünun'a, diğer kısmı Serapiyum Tapınağı'na aitti. Büyük kısmı birinci kısım olup içinde 700 bin cilt kitap vardı. Bu iki kurumun başkanları, özel tüzükleri ve memurları bulunuyordu. Bunların hepsi Yunanlı'ydı. Mısırlılar yabancı durup bu müesseselerden ta yanıp mahvoluncaya kadar hiçbir biçimde istifade etmemişlerdir. Bu kurumlar hakkında bize fazla bir bilgi kalmamıştır. Olan diğer bilgi masal kabilindedir. Maalesef bu iki kurumda bulunan kitaplar ile birlikte her şey yanıp kül olmuştur.

Batlamyuslar'ın edebiyata aşk derecesinde bir sevgileri vardı. Yazarları, şairleri yanlarından ayırmaz, onlarla sohbet eder, onları himaye ederlerdi. Kendilerinden de eser sahipleri bulunurdu. I. Batlamyus Büyük İskender hakkında bir kitap yazmıştır. Dördüncüsü bir tiyatro piyesi, Dokuzuncusu ahlaksızlığı ile ünlü olmakla beraber hayvanlar hakkında 14 cüz'lük bir eser ile şair Homeros'un şiirlerine eleştiri yazmıştır.

İşte bu Makedonyalı Batlamyuslar'dır ki, Yunan edebiyatının yükselmesine ve eserlerin çoğalmasına sebep olmuşlardır. Hem de Yunanistan dışında bir yerde. Bu, Türkler'in kendi dillerini bırakıp Arap edebi-

yatının yükselmesine ve eserlerinin çoğalmasına hizmet etmeleri gibidir.

Arapların ilk defa uygarlaşırlarken Yunan ve Latin eserlerinden birçoğunu Arapça'ya tercüme etmiş ve bu sayede gelişmeye başlamış olmalarına bakılırsa Araplar'a İskenderiye kütüphanesinden birtakım kitaplar kalmış olmasına hükmolunur. İşte bu kitaplar ve Araplar'ın Suriye'yi istila ettikleri zaman buldukları Yunan ve Latin eserleri onların gelişmesine hizmet etmiştir. Arap bilginler eserlerinde Batlamyuslar'dan çok sözederler. Hiyeroglifin okunmasına aracı olarak tarihe pek büyük hizmet etmiş olan meşhur Reşid Taşı, V. Batlamyus zamanında yazılmıştır. Bu büyük hizmet ve şeref de onlara aittir.

Yunanlılar Mısır'a Yunan sanatlarını da getirip yaymışlardır. Mısırlılar da bunları öğrenip iki unsur elinde bu sanatlar Batlamyuslar yüzyılına yakışır bir gelişme devresini bulmuştur.

Hele ticaret bu devirde özellikle II. Batlamyus zamanında son derecesine varmıştır. Mısır artık Akdeniz ve Kızıldeniz sahillerinden başka ta Hindistan'a ve Güney Afrika sahillerine varıncaya kadar ticaret yapar ve gemi gönderirdi. Karadaki yollar da yapılmış, güvence altına alınmış asayiş sağlanmış ve kervanların hareketi artmıştır. Said ile Kızıldeniz kenarını birleştiren Vadiü'l-Hamamat'dan geçen meşhur yol yeniden yapılmıştır. Nübe ve Sudan ürünleri de düzenli biçimde Mısır'a gelirdi. Ticaretin böyle artmasına başlıca sebep İskenderiye'deki Yahudiler'di.

İşte bu devreye ait önemli bir konu vardır ki, tarih yazarları bu konuda anlaşamamışlardır. Bu da İskenderiye darülfünun ve kütüphanesinin yanmasının sebebi ve kimin tarafından yakıldığıdır.

Birtakım tarihçiler bunun -ileride göreceğimiz gibi- Amr Ibnü'l-As tarafından yakıldığını, hatta bir kısmı onu Hz. Ömer tarafından kendisine verilen emir gereğince kasten yaktığını söylerler. Birtakım yazarlar da Araplar'dan önce Kayser Jül Sezar'ın sıkışıp donanmasını yaktığı sırada bu iki müessesenin de yanmış olduğu görüşündedirler. Hatta birtakımı Jül Sezar'dan bir yüzyıl sonra yandığını bildirirler. Bazıları da bir defada değil, önce Jül Sezar zamanında, yani M.Ö. 47 yılında bir kısmının yandığını, diğer kısmın da Kayser Diokles zamanında, yani M.S. 284'de halk arasında çıkan bir ihtilal sırasında yandığını söylerler. Bir kısmı da Kayser Jül Sezar kütüphane civarında sıkıştırılmış, canını kurtarmak için evlere ateş vermiş, bu sırada kütüphane de yanmıştır derler. Bir kısmı ise bu kütüphane yandıktan sonra Kleopatra tarafından kendisine Roma'dan hediye gönderilen kitapları şimdi «Amudü's-Süvari» denilen direğin yanında yaptırdığı kütüphaneye koymuş, araplar tarafından bu kütüphane yakılmış derler. Bir kısmı da bunu Hıristiyanlık başlayınca yeni Hıristiyanların putperestliği mahvetmek kasdıyla yaktıklarını söylerler. Gerçekten Hıristiyanlık da Mısır'da eski firavunlar ve Batlamyuslar'a ait birçok eski eseri kasten harap ve mahvetmekte büyük bir gayret, vandallık göstermiştir.

Görülüyor ki bu konudaki haberler çok ve birbirine zıddır.

Gerçi bu hususta doğru bir hüküm vermek mümkün değilse de, bunların hepsi de doğru olduğundan bu söylentiler meydana çıkmıştır, denebilir. Yoksa pek de boşuna bir söylenti çıkmaz. Bir esas olmak gerektir. İhtimal bu işte yalan değil, yanlışlık vardır. Bu söylentilerin çokluğu, bu yanma olayının bir değil, birkaç defa olmasından ileri geldiği

görüşünü de güçlendirir. Bu halde bu eşsiz bilim ve uygarlık hazinesini kayserler de yakmış, ihtilal sırasında da yanmış, muhasara sırasında da tutuşmuş, Araplar da yakmışlardır demek hepsinden mantıki olur.

Gerçi böylesi değil ufak bir darülfünun ile bir kütüphaneciği, iki kitabı yakmak uygarlığın hayatına karşı kasdedilen en büyük ve çirkin hıyanetlerden olduğundan, her milet bunu kendi üstüne almaktan utanmış, bir başkasının üzerine atmışsa da bu olayda herkesin bir payı olduğu görülüyor. Avrupalılar bu kirli ve kara gülleyi tutuculuk savıyla Müslüman Araplar'ın üstüne yuvarlayıp atmışlar; Araplar da -özellikle Müslümanlığı kabul etmiş olan diğer milletler, hele Türkler- bu lekeyi İslamiyet'ten kaldırmak için pek telaş göstermişler ve bu gayrette tutuculuk içinde hareket etmişlerse de, bundan kurtulmak hiçbir taraf için mümkün olmamıştır.

Hele şu söylenti ve açıklamalara bakılırsa Araplar'ın susup önlerine bakmaktan başka çareleri yoktur:

«Arap Ordusu İskenderiye'ye girdi. Bu şehrin en kıymetli mücevheri olan kütüphanesi onların dikkatini çekmedi. Bir yığın papirus tomarları! Ne olacak!.. Henüz Araplar arasında bunların kıymetini anlayacak insan yoktu. Kütüphane liman cihetindeydi. Amr'ın halktan iyi ilişkilerde bulunduğu insanlar arasında gramercilerden Jan (Jean le Grammairien) adında bir Yunanlı bilgin vardı. Bu kişi, Yakubiye mezhebine pek bağlı olduğundan Bizans zalimleri tarafından azledilmişti. Gözden düştüğünden beri bilimi incelemeye koyulmuştu. Kütüphaneden çıkmazdı. Artık kitapların dağılıp kütüphanenin mahvolacağına kanaat getirerek hiç olmazsa kendisi de birtakım kitaplar alması için bir gün Amr'a gidip oradan bazı kitapların kendisine verilmesini rica etti. Önce Amr razı olmuştu. Bu sırada nasılsa gramerici beceriksizlik edip bu kitapların eşsiz, ve son derece kıymetli olduklarını söylemesi ve bu lutfuna nihayetsiz teşekkürler etmesi Amr'ın dikkatini çekmişti. Amr, bu bağıştan vazgeçti ve böyle önemli bir şeyin ne olacağının Halife'den sorulması gereğini hissetti. Buna dair bir mektup gönderdi. Halife Ömer bin El-Hattab'ın gelen cevabı şöyleydi: «Eğer bu kitaplar Kitabullah'da (Kur'an)ki şeyleri ihtiva ediyorsa, Kitabullah bize yeterlidir. Yok diğer ona zıt şeyler varsa zararlı ve kötüdürler. Her iki surette de onları yak!» Yüzyılar boyu nice imkanlarla toplanmış olan bu hazine bu emirle altı ay İskenderiye'nin külhanelerinde yanıp hamamları ısıttılır.»

İncelemelerin sonucu olarak bana öyle geliyor ki, bu iki kurumun Romalılar'a, Bizanslılar'a İskenderiye halkından Yunanlılar'a, Yahudiler'e ve Mısırlılar'a ait bir-iki yangından arta kalan kısmı da, hem de büyük kısmı, Araplar'ın eliyle yanmıştır. Ancak mesele, kasden mi yakıldığını, yoksa savaş sırasında kaza sonucu mu yandığını tayin etmektedir. Araplar'ın elinde savaş sonucu yanmadığı, şehrin barış ile Araplar'a teslim olması ve Araplar'da kale içinde hasar yapabilecek savaş aletlerinin olmamasıyla sabittir. Ancak Hz. Ömer tarafından emir verilip verilmemesi konusunda bir hüküm vermek bence mümkün değilse de, zannıma göre Amr İbnü'l-As gibi hilesiz hiçbir iş görmeyen hilekar ve kötü ruhlu biri bunu kasden yapmıştır. Çünkü Araplar her nereye gitmişlerse hemen orayı Araplaştırmaya, halka dillerini unutturmaya koyulmuşlardır. Araplar'ın Müslüman olmaları için Mısırlılara yaptıkları

zulümler meşhurdur. Bunun için de o milletlerin dinlerinden, adetlerinden ne varsa kaldırmaya, bunları gösteren kitap, heykel gibi her ne varsa ele geçirebildikleri, iktidarları yettiği derecede yok etmeye gayret etmişlerdir.

Araplar'ın İran fethinde Acem eserlerine ve kitaplarına yaptıkları da bilinmektedir. Nerede bir kitap bulunursa küfre işaret diye yakarlardı. Bu suretle o canım uygarlığı bitirmişlerdir. İşte bundan dolayıdır ki, dünyada hepsi hepsi iki yüzyıl kadar sürebilen Arap saltanatı sırasında Araplar ele geçirip sömürge yaptıkları Suriye, Irak, Mısır, Trablus, Fas, gibi yerlerin halkını hemen dinlerinden çıkarmışlar ve anadillerini unutturup Arapça'yı öğretmişlerdir. Biz ise hiçbir millete böyle birşey yapmadığımız gibi Selçuk Türkleri ve Atabeyler'le beraber Osmanlı Türkleri Araplar üzerine bin yıldan çok hükmettikleri halde hiçbir Arap'ı Türk yapmamışız, bilakis iki katlı kabahat olarak Türkler'i Araplaştırmışız, dilimizi Arapça kelimelerle doldurmuşuzdur. Bilginlerimiz Türkçe'ye hizmet edecekken eserlerini Arapça yazıp Arap'a hizmet etmişlerdir. İşte bu fikir ve maksatladır ki, Mısır'ın geçmişini unutturup halkı kendilerini Arap zannettirecek duruma getirmek için Amr İbnü'l-As'ın bu işi yapmış olması pek muhtemeldir. Nitekim bu fikir ve maksat hasıl olmuş, Mısırlılar'ın damarlarında bin türlü kan ve her kandan çok Kıbti ve Türk kanı varken ve kendileri Arap'tan pek ayrı bir millet iken bugün Arapça söyler ve gerçekten kendilerini Arap zannederler, ayrı bir millet olduklarını bilmezler. İşte yine geçmişi mahvetmek maksadıyla değil miydi ki, Peygamber Kabe'deki putları bizzat kırmıştı.(*)

(*) Yazarın burada anlattığı olay ile Kabe'deki putların yıkılması meselesi arasında bir anlayış bağı kurmak yanlıştır. Zira putların kırılması meselesi tamamıyla, tapınılacak varlığın insanların yaptığı yağlı tahta parçaları olamayacağı, Allah'ın birliği ve kul yapısı bu putların Allah olamayacağı fikrine, inancına dayanıyordu. İskenderiye kütüphanesinin yakılması durumuyla tamamen ayrı bir olaydır ve kanaatimizce yazarın Arap düşmanlığı yüzünden, eserde bu durum objektif olarak değerlendirilmemiştir. Amr İbnü'l-As'ın şahsiyeti hakkındaki hüküm ne olursa olsun, İslamiyet, ayet ve Peygamber'in hadisleriyle bilime o zamana kadar hiçbir dinin veremediği önemi vermiştir. Bilim konusunda din ve milliyetin geçerli olmadığını «bilim müminin kaybedilmiş malıdır, Çin'de bile olsa alınız» anlamına gelen, emri ortaya koymuştur. Bu anlayışla hareket eden İslam orduları, barış yoluyla teslim olan bir şehirdeki kütüphaneyi yakmakla itham edilirse, bu haksızlık olur. Kaldı ki, yazarımızın sözünü ettiği birçok olaylar da gösteriyor ki, adı geçen kütüphanenin Romalılar'la ilgili ilişkiler sırasında yakıldığı daha büyük ihtimaldir. Nitekim bu suçlama İslam Ansiklopedisi (C:5/11, sayfa 1086) «İskenderiye» maddesinde reddedilmektedir (Toker Yayın Komisyonu)

1-**Hülagû:** Bu ad Türk adı ve kelimesi değildir. Bu kişinin adının herhalde başka türlü olması gerekir. Bu kelime bu bakımdan dikkat çekicidir. Fransızlar başka türlü telafuz ettikleri gibi Arapça eserler de başka türlü yazar. Tanrı-birdi'nin «El-Miheng-i Safi» adlı yazma Arapça eserinin birinci cildinin 275'inci sayfasında Hülagû yazılmıştır. Süleyman Efendi'nin «Çağatay Lugatı» ise aslının «Kulahu» olduğunu ve «Kula at» manasına geldiğini bildirir. Arapça ve Fransızca eserlerde de «Hülagû» yazılması bu görüşü doğrular. Bu suretle biz eserimizde birinci ciltten beri «Hülagû»ya «Kulahu» dedik. Nureddin Mustafa Bey'in henüz basılmamış olan «Muhit-i Edeb» adındaki eserinde de bu konuda açıklamalar vardır.

Tarihte tutuculuk nedeniyle yapılmış böyle şeyler eksik değildir. Mesela Hülagû[1] da Bağdat'taki Müslüman kitaplarını ırmağa doldurmuştur. Çünkü Hülagû'nun kendisi gibi Türk olan haremi Dokuz Hatun Hıristiyan ve Hıristiyanlıkta tutucu bir sultandı. O zaman Türklerin egemen oldukları Türkistan, Buhara, İran ve diğer kıtalarda Avrupa'dan, Papa tarafından gönderilmiş katolik papasları karınca gibi kaynıyordu. Bunlar Türkler'in bir kısmını Hıristiyan yapmış, diğer kısmını da yapmaya uğraşıyorlardı. İşte bu papaslardır ki, türlü teşviklerle bu Türk İmparatoriçesi'nin tutuculuğunu galeyana getirip Müslümanlığın o zaman merkezi ve genel dayanağı olan Bağdat'a saldırtmışlar, şehri yıktırmışlar, Halife ile beraber çocuklarını ve soyunu kestirmişler ve Müslümanlığın eserini bırakmamak için kütüphanelerindeki kitapları da suyu attırmışlar, Dicle'yi bir süre siyah bir su halinde akıtmışlar, temiz, masum bir ırmağı bu Hıristiyanlar kendi gerici yüzleri gibi kara etmişlerdir. Bir tarftan da Yedinci Haçlılar (Ehl-i Salib)in başı olan Fransa Kralı IX. Lui de Kıbrıs'tan Hülagû'ya gönderdiği papaslarla bu işe yardım ediyordu. Kısacası burada Hülagû'nun Türklüğünün hiçbir suçu yoktur, bu cinayeti işleyen Hıristiyanlık tutuculuğudur. Hülagû Türklüğe bakmıyordu. O, Müslümanlık aleyhinde yürüyordu. Çarpıştığı insanlar Kutuz ve Beğbars (Baybars) gibi hep Müslüman Türklerdi.

Araplar Araplık için böyle cinayetler yaparlardı. Müslümanlığı bu maksat için ellerinde alet yapmışlardı. Bu sebeple Müslümanlık üzerine bu leke yapışmıştır. Biz Türkler bunu reddedeceğiz diye fazla ve gereksiz gayret göstermemeliyiz. Çünkü bizim Müslümanlığımız bu günahtan beridir. O günahkarlık Arap ve Arap Müslümanlığınındır. Biz İstanbul'da Bizans kütüphanelerine böyle şeyler yapmadık, çünkü hiçbir milleti Türkleştirmeyi aklımıza getirmedik. Aksine Bizans'ın uygarlığına, diline, halkına saygı gösterdik ve onları himaye ettik.

2- ROMALILAR

Araplar'ın «Ruman», «Rum», Fransızlar'ın «Romen» (Romaine) dedikleri Latin milleti İmparator Avgustus ile M.Ö. 30 yılında Mısır'a doğrudan doğruya egemen olmaya başladılar. Romalılar'ın Mısır'daki saltanatları M.S. 395 yılına kadar yani 425 yıl sürdü.

Avgustus Mısır'ı kendisine hass-ı mülk (hususi mülk, kendisine tahsis edilmiş mülk) yapıp Roma senatosunu hiçbir işine karıştırmadı. Ve hatta onların oraya gitmelerini menetti.

Mısır bu devrede bir vilayet halinde yönetilmiştir. Tarih bakımından açıklanmaya değer hemen hiç bir şey olmamıştır. Mısır'da bu sırada bir gelişme, bir uygarlık eseri görülmemiştir. Milletlerarası bir olay meydana gelmemiştir. Mısır, Bizans devri de dahil olarak tam 671 yıl zahire yetiştirir bir tarladan ibaret olmuş, vergi açığının önemli bir bölümünü kapatmak için Roma'nın bir kileri haline gelmiştir.

Artık Mısır'da büyük binalar ve tapınaklar yapılmıyordu. Bunlar ancak ufak birkaç ibadethane yapmışlar, Medietü-Abu, Fila, Dündere gibi tapınaklara da bazı yeni kısımlar ilave etmişlerdir. Bunlarda firavun

tarzı görülmüyordu. Tuttukları mimarlık tarzı Yunan veya Romalı tarzıydı. Zaten bunlar da pek azdı. Çünkü memleket onların zulmü, gururu yüzünden fakir düşmüş, böyle şeylere iktidarı kalmamıştı. Mısır harap oluyordu. Eski ressamlık, mimarlık çöküyor, yok oluyordu. Yalnız Mısır ve Yunan tarzı arasında yeni bir ressamlık ve mimarlık meydana gelmişti ki, çirkin değildi. Hiyeroglif yazısı artık ihmal olunmuş ve nihayet unutulmuştu.

Romalılar'ın ele geçirdikleri memleketlerin düzen ve yönetimini bozmayıp aynıyla bırakmak adetleri olduğundan Mısır'ın Batlamyuslar'dan kalma eski yönetimine dokunmamışlardı. Yalnız bir vali atamışlardı. İşte bütün bu 671 yıllık dönemde Mısır bir Roma vilayeti halinde ve bir Romalı vali tarafından yönetilmiştir.

Valinin merkezi İskenderiye şehriyde. Önceleri iki, sonraları üç yardımcısı vardı. Bunların her biri Aşağı, Orta ve Yukarı Mısır'a bakarlardı. Bu üç Mısır, müdürler yönetiminde müdürlüklere ayrılmıştı. Vali Mısır'ı dolaşır, vergiyi toplar, askerin durumunu, hesaplarını denetler, halkın şikayetlerini dinler, husumetleri ortadan kaldırırdı. Bunların hepsi de zaten Batlamyuslar zamanında vardı. Avgustus bir şey eklememiş veya lağvetmemişti. Ancak İskenderiye Belediye Meclisini ortadan kaldırmıştı. Bu meclis idari özerkliğe sahip bir hükümet gibi olup İskenderiye halkının bütün işlerine bakardı. Bu halkın çoğunluğu ise Yunanlı idi. Kayser'in bütün amacı bu halka «kendi milletinizin fatihlerine dayanmayın, ancak kendi nefsinize bel bağlayın» demek ve bu noktayı anlatmaktı. Aynı zamanda İskenderiye'deki Yahudilerin Batlamyuslar zamanında sahip oldukları bütün haklar ve ayrıcalıklar yerinde bıraktı. Bu suretle onları her ne kadar kendi mertebelerinden yukarı çıkarmamışsa da Yunanılar'la eşit tutmuştur.

Romalılar zamanında Mısır'da iç karışıklıklar olmuştur. Bunun da başlıca sebebi halkın milliyetçe, dince başka başka olmalarıdır. Bu durum özellikle İskenderiye civarında pek fazlaydı. Önce fesat Yahudiler'le Yunanlılar arasında olurdu; sonra Mısır'da Hıristiyanlık ortaya çıkmış ve bu fesat Hıristiyanlar'la putperestler arasına girmiştir. En sonunda bizzat Hıristiyanlık arasında ikilik çıkmış ve fesat Hıristiyanlar arasına da düşmüştür. Hükümet ise bunlardan bir tarafı tutup mücadelelere kuvvet vermiştir.

Romalılar zamanında Mısır'da olan açıklanmaya değer olaylar kısaca şöyledir: İlk yüzyılda yani M.S. 68 yılına kadar kanallar temizletilmiş, tarım gelişmiş, Hindistan'a varıncaya kadar ticaret genişletilmiştir. Yahudiler'le Yunanlılar arasında İskenderiye'de birkaç kıyım olmuştur. Bunların en önemlisi M.S. 38'de olandır ki, Yunanlılar Yahudi mahallesini yağmalamışlar ve Yahudiler'in çoğunu kesmişlerdir. Roma imparatoru bunların arasını bulmuşsa da yine böyle olaylar bunların arasında eksik olmamıştır.

İkinci Yüzyıl, yani M.S. 68-182 arasındaki dönemde de ticaret ve memleketin serveti artmakta devam etmiştir. Hatta Mısır'ın ticareti Çin'e kadar uzanmıştır. Bu devrin en parlak zamanı İmparator Trayan (M.S. 98-117) zamanıdır. Trayan ticaretin gelişmesi için Nil ile Kızıldeniz arasında bir kanal açmıştır. Bu kişi Babil kalesini Romalılar tarzında

olmak üzere yeniledi. Bu kalenin bazı binaları halen «Mısru'l-Kadim» (Eski Kahire şehri) de «Mari Gürcis» Kilisesi civarında mevcuttur. İşte bu kale, Araplar'a Mısır'ı fetihleri zamınında uzun bir direnç göstermiştir. Yine bunun zamanında Fila Tapınağı tamamlandı. Yine bunun zamanıdadır ki Nil suyunun pek çok alçalması sebebiyle Mısır'da kıtlık oldu. İmparator Roma'dan Mısır'a gemilerle zahire gönderdi.

Son günlerinde yine Yuhudiler'le Yunanlılar arasında büyük bir fitne çıktı. Bu sefer Yahudiler Yunanlılar'dan ellerine geçeni kestiler ve kalanlarını kovaladılar. Yunanlılar da İskenderiye şehrine sığındılar ve burada ellerine geçirdikleri Yahudileri keserek intikam aldılar. Bu karşılıklı kıyım bunlar arasında aylarca devam etti. Çekişme Yahudiler'den İskenderiye'de bulunanların büyük kısmı ezildikten sonra, Yahudiler'in çöle püskürtülmesiyle son buldu.

Bu Yüzyıl'ın diğer önemli olayı İmparator Mark Orel zamınında (M.S. 172) Mısır'da genel bir ayaklanma olmasıdır. Şimdiye kadar kargaşalık daima İskenderiye'ye münhasır ve bir iki millet arasında olurken bu sefer ilk olarak Mısır'ın her tarafında genel bir biçimde, zulme karşı ve Romalılar aleyhinde olmuştur. Romalılar bu isyanı bastırmak için pek güçlük çekmişler, ancak yılarca uğraştıktan sonra başarılı olabilmişlerdir. Bir süre sonra da Mısır'daki büyük Romalı komutanlardan biri İmparator aleyhinde ayaklanmış, Mark Orel bizzat Mısır'a gelip isyan ateşini söndürmüş ve asileri de affetmiştir.

Bu iki ayaklanma Mısır için çok kötü ve uğursuz oldu. Tarın durdu, halk fakir düştü. Artık Mısır hep bu halde kaldı. Hatta gittikçe daha şiddetli bir duruma düştü.

211 yılında Roma'da İmparator olan Karakalla zalim, fakat zayıf bir adamdı. İskenderiyeliler kendisiyle eğlenirler, aleyhinde nükteli şeyler söyleyerek alay ederlerdi. Karakalla bunun intikamını almak için bizzat İskenderiye'ye geldi. İskenderiye gençlerini şehrin dışında topladı ve hepsini öldürttü. Sonra şehri bir duvar ile ikiye bölüp bir kısmının halkının diğer kısmıyla karışmasını yasakladı. Aynı zamanda İskenderiyeliler'in oynadıkları oyunları da yasak etti.

Mısır Romalılar'ın gözünde saygınlığını kaybetmiş ve sürgün yeri olmuştu. Roma'dan külhanbeyler, mahkumler buraya valileri bile gazaba uğramış kimseler arasından seçip gönderiyordu.

268 yılında Tedmür (Palmir, Palmyre) Kraliçesi ve Odenas'ın karısı Zenobie (Zenobye, Zeba) Suriye'yi ele geçirdikten sonra Mısır'ı da ele geçirdi. Ancak iki yıl kalabildi ve Romalılar'dan Oreliyen tarafından bu ülkeden çıkarıldı.

Dioklesiyen (Arap tarihçilerine göre Dekladiyanus) zamanında Mısır biraz refah yüzü gördü. Güneyden Sudan kabilelerinin hücumları önlendi. Maliye işleri düzeltildi. Vergi işleri yeniden düzenlendi. Verginin bir kısmı Roma'ya gönderilip, bir kısmı tohum için alıkondu. Bir kısmı da birçok zamandır devam eden ihtilallerden dolayı pek fakir düşmüş olan İskenderiye halkı için ayrıldı. Bu bağış İskenderiyeliler'i pek memnun etti. Gönül borçlarını ödemek üzere bu eli açık hükümdar için güzel bir dikilitaş diktiler. Bu dikilitaş halen İskenderiye'de «Amudü's-Süvari» adıyla mevcuttur. Bazıları buna Pompe Amudu derlerse de

doğru değildir. Bazıları da Batlamyus Dikilitaşları derler. Bu da yanıştır. (Tarih faslının Romalılar devrine bakınız.)

Dioklesiyen'in ilk zamanlarındaki bu rahat çok sürmemiş, onun egemenliğinin son devresinde Hıristiyanlara karşı eylemi bütün Mısır'ı saran bir felakete sebep olmuştur. Hıristiyanlık Mısır'a Aya Markos (Araplarca, Mürkas) marifetiyle çokten beri girmiş, Mısır Hıristiyanlık için verimli bir tarla gibi olmuştu. Birçok insan Hıristiyanlığı kabul etmişti. Kısacası Mısır Hıristiyanlığa uygun olan ilk yerdi.

Dioklesiyen'e kadar Mısır'da Hıristiyanlık her gün büyümüş, her gün kuvvetlenmişti. Bu İmparator bütün halkına kendisini ilah tanımaların teklif etmişti. Bunun da sebebi hayatını, servetini güvence altına almaktı. Mısır Hıristiyanları bu teklifi kabul etmediler. İmparator Mısırlalar'a zulmetmeye başladı. O zulmettikçe berikiler direnişi artırdılar. Kısacası bu eziyetler, zulümler Hıristiyanlar'ın dinlerine daha çok sarılmalarından başka bir sonuç vermedi. Bunu gören İmparator Mısır'da katliama başlayıp her tarafta büyük-küçük birçok Hıristiyan kesti. Kiliseleri kapattı. Hıristiyanlar Said taraflarına doğru kaçtılar. Orada dağlardaki mağaralara, yani eski firavunların mezarlarına saklandılar. Hatta bu sırada, bu kılıçtan kurtulan döküntü din tutucuları Hıristiyanlık gayretiyle o mezarların o canım nakışlarını, kabartmalarını, yazılarını bozdular, bozamadıklarını çamurla sıvayıp kapattılar. Bereket versin firavunların o eserleri granit gibi sert taşlar üzerine yapılmıştı, bunları silmek kolay olmuyordu. Yoksa bu uygarlık tahripçisi Hıristiyanlar'ın elinden hiçbirşey kurtulamayacaktı. Roma İmparatoru onlardan intikam alıyor, onlar da uygarlıktan intikamlarını çıkarıyorlardı.

İmparator bunların bir kısmına, kestirmeden önce, Hıristiyanlıktan vazgeçmelerini teklif ediyordu. Kabul edenler kurtuluyordu. Bunlar arasında Dümyane adında Belkas cihetinde bir kilisenin başı olan güzel bir genç kız da vardı, İmparator tekrar eski dinine dönmesini teklif etmiş, o da kabul etmemişti. Birçok eziyet görmüş, yine inat etmişti. Bunun üzerine bu kız papası da kestirmişti. Halen bu kızın mezarı Mısır Kıbtileri için büyük ziyaretgahlardandır. Her yıl Kıbtiler oraya gidip bu mezarı ziyaret ederler.

Dioklesiyen Mısır'ın Hıristiyanlarını yani Kıbtileri öyle kırıp geçirmiştir ki, halen Kıbtiler onun hatırasını unutamazlar. Hatta o zamana «Şehitler Yüzyılı» (El-Asrü'l-Şüheda) adını koymuşlar ve halen öyle derler. Kıbtiler takvimlerinde yılbaşı olarak o tarihi esas almışlardır. Bu, Milad'ın 284'üncü yılıdır. Yani şimdi Kıbti senesi (1924'de) 1635'dir.

Romalılar'ın Roma'da Hıristiyanları -canvarcasına ezalara layık gördükten sonra- «Aren»lerde arslanların ağzına attıkları,[2] canavarlara yedirdikleri bu dönemde Mısır Hıristiyanları ta Kostantin zamanına kadar büyük bir felaket devresi geçirdiler. Kostantin Hıristiyanlığı kabul etmiş (381), devletine resmî din yapmıştı. Artı Hıristiyanlar'ın ikbal yıldızı parlamıştı. Zamanında Mısır Hıristiyanlarının yüzü gülmüş, Hıristiyanlık yayılmış, memleket rahat etmeye başlamıştır.

2- Kovadis adındaki hem nesir, hem bestelenmiş opere halindeki eserin konusu bu zulümlerdir.

Ancak bu kez de Hıristiyanlık içinde ikilikler, İncil'in türlü türlü yorumu, çeşitli mezhepler ortaya çıkmış Hıristiyanlar birbirine girmişti. Kostantin Mısır'da Hıristiyanlığa değer vermiş, bunun için ne kadar eski putperestlik, yani firavun eserleri varsa yapabildiği kadar mahvmetmiştir. Bu sırada eski devreye ait bir kütüphaneyi de yok etmiştir. Kostantin zamanı bütün Avrupa'da Hıristiyanlıkta bir ruhbanlığın ortaya çıkışı ve manastırlar inşası devri olduğundan Mısır'da da böyle olmuş, birçok manastırlar yapılmış, manastırların adamları çoğalmış, hükümet manastırlara toprak, mülk ve maaş vermiştir. Bu dönemde halk askerlikten kaçmış, ağır olan vergilerden kurtulmak için manastırlara yazılmaya başlanmıştı. Sonraları bu hareket o kadar artmıştır ki, hükümette de etkisini göstermiştir.

Bu devre Romalılar'ın ikiye ayrılması tarihi olan 395 yılına kadar devam etmiştir.

3- BİZANSLILAR

Bu devre 395'den başlayıp 617 yılına kadar yani 222 yıl devam etmiştir. Bu devre içinde Acemler'in 11 yıl egemenliklerinden sonra tekrar Mısır Bizanslılar'ın eline geçmiş, Araplar'a yani 641 yılına kadar 13 yıl daha onlarda kalmış olduğundan, bu hesaba 13 yılı da ilave edince hepsi 235 yıl eder.

Büyük Kostantin adıyla meşhur olan Roma İmparatoru Kostantin başkentini İstanbul'a nakletmiş, bu sebepten ölümünde Roma İmparatorluğu iki büyük kısma ayrılmış, Batı kısmı az zaman içinde mahvolup Doğu Roma İmparatorluğu kalmış, Mısır bu Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altında geçmiştir.

Kostantin'in yapıp kendi adını hatırlatmak maksadıyla Kostantiniye dediği şimdiki İstanbul şehrinin yerinde Puzantiun adıyla Yunan tüccarlarına mahsus ufak bir kasaba vardı. Yunanlılar Roma'nın latinlerini etkilemişler, onlara Yunan adetlerini vermişler, hatta Yunanca'yı da Latince yerine resmî dil olarak sokmuşlardır. İşte böyle pek az bir miktar Yunanlı'nın boyasına boyanmış, kanı Latin olan bu milletin devleti yani Doğu Roma İmparatorluğu artık Bizans adını almıştır. Bu devlet mensuplarına Bizanslılar diyoruz.

Mısır Bizanslılar zamanında da Roma zamanındaki gibi kalmıştır. Bunların zamanında Hıristiyanlıktaki ikilikler, çekişmeler artmıştı. Bizans İmparatorları azınlıkta olan mezhebi himaye ederler, çoğunluk kazanmış olan mezhebi tanımak istemezlerdi. Mısır'da Bizanslılar'dan hükümetin mezhebinde hükümdar takımı (Araplara göre: Hizb-i Sultani; Avrupalılar'a göre Melchites 'Melhit') adıyla bilinen bir kısım halk var idiyse de, büyük çoğunluk Hıristiyanlığın «Yakubiye» mezhibende idi. Bunlara da Yakup takımı (Araplarca, Yakubiyyun, Avrupalılar'a göre Zakobin 'Zacobites') denirdi.

Bu takım hükümetten zulüm görür ve ezilirdi. Bu nedenle Bizans'tan nefret etmişlerdi. Bunlar hapsolunur, sürülür, malları yağmalanır, çoluk çocuklarıyla beraber öldürülürlerdi. Mısırlılar tarafından genel bir

fikir doğmuştu. O da Bizans'tan ne olursa olsun kurtulmak idi.

Bizans devri gittikçe eski Romalılar devrinden daha fena olmuştu. Halk zulüm altında inlemekteydi. Bilimden, sanattan hemen hiç bir şey yoktu. O eski firavun devrinin bilim ve sanat saltanatının büyüklüğünün yerinde zulüm, tutucluk, cehalet yelleri esiyordu. Mısır yalnız hububat yetiştiren bir tarla, halkı da bu tarlayı süren bir hayvan veya alet olmuştu. Mısır'ın sanatı yalnız tarımdan ibaret kalmıştı. Servet birkaç kişinin elinde toplanmış, halk fakir düşmüştü. Bazı zenginler bir kasabaya tamamen sahip bulunurlardı.

Mısırlılar'ı Bizans devletinden şunlar soğutmuştur:

1- Vergilerin pek ağır olması. Vergiden muaf hiç bir şey kalmamıştı.

2- Hükümetin, çoğunluğunu oluşturan ve yerli halk olan Kıbtiler'e karşı azınlık durumunda bulunan Yunanlılar'ı himaye ve onlara çıkar sağlaması.

3- Büyük mansıbları zenginlere vermesi ve ailelerini irsî kılması.

4- Hükümetin hak, kanun, adalet yerine eline silah alıp yoketme politikası uygulaması.

5- Hırsızlık, yağma, namusa saldırı ve cinayetlerin çoğalıp memlekette güvenliğin kalmaması.[3]

İşte bunlardan dolayı, Bizanslılar'dan bıkmış usanmış olan halk kolaylıkla ve hatta can atarak önce Acemler'e, sonra Araplar'a teslim olmuş, onları sevinç içinde karşılamıştır.

4- ACEMLER

Bu devir 617-627 yılları arasında 11 yıl sürmüş, küçük bir zamandır. Bu zamana dair önemli olaylar yoktur. Ancak bu bölümü kitabımızın düzenleniş biçimini bozmamak için anlattık. Bizans İmparatoru Herakl (Heraklius) zamanında Acemler Mısır'ı ele geçirmişlerse de, yine bu İmparator 11 yıl sonra «Tasr-Kisri»ye gidip Acemler'i perişan etmiş ve orayı yakmıştır. Bunun üzerine Acemler Mısır'dan çekilmeye mecbur olmuşlardır. Bu suretle Bizans Mısır'daki saltanatını geri almıştır. Böylece Acem istilası Bizans'ın Mısır saltanatına ufak bir fasıla, bir fetret devrinden başka birşey yapamamıştır.

Nihayet 641'de Mısır Araplar'ın eline geçmiş, Bizans egemenliği bitmiştir. Bu suretle tarihin bu sayfası da kapamıştır.

3- O zaman halkın hükümete şikayetlerini ihtiva eden pek çok papiruslar mevcuttur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLÜMANLAR DEVRİ

Bu devir Halife Ömerü'l-Faruk zamanında Amr İbnü'l-As'ın Mısır'ı zaptetmesiyle yani hicretin 20'nci Miladi 641'inci yılından başlayıp zamanımıza kadar devam eder.

Bu devrin başlıca kaynakları Arapça eserlerdir. Bu devreye ait Avrupa eserlerine de bu Arapça kitaplar kaynak olmuştur.

Bu bölüm ikiye ayrılmıştır:

I- Araplar Devri,
II- Turanlılar Devri (Türkler Devri).

-I-

ARAPLAR DEVRİ

Bu devri üç bölüme ayırmak gerekir:

1- Hicaz Devleti (Seçme Dört Yarlar-Çahariyar-ı Güzin-Ulu Halifeler; Hulefay-ı Raşidin Devri).

2- Emevi Devleti (Beni Emeviyye, Emeviler) Suriye Arap Sömürgesi Devri) (Avrupalılar'a göre Ommyades.)

3- Abbasiye Devleti (Beni Abbas, Abbasiler, Abbaslılar) (Irak Sömürgesi Devri). (Avrupalılar'a göre Abbasides).

Asıl Arap devleti Hicaz Devleti'dir. Bu devletin başkenti Medine idi. Fakat Hicaz'ın bir devlete merkez olabilecek bir toprak olmadığı az zamanda görülmüş, Hicaz bırakılıp devletin ağırlık merkezi Suriye'ye geçmiştir. Önce Ulu Halifeler hükümeti, devletten çok bir dini heyet şeklindeydi. Böyle bir teşekküle ise Hicaz yeterli gelebiliyordu. Fakat bu organ bu şeklinden çıkıp tabiatıyla devlet, saltanat şekline geçince o anda Hicaz onun hayatına elverişsiz bir çevre oldu. Suriye'de bu suretle teşekkül eden devlet Hicaz'dan gelme sayıları az Araplar tarafından kurulmuşsa da bu hükümet gerçekte Arap hükümeti denemeyecek bir hükümetti. Çünkü Suriyeliler başka cins halktı. Hicaz'da da Suriye'yi göçle iskan edecek kadar çok Arap halkı yoktu. Ancak bu Hicaz Arapları dillerini, dinlerini gittikleri yerin halkına kabul ettirmeyi ilk iş saydıklarından Hicaz'ın Suriye sömürgesini az zamanda Araplaştırmışlardır. Suriye'ye Araplar geldiği zaman Suriye halkının dili Keldanice, memurların ve birtakım Bizans'tan gelme halkın ki Bizansca yani Rumca idi. Bunlardan sonra Irak'da kurulan Abbasiye hükümeti de bu tarzda bir hükümettir. Şu farkla ki, bu devleti teşkil eden bir Horasanlı, yönetenler Türk, Acem ve Arap'tan oluşan bir karışımdır. Yalnızca resmi dil Arapça, halifeler Arap idi. İşte bundandır ki, Abbasiler'in devletine de Arap devleti derler.

Mısır Hulafa-yi Raşidin tarafından zaptedilmiş, onun son bulmasıyla Emeviler'e, onun da düşmesiyle Abbasiler'e geçmiş ve hepsi tarafından da bir vilayet halinde yönetilmiştir.

1- HİCAZ DEVLETİ DEVRİ

Mısırlılar Bizanslılar'ın zulmüne artık dayanamayacak bir duruma gelmişlerdi. Okyanuslar kadar geniş bir kum denizi olan Arabistan çöllerini Kızıldeniz'den ayıran tamamıyla kayalık Hicaz Dağları'ndan bu sırada uygar dünyaya doğru bir ses gelmeye, bir ışık görünmeye başlamıştı. Oradan işte bu ses doğacak yeni bir uygarlığı müjdeliyor, işte bu ışık o uygarlığın yürüyeceği yolu aydınlatıyordu. Bu ses Arap di-

li, bu ışık İslam dini idi. Henüz dünya o çölden bir ses işitmemiş, oradan doğmuş bir ışık görmemişti. Oralar bilinmez bir zamandan beri başıboş ve bir düziye dolaşan, birbirini yiyen göçebe, ilkel bir halka doluydu. Bu halk «Devr-i Cahiliyet» denilen adı üstünde karanlık ve derin bir cahilliğe dalmış uyuyordu.[1] Bunların kimi Ay'a, Güneş'e, kimi bir yıldıza, kimi diğer bir yıldıza, kimisi de öküz gözüne[2] tapardı. Kimi Yahudi dinindeydi. Kimisi de Hıristiyan olmuştu.

Bu ana kadar bu cahil göçebeler dünyanın başka milletlerinin yurdu olan kısımlar saldırı düzenleyemedikleri gibi, dünyanın başka milletleri de bunların yalnız kumdan, kayadan ibaret olan vatanlarına varmak için bir istek beslememişlerdir. Yalnız bazı zamanlar Arap kabileleri Sina'dan Mısır'a girmişti. Yalnız Acemler, Romalılar Arabistan'ın bazı yerlerine biraz girmişlerdi. Bu da geçici olmuştu. Arabistan Mısır gibi değildi. Orada altın akıtan bir Kutsal Nil, yeşilliğe bürünecek, tarıma elverişli bir toprak yoktu. Kızgın kum, dalgalanan bir çöl, sert kaya, sarp dağdan ibaretti. Göçebe halkı ise çula bürünür, iki arşın kaba bezden ibaret olan çadırlarının altına sığınır, beslediği birkaç deve ve koyunun sütüyle, birbirini vurarak zorla, hırsızlıkla aldıkları hayvanlarla yaşar, geçinirlerdi.

Bu Arap adını taşıyan halka burunlarının ucunda doğmuş olan, büyük ve şanlı olmamakla beraber yine tarihte adı okunan İbrani uygarlığının parıltıları biraz ulaşmış, sonra da Romalılar, Bizanslılar biraz bunların gözlerini açmıştı.

İşte bu hengamede Hazreti Muhammed (S.A.V.) gibi büyük bir adam, yüce bir yaradılış «Resulullah», «Peygamber» olarak ortaya çıkmış ve kendisiyle beraber İslam Dini de doğmuştu. Bu doğan çocuk büyüyordu.

Artık şimdiye kadar dünyada görülmemiş birşey oluyordu. Yani çölden koyu karanlıktan, cahillik yurdundan Suriye'ye, Mısır'a, Irak'a doğru ışık geliyordu. Oysa şimdiye kadar ışık Mısır, Suriye ve Irak'ta doğuyor, akıntısı değil, bir ufak serpintisi bazen Arabistan'a doğru gidiyor, orada sönüyordu.

Artık Hicaz'da bir Arap devleti kurulmuştu. İkinci Halife Ömerü'l-Faruk zamanında bu başında dini bir taç ile doğan çöl-zade epeyce kuvvetlenmiş, Suriye'yi pençesi altına almıştı. İşte sağ eli Suriye'yi avlayıp tutarken, artık sol elini de Mısır'ın üzerine atıyordu.

Bu tarihin, İslam tarihçilerince yalnız dini yönlerinin ele alındığı bir dönem olmasına rağmen bazı açıklamaları buraya almakta yarar görüyoruz:

1- Araplar'da o devre ait hiçbir uygarlık yoktu. Hicaz bedevi idi. Ancak Yemen'de bir iki hükümet teşekkül etmiş, bir derece uygarlık hasıl olmuş ise de tarih bakımından önemli birşey değildi. Emra el-Kays, Anter gibi «Yedi Askı» (Muallakat-ı Sab'a) sahiplerinin üç beş şiiri bir uygarlığa delalet edemez. Uygarlık yalnız şiirden ibaret değildir. Zaten her millette her zaman ve vahşilik halinde bile böyle ümmi şairler yetişmiştir. Hem bu «Muallakat-ı Seb'a» da kaba, çirkin deyimlerle, teşbihlerle doludur. Fakat üzücüdür ki, uygarlaştıktan sonra da halen Arap'ta onların kadar şair yetişememiştir.

2- Öküz gözü halen Arap'da makbüldür. Şiirlerine girer, buna «mehy» derler.

Elbette böyle yeni kurulan ve kendi toprağında bir devlet yönetimine gerekli servet olmayan bir devlet için Mısır gibi bir hazineyi elde etmek şarttı. İşte Arap devleti beslediği büyük hırsların gerçekleşmesini ancak böyle başarabilirdi.

Arap komutanı Ambr İbnü'l-As Suriye'deyken uyuyan bir Mısırlı papası sokmak üzere olan bir yılanı vurarak kurtarmış ve ondan Mısır'ın servetini işitmiş, sonra İskenderiye'ye de beraber gidip görmüş ve ağzının suyu akmıştı. Hazreti Ömer'i, bu serveti anlatarak, Mısır'ın fethine teşvik etmişti. Zaten Peygamber de zamanında Mısır'ı İslam dinine davet etmişti. O zaman Bizans'ın Mısır Valisi ve İskenderiye'nin hükümdar takımının da patriği olan Mokokus (Araplarca «Mukavkıs» veya «Cüreyc İbn Mina El-Kıbti» yahut «Kurkubü'l-Yunani, El-Makrizi'ye göre, «El-Mukavkis bin Kurkat) adındaki kişiye bir mektup göndermişti. Mokokus da Peygamber'e mektup ve hediyeler göndermişti. Hatta gönderdiği armağanlar arasındaki cariyelerden «Mariyan»[3] adındaki kız Peygamber tarafından haremliğe kabul edilmişti.

Ömerü'l-İskenderi ve arkadaşlarının «Tarih-i Mısr» adındaki eserlerinin 178'inci sayfasında bu mektubun aslı vardır.

Name-i Peygamberi'nin tercümesi şöyledir:
«Koruyan, yarlığayan Tanrı adına o Tanrı'nın
kul ve elçisi (Peygamberi) Muhammed'den
Kıbtiler Ulusu (başı) Mukavkis'e

«Hidayet bulanlara selamdan sonra, ben seni İslam'a davet ediyorum. Müslüman ol! Tanrı sana iki katlı sevap verir. Eğer yüz çevirirsen Kıbti kavminin bütün günahı senin üzerinedir. 'Ey Kitab ehli! Bizim ve sizin aramızda bir olan söze geliniz de Allah'dan başkasına tapınmayalım, bizim gibileri Allah yapmalayalım. Ona hiçbir şeyi eş etmeyelim. Eğer inanmazlarsa deyiniz ki şahit olunuz, biz müslümanız.'[4]

Allah'ın Resûlü
Muhammed»

Ömer bin Hattab'ın birçok tereddüdden sonra verdiği emirle nihayet M. 639, H. 18'de Amr İbnü'l-As 4 bin kişilik pek ufak bir oduyla Mısır'ın üzerine yürüyüp iki yıl sonra yani M.641, H. 20'de Mısır'ın fethini tamamladı.

Birtakım tarihçiler Amr İbnü'l-As zorladığı halde Hz. Ömer'in Mısır fethinde tereddüd ettiğini, hatta ordu yola çıkmadan önce Amr'a: «Pekiyi, git! Sana mektubum varacak. Eğer Mısır sınırına girmeden mektubumu alırsan geri dön. Girdikten sonra alırsan yürü! diye yazmış, Amr da mektubu sınıra ayak basar basmaz almış ve yürümüştür, diyorlar. Oysa bu anlaşılmaz bir şeydir. Niçin tereddüd etmiş olsun.

Bu fethi istemedi desek Mısır'ın zaptını kim istemez. Yeni kurulan Arap devletine böyle bir zenginlik pek gerekliydi.

3- Araplarca Mariyetü'l Kıbti

4- '...' içinde olan kısım ayettir.

Kuvvetsizlikten, başarı elde edememekten korktu desek, o da değildi. Çünkü Bizans devletinin durumu biliniyordu. Bir de Amr İbnü'l-As Şam'da iken uyumakta olan ve kendisini sokacak yılanı okla vurarak kurtardığı Kıpti papasından halkının kendilerine kucak açacaklarını, Bizanslılar'ın kuvveti olmadığını öğrenmişti. Bu söylentiler en çok Arap tarihçilerinindir. Avrupalı yazarlar ise şöyle diyor:

«Heraklius Suriye fethi sırasında Ömer'den Mısır'a saldırmayacağına dair söze almış, buna mukbil bir vergi vermeyi taahhüt etmişti ve buna güvenmişti. Halife ise Mısır'ın fethini istiyordu. Bizanslılar vergiyi muntazaman veremiyorlardı. Halife bunu vesile addedip verginin karşılığı olmak üzere Mısır'ın zaptını kararlaştırmış, Amr İbnü'l-As'ı göndermiştir. Fakat Amr, yolda Halife'den bir mektup almış, onun bu işte tereddüt etmekte olduğunu bildiğinden dön emri zannetmiş, saygı göstermek bahanesiyle açmayıp, yarın sabah namazdan sonra herkesin önünde ve törenle açarız demiş. Aynı zamanda askeri zorlu bir yürüyüşle yürütüp El-Ariş'e varmıştır. Hilekar Amr tatarla (postacı) görüşüp yeni bir meclisin Halife'yi Mısır seferinden vazgeçirdiğini, emrin sınıra girmemiş ise dön emri olduğunu öğrenmişti. Ordu El-Ariş'e gece vardı. Sabahleyin namazdan sonra asker toplandı. Komutan mektubu öpüp alnına koyduktan sonra açıp yüksek sesle okudu. Mektup şöyle idi:

«Bismillâhirrahmanirrahîm.

«Halife Ömer İbnü'l-Hattab tarafından Amr İbnü'l-As'a selam. Allah'ın inayeti üzerinde olsun.

«Eğer bu mektubu aldığın zaman henüz Suriye'de isen Mısır'a gitme. Yok sınırı geçtikten sonra alırsan yürü. Allah seni başarıya ulaştırsın.»

Amr, mektubu okuduktan sonra «Nerdeyiz?» diye sordu. Çevresindekiler, «El-Ariş'te!» cevabını verdiler. Onlar, «Rafiya direklerini dün akşam geçtik. Biz Mısır'dayız. El-Ariş Mısırdandır» dediler. Bunun üzerine Amr, «Öyleyse Allah'ın inayetiyle ileri. Allah ve Halife bunu emrediyor» diye bağırdı ve yürüdüler». O zaman Bizans İmparatoru Heraklius idi. Aşağı Mısır'da tarafından görevlendirilmiş Sirus adında bir vali vardı. Heraklius zayıf bir imparatordu. Yalnız din işleriyle uğraşır, kendisini papaslara teslim etmişti. İstanbul ise Hıristiyanlık kavgaları ile çalkanıyordu. Bu durumlar Araplar'ın ehemmiyetsiz bir kuvvet ve iktidarla Suriye ve Mısır'ı almalarını kolalaştırıyordu. M. 639, H. 18 tarihinde Amr Mısır sınırını geçip Ferma'ya geldi. Askerlerinin azlığına, kuşatma için gerekli aletlerinin eksikliğine rağmen şehri iki ayda ele geçirdiler. Bizanslılar ancak zayıf bir direnişte bulunabildiler.

Amr, Şam'la ulaşımı sağladıktan sonra El-Kantara, El-Kassasin ve El-Tellü'l-Kebir yoluyla Belebis şehrine gelip bir ay süren kuşatma ve şiddetli bir savaştan sonra burasını da elegeçirdi. Can kaybı fazla olup zaten küçük olan ordusu pek azalmışsa da yağmaya düşkün olan çölün bedevileri güzel bir fırsat belirdiğini görerek kendisine katılıp ziyanını kapattılar. Oradan Nil üzerindeki Emdünyen[5] denilen köye geldiler.

5- «Emdünyen» Kahire'de şimdiki Abidin Sarayı ile Özbekiyye arasında bir mevkiidir. O zaman Nil oradan geçerken batıya doğru yatağını değiştirip şimdiki yatağından akmaya başlamıştır.

Bizans askerinin bütün kuvveti Nil'in sağında Cebel-i Mukattam sırtlarına ve Menf'in kuzey doğusuna yayılmış olup Nil'e hakim olan Babil kalesine[6] kapanmışlar, Emdünyen'de az bir kuvvet bırakmışlardı. Bu kuvvet Amr İbnü'l-As'ın kuvvetiyle ufak çarpışmalar yapıp Arap ordusunu haftalarca yolundan alıkoydu. Ancak sonunda Amr bu yeri ele geçirdi.

Mısır'ın bu sırada iki önemli şehri vardı. Biri İskenderiye ki yeni başkent, diğeri Menf olup-eski meşhur başkent idi. İskenderiye Bizanslılarca itibarda olup Menf'in o eski ve önemli dikilitaşları, heykelleri kaldırılıp süslemek için İskenderiye'ye götürülmüştü. İskenderiye'de çoğunlukla hükümdar takımları, Menf'de Yakubiler yani Kıbtiler otururdu. Bu iki şehir birbirini sevmiyor, birbirinin rakibi idi. Menf'de Mokokus vali idi. Kendisi aslen Yunanlı idiyse de Mısır'da doğmuş ve ailece Kıbtiler'le karışmıştı. Bu sebeple Kıbtiler'in tarafını tutardı. Menf ile beraber Babil kalesi de yönetimi altındaydı. Amr Babil kalesinin önüne geldi.

Amr, kuvvetinin Babil kalesini fethe yeterli olmadığını gördü. Hz. Ömer'den yardım istedi. Yardım gelinceye kadar Feyyum tarafını fethetmeye niyet edip Menf üzerinden Feyyum'a gittiyse de bu hareketten hiçbir sonuç ve kazanç elde edemedi. Dönüp Ayn-ı Şems'e geldiği zaman (M. 640, yaz mevsimi) kendisine Zübeyr İbnü'l-Avvam komutasında 12 bin kişilik bir yardım yetişti. Fakat diğer taraftan da Feyyum yönüne gitmesini fırsat bilen Bizanslılar da Emdünyen'i geri almışlar ve 20 bin kişilik bir kuvvet hazırlamışlardı. Komutanları Teodor bu kuvvetle Araplar'ın hareket üssü olan Ayn-ı Şems üzerine yürüdü. Amr biri Abbasiye (şimdiki Kahire'nin bir mahallesi)nin doğusundaki El-Cebelü'l-Ahmer adlı dağda, diğeri Emdünyen'e yakın bir yerde Nil üzerinde iki pusu kurdu. İki asker karşılayıp savaşa tutuştukları zaman bu pusudakiler çıkıp Bizans ordusunun iki kanadını çevirerek arkasını aldılar. Bizans ordusundan ancak 300 kişi kaldı. Diğerleri öldü veya kaçtı. Araplar Mısır denilen şehri zaptettiler. Bu Mısır denilen şehrin neresi olduğu hakkında ihtilaf olup Menf şehrinin Nil'in doğu sahilindeki kısmı olması muhtemeldir. Bununla Amr'ın önünde Feyyum'un zaptı ve Babil kalesinin (Babilan) kuşatmasına başlamak yolu açılmış oldu.

Babil'deki Bizans askeri komutanı Mısır'ın Valisi olan Mokokus idi. Bazı tarihçilere göre bu kişi 12 yıldan beri Mısır'da vali olup ettiği zulümlerden dolayı Kıbtiler'in nefretini üzerine çekmişti. İşte bu suretle bu kişi Mısır'ın Araplar tarafından fethini kolaylaştırıyordu. Araplar Babil kalesini ağustos sonlarında kuşattılar. O zaman taşkın zamanı olup kalenin hendekleri su ile dolmuştu. Araplar'ın kuşatma aletleri yoktu. Oysa kaledekilerde herşey vardı. Üzerine bir de taşkın kaledekilerin güvenliğini tamamlamıştı. Sular çekilince Mokokus üzülmüş ve «Roza» adasında gizlice barış yapmaya gayret etmişti.

6- Babil bir söylentiye göre Mısır'a hükmeden Acemler tarafından yapılmıştır. Babil'den getirilen bir asker tarafından muhafaza edildiği için «Babil» adı verilmiştir. Diğer söylentiye göre Firavunlar tarafından Babil'den getirilen esirlere yaptırılmıştır. Nil, Babil ile Menf arasından geçerdi.

Amr ise ancak ya İslam olmak, ya cizye vermek, ya da savaşmak şıklarından birine razı oluyordu. Bir anlaşma yapılıp tasdiki için Bizans İmparatoruna gönderilmişse de Heraklius bir kaç bin müslüman'a teslim olmaya hem hiddet, hem hayret edip hemen Mokokus'u İstanbul'a çağırdı. (Kasım 640)

Araplar kuşatmaya yeni bir gayretle devam ettiler. Komutan Teodor, Delta'da yeni bir asker toplayıp kuşatmayı kaldırmaya teşebbüs ettiyse de başarılı olmak şöyle dursun, kaleye bile yaklaşamadı.

M. 641 yılı martında kuşatılmış olanlar Müslüman ordusunda bir sevinç gürültüsü işittiler. Bu sevinç Heraklius'un ölümünden dolayı idi. Bu olay Bizans askerinin kuvvetini ve gayretini kırdı. Nisan'ın altısından Zübeyr büyük bir merdivenle kalenin üstüne çıktı. Onu gören askerler de çıktılar. Bunun üzerine kaledekiler hayatlarını dokunulmamak şartıyla teslim olmayı istediler, Araplar da bu isteği kabul ettiler.

Amr, kaleyi terketmek için üç gün mühlet verdi. Bazı tarihçilere göre de Mokokus Peygamber'le ilişkide olduğu gibi Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'le de daima mektuplaşırdı. Kıbtiler'i Bizans'ın zulmünden kurtarmak için Müslümanlar'ı kurtarıcı sayardı. Amr İbnü'l-As Menf'in önüne gelince Araplar'la bir anlaşma yapıp şehri teslim etmiştir. Bu anlaşma gereğince Kıbtiler teslim olacak, Araplar da onların dinlerine, canlarına, mallarına dokunmayacaklar, adaletten ayrılmayacaklardı. Yunanlılar ve Bizanslılar Babil kalesine kaçmışlarsa da Mokokus'un rehberliği ile Araplar bunu savaşmadan ve çabucak aldılar. Mokokus askere -vali sıfatıyla» kaleden çekilip Roza adasında müdafaada bulunmalarını emretmişti. Roza (Ruda) adasına sığınan askeri Araplar kolayca kuşatıp esir aldılar ve işini bitirdiler.

Ne tuhaf şey!... İnsanları tutuculuk ne durumlara koymuş, ne aşağılık derecelere alçaltmıştır!...

Yine bu tutuculuk insanları beladan belaya düşüren, perişan ve mahveden en büyük sebep olmuştur.

İşte şu felakete uğramış olan Bizans ordusu verilen bu üç günlük sürenin birini yine Hıristiyan, fakat ayrı mezhebde olan Kıbtiler'i türlü eziyetlerle öldürmeye hasretmişler, kuşatmadan önce zindanlara doldurdukları Kıbtiler'in ellerini, ayaklarını kesmişlerdir. Müslümanlar tutuculuk sebebiyle türlü zulümler yapar diyen Avrupalılar işte bu ve daha birçok benzerine baksınlar da Hıristiyanlık adına neler yapıldığını anlasınlar ve sussunlar.

Amr adam başına yıllık bir dinar (yaklaşık 70 altın kuruş)dan ibaret bir vergi koydu. Bir de her Kıbti'nin gelen bir müslüman misafiri 3 gün evinde misafir etmesini şart koştu. Kıbtiler memnuniyetle bunları yaptılar. Birkaç gün içinde bu suretle 12 milyon dinar vergi toplandı.

O zaman demek Mısır'da 12 milyondan çok nüfus varmış. Çünkü halkın ufak kısmı (hükümdar takımı) Araplar'a itaat etmeyip İskenderiye'ye kaçmışlardır.

Babil kalesi işi bittikten sonra Amr İskenderiye üzerine hareket emrini verdi.

Burada Arapça tarihler bir hikaye anlatırlar: Komutanın emriyle Nil

ile Babil kalesi arasındaki Arap ordugahı kaldırılıyor, çadırlar sökülüyordu. Amr'ın çadırı sökületeceği zaman iki güvercinin çadırın tepesinde yuva yapmış ve yumurtlamış olduğunu gördüler. Bunu Amr'a haber verdiler.

Ve çadırı söküp sökmemeleri hakkında emir istediler. Amr bunlara, «Allah etmesin! Bir Müslüman kendisine sığınan Cenab-ı Hakk'ın hiçbir yaratığını himayeden çekinir mi? Özellikle şimdi Muharrem ayı. Bu ayda din bizi her kötülükten menediyor. Benim misafirim olmuş olan bu kuşlara dokunulmasın. Ben İskenderiye'den gelinceye kadar çadırım burada böylece kalsın» demiştir.

Emri gereğince çadır bırakılmış, güvercinler yavrulamıştır. İşte bu çadırdır ki, Fustas (Fustat) şehrinin temel taşı olmuştur. O zamandan beri bu çadırın etrafına çadırlar kurulmaya, barakalar, dükkanlar, nihayet evler yapılmaya başlanmış, bu suretle Fustat (Fustas) şehri meydana gelmiştir.

Bizans komutanı Teodor yeni bir kuvvet tedarik etmiş, Demenhur yakınlarında («Kevm-i Şerik» ki Reşid kolu üzerindedir) Amr'ın karşısına çıkmıştır. On gün devam eden bir savaştan sonra Teodor geri çekilmeye ve İskenderiye'ye sığınmaya mecbur olmuştur. Arap ordusu bir de İskenderiye'nin batısında Maryut'ta ufak bir mukavemet görmüştür.

Araplar İskenderiye önüne geldiler; fakat şehir pek korumalıydı İçinde 50 bin asker vardı. Yunanlılar ve Bizanslılar Mısır'ın her tarafından kaçıp İskenderiye'ye toplanmışlardı. Kısacası Araplar'ı püskürtecek, uzun süre karşı koyacak bir durumdaydılar. Özellikle deniz tarafından güvence altındaydılar. Henüz Araplar'da çadır, deve ve mızraktan başka birşey olmadığı gibi, donanmaları, usulünce bir kuşatmayı yürütebilecek kadar askerleri ve kuşatma sırasında kullanılacak aletleri de yoktu.

Karadan kuşatabileceklerini düşünsek bile deniz ulaşımını hangi donanma ile önleyeceklerdi. Bu deniz de açık oldukça Bizans'tan sürekli olarak erzak ve yardım gelecekti. Çare hücum etmek ve zorla almaktı. Kalenin sağlam oluşu ve Araplar'ın kuvvetinin azlığı yüzünden bu da mümkün değildi.

İskenderiye'yi almaksa bütün bu fetih girişimini tehlike altında bırakmak, geçici bir fetih yapmış olmak demekti.

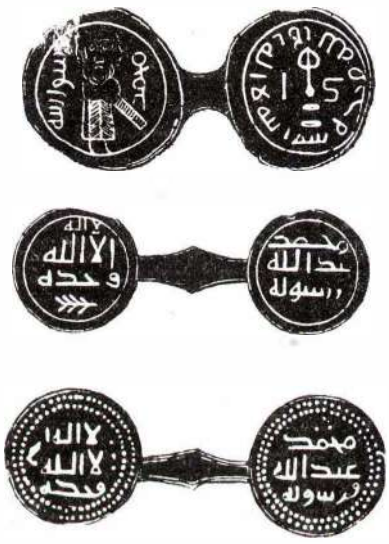
İşte bu sebeplerden dolayı Amr İskenderiye'nin önünde bir karaul (Karakol kelimesi bizde sanıldığı gibi «Kara kolu» gibi terkiplerden doğma olmayıp, asıl Türkçe'de mevcut «karamak» fiilinden gelir. Karamak, tarassut etmek, gözetlemek demektir. Aul ise tamamıyla -cı gibi bir edattır.

Hatta Çağatayca'da «karacı» bile vardır) birliği bırakıp (Haziran 640) kendisi Delta'nın diğer kısımlarını fethe gitti.

Bu sırada Mokokus İskenderiye'ye dönmüş ve patriklik görevini deruhte etmişti.

Bu sefer yeni İmparatoru -ki zayıf bir hükümdardı- İskenderiye'nin teslimine razı olmuş, Amr ile ikinci bir anlaşma yapmaya gizlice başlamış, Amr ile Babil'de birleşip şu şartlarla bir anlaşma imzalamıştır.

(Bu paralar bakırdır. Hülefay-ı Raşidin'in paraları olmakla tarih bakımından önemleri vardır. Hele bu üç paradan birincisi ve resimli olan mutlaka onlara aittir. Araplar ilk devletlerini kurdukları zaman uzun müddet Suriye ve Mısır'da Bizans, Irak'ta Sasani ve Acem paraları taklidinde paralar yapıp kullandılar. Bu taklit o kadar açık ve fazladır ki, çok zaman Bizans'ın imparotor resmini, haçını, hatta yazı ve rakamını bile paralarından kaldıramadılar. Veya kaldırmasını bilemediler. Bunlara yalnız kufi yazı ile Arapça Kelime-i Tevhid yazmışlardır. Bir aralık Heraklius, Heraklius Kostantin ve Herakle Onas adındaki üç Bizans imparatorunun resimlerini havi ve müşterek paralarına da Arapça yazıp kullandılar. Bunlarda (B) harfleri vardır ki, B:20, İ:1 olduğundan 21 eder. Bu da basıldığı tarihtir. Bu şekildeki paralarda dikkate değer birkaç şey vardır: Bunların birisi parların birinde insan şeklinin olmasıdır. Müslümanlıkta tasvir olmaz diyen din bilginleri Hülefâ-yı Râşidin'in bu işine ne diyecekler bilmem? İkincisi aynı paranın diğer yüzünde latince 15 rakamının olmasıdır. Bunun paranın basıldığı tarih olması gerekir. Bu halde Hicret'in 15. yılıdır. Bu hususta Müze müdürü muhterem Halil Bey'in fikrine müracaat ettim. Bunun 15 olmayıp latince (I) ve (B) olması gerektiğini ve bunun da 21 rakamını belirlediğini söylediler. Gerçekten de İsmail Galib Bey'in «Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu», 1312. sayfada bu tarzda açıklama vardır. Fakat burada bence beş rakamı aşikar bir surette 5 olup B değildir. Birinci ve resimli parayı daha sonra Berlin Müzesi kataloğunda bulduk. Bu «Katalog orientalischen Munzen, Berlin 1898»in birinci cildende sayfa 13'de bu paranın tarifi ve ileriki sayfalarda resmi vardır. Para tamamıyla bizdeki paradır. Bu eser bu 5 rakamını S olarak gösteriyor. Yazık ki buna dair açıklama vermiyor. Bu konuda memleketimizin uzmanı olan Tevhid Bey'e de müracaat ettik. 15'in Rumca olup (I)in bir sayısını, 5'in Rumca harflerine denk olup 15 sayısını gösterdiğini, demek ki bunun 16 olduğunu ve bu paranın H. 16'da basıldığını söylediler. Her ne suretle olursa olsun paranın Hicret'den 15 yahut 21 yıl önce basılmış olması muhakkaktır ki, Hulefay-ı Raşidin devrine aittirler. Diğer dikkate değer olan şey rakamın yanında alt ucunda yatay iki çizgi bulunan çivi gibi bir işaretin mevcudiyetidir. Galip Bey'in kataloglarında ve Halil Bey'in «Asar-ı atika Müzesinde Mekukat Kolleksiyonları, 1923» adındaki eserinin 23'üncü sayfasında açıklandığı gibi bu çivi gibi şey Bizans paralarındaki haç'tır. Ancak Araplar haç'ın açık şeklini kaybetmek için onun iki kolu ile tepesi arasına bir daire halinde birleştimişlerdir ki, bu suretle haç olduğu farkedilmez; ancak altındaki yatay çizgiler Bizans paralarında haç'ın dayanağı olduğu halde aynen bırakılmıştır. İnsan resmine gelince, Araplar bunun eline bir kılıç vermişlerdir. Yine Halil Bey'in zikrettiğimiz eserinde Lavoix'den naklen gösterdiği gibi El-Makrızi «Kitabü'l-Nükud'ül kadime ve'l-İslamiye» adındaki kitabında, «Keza Muaviye üzerine kılıçlı resim yaptırdığı dinarlar bastırdı» demesi de bu konuda bize bir kıymetli bilgiler sağar ve iddiamıza delil teşkil eder.

Hulefây-ı Râşidin paralarından.

Bu paralarda dikkate değer diğer bir şey «Kelime-i Tevhid»lerdir. Bu üç paradaki Keli-

me-i Tevhid'lerin birincisi diğer ikisinden ve hepsi şimdiki Kelime-i Tevhid şeklinden ayrıdır. Bu paralardaki Kelime-i Tevhid'ler şöyledir:

1-Bismillah Lailahe illallahe vahde, Muhamed Resul-Allah.

2- Lailahe illallahe vahde, Muhammed Abdullah ve resuluhü

3- Lailahe illallahe vahde, Muhammed Abdullah ve resulühü.

Şimdiki Kelime-i Tevhid ise: «Lailahe illallah, Muhamed Resulullah»dır. Buna göre Kelime-i Tevhid'in istihaleler geçirdiği anlaşılır.

Bu paraların Mısır'da basıldığı ve Hz. Ömer zamanına ait olduğu kuvvetle zannedilebilir.

1- Müslümanlara cizye verilecek.

2- Ateşkes müddeti 11 aydır.

3- Bizans askeri İskenderiye'den çekilecek.

4- Müslümanlar Hıristiyanlar'ın dinine karışmıyacak, kiliselerine dokunmayacak.

5- Yahudiler'e İskenderiye'de oturmaya müsaade olunacak.

6- Bizanslılar Araplar'a rehin olarak askerlerinden 150 asker, sivil kişilerden 50 kişi verecekler.

Bunu işiten İskenderiyeliler ve asker Mokokus aleyhine kalkınıp kendisini öldürmek üzereyken güzel söz söylemesi sayesinde onları kandırmış, bu türlü durumun kendileri için iyi olduğuna onları inandırmıştır. 10 Aralık 641'de yani Hicret'in 21'inci yılı Muharrem ayında cizye verilmiş, bu suretle İskenderiye de Araplar'ın eline düşmüştür.

İskenderiye'nin savaşla alınmasını hiç kimse aklına getirmiyordu. Bu şekilde ele geçirilmesi umulmaz bir nimettir. Bunun da sebebi Mokokus'un hıyanetidir. Bu patrik bağımsız harekette bulunmak hırsında idi. Bunu da İstanbul'a karşı yapamıyordu. Müslümanlarla yapacağını zannetmiş, bu suretle teslime teşebbüs, gayret etmiş ve muvaffak olmuştu. Bir de halkın Bizanslıların zulmünden bıkkın olmaları, hele mezhep kavgaları da buna yardım etmiştir. Çünkü öyle olmasa Mokokus halkı kandıramaz, ellerinde telef olur giderdi. Kısacası Acemler'in müthiş zulümleri nasıl İskender'e Mısır'da kucak açtırmış idiyse, Bizanslılar'ın zulümleri ve Hıristiyanlık kavgaları da Araplar'ın Mısır fethini yüzde seksen kolaylaşmıştır. Yoksa bilimden, uygarlıktan habersiz beş-on bin çöl adamı ile Mısır feth edilemezdi.

Diğer bir söylentiye göre bu iş böyle kolay olmamıştır. İbnü'l-As İskenderiye'yi acele almaya gayret ediyordu. Özellikle o sırada Suriye'de Araplarca «Taun-ı amvas» adıyla bilinen veba salgını sonucu 25 bin Arap askerinin öldüğünü, en meşhur Arap komutanlarından ve kendisinin Ramle ve Cayna'da arkadaşı olan Süheyl İbn Amr, Mu'az İbn Cebel, Haris İbn Hişam, Süheyl İbn Amr'ın oğlu Yezidü'l-Müyez unvanıyla meşhur ve Süfyan ailesinin en şereflisi olan Yezid İbni Ebi Süfyan, El-Fazl ve komutası altında Suriye'de savaştığı Ebu Ubeyde bin El-Cerrah'ın da ölenler arasında bulunduğunu haber alması bu fetihte acele etmesine sebep olmuş ve hemen İskenderiye'nin kuşatmasına başlamıştır. Ancak bütün gayretine rağmen kuşatma sonuç vermeyip uzamıştır. Çölde boğaz boğaza savaşta galip olan Arap askeri duvar

karşısında aciz kalıyordu. Görmedikleri bu duvarlar pek sağlamdı ve üstelik henüz daha bilmedikleri makineler ve aletlerle savunuluyordu. Çöl halkının cahili oldukları bu makinelerin en meşhuru büyük boydaki mancınıklar idi.

Hicret'in 19'uncu yılının (M. 640) bir kısmı hiçbir sonuç alınamadan geçmişti. Artık sabırsızlanan Amr kendisi başa geçerek yeni bir hücum yaptı. Önce bir kısım asker önünde şehre girdiyse de Bizanslılar kuvvetli bir hücumla Araplar'ı kaleden dışarı püskürttüler. Amr İbnü'l-As subaylarından Müselleme bin Muhalled bin el-Samt el-Hazerci[7] ve serbest bırakılmış kölesi Verdan ile beraber içeride kalıp Bizanslılar'ın ellerine esir düştüler.

İskenderiye Patriçi (Patriç: Romalılar'ın büyük reislere verdiği ad) esirleri huzuruna getirip onlara, «Siz bizden ne istiyorsunuz? Ne sebepten dolayı bizimle savaşıyorsunuz?» diye sordu. Amr, «Sizi ya Müslüman edeceğiz, yahut vergiye bağlayacağız. Ancak Allah'ın emri tamamıyla olunca savaşı bitireceğiz» cevabını verdi. Bizanslılar bu üç şahsın kim olduğunu bilmiyorlardı. ancak Amr'ın böyle kafa tutması,korkusuz söz söyleyişi, gurur, büyük bir adam tavrı takınması Patriç'in dikkatini çekmiş, ona Amr'ın büyük bir adam olduğu hissini vermişti. Bunun üzerine Patriç Yunanca olarak askerlerine, «Bu adam mutlaka Araplar'ın komutanlarından biridir. Kafasını kesin!» emrini verdi. Yunanca bilen Verdan hemen Amr'ı şiddetle çekip bir yumruk aşk ettikten sonra, «Be herif! Sen nesin? Ne diyorsun? adi bir asker; sonra kalkmış komutanların ağzından söz söylüyor. Sen sus da senden üst olan söylesin!» dedi. Bunu gören ve işiten Patriç Amr hakkındaki zannının yanlış olduğuna, yani Amr'ın adi bir adam olduğuna hükmedip idam cezasını geri aldı. Bu sefer Müsellem konuşmaya başladı: «Siz buna bakmayın, bu ne bilecek! Bizim komutanımız kuşatmayı kaldırıp gitmeye niyet etmiştir. Ancak gitmesi için bazı şartlar koymak istiyor. Bunun için de iki ordunun büyükleri arasında bir konferans kurulması fikrindedir. Bizi gönderin. Kendisine sizin bize yaptığınız insaniyeti söyleriz. Bu da onun kararını gerçeleştirmesine yardım eder.» dedi.

Patriç bu sözlere inanıp üçünü de gönderdi. Sağ-salim Arap Ordugah'ına vardılar. Amr büyük bir tehlikeden harika biçimde kurtuldu. Bütün hayatı hile ile dolu ve tedbirli bir adam olan Amr o gururlu sözleri ve duruşuyla bu sefer büyük bir pot kırmış, büyük bir hata işlemişti. Fakat yanındakiler, özellikle serbest bıraktığı kölesi bu hatasında yardımına yetişmiş, hayatını kurtarmıştır. Hatta ordugaha geldikleri zaman Müselleme Amr'a: «Verdan'ın yumruğu kelleni kurtardı» demiştir. Verdan gibi becerikli bir köleyi ve ondan hizmet görülebileceğini farketmek, serbest bırakıp yanına almak da yine Amr'ın zekasına ve üstün becerilerine delildir.

7- Bu kişi sahabeden, yani Medine'de Müslüman olanlardandır. Muaviye'nin adamlarındandır. Ebubekir oğlu Muhammed'in Mısır'da öldürülmesinde hazır bulunmuştur. Muaviye zamanında Mısır ve Mağrip bunun için birleştirilip buraya vali atanmıştır. Eşsiz bir hafız idi. Mısır'da Amr ibnü'l-As'ın başladığı cami tamamlamıştır. Bu cami minarelidir. İslam'da ilk minareli camiyi yapan bu kişidir. H. 62'de Mısır'da vali iken ölmüştür.

Amr İbnü'l-As bu sefer yeni ve hepsinden şiddetli bir hücum emri verdi. Kaledekiler de şiddetle savunmaya devam ettiler; fakat İskenderiye'deki komutanlarının bir düziye olan yalvarmalarına Heraklius aldırmıyor, ne gemi, ne asker göndermiyordu. Suriye'nin kaybolması Bizans ululularının Heraklius aleyhine hareketini gerektirmişti. Bu sırada tahtından indirilmiş ve kederinden ölmüştü. Artık İstanbul kargaşalık, cinayetler ve isyan içinde çalkalanıyordu. Bir yıl zarfında üçbeş imparator çıkıp, iniyordu. İşte Heraklius'un ölüm haberi bu sırada gelmiş, İstanbul'un hali İskenderiyeliler'in gayretini kırmıştı. Artık İstanbul'dan bir yardım beklemek ümidi kesilmiş, üzüntüye düşülmüştü. Bunun üzerine Bizanslılar'ın bir kısmı gemilere binip denize açılarak gittiler. Diğer kısmı da şehri teslim etmek üzere Araplar'la görüşmeye girişti1er. İşte 14 ay devam etmiş olan İskenderiye kuşatması böylece bitmiştir.

Amr İbnü'l-As 22 Aralık 640, yani Hicri 20'de Muharrem ayının ilk cuma günü İskenderiye'ye girip şehrin büyük meydanında cuma namazını kıldı. Bu suretle Mısır'ın fethi tamamlanıp bitti.

Amr Halife'ye bu fethi bildiren şöyle bir mektup yazmıştır:

«Amr İbnü'l-As tarafından Halife Ömer bin El-Hattab'a.

«Cenab-ı Hak ona selamet bahşetsin. Batının şehrini fethettim. İçinde bulunan şeyleri saymaktan acizim. Yalnız 4 bin hamam, 12 bin sebzevatçı, vergi veren 4 bin Yahudi, 4 bin çalgıcı ve oyuncu vardır...»

Halif Ömer, şu mektubu yazdı:

«Ebubekir'in halefi Ömer bin El-Hattab'dan komutanı Amr İbnü'l-As'a.

«Bu mektubu alınca Mısır hakkında tam bir tasvir yapan cevabını istiyorum. Bu suretle bu güzel memleketi görmüş olayım. Selam.»

Amr'ın cevabı:

«... Emirü'l-Mü-minin'in mektubu elime geldi. Allah ömrünü uzun etsin. Bana Mısır'ı soruyor. Ya Emirül'-Müminin bil ki, Mısır topraklı, yeşil ağaçlı bir yerdir. Boyu bir aylık, eni on günlüktür. İki tarafını boz renkli dağ ve derin kum kuşatır. Ortasında gelişi bereketli bir ırmak geçer. Ay ve Güneş'in cereyanı gibi bu da fazla ve eksik cereyan eder. Yahut sesini sağar, şiddetini çoğaltır, dalgalarını büyütür, iki sahilini aşıp taşar. Köyden köye ancak küçük ve hafif kayıklarla gidilebilir. Sanki bu kayıklar hayal yahut ağaç yaprağı gibidirler. Taşkını fazla olduğu zaman önceden başladığı durumundaki akışına döner. Böylece akışı yavaşlar. Bu sırada şerefsiz, aşağılık bir millet çıkıp toprağın karnını sürer ve içine tohum eker. Allah'dan bu tohumların büyümesini ümit ederler. Çalışmalarından Allah'ın onları emeksiz nimete sahip etmesini istedikleri anlaşılır. Ekin yeşillenmeye başladığı zaman çay onu sular ve toprağın altında besler. Ya Emirü'l-Mü'minin, Mısır bir ak inci iken hakikatte bir siyah amberdir. O zaman bir yeşil zümrüt, o zaman bir mavi ipek kumaş olur. Cenab-ı Hakk ne büyüktür ki, istediğini yapar, bu memleketi güzelleştirir. Halkını bu suretle orada sabit tutar ve onları kendilerinden aşağı olan hakimlerine boyun eğmeye yöneltir. Vergiyi toprağın mahsul verdiği zamanda vermek istemez. Memleket gelirinin üçte biri köprü ve kanal inşasına sarf olunur. Allah iyi sonuçlara

ulaştırır...»

Fransızca bir kitabda bu mektup Fransızca olarak kaydedilmiştir. Bunu Arapçadan tercüme ettiğim gibi onu da Fransızca'dan tercüme ettim. İkisi arasında benzeyişler olduğu gibi büyük farklar da vardır.

Fransızca'sının Tercümesi şöyledir:

«Ya Emirü'l-Mü'minin! Çorak bir çöl, biri kumdan bir tepe, diğeri bir zayıf at karnı daha doğrusu deve sırtı şeklinde iki dağ ortasında güzel bir ova tasavvur et!

«Mısır böyledir. İsvar (Assuvan)dan, Manşa (Gazzei'ye kadar bütün üretimi bütün serveti kutsal bir ırmaktan gelmektedir. Bunlar Mısır'ın ortasından azametle akar. Taşkını, sularının azalması, Güneş ve Ay'ın sırları gibi belirlenmiştir.

«Bir belirli zaman vardır ki, evrenin bütün kaynakları bu ırmaklar hükümdarına cizye verirler. Allah o kaynakları bu hükümdar ırmağa bağlı kalmıştır. O zaman sular çoğalır, yatağından çıkar, Mısır zeminine bol ürün veren bir toprak bırakmak için Mısır'ı sular.

«Bir köyden diğer köye kayıklarla ulaşım yapılır. Bu kayıklar hurma yaprağı kadar çoktur.

«Sonra toprağı verimli yapan sulara gerek kalmayınca bu insanlığa bağlı ırmak kudretinin ona çizdiği sınır içerisinde çekilir, toprağın sinesinde gizlediği hazineleri toplamaya müsaade eder.

«Allah'ın sevdiği ve arıya benzeyen bir milletin başkaları için çalışmaları, emeklerinden, alınlarının terinden kendilerinin istifade etmeleri mukadder olmuştur. Bu millet yeri hafifçe açar, oraya tohumunu atar, sonra hasatları büyüten olduran Tanrı'nın bu tohumlarla verdiği nimetin mutluluğunu bekler. Tohum çimlenir, sap büyür, başlar yağmur yerine geçen özünü devam ettiren güzel bir çiy ile olur.

«Büyük bir bolluk yerine birden insanlar gelir. İşte ya Emirü'l-Mü'minin bu suretledir ki, Mısır sürekli bir biçimde çorak ve kumlu çöl, sulak, gümüş gibi bir ova, kara ve kalın bir mil çamuruyla örtülü bir bataklık, yeşil ve dalgalanır bir çayırlık, türlü çiçeklerle süslü bir bahçe, sararmış ekinlerle örtülü geniş bir tarla manzarası gösterir. Bu kadar acayiplikleri yaratan Ulu Allah'a ham olsun.

«Esasen üç şey Mısır'ın ve soylarının mutluluklarına hizmet etmektedir: Biri hiçbir vergi koyup çizyeyi artırmamak, diğeri memleket gelirinin üçte birini kanal, set ve köprülerin tamirine ve yenilerinin yapılmasına ayırmak, üçüncüsü vergiyi toprağın verdiği üründen mal olarak almak. Selam.»

Amr İskenderiye'de az bir süre içinde halkın şikayet ve isteklerini bizzat dinler ve görürdü. Bu suretle halkın sevgisini kazandı. Kütüphane hakkında da Hz. Ömer'in fikrini sordu. Halife cevabında kendisini tebrik ettiği gibi Mısır'a da vali atadı. Aynı zamanda kütüphanenin yakılması emrini de verdi. Bu meseleyi Batlamyuslar konusunun sonunda incelemiştik. oraya bakılabilinir.

Demek Mısır'ın ilk Arap valisi Amr İbnü'l-As El-Kurşi (Kureyşi)'dir. Valiliği bağımsızlık derecesinde bir iktidara sahipti.

Amr, Abdullah bin Sa'd ibn Ebi El-Serh adlı kimseyi kendi tarafından (Said) Kabile cihetine vali atadı.

Bizanslı tarih yazarları Mısır'ın Araplar tarafından fethi meselesinde Kıbtiler'e hain derler, bütün kabahatı onlara atarlar. Gerçekten de Kıbtiler Araplar'a çok yardım etmişlerse de kendileri de zalimdirler, bunu unuturlar. Araplar, Mısır'a geldikleri zaman din bakımından ayrılmış olan halk birbirine zıt iki kısımdı. Biri mülki ve askeri memur takımı olup bütün ayrıcalıklara sahip olanlardı. Bunlar İstanbul'dan gelenlerdi. Batlamyuslar'dan kalma Makedonyalılar ve Yunanlılar, Romalılar'dan kalma Latinler, firavunlar zamanında yerleşmiş Yunanlılar bunlara katılmışlardı. Bunlar hakim vaziyetinde idiler. Diğeri asıl yerli halk olan ve mahkum vaziyette yaşayan Kıbtiler idi. Bu iki takım asla birbirine karışmaz, ayrı ayrı yaşarlardı. Birinciler ikinciler ezerlerdi. Hele Hıristiyanlıktaki ayrılık ortaya çıkınca Kıbtiler birincilerin elinden çok çekmiş, böylece Araplar'ın kucağına atılmıştır. Bizanslılar bundan dolayı kabahati kendi üzerlerine alsalardı doğru davranmış olurlardı.

Amr İskenderiye'de yeterli miktarda bir asker bırakıp Menf cihetine geldi. Ordugahı nereye kuralım dendiği zaman herkes, «Komutan'ın çadırının olduğu yere» diye bağırdı. Güvercinlerin bir yıl önce yuva yapmasından dolayı bırakılmış olan çadırının yanına, yani Nil kenarına ordugah kuruldu. Artık bu çadırın etrafında kulubeler, dükkanlar, derken evler yapıldı. Komutanlar, emirler saraylar yaptırdılar. Böylelikle askeri bir şehir meydana geldi. Bu şehir tamamıyla bir müslüman şehri oldu. Adına da Fustat dendi.

Amr bu şehri Mısır'ın başkenti yapmayı tasarladı. Fustat adı kalmakla beraber buna «Mısır» adını da verdi. Mısır kelimesi Arapça şehir, memleket demektir. Fustat'ın etrafına duvar çevirdi. Orasını kendisine merkez yaptı. Önce şahıs üzerine olmak üzere bir vergi konmuşken, Mekke ve Medine şehirleri ve Mısır'ın yönetim masrafına karşılık olmak üzere arazi üzerine de bir vergi koydu. Mısır'ı yönetim bakımından bağımsız vilayetlere taksim ettiler ve bunlara memurlar atadılar. Bu memurlar hep Kıbtiler'dendi. Her vilayet doğrudan doğruya kendisinden emir alırdı. İstanbul hükümetine, Mısır'ı terk edenlere veya savaşta ölen Bizanslılar'a ait olan mülklerin bir kısmı yeni hükümetin malikanesi yapıldı, bir kısmı Mısır'ın fethinde hizmetleri geçen emirlere ve subaylara verildi. Bu arazide çiftçilik yine Kıbtiler'de kaldı. Malikane sahipleri ile çiftçilerin münasebet ve muamelesi usul ve kanuna bağlanıp eski yolsuzlukların önü alındı. Bu suretle köyülüler güvenlik içinde yaşadılar.

Mısırlılar o eski firavunların güzel yönetimlerinin Batlamyuslar ve ilk kayserler zamanında muhafaza edilmiş olduğu halde Bizanslılar zamanında bozulup mahvolduğunu görmüşlerdi. Elefantin Koptüs, Erment (Hermontis), Elkab (Kab; Elethya) Nil ölçüleri bozulmuştu. Halka haksızlık ettirmeyen kadastro usulünü Bizans memurları tanımaz olmuşlardı. Mısır'ın binaları zamanın harap edici eline terk olunmuştu. Amr Nil ölçülerinin (Mikyas-ı Nillerin) tamirini, kadastronun uygulanmasını emretti. Roza'da yeniden bir nilometre (mikyas-ı Nil) daha yaptırdı. İlk nilometreler iyi bir taşkın gösterdilerse de suların seviyesi bolluk işareti olan 16 dereceyi bulmadı. Bunun üzerine Kıbtiler Amr'a İbn Ayas'ın rivayetine göre, «Efendim, bizim bir adetimiz vardır. Bu eski-

den beri yapılır bir kanun olmuştur. Nil sulama ve bereket derecesini bulmak için o kanunu uygulamak gerekir» dediler. Amr da, «Bu kanun nedir?» diye sordu.

Kıbtiler, «Baona ayının 13'üncü günü (Kıbti ayının bu günü Haziran'ın yedisidir) bir güzel ve genç kız bulur, ebeveyninden zorla alır, gelin gibi süsler, bu ayine mahsus olan yerden Nil'e atarız» dediler. Amr bunlara İslamlar zamanında böyle bir şeyin yapılamacağını bildirdi.

Bu cevap Mısırlılar'ı titretmişti. Aylar geçiyor, taşkın artmıyordu. Artık Kıbtiler Mısır'ın çorak olacağına inanmış, vatanlarını terketmeye hazırlanıyorlardı. Amr meseleyi Halife Ömer'e bildirdi. O da kendisine Nil'e atılmak üzere bir kağıt gönderdi. Kağıtta şöyle yazılmıştı:

«Bismillahirrahmânirrahim

Ömer bin El-Hattab tarafından Mısır'ın kutsal Nil'ine.

Eğer şimdiye kadar senin akman senin keyfinle idise akma. Yok Allah-ı azimüşşan'ın emrine bağlı ise sana tam bir taşkın vermesini o Allah'dan dileriz.»

Hac bayramının (lydü's-salib) arefesi günü Amr kağıdı Nil'e attı. Bugün Kıbti ayı Tut'in 16'ıncı günü yani 15 Eylül'e tesadüf eder ve Nil'in taşkınının son günü sayılır. İşte İbn Ayas'a ve diğer Arapça yazan yazarlara göre hemen o geceden itibaren Nil 16 dereceye yükselmiştir. Nilometre tescillerini incelemiş olan Marsel aynı o yıl nilometrelerin 17 dereceyi bulduğunu söylüyor.

Bundan Kıbtiler memnun olmuş, Hıristiyanlıkla beraber de devam edip gelmiş olan Nil ilahına verilen bu müthiş ve vahşi kurban adetini kaldırmışlardır. O zamandan beri Nil'e bu kızın yerine topraktan yapılmış kaba bir heykel atmaya başladılar. Halen atarlar ve adına da «Larusa» derler. «Gelin» demek olup doğru yazılış biçimi «gurusse»dir. Bu törende bulundum.

Hıristiyanlığın kaldırmayı aklına getirmediği bu vahşiliği Müslümanlık kaldırmıştır.

Şimdiye kadar Bizans'ın mülkî ve askerî memurlarının keyfine kalmış olan adalet meselesi de yoluna kondu. Amr mahkemeler açtı. Bu mahkemelere sabit, daimi, bilgin ve kamuoyunun sevgisini kazanmış kimselerden hakimler atadı. Kadıların verdikleri kararlara yeniden bakacak divanlar kurdu.

Bu divanlar halkın seçkin kişilerinden oluşuyordu. Arap kadılarının hükmü sadece Müslümanlar'a aitti. İki taraftan biri Kıbti olursa Kıbtiler'in müdaheleye hakları vardı.

Amr'ın bir hükmü kendisine bütün Kıbtiler'in yüreğini kazandırdı. Bünyamin adında bir Kıbti Patriği Yakubi mezhebi inanışına göre - Bizans'ın egemen gruplarının türlü zulümlerine rağmen- sabit kalmış, fikrinden hiçbir şey değiştirmemişti. Onlar da bütün eza ve cefalarını bu adamın üzerine yığmışlardı. Patriklikten azledildiği gibi, hayatı da tehlikeye girmişti. O da acele kaçmış, böylece kurtulabilmişti. Çöllerin manastırlarında gizli bir hayat yaşamıştı. Heraklius Bünyamin'in yerine İstanbul sarayının mezhebini ön planda tutan birini atamıştı. Fakat Kıbtiler bunu tanımamış, yine Bünyamin (Benyamin)i patrik olarak kabul etmişlerdi.

Bu kişi 13 yıl böyle gizli patrik olarak kalmıştı. Bizanslılar'dan kurtulur kurtulmaz halk bu patriki resmen istedi. Amr İstanbul'dan atanan patriki görevden alıp yerine Bünyamin'i atadı. Amr yalnız bununla da kalmayıp Kıbtiler Fustat'a da yerleşmeye, daha şehirde bir cami yok iken ve namaz açıkta kılınırken kilise bile yapmaya müsaade etti.

Amr Fustat'ta Mekke'deki cami tarzında bir cami yapmaya karar verip eskiden Mısır'ı fetheden Acemler'in Ateş ayinine hasrettikleri mahal üzerine (Ateşgede, Ateşevi, Pyrée) binaya başladı. Araplar'ın «Kasrü'l-şema'a» (Maşala, Meş'ale Sarayı) dedikleri bu yer Acemler'in tapınaklarıydı.

Büyük İskender ve Batlamyuslar'dan beri harap olmuştu. Roma ve Bizans imparatorları tarafından soyulmuş ve harap edilmiş olan Menf'in o güzel tapınak ve binaları bir de Araplar'ın eliyle yıkılıp o güzel somaki ve granit direkleri, ak mermer levhalarıyla bu cami yapıldı. Duvarları süsleyen bu mermerler üzerine bütün Kur'an altın yazı ile yazıldı.

Hıristiyan yazarlar buna adeta kızıyorlarsa da Müslümanlar Hıristiyanlar'ın yaptıklarından başka birşey yapmamışlardır. Hatta onlar kadar değil, onlardan pek az yapmışlardır. İskenderiye'nin, Roma'nın putperestleri, Bizans'ın Hıristiyanlar'ı zaten firavunlar şehrini harap etmişlerdi. Demek ordaki enkazı öyle çirkin ve faydasız bir halde büsbütün harap olmaya bırakmaktansa yine bir tapınak halinde toplamak, dizmek zulüm değil, hayırdır.

Bu aralık Medine'de bir kıtlık oldu. Halife Hz. Ömer, Amr'dan buğday ve başka yiyecekler istedi. Amr vergiye mukabil aldığı hububatı develere yükletip gönderdi. Bu zahire kervanı o kadar büyük imiş ki, ilk deve Medine'ye girdiği halde son deve henüz Fustat'ta bulunuyormuş. İlerde yine olabilecek bir kıtlığa çözüm bulmak için de gemilerle ulaşım yapılmak üzere Amr, Halife'nin emriyle Fustat'dan çöl yoluyla Kızıldeniz'e kadar bir kanal açtı. Bu kanal esasen vardı. Amr kanalın içini ayaklatıp temizletti.

Bu iş için angarya suretiyle 120 bin amele kullanıp yaz ve kış çalıştırdı. Ve kanalı bir yıldan az bir sürede tamamlattı. Gemiler bu kanal ve Kızıldeniz vasıtasıyla Medine salihine varırlardı. Bu kanal Amr'ın gayretiyle pek çabuk bitirildi. Adına «Halic-i Emirü'l-müminin» yani Müslümanlar'ın Türesi (Reisi) Kanalı dendi.

Amr kanalı açtırırken yine durmamış, Abdullah bin Sad'ı 20 bin kişiyle gönderip Nübe'yi, bir taraftan da kendisi askerinin başında İskenderiye'nin batısında yürüyüp Berka (Barkak) ve Trablus şehirlerini feth etti. Amr bu haberi Ömerü'l-Faruk'a göndermişse de o sırada bir söylentiye göre Hıristiyan olan Firuz adında ve «Ebu Lulute» (Abu Lulua) lakabında yani «Ebu Lulute Firuz el-Mecusi Abdü'l-Magire bin Şueba» bir Acem köle tarafından hançerle öldürüldüğünden (M. 644, H. 23) bu haberi alamadı.

Hz. Ömer'in yerine geçen Osman bin Affan, ailesine düşkün bir kişi olduğundan devletin memurlarını azledip yerlerine kendi akrabasını ve adamlarını atadı. Hatta İslam'ın en büyük adamlarını ve komutanlarını bile azletti.

Bu arada Amr İbnül-As'ı dahi azledip Mısır'a kendi sütkardeşi ve Sa-

id'de vali olan Abdullah bin Sad'ı genel vali olarak atadı. Hz. Osman daha ilk adımda böyle ağır bir hata yapıyordu.

Yeni valinin ilk işi vergileri artırmak oldu. Arap tarihçi «El-İshaki»ye göre vergiden muaf olanları da dahil ederek vergiyi 12 milyondan 14 milyon dinar'a çıkardı. Halife Osman bundan memnun oldu. Hatta bir gün Amr'a, «Abdullah deveyi sağmasını senden iyi bildi!» dedi. Amr da, «Evet, ama yavrularını da aç bıraktı» cevabını verdi.

M. 645, H. 24 yılında Bizanslılar Menuil El-hassi (Enük) komutasında İskenderiye'ye taaruz etti, ancak Abdullah bu hücumu püskürttü. Abdullah İskenderiye'nin surlarını yıktı. İskenderiye Patriki'ni kesip kızını esir aldı.

Abdullah, İbnü'l-As gibi yönetim işleriyle uğraşmadı Amrı'ın fetihlerini tamamlamaya gayret gösterdi. M. 647, H. 27 yılında ordunun başına geçip Trablus cihetindeki Berka (Afrikiye) şehrini aldı. Hakimini öldürüp şehri Mısır'a ilhak etti. Bir yıl sonra gönderdiği gemilerle İspanya sahilini ve bu sahile yakın olan adaları yaktı, yıktı. Gemilerini Suriye Valisi Muaviye bin Ebi Süfyan'ın gemileriyle birleştirip Kıbrıs adasını yağmaladı ve halkın bir kısmını esir alarak getirdi. Diğer kısım halkı da yıllık 7 bin dinar vergiye bağladı. Üç yıl sonra Nübe üzerine yürüdü. Burada büyük bir direnişle karşılaştı. Savaşı sürdürmenin yararsız olduğunu anladı.

Bu sebeple Nübe hükümdarı ile barış anlaşması yapıp birçok esir ile geri döndü. Dungala'ya kadar vardı. Oranın halkına vergi koydu. Bu verginin içinde her yıl 360 köle de vardı. Buna karşılık kendisi de oralara hububat göndermeyi taahhüt etti. Bu ittifak Kölemenler Devri'ne kadar sürdü.

Bu son seferin ufak başarısı galiba Abdullah'ı fetih hevesinden usandırmıştı. Artık böyle bir harekette bulunmadı. M. 655, H. 34 yılında Bizanslılar'ı denizde, İskenderiye önünde fena halde bozguna uğrattı. Bu savaş Arapça kitaplarda «Gazavat-ı Zat-üs-süvari» (Direkler Savaşı) adıyla meşhurdur. Bu savaş Zivara civarında oldu. Arap donanması 200, Bizans donanması bin gemi idi.

Bu vali zulmetmeyi sürdürdü ve vergiyi 14 milyon dinara çıkardı. Bunun üzerine halk kendisine düşmanlık besledi.

Halife Osman'ın İslam'a büyük hizmetler edenler hakkındaki haksız azilleri, hısım ve akrabası, liyakatsız oldukları halde adamlarını kayırması kendi aleyhine genel bir hoşnutsuzluğu davet etmişti. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kovduğu Peygamber düşmanlarını kendi etrafına toplamış, onları iltifatlara boğmuştu. Bu da bu yaygın hoşnutsuzluğu artırmıştı.

Şimdiye kadar halifelerin adlarından başka birşeyleri yok iken, meclislerini camide kurar, hükümet işlerini orada görürlerken, Hz. Osman kendisine bir saray yaptırmıştı. Herkes Hz. Osman'ı şiddetle eleştiriyor ve kendisine kin bağlıyordu. Osman'a yapılan suçlamaların en büyüğü ve en yaygın olanı Mısır'ı İslam'a kazandıran Amr'ın oranın valiliğinden azl, yerine Abdullah gibi önce Peygamber'in katibi iken daha sonra İslam'lıktan çıkan ve Mekke'nin fethi günü orada Peygamber tarafından idam edilecekken Osman'ın ricasıyla yalnız sürgün cezasına

çarptırılmış olan birini atamasıydı. İşte fena yönetim ve haksızlıkların sonucu olan fırtına, H. 33 yılında patladı. Ortaya çıkan ihtilalin başları El-Haris, Sabit, Cümeyl (Cumail), Zeyd ve kardeşi Seffah, Arveh, Amr ibnül-Hamak idi. İlk olarak Küfe'den Osman tarafından vali olan Said'i kovup isyan bayrağını açtılar.

Bu isyan çabucacık yayıldı. Mısır genel bir ayaklanma durumu gösterdi. Abdullah bin Ebi Sürh olup-bitenleri bizzat anlatmak için Medine'ye gitti. Osman asileri vaatlerle susturmaya çalışıyorsa da fayda etmiyordu. Abdullah Mısır'da yerine Ukaybe bin Temun adında birini vekil bırakmıştı. Asi başlarından Muhammed ibni Ebi Huzeyfa bu fırsattan istifade edip valinin vekilini kovdu ve Osman'ı Halife tanımadığını ilan etti. Bu haberi alan Abdullah Mısır'a dönmüş ise de Muhammed tarafından püskürtülmüş ve Askalan'da ölmüştür.

Her taraf artık asilere katılmıştı. Artık asiler Medine üzerine yürüdüler. Medine üzerine yürüyen kuvvet bin kişilik Mısır kuvvetiyle 300 kişilik Basra ve bir o kadar da Küfe kuvvetleriydi. Bu kuvvetler Osman aleyhinde kinle taşmış ve halifelikten alınmasında anlaşmışlarsa da yerine atanacak kimsede aralarında ihtilaf vardı. Mısırlılar Ali bin Ebi Talib'i, Basralılar Talha'yı, Kûfeliler Zübeyr bin Avam'ı istiyorlardı.

Bu asker Medine'ye vardığı zaman yine Osman bunları susturabileceğini ümit ediyordu. Bunun için de Amr İbnül-As ile El-Mugayra'yı asilere göndermişti. Ve onlara, «Artık yaptığımından pişman oldum, bundan böyle adaletle hükmedeceğim» dedirtmişti. Asiler ilk iş olarak Mısır valisi Abdullah'ın azlini istediler. Henüz ölüm haberi gelmemişti. Osman Abdullah'ı azletti. Yerine Muhammed bin Ebubekr'in atanmasını istediler. Bu isteği de yerine getirdi ve atama fermanını asilere verdi. İstenen daha birçok azl ve atamaları da acele yaptı. Bu aralık Hz. Ali işe müdahale ettti. Onun sayesinde asilerin öfkesini yatışıp Osman'ı öldürmekten vazgeçtiler. Ve yerlerine döndüler.

Muhammed bin Ebubekr Mısır'a hareket etti. Mekke ve Medine halkından birçok kimse de kendisiyle beraber gittiler.

Hz. Osman bu işleri hakikaten pişman olarak yapmamıştı. Bir Halife'ye, hele «Hulefay-ı Raşidin» ünvanı altına girenlerden birisine hiç yakışmayacak surette şeytanca bir fikir ve hile ile kabul etmişti. Asker dağılınca bu yeni yaptığını yıkıp yine eski yaptığını aynı enkazla kurmaya başlamıştı.

Muhammed yolda gidedursun. Halife Osman bir tatarla bir ferman yola çıkardı. Mısır'da Eyala'ya varan Ebubekr oğlu Muhammed'in ordusu tatar olduğu bilinen bir Arap'ı ele geçirip üzerini aradı. Halife'nin mühürü ile mühürlü eski vali Abdullah'a yazılmış bir mektup buldular. Hz. Osman Abdullah'ın ölüm haberini henüz duymamıştı. Mektubu açtılar. Mektupta şunlar yazılıydı:

«Ebubekr'in oğlu Muhamed ve yanındakiler oraya geldikleri zaman kendilerine ve yanlarındaki fermanıma ehemmiyet vermeyip hemen ellerini, ayaklarını kes ve bedenlerini de hurma ağaçlarına as!»

Bu edepsizlik Mısırlılar'ı galeyana getirdi, tekrar yoldan dönüp Medine'ye vardılar. Basra ve Küfe orduları da henüz oradaydılar. Meydana gelen durumu onlara da anlattılar. Gazapdan köpüren bu askerlerin

hepsi birleştiler ve birden varıp Osman'ın sarayını kuşattılar. Hz. Osman bu sefer daha adice bir şey yaptı: Yeni fermanın kendisinin olmayıp katibi Mervan bin Hakem tarafından düzenlenmiş, sahte ferman olduğunu, mührünü haberi olmaksızın bastığını söyledi. Ve kendi günahı için kabahatsiz birini kurban etmek istedi. Ali'ye yalvardı. O da yine cömertlik ve iyi yürekilik gösterip iki oğlunu savunması için gönderdi. Asiler elli günlük bir kuşatmadan sonra sarayına girdiler. Muhammed bin Ebubekr mızrağıyla Hz. Osman'ı vurdu. Habar, Sudan, Amr bin Hamak Muhammed'in yaptığını dokuz kılıç darbesiyle Osman'ın işini bitirdiler. Hz. Osman en son sığınacak yer olarak Kur'an'ı bulmuş ve onu kalkan yapmıştı. Kitabullah kanına boyandı, lekelendi. Bu Kur'an ilk kendi yazdığı Kur'an'dı. Sonra, eskiden «Aya Jan Baptiz» adına bir kilise olup da Araplar'ın cami yaptıkları Şam camiine konmuştu. Şimdi Petrograd kütüphanesinde olduğu iddia ediliyor ki, orada bana da söylediler. Cenazesi üç gün kan içinde olduğu gibi kaldı. Üç gün sonra bir gece yıkamadan, namazı kılınmadan bir kuyuya atıldı (M. 655, H. 35). Osman'ın evini, beytülmali yağmaladılar. Beytülmal'de çok para vardı.

Hulefay-ı Raşidin'den bir halifenin yaptığı şu pek fena yolsuzluklar, şu Araplar'ın şu Halife'ye reva gördükleri muamele bütün İslamlar için ibret alınacak bir derstir!..

Hz. Osman'ın vefatı halife olmak isteyenlerin hırslarını iyice uyandırmıştı. Beş gün memleket halifesiz kaldı. Kavgalar, döğüşler eksik olmadı. Mısırlılar Ali'yi, Kûfeliler Zübeyr'i, Basralılar Talha'yı halife yapmak istediler. Neyse Hz. Ali nihayet halife seçilmişti. Herkes tarafından kendisine biat edilmiş ve bu arada Zübeyr bin Avam ve Talha bile yemin etmişlerken, dört ay sonra Hz. Ömer'in oğlu Abdullah ve diğer adamları ile birlikte Mekke'ye kaçtılar. Hz. Ali'ye karşı hazırlanan bu hareketin başına Peygamber'in haremi Ebubekr'in kızı Hz. Ayşe geçti. Bunun da sebebi Hz. Ali ile aralarındaki düşmanlıktı. Bir söylentiye göre Peygamber Medine'den Mekke'nin fethine giderken ordunun öncü birlikleri komutanı Zeyd, Ayşe ile gayrı meşru münasebette bulunmuştur. Peygamber savaşlarına haremlerinden birini götürmek adetinde idi. Bunlar develerde tahtırevanda götürülürdü. Def'i hacet zamanında ordudan geri kalırlardı. Hademeler de çekilirdi. İşte böyle bir bahane ile münasebet olmuştur. Bu, Bektaşiler'de ananevi bir söylenti olduğu gibi, Hz. Muhammed'in hayatına dair yazılmış Fransızca bir eserde de gördüm. Hz. Ali bu olayı haber almış, Peygamber'e Ayşe'yi boşaması için pek çok ısrar etmiştir. Bundan haberi olan Ayşe de Ali'ye kin bağlamıştır. İşte budur ki, bu iki mühim şahsiyet arasında düşmanlık doğurmuş, Ali her işte Ayşe'yi karşısında bir engel bulmuş, bu düşmanlık Ali öldürülünceye kadar sürmüştür. Bütün dünyada en önemli bir ahlak ve mertlik mümessili olan Hz. Ali bu belayı doğruluğundan üstüne almıştır. Hayatında Ali namuslu erdemli oluşundan çok çekmiştir. Bütün başarısızlıklarının nedeni hep dürüst ahlakı ve mertliğidir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber Ayşe'yi haremlerinin hepsinden çok severdi. Hatta ölürken bile yanında ölmüştür. Bu sebeple Ayşe'yi terketmemiştir.

Biz tabii Hz. Ayşe'nin böyle bir haline asla inanmak istemiyoruz. Bu söylentileri iftira sayacağız.

Mekke'de Ali'nin taraftarları gittikçe azalmaya başladı. Medine halkı ise genellikle tarafsız bulunuyordu. Ali'ye karşı olanlar Mekke'ye gidiyordu. Ayşe taraftarları Osman taraftarlarıydı. Suriye valisi Muaviye de bunlar ve hareketin reisleri arasındaydı. Muaviye bin Ebi Süfyan Hz. Osman'ın kanlı gömleğini Şam'a götürmüş, camide minberden halka gösterip bu öldürme olayında Hz. Ali'yi suçlamıştır. Ve halkı katil aleyhine savaşmaya davet etmiştir. Hz. Ali de Osman'ın nasbettiği adamları azletmek tebirsizliğinde bulunmuş, bu suretle kendisine karşı olanların sayısını çoğalmıştı. Muaviye'yi de azletmiş ve yerine Süheyl bin Hanif adındaki kişiyi göndermişse de, Muaviye'nin süvarileri onu Tebük'te karşılayıp Suriye'ye sokmamışlardır. Azlettiği valilerin yerlerine gönderdiği adamlar her tarafta öldürülüyordu.

Mısır valiliği fermanı elinde idiyse de Muhammed bin Ebubekr henüz yerine gidip oturmamıştı. Ali onun da yerine Kays bin Sa'd bin Ubada'yı atadı. Muaviye Kays'a adam gönderip, kendi tarafından olursa «Irakeyn»i kendisine vereceğini vaadetti. Kays, bu teklife hayır ya da evet dememişti.

Hz. Ali Kays'ın Muaviye ile ilişkide olduğuna şüphelendiğinden az bir zamanda azledip yerine «El-Aşterül-Nehi bin Haris» adındaki kişiyi atadı. Kays Medine'ye gitmiş, af dilemiş ve Sıffin'de beraber bulunmuştur. Ehliyetli bir adamdı. Muaviye gönderdiği adamlarla El-Aşter'i Kulzüm'de zehirletip öldürttüğünden Mısır yine valisiz kaldı. O zaman artık Muhammed bin Ebubekr'i atadı. Bu atama Hz. Ali'nin Osman öldürülmesinde parmağı olduğuna dair düşmanları tarafından yayılan söylentileri kuvvetlendirdi.

Muaviye bu suretle kuvvetlenip Halife aleyhine çıkış yaparak onunla boy ölçüşmeye kalktı. İkisi arasında birçok savaş oldu. Nihayet Arabistan, Irak ve Mısır aleyhinde; Suriye Muaviye'de olmak üzere ve iki Halife bulunmak üzere bir anlaşma yapmışlarsa da bunun da hükmü devam edemediğinden yine savaşa başlandı. Nihayet 31'inci savaş olan Fırat Nehri kenarında Rakka civarında Sıffin savaşında zafer Ali tarafında iken Amr İbnül-As'ın tertip ettiği hile ile, kılıçla değil siyasetle Hz. Ali mağlup edildi.

Muaviye gittikçe kuvvetleniyordu. Ali'yi bu hale koyduktan sonra Mısır üzerine sefer açtı. Ali Mısır'a Muhammed bin Ebubekr'i vali göndermişti. Muhammed 26 yaşında bir gençti. Halk bu sefer de bundan hoşnutsuzluk gösterdi. Muaviye iki ordu düzenleyip birine Muaviye bin Hudeyc adlı kişiyi, diğerine Amr İbnül-As'ı komutan atadı. İbnül-As aynı zamanda genel komutandı.

Nureddin Mustafa Bey'in kütüphanesinde tarih kısmında 519 numarada olup ancak sondan birkaç yaprağı kalmış ve sonundaki kayda göre H. 412'de yazılmış olan bir eski Arapça el yazması kitapta bu savaşa ve Muhammed bin Ebubekr'in öldürülmesine dair bilgi vardır. Eşsiz birşey olduğundan buraya alıyorum. Bu eser «Muhammed ibnül-Nümr ibn Ahmed Abdürrahman El-Abuzeri El Maliki» imzasıyla yazılmıştır. Şöyle diyor:

«Muhammed bin Ebubekr'in anasının adı Esma binti Ümeys El-Has'miye»dir. Bu kadın önce Cafer bin Ebi Talib El-Tayyar'ın haremiydi. Ondan üç oğlu oldu. Cafer'in öldürülmesinden sonra Ebubekr-i Sıddık ile evlendi. İşte bu Muhammed ondan olmuştur. Ebubekr'den sonra da Ali bin Ebi Talib ile evlendi, ondan da Yahya adıyla zürriyetsiz bir oğlu dünyaya geldi. Muhammed bin Ebubekr'i Hz. Ali büyüttü. Oğlu gibiydi. Severdi. Cemel Olayı ile Sıffin savaşlarında Ali'nin maiyetinde bulundu. Ali onu Mısır'a vali yaptı. H. 37 yılının Ramazan'ının ilk yarısında Mısır valiliği mevkiine geçti.

«Muaviye, Muhammed üzerine Amr İbnü'l-As ve Muaviye bin Hudeyç komutalarında Şam askeri gönderdi. Muhammed ile çarpıştılar. Muhammed bozulup Mısır'a kaçtı. Bir deli kadının evine saklandı.

«Muaviye bin Hudeyç, Mısır'a girerken bu deli kadının evinin önünden geçiyordu. Kadın, yol üzerinde oturuyordu. Kadının kardeşi Muhammed'in ordusunda askerdi. Kadın, benim kardeşimi öldürmek istiyor musunuz? diye geçen askerlere sordu. Onlar da öldürmeyiz, dediler. Bunun üzerine deli «Muhammed bin Ebubekr evimdedir» dedi. Askerler içeri girip Muhammed'i bağladılar ve yerde sürüdüler. Böylece Muaviye bin Hudeyç'in yanına getirdiler. «Muhammed ona: Beni Ebubekr'e bağışla, dedi. Muaviye bin Hudeyc de: «Osman'la beraber kavmimden seksen kişiyi kestin. Daha seni bırakayım mı? Sen de onun arkadaşı idin!..» dedi ve öldürdü. Bu öldürme olayı, H. 38 tarihinde Safer'in 14'üncü gecesi olmuştur. Muaviye bin Hudeyc, cesedinin sokaklarda sürütülmesini, Amr İbnül-As'ın evinin kapısının önünden böylece geçirilmesini, sonra da bir eşek leşinin içine konup yakılmasını emretti.

«Öldürüldüğü yere defnedildi. Bir yıl sonra adamlarından Zümam gelip kabrini kazdı. Kellesinden başka bir şey bulamadı. Bu başı alıp yaptırdığı mescidin minaresinin altına gömdü.

«Muhammed Haccetü'l-Veda, yani veda yılında doğmuştu. Mısır'da beş ay valilik etmiştir. Kızkardeşi ve Peygamber'in haremi Hz. Ayşe kardeşi Abdurrahman'ı Amr İbnül-As'a gönderip Muhammedin olayını sordurdu. O da «Bu, Muaviye bin Hudeyc'in işidir» diye itizar etti.

«Öldürülme haberi Medine'ye gelince Habibe bind Ebi Süfyan bir koç kızartıp Ayşe'ye gönderdi ve kardeşin bunun gibi kebap edilmiştir dedirtti. Bundan dolayı Ayşe, ölünceye kadar kebap yememiştir. Esma bind Ümeys oğlu Muhammed bin Ebubekr'in öldürülmesini ve yakıldığını haber alınca mescide gidip orada oturdu. Kederinden memelerinden kan geldi. Bu haberi Hz. Ali işitince pek çok üzüldü. Kalkıp Allah'a hamdettikten sonra, «Muhammed öldü. Hesabını Allah'ın huzurunda görürüz. Bundan çok müteessir oldum. Benim evladım gibiydi. Onu ben büyüttümdü» demiştir.

İnsan bütün bunları okuyup bu vahşice cinayetleri öğrenince insanlık duygusuyla çalkanıp kaynıyor, gazabından titiriyor, bu alçaklıkları, ahlaksızları görünce ardından tepeden tırnağa kadar titriyor. Bir de üstüne müslüman olmak dolasıyla utancından yerin dibine giriyor. İşte Arap işi!..

Osman gibi hiç de halifeliğe layık bir fiil gösterememiş, aksine onu küçültecek şeyleri bol bol yapmış biri için daha İslam'ın ilk günlerinde

böyle alçaklıklar yapılmasına insan yanıyor, ağlıyor. Eğer bu da kanı akıtılmış bir mazlumun öcü için olsaydı yine affedilebilirdi; insan bu türlü kötü işlere yanıp yakılmazdı.

Oysa Muaviye bunları Osman için değil, saltanat için, sırf hükümdar olmak maksadıyla yapmış, dini dünyevi hırsına alet etmiş, İslam dünyasını ateşe verip yakmıştır. Oğulları Şamlılar'a Peygamber neslini 70 yıl camilerde hutbelerde lanetle yad ettirmiş olan bu fesat başı Muaviye en büyük lanetlere layıktır. Şiiler Muaviye'ye lanet okurlar. Bu işler önünde şiilere yerden göğe kadar hak vermemek benim de elimden gelmiyor.(*)

Hileci Amr İbnül-As da Muaviye'nin bir eşi aynı fesat ve fitne arabasını gezdiren aynı boyunduruktaki mahluktur.

Zavallı Muhammed iyi, işbilir, hakkı sever, değerli bir adamdı. Osman onun öldürülmesini alçakça emretmişti. Kendisi bu katliamdan kurtulmuş bir mazlumdu. İnsanın canını katillerden kurtarması kabahat mıdır? Tutup babası Ebubekr'e, kardeşi Peyggamber'in karısı Ayşe'nin hatırına da bakmayıp onu elleri ayakları bağlı sokaklarda sürümek, sonra kesmek, sonra da bir eşek leşi içine koyup yakmak ne zulüm, ne cinayet, ne vahşilik, ne adiliktir! Hele ölüsünün sürüklenerek Amr İbnül-As'ın evi önünden geçirilmesini neyle tarif etmeli. Bu çirkefler hep ve sırf post kavgası sonucuydu. Amr İbnül-As'ın Mısır valiliğinden azlinin intikamı, cezasıydı. İbnül-As her şeyde olduğu gibi bunda da hile yapmış, güya bu işi kendisi yerine getirmemişti. Hatta Ayşe'ye de bu cevabı verip cinayeti İbni Hudeyc'in, yani arkadaşının üstüne atmak alçaklığını da göstermişti. Oysa başkomutan kendisi idi; istese bunu önleyemez miydi! Hiç şüphe yok ki cinayeti kendisi emretmiştir. Hz. Ali ile savaşıp kesileceği zaman o kahramanın kılıcından kurtulmak için -onun edebini ve avret yerine bakmayıp başını çevireceğini bildiğinden- kıçını açarak gösteren bu adi yolla canını kurtaran birinden ne beklenir!

Şu alçaklara bak ki Ayşe, Ali aleyhine bunlarla birleşmişken o Muaviye ve İbnül-As onun yani müttefiklerinin kardeşini kebap gibi ateşte kızartmıştır. Fakat bu da Hz. Ayşe'nin cezası idi. Sırf Hz. Ali'ye olan şahsi düşmanlığından Muaviyelere uymuş, böyle nice felaketlerin ortaya çıkmasına yardım etmiştir.

Her insanın beyni bu cinayetleri, alçaklıkları görünce mutlak nefret ve hayret içinde çalkanacaktır. Hey gidi İslam'ın büyükleri!... Güya din için çalışıyorlardı!... Müslümanlara ibret olsun...

Yine bunlardan biri, yine Peygamber sülalesinden, hem de bir kadın olan Habibe, Ayşe'ye nisbet yapmak için kebap edildi diyor. Şu kadın hissine bakın!... Kadında böyle mi kalb olur?!.. Bütün kadınlar dünyaya -ama Arapmış, her ne olursa olsun- böyle kalpli kadınlar da gelmiş olduğundan kadınlıklarından utansınlar...

(*) Hz. Osman ve Hz. Ali bunlarla ilgili meseleler hakkındaki çekişmelere daha sağlam bir bilgi ile bakmak için şu eserlere başvurulmalıdır: İslam Tarihi, Filibeli Ahmet Hilmi (Ziya Nur tarafından hazırlanan şerhli nüshası) 1973 İstanbul, Ötüken Yayınevi; Kısas-ı Enbiya, Cevdet paşa. Ayrıca İslam Ansiklopedisinin ilgili maddelerine bakınız. Bu konularda yalnızca yazarın fikrine itibar etmek bizi yanıltabilir. (Toker Yayın Komisyonu.)

Bu haller, tarihin bu kanlı ve pis sayfaları Arap kavminin hunharlığının, vahşiliğinin, harisliğinin, ahlaksızlığının, alçaklığının parlak örnekleridir. Zaten Allah, Kur'an'ında bu kavmi şiddetli küfür ve nifakla tarif etmiştir. Peygamber de hadiselerinde bu kavmin fenalığını söylemiştir.

Hz. Ali Sıffin savaşından sonra çekilmiş, bu mağlubiyeti kendi şahsi cesaretiyle tazmin etmek istemişse de onda da başarılı olamamış, Kûfe camiinde namaz kılarken Abdurrahman bin Mülcem tarafından öldürülmüş ve oğulları mahvedilmiş, hilafet ve bütün Müslüman, Arap İmparatorluğu Muaviye bin Süfyan'a kalmıştır. Hz. Ali'yi oğlu Hasan gizlice gömmüş ve katilini öldürmüştür. Muaviye uzun süren entrikalar ve savaşlarla nihayet M. 661, H.41 yılında Emeviye aile ve devletini kurmuştur. İşte bu suretle Mısır da diğer memleketler gibi Emevilerin eline geçmiştir.

Mısır Hulefay-ı Raşidin'in valileriyle 21 yıl yönetilmiştir.

Hz. Ali büyük bir yaradılıştır. Değil İslam'ın bütün cihanın en önemli simalarındandır. Onun en büyük nitelikleri yüksek ahlakı, pürüzsüz mertliği, tam bir derecedeki doğruluğu, dürüstlüğü, irfanı ve olağanüstü kahramanlığıdır. Bu adamdaki ahlak ve doğruluk belki de tarihi simaların hiç birinde yoktur. Hiç kimse, hiç bir şey onu en az bir miktarda bile eğememiştir. Ömründe yalan söylememiştir. İslamiyetin kuruluşunda yaptığı hizmet olağanüstüdür. Savaşların çok müşkül vaziyetlerini onun kılıcı çözümler, kurtarırdı. En buhranlı anlarda bile korku nedir bilmemiştir. Kahramanlığı dillerde öyle destan olmuştur ki kendisinden sonra ona dair türlü masallar ve hurafeler meydana gelmiştir. Bu zümreden olarak onun «Zülfekar»ı yani iki uçlu kılıcı varmış, bu kılıcı düşmana vurduğu zaman düşmanı, atını, yeri kesip arzı boynuzunda tutan öküzün başına kadar varırmış!... Kendisine «Allah'ın Arslanı» lakabı verilmiştir.

Hz. Ali'nin diğer bir büyüklüğü ruhundaki yüceliktir. O önemli bir şair, büyük bir hatip ve filozuftu. Güzel kasideler ve şiirler yazmıştır. Bunlar yüksek bir ahlakiyat ve hikmet ile doludur. Mehmet Ali Paşa zamanında Mısır'da bu şiirler bir Türk tarafından toplanmış, her beyti vezinli olarak ve bir de uzun bir izah ile neşredilerek Türkçe'ye tercüme edilmiş, «Nutuk-ı Ali» adıyla Bulak Matbaasında bastırılmıştır. Bu eser büyük bir kitaptır. Bu eseri henüz 20 yaşlarında ve Tıbbiye Mektebi'nde iken görmüş, ender olduğundan bütün şiirlerini kopye etmiştim. Bunları hâlâ saklarım. Yüksek ruh almak ve ahlak öğrenmek için bütün gençlerimize bunu okumalarını hararetle tavsiye ederim.

İtiraf ederim ki tarihî simalar içinde, Hz. Ali de saygı ile seçtiğim kişilerdendir. Gerçi Ali bir Arap'tır, ben de Arap'ı hiç sevmem. Sonra da ne Alevi ne de şiiyim. Fakat bütün bunlara rağmen severim. Hz. Ali sevgisinde şiilere hak verenlerdenim. Ancak, bunlar türlü saçmalarıyla bu büyük yaradılışı düşürmektedirler. Mesela onu «Tanrı» bile yapmışlardır!...

İşte bu önemli yaradılış, bu kadar kıymetli ve meziyetli şahsiyet yönetim ve mevki işlerinde asla muvaffak olamamıştır. Fakat sebep basittir. Hz. Ali sırf ahlakı, doğruluğu yüzünden başarılı olamamıştır. O

doğru hareketi ile herkesi gücendirmiştir. Oysa hükmettiği kavim fesat içindeydi. Hz. Ali'nin doğruluğu onları hoşnut etmemiştir. Sonra Muaviye ve Amr İbnül-As gibi iki iblis rakibe tesadüf etmek talihsizliği ile karşı karşıya kalmıştır. Onlar Hz. Ali'nin doğru kalbini daima aldatmışlardır. Onu doğruluğu, mertliği söze ve ahde vefasıyla yere vurmuşlardır.

Zavallı Hz. Ali ömrünü dert içinde geçirmiştir. Çünkü o çevrenin adamı değildi. Hayattan acı şikayet etmiştir. Şiirlerinde bu acılar gözükür durur. Şiirinin bir mısrasında: «Dünya yılan gibi zehir kusar» diyor.

Halife Hz. Ali zamanını ve şu Hicaz devresini bitirirken gördüğümüz olaylar bizi şunları da söylemeye mecbur etmektedir:

Peygamber karısı ve İslamiyette ana mevkiini alan Hz. Ayşe'nin Hz. Ali'ye düşmanlığı her müslümanı teessür içinde bırakacak mahiyettedir...

Hısım-akraba ve dost kayırmak, saraylar ve israflar yapmak, yalan söylemek, yolsuzluk ve sahtekarlık yapmak gibi şeyleri Hulefay-ı Raşidin'den ve Kur'an'ın hafızı olan Hz. Osman'a nasıl yakıştırayım!?. Sonra Arapların Hz. Osman'ı öldürmeleri, ölüsünü kuyuya atmaları ne çirkin şeydir! Talha ve Zübeyr bin Avam gibi «Aşere-i Mübeşşere» (Cennete girecekleri dünyada iken kendilerine müjdelenen)den olan kişilerin Hz. Ali'ye biat ve sadakat yemini ettikleri halde kaçıp Hz. Ali gibi bir adamın aleyhine hareket etmeleri ne kadar adi bir iştir![*]

(*)Yukarıda da kısaca temas etmek isteğimiz gibi, bu konularda yazar Dr. Rıza Nur'un buradaki bilgileri çok dar ve kısır kalmakta, yorumları bundan dolayı eksik bulunmaktadır. İslam'ın ortaya çıkışından itibaren Dört Halife devrini de içine alan dönemde meydana gelen ve İslam Dünyası'nın bağrında derin yaralar açan olaylar daha çok iki ana sebepten doğmuştur. Bunlardan biri bazı ayet ve hadislerin yorumlarındaki ihtilaftır. Diğeri ise Abdullah İbni Sebe'nin şahsında ve etrafında tezgahlanan ve İslam dünyasının ilk büyüklerini çeşitli düzenbazlıklarla birbirine düşürüp o feci olayların ortaya çıkmasına sebep olan fesat hareketleridir. Yazar burada ne yorum farklılıklarından, ne de İbni Sebe'nin fesadından hemen hemen hiç söz etmemektedir. Bundan dolayı da sünni mezhepler saliklerinin itikadınca Hz. Peygamber'in ahfadından olanların-bu arada Muaviye'nin-saygıyla anılmasına dair olan yaygın itikadı bilmemektedir. Bunlara rağmen, bir gerçeği daha itiraf etmek gerekir ki, bizim milletimiz yukarıda zikredilen ihtilafların hiçbirisine taraf olmamıştır. Bununla beraber Hz. Ali'ye olan sevgisi ve hayranlığı son dereceyi bulduğu halde, Muaviye bu sevgi ve saygıyı fiilen hiçbir zaman bizim milletimizde bulamamıştır. Misal olarak, milletimiz çocuklarına ekseriya Ali ismi koymuş olmasına mukabil, biz bugüne kadar tarihte ve bugün bir tek Muaviye isimli Müslüman Türk ismine rastlanılmamaktadır. Bu konalarda bizce en güzel eser yukarıda zikrettiğimiz Filibeli Şehbenderzade Ahmed Hilmi'nin «İslam Tarihi» adlı eserinin üstat Ziya Nur tarafından yer yer şerhler ve istidratlarla açıklanmış ve genişletilmiş olan ve 1973 yılında Ötüken Yayınevi tarafından yayınlanan eseridir. Bu konuda sağlıklı bilgi edinmek isteyenlerin bu kıymetli eseri tetkik etmeleri, aynı zamanda diğer ilgili yayınları da okumalarını acizane tavsiye ederiz. Biz burada yazarın eserine halel getirmemek için aynıyla latin harflerine çevirmeye gayret ettik. Görebildiğimiz bazı sakatlıkları düzeltmek bizim haddimizi aşmaktadır. İnancımızla ilgili kısımlardaki aksaklıkları bu suretle kısaca işaret etmekle yetiniyoruz. (Toker Yayın Komisyonu.)

Bazı camilerimizde «Hazret-i Muaviye» diye levhası asılan adımın entrikalarına, zulümlerine, sırf saltanat hırsı ile İslamiyeti ayrılıklara düşürmesine ne diyeyim? Mısır'da Ebubekr gibi İslamiyetin kıymetli bir rüknünün oğlunu öldürmelerini, mazlumun, «Beni Ebubekr'e bağışlayın» diye yalvarmasına aldırmamaları nasıl tevil etmeli? Hele onu sokaklarda sürümeleri, sonra da bir eşeğin içine koyup diri diri kebap ederek yakmaları ne vahşiliktir! Demek ki İslamiyet henüz ilk yıllarında bile saltanat idi, mevki hırsı ile anarşi içinde çalkalandı. Demek ki «İslamiyette saltanat yoktur, Hicaz'daki siyasi ve dini teşekkül hükümet değildir» sözü doğru değildir. Değili işte meydanda. Sonra hilafeti Hz. Ali ve Muaviye aralarında taksim etmişlerdir. Demek «Hilafet kabil-i taksim değildir» sözü de yanlıştır. Demek İslamların en önemli kişileri, dünyalık için birbirini yemişlerdir. Demek, kısaca, Arap milleti ahlaksız ve azgın bir millettir.

2- EMEVİYE DEVLETİ DEVRİ

Muaviye M. 661, H. 41'de Emeviye Devleti'ni kurup halife oldu. Bu devlete atası olan «Ümeyye bin Abd-i Şems» adlı kimseye nisbetle Emeviye Devleti (Ed-Devletü Beni Ümeyye) derler. Biz «Emeviler» diyoruz. Şam (Dımışk)ı başkent yaptı, devlet işlerini esasından değiştirdi. Şimdiye kadar halifeler halk tarafından seçimle atanırken şimdi veraset le oğula, aileye bırakılıyordu.

Hz. Muhammed'in kurduğu dini heyet din boyasından büsbütün çıkıyor, siyasi boyaya boyanır, tam zorba bir devlet durumuna giriyordu. Daha doğru deyimle kurulan ve koca bir imparatorluk olan İslam Devleti dini boyalarını kaldırıyordu. Bu şekilde de bu devlet halkın sevgi ve saygısından düşüyor, aleyhine genel bir nefret uyandırıyordu.

Gerçekten Emeviye Devleti zorla elde eden, peygamber evlatlarına karşı hain bir duruma girmiş ve kalmıştır. Arap yazarları bu aileyi firavunlar, zalimler adıyla anarlar. «Yezid» adı bütün Müslümanlar arasında habislik, domuzluk, adilik manasına geçmiştir. En kötü adama «Yezid!» diye hitap ederler. Muaviye adı ise şiiler, aleviler, bektaşiler arasında işitilmesine tahammül olunamaz bir addır.

Muaviye ilk işleri arasında Hz. Ali'nin valisi Muhammed bin Ebubekrü'l Sıddık'ı, Amr İbnül-As'ın komutasında gönderdiği askere öldürtüp yerine Hz. Ali ile yaptığı hileli anlaşmanın ustası olan Amr İbnül-As'ı da hizmetine mükafaten Mısır'a vali olarak atadı. Amr'ın bütün tama'ı Mısır'da idi. Muaviye bunu bildiğinden Mısır'ı yalnız Amr'a değil, evladına bile irsen kalmak şartıyla bahşetti. Fakat Amr bu kadar uğraştığı Mısır'ına kavuşmuşsa da bir yıl ve birkaç ay sonra yani M. 663, H. 48 yılında ölmüştür. Mukattam Dağı'nın eteğinde «El-Füc» köyünde defnedildi. 90 yaşında iken ölmüştür.Yerine oğlu Abdüllah bin Amr atandı. İki yıl sonra Muaviye bunu azledip kendi kardeşi Utbe bin Ebu Süfyan'ı atadı. Bu kişi pek güzel konuşurdu. Bir yıl sonra, bir söylentiye göre altı ay sonra Fustat'ta öldü. Yerine Ukbe bin Amirü'l-Cühenni'yi atadı. Fakat az zaman içinde idaresizliğinden ve hakkında kötü düşünceler ve söylentiler ortaya çıktığı için azledip yerine Medine'nin ileri gelenlerinden Müselleme yahut Müseyleme bin Muhalled El-Hazran'ı atandı.

Ukbe Mısır'da ölmüştür. Mezarı el'an Kırafe denilen mezarlıkta mevcuttur. Bu kişi bir donanma ile Rodos'u fethetmiştir. Araplarda gemilere ilk bayrak asan budur. Müseyleme uzun bir zaman, yani 15 yıl görevinde kalıp hatta Muaviye öldükten sonra da Mısır valiliğinde bulunmuştur. Zamanında Bizanslılar yine Mısır'a saldırmışlarsa da onları püskürtmüştür. Bu kişi becerikli, bilgin ve adalet sever biriydi. Beşir bin Arta komutasında gönderdiği ordu batıya ilerleyip Moritanya sahillerini ele geçirdi. Eski Çiren (Cyrène) şehri yerinde bulunan Keyruvan şehrini merkez yaptı ve şehri tabiyelerle güçlendirdi. Camilere ilk minare yapan da budur.

Bu sırada İskenderiye Yakubi Patriği Ağatos ölmüş, yerine Yuhanna (Yuhanna-Jan) olmuştu. Bu patrik çalışkandı. Kendi parasıyla ve üç yıl içinde İskenderiye'de İncilci Aya-Marko Kilisesi'ni yaptırdı. «El-Kamşa» adıyla anılan bu kilise beşbuçuk asır sonra Eyyubiler'den Melikü'l-Adil tarafından yıkılmıştır.

Bu vali zamanında Mısır'da büyük bir kıtlık oldu ve bu durum 3 yıl devam etti. Patrik Yuhanna'nın topladığı ianelerle halka çok yardımı olmuş ve yaygın bir sevgi ortamında ölmüştür.

M. 679, H. 60 yılında Muaviye ölüp yerine Muaviye'nin sağlığında varis ve veliahd bıraktığı oğlu Yezid geçti. Gayet ahlaksız ve sarhoş bir adamdı. Bununla beraber halife olmadan önce babasının emriyle Bizans aleyhine hareket edip İstanbul'a kadar ordularını götürmüştü. Ancak halife olunca cümbüşe koyulmuştur. Bu aralık Müseyleme ölmüş (H. 62), yerine güvenilir adamlarından Said bin Yezid bin Alkametü (1-Azdiyi) (H.62) atanmıştır. Mekke'de Kabe'yi, baştan başa Medine şehrini yakıp Medineliler'i katliam eden, kalanlarını esir diye satan Yezid aleyhine Hicaz'da, Irak'da isyanlar olurken bu vali Mısır'ı Yezid'in ölümüne kadar boyunduruk altında tutmuştur. Bu adam küçük yaştaydı. Mısırlılar kendisini pek saymamışlarsa da birşey de yapamamışlardır. İki yıl valilik edip azledilmiştir.

Sarhoşluk ve hovardalıkla sıhhatı bozulan Yezid ölüp yerine Muaviye bin Yezid geçmiştir. Muaviye bin Yezid'i tanımayarak Mekke'de halifeliği ilan eden Abdullah bin El-Zübeyr Hicaz ve Yemen'de halife ilan olunmuştur. Bu kişi babasıyla beraber Mısır'ın fethinde bulunmuştu. Amr İbnül-As ve babasıyla beraber kendisi de Kıbtiler'le yapılan anlaşmaya imza koymuştu. Afrika'da diğer fetihlerde bulunmuş, şöhret kazanmıştı. Mekke'den Abdurrahman bin Utbe'yi Mısır'a göndermiş, Mısır'ı kendi cihetine kazanmaya gayret etmişse de Said El-Azdi tarafından gayreti semeresiz bırakılmıştır.

Çok geçmeden Muaviye bin Yezid öldü. Hicaz ve Yemen'le beraber Kûfe, Basra, Irak, Musul ve Mısır'ın bir kısmı Abdullah'ı tanıdı. Abdullah artık alenen halifeliğini ilan etti. Eskiden memuriyetle gönderilmiş olduğu Abdurrahman'ı bu sefer resmen Mısır'a vali atayıp gönderdi. Abdurrahman Mısır'a gelip mevkiine oturdu. Said bin El-Azdi ile Emeviler'in taraftarlarını tamamen uzaklaştırdı. Fakat Suriye Abdullah'ın hükmü altına girmedi, Şam'da Mervan bin El-Hakem halife ilan edildi. Abdullah, Tahir komutasında Şam üzerine bir ordu gönderdi. Ancak bu ordu Şam civarında Merc-i Rahe'de mağlup oldu. Mervan bunun üzeri-

ne oğlu Abdülaziz'in Mısır'a girmek üzere İla'ya gönderdi. Kendisi de bütün kuvvetini toplayıp Mısır üzerine yürüdü. Mısır valisi Abdurrahman bir ay zarfında Fustad şehrinin etrafına hendek kazdırdı. Mervan Aynül-Şems'e ordu kurdu. Abdurrahman şehirden çıkıp karşı geldi. İki gün şiddetli bir biçimde savaştılar. Bir sonuç elde edilemedi. Komutanlarından Amr bin Sait El-Aşdak kuvvetli bir birliğin başına geçip Abdurrahman'ın ordusunu arkasına aldı ve Fustad'ı ele geçirdi. Bunun üzerine Abdurrahman'ı kurtuluşu firarda aradı. H. 65 yılında Mısır'ın merkezine giren Mervan, Abdurrahman'ı azledip bu önemli mevkiden emin olabilmek için yerine bizzat Abdülaziz bin Mervan'ı atadı. Abdülaziz Mısır'da tam 20 yıl vali olarak kaldı. Zamanında Fustad'da büyük bir veba salgını çıkmıştır. (H. 70). Bu hastalık sebebinden Halvan'a çekilip orasını imar etmiş, evler ve cami yaptırmış, üzüm-hurma ağaçları diktirmiştir. Bu suretle Hulvan bir süre Mısır'ın ikinci başkenti olmuştur. Bu Hulvan şimdiki yenisi olmayıp Nil kenarındaki eski Hulvan'dır. Abdülaziz Nil'de Zübeyr aleyhine bir donanma meydana getirmiştir.

Mervan Mısır'ın hazinesini aldı. O zamana kadar yapılan para dağıtım sistemini lağvetti. Bütün halka kendisine sadakat yemini ettirdi. Abdullah bin Zübeyr'e bağlı kalıp kendisine bağlılık yemin etmeyen Maafer kabilesini vurup kafalarını kesti. Keza Ekidâr (Ökeydar) bin Hammam adlı kimseyi de öldürttü. Bu, Osman'ın katillerinden Lahm kabilesinin reisi idi. Hasılı Mervan Mısır'da saltanatının güvenliği için gereken herşeyi yapıp öyle Mısır'dan döndü. Bu yaptığı işler bütün Mısır'ın korku içinde titretmiş, kendisine kin besleyenleri de itaat etmeye zorlamıştır.

Mervan'ın Fustad'a girdiği gün Mısır'ın Arap fatihi Amr İbnül-Asın oğlu Abdullah ölmüştü. Bu kişi çoktan beri Fustad'a çekilmiş, bir şeye karışmıyor, sakin bir hayat geçiriyordu. Şehirde karışıklık öyle bir noktaya ulaşmıştı ki cenazesini kimse mezarlığa götürüp gömmemiş, akraba ve dostları bu işi bizzat kendileri yapmışlar ve onu ancak gömmüşlerdir.

Mervan dönerken oğluna Mısırlılara iyi davranmasını tenbih etti. Suriye'ye dönüşünde ve 10 aylık bir saltanattan sonra vebadan ölünce yerine Mısır ve Suriye oğlu Abdülmelik bin Mervan'ı halife tanıdılar. Amdülmelik, Abdullah bin Zübeyr aleyhine şiddetle savaşlar yaptı. Ancak bu çarpışmalardan bir sonuç elde edemedi. Siyasi tedbire koyulup Kabe'ye haccı yasakladı. Kabe yerine Kudüs'teki «Mescid-i Aksa'ya hac yapılmasını emretti. Abdullah'ın emriyle Kabe için Mısır'da yapılmış olan halılar Kabe'ye gönderilmedi. Artık Suriye gibi Mısır ve Berberistan da hacılarını Kudüs'e yolladılar? Zübeyr Mekke ve Medine'yle beraber önemini yitirdi. İşte Hicaz aleyhine bugün de yapılacak tedbir. Müslümanlığa zararı yoktur. Çünkü İslamiyette teamül olduğunun misali işte. Ve nihayet Haccac gelip Mekke'yi yedi ay kuşamadan sonra aldı. Ve Zübeyrin oğlunun da hayatına son verildi.

İşte bu tarihî önemli olay bize iyi bir ders veriyor. Arap'ın Türk'e ettiği nankörlüğün ve hıyanetin intikamını almak için Dünya Savaşı'nda Peygamber'in «Merkadd» (mezar)ini herşeyiyle beraber Anadolu'nun içine nakledip Arap'ı büsbütün çıplak ve aciz bırakmamız gerekirdi. Bu

büyük ve etkili fırsat esefle belirtelim ki kaçırılmıştır. O sırada Mısır'da idim ve bunu daima düşünürdüm. Böyle yapılacağının, aksine onu muhafaza edelim diye bir ordumuzu orada hapis, nihayet Merkadd'le (Hz. Muhammed'in mezarı ile) beraber bir kahraman orduyu da donsuz Araplara ve kafirlere teslim ettik. Türk'e türlü hakaret ettirdik. Bu ne ise geçti. Bari şimdi olsun haccı yasak etmeliyiz. Hatta bütün İslam dünyasında irşadlar yapıp oralarda da hacca gidilmesini yasak etmelidir. Bu suretle Araplar aç kalır. Hem Türk'ün parasının bu çöle dökülmesi de memleketimizin ekonomisince müthiş bir zarardır. Bu noktayı birçok yıl önce Nadir Şah görüp sırf İranlıların parası Arabistan'a dökülmesin diye haccı yasaklamıştır. Nadir'in o zaman görüp yaptığı şeyi biz bugün derhal yapmalıyız. Bunun belki de İslamiyete faydası olur. Bu suretle belki Arap ahlakını düzeltir, aç kalan Arap İngilizler'e yük olur, çıkan anarşi belki İngilizler'i rahatsız eder de oradan çekilirler, belki Kabe toprakları kafir ayaklarından kurtulur. Hem bütün İslam Dünyası bunları kör besler gibi, asalak gibi neden beslesin!..

Mısır bu devrelerde hep Şam'a itaat ederek sakin bir hayat geçirdi. Mısır valisi Abdülaziz, kardeşi halifeye bol para, bol erzak hatta ordusunun önemli bir kısmını oluşturacak miktarda asker veriyordu. Abdülaziz halka iyi muamele ediyordu. Köprü ve binalar gibi şeyler yaptırıyordu. Kıbtiler dinlerinde serbetti. Müslüman efendilerinin kavgalarına karışacaklarına para, erzak, asker, malzeme gibi vergilerini verip rahatlarına bakıyorlardı.

Bu vali zamanında meşhur iki Kıbti patriği gelmiştir. Birisi İshak, diğeri Suriye'li Simon'dur. Hindistan'dan adamlar gelip Simon'dan bir evek ile birkaç papaz istemişlerdi. Simon buna razı olmamışsa da Abdülaziz, devlet için siyasi çıkar düşünerek diğer eveklere müsaadeli davranmalarını emretmiştir. Simon rakibi tarafından zehirlenerek öldürülmüş ve yeri üç yıl boş kalmıştır. Yerine İskender patrik olmuştur. Bu kişi 20, bazılarına göre 25 yıl patriklikte kalmıştır. Bu patrik zamanını yazan Kıpti tarih yazarları vali Abdülaziz'den hoşnutsuzluk göstermektedirler. Bu yazarlar bu konuda şöyle demektedirler: «Mısır'da papazlar çoğalmıştı. Bunlar vergiden muafiyet istiyorlardı. Vergi muayyen idi. Abdülaziz bunu yalnız fakirlere yükletip pek zengin olan papaz takımını muaf tutmayı haksız buldu. Papazların nüfusunu yazdırıp adam başına bir dinar vergi koydu. Patriği senelik üç bin dinar vergi vermeye mecbur tuttu. Bu iş papaz takımını kızdırdı, söylenmelere sebep oldu. Ancak bundan fiili bir sonuç çıkmadan bu küçük çaplı direniş sönüp gitti. Abdülaziz 20 yıl 8 ay valilik yaptı «Darü'l-Müzehhebeu (Yaldızlı Ev) adıyla bir saray dayayıp henüz bitirmiş iken Fustad'da Suk El-Hammam (Güvercin Sokağı)da H. 86 yılında öldü. Bir gün Hulvan kilisesine girip bir Meryem Ana heykeline tükürmesini Kıptiler ölmesine sebep gösterirler. O gece hastalanmış ve bu hastalık sonucu ölmüş imiş!... Halife Abdülmelik kardeşinin vefatına çok kederlendi. Onun iktidarını biliyordu. Onu kendisine veliahd tayin etmişti. Yerine ikinci oğlu Abdullah bin Abdülmelik bin Mervan'ı Mısır'a vali yaptı. Abdullah henüz küçüktü. Mısırlılar buna «El-kiyis», yani «güzel» adını verdiler. Bu kelime bugün Mısır'da «Kuveyis» denilen kelimedir ki iyi, güzel manasına gelir. Kıptiler

bu vali gelince eski valinin papas takımına tarh ettiği vergiyi kaldırtmaya gayret ettiler. Ancak bunda muvaffak olamadılar. Patriklerin tarihini yazmış olan papaslar işte yine bundan dolayıdır ki, bunu öncekinden çok kötü göstermişlerdir. Bir de buna sebep bu valinin Mısır'da hükümetten Kıbtice'yi kaldırıp yerine Arapça'yı koymasıdır. İlk bunun zamanındadır ki, Mısır hükümetinin, resmi dili Arapça olmuştur. Demek ki Kıbtice Mısır'ın Arap istilasından sonra da resmi dili olarak 80 yıl kadar daha kalmıştır. Arap dilinin Mısır'da yayılmasına gayret eden İbn Yafur El-Füzari adındaki adamdır.

Bu vali bornos (Arapların bürnos, ehram dedikleri şey) giyilmesini de menetmiştir.

Abdülmelik birkaç ay sonra ölmüş, yerine büyük oğlu Velid bin Abdülmelik geçmiş, Mısır valisi kardeşi Abdullah'ın valiliği de iki yıl süresince Fustat'ta ölümüyle son bulmuştur (M. 708, H.90).

Velid'in zamanı parlak bir devre olup fetihleri İspanya'ya kadar ilerlediği gibi, memlekette sükunet ve rahat bir yönetim de sağlanmıştı. Başkent. Payitaht olan Şam'da çok süslü binalar, fakirler, hastalar, düşkünler için evler yapılmıştı. Aynı zamanda orada «Bimaristan» adıyla bir hastahane de yapıldı. Bu hastahane sonra Kahire'nin Muristan adındaki hastahanesine model olmuştur.

Bu halife Mısır valisi Abdullah'ın yerine önce Musa bin Nuseyr'i atamışsa da biraz sonra Kurre bin Şerik El-İsa'yı vali olarak atamayı uygun bulmuştur. Kıbti tarih yazarları bunu diğerlerinden daha zalim, daha dinsiz göstermektedirler. Arap tarih yazarları da aynı görüşü taşırlar. Onu Fustat kilisesine dalkavukları, işret arkadaşları ve çalgıcılarıyla beraber girip ayin sırasında kilisenin mihrabında oturmakla suçlarlar. Zamanında Mısır limanlarında da Emeviler donanmalar yaptırdılar. Fustat'da Babül-Reyhan civarında eskiden Bizanslılar'ın bir hisarı olan mahallede «Mescidül-Aile» adıyla bir mescit yapıldı. Bazı tarih yazarları buna «El-Camiü'l-Atik» adını vermektedirler.

Kurre valilikte 6 yıl kaldı. H. 93 yılında Fustat'ta öldü. Yerine Abdülmelik bin Rüfa'a atandı. Ancak üç ay sonra halife öldüğünden bunun da görevi bitti. «Ebu Eyyub» lakabını taşıyan ve Taberistan ile Gürcistan'ı zapt, İstanbul'u (H. 99) kuşatan yeni halife Süleyman bin Abdülmelik Mısır'a Üsame bin Yezid'i gönderdi. Fakat eskileri gibi vali adıyla değil, «amilü'l-harac» unvanıyla yani maliye memuru sıfatıyla görevlendirdi. Kıbti tarih yazarları bu valiyi ötekilerden daha berbat göstermektedirler ve bunda Arap tarihçileri de aynı kanaati taşımaktadırlar. Bu Arap vali Mısır'da en haksız gasb ve yağmalarla en vahşice kıyımlar yapmıştır. Papaslara konan eski 1 dinarlık vergiyi yerinde bıraktığı gibi, onlara yeniden şahsi bir vergi de koymuştur. Bu adam demirden yüzükler yaptırdı. Herhangi papas vergisini verirse memurdan koçan yerine bir yüzük alırdı. Bu yüzüğün üzerine vergiyi verenin adı ve verildiği tarih yazılırdı. Herkes bu yüzükleri parmaklarında taşımaya mecburdu. Taşımayanın eli kesilirdi. Bu emri uygulamak istemeyen papasların elleri gitti. Birçokları vergiyi vermeyip, demir halkayı almayarak manastırlara çekildi. Bunlar böylece kaçıp kurtulduk zannederken Üsame asker gönderip bu manastırları teftiş ettirdi. Halkasız olarak bulduğu

papasların kimisinin kafasını kesti, kimisini de dayak atarak öldürdü.

Mısırlılar Üsame'den çok çekiyorlardı. Hele bu demir yüzükler birer demir lale yerine geçmişti. Bir taraftan da Üsame bunun üzerine Nil'de sefer edenlere de pasaport makamında bir ruhsat tezkeresi fiatı olarak diğer bir vergi de koymuştu. Bu da adam başına 10 dinardı. Bunun tahsilinde de büyük bir şiddet, olmaz haksızlık ve canavarlık gösterilirdi. Tarih yazarlarını şu söylenti zulmün şiddetine delil ve her yüreği titretecek bir şeydir:

«Bir dul kadın, oğlu ile beraber Nil'de sefer ediyormuş. Bütün servetini vererek ruhsat tezkeresini almış. Oğlu su içmek için kayıktan eğilmiş, bir timsah yakalayıp çocuğu yemiş, halbuki tezkere çocuğun koynundaymış, çocukla beraber timsah'ın karnına gitmiş. Tahsildarlar kadından yeni bir tane istemişler, bunun için de henüz çocuk acısıyla yanmakta olan zavallı kadının gömleğine varıncaya kadar herşeyini satmışlar ve kadın dilenci olmuş.»

Üsame para toplamak meselesine pek dikkat ederdi. Buna ait herşeyi yapardı. Bu sırada Hulvan'daki Nilometre yıkılmıştı. Hemen halifeye yazmış ve gelen emir gereğince Roza adasının güney burnuna yeni bir Nilometre yaptırmıştı ki, halen orada durmakta ve «Mikyas» adını taşımaktadır.

Artık bu zulümler halkı canında bıktırtmıştı. Halk toplanmış ve isyana hazırlanmıştı. Ancak bu sırada halifenin vefatı haberi gelmiş, yerine geçecekten bir hayır beklenerek isyandan vazgeçilmiştir.

Yeni halife Ömer bin Abdülaziz Mısırlılar'ın şikayetini dinleyip Üsame'yi azlederek ve yerine Eyyub bin Şerhabil adındaki kişiyi atadı (H.99). Bu kişi iyi muamele ile Üsame'yi tevkif edip boynuna bir demir lale, elleriyle ayaklarını da bir ağaç tomruğu geçirdi. Böylece son yaptığı zulüm mahalline sürüklendiyse de yolda öldü. Bunun zamanında da Mısır'da donanma yapılmasına devam olunmuştur. Bu donanmalardan fayda sağlanamadığı gibi gittikleri yerlerde mahvolmuşlardır.

Ömer bin Abdülaziz az zaman içinde ölmüş, yerine Yezid bin Abdülmelik geçmiştir. Bu kişi Mısır valisi Eyyub'u değiştirip yerine Beşir bin Safvan El-Kelbi adındaki kişiyi atadı. Biraz sonra Beşir Afrika'ya gönderilip yerine Beşir'in kardeşi Hunzale bin Safvan atandı. Ancak bu atama bir süre sonra kaldırılıp (H. 105), halifenin kardeşi Muhammed bin Abdülmelik bin Mervan Mısır'a vali yapıldı. Kıbtiler bu valilerden de şikayet etmektedirler. Bunlar zamanında da Hıristiyanlara zulmedildi, haçlar kırılıp parçalandı. Kiliseler yıkıldı. Bu vali zamanında Mısır'da veba salgını oldu.

Vali Muhammed bin Abdülmelik kardeşinin ölümüne kadar Mısır'da kaldı (M. 723).

Heşam Ebul-Velid halife oldu. Kardeşini Mısır'dan kaldırıp yerine akrabasından Hasan bin Yusuf (El-Har bin Yusuf)'u atadı. Hasan üç yıl Mısır'da valilik yaptıktan sonra istifa ettiğinden yerine El-Harzemi adıyla tanınan Hafs bin El-Velid atandı. Bir yıl sonra bu da azl olunup yerine Abdülmelik bin Rufa'a gönderildi (H. 109). Bu kişi Velid bin Abdülmelik zamanında da Mısır'da valilik etmişti. Bir yıl kadar valilik ettikten sonra ölüp yerine kendi kardeşi El-Velid bin Rufa'a atandı. Bu

kişi 9 yıl valilik yaptı ve M. 726, H. 118 yılında Fustat'da öldü. Zamanında Kays kabilesi Mısır'a gelip Cevfü'l-Şarki'ye indiler. Yakut'a göre bu kelime üstünle, İbn Hallakan'a göre ötre ile okunur. Mısır'da batı ve doğu adıyla iki Cevf (Cûf) olup doğudaki Suriye'ye yakın, batıdaki Dümyat'a yakındır. Bunun yerine Abdürrahman bin Halid El-Fehmi atandı. Zamanında Bizanslılar Mısır'da «Truce» (Tervecih) limanına indiler. Fakat orada bir kısmı kesildi, bir kısmı esir oldu. Bu da bir yıl sonra ölüp yerine Hanzele bin Safvan El-Kelbi yeniden ve ikinci defa vali atandı. Hanzale bu sefer 6 yıl valilik yaptı. Bu da Doğu Hıristiyan tarih yazarlarına göre Mısır'ı tıpkı öteki valiler ve eskiden kendi yaptığı gibi zulümle, cefayla yönetti. Vergileri iki kat artırdı. Genel bir nüfus sayımı yapıp adamlarla beraber hayvanları da yazdırdı ve onları da vergiye bağladı. Koçanlara bir arslan resmi bastırdı. Hangi Hıristiyan bu koçanı üzerinde taşımazsa onun elini kestirdi. Nihayet şikayetlerden dolayı halife kendisini Mısır'dan kaldırıp Moritanya[8] valiliğine atadı.

Yerine Hafs bin El-Velid'i Mısır'a vali yaptı. Bu kişi önce Mısır'da valilik etmiş ve oldukça iyi bir ad bırakmıştı. Halife Heşam bin Abdülmelik M. 742. H. 125 yılında ölünce bu vali de geri çağırıldı. Bu sefer bir yıldan az valilik yaptı. Heşam zamanında Mısır'da önemli bir şey olmamıştır. Sade H. 108 yılında Kıbtiler'in İskenderiye'de 43'üncü patriği olan İskender ölmüştür. Şimdiye kadar bütün kiliseler Kıbti'ler'in elindeyken ve onlar Nube'ye kadar Yakubiliği yaymışken bunun zamanında Ortodokslardan Kuzma Şam'a gidip Kıbtiler'in önceden Ortodokslar'ın elinden aldıkları kiliseleri iade ettirmeye ve kendisinin ortodoks patriki atanmasına muvaffak oldu. Az bir zaman sonra ölen Kuzma'nın yerine Teodor adında biri İskenderiye'de Patrik oldu. Zamınında Ortodokslar ve Yakubi mezhepleri arasında kavga geçici olarak durmuş, bir sükunet hasıl olmuştur. Bundan sonra patriklik 6 yıl boş kalmıştır. Daha sonra İbn Halil Patrik olmuş, 23 yıl patriklik yapmıştır.

Hişam'ın yerine Velid bin Yezid Ebul-Abbas halife olunca ilk işi Hafz bin Velid'i Mısır'dan azletmek oldu. Yerine Hasan bin Atah'yyetül Tüceybi'yi atadı. Bu vali selefinin unutturduğu acıları şiddetle hissettirdi. Halk yeniden ve ziyadesiyle acınmaya, sızlanmaya başladı. Velid kendisi gayet ahlaksız, namussuz bir insandı. Adamlarını da kendi gibilerden seçerdi.

Onun «Ben şarabın sarhoşluğuna kendimi veririm, hayvanların her hislerine ortak olurum, her türlü fenalıkla kirlenirim, ama yine halifeyim, yine imparatorluğun başıyım» mealinde olan bir şiiri ahlakının derecesine açık biçimde gösteren bir delildir. Yalnız heveslerine uyardı, yalnız dalkavuklarını dinlerdi. İşte bu davranışlarıyla çabucak halkın nefretini kazandı. Suriye halkı isyan edip kafasını keserek Şam sokaklarında gezdirdiler. Hasan'ın yerine Hafz tekrar vali atandı. H. 128'de Mısır'da isyan çıktı. Vali azlolundu.

Velid bin Yezid ve diğerleri artık birbirlerini yiyorlardı. Birçok insan halifelik davasıyla ayağa kalkmıştı. Emeviye devleti isyanlar içinde ve birbirine girmişti. Artık Emevi devletinin sonu gelmişti.

8- Moritanya (Mauritanie): Tunus, Cezayir ve Fas'dan ibaret eski bir kıta.

Nihayet Mervan El-Hammar (Eşek Mervan-ki İbni Esir'e göre bir eşek kadar kuvvetli olduğundan bu adı almıştır.) saltanatı gasbetmiştir. Rusere bin Süheyl El-Bahli'yi Mısır'a vali olarak atadı. İsa bin Ebi Ata da vergi işleri için vali yapıldı. Mervan büyük bir orduyla Mısır'a girdi. Asi halk aman diledi. Onlara aman verip Fustat'a geldi. Hafz ile askerin büyükleri Mervan aleyhine ayaklandılarsa da onların askerlerini bozdu. İsa bin Ebi Ata'yı gönderip isyan başlarını toplatıp bağlattı ve boyunlarını vurdurdu. Hafz bin El Velid de bu arada öldürüldü. Husere'yi de H. 131 yılında Irak'a gönderip öldürttü.

Hasan bin Atahiyye'yi Mısır'a vali atadı. Fakat onaltı gün sonra H. 131 yılında onu azledip yerine Aba El Cerrah Beşir bin Avz adındaki kişiye atadı. Bir buçuk yıl sonra bunu da azledip yerine El Mugayra bin Abdullah El-Füzari'yi gönderdi. Bu da az zamanda öldüğünden yerine El-Velid bin El-Mugayra'yı atadı. Bir ay sonra bunu da azledip Abidülmelik bin Mervan bin Musa bin Nuseyr'i hem salat (namaz), hem haraç (vergi) üzerine vali atadı. İşte bu kişi Emevilerin son Mısır valisi olmuştur (H.132). Nahiyelerde (Arapça kitaplara göre El-Kür) ilk olarak mimber icat eden bu kişidir. Ondan da önce Mahiyelerde veliler ellerinde tuttukları bir değneye dayanarak kıble cihetine dönüp hutbe okurlardı. (İslam adeti üzere savaşarak fetholunan mahallerde hatip elinde kılıç, barış yoluyla fetholunan yerlerde elinde bir değnek tutarak hutbe okurdu. Halen Irak tarafında tahtadan yapılmış bir kılıçla hutbe okunmaktadır. Zamanında Kıbtiler isyan etmişler, o da onlardan pek çok adam kesmiştir.

Mervan zamanında birçok halifelik iddiasıyla kalkışanlar olmuşsa da Mervan hepsini de tepelemiş, ancak Ebul-Abbas El-Saffah adındaki Peygamber'in ceddi Haşim sülalesinden ve Hz. Ali soyundan olan kişiyi ortadan kaldıramamıştır. Bunlar bu Peygamber'e olan münasebetleriyle hilafet hakkına Emevilerden daha çok sahip idiler. Abdurrahman Ebu Müslim Horasani'nin dillerde destan olan kahramanlık ve gayretiyle Ebul-Abbas Horasan'da baş tanındı. Ebu Müslim o zaman henüz 19 yaşında idi. Buna rağmen büyük bir dirayet, faaliyet ve sebat gösterdi. Meryan'ın gönderdiği Nasr bin Seyyar'ın ordusunu bozup Merv ve Nişapur'u ele geçirdi. Bir taraftan Gürcistan'a, diğer taraftan Küfe'ye girip bütün oraları Ebul-Abbas'a bağladı. Musul'da ortaya çıkan diğer savaşta Mervan büsbütün mağlup olduğundan artık ümitsiz kaldı. Suriye'de de güvenliği kalmadı. Hızla Suriye'den geçiyordu. Halkda Ebul-Abbas'a bağlılık gösteriyordu.

Gidip Mısır'a sığındı. Çünkü henüz Mısır'da hükmü yürürlükte idi. Ebul-Abbas Mervan'ın arkasından Salih bin Ali bin Abdullah bin El-Abbas ile Ebu Avn Abdülmelik İbn Yezid'i gönderdi. Bunlar Mervan'ı yukarı Mısır'da, bir söylentiye göre Cize Müdüriyetinde «Busıralister» kariyesinde yakalayıp kestirdi ve başını Saffah'a gönderdiler (M. 750, H. 132). İşte bu aralıktadır ki Abbasiye askerinin komutanı Ebu Avn, Fustad'ın kuzeyinde El-Asker şehrini kurdu. Dolunoğlu'na kadar Abbasi halifeleri, vali ve komutanları burada oturmuşlardı. Demek Fustad Hulefay-ı Raşidin ve Emevilerin, El-Asker Abbasilerin merkezidir. Ebul-Abbas, Emevi ailesinden büyük küçük ne kadar varsa hepsini toplattı.

Bunlar hepsi 80 kişiydi. Hepsini de kestirdi. Cesetleri üzerine sofralar kurup yemek yedi. Bu suretle «Seffah» lakabını aldı. İşte bu suretle Emeviler mahvolmuş, Emeviler'in enkazı üzerine Abbas devleti kurulmuştur.

Emeviler'den yalnız Abdurrahman bin Muaviye adında bir genç kaçabilip Endülüs'e giderek orada Endülüs Emeviye Devletini kurdu.

Emeviye devleti Mısır'da başka yerlerde hepsi 91 yıl hüküm sürdükten sonra mahvolmuştur. Bu aile Hicaz Araplarındandır. Son zamanda Acemlerden de kendilerine kan karışmıştır. Yezdgerd bin Şehriyar'ın kızı Şah-Ferend ile evlenmişlerdir. Mervan El-Hammar'ın anası Kürt'dür. Türk, Acem ve Rum'u kendilerinden aşağı tuttuklarından onlardan seçtikleri komutan, vali ve bunlarla evlenenler Emeviler aleyhine dönmüştür.

Aleviler ve Abbasiler'le Havaric (Hariciler) yeni meshep icat edip asıl mezhep harici tutulanlar arasındaki nifak ve Emeviye hükümdarlarının zevke, içkiye ve sefahata düşkün olmaları, aralarındaki hilafet kavgaları bu devleti mahvedip bitirmiştir. Emeviye Devleti uygarlık adına bir hasılat meydana getiren bir devlet olmamıştır. Yalnız fetihler, fakat büyük fetihler yapmışlardır. Bilindiği gibi fetihler mutlaka bilime, sanata yani uygarlığa bağlı ve onsuz olmazken pek cahil olan Hicaz Araplar'ı gibi Emeviler'in de fetihler yapmalarının sebebi önlerini boş bulmalarıdır. Bu sırada bir taraftan Bizans, diğer taraftan İran değişimlerini bitirmişler, kocamışlar, artık çürük paçavra gibi dökülür hale gelmişlerdi. Bu sebeple Araplar bilimsiz, sanatsız ve az kuvvetle bu fetihleri yapmışlardır.

Emevi Devleti her gittiği yeri Araplaştırmaya çalışan ve pek millî hareket eden bir devlettir. Bu konuda büyük şiddetler ve zulümler yapmışlardır. Gittikleri yerlerde derhal dil ile dini değiştirirlerdi. Bir yüzyıl içinde Mısır ve Fas'a kadar kuzey Afrika, Suriye, Irak ve İran'ın dilini değiştirmişlerdir. İran müstesna olmak üzere bütün bu yerler halen Arapça'yı anadili olarak söylerler. Eğer bunlar böyle yapmasalardı Araplık bir saman alevi gibi derhal sönerdi. Arap uygarlığı denilen şey doğmazdı. Gerçi devletleri çok sürmemişse de Arap hırsı yayılmış ve hükümdar olmuştur.

Burada Ebu Abdurrahman bin Müslim'e dair birkaç satır ilave edeceğiz. İşte bu kişi «Ebu Müslim Horasani» adıyla şöhret olmuş ve tanınmıştır. Nitekim önceki ciltlerde de ondan sözetmiştik.

İbn Hallakan'a göre bu kahraman gövdesi iri ve uzun bacakları kısa, yerden yığma vücutlu, kara gözlü geniş alınlı, sık sakallı, esmer ve güzel yüzlü bir adamdı. Bu tarif Türk'ün bedenî yapısına uygundur. Ebu Müslim, Merv şehrine üç fersah uzaklıkta bulunan Mahvan köyündendir.

Abbasiler sırf onun kılıcı sayesinde devlet kurmuşlarken işleri bitince zavallı kahramanı öldürmüşlerdir. Hem de hile ile. Abbasiler'in ikinci halifesi Mansur Ebu Müslim'i aldatarak Medain şehrini getirtti. Şüphe etmeyen Ebu Müslim, Halifenin elini öptü. Üç gün istirahat ettirildikten sonra saraya davet edip yine hile ile elinden kılıcını aldı. Sonra kendisini azarladı ve pek ağır hakaretlerde bulundu. İşi anlayan Ebu Müslim

yaklaşıp Halife'nin elini öptü ve af diledi. Halife hiç meteessir olmadı. Bunu gören Ebu Müslim kızıp söylendi. Halife ellerini birbirine vurdu. Evvelce saklamış olduğu beş silahlı adam Ebu Müslim'in üzerine üşüştüler. Ebu Müslim, «Beni düşmanlarınıza karşı sağ bırakınız» dediyse de işini bitirdiler. Zavallı kahraman bu kadar gayretinin, fedakarlığının mükafatını şu Arap'tan böyle bir nankörlükle gördü. Sebebi de halk tarafından çok sevilmiş ve onların gözünde etkinlik kazanmış olması dolayısıyla ilerde halifelere bir sorun olur düşüncesinden ibarettir.

Mısır'da Emeviler devrinde uygarlık alanında bir gelişme görülmemiştir. Bunların 28 askerden ibaret olan ve hepsi de Arap cinsinden olan valileri 91 yıl Mısır'ı yönetmişlerdir.

3- ABBASİYE DEVLETİ DEVRİ

Biz bunlara Türk usulünce «Abbaslılar» demeliyiz.

Abbaslıların kurucusu olan Ebul-Abbas, önceleri Abudullah adını taşıyordu. M. 750, H. 132 yılında halife ilan edildi. Kûfe yakınlarındaki Andar (Araplarca Enbar) şehrini başkent yaptı. İlk işi Emevi aliesinden yüze yakın insanı yemeğe davet edip hepsini kestirmek, cesetleri üzerine sofrasını kurup yemek yemek olmuştur. Bu yemeği pek keyif ve neşe ile yemiştir ki bu bir canavarlıktır! Bundan dolayı «Seffah» (Yırtıcı) adını aldı. Derhal bütün valileri azletti, yerlerine kendi akrabasını, adamlarını atadı. Mısır ve Suriye'ye Salih bin Ali bin Abdullah bin Abbas'ı vali yapmış ise de bu kişi Mısır'ı kendisi bizzat yönetemeyip Eba Avn Abdülmelik bin Ebiyyezid El-Azdi'yi vekil göndererek onunla bu memleketi yönetti. Bu sırada İskenderiye'de patrik Mihail idi. Buna Kıbtiler halk dilinde «Hayl» derlerdi. Bu kişi Yakubi ve Ayamarkonun 45. halefi idi. Üç yıl sonra ölmüş, yerine Mina geçmiştir. Sonraları Salih bizzat gelip işleri eline almış, Ebu Avn da İskenderiye'den donanma ile Berka'ya gidip isyan etmiştir.

M. 753, H. 136 yılında Halife Ebul-Abbas Haşimiye de ölmüştür. Araplardan ilk vezir kulanan bu kişidir. Şimdiye kadar Hulefay-ı Raşidin ve Emeviler yalnız katip kullanırlar ve işlerini bunlarla görürlerdi.

Ebul-Abbas'ın yerine «El-mansur bin Muhammed Eb'l-Cafer Abdullah bin Muhammed El-Mansur» geçti. (M. 754, H. 137). Üç yıl sonra Salih bin Ali'yi Mısır'dan kaldırıp yerine vali vekili olan Ebu Avn Abdülmelik bin Yezid'i vali yaptı. Bu kişi Fustad'ı bırakıp El-Asker mevkiini bina ederek orada oturdu. Artık Dolun-oğlu'na kadar Abbasiye valileri burada oturdular. Bir yıl geçer geçmez bunu da azledip Musa bin Kab El-Temimi'yi vali atadı. Bu da bir yıl sonra öldüğünden yerine Muhammed bin El-Eşas El-Huza'i, bir yıl sonra da Nevfel bin El-Fırati, sonra Hamid bin Kahtaba El-Tai, yine bir yıl sonra da Yezid bin Hatem El-Mehlebi Mısır'a vali oldular. İşte böylece Mısır yedi yıl içinde altı vali gördü. Bunun da sebebi halifenin kimseye güvenememesi ve aleyhine bir ayaklanmadan korkmasıydı. Bu kişi bu şüphe ve korku yüzünden bunlardan

bazılarını da öldürmüştü. En sadık adamları hakkında da bunları yapardı. Hatta kendilerini tahta geçiren ve sonra da yorulmak bilmez bir gayretle çalışmış olan Ebu Müslim Horasani'yi de nankörlük edip aynı boş sebeplerle öldürttü. Yine bu sebeplerle Haşimiye'de güvenliğinin tam olmadığını görüp şimdiye kadar Abbasi hükümetine Anbar'dan sonra başkent olan bu şehri terk etti. Bu vesveseli ve bu sebepten hiçbir işinde sebatı olmayan Halife, Medinetü's-Selam (Sulh Şehri) adıyla bir şehir yaptırdı ki işte Bağdat bu şehirdir.

Abbasiye valilerine geçeliden beri Mısır'da fitne fesat hadden aşkın olmuştu. Bunun da sebebi Şiiler, Sünniler, Aleviler, Hariciler arasındaki karşılıklı nefret idi. İki tarafın da Mısır'da taraftarları vardı. Bunlar bir diziye birbiriyle çarpışırlardı. Bu kargaşalıklara El-Havf'lılar da yardım ediyorlardı. Bunlar Kays kabilesinden bir kısım Arap olup Sahibü'l-Harac Abdullah bin El-Habhab tarafından M. 727, H. 109 yılında Mısır'da Şarki Cevf (Cûf, Hûf) denilen yere yani Nil'in doğu kısmına yerleştirilmişlerdi.

M. 754, H. 137 yılında Hariciler Eba Avn'ın «Berberler» üzerine Berka'da bulunmasından istifade ederek ayaklanmışlarsa da Eba Avn gelip asileri bozguna uğratmış, üç bin kafa kesip Fustat'a göndermiştir.

M. 767, H. 150 yılında Kıptiler Süha cihetinde ayaklanıp hükümet askerini bozmuş ve tahsildarları kovmuşlardır.

Bu seferki ayaklanmaları Semnud ve Said'de Emeviler aleyhine yaptıkları gibi olmamış başarıyla sonuçlanmış, deltanın büyük bir kısmına yayılmış, yıllarca sürmüştür. Fakat nihayet hükümet büyük şiddetler ve zulümlerle bu isyanı bastırıp bitirdi. Yezid bin Hatem Kıpti isyanını bastıramamasından dolayı azledilmiştir.

Yezid bin Hatem Mısır valiliğinde sekiz yıl kaldı ve halife bu kişiye «Emir-i Mısır» unvanını verdi. Bundan sonra Abbasi valileri bu unvanı taşımışlardır. M. 769, H. 152 yılında yerine Abdullah bin Abdurrahman bin Hudeyc'i atadı.

Bu kişi valilikte üç yıl kaldıktan sonra H. 155 yılında ölmüştür. Yerine kardeşi Muhamed bin Andurrahman bin Hudeyc geçmişse de bir yıl sonra öldüğünden yerine Musa bin Ali El-Lahmi atandı. Bu kişi halife El-Mansur ölünceye kadar Mısır valiliğinde kaldı. Zamanında Kıptiler yine isyan etmişlerse de ayaklanmayı bastırmıştır.

Böyle sık sık vali değiştirilmesi Mısır için bir felaket olmuştur. Valiler pek az sonra azledileceklerinden emin olduklarından memleketin işi, mutluluğu, refahı, adaleti gibi şeylerle değil yalnız kendilerine servet yapmakla meşgul oluyorlardı. Servet toplamak için de her türlü vasıtaya müracaat ediyorlardı. Bu suretle türlü haksızlıklar, zulümler yapıyorlardı. Her birisi kendisinden öncekilerin koyduğu vergiler üzerine yeni bir vergi daha oyuyordu. Bu hal o dereceyi bulmuştu ki tuğla döken ameleye, deve yiyen adamlara, sebze satan rençbere, mezarcıya, hatta dilenciye bile vergi konmuştu. Sefalet o dereceye varmıştı ki halkın fakir kısmı köpekler ve insan ölülerine varıncaya kadar yiyorlardı. Artık halk bıkmış, usanmış ve ihtilale hazırlanmıştı. İşte bu sırada El-Mansur'un ölümü haberi gelmişti (M. 774, H. 158).

Arap uygarlığı denilen ve gerçekte İslam uygarlığı olan uygarlık işte

bunun zamanında doğmaya başlar. Yine bunun zamanında kitaplar yayılmaya, bilginler yetişmeye başlamıştır. Ve bu da Acem kitaplarının Arapçaya tercümesiyle başlar. Yerine oğlu Muhammed El-Mehdi Akramus bin Ali geçti. Bu da aynı babası gibiydi. Tahta geçmesinden bir yıl sonra Mısır'a Muhammed bin Süleyman adında bir Suriye'liyi vali yaptıysa da hemen azledip yerine Musa bin Ali'yi atadı. Bir yıl sonra bunu da azledip İsa bin Lokman El-Cemcemi yahut El-Lahmi adında birini atadı. Bir yıl sonra bu da azlolunup yerine babasının serbet bıraktığı kölesi Vazın Muli (Mevla) El-Mansur, sonra Musa bin Yezid El-Regabi'yi, sonra Mansur bin Yezid El-Humeyri'yi atadı. Bir süre sonra bu da kaldırılıp İbn Memdud adıyla meşhur Yahya bin Davud Ebu Salih bin Abdullah El-Cavnani yahut El-Cursi denilen kişi görev başına getirildi (M. 779, H. 163). Bu kişi Mısır'da ilk Türk validir. Gayet şiddet yanlısıdır. El-Havf Araplarından hırsız ve yol kesenleri, diğer eşkiyayı öyle bir demir pençe ile cezalandırdı ve bu suretle Mısır'da güvenlik hasıl oldu ki halk hiçbir korkusuz evlerinin kapısını açık bırakıp gidiyorlardı.

Bir yıl sonra bunun da yerine Salim bin Süvade El-Temimi atanmış ise de bir yıl sonra o da kaldırılıp yeri Ali bin İbrahim bin Salih El-Abbasi'ye verildi. Bu kişi Abbasiler'in ilk Mısır valisinin oğludur. H. 166 yılında Said'de büyük bir ihtilal ortaya çıktı. M. 783, H. 167 yılında bunun da yerine Musa bin Masab Muli (Mevla) Hasan atandı. Dihye bin Masab El-Emevi denilen kimse isyan edip halifelik davasına kalktı. Kabile tarafı kendisine katıldı. Hükümet askerini bozdu. Havf Arapları da bunu fırsat bilip yine eşkiyalığa başladılar. Hükümet askeri mağlup oldu ve vali öldürüldü. Bu vali pek zalimdi. Vergileri arttırmıştı. Halk isyan edip kendisini öldürdüklerinden Mısır'ın yönetimi geçici olarak bunun subaylarından Amir bin Amr'a verildi. Bu kişi yeni vali ve öldürülen valinin kardeşi El-Fazl bin Salih bin Ali El-Abbasi gelinceye kadar vekillikte kaldı. El-Fazl Suriye'den askerle gelip asileri Said'de tepeledi. Halifelik davasında olan adamı yakalayıp Fustat'ta boynunu vurdu, bedenini astı, başını Bağdat'a Halife'ye gönderdi. El-Fazl kibirlenmişti. Halife El-Mehdi bunu da azletti. Bu halifenin de böyle sık sık vali değiştirmesine sebep, valilerin yerleşip etkinlik ve kuvvet kazanarak bağımsız ilan etmeleri korkusu idi. İhtimal bu sayededir ki Mısır ve Suriye'de zamanında bir rahatsızlık çıkmamış, çıkanları kolaylıkla bastırmış, halife bütün kuvvetini Bizans üzerine sevketmiştir. Oğlu Harun El-Reşid, Bizans komutanları Nisetas ve Damaskus'u bozguna uğratmış, İstanbul'u zorlayıp 70 bin dinarlık bir vergiye bağlamıştır.

Halife El-Mehdi M. 782, H. 169 yılında öldü. Yerine Musa El-hadi geçti. Mısır Valisi El-Fazl bin Salih'in yerine Ali bin Süleyman El-Abbasi atandı.

Bu iki kişi halife ailesinden Abbas'ın torunlarından idi. El-Hadi zamanında Kıpti Patrik Hayl ölmüş, yerine Kıptice Tuba ayının on altıncı günü Yuhanna patrik olmuştur. Bu adam idareli bir patrikti. Şiddetli kıtlığa rağmen zamanında Mısır Kıptileri rahat etmiştir. Antakya patriği Kiryakus'la bunun arasında gönderilmiş olan mektuplar bu sırada Antakya Hıristiyanlarının da Yakubi olduğunu bildirir.

El-Faz'ın azlinden sonra Mısır'da yine rahatsızlık ve isyan başgöstermiştir.

Halife Musa El-Hadi M. 786, H. 170 yılında öldü. Yerine Harun El-Reşid geçti. Bu ailenin en meşhur hükümdarı budur. Zamanında Abbasiye Devleti olağanüstü biçimde gelişmiştir. Şöhreti Avrupa'ya bile yayılmıştır. Kendisinden sonra ise bu devletin ikbal yıldızı sönmeye başlamıştır.

Bu da önceki iki halife gibi valileri bir yerde çok bırakmamak politikasını tuttu. Hatta bu usulde onları geçti. Öyle ki saltanat süresi olan 12 yıl içinde Mısır'da 16 vali değiştirdi. Saltanatının ilk yılında Ali bin Süleyman'ı azletti. Çünkü Ali, hilafete göz dikmişti. Yerine Mısır'a Musa bin İsa'yı namaza vali atadı. Aynı yıl (H.172) bu kişi geri çağrılıp Müslime bin Yahya salata vali olarak atandı. Bu vali ile Halife yönetim işini maliye işinden ayırdı. Maliye işini Ömer bin Mihran adında birine verdi. Kısa bir süre sonra Müslime kaldırılıp yerine Muhamed bin Zahir El-Azdi hem salat hem haraç (vergi için vali olarak atandı. H. 173 yılında beş ay valilikten sonra bu da azledilip Yezid bin Hatem ve o da namazda oturulduğu zaman Ettehiyyat suresini okuma suresince kalıp yerine oğlu Davud bin Yezid namaz valisi atandı. İbrahim bin Salih asi askerler üzerine gönderildi. Bu kişi iki yıl valilikte kaldı. Bu da azledilip H. 175 yılında önceden azledilmiş olan Musa bin İsa yeniden namaz ve vergiye vali yapıldı. Bir yıl sonra yine azlolunup yerine eski vailerden İbrahim bin Salih atandı. Sonra Cafer bin Yahya El-Bermeki vali olarak atandı. Kendisi gelmeyip yerine Ömer bin Mihran'ı vekil gönderdi.

Ömer şii ve çirkin bir adamdı. Bunu göndermesinin nedeni de Musa bin İsa'nın kendisini azlettirmeye çalıştığını haber almasıydı. Bir ay sonra Ömer azlolunup İbrahim bin Salih yeniden atandı. İbrahim vali yapılır yapılmaz öldüğünden yerine oğlu Salih bin İbrahim Polis Müdürü Halid bin Yezid'le birlikte atandı. Sonra Abduh bin El-Müseyyeb, sonra eski valilerden Muhammed bin Zahir'in kardeşi Abdüh bin Zahir vali atandı. Sonra İshak bin Süleyman bin Abbas gönderildi. Bu hem namaz, hem vergi valisiydi. Vergileri artırdı. Havflılar isyan ettiler. Onları itaate getirdi. Yerine H. 178'de Harseme bin Ayn atandı.

Bazı tarih yazarları Harseme bin Ayn'a «Hazima» derler. Bu da çok kalmadı. Afrika valiliğine atanıp yerine eski vali İbrahim'in kardeşi Abdülmelik bin Salih gönderildi. Fakat Harun El-Reşid valilerin namaz kıldırmak, vergi almak, orduya komutanlık yapmaktan ibaret olan üç önemli ve esaslı görevlerinden ilk ikisini bundan alıp Abdüh bin El-Müsebbeb ibn Zahir El-Zabi adlı kimseye verdi. H. 179 yılında Abdülmelik de azlolunup yerine halifenin kardeşi Abdüh bin El-Mehdi El-Abbasi atandı. Ancak az zaman içinde yine İbn El-Müsebbeb, dokuz ay sonra bunun da yerine Mısa bin İsa üçüncü defa olarak namaz valisi olarak gönderildi. Bir yıl sonra bunu da kaldırıp yerine Yahya bin Musa, sonra yine kardeşi Ubeydullah'ı atadı (H. 180).

Seyyid bin Batrik adındaki tarihçi şunları yazar: «Ubeydah bin El-Mehdi Mısır valisi iken oradan Harun El-Reşid'e, gayet güzel bir kıbti kızı hediye olarak gönderdi. Harun El-Reşid bu odalığa çılgınca aşık oldu. Ancak kız hastalandı. sarayın doktorları kızın hastalığına çare bula-

madılar. Kız Mısırlı olduğundan ancak bir Mısırlı hekimin kendisini iyi edebileceğini söyledi. Hemen Harun kardeşine Mısır'ın en iyi hekimini göndermesini emretti. O zamanlar Kıbti papasları hekimlik ve ettiklerinden ve bilim ile meşgul olduklarından o zaman Ortodoks patriği en baş hekimdi. Patrik-hekim hemen yola çıktı ve Bağdat'a varıp kızı iyi etti. Halife'den mükafat olarak Amr İbnül-As tarafından kaldırılmış ve sonradan da gasbolunmuş olan bütün ortodoks kilisesinin haklarını geri almak konusunda bir ferman aldı.»

Bu olay doğrudur. O zaman bunlar mezheplerine hizmet etmek için bile türlü şeylere tevessül ederlerdi. Hatta bu sefer İskenderiye ortodoksları Halife'ye kız vermeye kadar her şeyi kabul etmişlerdir. Onu yalandan hasta edip sonra da iyi ederek dinlerini kazanmışlardır.

H. 181 yılında Ubeydullah'ın yerine Davud bin Habbaş, sonra eski valilerden İbrahim, Fazl ve Abdülmelik'in kardeşi İsmail bin Salih namaza vali olarak atandı. Sonra Avn bin Vahab El-Hüzai, sonra da İsmail bin İsa atandı. Üç ay sonra yerine Halife'nin serbest bırakılmış bir kölesinin oğlu Leys bin Fazl El-Biruzi atandı. Hem haraç, hem de salat valisi olan bu kişi zamanında Havflılar isyan ettiler. Bu kişi Halife'ye hediye gönderdi. Son zamanlarında vergiye Mahfuz bin Süleyman atandı. Zamanında Hamid bin Maayyub donanma ile Kıbrıs üzerine sefer etti. Leys uzun süre, yani beş yıl kaldıktan sonra yerine Ahmed bin İshak namaza vali olarak gönderildi. Mahfuz yerinde kaldı. Sonra Ahmed bin İsmail bin Salih El-Abbas namaz ve vergiye atandı. (H. 187). İki yıl sonra Abdüh bin Muhammed El-Abbas İbn Zeneybe gönderildi. Zamanında Kıbrıslılar verdikleri sözü, imzaladıkları anlaşmayı bozduklarından Maltuk bin Yahya bir donanma ile gönderilip cezalandırıldılar. Aynı yılda azledilip yerine El-Hüseyin bin El-Cemil El-Azdi atandı. M. 802, H. 186 yılında Havf Arapları yine isyan edip vergi vermediler. Yolcu ve tüccarı soydular. Sınır üzerindeki diğer Bedeviler de Ebul-Lenda ile beraber bunlara uydular. Suriye'ye akın yaptılar. Hüseyin üzerlerine Abdülaziz adında birini gönderip onları cezalandırdı.

M. 805, H. 190 yılında Halife maliye işini validen alıp Hasib bin Abdülhamid'e verdi. Bu usul bir yıl devam etti. Ancak Hasib görevden alınarak yine bütün işler El-Hüseyin'in eline verildi. Bu aralık Havflar yine isyan edip yağmaya koyuldular. Bir yıl sonra El-Hüseyin geri çağırılıp yerine Malik İbni Delhem El-Kelbi namaz ve vergiye, bir yıl sonra da El-Hasan bin El-Tahtah atandı. Bu kişi Mısır valiliğini Harun El-Reşid'in ölümüne kadar korudu. Yani Harun El-Reşid H. 193 yılında öldüğünden bu da bir yıl valilik yaptı. Zamanında Mısır'da asker isyan ettiği gibi ayrıca büyük bir ihtilal de oldu.

Harun El-Reşid zamanında parlak fetihler olduğu gibi bu kişi bilim ve edebiyatı da himaye ettiğinden bu alanda da gelişmeler sağlandı. Zamanında halka adaletle davranıldı. Bilim ve sanat o kadar gelişti ki Harun Şarlman'a sanatkarane hediyeler gönderdi. Bunlar arasında bir de saat vardı. Avrupa'da ilk görülen saat budur.

Harun El-reşid Tus'da ölmüş, Muhammed'ül-Emin yerine geçmiştir. Kardeşine karşı ettiği haksızlıktan ve babalarının bıraktığı vasiyetnameyi yaktığından Horasan'da bağımsız bulunan kardeşi El-Memun ile ara-

larına nefret girdi. Halife sefahate düşkün, El-Memun ise adaletli ve gayretli idi. Horasan civarında bir komutanlıkta bulunan ve eskiden Mısır'da valilik yapmış olan Herseme bin Atn açıktan El-Memun tarafını tuttu. El-Emin Herseme'yi elde etmek için oğlu Hatem bin Herseme'ye H. 194'de Mısır valiliğini verdi. Bu kişi isyanları bastırdı. Fakat bunun bir olumlu etki doğurmadığını görünce H. 195 yılında kaldırıp yerine Caber bin El-Aşab El-Tai adındaki kimseyi vali olarak atadı. Bu, yumuşak bir adamdı.

Havflar yine fırsattan istifade edip isyan etmişler, El'Emin bunların şerrinden kurtulmak için şeyhlerini Mısır'a vali yapmış, bu da bu kabilenin kuvvetini artırmıştır.

Bu sırada El-Emin mağlup olmuş, saltanatı yalnız Bağdat'a münhasır kalmış, bütün diğer taraflar El-Memun'a bağlılık göstermişlerdir. Bu arada Mısır da halife olarak El-Memun'u tanımıştır. El-Memun Mısır'a Herseme'nin oğlu Hatem'i vali atadı ve geçici olarak Ubad bin Muhammed Hayyan'ı vali vekili gönderdi. Nihayet Bağdat'ı bir yıl kuşatmadan sonra zabtetti ve kaçan kardeşinin kafasını kesti. H. 198 yılında El-Memun bağımsız halife oldu.

Halife olur olmaz Ubad bin Muhammed'i geri çağırıp Mısır'a El-Muttalib bin Abdullah El-Hüza'i'yi namaz ve vergiye vali olarak gönderdi. Yedi ay sonra yerine El-Abbas bin Musa bin İsa vali atandı. Bu kişi Harun Reşid zamanında üç defa Mısır'a vâli olmuştu. Muttalib'i hapsetti. Sonra çıkardı. Zamanında asker defalarca isyan etti.

H. 199 yılında ölen El-Abbas'ın yerine önce El-Muttalib bin Abdullah tekrar vali oldu. Muttalib'in Abbas'ı zehirlettiğini söyleyen tarihçiler vardır. Bir yıl ve sekiz ay sonra bu da kaldırılıp yerine El-Üsseri bin El-Hakem asker ve halk tarafından vali yapıldı (H.200).

Bu zamana kadar rahat yaşayan Abbasiye Devleti bozulmaya başlamıştı. Her tarafta halifelik davasında adamlar ortaya çıkıyordu. Bunlar içinde Hz. Ali'nin soyu en korkuncu idi. Bunlar Ali bin Musa'nın halifeliğini istiyorlardı. El-Memun veziri Fazl bin Rabi'nin tavsiyesiyle Ali'yi veliaht yaparak ortaya çıkan fenalıkların önünü alacağını zannetti ve onun veliahtlığını ilan ederek o zamana kadar Abbasiler'in bayrağını indirip yerine Ali ailesinin rengi olan yeşil bayrağı çekti. Bu beceriksizce tedbir ortalığı susturmak değil, tersine büsbütün coşturdu. Bağdat'ta karışıklıklar oldu.

Nihayet Memun alevilerin yeşil rengini atıp yine Abbasiler'in siyah bayrağına döndü (M. 819, H. 204).

İşte bu yıl içindedir ki, Şafii mezhebi kurucusu olan İmam Muhammed bin İdris El-Şafii Mısır'da öldü. İmam Şafii 54 yaşında ve Fustat'da öldü. Mezhebi en çok Mısır'da yayılmıştır. Halen Camiü'l-Ezher'de diğer üç imamla beraber bir Şafii İmamı da mevcuttur. Aynı yılda vali Üsseri bin Hakem'in yerine asker tarafından Süleyman bin Gaalib namaz ve vergiye vali atandı.

Yine isyan olup bu da azolunarak hapsedilmiş, yerine yine Me'mun tarafından Üsseri bin Hakem vali atanmıştır. Halk bu valiyi kabul etmeyip asker Süleyman'ı hapishaneden çıkararak vali yapmıştır. Bir süre sonra ölmüş, yerine kardeşi Abdalı bin el-Üsseri Halife'den emir gelme-

den Mısır ordusu tarafından Mısır'a vali ilan edilmiştir. Bu da El-Cürdi ile savaşlar yapmıştır.

Hicret'in 207'inci yılında El-Memun'un bütün muvaffakıyetlerinin sebebi olan komutan Tahir bin El-Hüseyin vali bulunduğu Horasan'ın başkenti olan Merv'de öldü. Bunun oğlu Abdüllah bin Tahir M. 825, H. 210 yılında Mısır'a vali olup Belbis'i merkez yaparak orada oturdu. Mısır'ın Bağdat'tan uzak olması halifelerin orada emirlerinin tamamıyla atanan valilerce uygulanmasını önlüyordu. Abdah bin Tahir de El-Üsseri'yi Halife tanımamışsa da halen valilikte duruyordu. Bu sebeple Abdullah bin Tahir Belbis'e yerleşmişti. Orayı tahkim edip taraftarlarını çoğalttıktan sonra Fustat'a girdi. Ve eski valiyi azletti.

El-Hakem bin Hişam zamanında Kurtuba'da yapılan ve «Vakiatü'l-Rabad» denilen büyük isyan Endülüs Emeviye hükümeti çoluk çocuklarından başka 15 bin kişiyi uzaklaştırmış, bunlar M. 798, H. 182 yılında İskenderiye'ye gelmişlerdi. Evvela Havflara, sonra Lahm Araplarına iltihak edip bütün hükümete isyan etmişler, Mısır'ı rahatsız bırakmışlardır. Hatta M. 815, H. 199 yılında Lahm'larla beraber İskenderiye'yi zaptettiler. El Memmun M. 825, H. 211 yılında en büyük komutanlarından olan Abdullah bin Tahir'i[9] üzerlerine göndermiş, İskenderiye 14 gün kuşatmadan sonra alınmıştır. Abdullah bunları çocuklarıyla beraber Girit (Arapçası, İkritis) adasına götürmüştür. Bunların başlarında Ebu Cafer Ömer bin İsa adında biri vardı. Kandiye'yi bu kişi yapmıştır. Bu şehre Handak adını koymuşlardı.

Abdullah memlekette asayişi sağladı. El-Memun mükafat olarak Mısır'ın bir yıllık vergisini İbn Tahir'e bağışladı. Miktarı 3 milyon dinardı. Bu kişi Mısır'ın en iyi valilerinden olmuştur. Bilgin, bilimi seven, bilginlere ve şairlere karşı eli açık bir kişiydi. H. 212 yılında onu azledip yerine İsa bin Yezid El-Celudi'yi vekil yaptı. Bunun aleyhine asker isyan etti. Belbis'e kapandı. Bir yıl sonra El-Memun şımarmış olan Abdullah bin Tahir'i kaldırıp Mısır'ı Suriye ile beraber ve bir de 500 bin dinarla kardeşi Eba İshak bin El-Reşid El Mutasım'a verdi. Abdah'ı gücendirmemek için ona da kardeşine verdiği kadar bir para verdi. O aralık oğlu El-Abbas'a da o miktar para bağışladığı için Arap tarihçileri aynı günde hazineden bir buçuk milyon dinar çıktığını, böyle bir bağışın asla görülmemiş olduğunu söylemektedirler. Yani bu kişi sırf ağa bahşişi olarak bir günde bizim altın para ile yaklaşık bir milyon altın lira dökmüştür.

Abdullah vatanı olan Horasan'a gider gitmez Havflar yine isyan ettiler. Bunun üzerine El-Mutasım 4 bin Türk askerle gelip Arapları perişan ve başlarını mahvettiyse de Bağdat'a dönmesinden beş ay geçer geçmez yine Havflar ayaklandılar. Kıbtiler de bunlara katıldılar (M. 829-831, H. 214-216). El-Mutasım Mısır'a «Kendi» (Gideri. Buna Nasr bin Abdullah Ebu Malik derler) adlı kişiyi kendi yerine vali vekili atayıp kendisi kardeşi Halife'nin Bizanslılar üzerine olan seferine iştirak etti. Mısır'da yine büyük isyanlar devam ediyordu.

9- Mısır'da bugün Abdüllavi denilen kavun bu kişinin adına nisbetle konmuştur. Çünkü onu Mısır'a getiren bu kişidir. Abdullah halkın dilinde Abdüllavi olmuştur.

Bu seferi bitirince Halife Memun Mısır'a gelip M. 832, H. 217 yılında Fustat'a girdi. Asi bir kabile olup Mısır'a daima rahatsız eden Bimai (Yemaniye ve Kaysiye)leri perişan etti, birçoğunu esir aldı. Kıbtiler'i vurdu. Kıbtiler artık isyan filan etmeyip büyük gruplar halinde Müslüman oldular.

İşte bu olay iledir ki, Kıbtiler'in Müslümanlığı geniş bir mikyasta kabul etmeleri devresi başladı. Mısır'da kaldığı bu birkaç ay zarfında bazı yönetim işlerini ıslah ile meşgul oldu. Bu sırada Üsame'nin Roza adasında yaptırmış olduğu mikyası (Nilometre) tamir ettirdi. Oraya bir cami yapılmasını emretti. Bu miykasın bugünkü durumu bu El-memun'un tamir ettirdiği halidir. Üzerinde kabartma biçiminde kûfî yazılar vardır. Mısır'a İsa bin Yezid El-Celudi'yi vali bıraktı. Biraz sonra Ümeyr bin El-Velid El-Temimi'yi vali olarak atadı. Sonra onu azledip tekrar İsa bin Yezid'i getirdi. Havfiler yine isyan etmişlerdi. 4 bin Türk askeri yollayıp Havflılar'ı bozguna uğrattı ve emirlerini öldürdü (H. 215).

Sonıra Abdeviye bin Cebele'yi Mısır'a vali yaptı. Yine Havflılar isyan etti. Yine onları mağlup etti. Abdeviye bin Cebele'yi Berka'ya vali yapıp yerine İsa bin Mansur El-Rafii'yi Mısır'a vali olarak gönderdi. Bunun zamanında da Mısır'da karışıklıklar çıktı.

El-Memun döndükten sonra artık Mısır sükunet içinde kalmıştır. Ancak Müslüman bilginler arasında din ayrılıkları olmuştur.

El-Memun Mısır'dan dönüp Şam'a gelmiş, iki yıl sonra Adana taraflarında ve M. 843, H. 218 yılında ölmüştür.

Memun bilim ve ebediyat hayranıydı. Bunları himaye etmiş, büyük gayretler göstermiş, bütün iktidarı boyunca büyük masraflarla bunların gelişmesine çalışmıştır. Adı bilginlerin çevresinde saygı ile anılır. İşte bu kişinin sayesindedir ki Araplar İbrani, Süryani, Yunan ve Latin yazarlarını, bilimini ve edebiyatını tanıdılar. Bu eserleri Arapçaya tercüme ettirdiği gibi bu dillerin öğrenilmesi konusunda da halkı teşvik etti.

İşte yine bu kişinin sayesindedir ki, Yunan ve Latin yazarlarının bazı eserleri muhafaza olunmuştur. Çünkü asıllarında kalmamış olan birtakım Yunan ve Latin eserleri tercüme olarak Arapçada kalmıştır.

İşte bu suretledir ki, o eserler Avrupa bilginlerinin eline gelmiş ve zamanımıza yetişmiştir.

El-Memun bu tercümelerle yetinmeyip yalnız yönetimi altına geçen milletlerden değil, yabancılardan Yahudi, Hıristiyan, Bizanslı, Acem, Hintli -dinleri ne olursa olsun- birçok bilgini etrafına topladı. Onlara bağış yağdırdı. Sohbetlerine katılmaktan çok hoşlandı. Onlarla görüşmeler ve tartışmalar yaptı.

İşte bu kişinin zamanında, Fransızlar'ın «Al-Faragan» dedikleri Ahmed bin Kuseyr El-Fergani, astronomi üzerine üç kitap yazan Habeş El-Mervezi, Abdah bin Sehl, Muhammed bin Mustafa, Maşaah El-Yahudi, Yahya bin ebi El-Mansur gibi bilginler yetişti. Kendisi de bu alanda bilgin sayılırdı. Onlarla beraber Bağdat civarında yaptırdığı «Şamasiye» (Şemsiyye) rasathanesinde ve Şam şehri civarında Kasun (Kaysun) dağında bina ettirdiği diğer bir rasathanede çalışırdı.

İlk olarak dünyadaki boylamlar (meridyen) bunun zamanında ölçül-

müştür. Sarayına atadığı doktorlar arasında göz hastalıklarına bakan Sehl bin Subur, Cebrail, Yuhna bin El-Batrik El-Tercüman vardı. Bu kişiye «Tercüman» lakabının verilmesinin sebebi Yunan Tıp kitaplarını Arapça'ya tercüme etmiş olmasıdır.

İşte Harun El-Reşid ve oğlu Memun zamanlarındadır ki Abbasiler Devleti son gelişme devrini bulmuş, doğuda Çin sınırına dayanmış, kuzeyde o büyük Türk milletinin uruklarını (Ordo-Horde) süre süre Buz Denizi sahillerine doğru varmış, batıda bir taraftan Bizanslılar'ı Boğazlar'a kadar itmiş, Afrika'dan Moritanya'yı almış, Atlas Okyanusu'na ulaşmış, güneyde Orta Afrika'nın vahşi kabilelerine ve Habeşistan'ın geçilmez dağlarına kadar gitmiştir.

İşte yine bu zamanda, Memun'un son devrelerindedir ki, Abbasi Devleti çöküneye yüz tutmuş ve çöküne yoluna hızla girmiştir. Zaten İspanya'da bu saltanatı ve hılafeti tanımayan Emevi halifeleri vardı. Kuzey Afrika kabileleri isyana hazırlanıyorlardı. Mısır Abbasiler'den ayrılmak devresine gelmişti. Horasan'da Tahir bin Hüseyin bağımsızlığını ilan ederek Tahiriye Sülalesi'ni kurdu. Horasan diğer valilere de aynı biçimde örnek oldu.

Mısır bağımsız kalmıştı. Sebebi de vali olan kişinin halifeliğe namzed olmasıydı. İşte bu devlet bu haldeyken Memun ölmüş, yerine H. 218 yılında El-Mutasım geçmiştir.

Memun Bağdat'ın kuzeyinde «gören sevindi» manasına gelen «Sürremen rea» yani «Samarra» şehrini kurdu ve orasını başkent yaptı. Bunun da sebebi Türk Kölemen askerin korkusuydu. Samara adında bir de İdil boylarında bir şehir olduğundan ve Bağdat'taki bu Samarra'da da Türkler oturduklarından bu adın Arapça olduğuna şüphe etmekteyim ve bu suretle Arapça mana verilmesinin sonradan uydurulma olduğunu sanmaktayım.

El-Mutasım, Harun Reşid'in üçüncü oğlu olup halife olunca adına bir «Allah» ilave etmiş, «El-Mutasım-Billah» olmuştur. Bu ad kendisinden sonra adet olmuştur. Gideri'yi Mısır valisi yapmıştır. M. 834, H. 219 yılında bu vali Fustat'ta ölmüştür. Yerine valinin oğlu Muzaffer bin Kendi'yi vali atadı. Bu da bir yıl sonra öldüğünden Ebu Cafer Aşnas vali atandı.

Bu kişi Halife'nin serbest bıraktığı kölelerinden olup buna bazı tarihçiler «Asbasi», bazıları «Aşnas», bazıları da «Asbar» dediler. Ve vali vekil olarak Musa bin Ebul-Abbas El-Şeybani'yi[10] namaza vali vekili atadı. Bazı tarih yazarları ise yanlış olarak buna «El-Şami» derler. H. 224 yılında geri çağrılıp yine Aşnas tarafından Malik El-Hindi namaza vali atandı. Buna bazı tarihçiler Malik bin Gider El-Soğdi, bazı tarihçiler Malik El-Kendi (Kindi) derler. Bu duruma göre eski vali kendisinin oğludur. Bir yıl sonra yani H. 226 yılında Malik azlolunup yine Aşnas tarafından Ali bin Yahya El-Ermeni vekil gönderildi.

10- Şeybanlar Ural dağları cihetinde bir Türk kabiledir. Bazı yazarlar bu adda Arap kabileleri de olduğu söylüyorlar. Araplar fetihlerinde Amu Irmağı'nı asla geçmediklerinden belki de bunlar aslen Arap değildir. Biz Türkler ise Arabistan taraflarına birçok seferler yapmış ve oralarda yerleşmiş olduğumuzdan bu Arabistan'daki Şeybani adındaki kabilelerin asıllarının Türk olması muhtemeldir.

Bu kişi El-Mu'tasım'ın Mısır'ın son valisi oldu. Kendisi Samarra'da M. 841, H. 227 yılında öldü.

Bu halife cahil, hatta ümmi idi. Tuhaf tesadüf olarak şahsında birçok sekizler toplanmıştır. Abbasilerin sekizincisidir. Kameri ayın sekizincisi olan Şaban ayında doğdu. H. 218 tarihinde ve yaşı 38 yıl 8 ay olduğu halde tahta çıktı. Sekiz yıl, sekiz ay, sekiz gün saltanat sürdü.

48 yaşında iken ve ayın 18'inci günü öldü. 8 oğlan, 8 kız çocuk bıraktı. 8 savaşa katıldı. Öldüğü zaman hazinesinde 8 milyon dinar ve 80 bin dirhem para bulundu. Bu sebeple «El-Müsmin» (sekizli) lakabını aldı. Bütün meziyetlerden ari olan bu adamda yalnız bir meziyet vardı. O da vücudunun pek sağlam ve kuvvetli olmasıydı. Arap tarih yazarlarına göre bin ratıl (450 kg. kadardır) bir ağırlığı kaldırır ve hatta bir iki adım da böylece yürürmüş. Aynı zamanda gayet de cesur ve savaşa meraklıymış. Bu sebeple iyi silah, iyi-at ve iyi askerleri severmiş. İşte bu zevk ve merakından dolayı daha babasının sağlığında iken gayet seçme bir ordu kurmuştur. Bu orduyu savaşlarda alınmış veya cizye olarak halifelere gönderilmiş olan Türk esirlerinden en güzel ve sağlamlarını seçerek yapmıştır.

O zaman bütün doğulu tarih yazarlarının beyanlarına göre Türkler, Amu Irmağı havzasından itibaren bütün Asya'nın kuzey kısmında tek başlarına, kendi aralarında birlik halinde bulunuyorlardı. Kuzey sınırları Kuzey Buz Denizi'ydi. İşte söylediğimiz büyük bir Türk İmparatorluğu vardı. Müslümanlar yani Araplar'sa imparatorluklarını arabistan çöllerinden çıkarıp Türk sınırlarına yani Maveraünnehir'e kadar götürmüşlerdi. Arabistan'la Türkistan'ın aralarındaki çöller, dağlar ve ırmaklar sayesinde daima ayrı kalacakları sanılırken şimdi bu iki milletin arasında Emeviye Halifeleri ile başlamış olan bu ilişki tabii bu iki milleti düşman edecekti ve sonunda etti de. Araplar Türkler'e saldırdılar. Aralarında birçok savaş oldu. Bazen bir taraf, bazen diğer taraf galip geliyor ya da mağlup oluyordu. Bu ilişki Abbasiye Halifeleri zamanında pek çoğalmıştı. Araplar galip oldukları savaşlarda ya da şehirleri basarak aldıkları Türk esirlerini İmparatorluklarının ötesine berisine dağıtıyor, halifeler prensler, beyler, valiler, komutanlar, zenginler bunları köle olarak yanlarına alıyorlardı. Halifelerin saraylarında bu köleler vücutlarının güzelliği ve zekaları ile efendilerinin dikkatini çekiyor kendi özel hizmetlerinde kullanıyorlardı. Kendi adamlarına güvenemeyen, onlardan ancak bol bağışlarla şüpheli bir bağlılık sağlayabilen halifeler bu Türkler'e güveniyor ve onlara dayanıyorlardı. Gerçekten fedakar ve sadık olan Türkler de efendilerine canla başla hizmet ediyorlardı. Cahil olan bu Türk köleler ilk Abbasi Halifelerinden beri Müslüman oluyor, çabucacık bilimle uğraşıp bilgin oluyor, hele siyaset ile çok ilgileniyorlardı. Az zaman içinde en büyük, en önemli devlet işlerini yönetecek duruma geldiler. Bu suretle kölelikten çıkıp devlet işlerinde, hatta en önemlilerinde kullanıldılar. Bunlardan en önemli vilayetlere vali atandı. İşte Abbasiye Devleti'nin en önemli işlerini görenler Türkler'di. Kendilerinden birçok bilginler yetişti.

İşte bundan dolayıdır ki, Abbasiye Devleti, halifeler ve Arap dilinden dolayı Arap ise de, iş bakımından Türk'tür. Hele yanlış olarak Arap uy-

garlığı denilen ve günümüzde cahil Araplar'ın Arap uygarlığı diye iftihar ettikleri ve ancak Abbasiler zamanında kurulmuş olan uygarlık Arap'dan çok Türk uygarlığıdır. Bu uygarlıkta Türkler gibi Acemler'in de büyük ölçüde payları vardır. Arap'ın bir etkisi yok gibidir. Bu sebeple uygarlık yalnız Arap'ın olmayıp, ortak bir uygarlıktır. Bu medeniyete Arap, Türk, Acem uygarlığı adını vermeli. Yahut bu üç millet tarafından ortaklaşa meydana getirilmiş İslam uygarlığı demelidir. Hak budur. Ancak Bağdat saraylarında aldıkları terbiye ve İslamiyet bunların yaratılıştan sahip oldukları bağımsızlık, hürriyet meylini asla değiştirememişti. Artık Bağdat'ta Türkler'den bir hassa alayı da yapılmıştı. Aynı zamanda komutanlıkları da onların eline verilmişti. Halife El-Mutasım Türk hassa milis askerini çoğaltmıştı. Her yıl cizye yoluyla gelen Türk gençleri yetişmediğinden birçok Türk daha satın aldırıp askerinin sayısın artırdı.

Bu asker artık pek şımartılmıştı. Bağdat halkı kendilerinden şikayete başladıklarından ve Mutasım da onları sevdiğinden başkenti bırakıp eski Samarra şehrini yeniden yaptırarak, başkenti tekrar oraya nakletti.

Mutasım'ın hassa ordusunun komutanı Tolun (bizim şivece, Dolun) adında bir serbest bırakılmış Türk köleydi. Arap tarih yazarları bu adı «Tûlûn» tarzında yazarlar ve okurlar, hatta Kahire'de mevcut İbn Tulun Camii ve mahallesinde dolayı sokak tabelalarında «Şar' İbn Tulun» yazılı olduğu halde halk «İbn Talun» der. Ancak bu kelimenin aslı «Dolun»dur. Çağatay şivesince «Tolun»dur. Dolun Türkçe'de bedir yani ay'ın on dördüncü günü aldığı durum demektir. «Ay dolundu» derler ki, dolunmak mastarından bedir oldu demektir. Türkçe'de bu kelimenin bir harekesi veya harekenin derecesi değişerek tamamıyla zıt bir mana çıkarmak hassa ve meziyeti vardır ki, bu Türkçenin güzellik ve olgunluklarından biridir. İşte bu kural üzerine bir de Türkçe'de «dulunmak» vardır. Bu «u» ötresiyle olup batmak manasındadır. «Güneş dulundu!» derler. Yani Güneş ufaktan kayboldu demektir. Henüz bu adın aslı tarihçilerce anlaşılmamıştır. Bunun da sebebi Arap ve Avrupalı yazarların Türkçe bilmemeleridir. Bizde ise henüz bu konuda birşey yazılmamış gibidir. Ve bu manaya da dikkat edilmemiştir. Gramerimizde de dilin bu inceliği de henüz fark edilip yazılmamıştır.

Dolun Türk yurtlarından biri olan Türkistan'ın halkını oluşturan 24 büyük uruk (hord, ordu)dan Tomuz-Gur uruğuna mensuptu. «Tonuz» Osmanlı Türkleri şivesine göre «domuz»dur. Bunu «Dunguz, Tonguz» suretinde söyleyen uruklar da vardır. Gur ailesi Küçük Buhara civarında Lob Gölü yakınlarında oturuyordu. Dolun bir savaşta o zaman Buhara'da komutan olan Nuh bin Esad El-Samahi'nin eline esir düşmüştü. Bu Bey El-Memun'un hükümetini tanıyor ve ona Türk esir ve atlarından, sair kıymetli şeylerden oluşan bir cizye veriyordu. M. 815, H. 200 yılında Tolun Nuh tarafından cizye olarak Bağdat'a gönderilmişti. Liyakati, iyi halleriyle çarçabuk Halife'nin dikkatini celbedip özel hizmetine atandı. Ve yine az zamanda Halife El-Memun'un o kadar gözüne girdi ki, hemen serbest bırakılıp hassa ordusunun komutanlığına atandı. Memun ona «Emurüs-Setr» (perde beyi) unvanını verdi. O zamanlar bu memuriyet en önemli memuriyetti ve en emin kimseye veri-

lirdi. Yani bunlar hükümdarın özel dairesinin kapısının dışında bekler, emir olmadıkça kimseyi içeri bırakmazlardı.

Dolun Memun ve Mutasım'ın sarayında tam 20 yıl kaldı. Birçok çocuk yetiştirdi. İşte Mısır ve Suriye'de Araplar'ın «Toluniye», frenklerin «Tulonid» (Toulonides)ler dedikleri devleti kuran Ahmed bin Tolun (Dolunoğlu Ahmed) bu kişinin oğludur.

El-Mutasım'ın yerine Harun Ebu Cafer El-Vasıkıbillah geçti. İlk işi babasının adamlarını azletmek ve onlardan birçok para almak oldu. Bu arada Mısır valisi Asbas'ı bile azl etmek üzereyken Asbas Fustat'ta M. 842, H. 228 yılında öldü. Halife Mısır'a Ali bin Yahya El-Ermeni adında bir Ermeni dönmesini vali atadı. Bir yıl sonra bunu da azledip İsa bin Mansur'u vali yaptı.

M. 845, H. 231 yılında Vasıkıbillah ölünce Ahmed bin Ebu Davud ve Muhammed bin Abdülmelik El-Zeyyad birinci mabeyinci Türk Vasıf ile uyuşup ikinci oğlu Cafer'i El-Mütevekkilalâllah adıyla tahta çıkardılar. El-Vasık ile El-Mütevekkil ikisi de Mutasım'ın oğluydular. Fakat anaları ayrı olup Vasık'ın anası bir Bizanslı cariye, Mütevvekkil'in anası Sercan adında bir Türk cariye idi.

Vali İsa Mısır'da Kubbetül-heva'da öldü. El-Mütevekkil Herseme bin Nasr'ı Mısır'a vali yaptı. Herseme de öldü. Yerine oğlu Hatem bin Herseme'yi, sonra Ali El-Ermeni'yi tekrar vali yaptı. Birkaç ay sonra yerine kendi öz oğlu El-Muntasır bin El-Mütevekkil'i gönderdi (H. 233). O da yerine İshak bin Yahya El-Cebeli'yi vekil gönderdi. Sonra onu kaldırıp Hût Abdülvahid bin Yahya'yı (H. 236) vekil yaptı. İki yıl sonra Mısır valisi olan oğlunu veliahd atayıp üç oğlunu da memnun etmek ve birbirleri aleyhine ayaklanmamaları için İmparatorluğu'nu üçü arasında taksim etti. Mısır sınırı olan El-Arîş'ten itibaren Mısır'la beraber bütün Afrika El-Muntasır'ın hissesine düştü. El-Mütevekkil Hût'ı kaldırıp Mısır'a Anbese bin İshak El-Zab'ı vali yaptı (M. 852, H. 235). Zamanında Mısır iki yönden hücuma uğradı.

M. 853, H. 239 yılında arefe günü Bizanslılar Dümyat'a girdiler, Müslümanlar'ı kestiler. Kadın ve kızların ırzlarına geçtiler. Anbese Bizanslılar'ı bozup oraya istihkamlar yaptı. Bir de bir daha böyle bir şeye engel olmak için büyük bir donanma inşa etti. Bu olaydan sonra Mısır'da uzun süre donanma işine önem verildi.

M. 854, H. 240 yılında Nübe Hakanı Ali Baba Mısır'a saldırdı. Fakat Anbese'ye mağlup oldu ve vergiye bağlandı. Ali Baba Fustat ve Bağdat'ı ziyaretten ve buralarda misafir muamelesi gördükten sonra Nübe'ye döndü.

Anbese M. 856. H. 242 yılında azl edildi. El-Muntasır babasının aleyhine kalkınmak ve saltanatı elinden almak fikrindeydi. Mısır ise merkezden uzaktı. Bu sebeple Fustat'ta yerine Yezid bin Abdullah'ı vekil bırakarak Şam'a gelip babasının sarayında entrikaya başladı. Bunun kışkırtmalarıyla M. 855, H. 244 yılında Türk hassa ordusu Şam'da aylıklarının gecikmesi bahanesiyle isyan etti. Halife onların aylıklarını verdi ve Şam'ı bırakıp Samarra'ya çekildi. Oysa Halife H. 243 yılında Şam'ı başkent yapmak üzere oraya gelmişti.

Anbese Mısır'da Arap valilerin sonuncusudur. Bu valiye kadar yu-

karıdaki valilerin adlarından da anlaşıldığı üzre Arap, Türk valiler de gelmekte idiyse de bundan sonra Mısır'a sırf Türk valiler geldi. Anbese aynı zamanda Mısır'da camide halkla beraber son namaz kılan validir. Anbese'nin yerine M. 868, H. 246 Feth bin Hakan vali oldu. Bu kişi Türk'tür. H. 244 yılında Hakan-oğlu azledilip yerine El-Muntasır tarafından Yezid bin Abdullah vali vekili olarak gönderildi. Bu kişi cenazelerde bağırıp ağlanmasını yasaklayıp bağıranlara ceza verdi. Zamanında Bizanslılar Forma'ya çıktılar. Deprem olması ve Nilometrenin tamiri bunun zamanındadır.

H. 247 yılında idiydi ki, Halife oğlu El-Muntasır'ın artık fikrini babasından bile saklamaya gerek duymadığını görmüş ve oğlunu herkesin içinde azarlamıştı. Bunun üzerine birkaç gün sonra Halife gece yarısı sarayında Türk hassa ordusu komutanı Buğa El-Sagir (Küçük Boğa) tarafından öldürüldü. Baba katili El-Muntasır halife ilan edildi.

El-Mütevekkil zamanında Mısır'ın en önemli olayları Fustat nilometresinin yıkılmasıdır. Bu da bütün Doğu ve Batı'da hissedilen, özellikle Suriye'de şiddetli olan bir depremin sonucudur. Halife bunu hemen o yıl tamir ettirdi. Artık Roza Nilometresi «Mikyasü'l-Cedid» adını aldı. Halen mevcut olan Nilometre budur.

Menfisli Yusuf adındaki Kıbti Patriki bunun zamanında ve 242 yılında öldü. Yerine Ebu Yuhna (Yuhanna) Manastırı papaslarından Hayl patrik oldu. Bu da öldü. Aya-Mager manastırına gömüldü. Bu manastıra yalnız bu patrik gömülmüştür. Aya-Mager kilisesi papaslarından Kuzma Yakubiler tarafından İskenderiye Patriki seçildi. Zamanında Tani, Dümyat, İskenderiye, Burlos, Ahmun, Tayne (Tine) (Teb), Reşid şehirleri tamir edildi, kaleleri düzeltti. Bu patrik Antakya Patriki ile ilişkisi vardı ve onunla haberleşiyordu.

İyi oğul olmayan El-Muntasır iyi kardeşlik de göstermedi. Diğer iki kardeşini yine Türk Vasıf'ın yardımıyla haklarından vazgeçirmeye ve şahitler önünde bir belge imzalamaya mecbur etti.

Zamanında azledilen eski vali Hakan-oğlu ölmüştü. Yezid'i valilikte bıraktı.

Muntasır işi sarhoşluğa vurmuştu. Nihayet hasta düştü. Ve o sırada ortaya çıkan olağanüstü bir olay ile ölümü daha çabuk oldu. Tarihçi elmekin bu konuda şöyle diyor: «Ağır hasta, yaptığına pişman, ağrılardan hali harap iken teselli bulmak fikriyle sarayının özel hazinesinde bulunan bütün serveti, güzel ve eşsiz şeyleri çıkartırır ve bunları seyrederdi. Gördüğü şeyler arasında Çin ipeğinden yapılmış, sırmalı insan resimli halılar vardı.

Bunlar cizye olarak İran'dan gönderilmişti. Bunlardan birisinde bir ata binmiş, elinde bir taç olan ve hepsi bir daire içinde bulunan bir genç adam resmi vardı. Aynı zamanda bu halıda Acemce bir şey de yazılıydı. El-Muntasır bunun manasını bilmek isteyip bir Acem tercüman çağırttı. Bu yazıları okurken tercümanın benzi attı ve «Halife'ye layık birşey değil, önemsiz şey!» dedi.

El-Muntasır hiddetlenip anlatmasını söyledi. Tercüman da tercüme etti. Halının üzerinde şunlar yazılıydı:

«Ben Hüsrev oğlu Şirveyh'im (Hüsrev Nuşirevan. Araplara göre Kisra,

Yunanlılara göre Hosreus, Avrupalılar'a göre Khosroés. Şirvey[11] Avrupalılar'a göre Syroès) babamın canını aldım. Ancak cinayetimin meyvesini 6 ay tatmadım.» Bunu duyunca El-Muntasır'ın yüzü soluverdi.

Vücudunu şiddetli bir titreme (spazm) sardı. İşte bu andan itibaren hastalığı ağırlaştı ve nihayet öldü. Saltanatı kendisinden 200 yıl evvel yaşamış olan Şiveyh'inki gibi altı aydan birkaç gün eksik oldu.»

El-Muntasır (H. 248) ölünce Türk Vasıf, iki kardeşi ve yine Türk olan Buğa El-Kebir ve Buğa E-Sagirler[12], vezirler ve sarayın öteki etkin kişileri ile halife belirlenmesi için toplandılar. Bu toplantıda El-Mütevekkil soyundan hiçbirinin olmamasını kararlaştırdılar. Çünkü intikamdan korkuyorlardı. El-Muntasır'ın yeğeni Ahmed Ebul-Abbas bin Muhammed'i kendilerine dokunmamak ve yerlerinde kalmak şartıyla halife ilan ettiler.

Yeni Halife Müstain-billah lakabını aldı. İşte bu halife zamanında Dolun-oğlu Ahmed siyasi sahnede görünmeye başlar. Müstainbillah'ın saltanatının ilk yılında anasının daveti üzerine Dolun-oğlu Ahmet Tarsus'taki tahsilinden döndü.

Yolda vuku bulan bir olay Dolun-oğlu'nun değerini göstermesine sebep olmuştur. Bulunduğu kervanı Bedevi araplar vurmuştur. Dolun-oğlu hırsızları püskürtüp çaldıkları eşyayı geri aldı. Bu eşya arasında Halife'ye ait kıymetli şeyler de vardı. Halife olayı öğrenince Dolun-oğlu'na bin dinar bağışta bulundu. Büyük teveccüh ve iltifatlar gösterdi. Halife Dolun-oğlu'nun zamanla zengin etmiş, itibarlı cariyelerinden «Miyase» (Arapça kitaplara göre Meyh)ı kendisine verdi. Dolun-oğlu'nun bu kadından Homarveyh adındaki ikinci oğlu dünyaya geldi. (M. 864, H. 250). Bazı tarih yazarlarının gösterdikleri tarihlere nisbetle bu tarih doğru olanıdır.

Abbasiler'in en güzel askeri olan Türk milis ve Türk hassa ordusu gittikçe etkinliği artırmış, Türkler bütün memurlukları elde etmiş, nihayet bu Halife zamanında Abbasiler hükümetine tek tek ve tamamen sahip olmuşlardır. Eskiden yalnız sevmedikleri vezirleri indirir, göreve getirir ya da öldürürken şimdi artık halifeleri de onlar tahtan indirip çıkarıyorlardı. Halife Müstainbillah'ı da tahta çıkardıkları gibi 3 yıl ve 8 ay sonra M. 866, H. 252 yılında indirdiler ve El-Müettezbillah'ı Samarra'daki zindanından zincirlerini koparark yerine halife oturttular.

İndirilen Halife Dolun-oğlu Ahmed vasıtasıyla Vaset tarafına gönderildi. Fakat yolda hacib (mabeynci) Said bin Salih tarafında öldürüldü. Said bu konu için yeni halifenin gizli bir emrini taşımaktaydı. Tarihçilerin bir kısmı bu cinayeti Dolun-oğlu'nun işlediğini, hiç olmazsa hazır olduğunu ve başını yeni halifeye gönderdiğini yazarlar. Oysa asıl güvene layık olan tarihçiler Dolun-oğlu'nu kendi velinimetine karşı bu cinayeti işlemeyeceğini belirtirler. Zaten olayların açıklamaları da onu masum olduğunu göstermektedir.

11- Şirveyh (Şiruyeh): Arslan manasına gelen «Şir» ile Pehlevice nisbet edatı manasındaki «gibi»yi ifade eden «Veyh» edatından oluşması gerekir. Bu durumda Arslan gibi manasınadır. «Şiruyeh» okunmamalıdır.

12- O zaman Bağdat'ta «Buga» adlı iki önemli kişi olduğundan bunların birine El-Kebir, diğerine El-sagir yani Büyük Buğa, Küçük Buğa lakapları verilmiştir.

Şöyle ki: Türkler halifenin elinden zorla halifelikten feragat kağıdını aldıktan sonra ona Vaset'e götürmek için hem kendilerinin, hem indirilmiş olan Halife'nin güvenini kazanmış bir adam aradılar. Dolun-oğlu'nu buldular. Dolun-oğlu bu düşürülmüş Halife'ye çok saygı gösterdi. Bundan korkan Türkler yeni Halife'ye bunu bir tehlike olarak bildirdiler.

O da öldürülmesini kararlaştırdı. Müettezbillahın anası Dolunoğlu'nu bir mektup yazıp elinde olan eski Halife'yi öldürmesini ve mükafat olarak kendisine Vaset valiliğinin verileceğini bildirdi. Dolun-oğlu bu teklifi hakaretle reddetti. Bunun üzerine Halife'nin mabeyincisi Said bin Salih gönderildi. Dicle üzerinde Katul adlı yerde Said bin Salih esirini kendisine teslim edip Samarra'ya dönmesi hakkındaki emri Dolun-oğlu'na verdi. Dolun-oğlu önce itaat etmemek istemişse de sonra kadı ve şahitler huzurunda teslim etti. Said hemen Müstainbillah'ı çöle götürüp bir çadır altında kafasını kesti ve Halife'ye götürdü.

Dolun-oğlu sonradan oraya gelmiş ve kafasız gövdeyi bulmuş, yıkatmış, bir tabuta koyup cenaze namazını kıldıktan sonra gömmüş, ondan sonra Samarra'ya dönmüştür.

Dolun-oğlu iktidara geçtikten sonra daima söz açıldıkça, «Müstainbillah'ı öldürmem için bana Vaset valiliği teklif olundu. Andımdan, Tanrımdan korkarak kabul etmedim. Buna karşılık Çalab bana Mısır ve Suriye'yi vererek büyük mükafat sağladı» derdi.

Bu sıralarda Mısır'da hiçbir olay olmuyordu. Sunudyus (Kıbti dilinde Senuda) adında biri İskenderiye'de patrik olmuştur. Kıbti tarih yazarlarına göre İskenderiye kanalının tatlı suyunu İskenderiye şehrinin sarnıçlarına getiren su kemerlerini bu kişi yaptırmıştır. El Muntasır'ın kendi yerine vali vekili atadığı Yezid bin Abdullah, El-Muntasır halife olunca, vali olmuştur. Müstainbillah'ın bütün zamanında da Yezid vali olarak kalmıştı. Ancak Müettezbillah tahta geçince Yezid'i kaldırıp yerine Hakan oğlu Müzahim adında ve kendisini halife yapanların başlıcalarından biri olan Türk'ü Mısır'a vali yapmıştır. Marsel, «Bu kişi ile Mısır'da Türk valiler devri başlar (M. 856, H. 242)» dersede söylediğimiz ve gördüğümüz gibi bu durum daha önce gerçekleşmiştir.

Müzahim bin Hakan zamanında Havflılar isyan ettiler. Aynı zamanda Feyyumlular ayaklandılar. Bu kişi kadınları hamama gitmekten, mezar ziyareti yapmaktan ve halkı camide namazda cehren Besmele okumaktan menetti. Arcuz'u Polis'e atadı. Sonra yerine Ahmed bin Müzahim (H. 253) atandı. İki ay sonra öldüğünden yerine Arcuz bin Uluğ Turhan El-Türki namaz valiliğine getirildi. Beş buçuk ay sonra, yani aynı yılda kaldırılıp Türk hassa ordusu komutanlarından Bakbak (Arapça kitaplarda, Beğbak). Hatta «Babekyal» suretinde de gördüm.) Bu ordu tarafından Mısır'a vali olarak atandı. Uluğ Turhanoğlu Arguz'a Arapça tarihler «Ercuz» (Arcuz) bin Uluğ Turhan demektedirler. Ancak bu «c» Mısırlıların «g» telaffuz etmelerinden meydana gelmiştir. Aslı Arguz'dur.

Artık epeyce zamandır bu devlet devletlikten çıkmıştı. Asıl fiilen halife Türkler'di. Türk ordularına dayanan Türkler bütün devleti istedikleri gibi yönetiyorlardı. Abbasiye Halifeleri bir kuru addan ibaret kalmışlardı. Abbasiye Devleti tam deyimiyle Arap adları altında bir Türk Devleti olmuştu. Türkler Abbasiye Ailesi adına saltanat sürüyorlardı.

Bu sırada etkili kişiler atandıkları vilayetlere gidip memuriyetlerini bizzat yönetemezlerdi. Saraydan bir dakika ayrılmak mümkün değildi. Çünkü entrikalar müthişti. Bu sebeple valiler vilayetlerini kendi taraflarından bir vekil yönetirlerdi. Bu suretle Mısır'ın yönetimi bir takım vali vekillerine verilmişti. Aynı zamanda birkaç vekil bulunurdu. Bunun bir kısmı Fustat'ta, bir kısmı İskenderiye'de, bir kısmı da Said taraflarında otururdu. Her sancakta maliye, askerlik ve mülkiye işlerini de ayrı ayrı memurlar elinde bulundururlardı.

Bakbak genel bir tercihe sahip olan Dolun-oğlu Ahmed'i kendi tarafından Fustat'a askerî komutan atadı. Maliye işini de Ahmed bin Muhammed bin El-Müdebber'e verdi.

Ahmed bin Müdebber hırslı ve sert bir adamdı. Yeni vergiler koydu. Özellikle Hıristiyanlar'a son derece eza ve zulüm etti. Bu zamana kadar Mısır Hıristiyanlarının şahıs başına olan vergilerinden başka «haraç» adıyla bir vergi verirdi. Bu haraç, arazinin mahsülü üzerinden hesap edilir ve yıllık olarak alınırdı. Ahmed bin Müdebber «hilali» adıyla ve her ay verilmek şartıyla bir vergi daha koydu. Ayrıca bunun tarafından yine birtakım yeni vergiler salındı. Bu adamı, Müslüman ve Hıristiyan yazarlar en hileci, en kötü bir adam olarak göstermekte birleşmişlerdir. O zamana kadar serbest olan tuzu tekel altına aldı. «El-Mer'a» adıyla hayvan otlatılan otlaklara vergi koydu. Nil'de avlanan balıklar üzerine de «el-müzeyyed» (El-Mezid) adıyla başka bir vergi saldı. Mısırlılar, «Evvelce balık avı hakkını Allah veriyordu» diyorlardı. Halk bu adamın aleyhine yaygın bir kin beslemeye başladı. Bir-iki defa da mukavemete kalkıştılar. Bu maliye müfettişi halkın düşmanlığından korkarak gayet kuvvetli ve cesur 100 hintli köle kullanıyor ve sokağa onlarla çıkıyordu.

H. 254 yılı Ramazan'ında Dolun-oğlu Fustat'a geldiği vakit, Ahmed bin Müdebber maiyeti ile kendisini karşılamış, ve askeri komutanla iyi geçinmek gereğini anlamıştı. Dolun-oğlu'na 10.000 dinar hediye takdim etmişse de Dolun-oğlu bunu kabul etmeyip yerine 100 Hintli esiri istemiştir. Ahmed bin Müdebber her ne kadar bu istekten şüplenmişse de red de edememiştir. İşte bu suretle bütün iktidar Ahmed bin Müdebber'den Dolun-oğlu'nun eline geçmiştir.

Bu andan itibaren Dolun-oğlu'nun kuvveti artmaya başlamış, düşmanlık etmek isteyenleri silahla tepelemiş, kendisine karşı bağımsız bir yönetimde kalmak isteyen diğer yerlerin valilerini tepelemiş, bir vekil iken genel bir vali derecesinde kudret sahibi olmuştur. Bu sırada İsa bin El-Şeyh, Ermeniye Suriye'de isyan etmiş olduğundan Dolun-oğlu bunun üzerine yürümek emrini aldı ve yürüdü. Suriye'nin göbeğine kadar ilerlemişken İsa Türk milisleri komutanlarından Amagur (Arapça kitapları, Amacur, Macur suretlerinde yazmaktadırlar) tarafından mağlup edildiğinden artık ilerlemeye gerek görmeyerek iki ay zarfında Mısır'a döndü.

Suriye valisi atanan Amagur Dolun-oğlu'nu çekememeye ve Halife'ye müzevirlemeye başladı. Halife'ye şunu yazdı: «Dolun-oğlu'nun kuvveti İbn El-Şeyh'in kuvvetinden fazla olmuştur. Bu ondan daha korkunçtur. Çünkü bu ondan daha akıllı, faal ve zengindir.» Ahmed bin El-Müdebber de Dolun-oğlu'na düşmanlık besliyordu.

O da Halife'ye aynı tarzda yazılar yazmıştı. katibi Şakir de işe karışmıştı.

Dolun-oğlu Halife'den Mısır'ı terkedip Samarra'ya gelmek emrini aldı. Dolun-oğlu'nun Halife sarayındaki hafiyeleri bu emrin sebebini kendisine gizlice bildirdiler. O da kendi yerine Bağdat'a dostu ve katibi Ahmed El-Vasıti'yi gönderdi. Beraberinde vezire birçok at, para ve kıymetli eşyadan oluşan hediyeler de yolladı. Bu suretle vezir Dolun-oğlu'nun taraftarı oldu ve azl emrini geri aldırdı. Ayrıca etkinliğini ve iktidarını daha da çoğalmasını sağladı. Samarra'da kalmış olan karısını ve çocuklarını da Mısır'a aldırmasına müsaade ettirdi. Bu başarı üzerine Dolun-oğlu fakirlere birçok sadaka dağıttı.

Bu sırada vali olan Bakbak gazaba uğrayıp Halife El-Mühtedi tarafından başı kesilmiş olduğundan yerine Dolun-oğlu'nun kayınbabası Barkuk (Arapça kitaplarda «Berkuk» yazılıdır) Mısır Valisi atandı. Bu kişi Dolun-oğlu'nun yalnız Fustat'ta değil, hatta İskenderiye'de de vekil olarak atadı. O zamana kadar İskenderiye'de vekil İsa bin Dinar idi. İşte bu suretle Dolun-oğlu M. 870, H. 257; daha doğrusu M. 868, H. 254 yılında bütün Mısır'a sahip oldu. Bir yıl sonra Barkuk öldüğünden Dolun-oğlu Halife'den «Bütün Mısır Valisi» unvanını aldı. İşte artık burada Mısır'daki Arap saltanatı bitiyor, Turan, Türk Devri başlıyor.

Mısır M. 779, H. 163'de Türk valilerin eline geçmişse de Dolun-oğlu'nun bağımsızlık tarihi olan H. 254 yılına kadar daha 91 yıl geçtiğinden Abbasiler'in valiler vasıtasıyla Mısır'ı yönetimleri 122 yıl sürmüştür. Mısır Hulefay-ı Raşidin tarafından vilayet halinde 21 yıl, Emeviler'in valileriyle 91 yıl, Abbasiler tarafından yine vilayet halinde olmak üzere 122 yıl yönetilmiştir. Bu duruma göre Mısır'da Arap egemenliği 21+91+122=234 yıl eder. Yani Araplar M. 640, H. 20 yılından itibaren M. 868, H. 254 yılına kadar hepsi hepsi 234 yıl Mısır'a hükmetmişlerdir.[13]

ARAPLAR ZAMANINDA MISIR

Uygarlık ve Bilim

Düşünüyordum ki, Araplar'da çadırdan, kumdan, deveden başka ne vardır ki onlarda uygarlık olsun!.. Bu böyle olunca Mısır'da uygarlık adına ne yapmış olabilirler!.. Sonra İbn Haldun'u tetkik ediyordum... Mağripli koca tarih yazarı şöyle diyor: «Arap'ta uygarlık adına bir şey yoktur. Onların bildikleri şey çadır ve deveden ibarettir. Uygarlık sahibi başka milletler gibi taştan binalar, anıtlar, heykeller yapmamışlardır. Fustat, Basra, Kufe gibi yaptıkları üç beş şehirde bile böyle önemli binalar meydana getirmeyip, oralarda ilk yaptıkları şeyler develeri için otlaklar olmuştur. Gerçi sonraları taş binalar yapmaya başlamışlarsa da bu da çökme devirlerine tesadüf etmiş, sönüp gitmiştir.» (Bu bölümü mealen Arapça'dan Türkçe'ye çevirdim.)

13- Burada Hicri hesabıyla Miladi hesap arasında 6 yıl kadar bir fark vardır. Maalesef bütün esas kaynaklar Arapça ve kameri ay iledir. Bu sebeple böyle bir fark ortaya çıkıyor.

Bu uygarlık eserleri bakımından Hicaz çırılçıplaktır. Suriye ile Irak da ondan aşağı değildir. Bu gün bu üç yerde bu uygarlığa delalet edecek bir eser bulunamaz. Hulefay-ı Raşidin devri yine eskisi gibi geçmiştir. Bu devri eski cahillik devrinden ayıran şey bir dinin değişmesi, bir de şimdiye kadar Arap'ın ömründe görmediği fetihlerdir. Emeviler Devri de böyle kısırdır. Hatta Hulefay-ı Raşidin devriyle Emeviler saltanatının ilk kısmında Araplar henüz kûfî yazıya başlamışlar, Arapça işe yaramıyor, Araplar böyle işler göremiyorlardı. Mısır'da hükümet işlerini Kıbtice ile Kıbtiler'e gördürüyorlardı.

Arap uygarlığı denilen uygarlığın Irak'ta Abbasiler zamanında ve Hicret'in takriben 150 yıl sonrasında doğduğunu görüyoruz. Bu da birleşimlerden ibaret bir uygarlıktır. Bu bilim devri de 50-70 yıl kadar bir ömür sürdükten sonra ölüp gitmiştir. İşte bu uygarlığı ortaya koyanlar Araplar değil, asıl Türkler ve Acemler'dir? El-Mansur zamanında Acemce eserlerin tercümesiyle işe başlanmış, Harun Reşid zamanında gelişme artmış, Memun ise Yunan ve Latin eserlerini tercüme ettirerek bu gelişmeyi tamamlamıştır. İşte bu devirde ise Abbaslı Halifeler bir bostan korkuluğu gibi kalıp bütün büyük küçük memuriyetler, askerlik hep Türkler'in eline geçmiş, Halifeleri Türkler görevden almış ya da atamışlardır. Bilginler Arap'tan çok Türk, Acem, Yahudi ve hatta Bizanslı idi. Bu devletin uyruğuda Arap'tan çok Türk, Acem, Yahudi ve hatta Bizanslı idi. İşte bu sebeplerden dolayı bu uygarlığa, Arap uygarlığı demek hata olup buna «İslam Uygarlığı», bu devlete de Arap Devleti değil, «İslam Devleti» demek gerekir.

Zaten bu uygarlık başladığı zamanlar Mısır'ın Abbasiler'den ayrılması zamanı da yaklaşmıştı.

Tabiidir ki esas durum böyle olunca bu Araplar Mısır'da da uygarlığa dair birşey yapamamışlardır. Yani Mısır'da Arap eserleri yoktur. Oysa bugün ananevi ve otomatik bir adet olarak yazarlar tamamen hataya sapmışlardır. Bu yazarlara göre Arap eserleri bakımından Mısır en zengin bir ülkedir. İleride yeri gelince göstereceğim gibi Mısır'daki İslam devrine ait ve «Asar-ı Arabiye» denilen eserler ve anıtlar Arap'ın değil, Türk'ündür. Mısır'da Arap egemenliği dönemi olan 234 yılda ancak bir Amr İbnül-As camii yapılmış, bir kanal açılmış, bir de nilometre tamir edilmiştir, demek pek de yanlış olmaz.

Yönetim Usulü

Mısır Araplar zamanında tamamıyla ve daima bir vilayet halinde yönetildi ve daima halifelerin malikanesi sayıldı. Mısır'a Nübe, Berka (Trablus) ve Bilad-ı Afrikiye (Tunus) bile ilave olundu.

Valiler «amil» adını taşırlardı. Çoğulukla hakim-i mutlak idiler. İstedikleri gibi yönetirlerdi. Vergi alır, vergi salar veya vergileri kaldırır, davalara hükmeder, askere komuta ederlerdi. İslamiyet kanunlarına ve gerektiğinde komutanların, ileri gelenlerin, bilginlerin ve fakihlerin görüşlerine müracaat ederek işleri döndürürlerdi.

Araplar Mısır'ı ilk ele geçirdikleri zaman yönetim işlerini değiştirmediler. O zaman Mısır Arap'ın «küre», «amel» dedikleri ve şimdi

Mısır'da «müdiriye» denilen sancaklara ayrılmıştı. Her müdiriyette bağımsız bir memur vardı. Oranın işlerini gören bu memurlar valiye bağlı idiler. Hükümet kalemleri (şimdiki ve eski Arap terimlerine göre Devavin, divanlar), vergi (haraç) toplamak usulü, sulama düzenleri de değiştirilmedi. Yalnız Bizanslılar'ı hükümet memurluklarından çıkardılar. Bu işleri hep Kıbtiler'e verdiler.

Bundan dolayı önce Kıbtiler pek memnun olmuş iseler de sonra Abdullah bin Abdülmelik bin Mervan zamanında Araplar hükümet yönetme tekniğini öğrenip kalemlerde işleri Arapça yazmaya başlayınca Kıbtiler'i işlerden attılar ve kendileri yerlerine geçtiler. Araplar'ın Kıbtiler'e iyi muamelesi, ihtiyaçları giderilinceye kadardı. İşleri bitince Kıbtiler'e muameleyi değiştiriverdiler, türlü hakaret ve zulümler yaptılar. Kıbtiler'i Müslüman etmek, Kıbtice'yi bırakıp Arapça konuşturmak için zulüm ve şiddetlerin en kötü ve çirkinlerine varıncaya kadar herşeyi yaptılar.

Kıbtiler birkaç defa bunların aleyhine isyan ettiler. Fakat mağlup olunca Araplaşmaktan, Müslüman olmaktan başka çare bulamadılar. Bizanslıların zulmünden Araplar'ın kucağına atılmış ve ilk günlerde bu kucakta rahat bir nefes almışsalar da, bu devre tatlı bir rüya kadar sürmüş, Kıbtiler en acı ve cehennemlik zulümler, muamelelerle inlemişler, nihayet Müslüman olup, Arapça konuşup kurtulmuşlardır. Artık Kıbtiler Araplar'la evleniyor ve hükümet işlerine tekrar giriyorlardı. Bugünkü yerli ve Müslüman Mısır halkının hamru işte bu Müslüman olan Kıbtiler'dir. Bunlar Kıbtilikten çıkmış, Kıbti adı Hıristiyan kalan kısmında devam etmiştir.

Valilerin üç önemli ve esaslı görevleri vardı: «İmamet fis-salate» (halka imamlık), «cibayetü'l-harac» (vergi toplama), «kıyadetü'l-harb» (orduya komuta etmek). Vali tam kuvvetle atanırsa bu üç görevi birden görürdü. Bazı valilerse bunlardan bir veya ikisi ile görevlendirildi. Diğer göreve de bir başkası atanırdı. Fakat bu memur da valinin teftişi altında bulunurdu. Bu haller valilerin şahıslarına, halifelerin onlara olan güvenlerine göre değişirdi. Bu üç görev sahipleri birbirlerini azl edip atayamazlardı.

Valiler Halife'nin bir fermanı ilè atanır, o fermanla memuriyetinin başına gelirdi.

Vali halka beş zaman ve cuma namazlarıyla bayram namazlarını kıldırır, önemli olaylara dair cuma günü hutbe söylerdi. Sancaklardaki memurları, «ka'd» denilen askerin komutanlarını, mahkemelere kadıları, «Şarta» denilen polis, «mezalem» denilen halkın şikayetini dinleyen memurları, kalemlerin büyük memurlarını seçmek, atamak, vergiyi toplamak, hükümleri yerine getirmek, kısasları uygulamak, valilerin görevleri ve yetkileri arasındaydı. Ancak memuru birinci derecede Araplar'dan, sonra «el-mevali'ül-müslimiye» yani yerli ahaliden olup Müslüman olanlardan ve köle olup da azat edilmişlerden seçmesi şarttı. Görülüyor ki bu Araplar'da yönetim siyasetinde bile milliyetçilik vardı.

Valiler her işi görürler, halifelere adeta para almaktan, vali tayin etmekten başka bir iş kalmazdı. Valiler işlerinde, hükümlerinde tamamıyla bağımsızdılar. Bu valilerin vilayetlerdeki yönetimleri şimdiki

idari özerklikten farksızdı. Ancak valilerin süreleri pek kısa olurdu. Çünkü halifeler onları zulümlerinden, fena yönetimlerinden ve çoğunlukla kendi aleyhlerine isyan edip bağımsızlık kazanacakları korkusuyla etkili olmaya ve kuvvet kazanmaya zaman vermeden, çabuk çabuk, adeta nefes aldırmaksızın azlederlerdi. Bu da Mısır'da Araplar devrinde memlekete faydalı hiç bir şey yapılmamasının sebeplerindendir.

Vergi ve Giderler

Araplar «El-Harac ve'l-Nafakat» (Haraç ve nafakalar) dedikleri vergi işini kendilerine mahsus bir surette ve ilk hamlede yapmışlardır. Mısır'ı ilk fethettikleri zaman «cizyetü'l-rü's ve'l-arz» adıyla insan başına «şahıs vergisi» ve toprak vergisi olarak iki türlü vergi koymuşlardır.

Bir kısım tarih yazarları insan vergisinin adam başına bir dinar olduğunu, diğerleri iki dinar olup bundan çocuklar, ihtiyarlar, kadınlar ve papasların istisna edildiğini söylemektedirler. Arazi vergisi ise her köy başına -o köyün servet ve bayındırlığına göre değişmek üzere- belirli bir miktar olarak konmuştur. Bir de her Mısırlı'nın Mısır'a gelen her Müslüman'ı üç gün evinde misafir etmesi şart koşulmuştur.

İlk zamanlarda bu iki verginin miktarı Bizanslılar'ın aldıkları miktardan aşağıydı. Kıbtiler tabii buna memnun olmuşlardı.

Araplar fethedip mücahitlerine verdikleri araziden «öşr», yerlilere bırakıp ve yönetimini de yerilere verdikleri araziden «haraç» alırlardı. Hanefi mezhebince bir yere bu iki muameleden birini uygulamak Emirü'l-Müminin'in yed-i iktidarındadır. O istediğini uygulardı. Ta Osmanlı Türkleri zamanına kadar Müslümanlık devrinde Mısır'ın bazı yerine öşr, bazı yerine haraç usulü uygulamıştır. Yani arazi iki kısım olup biri «öşri», biri «haraci» idi. Osmanlı Türkleri zamanında «zürka», «avas» denilen usuller de ortaya çıkmıştır. Zürka malikane suretiyle, avas toplayıcılarına mükafat suretiyle verilen arazi idi. Mehmed Ali ve Said Paşalar zamanında bu usuller kaldırılmıştır. Bu zürka ve avas halinde olan arazi şimdi «hayri» denilen vakıf haline geçmiştir.

Her köyün ileri gelenlerinden oluşan bir meclis vardı. İşte bu meclis verginin miktarını belirler, tarım yapılacak araziyi ehil kimselere bölüştürürdü. İşte yine bu meclis vergiyi toplayıp Araplar'ın «A'malü'l-Harac» (Harac amilleri; valileri) dedikleri tahsildarlara verirlerdi. Sonra bu usül kaldırılıp vergilerin toplanması mültezimlere ihale olunmuştur. Amr Camii'nde açık artırma yapılır, ihale olunurdu. Bu ihalenin müddeti üç yıl idi. Mültezimler vergileri adamları vasıtasıyla toplattırırlardı. Hükümet de bazen bunlara yardımcı olurdu. Vergiler toplanınca mültezimler paraları «sahibü'l-Harac» denilen maliye nazırı makamındaki adama teslim ederlerdi.

Verginin en önemli kısmını şahsi vergi oluştururdu. Bunun büyük bir kısmı halifeye gönderilirdi. Az bir kısmı giderlere karşı alıkonurdu.

Amr İbnü'l-As ilk 12 milyon dinar vergi toplamıştı. Bunun 3 milyonu 1,5 milyon fidan ekili topraktan, 8 milyonu insan vergisinden, 1 milyonu da muhtelif vergilerdendi. Bu halde 8 milyon dinar adam vergisi 4

milyona yakın erkekten alınmış demektir. Adam başına 2 dinar vergi olduğundan o zaman demek Mısır'da 4 milyona yakın erkek varmış. Bu halde çocuk, kadın, ihtiyar hesap olunursa aşağı yukarı Mısır'da o zaman 12-14 milyon nüfus olması gerekir. Bu da evvelce göstermiş olduğumuz hesaba uymaktadır. Valilerden Sad bin Ebi Sürh zamanında Mısır vergisi 14 milyona çıkmıştır. Bunun üçte biri memleketin yönetim giderlerine tahsis olunup artanı halifeye gönderilmiştir. Bu vergi o zamandan beri ine ine nihayet Bonapart zamanında bir milyona düşmüştür.

Kıbtiler Müslüman oldukça adam vergisi azaldı. Oysa asker, memur çoğaldı. Bunların maaşları artırıldı. Sonunda Mısır'da mali bunalım ortaya çıktı. Hükümet türlü türlü adlarla ve hayvanlara varıncaya kadar her şeyi, her işi vergiye bağladı. zulüm, fakirlik arttı. Halk inlemeye başladı, isyan etmeye kalkıştı. Vergiler boyuna azaldı. Bu durum memleketin tarım, ticaret konularına, kanal ve setlerin tamirlerine bakılamamasından dolayı ortaya çıkıyordu. Vergiler azaldıkça da memleket harap oluyordu. Demek Araplar Mısır'ın ihya ve mutluluğuna bakmamışlardır. Yalnız Mısır'ı çiftlik gibi kullanmışlar, kısacası Araplar Mısırlılar'ı sağmal inek gibi sağmışlardır. Bu, Mısır'ın talihidir. Roma ve Bizans devrinde de öyle idi. Şimdi de öyledir.

Adliye ve Polis

Araplar zamanında Mısır'da davalara bakan kadılar vardı. Bu adliye işine «El-Kaza» derlerdi. Polis tarzında memurlar vardı. Buna «El-Şarta» derlerdi. Bir de halkın şikayetlerini dinleyen birtakım memurlar vardı ki buna da «Mezalem» derlerdi.

Kadıların görevden alınması ve atanması valilerin yetkileri arasındaydı. Bu konuda halifeye danışmazdı. Bu usul Abbasiler'in ilk devresine kadar yani Halife Ebu Cafer El-Mansur'un, İbn Nehya'a'yı kendisi kadı atamasına kadar devam etmiştir. Halife bu kadıya ayda 30 dinar aylık bağlamıştır.

Diğer kadıları ya Fustat kadısı, yahut vali göreve getirirdi. Mahkeme ya çoğunlukla cuma namazı kılanan büyük camide, ya kadının evinde, yahut da pek seyrek olarak hükümet konağında kurulurdu. Kadı içtihadında serbestti. İslam kanunlarıyla ve sonraları mezheplerden istediği bir mezhep usulünce hükmederdi.

Bu zamanlar kadılık mevkii pek önemliydi. İşi de en çok olan memuriyetti. Bu kadılar halkın en erdem sahibi kişileri arasından seçilirdi. Genel davalar, evkaf işleri, nafaka ve vasi belirleme işlerine bakarlardı. Kendilerine bazen beytülmal, polis ve mezalem işleri de havale olunurdu.

Bu kadılardan bilim, doğruluk ve adalet cihetleriyle Gavs bin Süleyman adlı kişi pek şöhret almıştır. Bu kişinin ölümü H. 168 yılıdır. Yerine El-Mufassal kadı olmuştur.

Bu kişi de ilk olarak bu mahkemelerde zabıt varakası tutturan kadı oluştur. Demek o zamana kadar mahkelerede bir kayıt yok, her şey sözden ibaretmiş!..

Polis memuruna «sahibü'ş-şarta» derlerdi. Görevi şimdikilerinkine benzerdi.

«Sahibü'l-mezalim» yani Mezalem memurları halkın kendilerine yaptıkları, verdikleri şikayetlere, «kases» dedikleri arzıhallere (dilekçelere) bakarlardı. Bu şikayetler ya halkın birbirinden veya hükümet memurlarından olurdu. Bunlar bu işlerin bazılarını kendileri görürler, bazıların da kadılara havale ederlerdi. Adeta bunlar şimdiki müddeiumumi (savcı)lara benzerlerdi.

Ordu

Orduya «ceyş», askere «mukabil» derlerdi. Aynı zamanda bunlara «Eshabü'l-divan» (divan sahipleri), «Eshabü'l-Atiyat» (maaş sahipleri) adını da verirlerdi. Çünkü bunlara her yıl maaşları divandan verilirdi. Bunların hepside Araplar'ın arasından seçilirdi. Mısır'a gelen her Arap'a evladına, ailesine, bu divandan maaş bağlanırdı. İşte bir milliyetçilik delili daha. Bunların tarımla uğraşmaları yasak edilmişti. Savaş becerilerini unutacakları kaygısı ile böyle işlerle meşgul olan Araplar cezalandırıldı.

Savaşta bu orduya vali komuta ederdi. Ancak sayıları çoğalıp divanın ihtiyacından fazla oldukları zaman tarımla uğraşmaya ve daha sonra da, yavaş yavaş Fellah olmaya başlamışlardır.

Abbasiye Devleti'ne kadar hükümet işinde çalışanlar maaş sahibi Araplar'dı. Abbasiler'le Türk ve Acemler orduya girdi, iş karıştı. Hatta El-Mutasım Araplar'ı divandan çıkardı, aylıklarını kesti, devlet işinden Araplar'ı yoksun bırakıp, yerlerine Türkler'i koydu.

Arap ordusu lağvedildikten sonra Araplar hükümet aleyhine defalarca ayaklandılarsa da isyanları bastırıldı. Böylece Mısır'da Arap saltanatı ve devleti ortadan kalkmış oldu. Bu suretle Araplar Fellahların seviyesine düşerek, onların arasında kaybolup gittiler.

Sulama, Tarım ve Ticaret

Araplar sulama, kanalları ayıklama, havuzlar ve su bendi ve köprüler yapmak, verilen suların miktarını belirlemek gibi işlerde Romalılar zamanındaki düzeni devam ettirdiler. Bu işlere önce hükümet kendisi baktı. Buna sahibü'l-harac olan kişi nezaret ederdi. Sonraları bu işler mültezimlerin uhdesine bırakılmıştır. Bunlar da ihmal ettiklerinden Mısır'ın bayındırlık işleri yavaş yavaş tavsadı, sonunda memleket harap oldu. Sulama işi genellikle Nil'in havuzlarıyla oluyordu. Tarım kış tarımı idi. kanallarla sulanıp yaz tarımı ancak Feyyum'un bazı yeriyle deniz tarafında yapılıyordu.

O zaman Mısır'da keten, buğday ve öteki tahıllar ekiliyor, üzüm, hurma ve meyve dikiliyordu.

Mısır'ın ticareti dışarıya tahıl ile keten bezler göndermekten ibaretti. Bu yüzyılda Mısır'ın keten bezleri dünyanın her tarafında revaç bulacak derecede iyiydi.

Araplar Mısır'ın ürünlerini açtıkları ve «Halic-i Emilrü'l-müminin» de-

dikleri kanal vasıtasıyla Kızıldeniz'e ve oradan Hicaz'a gönderirlerdi. Bu kanal Abbasiler'den Mansur tarafından bozulmuştur.

Halk

Araplar geldikleri zaman asıl halk Kıbti idi. Makedonyalılar'ın, Romalı'lar ve Bizanslılar'ın da artıkları vardı. Kıbtiler çiftçiydiler. İşler onların elindeydi. Kendilerine mahsus bir dilleri vardı. Bu dil firavunlardan kalmaydı. Halen ölü diller arasına girmiştir. Mısır'da bugün birkaç Kıbti papasından başka bu dili bilen yoktur. Araplar Hıristiyanlara köle muamelesi ediyor, onları bazı haklarından yoksun bırakıyorlardı. Kıbtilere Müslüman olmaları için her eziyeti ve zulmü yapıyorlardı. Bu sebeplerden dolayı Kıbtiler defalarca isyan etmişlerdir.

Kıbtiler'de zenginler vardı. Hatta El-Makrizi'ye göre «Ta' El-Nümel halkından bir ihtiyar El-Memun'u askeriyle beraber üç gün misafir etmiş ve kendisine aynı yılda basılmış 4 bin dinar hediye olarak takdim etmiştir.»

Araplar fetihle Mısır'a geldiler. Bunlar asker ve memurdu. Bunlar olsun, diğer biçimlerde göç edenler olsun hepsi 10 bin kişiden yukarı değildi. Bir yüzyıl sonra Kıbtiler'e karışıp, onlarla evlenmiş ve tarım yapmaya başlamışlardır. O zaman bunlardan da vergi alınmıştır. İşte Mısır'ın kan bakımından Araplığı bundan ibarettir. Eğer Araplar bu halka zorla Müslümanlığı ve Arapça'yı kabul ettirmeselerdi bugün Mısır'ın üzerinde bir Arap lekesi bile göremezdik. Oysa kültür bakımından orayı tamamıyla Arap olarak görüyoruz... Bu da Araplar'ın milleyetteki şiddeti ve onu zorla uygulamış olmalarının eser ve sonucudur.

Bunlar biz Türk oğularına ders olsun!..

Hicaz kumluk ve tamamen kayalık, bütün Arabistan çöldür. Vahaları da olmasa orada insan ve hayvan yaşayamazdı. Böyle bir yerde uygarlık için gerekli tarım ve sanayi maddeler bulunmayacağından herhangi bir uygarlığın meydana gelmesi imkansızdır. Böyle bir yerde halk fakir, hırsız ve eşkıya olur. Nitekim bugüne kadar bu yerler böyle uygarlıktan uzak kalmış, halk yoksul ve Araplar hırsız olmuştur. Bu kıta ve bu halkın bu durumu bu iddiamın kesin bir ispatıdır. Bundan sonra da yine bu halde olmaya mahkumdurlar.

Araplar'ın işte «El-huzare» dedikleri şey, yani uygarlık onlar için en yabancı şeydir.

İşte Hz. Muhammed ve İslamiyet ile bu topraklarda ve bu millette bir uygarlık işareti başlarken, birden bu uygarlığın ağırlık merkezi Hicaz'dan Suriye'ye kayıvermiştir. Hayatı için gereken şartlar uygun olmayan bir çevrede hiçbir şeyin sürekli yaşamayacağına ilişkin doğa kanunu bu işte de etkisini göstermiştir. Evet, altında kızgın bir kum, başında kurutucu ve yakıcı bir güneş, yanında bir çadırla bir iki deveden başka birşey olmayan bir millet uygarlık adına ne yapmayı başarabilir? Orada bir uygarlık doğamazdı. Hicaz uygarlığı denilen, vücudun hayat ve devamlılığına uygun değildir. Bunun için orada doğmak üzere olan uygarlık bir gayrı tabiilik idi. Böyle kalsaydı az zamanda sönüp gidecekti. Bereket versin ki İslam büyüklerinin birbirleriyle

gırtlaklaşmaları yardımına yetişti. Bu sayede bu uygarlık embriyonu derhal çevresini değiştirdi ve Şam'a yerleşti. Hicaz'dakiler çevrenin fakirliği yüzünden aciz düştüler ve söndüler, Şam'dakiler ise çevrenin serveti sayesinde kazandılar. Böylece iş kurduldu. ancak Hicaz ise yine eski ıssızlığında, yoksulluğunda kaldı.

Bu işin şaşılacak bir noktası da bu Arap uygarlığının Suriye'de de büyüyemeyip cılız kalmasıdır. Oysa Suriye uygarlığa çok uygun bir çevredir. Bunun Emeviler'in fazla milliyetçi olup başka milletleri işe karıştırmamış olmalarından ileri geldiği tahmin olunabilir. Sebep bu ise Arap milletinin uygarlığa yeteneksizliğini ispat eder. Bu fikir doğru olmak gerektir. Çünkü daha sonra ağırlık merkezi Bağdat olunca orada önemli bir uygarlık meydana gelmiştir. Çünkü Bağdat'ta iş başındakiler Arap değil, başka milletlerdir. Arap uygarlığı denilen uygarlığın yapıcıları olan bilginleri tetkik edersek bunların acaba yüzde kaçı Arap'dır? Bu matematiksel olarak yapılmamışsa da herhalde Arap olanların sayısının azdan da az olduğu muhakkaktır. Bu da fikrimizi ispat eder.

Kısacası Mısır'da uygarlık açısından kısır olan Araplar mevkii Türkler'e terkederek orada önemli bir uygarlığın doğmasına meydan vermişlerdir. İşte bu suretle ve Türk elleriyledir ki, ileride göstereceğimiz gibi bir ugarlık ve sanat ortaya çıkmıştır. Sonra Arap bunu da «Asar-ı Arabiye» diye elimizden kapmıştır. Bunu da ileride anlatacağız.

II

TURANLILAR DEVRİ (TÜRKLER)

Bu devrede çeşitli Türkler Mısır'a egemen olmuşlar, bu bereketli toprakta saltanat sürmüşlerdir. İşte bu saltanat Dolun-oğlu Ahmed ile M. 868, H. 254 yılından başlayıp bu satırları yazdığımız güne(*) kadar henüz devam etmektedir. Demek Türk devri M. 868 yılından bu ana kadardır. Hatta bu devreye Hicret'in 163'üncü yılından saymak da mümkündür. Çünkü o tarihten itibaren Abbasiler tarafından Türk valiler atanıyorlardı.

Mısır'da ilk Turanlılar saltanatını kuran bu kişi bilimce, zekaca, her türlü beceriler bakımından pek yüce bir kişidir. Yine bunun getirdiği Türk nesilleri ve ektiği tohumlar sayesindedir ki, kendisinden ve ailesinden sonra da yine Mısır'da çeşitli Türk hükümetleri kurulmuştur.

Mısır'da Turanlılar'dan muhtelif saltanatlar ortaya çıkmıştır. İlk önce «Dolun-oğlu», Araplar'ın «El-devletü'd-Toluniye» dedikleri, bizim «Dolunlu Devleti» dediğimiz devleti kurmuştur. Bunlara Araplar «Tolun iyyun», Frenkler «Tolonide» derler. Bizce «Dolunlular» demek uygun olur.

Sonra İhşidliler, Atabeyler, Eyyublular, Kölemenler, Osmanlılar, Kavalalılar (Mehmed Ali Ailesi) saltanat sürmüşlerdir. Bunlardan Eyyublular'a şimdiye kadar Kürt denmişse de konusunda göstereceğimiz gibi onlar da Türk'tür. Çerkes Kölemenler denilen sınıfın da ileride ırki tahlilini yaparak mahiyetini belirteceğiz.

Ancak bu Turan devresinin biri başında, diğer ikisi sonunda olmak üzere üç arızası, fasılası vardır. Bu fasılalardan biri Fatımiler (Fatmalılar), diğerleri Fransızlar ve İngilizler'dir. Fatımiler Mağripli'dirler ve Berberi cinsinden olduklarından dolayı, tarihçilerin şimdiye kadar yanılarak yaptıkları gibi Arap kadrosuna dahil edilemezler. Birçok Türkler gibi onlar da Arapça'yı resmi ve genel (yaygın) bir dil olarak almışlardı. Bu dil ve bu din üzerinden Avrupalı tarihçileri ile yazarları böyle birçok şeyde aldanmış, ağır hatalara düşmüşlerdir. Ancak Fatımiler devrinde de Bağdat'taki gibi Türk ordusu, Türk komutanlar, Türkler'den vezir vesaire bulunduğundan ve ilk kısa devre geçince halifeler gölge veya köle halinde kalıp hükümet maddeten Türkler'in elinde olduğundan bu devre de Turan devresine gerçek bir ara verememiş gibidir. Bununla beraber onu bir fasıla olarak kabul etmekteyim.

(*)1929 yılı (Toker Yayın Komisyonu)

Fransız ve İngiliz istilalarına gelince bunlar zamanında Türk egemenliği, Türk hükümet ve teşkilatı kalkınamıştır. Hanedan, vezirler, önemli memuriyetler ve komutanlıklar yine Türklerden olmuştur. Demek son arızalar da Turan devresi için gerçek bir ara olamamıştır. Fakat şu son birkaç yılda Mısır'ın şekli tamamıyla değişmiştir.

TURAN HÜKÜMETLERİ ŞUNLARDIR:

1- Dolunlular (Araplar'a göre El-Toluniyyun, El-Devlet-u'd Toluniye; Avrupalılar'a göre Toulonides.)
2- İhşidliler[1] (Araplar'a göre El-İhşidiyun, El-Devlet El-İhşidiye; Avrupalılar'a göre Ehşidit (Ekcheydites)
3- Atabeyler (Atabek Devleti)
4- Eyyublular (Araplar'a göre: El-Eyyubiyun, El-Devlet El-Eyyubiye; Avrupalılar'a göre Ayoubides)
5- Kölemenler (Türkmenler, Deniz Kölemenleri, Birinci Kölemenler. Araplar'a göre: El-Memalikü'l-Bahriyye, Ed-Devletü'l-Memalikiye (Bahri Memluklar); Avrupalılar'a göre: Mamloukes, Baharites, Turoman.)
6- Çerkes Kölemenler (İkinci Kölemenler. Araplar'a göre El-Memalikü'l-Şerkesiye, El-Memalikü'l-Bürceya, Devletü'l-Memalikü'ş-şerakise; Avrupalılar'a göre Mamlouk-circassiens)
7- Osmanlılar (Araplar'a göre: Ed-Devletü'l-Osmaniye, Avrupalılar'a göre Türkler, Turcs, Ottomans)

Türkler arasında fasıla teşkil eden, yani yabancı devletler şunlardır.
1- Fatmalılar (Araplar'a göre El-Fatımiyun, Devletü'l-Fatımiye, Fatımiler; Avrupalılar'a göre Fatymites) Bunlara başları Abdullah El-Mehdi'ye nisbetle «El-Ubeydiye» de dendiği gibi «Devletü'l-Aleviyyin El-Mısriye» (Masır Alevileri Devleti), «Devletü'l-Mısriye», «Devletü'l Mısreyn» de diyenler var. Fakat son iki ad tamamıyla ve fahiş surette yanlış adlardır.
2- Fransa (Napolyon) İstilası: (Araplar'a göre Ed-Devletü'l-Franseviye)
3- İngiliz İstilası: (Araplar'a göre Ed-Devletü'l-Enciliziye)
Bunları egemenliklerinin tarihleri sırasıyla ve bizim verdiğimiz en doğru unvanlarıyla korsak şöyle olur:

1- Dolunlular,
2- İhşidliler,
3- Fatmalılar,
5- Eyyublular,
6- İlk Kölemenler,

---

(1) **İhşid:** Çağatayca kahraman demektir. Fargana'da hakanlık eden eski bir Türk ailesinin unvanıdır. Bunlardan biri Mısır'da bu İhşidliler Devletini kurmuştur. Marsel'e göre; bu kelime o ülkenin dilince Şehinşah yani padişahlar padişahı, hükümdarlar hükümdarı demektir.

7- İkinci Kölemenler,
8- Türkiye,
9- Fransız İstilası,
10- Kavalalılar,
11- İngiliz İstilası.

Bizim bu taksim ve tertibimiz tamamıyla yenidir. Şimdiye kadar Kölemenler'in ikinci kısmına Çerkes Kölemenler derlerdi. Konusunda göstereceğimiz gibi yanlış bir ad olduğundan bunlara İkinci Kölemenler adını verdik. Birincilere de İlk Kölemenler dedik. Kavalalılar şimdiye kadar ayrı bir konu olarak belirtilmiyordu. Onu da bağımsız bir konu yaptık. Atabeyler'i hesaba dahil etmiyorlardı. Fransız ve İngiliz istilaları da bir konu halinde tetkik edilmiyordu. Bunları da ayrı ayrı konular yaptık. İşte bu suretle ve cetveldeki sırayla inceleme ve irdelemelerimize devam edeceğiz.

DOLUNLULAR

(İbn Tolun veya Toluniye Devleti)

Bu devlet Dolun-oğlu Ahmed (Ahmed bin Tolun) adındaki kişi tarafından M. 868, H. 254 yılında kuruldu.

Dolun-oğlu Ahmed

Arapça eserlerde resmi adı «Ebul-Abbas Ahmed bin Tolun»dur. Bu kişinin babası Dolun'dur. Dolun Halife El-Memun zamanında Türkistan'da bir savaş sırasında Araplar'ın eline düşmüştür. O zaman Buhara'da Abbasiler tarafından Esed el-Sumahi amil yani vali idi. Dolun'u Esed'e getirdiler. Esed de Dolun'u köle olarak Memun'a gönderdi. (H. 200). Memun Dolun'un güzelliğine, el-ayak ve gövde yapısındaki uygunluğa, kuvvetine hayran olup maiyetine aldı. Dolun Memun'un sarayında yükselmeye başlayıp hassa ordusunun komutanı oldu. Sonra «emirü's-setr» (perdebeyi, perde çavuşu) rütbesini kazandı. Bu memuriyet pek büyüktü. Bunlar sarayda içerde Halife dairesinin kapısını beklerlerdi. En cesur ve güvenilir adamlardan seçilirlerdi.

Dolun bu memuriyette tam 20 yıl kalmıştır. Memun ve Mutasım zamanlarında da bulunmuş, El-Mütevekkil zamanında ve H. 239 yılında ölmüştür.

Dolun-oğlu Ahmed bazı tarih yazarlarına göre Bağdat'ta, bazılarına göre Şamarra'da H. 220'de Halife El-Mutasımbillah'ın saltanatının üçüncü yılında doğmuştur. Anası bir genç Türk cariye olup adı «Kasime» (Kasıme) idi. Bazı tarih yazarlarına göre ise bu kadının adı «Haşime» idi. Oysa bazı tarihçiler de Ahmed için 'Dolun'un oğlu değildi' diyorlar. Ünlü tarih yazarı Siyuti bir yazma kitabında bu iddiayı doğruluyarak şöyle diyor: «Ahmed'in, 'Mehla' adında bir Türk'ün Do-

lun'un cariyesi Kasime'den olma oğlu olduğunu İbn Asker bir ihtiyar Mısırlı'dan öğrenmiştir.» Ve yine İbn Asker'den alınan bir söylentiye dayanarak, «Dolun'un bu çocuğu zekasını ve yeteneklerini görerek evlatlığa kabul ettiğini» belirtiyor. Bu söylenti bir ihtiyardan işitilen yani kişilerin ağzında dolaşan esassız söylentilerdendir.

Dolun-oğlu henüz siyasi rol oynayacak yaşa gelmeden El-Mutasımbillah'ın yerine iki halife gelmiş geçmiştir. El-Musta'inbillah'ın zamanındadır ki, bu kişi politika sahnesinin üzerinde görünmeye başlamıştı. Bu esnada 19 yaşında bir gençti. Bu yaştayken babası Dolun öldü (M. 853, H. 239) Babası öldüğü sırada El-Mütevekkil halife idi. Bu halife sekiz yıldan beri Dolun'un kendisine büyük bir bağlılıkla yaptığı hizmeti ve Dolun-oğlu Ahmed'in iktidarını takdir ederek yerine Ahmed'i atadı.

Dolun-oğlu güzel ve dikkatli bir öğrenim ve eğitim almıştı. Zeki, sakin fikirli, dürüs muhakemeli, nazik, kibar, çelebi, dervişlikten pek uzak bir kişiydi. Yaratan bu seçkin hasletlerine bir de hadsiz bir cömertlik katmıştı. Aynı zamanda adaleti pek sever, dine hürmet ederdi. İncelemeleri sırasında özellikle fıkıha dalmıştı. Bu da o zamanın bilginlerince pek makbul ve saygıdeğer kişilerin işiydi. Özellikle Ahmed doğruluk, merhamet ve bilgiçlik ile şöhret almıştı. Halifeleri indirip bindiren, bütün Abbasiye Devleti'ni yöneten Türk hassa ordularının en büyük subaylarının saygısını kazanmıştı. El-Mütevekkil zamanında bu komutanların en ileri gelenlerinden Barkuk (Arapça tarihçiler, Bargüc suretinde yazmaktadırlar) Dolun-oğlu'na kızını nikahladı. Dolun-oğlu'nun bu hanımdan Abbas adındaki oğlu dünyaya geldi ve o zaman kendisi Ebul-Abbas lakabını aldı.

Saray entrika içindeydi. Kendisi memuriyeti gereği bunların içindeydi. Fakat bu pis ve baş döndürücü girdaba karışmaya kendisinde bir eğilim görmüyor, bu saray içi dolaplardan ayak oyunlarından bir zevk bulmuyordu. Onda böyle hırslar uyanmamıştı. Onun yaratılışı böyle adi, alçakça entrikalarla uğraşmaktan pek yüksekti. Bu alçaklıklardan iğreniyordu. Onun öğrenim ve eğitimi, sağlam ve tamdı. O zamana kadar zamanını hep ciddi işlerle, özellikle öğrenim ile geçiriyordu.

Memuriyeti gereği bu saray entrikalarına kapılması zorunlu iken o, öğrenim peşinde koşup çok defa memuriyeti başında bulunmuyordu. Fikrini, ruhunu eğitmek zevki gittikçe daha çoğalıyordu. Çoğunlukla Kilikya (Cilicie, Silisya) da Tarsus'a gidiyordu. O zaman en büyük bilginler okullarını orada açmışlardı. Onların derslerinden o kadar zevk almıştı ki, orada kalmaya karar verip başvezir Yahya'nın oğlu Abdullah'a sarayı tamamen terkederek Tarsus'ta öğrenime devam etmesine müsaade olunması için rica etti. Bu ruhsat kendisine verildi. Üstelik memuriyetinden azledilmeyip unvanını muhafaza etti ve maaşını aldı. Ancak Tarsus'da biraz kaldıktan sonra anası Ahmed'i yanına çağırdı. Görülüyor ki bu kişi, bilim öğremek için önemli bir memuriyeti, mevkii tepmek ve zahmete katlanmak gibi yüce bir ruha sahip bulunduğunu, büyük bir yaradılışta olduğunu ispat etmiştir.

Bu ayrılık kendisini El-Mütevekkil'in öldürülmesini sağlayan ve baba katili olan Halife El-Muntasırbillah'ın kısa saltanatı sırasındaki olaylar-

dan uzak tutmuştu. Ancak Müsta'inbilah'ın Halifeliğinin ilk yılında Samarra'ya, yani başkente gelmişti. Dolun-oğlu o zaman 29 yaşındaydı. Daha önce de söylediğimiz gibi kervanı vuran Araplar'ı tepelemiş, gösterdiği kahramanlıkla yeni Halife'nin de gözüne girmiş, Halife kendisine bin dinar, «Miyase» (Arapça tarihlerde: Miyet) adındaki bir cariyeyi bağışlamıştır. Dolun-oğlu'nun ikinci ve kendisine halef olan oğlu Humarveyh, bu hanımdan dünyaya gelmiştir (M. 866, H. 252). Bu olay ile de büyük bir cesaret ve kahramanlık sahibi olduğunu göstermiştir.

Türklerin 90 yıl süren halife indirip bindirme iktidarları çoktan başlamıştı. M. 866, 252 yılında Müsta'inbillah'ı da indirdiler. Yerine El-Müettezi'i çıkardılar. İndirilen Halife'yi Vaset'e götürmeye Dolun-oğlu'nu memur ettiler. Vaset valiliği mükafat verilmek üzere Halife'nin katli teklifini yukarıda zikrettiğim gibi kabul etmedi. Bu suretle güzel ahlaklı olduğunu da gösterdi.

İşte bütün insanı erdemlere sahip bulunan cidden ırkı gibi namuslu, mert, yüce yürekli olan Dolun-oğlu hakkıyla herkesin sevgisini kazanmıştı. Ünü her tarafa yayılmıştı. İşte bu sırada Bakbak Mısır'a vali atandı ve yerine vekil olarak bu kişiyi seçti.

Mısır'da da herkesin ilgisini ve sevgisini kazandı. Halkı zulümden kurtardı. Çabucacık kuvveti, iktidarı arttı. Hasımlarını tepeledi. Genel vali oldu. En çok uğraştığı adamlardan birisi Mısır'ın maliye memuru Ahmed bin El-Müdebber'dir. Bu adam Dolun-oğlu'nu çekemez, aleyhinde Halife'ye gizlice jurnaller gönderirdi. Hatta azline bile muvaffak olmuştu. Oysa Dolun-oğlu geri gidecek yerde Halife'nin vezirine hediyeler göndermiş, bu sayede El-Müdebber ile katibi Şakir'in entrikalarını vezirden öğrenmiş, hatta onların kendi aleyhine gönderdikleri mektupların asıllarını bile almıştı. Yüzlerine vurunca Şakir korkudan öldü. Halife'den El-Müdebber'in azli emrini bile aldı. Azlinden sonra El-Müdebber'i tevkif ettirdi; fakat bunun bir kardeşinin Halife'nin vergi toplayıcısı olduğunu öğrenince serbest bıraktığı gibi memuriyetini de kendisine yeniden verdi. İbn El-Müdebber artık yorulmuş ve Dolun-oğlu'ndan korkar olduğundan kardeşinden Suriye maliye memurluğunun kendisine verilmesini rica etti ve bu memuriyeti aldı. Artık araları iyi olduğundan gitmezden önce kızını da Dolun-oğlu'nun oğlu Humarveyh'e nikahladı. Oğlan da, kız da pek küçüktüler. Bu evlenme ile El-Müdebber'in Mısır'da olan bütün arazisi ve serveti Dolun-oğlu'na geçti.

Dolun-oğlu El-Müdebber'in yerine kimseyi atamayıp bu iktidarı da kendi eline aldı. Yeniden konmuş olan bütün vergileri ve bunların tahsili için tatbik edilen zulmü, ezayı tamamen kaldırdı. Bu sebepten dolayı ilk yıldan itibaren vergilerde 100 bin dinarlık bir eksiklik ortaya çıktı. Fakat bütün Mısır kendisine minnettar kaldı.

Bu iyi yürekli kişi danışmanlarının ve hazine katibinin nasihat ve ısrarlarına rağmen bu vergileri kaldırdı.

Dolun-oğlu kuvvetini artırmak tedbirine devam edip, İbn Vasıf-şah'ın rivayetine göre Deylemiler (Arapça tarihlere göre: Diyaleme. Bunlar Türk'türler.) den köle satın alıyordu. Bunlardan 24 bin köle alıp asker yaptı. Aynı zamanda 40 bin Zenci satın aldı. Arap baldırıçıplakları

(Şenatere)ndan 7 bin kişi aldı. Şehirleri, gerekli yerleri tahkim edip silahları çoğalttı.

Berka'da H. 261 yılında isyan olduysa da üzerlerine Lulu'yu gönderdi. Lulu şehri alıp ileri gelen kişilerden bir bölümünü kesti, bir kısmını esir olarak Mısır'a getirdi.

Halife El-Müettedalilallah M. 874, H. 261 yılında imparatorluğun yönetimini kendi kardeşiyle kendi oğlu arasında bölüştürdü. Afrika, Mısır, Suriye, Irak, Ermeniya[2] gibi batı vilayetleri oğlu El-Mutavvassalallah'ın payına düştü. Her birisi de kendi iradeleriyle bu memleketleri yönetecekleri. Halifezade küçük olduğundan yerine vali vekili olmak üzere Buğa-oğlu Musa (Musa bin Buğa) atandı. Doğu vilayetlerine atanan Halife'nin kardeşi El-Muvaffak El-Nasrüd-dinallah -Arabistan'da Zenciler'e karşı savaşıyordu. Ancak bu savaş için, parası yetişmiyordu. Dolun-oğlu'na paraca kendisine yardım etmesini yazmıştı. Halife'ye de bu hususta rica etmişti. Halife Dolun-oğlu'na Mısır'ın o yılki vergisini El-Muvaffak'a göndermesi hakkında bir ferman yoladı. Bunu götürecek olan El-Muvaffak'ın adamı bulunan «takrir» (posta tatarı) ayrıca bir de gizli mektup verdi. Bunda El-muvaffak takririne itimad etmemesini, kendi aleyhinde Mısır'ın büyükleri arasında entrikalar çevirmek için El-Muvaffak'ın mektuplar gönderdiğini ve bu mektupları bu takririn taşıdığını bildirmişti.

Dolun-oğlu gönderilen takriri sarayında kabul edip gidinceye kadar hiç kimseyle görüştürmedi. Bütün mektupları yakaladı. Hiçbir ses çıkarmayıp dönüşünde El-Muvaffak'a dostça bir mektup yazdı. Aynı adama vergiyi teslim etti. Fazla olarak da 200 bin altın hediye verdi. Bunları şahitlerin önünde verdi. El-Ariş'e kadar da götürüp Amagur'a teslim ettirdi. Bu teslime dair resmi bir belge de aldı. Sonra yakaladığı mektupları birer birer okudu. Bunlar ordusunun en başlıca komutanlarına yazılmıştı. Bu adamlar gizlice El-Muvaffak'a taraftardılar. Bunları hapsetti. En kabahatlı olanlardan birkaçını da idam etti.

İki kardeş arasında böyle çirkin şeyler oluyordu. El-Muvaffak kardeşini zayıf görüyor ve halifeliğe layık bulmuyordu. Paraları almışken Dolun-oğlu'ndan da memnun olmamıştı. Ona karşı savaşmak ve onu tepelemek için bahane arıyordu. Bu amaçla paranın az olduğuna dair kendisine sert bir mektup yazdı.

Dolun-oğlu artık kavganın kaçınılmaz olduğunu anlayıp ordusunun büyük subaylarını, belli başlı hakimleri, Mısır'ın ileri gelen kişilerini toplayarak görüşmeler yaptı. Nihayet bu meclisin kararıyla kendisi ve Mısır adına El-Muvaffak'a kesin kararlılık taşıyan bir mektup gönderdi. El-Muvaffak bu mektupla küplere binip komutanlarından Buğa oğlu Musa'yı yola çıkardı. Suriye ile beraber Mısır'ı da Türk Amagur'a vermeyi ve Amagur'u Dolun-oğlu üzerine sevketmeyi kararlaştırdı.

Amagur, kuvvetinin azlığını bildiği için, bu işe cesaret edemeyip yavaş davrandı. El-Muvaffak kızıp bizzat kendisi Mısır üzerine yürüdü ve Rakka'ya kadar ilerledi.

---

(2) Ermeniye adı tarihin yanlış adlarındandır. «Ermeni Tarihi» adındaki eserde gösterdiğim ve ispat ettiğim gibi buraya Turan neslinden Arartu milletine nisbetle Arartistan demek gerekir.

Artık bu durum Dolun-oğlu'nu silahı eline almaya ve hükümdarına karşı isyan etmeye mecbur etti. Müdafaa vaziyeti aldı. Fustat ancak Nil tarafından saldırıya açıktı. Roza adasında istihkam yaptırıp bu yönü savunma durumuna getirdi. Çünkü gerekirse ailesi ve hazinesiyle beraber kendi de buraya sığınabilirdi. Bu adanın altında Nil kısmının savunması için ayrı bir istihkam daha yaptı ve oraya yüz kadırga koydu. Bazı işaretlemeler yaptı. Posta güvercinleri merkezleri kurdu. Nile kayıklar doldurdu. Tahıl ihracını yasakladı. Yeni kale hayret edilecek bir çabuklukla bitirildi. Herkes yerinde, işinde çalışıyordu. Kendisi de yorulmaz bir gayretle başlarında bulunuyor, hazırlıkları denetliyordu. Bununla beraber barış yoluyla bir düzeltme bulmak üzere El-Muvaffak'a yazdı, fakat bir sonuç elde edemedi.

El-Muvafak daha önemli işler için başkentine gitmiş olduğundan Mısır üzerine hareket eden ordunun komutanlığını Buğa oğlu Musa'ya vermişti. Dolun-oğlu'ndan korkusu ve parasızlık Musa'yı Rakka'da 10 ay tuttu. Nihayet askerler isyan edip aylıklarını istediler. Veremedi. Güçlükle elerinden kaçabilip Irak'a çekildi ve orada iki ay sonra keder ve hastalıktan öldü (M. 877, H. 264).

Bu haberi alan Dolun-oğlu Tanrı'ya şükredip fakirlere büyük bağışlar dağıttı. Hazırlıklarda, kale inşasında çalıştırdığı işçilere hesap bile almaksızın birçok bahşiş verdi. O kadar ki Arap tarih yazarları «Her koydurduğu taş ona bir dinara maloldu» diyorlar. Bütün masraf 80 bin dinar idi.

El-Muvaffak bunu hazmedemediyse de projesini sonraya bıraktı ve aralarında geçici bir barış hasıl oldu.

Hz. Ali sülalesinden Ahmed bin Sabasaba Dolun-oğlu'nun aleyhinde ayaklandıysa da onu silahla tepeledi. Sonra Halife'nin katili Buğa El-Sagir'in ikinci ağabeyi Buğa El-Asker kardeşinin yeni Halife tarafından intikam olarak öldürüldüğünü haber alınca taraftarlarıyla beraber Bereket ile İskenderiye arasına çekilmiş, sonra Said yönüne yürümüştü. Orada Dolun-oğlu tarafından gönderilen kuvvet tarafından hücuma uğrayınca askeri kendisini bırakarak kaçtı ve yaralanıp öldü. Başı Fustat'a götürülüp şehrin en önemli kapısına asıldı. Bunların arkasından diğer bir düşman ortaya çıktı. Bu da «İsna»nın sahibi olan İbrahim bin El-Sufi'dir. Oraları bütün zaptetmiş, kim kendisine karşı durmaya cesaret ederse onu kesiyordu. Bir defa da Dolun-oğlu'nun gönderdiği orduyu bozguna uğratmıştı. Fakat Dolun-oğlu acele bir ordu daha göndermiş, İbrahim'i Ahmim civarında mağlup etmiş, o da ordusunun kalıntılarıyla Büyük Vaha'ya kaçmıştır.

Bundan sonra Suriye'de Halife Mu'temedalallah'a isyan eden ve adını hutbelerden kaldıran İsa bin El-Şeyh üzerine yürümek emrini almış ve yürümüştür. İsa Suriye ile beraber hem Ermeniye vilayetini, hem de Mısır'ı istiyordu. Mısır'dan Halife'ye giden 75 bin dinarlık vergiyi de ele geçirmişti.

Halife İsa'yı azletmiş, yerine onu bozguna uğratan Amagur'u Suriye'ye vali yapmış olduğundan Dolun-oğlu Mısır'a döndü. İsa Mısır'dan uzak düşmüş ve böylece, çekildiği Ermeniye'de ölümüne kadar 13 yıl kalmıştır.

Bu sefer de İsa'nın yerine geçen Amagur Dolun-oğlu aleyhine Halife'ye jurnaller yazıyordu. Yukarıda bildirdiği gibi bundan da kurtuldu. Babrak'ın idamı, yerine atanan kayınpederi Barkuk'un ölümü ile Mısır tamamıyla kendi yönetiminde kaldı.

Dolun-oğlu artık mevkiini sağlamlaştırmakla meşgul oluyordu. Ne dışardan, ne de içerden bir hücuma uğramamak için savunma tedbirleri alıyordu. Bu zamana kadar Fustat'ta eski valiler sarayında oturuyordu. Bu saray Fustat kalesi içinde olmayıp kalenin El-Asker denilen sayfiye yerindeydi. Bu mahalleye «El-Asker» denmesinin sebebi, en çok ordu efradı ve subaylarla meskun olmasıydı. Ufak bir şehre benzerdi. Sokakları, çarşısı, güzel evleri vardı. Fustat'ın kuzey tarafındaydı. «Yeşker» dağı bunun kuzey-doğusunu kuşatıyordu. İşte Dolun-oğlu bu Yeşker tepesi üzerine meşhur camiini yapmıştır. Yeşker El-Mukattam dağı ile Koç dağı (Cebel-i Gebeş) arasındadır.

Fuştat hakkında El-Makrızi şöyle diyor: «Halen Medine-i Fustat denilen yer Nil ile Mukattam Dağı denilen doğudaki dağ arasında ekilir tarlalardan ibaret bir bölge idi. Bu şehirde büyük binalar, anıtlar yoktur. Yalnız Kasrü'l-Şem'a ve'l-Muallaka denilen hisar vardır. Kayserler tarafından Mısır valisi olarak atanan Şıhnetü'r-Rum (Bizans valisi) İskenderiye'den buralara geldiği zaman bu hisara iner, oralarda otururdu. Bu hisar Nil'e karşı idi. Gemiler Babü'l-Hadid (Demirkapı) denilen kapısına yanaşırdı. Bu hisarın Nil yönüyle kuzey yönünde ağaçlar ve üzüm bağları vardı ki, şimdi Camiü'l-Atik (Eski Cami)in yeri olmuştur. Kale ile dağ arasında da Hıristiyanlara mahsus bir takım kilise ve köyler vardır.»

«El-Asker» batıda El-Kanturatü'ş-Seba (Arslan Köprüsü) da nihayet buluyordu. Bu köprü Kahire'yi ortasından yarmış olan «El-haliç» adında ve şimdi kapatılmış ve o zaman henüz tamamıyla açılmamış olan kanalın üzerindeydi. Yani El-Asker şehrinin batı sınırı bu Haliç'in yeriydi. Güney'de ise Fustat'a kadar uzanıp onunla bitişiyordu.

Bu saray yaklaşık 100 yıl önce vali Salih bin Ali tarafından yapılmıştı. Bu sarayın duvarı mağaza, dükkan ve evleri kuşatamıyordu. Kendisinin her gün artan asker, köle, silah ve hazinelerine yetmiyordu.

Bu sebepten Dolun-oğlu yeni bir yer aradı. Yüksek, fakat geniş bir düzlük olan Yeşker mevkiini beğendi. Bu yer bir taraftan Fustat'a ve El-Asker'e bitişikti. Bunların doğusunda bulunuyordu. Ta Mukattam dağının eteğine kadar uzanıyordu. Bu arazi Hıristiyan ve Yahudi mezarlığıydı. Dolun-oğlu bu mezarları kaldırıp oraya bir kale, bir de at meydanı yaptırdı. Civar araziyi de kendi devlet adamlarına, komutanlarına ve subaylarına bağışlayıp evler yaparak oturmalarını emretti. Bin kadem en ve boyunda olan bu arazi az zamanda evlerle örtüldü. Güzel bir şehir oldu.

Dolun-oğlu buraya «El-Kutai» (El-Kutaiye) adını verdi. Kuaiye Arapça timar ve zeamet, katı'a ve bu suretle verilen arazidir.

Bu yeni şehrin kuzeydoğu sınırı, sonra Eyyublu Selahaddin tarafından üzerine ayrı bir kale yapılan kayaydı. Selahaddin'in kalesi halen «Kal'a» adıyla mevcuttur. Batı-güneyinden El-Asker'e dayanıyordu. Doğusunda Mukattam Dağı vardı. Güneyinde Fustat'a bitişiyordu. Fus-

tat, El-Asker ve El-Kutai üçü adeta büyük bir şehir oluşturuyordu.

Dolun-oğlu yalnız tahkimatla değil, inşaat, bayındırlık, bilim ve uygarlıkla da uğraşıyordu. El-Kutaiye'yi süsledi. Orada güzel bahçeler, süslü saraylar, köşkler, dilferib camiler, hamamlar yaptırdı. Çarşılar ve her sanat ustasına mahsus dükkan ve tezgahlar kurdu. Halen Dolun-oğlu Samii adıyla mevcut camii pek meşhurdur. Bu camii M. 877, H. 264 yılında yaptırmıştır.

Dolun-oğlu'nun kendine mahsus Kubbetü'l-Hava'da yaptırdığı saray büyüklük ve süs cihetiyle bunların hepsinden üstündü. Bu sarayın birçok kapısı vardı. Kapılardan birinin üstünde bir cihannüma (kule tarzında yüksek bir daire) vardı. Bu cihannümadan Fustat ve civarıyla Nil'in güzergahı, Roza adası ta piramitlere kadar olan arazi gözüküyordu.

Dolun-oğlu geceleri burada istirahat etmeyi severdi. Bayramların arefesinde burada oturup asker ve halkın bayram hazırlıklarını seyrederdi. Bu sarayın etrafı at meydanı (manej) ile kuşatılmıştı. Buna «Meydan» derlerdi. Halen Mısır'da meydanlara «Meydan» derler. Burada binicilik talimleri, koşular yapılır, türlü oyunlar ve sporlar oynanırdı.

Dolun-oğlu'nun bu güzel şehri, bu güzel sarayı ve kalesi de zamanın böyle eserlere yaptığı şiddetten kurtulamamış, kayıtsızlık, tembellik ve ihtilallerle onlar da harap ve mahvolmuşlardır. Yüz elli yıl kadar önce harebeleri geçmişteki gösterişini ilan ediyorlardı. Hatta Marsel, sokakların bazı yerlerinde eski kalenin zeminle beraber kalan temelerini ve bir burcunu gördüğünü ve buna halkın yanlış olarak «mastabatü'l-firavun» (firavun tahtı) dediklerini belirtir. Buna «Kal'atü'l-Kebeş» de derler. Bu adın sebebi Marsel'e göre, doğuda aile reisine koç adı verilirmiş ve Tolun ailesi reisine nisbetle de bu kaleye «Koç kalesi» demiştir.

Doğu diye Türklerden söz etmektedir. Türkler'de böyle bir adet var mı, bilmem!... Bugün harabelerinden de iz yoktur. Ancak Dilnişin Camii hâlâ ayakta duruyor. Son zamanda tamir de görmüş, harap yerleri bir derece düzeltilmiştir. Halen buralar Kahire'de Suleybe'de «Tolun Mahallesi» adıyla sık sık, küçük ve kötü evlerle doludur. Sokaklar dar, dolambaçlı ve pistir. Halkı fakirdir. Camiin bütün çevresine, duvarlarına bitişik evler yapılmış, cami kapatılmıştır. İnsan on adım yaklaştığı halde bile camii göremez. Ta ki dar bir aralıktan camiin içine girince heybetli, geniş bir caminin bulunduğunu anlar. Avrupa ve Amerika'dan Kahire'ye gelen yabancılar ilk iş olarak Mısır'ın ve bütün İslam dünyasının en önemli eseri olan bu camii, bu Türk eserini ziyaret ederler ve çok beğenirler. Bugünlerde Mısır Evkaf Nezareti'nin etrafındaki evleri tamamen kaldırılarak camii meydana çıkarmaya karar verdiği söylenmektedir. İnşaallah bu iş yapılır. Marsel'e göre, bu mahalle halkının soyu Dolun-oğlu tarafından oraya yerleştirilmiş olan Türkler'dir. Sınırı ise, yine ona göre, «Bereketü'-l Fil»den şimdiki kalenin (Selahaddin'in kalesi) batı kapısı önündeki Rumili (Rumeyle)[3] meydanına, güneyde Bab-ı Tolun'a varır.

---

(3) **Rumeyle:** Arapça kitaplar ve halen oranın halkından ihtiyarlar, «Meydan-ı Rumeyle» derler. «Rum-İli»ye dilleri dönmediğinden Arapça kurnıluk manasına gelen (El-Rcmile) (El-Rumeyle yapmışlardır. Nitekim Dramalı'yı, El-Deremelli yapmışlardır.

Buradan Fustat'a yani şimdiki Mısrü'l-kadime'ye inerken «Bürke-i Tolun» adıyla bir havuz, bundan daha aşağıda enkazdan birtakım yığınlar daha vardır ki bunlara da «Keyyan-ı Tolun» derler.

Söylentiye göre Dolun-oğlu'nun sarayı burada imiş, havuz da sarayın o güzel bahçesinin havuzu imiş. Bütün bu mahalle diğer araziye hakim vaziyettedir ve zaten bu sebeple seçilmiştir. Bugün Rum-ili Meydanı adı yalnız ihtiyarların hafızasında kalmıştır. Marsel'e göre o zaman, yani Mehmed Ali Paşa zamanında mahalleye bir Avrupalı, ölüm korkusuyla giremezdi. Bunun da sebebi bu halkta Türk kanı olup şiddetli insanlarmış, tutuculukla herşeyi yaparlarmış!... Keşke öyle olsaydı da hâlâ Müslüman ve Türk düşmanı yobaz Avrupalılar'ı oralara adım attırmasalardı ve Japonlar gibi Avrupalılar'ı şeytan bilip içlerine sokmasalardı!... Bu suretle ticaret diyerek kendilerini soyan, bozuk, taklit, zehirli yiyecek ve diğer malları ve içkileriyle halkın sağlıklarını bozmasalar, ahlaksızlıklarını öğretip ahlaksız etmeseler ve iğrenç hastalıklarını aşılamasalardı.

Kahire'nin halen en büyük camii olan Dolun-oğlu Camii (Cami-i İbn Tolun) sınırları bu suretle olan büyük mahalenin merkezindedir.

Dolun-oğlu'nun fazla vergileri kaldırması hakkında Doğulu tarihçiler şöyle diyorlar: «İyi yürekli ve cömert Dolun-oğlu vergileri azaltmak istiyor, buna engel olmak için çalışıyorlardı. Rüyasında Tarsus'taki dostlarından birini gördü. O kişi Dolun-oğlu'na, «Bir prens miletinin mutluluğu için kendi hakkını feda ederse Tanrı ona mükafatını verir» dedi. Gerçekten birkaç gün sonra Dolun-oğlu Said'e gitmek için yola çıkmıştı. Bir çölü geçiyordu. Kölelerinden birinin atının ayağının altıda bir çukur açıldı. Hayvan devrilip köle yıkıldı. Dolun-oğlu çöken yeri kazdırdı. İçinden bir milyon dinarlık bir hazine çıktı. Rüyanın çıktığına sevindi. Hayrata tahsis edip bir su kemeri, bir çeşme ve sebil, hayvanlar için bir yalak, bir hastahane ve camiler yaptırdı.Kalan parayı da fakirlere dağıttı.»

Dolun-oğlu'nun ilk yaptırdığı cami Mukattam Dağı'nın en yüksek mahallindedir. Bu camie «Camiü'l-tenevvür» derlerdi. Çünkü buraya eskiden «Tenevvür-i Firavun» derlerdi. Bazı tarih yazarlarına göre Acemler Mısır'da iken burası bir ateşgede (ateşevi, byrée) idi. Bazıları ise ilk Mısır firavunları başkentleri olan Helyopolis'ten çıkarken bu mahalde ateş yakılırdı. Bunun da manası firavuna yolda gerekecek şeyleri halkın hazırlaması emriydi, diyorlar. Bu tarzda yorum kabul edilirse, demek bu adet sonraları bırakılmış ve orası boş kalmıştır. Her ne olursa olsun eski tarihçilere göre, içinde ateş yakılmış olan bina Dolun-oğlu zamanında mevcutmuş.

Bir söylentiye göre de Hz. Yakub'un oğlu Mısır'dan giderken orada bir ateş parladığını görmüş, dönüp oraya gelerek bir müddet kalmış, oysa diğer arkadaşları yollarına devam etmişlerdir.

Komutanlarından Vasıf Ketirmir adındaki biri orada bir hazine olması ihtimaliyle binayı kısmen yıktırmış ve oralarını kazdırmıştır. Ancak birşey bulamamıştır.

Son söylenti burasını Dolun-oğlu'nun gözünde kutsal kıldığından M. 872, H. 259 yılında orada bir cami, bir minare ve bir de sarnıç yaptırdı.

Bunlar da eski adı olan «Tenevvür» adını muhafaza ettiler.

Bundan sonra «Akza» caminin yanında çeşme ve su kemerleri yaptırdı. Aksa eskiden El-Muafir denilen Karafe mahallesindeydi. Bu mahalle mezarlık olup Mısırül-Kadime'nin (Eski Mısır) doğusunda ve bununla Mukatta Dağı arasındadır. «Ayn-ı Ebu Halid» adındaki kaynak buradan uzak olmamakla beraber yine buralar susuzdu. Bu kaynağın suyunu kendi çeşmesine getirmesi söylenmişse de Dolun-oğlu, «Benim adım ona verileceğine Ebu Hasım» demiştir. Mahir bir Hıristiyan mühendisi vasıtasıyla şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir çeşme yaptırdı. Yaptırdığı kemerlerin bir kısmı tarih yazarı El-Makrizi zamanında henüz mevcutmuş..

Birkaç yıl sonra Dolun-oğlu İskenderiye'ye gidip emrettiği inşaatı gözden geçirdi ve oranın komutanlığını oğlu Abbas'a verdi. İskenderiye Feneri'ni tamir ettirdi. Bu fenerin zamanla yakılıp mahvolmuş olan üstündeki kubbeyi yeniden yaptırdı. O zaman bu fenerin yüksekliği 500 kademe ulaşmıştı.

Bunlardan başka El-Asker'de bir hastahane, iki hamam yaptırdı. Hamamların birini kadınlara, diğerini erkeklere tahsis edip buralara asker ve kölelerin girmesini yasakladı. Şimdiye kadar Fustat'ta böyle şeyler yapılmamıştı. Hastahenin yönetimi için birçok gelir getiren binalar hediye etti ve esir pazarının gelirini de ona verdi. Hastalara büyük bir özenle baktırdı. Her cuma kendisi de geliyor, hekimleri, ilaçları gözden geçiriyor, hastaların, sakatların hatırlarını soruyor, delilerin rahatlarına bakıyordu. Bir defasında delilerden biri hayatına kastetmişse de yine bu ziyaretlerinden vazgeçmemiştir. Bu hastahane «Bimaristan» adıyla meşhurdur.

Bu hastahane, hamamlar ve Mukattam'daki camiin inşaaları masrafı Arapça tarihçiler tarafından 60 bin dinar tahmin olunmaktadır.

Bu inşaat hiçbir siyasi ve askeri olay ile durmamıştır. Hatta bunu durduracak kadar çok önemli gelişmeler bile olduğu halde yine çalışmada hiçbir gevşemeye izin verilemiştir.

Vahaya kaçmış olan İbrahim bin Sufi yeni bir kuvvetle meydana çıktı. Ahmuneyn şehri üzerine yürüdü. Dolun-oğlu da bunun üzerine İbn Aliül'gayb komutasında bir ordu gönderdi. İbrahim Nübe sınırı cihetinde egemenlik süren Abdülhamid El-Ömeri üzerine yürümüşse de savaşta bozguna uğrayıp Assuvan'a kaçtı. Orada da Dolun-oğlu'nun ordusu tarafından saldırıya uğradı. Askerleri Dolun-oğlu'nun ordusuna geçtiler. İbrahim de Mekke'ye gitti. Ancak oranın valisi İbrahim'i tutup Dolun-oğlu'na gönderdi. O da biraz hapsettikten sonra Medine'de oturmasına müsaade etti. İbrahim Medine'ye gidip ölünceye kadar orada kaldı.

Bu sefer Abdülhamid bin Ömeri Dolun-oğlu'nu düşündürmeye başladı. Şabahül-Babeki'yi kuvvetli bir orduyla Assuvan'a gönderip Abdülhamid'in durumunu denetlemekle görevlendirdi. Bu kişi Sabah'ın Nübe hükümdarı Zekeriya'ya karşı kendisini müdafaa ile meşgul olduğunu görüp uyuşmak tekliflerini reddederek savaşmaya başladı. Abdülhamid arkasını Zekeriya'ya karşı muhafaza için askerini iki bölüğe ayırmışken ve Şabah'ın askeri pek çok iken, Şabah müthiş bir

mağlubiyete uğrayıp Fustat'a kadar kaçtı. Dolun-oğlu'nun sevgi ve ilgisini kaybetti.

Bir süre sonra Modor adındaki Arap aşiretinin reisi Muhammed bin Harun, Abdülhamid'i bir pusuya düşürüp öldürdü.

Abdülhamid'in iki kölesi efendilerinin başını kesip Fustat'a Dolun-oğlu'na götürdüler ve biz öldürdük dediler. Niçin öldürdüklerini, efendilerinin kabahatini ne olduğunu onlara sordu. Köleler Dolun-oğlu'nun sevgi ve bağışlarına sahip olmak için bu cinayeti işlediklerini söylediler. Dolun-oğlu, «Sizin cinayetiniz Allah'ın gazabını ve benim nefretimi gerektirir» diye bağırıp herifleri öldürttü. Ve Abdülhamid'in başını da gasl ettirdikten sonra namazını kıldırıp gömdürttü.

İbrahim'in eski arkadaşlarından Ebu Nuh taraftar toplayıp isyan bayrağını açtı ve eşkıyalığa başladı. Gönderilen askerler tarafından sarılıp bu iş de bitirildi.

Bir yıl sonra Muhamed bin Farabül-Fargani Berka (Barka) halkını ayaklandırdı. Üzerine gönderilen Lulu şehri alıp isyanın elebaşlarını cezalandırdı. Ve orada Dolun-oğlu'nun egemenliğini sağladı.

Dolun-oğlu'nun saltanatını asıl tehlikeye koyan önemli şey Halife El-Mütevekkil'in oğlu El-Mutemedalallahın kardeşi Ebu Ahmed Talha El-Muvaffakbilah meselesiydi. Halife harem eğlencelerine, ava dalmış, devlet zayıflayıp sarsılmış, her yerde valiler isyana başlamıştı. Yukarıda bildirdiğimiz gibi Zengibar halkından Araplar'ın Zenc dedikleri millet Arabistan'a geçmiş, hatta Basra ve Kûfe'yi bile zaptetmişti. Bunların başları da o devirde isyan edenleri adetleri gereği Hz. Ali soyundan olduğunu iddia ediyordu. Bu sayede oralarda birçok taraftar bulmuşlardır. El-Muvaffak, Dolun-oğlu'nun ortadan kaldırmak fikrini bu Zenc işinden dolayı bir türlü yapamayıp sonraya bırakıyordu.

Bu Zencler'in eylemleri işleri tam altı yıldır sürüyordu. Bu sıralarda El-Muvaffak Dolun-oğlu üzerine yürümeye zaman bulamıyordu.

Dolun-oğlu böyle işlerle meşgul olmakla beraber bayındırlık ve inşaat meselelerini de asla bırakmıyordu. Bir süreden beri Fustat halkı El-Asker'deki camiin cuma namazına dar geldiğinden şikayet ediyordu. Bunun üzerine halen Mısır'da «El-Camı-i İbn Tolun» denilen Tolun-oğlu camiini yaptırdı.

Cami tamamlanıp halka namaz kılmaları ilan olduğu zaman camiye sarf olunan paraların haram para olması korkusuyla kimse gelip namaz kılmamıştır. Bunun üzerine Dolun-oğlu bu camiye bulduğu hazinelerden başka bir para sarfetmediğini yeminle bildirerek halkın şüphesini giderdi. İlk gelen cuma günü büyük bir törenle açılışı yapıldı.

El-Makrızi bu konuda şöyle diyor: «Tören sırasında camiin etrafında güzel kokular yakılmıştı. Kokulu bir bulut namaz kılan halkı kaplamıştı.

«İlk imam Kadı Bekir bin Küteybe, ilk hatip ve vaiz Şafii mezhebinin meşhur imamlarından Rabia bin Süleyman olmuştur. Muhamed bin Rabia da aynı günde Maksure'ye en yakın olan mahalde bir okul açtı. O sırada Dolun-oğlu çocukları ve bütün saray halkı ile birlikte Maksare'deydi. Ders bitmeyince oradan gitmedi. Her cuma Rabia burada ders verirdi. Dolun-oğlu'nun oğulları da babalarının emriyle düzenli olarak

bu derslere devam ederlerdi. Ve yoruma dair olan anlatılanları not ederlerdi.

«Açılış gününün akşamı yine Dolun-oğlu Maksure'ye gelip abdest aldı, elbisesini değiştird. Uzun süre kalıp ibadet etti. Bütün teşebbüslerinde Allah'ın verdiği muvaffakıyetler ve bağışlardan dolayı uzun uzadıya şükretti. Mimara tekrar kaftan giydirdi. Ona 10 bin altın verdiği gibi hayatı süresince de büyük bir maaş bağladı.

«Dolun-oğlu her cuma günü camiye gelir, Maksure'ye girer, elbisesini değiştirir, abdest alır, sonra diğer özel daireye geçip namaz kılardı.

«Bir süre sonra camiin dışarısında abdest almak için bir şadırvan daha yaptırdı. Yanına bir eczahane de yaptırıp her cuma günü orada hazır bulunmak üzere bir hekim de görevlendirdi. Bu hekim namaza gelen hastalara bakardı.»

Bu konuda Arap tarih yazarları Dolun-oğlu'nun iki rüya gördüğünü anlatırlar. Birincisinde ilahi bir nurun bütün şehri kapladığı halde camiin karanlıkta kaldığını gördü. Canı sıkıldı. Rüyasını yorumlattırdı. Yorumcu «Bütün nurlu gördüğü yerlerin mahvolacağını, yalnız camiin kalacağını» söyledi. Bunu da Kur'an'la ispat etti. Bir süre sonra bir başka rüya gördü. Bu da gökten bir ateşin inip camii tamamen yakması, diğer herşeyini hiçbir zararsız kalmasıydı. Yorumcu bunu da şöyle yorumladı: «Bu cami Allah'ın hoşuna gitmiştir. Ateş göndermesi bunu delilidir» dedi ve Kur'an'daki Kabil'le Habil olayını da yorumuna delil gösterdi.

Gerçekten bu kadar yüzyıllık olaylar bu yorumları doğruluyor. Çünkü camiin etrafındaki bütün mahalle yakıldı. Hatta eczahane, minarenin bir kısmı, maksure bile yandı da camiye bir şey olmadı.

El-Makrızi'ye göre Dolun-oğlu, olağanüstü masraflarına sebep olan iki hazineden başka bir üçüncü define daha bulmuştur. Bu üçüncü hazinedeki paraların altını pek sarı renkte imiş. Bu altınlar onun kestiği paraların ayarını düzeltmiştir. İşte bu paralara «Dinar-ı Ahmedi» demişlerdir. Bulunan atınları en çok yaldız işlerinde kullanmışlardır.

Dolun-oğlu Camii (Camii İbn Tolun)

Bu camiyi yapan Dolun-oğlu Ahmed'dir. Bu kişi anadan babadan Türk oğlu Türk'tür. Mimarı arap olmayıp bir Hıristiyan idiyse de planın bir kısmını düzenleyen, hele genel biçimi veren ve süsleri yaptıran hep bu eşine az rastlanan bir bilgin olan Dolun-oğlu'dur. Bir süredir Fustat halkı camiin cuma namazına dar geldiğinden şikayet ediyorlardı. Dolun-oğlu'nun daima çoğalmakta olan asker ve Zenci köleleri camiye doluyor, halka yer kalmıyordu. Yeşker'de de bir cami yapmaya karar verdi. Bu yer halk tarafından kutsal sayılıyor, orada namaza gitmek Allah'ın rızasını davet edeceği zannolunuyordu. Bunun da sebebi Hz. Musa'nın ilk ilahi emirleri burada aldığına itikad olunuyordu.

Dolun-oğlu camiin pek geniş olmasına, 300 direği bulunmasına karar verdi. kendisine bu kadar direk Mısır'da bulunamaycağını, bu sebepten fikrinden vazgeçmesi gerektiğini söylediler. Ancak bu direkleri eski anıtlardan almasını ve özellikle kiliselerin direklerini kaldırmasını öğütlediler.

Dolun-oğlu kiliseleri soymak ve harap etmeyi iyi bir şey görmüyordu. Camiini büyük ve muhteşem yapmak arzusuna da mukavemet edemiyordu. Bu işi nasıl çözümleyeceğini de bilemiyordu. Kararsız bir haldeydi.

Bu sırada çeşme ve su kemerlerini yapmış olan Hıristiyan mühendis şüphe üzerine zindana atılmış bulunuyordu. Hakkındaki şüphe de doğru değildi. Dolun-oğlu'nun bu halde bulunduğunu haber alan bu mühendis ona acele bir mektup yazıp kendisine direksiz olarak istediğinden ala bir cami yapacağını, bu camide yalnız mihrabın iki tarafına iki direk koyacağını bildirdi.

Dolun-oğlu mimarı hemen getirtip ondan açıklama istedi. mimar bir plan yaptı. Dolun-oğlu planı beğenip kendisine kaftan giydirdi ve ilk masraflar için 100 bin (bizim parayla 64 bin altın lira kadar) altın para verdi. Dolun-oğlu bütün binanın tuğla ve kireçle yapılıp yanabilir birşey konmamasını emretti. Ve: «İstiyorum ki bir gün Fustat su veya ateş tarafından harap edilse de benim camim kalsın!» dedi. İnşaatı bittikten sonra camiin dışı temizlendi ve içine tunçtan zarif kandiller bulunan güzel avizeler kondu. Bunlar yine tunçtan zincirlerle tavanlara asıldı. Duvarlara pervazların altına ayetler yazıldı. Bütün Kur'an bir baştan nihayetine kadar tamamıyla yazılmıştır. Yerlere «samana» denilen güzel hasırlar döşendi.

Cami, Kabe biçiminde yapıldı. Bazıları da Samarra camiini örnek tuttu derler. Dolun-oğlu mihrabın yerini bizzat kendisi belirleyip minarenin planın, resmini de kendisi düzenleyerek mimara verdi.

Minare camiin binasından avlıvari bir yerle ayrıdır. Bu minare gösterişli bir anıttır. Bu konuda Arap tarih yazarları şöyle bir hikaye anlatırlar: «Dolun-oğlu gayet ağır başlı, pek ciddi tavırlı bir kişiydi. Zihni daima meşguldü. Aklını boyuna büyük büyük projeler işgal ederdi. Geniş imparatorluğun yönetimi fikrinden hiçbir zaman çıkmazdı. Boş bir zaman geçirdiği hiç görülmezdi. Hiçbir zaman faydasız eğlencelere iltifat etmezdi. Bir gün sarayında idari bir ufak masa vardı. Yine dalmış, türlü fikirler, tedbirler düşünüyordu. Masanın üstünde boş bir defter vardı. Fikri derin hayaller içindeyken parmakları önündeki defterin kağıtlarıyla oynuyordu. Bundan kendisi habersizdi. Görenler kendisini çocukca bir oyunla uğraşıyor ve böyle bir şeye özeniyor sanırlardı. Onun ciddiliğini bilen toplantıya katılanlar hayrete düşmüşlerdi. Kağıdı boru gibi yapıyor, açıyor, büküyor, yine düzeltiyor, arada bir parçasını koparıyor, birşey yapmış gibiyken hepsini birden bozuyordu. Bu hali tıpkı kağıttan evler yaparak, yapıp bozarak, bozup yaparak oynayan çocuklara benziyordu.

Dolun-oğlu birden dalgınlığından uyandı. Uyuşmuş gibi olan aklı başına geldi. Yaptığı çocukça işi anladı ve yüzü kızardı. Herkes bu duruma şaştı. Derhal bu fikirsiz, maksatsız yaptığı şeye akla uygun sebep gösterdi. Kağıttan yaptığı şekli biraz değiştirip mimarın çağırılmasını emretti. mimar geldi ve ona 'İşte camiin minaresi bu şekilde olacak. Minareye elimle yaptığım bu şekli vermek çaresini düşün!' dedi.»

Bana göre bu bir masaldan ibarettir. Çünkü bu kadar ciddi olan ve bu kadar bilgin, akıllı, dirayetli bir kişini böyle bir dalgınlıkla yaptığı

oyuncağı camiinin minaresinin modeli yapması mümkün değildir. Böyle bir kişi insanın dalgınlıkla böyle kağıtla oynamasının ayıp olmayacağını bilmez mi? Ben buna asla inanmam. Marsel'e göre halen (1877) halk bu hikayeyi söylerlermiş. Vatandan sınır dışına siyaseten çıkarıldığım zaman ben Tolun-oğlu mahallesine bitişik olan Suleybe'de dört yıl hekimlik yaptım. Dolun-oğlu Mahallesi hastalar için dolaştığım mahalleydi. Böyle birşey duymadım. Avrupalılar'ın gidemediğini söylediği bu mahalleye Marsel gidip de mi bunu öğrenmiş? Oysa benim orada işittiğim hikaye Dolun-oğlu'nun minareye atı ile çıktığı hikayesidi. Gerçekten minareyi gezdim. Merdiven yok veya zamanla bozulmuş, atla çıkılabilecek bir tarzda düz bir kaldırım ve gayet geniş, döne döne çıkar bir yol vardır. Bu minare hiçbir minareye benzemez. Sınıfında tekdir. İhtimal ki Dolunoğlu bunu bir siyasi maksatla böyle yapmıştır. Bir isyan zuhurunda atla gelip etrafı görebilmek içindir. Minarenin üstüne çıktığım zaman buradan Kahire şehriyle civarının tabak gibi görülmekte olması bana bu fikri vermiştir. Bu minarenin yalnız Bağdat'ta Samarra'da bir eşi vardır.

Marsel zamanında minarenin tepesinde hilal şeklinde bir muncuk[4] varmış. Bu muncuk bizzat Dolun-oğlu'nun diktirdiği boncukmuş. Tarih yazarları Dolun-oğlu'nun bu minareye bir boncuk taktırdığını, bunun rüzgara göre döndüğünü ve halkının bunun güneşin hareketini takip ettiğini zannetiklerini kaydetmişlerdir.

Camiin en başlı kapısı (cüiiile kapısı) bu minarenin karşısındaki kapıdır. Bu kapı iç ve dış avluları birleştirir. Yüzde, yani kuzeybatı yüzünde bir başka kapı daha vardır. Bu kapıların ikisi de yüzün ortasına değil, yüzü üç eşit kısma taksim etmek üzere, yanlara yakın olarak açılmışlardır.

Camide 33 pencere vardır. Bunlar Gotik tarzı şeklindedir. Bu pencerelerden her ikisi iç taraftaki direkleri arasındaki bir kemere uygun düşer. Bu kemerler 17 tanedir. Camiin içinde dış duvarlara paralel bir sıra direkler vardır. Bu duvarlarla direkler arasında Fransızlar'ın galeri dedikleri şey vardır. Bu galerinin tavanı tuğla ve taşla yapılmış olup kubbeli değildir. İçerdeki kemerlerle dış duvarı kalın firavun inciri ağacından yapılma direklerle birbirine birleştirmişlerdir. Bu direkler sırasının ortasında avlu vardır. Bunun da ortasında şadırvan bulunur. Avlunun üstü açıktır. Galerinin duvarlarında türlü dini ve Arapça yazılar vardır. Bir tane sekiz metre yüksekliğinde çifte «Muhammed» yazısı vardır. Dolun-oğlu hemen bu tavanın altında duvara bir hat halinde bütün camii dolaşmak üzere bütün Kur'an'ı kûfî yazı ile yazdırmıştır.

---

(4) **Muncuk:** Minarelerin, cami kubbelerinin, minberlerin tepesine takılan hilal ve benzeri şeylerdir. Bunu Arapça Sözlükler «muncuk» yazarlar. Bu kelime Türkçe «muncuk»dan gelir. O da boncuktan bozmadır. Türkçe boncuk nazara karşı birşeye takılan kutsal bir işarettir. Halen bizde buna «alem» denmektedir. Alem yerine bizim olan «muncuk» kelimesini kullanmamız elbet daha doğru bir şeydir. Bu muncukların türlülüleri vardır ki, eserler konusunda açıklayacağım ve bilgi vereceğim. Bunlar Mısır ülkesine dikilmiş Turan bayraklarıdır ki, her Mısır'a gelen göze, ilk olarak burası Turanılar'ın der dururlar... Bunu henüz daha Avrupalı ve Arap yazarlar ile bizimkiler anlamış ve yazmış değillerdir.

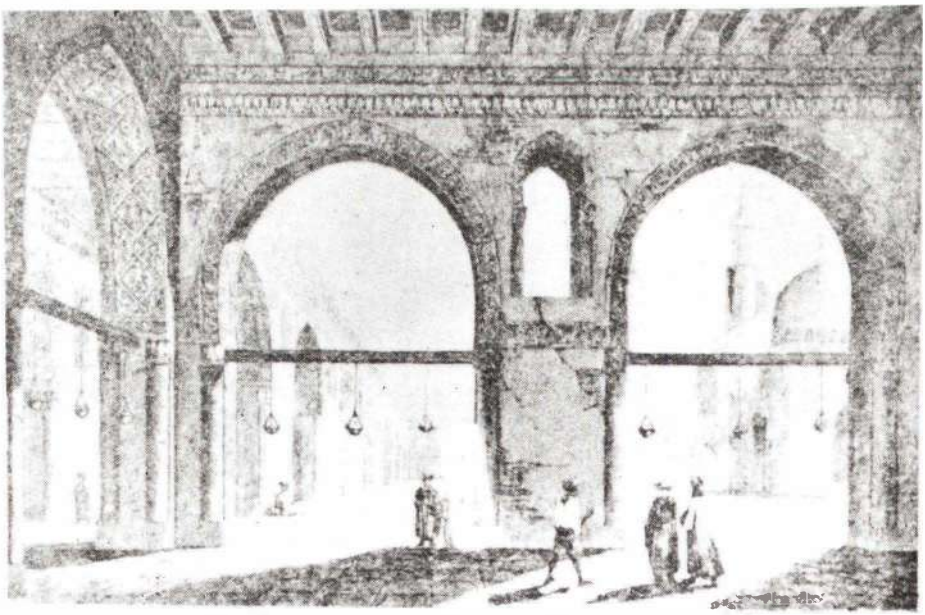
Arap tarih yazarlarına göre bu yazıların yazıldığı firvun inciri ağacından olan tahtalar Nuh'un gemisinin tahtalarındanmış Dolun-oğlu bu enkazı Ararat'ta bulmuş imiş! Ve yine onların rivayetine göre, Dolun-oğlu bunları camiinin kutsallığının artması için kullanmıştır!... Firavun inciri ağacı çürümez ve kurtların yiyemediği sert bir ağaç olduğundan 1100 yıldan beri hâlâ dayanmaktadır. Marsel bu tahtalardan ikisini çalıp kendi özel müzesine götürmüştür. Kitabında bunları camiin bakıcısı olan şeyhin yani imamın kendisine sattığını söylemektedir. Her ikisine ne diyeyim!...

Avlunun ortasındaki şadırvanın havuzu yaldızlı telle çevrilmiş olup tavanı havuzdan 10 tane mermer direğe ve biraz daha açıktan diğer 16 mermer direğe dayandırılmıştır. Zemini gayet kıymetli bir mozayıktır. Havuzun ortasında fıskiye vardır. Tavan yaldızlarla süslenmiştir.

Camiin güney kısmında bir maksure vardır. Camiin duvarına yapılmış bir kapı cami ile maksureyi birbirine bağlar. Maksure kıymetli minderler ve perdelerle süslü olup namaz zamanında Dolun-oğlu, ailesiyle beraber burada bulunurdu. Maksure minber ve mihrabdan uzak değildir.

Camiin binası iki yılda tamamlandı. Bittiği tarih M. 877, H. 263 yılı ve Ramazan ayıdır.

Açılış törenin hatırasını ak mermer üzerine iki yazı yazdırıp mihrabın kemeri üstüne koydurmuştur. Bu yazıda birtakım süreler vardır. tercümesi şöyledir:

İbn Tulun (Tolun-oğlu) Camii Camiin içi, şadırvanı ve ünlü minaresi)

«Yargılayıcı ve alemin hakimi olan Tanrı adına. O dünyada hazır, nazır bir Allah'dır. Yorulmaz, uyumaz. Yerde, gökte ne varsa onundur. İzni olmazsa kimse ona yalvaramaz. İnsanların ne olduklarını, ne olacaklarını bilir. Onlar onu kudretine akıl ediremezler. Arşı olan göklere, yerlere hükmeder. Yeri, göğü esirgemek ona bir zahmet vermez.

«Muhammed onun resulüdür. Onunla olanlar birbirleriyle iyi, kafirlere karşı müthiştirler. Onlar eğilirler, ibadet ederler. Allah'a yalvarır, kendilerini esirgemesini isterler. İnançları alınlarına yazılıdır. Orada secdeye yattıklarının eseri olan tozlar vardır. Merhametlerinin mukayesesi Esfar-ı Hamse (Tevrat) ve İncil'deki gibidir. Bir ürün veren dalın doğurduğu tohumun tanesi gibidir. O kuvvetlenir, şişer, hemen kendisini taşıyan güle eşit olur. Onu ekenin takdirini çeker, kafirlere dehşet verir. Allah hasenat yapanlara rahmetini vaat etmiştir. Günahlarını affeder, yüce mükafatlar verir.

«Siz insan cinsinden çıkan en yüce milletsiniz. Size doğruyu emrediyor, fenalığı yasaklıyor. Ve Allah'a inanıyorsunuz. İnen kitaplara inanan milletler aynıyla itikad etselerdi akıbetleri daha iyi olurdu.

«Elbet Allah'a ve Ahiret'e inanlar Allah'ın evinde oturanlar, namaz kılanlar, sadaka verenler, yalnız Allah'tan korkanlardır. İşte bunlardır ki, sonsuz mutluluğa erişecekler arasında olur.

«Emirül Müminin'in dostu ve komutanı türe (prens) Ebul-Abbas Dolun-oğlu Ahmed (Allah kuvvetini, mutluluğunu artırsın, her isteğini yapsın. Bu dünyadaki gibi Ahiret'te de mutluluğunu verimli kılsın) mutluluğunun zamanı, Allah'ın Müslümanlara bağışladığı iyiliğinin gönül borcunu ödemek üzere bu kutsal camiin inşasını emretti. Maksadı müminleri birleştirerek İslamiyet'in azametinin artmasına bağlanarak Ahiret'te rahmet-i ilahiyeye sahip olmaktır. Allah'ın emrettiği vechile namaz kılınması, Kutsal Kitap'ın okunması için bu binayı yapmıştır.

«Allah emretti ki, kendisine binalarda ibadet edilsin, oralarda adı söylensin, oralarda akşam-sabah ona hamd edilsin. İnsanlar ticaret ve dünya işleriyle Allah'ı, ibadet vazifesini, sadaka vermeyi unutamazlar. Gözlerin ve gönüllerin korku içinde kalacakları dehşetli günden korkacaklardır. Allah onlara işlerinden daha büyük mükafatlar verecek, onları iyiliklerine boğacaktır. Allah arzusuna göre iyilik yapar ve bunun da hiçbir hesabı yoktur.

«275'inci yılın Ramazan ayında. Kaadir ve kafirlerin taptıkları yalancı putlardan başka olan Allah'ına hamd olsun. Resullerine selam olsun. Dünyaların sahibi olan Allah'a ham olsun.

«Ey Allah! Muhammed'e Muhammed'in ailesine rahmetini dök! Muhammed ve Muhammed'in ailesini mağfiretle gör! İbrahim'e ve İbrahim'in ailesine yaptığından çok Muhammed ve Muhammed ailesine iyilik yap! İkram et! Açıktan açığa ilan ederim ki, hamd ve sena yalnız sanadır.»

Bu camiin inşası 120 bin dinara mal oldu. Dolun-oğlu bu camiye birçok evkaf, irat (gelir) sağladı.

Camiin inşası zamanında Suriye Valisi Amagur öldü. Yerine oğlu Ali geçti. Suriye'ye El-Muvaffak sahip olacağına kendisini sahip olmasını işlerine uygun görüp Amagur'un ölümünü ve El-Muvaffak'ın da

Zenc'lerle meşgul olmasını fırsat bilip hareket etti. Fakat Bizanslılar'a karşı savaşacağını ilan etti. Büyük bir ordu topladı. Bu, Müslüman ve Hıristiyan savaşı olduğundan gönüllü olarak da birçok Müslüman orduya katıldı. Amagur'un oğluna kendisine yardımda bulunması ve Halife Suriye'yi kendisine verdiğinde itaat yemini etmesi için bir mektup yazdı.

Ali itaat etti. H. 265 yılının başlangıcında (M. 878) Dolun-oğlu Mısır'ı büyük oğlu ve 23 yaşında olan Abbas'ın eline bıraktı. Ve bir de Vasetli Ahmed adındaki vezirini ona yardımcı olarak atadı. Sonra kendisi ordusuyla Mısır'dan Suriye'ye hareket etti.

Ordusu Filistin'de daha büyüdü. Rumle mutasarrıfı Muhamed itaat etti. Ve yerinde bırakıldı. Dolun-oğlu Yafa'ya kale yaptırdı. Oraya ilk kale yapan bu kişidir. Ali kendisini karşılayıp hutbede adını okuttu. Bilindiği gibi, hutbede birinin adını okutmak İslamlar'da onu hükümdar tanımak demektir. Dolun-oğlu onu da yerinde bıraktı. Humus (Hums) komutanı İsa da itaat edip yerinde kaldı. Hama ve Halep'i savaşarak aldı. O zaman bu vilayetin valisi olup Antakya'da kuvvetli bir Türk ordusuyla oturan «Sima el-Tavil» adlı kişiyi itaate davet etti.

Bir fayda görülmediğinden İskenderun'a kadar ilerledi ve ansızın Antakya üzerine atıldı. «Deniz Kapısı» denilen kapıya yaptığı hücumlar sonuçsuz kaldı. Artık ümidini kaybetmişti. Fakat halk Sima'ya kırgındı. Halktan birkaç kişi gelip dağ cihetinde olup İran Kapısı denilen diğer kapının zayıf ve müdafaasız olduğunu söylediler. Hemen Dolun-oğlu askerini oradan hücum ettirip şehri ele geçirdi.

Sima'nın başını getirdiler, Dolun-oğlu ağladı. Çünkü evvelce onunla dostlukları vardı. Tekrar ilerleyip Adana ve Tarsus'u da aldı. Daha ileri gitmek ister ve bu hazırlıktayken oğlu Abbas'ın Mısır'da isyan edip hazineleri ele geçirdiği haberini aldı. Buna rağmen Suriye'deki işlerini iyice düzeltip yoluna koymadan Mısır'a dönmedi.

Kara valisi Muhammed'i, sonra kardeşi Musa'yı tepeledi. Daha sonra H. 265 yılı sonunda (M. 879) Rakka'da önemli bir kuvvet bıraktı. Bu kuvvetin başına «Lulu»yu geçirdi ve ona Diyar-ı Mudar, Halep, Humus ve Kinesserin komutanlığını verdi. Kendisi Mısır'a döndü.

Abbas etrafındakilerin teşvikiyle bu isyanı yapmıştı, babasından çekiniyor ve dönmesini korku içinde bekliyordu. Ele geçirdiği hazinelerin içinde 2 milyon dinar vardı. Abbas bundan başka işleyecek vergilere karşılık olarak da 300 bin dinar daha alıp taraftarlarıyla Cize'ye çekilmişti. Ahmed El-Vaseti'yi de tutuklatmış, zincire vurup beraberinde götürmüştü.

Nil'in öbür yönünde durmasını da güvenli bulamayıp şehri kardeşi Ruba'a'ya bırakarak İskenderiye'ye gidecek gibi yapıp Berka'ya gitmişti.

Dolun-oğlu oğlunu saptığı yoldan çevirmek için kendisine türlü tatlı mektuplar yazdı. Bunları Bekir bin Küteybe ile gönderdi. Ancak bundan bir sonuç elde edemedi. Abbas'ın kendisi de, taraftarları da bu güzel sözlere inanmayıp onun haklı gazabından korkuyorlardı. Bu sebeple Afrika yönüne doğru çekildiler (M. 880, H. 267).

Abbas Arap kabilelerini kendi tarafına çekmek için çalıştıysa da pek azını alabildi. O zaman Keyruvan (eski Çiren, Cyréne) da egemenlik sürmekte olan Ağlebiler'den Emir Süleyman'a, bütün Afrika Halife ta-

rafından kendisine verildiğinden kendisini tanımasını yazmışsa da bundan bir sonuç çıkaramamıştır. Leptis (Romallıara göre: leptis Mağna; Leptti mağna, Araplara göre Labda yahut Lebuda) şehrine hücum etti. Şehir saldırı karşısında teslim olduysa da yağma ve katliamdan kurtulamadı. Halk Ebadilerden İlyas bin Mansur'a dehalet etti. O da onlara yardım edip intikamlarını alacağına dair söz verdi.

İbrahim Abbas'a karşı Trablus'a bir ordu göndermişti. İki ordu savaşa tutuştu. Çarpışma şiddetli oldu ve geceye kadar devam etti. Abbas hem kahraman, hem şair bir gençti. Bütün gün arslanlar gibi döğüştü. Bir de zaman bulup bu savaşa dair kahramanca bir şiir yazdı. Şiirini aramama rağmen bulamadım.

Ertesi günü İlyas 12 bin Ebadi ile yetişip İbrahim'in ordusuna iltihak etti. Savaş tekrar başladı. Abbas en kıymetli komutanlarını ve askerlerini kaybetti. Aynı zamanda bütün eşyasıyla beraber hazineler de elinden gitti. Ancak kendisi Berka'ya kaçabildi.

Her ne kadar asi ise de bir oğulun bu felaketi Dolun-oğlu'nu çok üzdü. Bununla beraber H. 267 yılı nihayetinde yani M. 881 baharında Berka'ya bir ordu gönderdi. Birkaç ay sonra da kendisi bir söylentiye göre 100 bin diğer söylentiye göre 200 bin olduğu tahmin edilen bir ordunun başında İskenderiye'ye geldi.

Ahmed El-Vaseti Abbas'ın elinden kaçmış, İskenderiye'ye gelmişti. Dolun-oğlu onu bir ordu ile Berka'ya gönderdi. El-Vaseti hücum edip asileri kılıçtan geçirdi ve Abbas'ı da canlıca yakalayıp babasına gönderdi. (M. 881, H. 268). Birkaç gün sonra Dolun-oğlu Fustat'a döndü. Oğlunu da getirip sarayında hapsetti.

Üç ay sonra ordu da diğer esirlerle Fustat'a ulaştı. Hükümdar esirleri toplayıp oğlunu da getirtti. Oğluna avanesinin başlıcalarının el ve ayaklarını kendi eliyle kesmesini emretti. Abbas kabul etti. Bunun

Sultan Barkuk camii Minberi ve İbn Tolun (Tolun-oğlu) Camii direk başlıkları

üzerine babası kızıp kendisine böyle bir adi hunharlığı kabul ettiğinden dolayı hakaret etti. Böyle yapacağına hiç olmazsa babasının ayaklarına kapanıp bu görevden affını ve onların yerine kendi başının kesilmesini rica etmesi gerektiğini söyledi. Ağladı. Bu sahne Dolun-oğlu'nun ne büyük bir erdem ve ahlak sahibi olduğunu gösterir. Oğluna 100 değnek atılmasını emretti. Tekrar sarayda hapsettirip diğer suçluların kafalarını kestirdi ve cesetlerini Nil'e attırdı.

Bu iç kavga bittiği sırada bir dış dert çıkıyordu. El-Muvaffak'la Dolun-oğlu arasındaki düşmanlık kalmamış gibiyken şimdi birden uyanmıştı. Hazinelerin kaybolması Dolun-oğlu'nu güç duruma düşürmüş, tasarruf yapmaya zorlamış, bağışlarını azaltmaya sevketmişti. Bu da yakınlarının bir kısmını gücendirmişti. Lulu da gücenenler arasındaydı. Ona yaptığı bağışları, verdiği koca valiyetleri Lulu unutmuştu. Bir başka olay da bu gücenmeyi şiddetlendirmişti. Bu da Lulu'nun Muhammed bin Süleyman'ı kendisine katip yapmasıydı. Dolun-oğlu bu Muhamed'i sevmezdi. Onu katip yapmamasını Lulu'ya söylemişti. Dolun-oğlu Lulu'nun bütün hatalarının sebebi olarak bu Süleyman'ı gösterirdi.

Bu katip Lulu'yu kandırarak vergiyi Dolun-oğlu'na göndertmeyip El-Muvaffak'a göndertti. Bu suretle Lulu El-Muvaffak tarafına geçti. El-Muvaffak bundan çok memnun oldu. Dolun-oğlu'na bağlı kalan Lulu'nun subayları işi Dolun-oğlu'na bildirdiler. Önce Dolun-oğlu, Lulu'yu bu hıynetinden vazgeçirmek için, ona güzel mektuplar yazdıysa da bir sonuç elde edemedi.

İşte bu anda Dolun-oğlu'nun dehası bir büyük proje çizdi. Bu da yalnız El-Muvaffak'ın şerrinden kurtulmak değil, bir de bütün Halifelik İmparatorluğunu avucu içine almaktı. Bunun için de kardeşi El-Muvaffak'ın elinde bostan korkuluğu haline gelmiş olan Halife'yi Bağdat'tan Mısır'a getirmeyi düşündü. Halife El-Mutemed'e gizlice bir mektup yazdı. Bu mektubunda «Aleyhine ve hayatına karşı yeni bir kasıt mevcut olduğundan Mısır'a çekilmesini, Mısır'da 100 bin kahraman süvarinin kendisini müdafaaya hazır olduğunu, bu suretle kendisini, ailesini esirlikten kurtarıp El-Muvaffak'ın planını bozacağını ve devletine büyük bir parlaklık vereceğini» bildirdi.

Mektubunu götüren güvenilir adamı ile 100 bin dinar da göndermişti. Kendisi de M. 882, H. 269 yılında büyük bir ordu ile Şam'a vardı. Oğlu Abbas'ı da beraber götürüp Mısır'da ikinci oğlu Humarveyh'i bıraktı. Hem Halife El-Mutemed'i kurtaracağını, hem Lulu'yu cezalandıracağını ilan etti. Lulu şehirleri yağmalayıp ordusuyla El-Muvaffak ordusuna katılıp Zencler aleyhine olan savaşa girmişti.

Dolun-oğlu Kilikya üzerine Halâ komutasında bir ordu göndermişti. Bu ordu Halâ aleyhine isyan etti. Halâ güç kaçıp Şam'a gelebildi. Tarsuslular bundan istifade edip Dolun-oğlu'nu tanımadılar ve hutbeden adını sildiler. Artık kendisi gidip bu isyanı bastırmak üzereyken Halifeden bir mektup alarak bu düşüncesinden vazgeçti.

Hükmü, nüfuzu hiçe inmiş, her iktidar ve bütün hazineler El-Muvaffak'ın eline geçip kendisi bir addan ibaret kalmış olan Halife Dolun-oğlu'nun mektubuna memnun olmuştu. Zaten evvelce kardeşi

hakkında Dolun-oğlu'na şikayette bulunmuştu. Halife bu mektubunda hemen geleceğini, kendisine sığınacağını yazmıştı. Dolun-oğlu ordusunu Rakka'ya götürüp Halife'yi bekledi.

Halife kardeşi El-Muvaffak'ın Zencler'le meşguliyetinden istifade ederek av bahanesiyle yola çıkıp Musul ve Irak (El-Cezire, Mezopotamya) cihetlerinin egemeni olan İshak'ın hükümeti havzasına girdi. El-Muvaffak'ın veziri Said de Halife'nin kaçtığını ve ne yapıp yapıp tutuklamasını ona emretti.

İshak, Halife'nin önüne çıkıp kendisini Dolun-oğlu'na bağlı olan yerin sınırına kadar ve saygı göstererek götürdü. Orada maharetle Halife'nin bir kısım adamlarını ayırdı, diğer kısmının da hilekarlıkla Dolun-oğlu aleyhine olan kıskançlıklarını tahrik etti ve onları, Halife mevcut olmaksızın, önce kendilerinin ve Halife'nin ne olacağı hakkında Dolun-oğlu ile görüşmeleri konusunda ikna etti.

Bu suretle onları çadırına götürüp orada hepsini yakalayarak, zincire vurdu, sonra Halife'nin yanına gidip atalarının başkentini değiştirmemesini, kardeşini bırakmamasını, bir yabancıya teslim olmamasını söyledi ve onu kandırıp tekrar Samarra'ya götürdü.

Buna üzerine El-Muvaffak kardeşini bir daha kaçmaya teşebbüsten menetmek için, etrafına muhafız koydu. Mükafat olarak da İshak'a Dolun-oğlu'nun bütün vilayetlerini verdi. Bu suretle İshak'ın hükümeti ta Bağdat'tan Afrika'nın diğer ucuna kadar genişledi. Bu rütbeye nişane olmak üzere de ona iki kılıç hediye edip bu suretle de «Zü-sıffeyn» (iki kılıçlı) unvanını verdi. İki kılıçla onun Doğu ve Batı üzerine egemenliğini kastediyordu.

İbn Tolun (Tolun-oğlu) Camii yazılarından (En eski küfi yazılardan)

Bundan kızan Dolun-oğlu, M. 883, H. 269 yılında Şam'da kendi vilayetlerinin bütün kadılarını, bilginlerini şürefasını toplayıp onlara El-Muvaffak'ın Halife'ye bağlılığını bozduğunu, hürriyetini giderdiğini, Halife'nin bir adi esir durumunda olup gam, keder içinde kara günler geçirdiğini anlattı.

Dolun-oğlu İslam'da her zaman ve hatta son yılarda bizde de gördüğümüz fetva oyununa, siyasetine giriyordu. Onlara her cuma namazından sonra camilerde hatiplerin halka Halife'nin durumunu anlatması, Cenab-ı Hakk'a Halife'yi zulümden, zalimlerden kurtarması için dua etmeleri hakkında karar verdirdi. Aynı zamanda bu meclis El-Muvaffak'ın Halife'ye asi olduğunu da karar altına aldı ve onu halifelik hakkından yoksun bıraktı. Bunun üzerine Dolun-oğlu «El-Muvaffak'a itaatın cinayet olduğunu ve onu aleyhine cihadın bir genel görev bulunduğunu» ilan etti.

Meclis'teki heyetten kararı imzalamayanlar oldu. Bunlardan biri de Bekir idi. Bekir, Halife'den Dolun-oğlu'nun söylediklerini ispat ve onu veraset hakkında yoksun bırakan bir kağıt alınmasını istedi. Dolun-oğlu buna kızdı: «Halife hür değildir, Halife'den mektup gelinceye kadar Bekir zindanda kalsın» dedi. O hapse gitti, diğer üyeler de kararı imzaladılar.

Bu karar şehrin başlıca camilerinde ilan edildi.

El-Muvaffak bu karardan küplere binip Halife'yi Dolun-oğlu'nu lanetlemesi ve bunu Irak'ın başlıca camilerinde okutması için zorladı.

Dolun-oğlu Mekke'ye bir ordu gönderdi. Vali Harun, El-Muvaffak'a bu hareketi haber verdi. El-Muvaffak Irak'a acele bir ordu gönderdi. Bu ordunun komutanı Cafer Mısır ordusunu bozguna uğrattı. Ve çoğunu kesip komutanlarını esir aldı. Bunun üzerine Dolun-oğlu hakkında Halife tarafından çıkarılan telin-name Mekke'de Kabe'de okundu.

Dolun-oğlu Mekke üzerine tekrar asker gönderdiyse de muvaffak olamadı. Bu başarısızlıklar Dolun-oğlu'nu diğer işlerinden döndürecek kadar önemli değildi. Kilikya üzerine yürüdü. Şam'dan geçerken Muaviye bin Süfyan'ın mezarı üzerine bir kubbe yaptırdı. Çünkü Abbaslılar bunun türbesini yıkmışlar, mezarı açıkta kalmıştı. Muaviye'nin Türbesine kandiller koydurdu ve Kuran okumak için hafızlar görevlendirdi. Oranın valisi Bazmaz'ı cezalandırmak için Şam'dan Adana'ya geldi. Bazmaz Dolun-oğlu'nun itaat mektuplarına hakaretle cevap vermiş, elçilerini tutuklatmıştı. Bundan dolayı olağanüstü öfkelenen Dolun-oğlu büyük bir orduyla Adana'yı kuşatmaya koştu. Bazmaz, Çidnus çayının sularını çevirdi. Sular kuşatanların ordugahını bastı. Mevsim kıştı. Dolun-oğlu'nun ordusunda büyük kayıplar meydana geldi. Dolun-oğlu kuşatmayı kaldırmaya mecbur oldu. Bizanslılar'ın istila etmekte oldukları diğer vilayetlerin yardımına gitti. Yani ordusunu Mopzuet (El-Mukaysa) ve Antakya'yı sevketti.

Dolun-oğlu Antakya'da fazla miktarda manda sütü içip hastalandı. Hekimi, yanında gezen ve Hıristiyan olan Said Teofil'in sözünü dinlemeyip tedavisini ihmal etti, üstelik perhiz yapmadı. Hastalığı ağırlaştı. Abdullah bin Fettah'ı Halep'e komutan olarak gönderdi. Kendisi acele Mısır'a döndü. Önce bir sedye üzerinde omuzda taşındı. Fakat o kadar

zayıflamıştı ki artık bu suretle de gidemediğinden bir gemiye bindirilerek Farama'ya getirildi, Oradan Nil vasıtasıyla Fustat'a götürüldü (H. 270)

Mısır'da daha fena oldu. Şehrin bütün hekimlerini toplayıp kendisini iyi etmek çarelerinin tamamını uygulamadıkları takdirde hepsini öldürteceğini bildirdi.

Bu sırada Mısır'da isyan ortaya çıktı. Ahmed bin Abdullah adında Hz. Ali sülalesinden biri Dolun-oğlu'nun hastalığını işitip bunu güzel bir fırsat zannettiğinden isyan bayrağını kaldırdı. Said'in bir kısmı bu kişiye taraftar oldu. Dolun-oğlu bu olay üzerine tedavisine devam edemeyip asilerin üzerine bir ordu göndermekle meşgul oldu. Ordu gidip isyanı bastırdı ve asi başının kafası kesildi.

İç asayişin sağlarıması ile dış düşmanlarla barış yapılabileceği ve genel bir rahatlık meydana geleceği ümidini vermişti. Artık El-Muvaffak da çok uzun sürmüş olan Zenc işini muvaffakıyetle bitirmişti. Bu yüzden savaştan ve savaşın meşakkatlerinden bıkmıştı. Zamanla Dolun-oğlu ile aralarında olan düşmanlığın da ateşi geçmiş olduğunu da hissetiğinden yeni bir savaşa girişmedi ve Dolun-oğlu ile haberleşme suretiyle uyuşmayı tercih etti. Onun gözünde Dolun-oğlu'nun kuvveti müthiş olmakta devam ediyordu. Bir de hastalığının mahsus bir tertib olmasını yahut doğruysa o da onu rahat yaşamaya sevkedeceğini sanmış ve tahmin etmişti. Zaten kendisi de artık rahata pek muhtaçtı. Özellikle Zenc'ler karşısında elde ettiği başarı da, barış teklifiyle kendisinin Dolun-oğlu'ndan korktuğu biçiminde düşünülmesi ihtimalini ortadan kaldırıyordu.

İşte bu sebepler ve düşüncelerle El-Muvaffak, Said bin Muhalled ile eminlerinden bir-iki kişiyi Dolun-oğlu'na bir mektup yazılması, kabahatın kendisinde olduğunu hafifçe hissettirmemek suretiyle onu ustaca bir surette barışa yöneltmek görevini verdi. Mektuplar yazıldı ve öyle tertip edildi ki, sanki bu işten El-Muvaffak'ın haberi yoktu. Dolun-oğlu bunu anlamakta gecikmedi. Mektupları El-Muvaffak'ın yazdırdığına şüphe etmedi; fakat bu müracaatı yeterli bir özür dileme sayıp kendisi de barışa yatkın göründü. Mektupları iki tarafın da sebep olduğu kabahatların unutulması, iyi ilişkiler kurulması arzusunu bildiriyorlardı. Ancak El-Muvaffak'ın saldırmaktan vazgeçtiğini alenen ilan etmesini barış için şart koşuyordu.

El-Muvaffak bu mektupları okuyunca Dolun-oğlu'nun Said bin Muhalled tarafından yazılan mektupların kendisi tarafından yazdırıldığını anlamış olduğunu anladı. Bu sefer onu itiraf edip bizzat kendisi cevap yazdı ve o mektupta evvelce onun hakkında reva gördüğü muameleden pişman olduğunu, bütün garez ve kin hislerini gönlünden çıkarıp sildiğini, kendisinin de böyle yapmasını arzu ettiğini ve bunun için de bu resmi açıklamasına doğru bir cevap vermesini bildirdi.

Halife El-Mutemed, bu iki rakibin barışmasını sevinçle karşıladı. Bizzat Dolun-oğlu'na eliyle bir mektup yazıp bundan böyle El-Muvaffak'la iyi yaşamasını, onun hakkında koydurduğu lanetlemeyi kaldırtmasını bildirdi.

Bu son mektuplar Hasan bin Ataf adındaki kişiye teslim edildi. Fa-

kat bu kişi ancak Dolun-oğlu'nun ölümünden sonra Mısır'a vasıl olabildi.

Dolun-oğlu'nun sağlığı her gün daha çok bozuluyordu. Fazla süt içtiği zaman hasıl olan mide ağrıları devam etmekle beraber artık bir de şiddetli bir humma ortaya çıkmıştı. Genel bir zayıflık gelmiş, buna şiddetli bir dizanteri de ilave olmuş, Dolun-oğlu'nu büsbütün kuvvetten düşürmüştü.

Hayatının son günleri geldiğini görünce egemenliği altında olan yerlerin hepsinde her din ehline dualar ettirdi. Müslümanlar Kur'an, Yahudiler Tevrat ve Mezamir-i Davud, Hıristiyanlar İncil ellerinde Mukattam Dağı'nın üzerine çıktılar. Dualar ettiler. Okullardaki öğretmenler bütün öğrencileriyle bu dualarda hazır bulundular. Camilerde genel surette ve arasını kesmeksizin Kur'an okundu. Fakirlere bol bol ve çok miktarda sadakalar verildi.

Pek tabii olarak bunlar da fayda etmedi. Ölümünün yaklaştığını anlayınca, «Ey Ulu Tanrı! Kuluna acı! Kendisini asla bir şey saymamış olan beni yarlıga, mağfiret eyle!» diye yalvarıp sonra birkaç defa «Lailahe illallah, Muhammed resulallah» dedi ve son nefesini verdi.

Ölümünden kısa bir süre önce Bekir'i hapisinden çıkartı. Fakat bu ihtiyar da bir ay sonra öldü. Fustat yakınlarına gömüldüğünden halen kabri bir ziyaretgahtır.

Dolun-oğlu 11 Mayıs M. 885'te (10 zilhicce H. 270 bir pazar günü öldü. Mukattam Dağı üzerine gömüldü.

Dolun-oğlu'nun hastalığının, anlatılanlara göre, dizanteri olması muhtemeldir. Hastalık ihtimal mide ve bağırsak iltihaplarıyla başlamış, sonra bu hastalığın sonucu olarak ihtimal ki karaciğerinde irin ortaya çıkmıştır. Eğer hastalığının başlangıcında perhiz etmiş olsaydı, yolunda bir tedavi görseydi iyi olabilirdi. Yazık, Dolun-oğlu gibi ender yetişir bir adam böyle boşuna gitmiştir. Hastalığının başlangıcında bütün hekimleri toplayıp iyi tedavi edemezlerse kendilerini idam edeceğini söylemişse de bundan da bir sonuç çıkmamıştır. Bazı Türk aleyhtarı tarihçiler hekimlerini idam ettirdi diyorlarsa da aslı olmayıp bu tehditten galattır. Gerçi böyle bir tehdit de zamanımıza göre kabaysa da o günün şartlarına göre gereklidir.

18 yıl saltanat sürmüş, 50 yıl yaşamıştır. Böyle büyük bir adam için bu kadar yaşamak azdır.

Halife El-Mutemed Mısır'dan dönen Hasan'dan Dolun-oğlu'nun vefatını işitmiş, çok üzülmüştür. Hatta hakkında bir ağıt yazmıştır.

Bu kişi ender yaradılışlardandır. Dahi derecesinde zeki idi. Pek bilgin biriydi. Tedbirli ve politikayı çok iyi bilirdi. Pek ciddi olup adi eğlencelere, boş laflara asla iltifat etmez, boş işlere hiç bakmazdı. Daima zihni büyüklük, yücelik içindeydi. Dimağında yüce fikirler, büyük projeler dolaşırdı. Soğukkanlı, gerektiğinde sessiz ve sakin, yeri geldiği zaman da pek sert idi. Çok cesur olup, savaş bilimine ve tekniğine sahip olan kahraman bir komutandı. Kılıcı kınında durmazdı. İşte pek sertti. Zamanında hapishanelerde ölenlerle bizzat Dolun-oğlu'nun öldürdüğü adamların 18 bin dolaylarında olduğunun rivayet edildiğini İbn Hallakan söylemektedir. Bununla da Türk düşmanı tarihçiler Do-

lun-oğlu'na hunharlık damgası vurmak istiyorlar. Ancak o devirlerde bu kadar güzel işler ve bayındırlık yapmasına rağmen aleyhine çıkan ihtilalleri bastırmak için hangi yolu tutmalıydı? Hatta benzerlerine yani o zamanki hükümdarlara bakılırsa bu adet pek azdır. İnsaf etmeli! O kadar bilgin, eli açık, fukara besler, bu kadar bayındırlık işlerine ve uygarlığa düşkün bir insan hunhar olabilir mi? Bu, sırf garezden doğma bir fikirdir. Gayet cömert olup herkesi hele bilginleri bağışlarına, yoksulları sadakasına garkederdi. Aynı zamanda pek merhametli ve dindar idi. İbn Hallakan sesinin pek güzel, kendisinin de Hafız-ı Kur'an olduğunu söylüyor. Allah'tan korkar, doğruluktan ayrılmazdı. Pek adil bir kişiydi. O, işte, birbirine zıt bu kadar becerileri benliğinde toplanmıştı.

Zamanında bilimi ve bilginleri desteklemiştir. Bilginleri bağışlarına boğmuştur. Mısır'ı bayındır yapmış, halkı rahat ettirmiş, vergileri azaltmış, eski zulümleri gidermiştir. Bilginlerle sürekli bilim üzerine tartışmalar yapardı.

Bu kişi Mısır'da bilime ve uygarlığa büyük hizmetler etmiştir. İslam devrinde ona kadar Mısır böyle bir uygarlık, böyle bir bilim, böyle bir bayındırlık, böyle bir adalet, böyle bir rahat görmemiştir. Arap istilasıyla yok olmaya, cehalete, felakete düşen Mısırlılar işte bu Türk ile rahat ve nur yüzü görmüşlerdir.

Cömertliğine rağmen pek zengindi. Saltanatının son devresinde zenginliği ve iktidarı arttıkça artmıştı. Oğluna 10 milyon dinar miras bırakmıştır. Depolar dolusu silah, cephane, 7 bin silahlı köle, 24 bin diğer köle, yüz binlerce at, katır, deve ve besi hayvanları, bin tane savaş ve ticaret gemisi bırakmıştır. Zamanında Mısır'ın gelirleri bazı tarih yazarlarına göre 100 milyon dinara çıkmıştır. Bazı tariçiler ise bunu 10 milyona indiriyorlar.

Öldüğü zaman 17 kız, 16 oğlan olmak üzere 33 çocuğu vardi.

Afrika'dan, Nübe'den ta Musul'a kadar büyük bir imparatorluk kurmuştur. Halifeler o kadar araziye sahip değildiler. Egemenliğini, saltanatını tamamıyla kuvvetlendirmiş, çocuklarına ilanihaye devam ettirilebilecek, hiç çökmeyecek gibi bir saltanat bırakmıştır. Bu saltanatı büyük zahmetler, emekler, gayretler ve dahi bir zeka ile kurmuştur.

Dolun-oğlu hem büyük bir Türk, hem de sadr-ı İslam'da yetişen büyük devlet adamlarından biridir. Türkler onunla iftihar etsinler.

Yerine oğlu Humarveyh geçmiştir.

Humarveyh

Bu kişinin resmi adı Ebul-Ceyş Humarveyh'dir. arapça sözlükler ve tarihler bu kelimeyi bazen «ha», bazen «hı» ile yazıyor. Bazıları «Humareviye», «Hımareviye» okuyorlar. Fransızlar «Khomarouyah» (Humarviya) diyorlar. Arapça sözlüklerde «Humarviye» kelimesinin bir manası yoktur. Araplar'da «Hammer» adı varsa da «Humarviye» yoktur. Bu kelime Türkçe bir kelimedir. «Humar» ile Pehlevi dilindeki «Veyh» nisbet edatından oluşup «Humarveyh» okunması gerekir. Türkistan'da «Humar» adında ve güzelleriyle meşhur bir şehir vardır. Bu kelime Çağatay şiirlerine girmiş bir kelimedir. Bir güzel demek için oralarda

«humarlı» demek yeterlidir. Demek «Humarveyh» Humarlı demektir.

Dolun-oğlu'nun oğlu olan bu kişi M. 884, H. 270 yılında zilkade ayında babasının yerine geçti. O zaman henüz 20 yaşındaydı. İlk oğlu Ceyş doğunca «Ebu'l-Ceyş» unvanını aldı. Araplar bu kelimeyi hem «Ceyş», hem «Geyş» okurlar. Acaba bu ordu manasına olan Ceyş midir. Yoksa «Geyş» bir Türk kelimesi ve adıdır da «g» harfini «cim»le yazdıklarından mı böyle yazarlar bilmem! Arapça'da da «Ceyş» adı görülen adlardan değildir. Marsel'e göre bu ad güzel bir kelime oyunu ve mecaz ile «ordu babası» demektir. Böylece, ordunun sevgisini kazanmak için güzel bir ad olmuştur. Araplar, özellikle şimdi «yay» harfini fetha olarak da kullandıklarından bu kelimenin «gaş» olması da muhtemeldir.

Tahta, son günlerde babasının ettiği vasiyet ile beraber, bütün ordunun genel görüşü ile çıkmıştı. Ağabeyisi Abbas ordu tarafından sevilmiyordu. Abbas hâlâ zindanda idi. Babasına karşı çıkardığı isyandan dolayı herkesin nefret ve kinin kazanmıştı. Abbas kardeşine biat etmeyi de reddetti.

Tahta geçer geçmez danışmanlarından pek çoğu, özellikle Ebu Abdullah, kendisini pek zorlamışlar ve nihayet Abbas'ın idamı emrini almışlardır.

Bazı tarih yazarlarına göre Dolun-oğlu ölmeden Abbas'ı zindandan çıkartmış, affetmiş, kendisine hilat giydirmiştir. Hatta diyorlar ki, Humarveyh'i tahtına varis atadığı zaman Abbas'a da Suriye vilayetiyle civar araziyi vermişti ve Humarveyh'e itaat ve bağlılıkta hata etmemesini tenbih etmişti.

Kısacası ne türlü olursa olsun Abbas'ın o sırada kellesi uçurulmuş, işi bitirilmiştir.

Bu kardeş katilliğinden başka her şey Humarveyh'in tamamıyla Dolun-oğlu'nun oğlu olduğunu gösteriyordu. Zaten bu emir de elinden bin zorlukla alınmıştı. Fustat'ta oturmayıp askerinin arasına geldi. Yani babasının kurduğu «El-Kuta'i» şehrini başkent yaptı.

İlk yönetim işi babası tarafından, yahut yönetim memurları tarafından yapılmış olan bir haksızlığın giderilmesi oldu. İskenderiye kilisesi H. 268 yılından beri Patrik Mihail tarafından yönetiliyordu. Bu patrik fena hareketinden ve itaatsizliğinden dolayı «Saka» adında bir papası azletmişti. Bu papas öç almak için Fustat'a gelip Dolun-oğlu'nun müdahalesini istemiş ve patrikin gizli büyük bir serveti olduğunu söylemişti. Dolun-oğlu o aralık Suriye seferini hazırlıyordu. Hazinesi boştu. Patriki getirtip Hıristiyan papaslarının giyecek ve yiyecekten başka birşeyleri olmasının Hıristiyanlıkça günah olduğunu söyleyerek hazinesini Beytülmal'e teslim etmesini emretmişti. Patrik bunun yalan olduğunu söylediyse de faydası olmamıştı. Diyakuslarından İbn El-Mündir adında biriyle beraber patriği dar bir zindana atmıştı. Bunlar bir yıl bu zindanda kalmışlardı. Nihayet Dolun-oğlu'nun katipleri olan Yuhna ve İbrahim bin Musa Hıristiyanlardan toplayıp büyük bir para vermesi şartıyla patriği zindandan çıkarmaya aracı olmuşlardı. Patrik iki taksitte 20 bin dinar ödemişti. Birinci taksiti zahmetle ve kiliseye ait olan araziyi satarak verebildi. Çünkü patrikin adam başına istenilen vergiyi ödenmesi için gereken miktara yetmiyordu. O zaman 10 piskoposluk açıktı. Bunlara

parayla piskopos atamak istedi. Fakat başarılı olamadı. Bu muamelesi Hıristiyanlar'ı fena yönde etkiledi. İşte patrik parayı verememiş, Fustat'ta Kasrü'l-şem'a civarında Aya Mariya Manastırına çekilmişti. Oradan da tekrar zindana götürülmüştü. Dolun-oğlu öldüğü zaman da zindandaydı. Humarveyh bunu zindandan çıkarmanın, ödemesi istenilen paranın affolunmasının adalet olacağını düşündü ve yaptı.

Humarveyh hükümette hiçbir değişiklik yapmayıp herkesi yerli yerinde bıraktı. Bu arada Suriye ordularının komutanlığını yine Ebu Abdullah'ın, diğer orduların komutasını Sadül-Ayser'in (bazı tarihler buna El-Asir derler) uhdelerinde bıraktı. Suriye'deki saltanatını daha kuvvetlendirmek için aynı zamanda Suriye sahiline bir donanma gönderip buraları denetim altında bulundurdu.

Dış işler bakımından rahat olduğundan Mısır'ın iç işleriyle meşgul oldu. Babasından kalan hazinelerle inşaata başladı. Sarayı daha çok süsledi. Arap tarih yazarlarının anlattılarına göre bu sarayın ihtişamı tahmin ve zannın üstünde bir noktaya ulaşmıştı.

Humarveyh şehirde bir çok bina yaptırdıktan başka babasınkinden daha güzel yeni bir saray da yaptırdı. Doğu tarihçileri bu sarayın süslerini söylemekle bitiremiyorlar. Bu saray büyük, pek güzel bir bahçe ortasındaydı. Doğu hükümdarlarında bulunabilecek her şey onda vardı. Bu saray öyle serindi ki, Mısır'ın cehennem gibi olan sıcağı asla orada duyulmazdı. Bahçe şimdiki Rum-ili (Araplara göre Rumeyle) Meydanındaydı. Bahçede çiçeklerden güzel resimler yapılmış, yine çiçeklerle Kur'an'dan sureler yazılmıştı. Avrupa şehirlerinin bahçelerini görenler bu gibi şeylerin orada icat edildiğini ve yapıldığını zannederler. En nadide çiçek ve ağaçlar diktirmişti. Ağaçların gövdeleri yaldızla işlenmiş güderilerle örtülmüştü. Bunlardan borular çıkardı. Bu suretle bir ağacın etrafında birçok fıskiye olurdu. Büyük bir ahşap burc yapılıp içine her türlü kuş konmuştu.

Sarayın yaldızlı salonlarında başlarında değerli taşlarla süslü altın taçlar, kulaklarında türlü değerli taşlarla süslü altınküpeler bulunan ve en ağır kumaşlardan elbiseler giymiş olan heykeller vardı. Bu heykeller kendisinin, karılarının, çocuklarının gerçek heykelleriydi.

Sarayın cihannüması vardı. Oradan şehir, Nil, bahçeler ve çöl görünürdü. Bir de hayvanat bahçesi yapmış, oraya her nevi hayvanları koydurmuştu. Vahşi hayvanları birbiriyle kavga ettirmeyi sever, bu eğlenceyi sarayın halkı önünde yaptırırdı.

Tuhaf! Daha o zaman Avrupa'da derin bir cehalet bulutu varken bir Türk Mısır'da bitkiler ve hayvanlar bahçesi yapmıştır. Yine din engel iken bir Türk öyle eski bir yüzyılda heykeller yaptırmıştır. Türklere uygarsız, bilimsiz, vahşi kanlarında, yaradılışlarında savaşmaktan kan dökmekten başka bir hasletleri yok diyen ve mutlaka cahil veya garez dolu olan o insanlar, diğer benzerleri gibi bunları da görsünler de utansınlar. Türkler uygarlığı ne kadar sever, kendilerinde güzel sanatlara, bilime ne kadar meyil var bilsinler. Türklerin ne kadar güzel huylu ve zevk sahibi olduklarını anlasınlar.

Bahçede başlıkları gümüş olan birçok direğin ortasında 50 züra' (29 metre kadardır) büyüklüğünde geniş bir havuz vardı ki, içine cıva dol-

durulmuştu. Güneş, ay ve yıldızların ışığı bu tarihte eşi görülmemiş olan bu havuzun yüzüne vurunca gayet güzel ve hayret verici renkler meydana geliyordu. Bu havuzun yüzünde içi hava dolu büyük bir tulum yüzerdi. Tuluma ipek ipler ve gümüş halkalar bağlıydı. Hakan Humarveyh üstüne biner, iplerle tulumu çekerlerler, böyle eğlenirdi.

Bunları okuyunca insan kendisini binbir gece hikayeleri içinde zannedir. Oysa bunlar o hikayelerden daha muhteşem, hem de hikaye değil gerçektir. Tarihte ve bütün dünyada meşhur olan Acemler'in debdebelerinden, asma bahçelerinden, Kleopatra'nın süslerinden bu Türk'ün yaptıklarının ne farkı vardır. Belki daha zengin, daha güzel ve daha çoktur. Hatta bunda orijinal buluşlar da vardır.

Durum böyleyken hükümet işi daima yolunda ve rahat gitmeyip, nihayet Suriye göğünde bir fırtına ortaya çıkmaya başladı. Suriye komutanı Ebu Abdullah hükümdarın kardeşi Abbas'ı öldürmesi için en çok teşviklerde bulunan kişi olduğundan daima bir gün gelir Humarveyh'in kardeşini öldürttüğüne pişman olacağından ve bu pişmanlıkla kendisinden öc alacağından korkardı. Mansıbı yüce bir mansıb ise de saraydan, hükümdarın iltifatından uzak bulunuyordu. Bu muhakemelerle kendine başka bir destek aradı ve El-Muvaffak'ı uygun buldu. El-Muvaffak ile Dolun-oğlu arasındaki çekişmenin dindiğini ancak sönmemiş olduğunu farz ediyordu.

El-Muvaffak'a bir mektup yazıp genç Humarveyh'i kadınlaşmış, zevke, sefaya dalmış kıymetsiz bir adam göstererek onun hırsını uyandırmaya çalıştı. Gerçekten bu mektup El-Muvaffak'a fırsat zamanının geldiğini hissettirip onun eski hırslarını uyandırdı ve derhal Mısır aleyhine savaş açtı. Şam, Anbar ve Musul valileri Humarveyh aleyhine ittifak ettiler ve El-Muvaffak'a katıldılar. Bu isyanlarına sebep olarak da Humarveyh'in babasının emlakine Halife'nin tasdiki olmadığını, amirleri bulundukları araziye el koyduğunu gösterdiler.

El-Muvaffak'la Humarveyh arasında M. 884, H. 271 yılında karşılıklı husumet başladı. El-Muvaffak 40 bin kişiyle oğlu Ahmed'i gönderdi. Yanına İshak bin Gündac ve Muhammed bin İshak İbn Ebi El-Sah adlı kişileri de verdi. Ahmed Ebul-Abbas bin El-Muvaffak'la Dolun-oğlu zade Humarveyh arasında büyük bir savaş oldu. Sanki iki kişi de babalarının kinlerine aynıyla varis olmuşlardı.

Ahmed bin El-muvaffak sonradan El-Mu'tezadbillah adıyla halife olan kimsedir. Humarveyh'in askeri 70 bin idi. Savaş Şam'la Ramle arasında Ebi Futras üzerinde oldu. Bu Ramle Şam şehrinin civarında olan Ramle olup ne Filistin'de Gazze civarında, ne de Mısır'da İskenderiye civarında olan Ramle değildir.

Bu savaşta Humarveyh mağlup olduğu ve hiçbir ümit kalmadığı görüşüne kapılarak Mısır sınırına kadar kaçtı. Oysa bundan ve ordudan diğer kaçanlardan habersiz olan ordu, Ahmed'in ordusunu bozguna uğrattı. Humarveyh'in kaçışından habersiz olan Ahmed de kaçtı. Gerçek duruma vakıf olmayan tarih yazarları, zaferi Ahmed'in ordusuna verirler. Bu savaş Arapça kitaplarda «Vak'atü'l Tavahin» yani Değirmenler Savaşı adıyla anılır. Bunun da sebebi savaş alanında değirmenlerin olmasıdır.

Ahmed birtakım askerle Şam'a gelip katibi Hatip Ahmed bin Muhammed El-Vaseti'ye kendisine karşı olanları tutuklatıp getirtmesini emretti. Yezid bin Abdüssamed ile Ebu Zare El-Dımışki'yi getirdiler. Dolunoğlu'nun emriyle babası El-Muvaffak hakkındaki telinnameye iştirak ettiklerinden bunları azarladı ve hareket ettikten sonra zincire vurdurup zindana attırdı. Humarveyh ise yetişip oraları temizledi. Mısır'a geldi. Sonra Sad Suriye'de isyan ettiğinden üzerine yürüdüyse de bazı önemli işler ortaya çıktığı için Filistin'e kadar gelmişken dönmek zorunda kaldı. H. 272 yılında tekrar Suriye üzerine yürüdü. Sadi bozguna uğratıp öldürdü ve Şam'ı ele geçirdi. Sonra İbn Gündac üzerine yürüyüp onu da bozguna uğrattı. İlerleyip Samarra'ya kadar vardı. Bu zaferle Humarveyh'in etkinliği şanı pek artı. Humarveyh El-Muvaffak'a barış teklifinde bulundu.

El-Mutemedalallah adına bastırılan para

Bu savaştan sonra başka bir çatışma çıkmadı ve iki taraf arasında iyi ilişkiler yeniden başladı. Bu iyi ilişkiler o kadar ilerledi ki, Halife bastırdığı paralara kendisinin ve kardeşi El-Muvaffak'ın adıyla beraber Humarveyh'in adını bile koydurdu. M. 889, H. 276 yılında basılmış olan bu parada bu üç kişinin adı yazılıdır.

Halife El-Mu'temed M. 892, H. 279 yılında öldüğünden ve El-Muvaffak da bir yıl önce ölmüş bulunduğundan El-Muvaffak'ın oğlu Ahmed «El-Mutezıdbillah» adıyla halife olmuştu. Humarveyh yeni Halife ile dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmeyi politikasına uygun bulup Mısır'dan Bağdat'a İbn Cesar (İbn Cassar) adıyla meşhur olan Hasan bin Abdullah'ı büyük armağanlarla Halife'ye elçi gönderdi. Elçi aynı zamanda Mısır'ın Bağdat'a yıllık 200 bin dinar vergi vereceğini ve bunu ileride 300 bin dinar yapacağını bildirmekle görevlendirildi. Halife de buna karşılık olarak Humarveyh'e bütün vilayetleri babasınınkilerle beraber ve 30 yıl müddetle verdi. Bu vermek bir tuhaftır. Çünkü Humarveyh bağımsız camide adına hutbe okunur, Halife ordularıyla savaşan bir hükümdardır. İşte bu Abbasi halifeleri böyledir. İlk devrelerinde az bir zaman gerçekten hükümdar olmuşlar, sonra samandan doldurularak yapılmış adamlar gibi kalıp devlet ve saltanat ilk önce vezir, mabeyinci, komutan gibi Türk devlet adamlarının, sonra da Türk Atabeyler'in eline geçmişken onlar yalnız adla hükümdar olmuşlar ve herşeye hakim olduklarını zannetmişler, zan değil öyle göstermişlerdir. Önceki ciltlerde sırası düştükçe gösterdiğimiz gibi bu adamlar unvan tacirliği ile yaşıyorlardı. İşte şimdi bu da Humarveyh'e bol keseden, el malından bağış yapmıştır.

Halife aynı zamanda Mısır saltanatına kılıç, hilat-i fahire ve başka büyük mansıp sembolleri göndermiştir.

Bu sırada halifelerin yapabildikleri şey bundan ibaretti. Elinden gelseydi daha verirdi. Mısır'a karşı değil, artık bütün bağımsızlık kazanmış diğer vilayet valilerine karşı durumları, mevkileri, işleri böyleydi. Unvanlar, hilatlar verdikleri, bağımsızlıklarını tanıdakları valiler de onlara

vergi ödemeyi vaat ediyor, fakat çoğunlukla vermiyor, bir iki ufak hediye ile yasak savuyorlardı.

Humarveyh ilk defa tam vergi verdiyse de gittikçe hem azaltti, hem geciktirdi.

Humarveyh'in elçisi aynı zamanda Halife'ye Humarveyh'in kızı Katrü'n-Nedi (Çiy tanesi)yi Halife'nin oğlu El-Müktefibillah'a nikahlamak teklifini de yanında taşıyordu. Halife kızı, oğlunun yerine kendisi için kabul etti.

Düğün hazırlıklarına başlandı. Bu düğün tarihte eşsiz bir süs ve debdebeyle yapılmıştır (H. 281). Bu düğün şan vermiştir. Bu debdebe mesel halinde nesilden nesile geçmiştir. Humarveyh Mısır'dan Bağdat'a kadar her konak yerinde tıpkı Mısır'daki saraylar gibi herşeyiyle mükellef köşkler yaptırdı. Kız büyük bir cihazla H. 282 yılı Muharremi başlarında Bağdat'a vardı. Bu cihazda olmayan şey yoktu. Bu eşya arasında 4 bin tane değerli taşlarla süslü kemer, 10 sandık dolusu mücevher, bin altın havan vardı. Kız her konağa geldikçe bu saraylara iner, Mısır'daki gibi herşeyi bulur, rahat ederdi.

İşte bu evlenmeyle aradaki dostluk epeyce pekiştirildi. Bu cihetten emin olan Humarveyh Bizans yönünde devletini genişletmeye başladı. Halife ile yaptığı barışla boş kalan ordularını Bizanslılar'ın üzerine sevketti. Bazı tarih yazarlarına göre Takac, bazılarına göre Tuguç[5] adında olup da Şam valisi atadığı kişiyi ordularına komutan yaparak Bizans'ın üzerine gönderdi. Tuguç Tarsus'tan kalkıp ordusuyla ilerledi. Bizanslılar'ı vurdu, bozdu. Birçok yerleri ele geçirdi. Ve büyük bir ganimetle bu akından döndü. Bu bilgiler bize Selçuklular'dan önce Anadolu'ya, özellikle güneydoğu bölgesine Türkler'in girdiklerini göstermektedir.

Tuguc, Beni Saffar valilerinden Ebul-Sac Davud bin Dost isyan etmişse de onu da tepeledi.

Düğün yılı olan M. 896, H. 282 yılının sonunda Humarveyh Şam'da öldürüldü. Kızı Bağdat'a giderken Şam'a onunla beraber gelmişti. Sarayındaki kadınlardan bazıları uşaklarından bazılarını seviyorlar, onlarla aşıkane ilişkilerde bulunuyorlardı. Hatta beraber bile yatıyorlardı. Humarveyh bunu haber almış, işin soruşturmasına başlamıştı.

Cezadan korkan bu kadınlar ve uşaklar efendilerini öldürmekten başka kurtulmanın çaresini bulamadılar. İttifak edip gece uyurken Humarveyh'i boğazladılar.

Hıristiyan Arap kitapları ise Humarveyh'in öldürülmesine başka sebep göstermektedirler. Onlara göre Humarveyh Kulampara imiş. Şam'da hamamda bu işi açıktan yaptığından hizmetçileri kendisinden nefret ederek öldürmüşlerdir. Fakat gece yatağında öldürüdüğü muhakkak olduğundan önceki söylenti doğrudur.

20 hizmetçi şüphe altında olduklarından dövülerek cinayetlerini itirafa zorlandılar. Daha sonra da hepsi idam edildiler.

5- Güzel bir Türk adı olduğundan çocuklarımıza verilecek adlardandır. Ancak henüz asıl telaffuzunu ve manasını bulamadım. Çamaşır yıkadıkları tokmağa «duguç» derlerse de aslı bu mudur bilmem. Çünkü Arap yazısının mükemmel olmamasından kelime türlü türlü okunur. Zaten tarihçiler de imlayı değişik biçimlerde yazmışlardır.

Humarveyh'in cesedi bir sandık içinde Mısır'a nakledilip Mukattam Dağı'nda babasının yanına gömüldü.

Cenazesinin Mısır'a girmesi büyük bir alayla oldu. Köleleri, cariyeleri, subay ve komutanlarının karıları ağlayarak, bağırarak tabutu karşıladılar. Köleler elbiselerini kısmen çıkardılar, attılar. Bazıları elbiselerini siyaha boyadılar, bazıları da yırttılar. Kısacası manzara feci ve yürek parçalar bir haldeydi.

Humarveyh 12 yıl, 18 gün saltanat sürdü.

Yerine Ebul-Asker (Asker babası) unvanıyla Geyş geçti.

Geyş

Humarveyh ölünce ordunun komutanları toplanıp Geyş'e bağlılık yemini ettiler. Henüz daha erkekliğine kavuşmamış yaşta bir çocuktu. Hemen zevke daldı. Etrafına genç ve adi adamları topladı. Devletin yetkili kişilerine gözükmez oldu. Onları tehdit etti. Onlar da aleyhinde bulunmaya başladılar. Nihayet öldürmeye karar verdiler. Bu haber kendisine gelince tedbir almak yerine onları açıkça tehdit etmeyi sürdürdü.

M. 896, H. 283 yılında Şam Valisi Cuf-oğlu Tuguç, Geyş'i tanımadı. Emirüs-süğur (Limanlar beyi) Doğan-oğlu (İbn Toğan) da isyan edip Geyş'in adını hutbeden kaldırdı. Çünkü evvelce Humarveyh'in kölesi olan bu kişiye Dolun-oğlu gibi bir büyük kişinin tahtında bir çocuğu görmek ağır geliyordu. Kendisine fena nasihat veren ve onun adına saltanat süren danışmanların hatalarından kendisini sorumlu tutuyorlardı. Özellikle onu Dolun-oğlu'nun güvenini, sevgisini kazanmış ve Humarveyh tarafından mansıblarında bırakılmış olan subayları görevlerinden almak ve yerlerine alçak adamları atamakla suçluyorlardı.

İşte yalnız bu kötü adamlardı ki, onun yanına girebiliyorlardı. etrafını almışlardı, onu istedikleri gibi oynatıyorlardı. Büyük devlet adamları, değerli kumandanlar birer birer çekilip Halife'nin hizmetine giriyorlardı. Nihayet askerleri onun gafletini, tedbirsizliğini görüp isyan ettiler.

Bu isyan sırasında Geyş öldürüldü. Sarayı soyulup şehir yağmaladıktan sonra yakıldı. Kendisine bağlı değerli adamları kalmadığından bu işler kolayca yapıldı. Kendi adamları ise değersiz insanlar olduğundan ateşi söndüremediler.

İsyanın elebasları Geyş'in yerine kardeşi Harun'u «hakan» ilan ettiler. Halife El-Mutezıd da yılda 1 milyon dinar vergiye karşılık Harun'un hükümdarlığını onayladı.

Harun'un dönemini anlatmaya geçmeden önce bir ibretli olayı gözler önüne sereceğim:

Bu sırada El-Muvaffak'la Dolun-oğlu ve bunların oğulları arasındaki düşmanlık ve kanlı savaşların tek sebebi olan Lulu Mısır'a gelmeye cesaret etmişse de bir süre sonra ölmüştür. Muvaffak Lulu'nun malını müsadere etmişti. Büyük bir zaruret içerisinde ölmüş, kısacası Dolun-oğlu gibi bir mert ve cömert, yüce bir ere hıyanet etmenin cezasını görmüştür. Lulu ordusuyla El-Muvaffak tarafına geçmiş, onunla beraber Zenc'ler aleyhine savaşarak bu pürüzü ortadan kaldırmayı başarmış, hatta Zenclerin hükümdarı bizzat Lulu'nun eliyle öldürülmüştür. Buna mukabil Arap Halife'den bu muameleyi görmüştür. İbret!..

Dolun-oğlu Lulu'nun üzerine yürüdüğü zaman onu yakalayamamışsa da Şam'da kalan Lulu ailesini ve servetini ele geçirmişti. Mısır'a götürüp Lulu'nun karılarını, çocuklarını, odalıklarını Fustat'ta esir pazarında sattırmıştı. Bunu haber alan Lulu, ordusuyla Mısır'a gidip iyi bir intikam alması için El-Muvaffak'tan izin istemişse de Dolun-oğlu ile El-Muvaffak arasında görüşmeler başlamış olduğundan El-Muvaffak, Lulu'ya boş ve belirsiz bir vaadde bulunup kendisine hilat bağışlamakla yetinmiştir. El-Muvaffak akıllı bir adamdı. Lulu gibi efendisine hıyenet etmiş bir haine büyük bir kuvvet teslim etmeyi uygun görmemişti. Gerçi Lulu'dan istifade etmişti. Ancak ona karşı daimi bir nefret ve güvensizlik beslerdi. Hatta barışmasının samimi olduğunu göstermek için bu alçağı Dolun-oğlu'na teslim etmeyi bile düşünmüştü. Neyse, Lulu Dolun-oğlu'nun ölmesi üzerine El-Muvaffak'ın yanında 3 yıl daha kalmış, sonunda El-Muvaffak bunu zincire vurup bütün mallarına el koymuştur. Bir süre sonra zindandan çıkarılmış, sefalet içinde yaşamıştır.

İşte Lulu Mısır'a gelip hainlerin ve alçakların ne türlü cezalarla karşılaştığını gördü. Hıyanet ettiği adamın kahrına uğradığı gibi hizmet ettiği adama da yaranamadı. Hatta Kendisini tanıyan ve olayı bilen halka ibret sahnesi oldu. O bu felaketinin tek sebebinin serveti olduğunu boşuna iddia ederek herkesin önünde gülünç duruma düşüyordu. İki taraflı kılıç çalan alçaklar iyice ve tekrar tekrar okusun!..

Geyş 9 ay hükümdarlık yaptı.

Yerine kardeşi, Ebu Musa unvanıyla Harun geçti.

Harun

Bu adı, Arapça yazılmış olan tarih kitapları «Herun» biçiminde yazarlar. Bu halde, esasen İbranice bir ad olup «dost» anlamına gelen ve sonra Arapça'ya geçmiş olan «Harun» değildir. Türkçede «harun», «harin» diye azgın, gem almaz yahut çok yorgun insan ve atlara derler; fakat kelime «harun» ve aynı azgın at manasında Arapça'da da vardır. Zannımca kelimenin aslı Türkçedir.

Tahta çıktığından bir yıl sonra yani M. 897, H. 234 yılında Dolunlular Devleti'nin şirazesi iyice bozuldu ve komutanlar itaattan çıktılar. Hükümdardan gelen buyruğu dinlemez oldular. Keyfi arzuları ve işleriyle hükümetin düzenini bozuyorlardı. Bu işleri de yaptıran hep Suriye valisi Cuf-oğlu Tuguç idi.

M. 898, H. 285 yılında bu devam edip duran ve Dolunlular Devleti'ni bitiren, parçalayan isyanlardan Halife El-Mutezıd'ın haberi olmuştu. Bu durumdan istifadeyi düşünüp halifelerin elinden çıkmış olan bu vilayetleri tekrar egemenliği altına almak için El-Mutezıd, Amid (şimdiki Diyarbakır. Türklerce «Amed» yahut taşlarının kara olmasından «Kara Amed» - Amid - denir) şehrine doğru ilerledi. H. 285 yılında bu şehri ele geçirdi. Valisi evvelce bağımsızlığını ilan etmiş valilerden olan Muhammed bin Ahmed bin İsa bin El-Şehy adındaki kimse kendisine itaat yemini etmişti. Oradan Kinesserin (Arapça kitaplar Kanserin diye yazarlar)e gidip orayı da egemenliği altına aldı.

Mısır üzerine karadan asker, denizden bir donanma gönderdi.

Harun bu gösterişten korktu. Oysa iç isyanlardan da pek rahatsızdı, durumu pek güvenli değildi. Bizzat halife'ye katılmayı hepsinden uygun buldu. Kısacası El-Mutezıd'a bu vilayetleri tekrar almasını, halifelik makamının himayesi altına koymasını rica etti. Aynı zamanda Harun Kinesserin ve bütün sınır komutanlarına vilayetlerini Halife'ye teslim etmelerini emretti. Halife bu suretle kolayca oraları egemenliği altına alıp kendisine bağlılık yemini ettirdi.

M. 901, H. 289 yılında Harun'a bir bela daha çıktı. Vilayetlerinin bir kısmı gitmiş, diğer kısmından da emin değil, durumu perişan iken devletine kovandan çıkmış arı sürüleri gibi Karmat (Arapça kitaplarda Karmat, çoğulu El-karamıta)ların hücum ettiklerini gördü.

Şam'da vali olan Tuguç bunları neyse güç bela püskürtebildi. Ancak M. 902, H. 290 yılında Karmatlar'ın kuvveti arttı. Tuguç'un ordularını bozdular ve gelip Şam'ı kuşattılar. Bunun üzerine Halife işe müdahale etti ve bütün Suriye orduları toplanıp Karmatlar'ı vurdu. Başları olan Yapya'yı öldürerek bu belayı ortadan kaldırdılar.

M. 904, H. 292 yılında Halife El-Müktefibillah henüz bir yıldan beri tahta çıkmış olup selefinin Suriye ve Mısır üzerine beslediği emeli gerçekleştirmeye başlayarak Muhammed bin Süleyman komutasında bir ordu gönderdi. Bu komutan Şam'ı alıp mısır'a hücum etti. Başkentin surları önüne kadar dayandı.

Harun bu sefer tercih edip ve var kuvvetini toplayıp Muhammed'le birkaç savaş yaptı. Harun'un taraftarları daima azalıyordu. Her gün ve her savaşta askerinden, komutanlarından bir kısmı Muhammed'in tarafına geçiyordu. Bu hıyanetin sebebi de işin sonunda yapılacak katliam idi.

Harun'un bayrağı altında kalan orduda da birlik yok ayrılık vardı. Bu ayrılıklar yüzünden ordunun ileri gelenleri hergün birbirini öldürüyorlardı. Harun bir gün ortaya çıkan kargaşalığı bastırmak için atına binip geldi. Fakat bir Mağribi kargı ile Harun'u öldürdü (M. 904, H. 18 Safer 292). Olay Suriye sınırı üzerinde oldu.

İşte bu olay Dolunlular Devleti'ne son veren olay olmuştur.

Tarih yazarı El-Mari'ye bakılırsa öldürülmesine sebep amcası Ebul-Mağaz Sinan'dır. Bu kişiye bazı tarihçiler Şeyban derler. Zaten Şeyban adı doğrudur. Şeyban Humarveyh'in kardeşi ve Dolun-oğlu'nun oğullarından biridir. Harun ölünce yerine geçmiştir.

Harun 9 yıl saltanat sürmüştür.

Şeyban

Buna «Ebul-Fatih Şeyban» diyorlar. Harun yerine geçince ülkedeki düzensizliğe son vermek istemişse de komutanlar kendisini dinlemeyip her biri ayrıca ve başlı başına sırf kendi kurtuluşları ve çıkarları için Muhammed bin Süleyman'a görüşmeye giriştiler, onu davet ettiler. Bu davetler üzerine Halife ordusu Mısır'a girmeye başladı. Bu durumu gören ve hiçbir mukavemet ümidi kalmadığını anlayan Şeyban birkaç günlük bir saltanattan sonra bizzat kendisi de Muhamed'e katıldı ve

itaat andı içti. Buna karşılık Muhammed de onu affedip hayatına dokunmadı.

Şeyban güvenemediğinden geceleyin Muhammed'in ordugahından kaçtı. Uzun süre arandı ise de bir izine rastlamak mümkün olmadı. Oysa El-Mari Harun'un öldürülmesinden 10 gün sonra Şeyban'ın da öldürüldüğünü söylemektedir.

Her neyse, işte bu suretle o parlak Dolun-oğlu ailesi sönmüş, kurdukları devlet, o azametli imparatorluk batıp gitmiştir. Bu devlet Dolun-oğlu'nun dehasıyla pek güçlü ve sağlam temellere dayanarak kurulmuştu. İnsan onun batacağına hiç inanmazdı. Hele böyle çabucak batması hiç akla gelmez şeydir. Bu çöküşün olayı tesadüflerin sonucu ortaya çıktı. Humarveyh'in öldürülmesi ile çocukların tahta geçmesi bu çöküşün başlıca sebebidir. Vali ve komutanların bağımsızlık davasıyla söz dinlememeleri işi tamamlamıştır.

Dolunlular Devleti uygarlıkça, toprakça pek azametli, pek zengin bir devletse de ömürce pek fakirdir. Bu devlet M. 868-904; H. 254-292 yılları arasında yani hepsi hepsi 37 yıl ve birkaç ay yaşamıştır.

Bu sülaleden beş hükümdar gelmiştir.

Muhammed bin Süleyman Dolun-oğlu ailesinin bütün fertlerini tutuklattırdı. Mısır'ın her tarafını çabucak itaat altına aldı. Dolun-oğlu ailesinin bütün servetlerini ellerinden aldı. Bu başarısını Halife'ye yazdığı zaman aynı zamanda bu ailenin belli başlılarından on kişiyi de zincirler içinde mektubuyla beraber Bağdat'a gönderdi. Bu vahşi herif Dolunluların saraylarını yıktı, meydanı bozdu. O canım bahçeyi harap etti. El-Kutai'nin bir kısmını ateşe verip yaktı. Bundan bilmem ne çıkar sağladı? O uygarlık örnekleri Halife askeri tarafından bir anda dumanı savrulup yokmuş gibi edildi. Muhammed bu işleri hep sefer ayı bitmeden yaptı.

Artık Mısır yine sözde Abbasiler'in bir vilayeti durumuna konmuştu. Mısır'ın fethi sırasında Karmatlar fırsat bulup tekrar Suriye'de göründüler. Sonra Muhammed orduyu Mısır'da bırakıp Bağdat'a gitti.

Mısır bu yeni yönetime bir türlü alışamıyordu. Yalnız bu fetihle o tamamıyla sessizliğe ve düzene kavuşmuş sayılamazdı.

Halife El-Müktefi, Muhamed bin Süleyman'ı Mısır'a vali yapmıştı. Sonra onu Bağdat'a vali yaptığından Muhammed dönerken yerine İsa bin Muhammed El-Nuşeri'yi Mısır'a vali atadı. Nuşeri H. 292 yılı ortasında Mısır'a geldi. İlk zamanlarında Dolunlular'ın komutalarından İbrahim El-Halici (bazı kitaplarda «El-Kalanci» diye geçer. Belki «Hallaci» (Kalaç)dir) vali aleyhine isyan etti, başına bir çok adam toplandı. Mısır üzerine yürüdü. El-Nuşeri İskenderiye'ye kaçtı. Bu suretle El-Halici Mısır'a sahip oldu. Halife El-Müktefi, babasının kölelerinden «Fatık» ile «Bedrül-Hammami»yi ve bunların önünde Ahmed bin Kığlag adlı kişiyi gönderdi. El-Kalancı (El-Halici) El-Arîş'te H. 293 yılında bunları bozguna uğrattı. Fakat tekrar yeni askerle geldiler.

Suriye Valisi Ahmed bin Kığlag bütün Suriye'deki ordularını topladı. Birkaç savaş yapıldı. Nihayet Halife askeri üstün geldi. Ahmed Kalanci'yi tutup hapishaneye attı. Sonra da Halife'nin emri üzere Bağdat'a gönderdi. El-Nuşeri yerinden ve H. 293 yılı ortalarında Mısır'a vali oldu.

Ahmed'in uzaklaşmasını fırsat bilen Karmatlar tekrar Suriye'ye hü-

cum edip Taberiye'yi yağmaladılar. Daha çok inip Mısır'a yaklaşmaktan -orada büyük bir kuvvet bulunuyordu- korktuklarından Kufe üzerine vardılar. Oraları soyup soğana çevirdiler.

Halife El-Müktefibillah öldüğünden (M. 908, H. 295) yerine geçen 13 yaşındaki Halife El-Muktedirbillah biraz sonra İsa'nın yerine Muhammed bin Ali El-Halici'yi Mısır'a vali atadı. Birkaç ay sonra İsa tekrar geldi. Üç yıl daha kaldıktan sonra H. 297 yılında öldüğünden yerine Halife El-Mu'tezıd'ın serbest bırakılmış kölelerinden Eba Mansur Tekin El-Hazeri vali oldu. Tekin bundan dolayı «El-Mutezıdi» lakabını taşıdı. Zamanında Mağrip'de Fatmalılar türedi, hükümdarları Ubeydullah El-Mehdi oğlu Ebi El-Kaasım'ı bir ordu ile gönderip H. 301 yılında Berka, İskenderiye ve Feyyum'u ele geçirdi. Bu haber Halife El-Muktedir'e gelince oğlu Eba El-Abbas'ı Mısır ve Mağrip'de görevlendirdi.

O zaman Eba El-Abbas 4 yaşındaydı. Sonra «El-razi» unvanıyla Halife olan budur. Eba El-Abbas, «Munis El Hadim»i bir orduyla Mısır'a gönderdi. Munis Mağripliler'i Mısır'dan çıkardı.

H. 302 yılında Mağripliler bu sefer Hamse yahut Habasetül-kenami denilen adam komutasında yine Mısır'a geldiler. Donanmaları İskenderiye'yi ele geçirdi. Munis bunları dört defa bozguna uğratıp yine püskürttü. Munis Bağdat'a döndüğü zaman Tekin yine Vali idi. Fakat bu sırada yani M. 914, H. 302 yılında azledilip yerine Zekai Ebul-Hasan El-Agur atandı. Bu adamın iki lakabı vardı. biri «El-Agur», diğer asıl Bizanslı olduğundan «El-Rumi»dir.

El-Agur Mısır'da beş yıl kaldı. H. 307 yılında azledilip yerine tekrar Tekin geçti. Bu sırada yine Abdullah El-Mehdi oğlu El-kasım komutası altında ordu gönderip İskenderiye'yi ele geçirdi. Sonra Mısır'a girip El-Cezire (Cize) ve Said'e Şemunin (Şemveneyn) denilen yerleri aldı. El-Muktedir Bağdat'tan yine Munis'i gönderdi. Munis yine bunları bozdu. Fatmalılar aynı zamanda donanmayla İskenderiye'ye gelmişlerdi. Bu donanma seksen gemiden ibaretti. El-Kasım'a yardım getirmişlerdi. Komutanları Süleyman El-Hadım ve Yakub El-Ketami (Kenami) idi. Tarsus'dan gelen Halife'nin Ebu Lümeyyen (Lümyen) komutasındaki ve neftli olan 25 gemisi Reşid'de Fatımiler donanmasını yaktı. Komutları ile beraber tayfalarını ve askerleri esir etti. Süleyman hapishanede öldü. Yakup Bağdat'a gönderildi, fakat oradan kaçıp yine Fas tarafına geçti. Ebi El-Kasım'ın kalan ordusunda da açlık başladı ve veba salgını çıktı. Az bir kuvvetle geri dönüp savuştu. Munis zafer kazanmış olarak Bağdat'a girdi.

H. 309 yılında Tekin azledilip yerine Hamd bin Kiğlag atandı. Yine azlolunup üçüncü defa H. 313 yılında Tekin atandı. H. 320 yılında Tekin öldü. Tekin'in oğlu Muhammed ortalığın karışıklığından istifade ederek Halife'den emir almaksızın hükümet elegeçirdi. Bu sırada El-Muktedirbillah Bağdat'ta öldürülmüş (M. 932, H. 320) yerine El-Kaahirbillah geçmişti. Asker aleyhine kalkmışsa da isyanı bastırmıştı.

Yerine Halife Tekin-oğlu'nu cezalandırmak maksadıyla Mısır'a Tuguç oğlu Ebubekr Muhammed'i atadı. Fakat Muhammed Mısır'da gidip yerine oturmadan azlolundu. Bu unvanı ancak üç ay taşıdı. Yerine Ahmed bin Kiğlag getirildi. (M. 932, H. 321). Bu sırada imparatorlukta büyük isyanlar ortaya çıktı. Birbuçuk yıl sonra Halife indirildiğinden yerine

Razibillah geçirildi (M. 933, H. 322).

Yeni Halife M. 934, H. 323 tarihinde Tuğuç-oğlu Muhammed'i tekrar Mısır'a vali atadı. Kiğlag-oğlu Mısır'ı teslim etmediğinden ikisi arasında birkaç savaş oldu. Kiğlag bozulup Berka'ya çekildi, oradan da Keyruvan'a gitti.

Tuğuç-oğlu M. 935, H. 324 yılında bağımsızlığını ilan etti. Bu suretle İhşidiler Devleti kuruldu.

Bu durumda Dolunlular'ın batma tarihi olan M. 903, H. 292 yılından Tuğuç-oğlu'nun bağımsızlığını ilan etme tarihine kadar, yani 31 yıl Mısır'a Abbasiye Halifeleri tarafından tekrar valiler atandı. Ancak bu valiler bağımsız hareket ettiklerinden ve tamamen Türk olduklarından ve zaten Halifeler de Bağdat ve Samarra'da Türkler'in elinde oyuncak durumunda bulunduklarından bu devreye Turan Devri'nde ortaya çıkmış bir arıza ve fasıla diye bakmak gerekmez. Gerçi bu zamanki valiler Halifelerin emriyle atanıyorlardı. Fakat o Halifeler Dolun hükümdarlarını ve diğer bağımsız vilayetler hükümdarlarını daima kendileri atamak iddiasından vazgeçmemişlerdir. Bu devrede Mısır ikide birde Fatımalılar'ın saldırılarına uğramıştır.

DOLUNLULAR ZAMANINDA MISIR

Firavunlar, Batlamyuslar zamanında parlak bir uygarlık, mutlu bir hayat yaşamış olan Mısır, Roma ve Bizans zamanında nasıl soyulmuş ve söndürülmüşse, Araplar'ın zamanında da öyle soyulmuş ve harap edilmiştir. Ancak Dolunlu Türkler Mısır'a ne zamandan beri hasretini çektikleri rahatı gelişmeyi ve uygarlığı sağlamışlardır.

Dolunlular zamanında Mısır'da bir uygarlık meydana gilmiştir. Mısır iyi yönetim ve zenginlik görmüştür. Memleketin tarımı ihya edilmiş, kanallar açılmış ve saraylar, camiler, hastahaneler, eczahane ve kütüphaneler yapılmış, Mısır bayındır duruma getirilmiştir.

Demek İslam devrinde Mısır'ın ilk uygarlık ve gelişmesi Türkler'le başlıyor. Sonra da yine Türkler'in elinde bilim ve rahat ışığı görecektir.

Bu Türkler'deki güzel sanatlarla ilgili duygular ve gelişme hayret ve heyecan verici bir derecede yüksektir. Bunlardan Humarveyh tabii büyüklükte kendisini ve ailesinin heykellerini yaptırmış, bunları mücevherlerle ve en güzel kumaşlarla süslemiş, türlü renkli ışıklarla peri eğlenceleri manzara ve zevki veren cıva havuzları, ağaçlarda fıskıyeler yapmış, çiçeklerle bahçelerine yazılar yazmıştır. Kısacası dünyada cehennem gibi sıcak olan Mısır'da cennet meydana getirmiştir. Yine bu kişi kızına «Çiy Tanesi» adını koymuştur. Bu ne kadar şairane damıtılmış ve süzülmüş bir ruhun ne kadar yüksek bir seviyenin ifadesidir. Dolunlular devleti M. 868 H. 254'de kurulmuş M. 904 H. 292'de batmıştır. Bu durumda bu Türk Devletinin ömrü 36 yıldır. Bunlardan beş hükümdar gelmiştir.

Bunların battıkları andan İhşidliler Devleti kuruluncaya kadar 31 yıl Mısır, Abbaslılar adına Türk valiler tarafından yönetilmiştir.

SEKİZİNCİ CİLDİN SONU

Türk Tarihi

DÜNYA'DA EN BÜYÜK İFTİHARIM TÜRK YARATILDIĞIMDIR. BU KADAR TARİH OKUDUM, TÜRK KADAR KAHRAMAN, MERT,İYİ YÜREKLİ, ZEKİ VE AKL-I SELİM SAHİBİ İNSAN,TÜRK KADAR BÜYÜK VE YÜKSEK BİR TARİHE MALİK BİR MİLLET GÖRMEDİM, BU KADAR MİLLET TANIDIM, BUGÜNKÜ MEDENİYET ALEMİNDE EN YÜKSEK MEVKİE ÇIKMAK İÇİN LAZIM OLAN KABİLİYETLERİ KENDİNDE VE YURDUNDA BUGÜNKÜ KADAR TOPLAMIŞ OLANINI GÖRMEDİM...

Dr.Rıza NUR

ISBN 975-445-021-8 (Tk.No.)
ISBN 975-445-025-0